ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β΄, Έτος 28ο, Τεύχος 47-48

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ..... Χ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΩΛΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ ..... ΔΗΜ. ΔΟΝΟΣ, ΕΛ. ΒΕΤΣΙΟΣ, Χ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ
Ν.Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Γ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, ΟΔ. ΜΠΕΤΣΟΣ
Κ. ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ, ΕΥ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ..... Ι. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ / ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ..... ΣΠ. ΝΤΡΙΚΟΣ, Ν. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ
ΤΕΧΝΗ ..... Χ. ΧΑΛΚΙΔΟΥ, Α. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΟΙΗΣΗ ..... Γ. ΔΑΛΛΑΣ, ΣΠ. ΚΑΤΣΙΜΗΣ
Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, Β. ΜΠΟΤΣΙΟΣ
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ ..... Κ. ΚΟΜΗΣ, Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ
Γ. ΡΕΝΤΖΟΣ, ΣΤ. ΜΑΦΡΕΛΑΣ

Πρέβεζα 2011

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ | τεύχος 47-48 2011

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

© Δήμος Πρέβεζας – Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας
Πρέβεζα 2011
ISSN 1105-753X

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρεβεζάνικα Χρονικά
Περιοδική Έκδοση της
Δημοτικής Βιβλιοθήκης
Πρέβεζας
«Γυμνασιάρχης Χ. Κοντός»

Έδρα
Εθν. Αντιστάσεως 10
481 00 Πρέβεζα
Τηλ./Fax: 26820-29889
dbprevezas@yahoo.gr

Συντακτική Επιτροπή
Ιωάννης Γέρος
Ιωάννα Δούκα
Ιωσήφ Ζιώγας
Νίκος Δ. Καράμπελας
Κοσμάς Κοψάρης
Αθηνά Κωνσταντάκη
Σπύρος Η. Λάμπρος
Γεώργιος Ρήγινος
Σπύρος Σκλαβενίτης

Επιμέλεια Έκδοσης
Michael Stork

Επεξεργασία κειμένων
Σελιδοποίηση – Layout
Michael Stork
Κρανιά
483 00 Θεσπρωτικό
Τηλ.: 26830-32276
micstork@yahoo.gr

Εκτύπωση
Άγγελος Αθ. Αλτιντζής
Σίνδος
570 22 Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 2310-221529

Κεντρική Διάθεση
Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

Τιμή τεύχους
€ 15,00

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β΄ Έτος 28ο τεύχος 47-48
Πρέβεζα 2011

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Σημείωμα της Συντακτικής Επιτροπής 7

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
Michael Stork: *Οδυσσέας Θ. Μπέτσος (1930-2011)*..... 9

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ
Χρυσοβαλάντω Κουτσοτόλη: *Θωμόκαστρο ή κάστρο της Ρινιάσας* 15

ΙΣΤΟΡΙΑ
Δημοσθένης Λ. Λόνος: *Ο πόλεμος των λέξεων και των εικόνων. Τεκμήρια για τις βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο κατά τα έτη 1716 και 1717* 43

Ελευθέριος Λ. Βέτσιος: *Ενστάσεις των Γάλλων στη δασμολογική πολιτική των Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στις αρχές του 18ου αι.* 103

Χριστίνα Ε. Παπακώστα: *Μεταξύ δύο κόσμων: Τα ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού κόλπου τον 18ο αιώνα* 115

Νίκος Λ. Καράμπελας: *William Goodison και Richard Burgess. Δύο λιγότερο γνωστοί περιηγητές στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη* 139

Γιώργος Ι. Μουστάκης: *Κοινωνικοί ευεργέτες: Δημήτριος Μπάλκος* 199

Οδυσσέας Μπέτσος: *Η σοσιαλιστική πολιτική και πολιτιστική κίνηση στην Πρέβεζα την περίοδο 1908-1912* 207

Γιώργος Ι. Μουστάκης: *Οι Πρεβεζάνοι αξιωματικοί και η δράση τους κατά την κατοχή και την αντίσταση* 229

Κωνσταντίνος Χρ. Κωστούλας: *Ένα συμβάν και το χρονικό μιας εποχής* 243

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
Ευάγγελος Ι. Καινούργιος: *Ιταλικά σχολεία στην Πρέβεζα: 1890-1940* 255

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ
Ιωάννα Αθανασοπούλου: *Ο προσφυγικός πληθυσμός της Ανατολικής Θράκης στην Πρέβεζα το 1922* 265

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
Σπυρίδων Ι. Ντρίκος: *Hercules Sapiens. Ο στωικός σοφός στις τραγωδίες του Seneca* 307

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
Νίκος Λ. Γιαννούλης: *Ποιο περιβάλλον; Ποια ανάπτυξη; Ποια διαχείριση;* 331

ΤΕΧΝΗ
Χρυσούλα Χαλκίδου: *Το θέατρο στην Πρέβεζα, 1955-2008* 343

Απόστολος Σπ. Παπαδημητρίου: *Λόγος και εικόνα στην εξέλιξη της τέχνης των εικονογραφημάτων* 369

ΠΟΙΗΣΗ
Γιάννης Λάλλας 419

Σπύρος Κατσίμης 424

Θέμης Κατωγιάννης 428

Βασίλειος Χ. Μπότσιος 431

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ
Κώστας Κόμης: *Σύμμικτη Πρέβεζα: Άπαντα Ηλία Βασιλά* 435

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου: *Η Λαογραφία στα Άπαντα του Ηλία Βασιλά* 441

Γιάννης Ρέντζος: *Ο Ηλίας Β. Βασιλάς και η πρεβεζάνικη πολεογραφία του* 455

Στέλιος Θ. Μαφρέδας: *Το τρίγωνο των πατρίδων και η υπέρβαση τους: Γιάννης Λάλλας, «Περίακτος»* 469

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ ΧΡ. ΚΟΝΤΟΣ

Ώρες λειτουργίας

Δευτέρα	9:00	14:00			
Τρίτη	9:00	14:00	&	18:00	20:30
Τετάρτη	9:00	14:00			
Πέμπτη	9:00	14:00	&	18:00	20:30
Παρασκευή	9:00	14:00	&	18:00	20:30

Διεύθυνση: Εθνικής Αντιστάσεως 10, 481 00 Πρέβεζα
Τηλ./Fax: 26820-29889 • email: dbprevezas@yahoo.gr
Ηλεκτρονικός κατάλογος βιβλίων: http: //83.235.178.160

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πίνακας εξωφύλλου
Δημήτρης Αποστολίδης: «Χωρίς τίτλο». Μικτή τεχνική σε ξύλο, Διάμετρος 90 εκ., 2002

Πίνακας οπισθοφύλλου
Δημήτρης Αποστολίδης: «Χωρίς τίτλο». Μικτή τεχνική σε πανί, 80 x 80 εκ., 2007

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Ο Δημήτρης Αποστολίδης γεννήθηκε στην Πρέβεζα το 1973. Σπούδασε Γραφικές Τέχνες στην Αθήνα στη Σχολή Βακαλό και αποφοίτησε με άριστα από την Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βενετίας, όπου σπούδασε Ζωγραφική. Ζει και εργάζεται στην Πρέβεζα ως καθηγητής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Ομαδικές εκθέσεις
1996 Έκθεση Ανατομίας, Ρώμη
1997 Έκθεση Ζωγραφικής, Τοπία της Νότιας Ιταλίας, Ματσεράτα
1998 Έκθεση Χαρακτικής, Βενετία
1999 Έκθεση Ευρωπαίων Νέων Καλλιτεχνών, Βερολίνο
2003 Έκθεση Ροταριανού Ομίλου Πρέβεζας
2011 Πρεβεζάνοι Ζωγράφοι, Πινακοθήκη Σπαρτιώτη, Πρέβεζα

Ατομικές εκθέσεις
2002 Πνευματικό Κέντρο Δήμου Πρέβεζας
2004 Πνευματικό Κέντρο Δήμου Πρέβεζας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σημείωμα της Συντακτικής Επιτροπής

Αγαπητοί αναγνώστες,

Η εκλογή νέας Δημοτικής Αρχής και ο ορισμός νέας Συντακτικής Επιτροπής σηματοδοτούν την έκδοση του ανά χείρας διπλού τεύχους των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* και δικαιολογούν την καθυστέρηση της έκδοσής του.

Το παρόν τεύχος αφιερώνεται στον εκλιπόντα εκπαιδευτικό και μελετητή του τόπου μας Οδυσσέα Θ. Μπέτσο. Άνθρωπος με μεγάλη αγάπη για τη γενέθλιο γη, ανέπτυξε πλούσια συγγραφική δράση και υπήρξε δραστήριο μέλος της πρώτης Συντακτικής Επιτροπής των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, εμπλουτίζοντας κατά πολύ τη βιβλιογραφία του περιοδικού με δημοσιεύσεις του.

Με τη συμπλήρωση, το 2012, των 100 χρόνων από την απελευθέρωση της Πρέβεζας η Συντακτική Επιτροπή αποφάσισε το επόμενο τεύχος του περιοδικού να αφιερωθεί στην απελευθέρωση της πόλης μας και να έχει τον ανάλογο επετειακό χαρακτήρα. Για τον λόγο αυτό προσκαλεί όσους επιθυμούν να καταθέσουν εργασίες με θέμα την 100^{ή} επέτειο από την απελευθέρωση της πόλης μας στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Πρέβεζας.

Η Συντακτική Επιτροπή
των Πρεβεζάνικων Χρονικών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οδυσσέας Θ. Μπέτσος
(Φωτογραφία Νίκου Δ. Καράμπελα, 2008)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Michael STORK

Οδυσσέας Θ. Μπέτσος (1930-2011)

Σύντομο βιογραφικό και επιλογή εργογραφίας

Γεννημένος στο Θεσπρωτικό το 1930 ο Οδυσσέας Θ. Μπέτσος μαθήτευσε στο Δημοτικό Σχολείο και το Γυμνάσιο Θεσπρωτικού και φοίτησε αργότερα στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων από όπου αποφοίτησε το 1951. Υπηρέτησε ως δάσκαλος σε διάφορα δημοτικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας. Αφού ολοκλήρωσε τη μετεκπαίδευσή του στη Μετεκπαίδευση Διδασκάλων του Πανεπιστημίου Αθηνών, δίδαξε ως τα τέλη του 1986 ως δάσκαλος και διευθυντής σε διάφορα δημοτικά σχολεία του Δήμου Πρέβεζας και υπηρέτησε στο Γραφείο της Νομαρχιακής Επιθεώρησης Δημοτικής Εκπαίδευσης Πρέβεζας.[1] Μετά τη συνταξιοδότησή του αφιερώθηκε εξ ολοκλήρου στο συγγραφικό του έργο.

Ακούραστος, ο Οδυσσέας Μπέτσος δημοσίευσε μελετήματα ποικίλων θεμάτων για το Θεσπρωτικό, την περιοχή της Λάκκας Σουλίου και την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας. Τα δημοσιεύματά του είναι χρήσιμα εργαλεία για κάθε ερευνητή. Ιδιαίτερα για το Θεσπρωτικό (Λέλοβα) οι μονογραφίες του αποτελούν ανυπέρβλητο σημείο αναφοράς. Κατ' επανάληψη μελετούσε θέματα της τοπικής ιστορίας της Πρέβεζας και της ιστορίας της εκπαίδευσης του νομού μας.[2]

Η σημαντικότητα του συγγραφικού έργου του Οδυσσέα Μπέτσου δεν έχει αναγνωριστεί ακόμα στο σύνολό του. Πρέπει να θεωρηθεί ως ένα από τα σημαντικότερα έργα για ολόκληρη την περιοχή της Πρέβεζας, του οποίου η σπουδαιότητα και έκταση μπορεί, ίσως, να συγκριθεί μόνο με τον ογκόλιθο της τοπικής πρεβεζάνικης ιστοριογραφίας, τον Ηλία Βασιλά.[3] Μια πρώτη καταγραφή των δημοσιευμάτων τού Μπέτσου μετράει 8 μονογραφίες, 33 άρ-

---

[1] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 244· ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2011.

[2] Η τελευταία μονογραφία του για την ιστορία της Θεοφανείου Σχολής της Πρέβεζας θα εκδοθεί από το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*.

[3] Πρβλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οδυσσέας Θ. Μπέτσος
(Φωτογραφία Νίκου Δ. Καράμπελα, 2008)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Michael Stork

Οδυσσέας Θ. Μπέτσος (1930–2011)

Σύντομο βιογραφικό και επιλογή εργογραφίας

Γεννημένος στο Θεσπρωτικό το 1930 ο Οδυσσέας Θ. Μπέτσος μαθήτευσε στο Δημοτικό Σχολείο και το Γυμνάσιο Θεσπρωτικού και φοίτησε αργότερα στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων από όπου αποφοίτησε το 1951. Υπηρέτησε ως δάσκαλος σε διάφορα δημοτικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας. Αφού ολοκλήρωσε τη μετεκπαίδευσή του στη Μετεκπαίδευση Διδασκάλων του Πανεπιστημίου Αθηνών, δίδαξε ως τα τέλη του 1986 ως δάσκαλος και διευθυντής σε διάφορα δημοτικά σχολεία του Νήμου Πρέβεζας και υπηρέτησε στο Γραφείο της Νομαρχιακής Επιθεώρησης Δημοτικής Εκπαίδευσης Πρέβεζας.[1] Μετά τη συνταξιοδότησή του αφιερώθηκε εξ ολοκλήρου στο συγγραφικό του έργο.

Ακούραστος, ο Οδυσσέας Μπέτσος δημοσίευσε μελετήματα ποικίλων θεμάτων για το Θεσπρωτικό, την περιοχή της Λάκκας Σουλίου και την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας. Τα δημοσιεύματά του είναι χρήσιμο εργαλείο για κάθε ερευνητή. Ιδιαίτερα για το Θεσπρωτικό (Λέλοβο) οι μονογραφίες του αποτελούν αναπόσπαστο σημείο αναφοράς. Κατ' επανάληψη μελέτησε θέματα της τοπικής ιστορίας της Πρέβεζας και της ιστορίας της εκπαίδευσης του νομού μας.[2]

Η σημαντικότητα του συγγραφικού έργου του Οδυσσέα Μπέτσου δεν έχει αναγνωριστεί ακόμα στο σύνολό του. Πρέπει να θεωρηθεί ως ένα από τα σημαντικότερα έργα για ολόκληρη την περιοχή της Πρέβεζας, του οποίου η σπουδαιότητα και έκταση μπορεί, ίσως, να συγκριθεί μόνο με τον όγκο της τοπικής πρεβεζάνικης ιστοριογραφίας, του Ηλία Βασιλά.[3] Μια πρώτη καταγραφή των δημοσιευμάτων του Μπέτσου μετράει 8 μονογραφίες, 33 άρ-

[1] Μπέτσος 2006, 244· Παπαδημητρίου 2011.

[2] Η τελευταία μονογραφία του για την ιστορία της Θεοφανείου Σχολής της Πρέβεζας θα εκδοθεί από το Ίδρυμα Λυκίου Νικόπολις.

[3] Πρβλ. Βασιλάς 2012.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θρα δημοσιευμένα σε περιοδικά και 154 άρθρα σε εφημερίδες.[4] Η βιβλιογραφία-εργογραφία αυτή βασίστηκε σε χειρόγραφη καταγραφή του ιδίου του Οδ. Μπέτσου,[5] παρουσιάζει, ωστόσο, λάθη και ελλείψεις και καθιστά επιτακτική ανάγκη τη συστηματική και βιβλιογραφικά ορθή καταγραφή του συνολικού συγγραφικού έργου του.[6]

Ο Οδυσσέας Μπέτσος υπήρξε μέλος της πρώτης Συντακτικής Επιτροπής της παρούσας περιοδικής έκδοσης, των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, την οποία από το 1978 και στα 30 περίπου χρόνια της ύπαρξής της εμπλούτιζε τακτικά με πληθώρα άρθρων για ιστορικά και λαογραφικά θέματα της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής.[7]

Ο Οδυσσέας Μπέτσος πέθανε στις 11 Φεβρουαρίου 2011 στον γενέθλιο τόπο του, το Θεσπρωτικό.

Βιβλιογραφία – Πηγές

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

ΙΔΡΥΜΑ ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ, Ψηφιακός Κατάλογος Βιβλιοθήκης Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2009, Πρεβεζάνικα Χρονικά. 30 χρόνια (1978-2008), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 319-345

ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 2006, *Η κρατική εκπαίδευση στο χώρο της μητροπόλεως Πρέβεζας τη δεκαετία 1914/15-1924/25*, Πρέβεζα

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Τ., 2008, *Οι ... Μολυβοσπρώχτες μας. Ένας χρήσιμος, διαρκώς ανοιχτός κατάλογος*, Α΄ μέρος, Πρέβεζα

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Τ., 2011, Οδυσσέας Θ. Μπέτσος (1930-11.2.2011), *Εν Νικολιτσίω* 29, 23

[4] ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2008, 12-20.

[5] ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 2008, 12.

[6] Βρίσκομαι στη διερεύνηση και καταγραφή μιας αναλυτικής εργογραφίας του Οδυσσέα Μπέτσου, μέρος της οποίας δημοσιεύεται στο παρόν άρθρο.

[7] Συνολικά 16 άρθρα του με 261 σελίδες δημοσιεύτηκαν σε 23 τεύχη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* (συμπεριλαμβανομένου και του παρόντος τεύχους), φτάνοντας στην τέταρτη θέση των κυριότερων αρθρογράφων του περιοδικού σε αριθμό δημοσιευμένων άρθρων και στην τέταρτη θέση, επίσης, σε έκταση άρθρων, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 322-323 και 334.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εργογραφία (Επιλογή)[8]

1963 Πόθεν τον όνομα «Σούλι», *Δωδωναίον Φως* 7, 345-346

1964 *Λαογραφική συλλογή εκ της περιοχής Φαναρίου (Αχέροντος) νομού Πρεβέζης*, Λαογραφικό Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών, αριθ. χειρογράφου 2876/1964, στο: http://www.preveza.gr/cultureportal/images/stories/ΑΚΑΔΗΜΙΑ_ΑΘΗΝΩΝ/laogr_arxeio2876.pdf

1964 Το επαναστατικό κίνημα των κατοίκων Φαναρίου κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, *Δωδωναίον Φως* 8, 408-411

1975 *Λέλοβα (το σημερινόν Θεσπρωτικόν) και η κάτω Λάκκα Σούλι. Η ιστορία της περιόδου της Τουρκοκρατίας των εξ εγγράφων πηγών*, Πρέβεζα

1978 *Λέλοβα (το σημερινόν Θεσπρωτικόν) και η κάτω Λάκκα Σούλι. Η ιστορία της περιόδου της Τουρκοκρατίας των εξ εγγράφων πηγών, τ. Β', Μέρος Γ': Η εκκλησία εις την ζωήν της περιοχής*, Αθήνα

1978 Η Κάτω Λάκκα Σούλι στην επανάσταση του '21. Η εξέγερση των χωριών της κάτω Λάκκας Σουλίου, μάχες στα Λέλοβα κατά των Τούρκων και χαλασμός των χωριών της Λάκκας το καλοκαίρι του 1822, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 1, 27-33

1978 Η Κάτω Λάκκα Σούλι στην επανάσταση του '21, μέρος 2ο: Η εξέγερση των χωριών της κάτω Λάκκας Σουλίου και οι πολεμικές συγκρούσεις Τούρκων και επαναστατών για την κατοχήν των Λελόβων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 2, 36-51

1980 Περασμένα... αλλ' όχι ξεχασμένα: Εθούμες ιστορίες απ' τη ζωή των προγόνων μας, *Λακκιώτικοι Καιροί*, φ. 21, 5.2.1980, 3· φ. 26, 20.4.1980, 4· φ. 27, 5.5.1980, 3· φ. 28, 20.5.1980, 3· φ. 29, 5.6.1980, 3· φ. 36, 20.9.1980, 3

1984 Το ρολόϊ της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 2 (β' εκδ.), 65-68

1985 Το 21 και η Πρέβεζα. Έγγραφα και γραπτές θυμίσεις, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 5, 27-41

1985-1986 Συμβολή στην ιστορία των μοναστηριών της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 7, 55-69· 9, 37-54

1987-1988 Ο Άγιος Κωνσταντίνος της Πρεβέζης, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 14, 48-53· 15, 53-57· 16, 47-60· 17, 51-63· 18, 53-64· 19-20, 71-85

1990 Ιωάννης Παχούμης, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 23, 157-167

1992 *Θεσπρωτικό (π. Λέλοβα). Από τις παλιές Αποκριές του*, Πρέβεζα

---

[8] Κορμός της παρούσας εργογραφίας υπήρξε η χειρόγραφη καταγραφή του ίδιου του Οδυσσέα Μπέτσου, όπως δημοσιεύτηκε στον χρησιμότατο κατάλογο του ΠΑΝΑΛΗΜΙΤΗΡΙΟΥ 2008, 12-20, καθώς και ο ψηφιακός κατάλογος της βιβλιοθήκης του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, βλ. ΠΑΝ. Ευχαριστίες οφείλω στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις* και τον πρόεδρό του, κ. Νίκο Λ. Καραμπέλια, για τη φιλοξενία και βοήθειά του στη βιβλιογραφική μου έρευνα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1993 Επανεγκατάσταση Πρεβεζάνων στην πατρίδα τους το 1718, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 29-30, 67-72

1995 Λαπάνες του Θεοφανείου Κληροδοτήματος για τους άπορους και καλούς μαθητές της Θεοφανείου Σχολής, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 31-32, 33-43

1995 Λευκωσία ή Νικοσία Κύπρου. Μια πόλη χωρισμένη στα δύο με τη βία των όπλων, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 337, 22.-23.7.1995, 5

1995 Η τύχη των αφύλακτων μνημείων μας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 361, 31.8.1995, 6

1995 Ο Ελληνικός τύπος και η απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 397, 20.10.1995, 1, 5

1995 Η Ελλάδα πρέπει κι άλλα να ζητήσει από τη Γερμανία, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 429, 5.12.1995, 5

1996 Το μεγαλείο τριών μανάδων (στα χρόνια τ' Αλή πασά), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 498, 19.3.1996, 4· φ. 499, 20.3.1996, 4· φ. 500, 21.3.1996, 4· φ. 501, 22.3.1996, 4

1996 Μια αποικία της Ήλιδας στο Καστρί Λάκκας και το εκεί μοναστήρι «Καστρί» ή «Παναγίας» (Σχόλια για όσα έγραψε ο κ. Σωτ. Δάκαρης κι όσα παρέλειψε), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 524, 30.4.1996, 5· φ. 525, 1.5.1996, 5· φ. 526, 3.5.1996, 5· φ. 527, 4.-5.5.1996, 4· φ. 528, 7.5.1996, 4· φ. 529, 8.5.1996, 4· φ. 530, 9.5.1996, 4-5

1996 Η ληστεία της Πέτρας κι η λαϊκή μούσα της περιοχής, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 554, 13.6.1996, 4· φ. 555. 14.6.1996, 4· φ. 556, 15.-16.6.1996, 4· φ. 557, 18.6.1996, 4· φ. 558, 19.6.1996, 4

1996 Ο Ελληνικός τύπος και η απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 637, 15.10.1996, 5· φ. 638, 16.10.1996, 5· φ. 639, 17.10.1996, 5· φ. 640, 18.10.1996, 5

1996 Το Εικοσιένα και η Πρέβεζα. Μέρος δεύτερο (Μία πράξη νοταρίου της Πρέβεζας, σχετικά με το κούρσεμα δύο καϊκιών της από επαναστάτες), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 33, 31-34

1997 *Η «Παναγία» του Θεσπρωτικού. Αφιέρωμα στα 200 χρόνια της*, Πρέβεζα

1997 Ο Θεόδωρος Απ. Βαρζέλης και το κληροδότημά του, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 34-35, 27-46

1997 Ιωάννης Γενοβέλης (Πρεβεζάνος αγωνιστής του 1821), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 742, 25.3.1997, 4-5, 7

1997 Στη μνήμη του «Στράτο Γιάννου», *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 836, 19.8.1997, 4· φ. 837, 20.8.1997, 6· φ. 838, 21.8.1997, 4· φ. 839, 22.8.1997, 4· φ. 840, 23.-24.8.1997, 4· φ. 841, 26.8.1997, 4

1997 Ο Ελληνικός τύπος και η απελευθέρωση της Πρέβεζας (Σχετικό με το γιορτασμό της πρώτης επετείου της), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 880, 18.-19.10.1997, 4· φ. 881, 21.10.1997, 4

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1997 Χαράλαμπος Ανδρέου, του Ανδρέα (Νεκρολογία), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 888, 1.-2.11.1997, 4-5

1997 Χωρογραφία κάτω Λάκκας Σουλίου στη διαδρομή του χρόνου και ιδιαίτερα του λόφου Καστρί, στο: Ν.Δ. Καράμπελας (Επιμ.), *Ιστορικά Μνημεία της Λάκκας Σούλι*, Πρέβεζα, 49-84

1997-1998 Το ΕΔΕΣ επιτίθεται κατά των Γερμανών του Λούρου τον Ιούλιο του '44, *Εθνική Αντίσταση*, φ. 439, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1997, 4· φ. 440, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1998, 4· φ. 441, Μάρτιος-Απρίλιος 1998, 4

1998 Από το παιδομάζωμα των Τούρκων. Μια σχετικά παράδοση του χωριού Άσσου της Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 982, 24.3.1998, 5· φ. 983, 25.3.1998, 5

1998 Το 24 Σύνταγμα ΕΔΕΣ χτυπά τις Γερμανικές φρουρές παραμονές της απόβασης των Συμμάχων στην Νορμανδία, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1049, 1.7.1998, 4· φ. 1050, 2.7.1998, 4-5· φ. 1051, 3.7.1998, 4-5· φ. 1052, 4.-5.7.1998, 4· φ. 1053, 7.7.1998, 4-5· φ. 1054, 8.7.1998, 4-5· φ. 1055, 9.7.1998, 4

1998 Οι πρώτες βουλευτικές εκλογές μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1126, 21.10.1998, 4· φ. 1127, 22.10.1998, 4· φ. 1128, 23.10.1998, 4· φ. 1129, 24.-25.10.1998, 4· φ. 1130, 27.10.1998, 4· φ. 1131, 28.10.1998, 4· φ. 1132, 30.10.1998, 4· φ. 1133, 31.10.-1.11.1998, 4· φ. 1134, 3.11.1998, 4· φ. 1135, 4.11.1998, 4

1998 Πρωτοχρονιά των παιδικών μου χρόνων, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1175, 31.12.1998, 3-4, 14-16

1999 Θεοφάνειος Σχολή: Ι. Ευεργέτες και δωρητές της. Α. Ευεργέτες: α) Κωνσταντίνος Χρ. Κολοβός, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 36, 87-97

1999 Ο Χαλάστρας (Μια παράδοση, π' αναφέρεται στα προ του 1821 χρόνια της υπόδουλης πατρίδας μας), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1228, 20.-21.3.1999, 5· φ. 1229, 23.3.1999, 5· 1230, 24.3.1999, 4

1999 Λοχίας που έπεσε το 1941 στο οχυρό Ρούπελ, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1378, 28.10.1999, 4, 8

1999 Η ιστορική διαδρομή των χερσαίων μεταφορών (στο χώρο του Νομού Πρέβεζας), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1403, 3.12.1999, 8-9

2000 Για το όνομα της περιοχής Δήμου Θεσπρωτικού, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1495, 18.4.2000, 9

2000 Αν είναι μία ή δύο οι Λάκκες Σουλίου του Ν. Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1580, 26.-27.8.2000, 4· φ. 1581, 29.8.2000, 4· φ. 1582, 30.8.2000, 4· φ. 1583, 31.8.2000, 4

2001 Θεοφάνειος Σχολή: Ευεργέτες και δωρητές. Α. Ευεργέτες, β) Θεόδωρος Τσιντώσης και η σύζυγός του Αικατερίνη, το γένος Καρναβάλλη, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 37-38, 39-44

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2001 Ο χορός της Αγάπης. Από τα έθιμα της Λαμπρής του Θεσπρωτικού, στο: Χορωδία Ελληνικού Παραδοσιακού Δημοτικού Τραγουδιού Θεσπρωτικού «Λαμποβίτισσα», *Τα Λαμπριάτικα τραγούδια όπως τραγουδιούνται στα Λέλοβα από τα παλιά χρόνια μέχρι σήμερα*, Θεσπρωτικό, 33-43

2001 Φώτος Μπόμπορης, αγωνιστής του 1821, από την Κρανιά (Η δράση του κι ο ηρωικός θάνατός του στο Μεσολόγγι), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1722, 23.3.2001, 9· φ. 1723, 24.-25.3.2001, 9

2003 Αλή Πασάς και Πρέβεζα, κατά την πρώτη και δεύτερη κατάκτησή της (από πληροφορίες πράξεων των τότε συμβολαιογράφων της), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 39-40, 51-63

2005 Η εκπαίδευση των αρρένων μαθητών στο Θεσπρωτικό τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, *Λελοβίτικος Νόστος* 1, 12-13

2005 Θεσπρωτικό Πρεβέζης. Στον Αη Θανάση ένα κεράκι, *Άστρο Ναύπακτος*, φ. 56, 28-29

2005 Ο Άδης της Αχερουσίας λίμνης και το Νεκρομαντείο του, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 189-204

2005 Φώτος Μπόμπορης. Ένας αγωνιστής του '21 από την Κρανιά, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 111-118

2006 Η «κούλια» του αγά Λελόβων και τα μυστικά της, *Λελοβίτικος Νόστος* 4, 12-13

2006 *Η κρατική εκπαίδευση στο χώρο της μητροπόλεως Πρέβεζας τη δεκαετία 1914/15-1924/25*, Πρέβεζα

2007 Από την τουρκοκρατία της Πρέβεζας. Η σήμανση των χριστιανικών ναών της, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 265-270

2008 Για όσους Λελοβίτες (Θεσπρωτικιώτες) χάθηκαν στη Μ. Ασία, *Λελοβίτικος Νόστος* 12, 9

2008 *Δρόμοι και μέσα επικοινωνίας των χωριών της Λάκκας Σουλίου [και άλλα κείμενα]*, Πρέβεζα

2008 *Η Ιστορία του Θεσπρωτικού. Όπως προκύπτει από τις προσπάθειές του για απόκτηση νερού*, Πρέβεζα

2008 *Το ιστορικό του διδακτηρίου του Δημοτικού Σχολείου Θεσπρωτικού*, Πρέβεζα

2009 Διάλογος για την ονομασία «Λέλοβα», *Λελοβίτικος Νόστος* 17, 16-20

2009 Μνήμες από τον πόλεμο του 40. Για τα δύο τελευταία θύματά του, *Εν Νικολιτσίω* 21, 18-20

2011 Η συλλογική πολιτική και πολιτιστική κίνηση στην Πρέβεζα την περίοδο 1908-1912, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 47-48, 207-227

– *Η Θεοφάνειος Σχολή της Πρέβεζας*, Πρέβεζα (υπό έκδοση)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Χρυσοβαλάντω ΚΟΥΤΣΟΤΟΛΗ

Θωμόκαστρο ή κάστρο της Ρινιάσας (τέλη 13ου-μέσα 15ου αιώνα)[*]

Εισαγωγή

Το κάστρο της Ρινιάσας, το οποίο ταυτίζεται με το βυζαντινό Θωμόκαστρο,[1] βρίσκεται στα παράλια της Ηπείρου, 24 χλμ. βορειοδυτικά της πόλης της Πρέβεζας και περίπου μισό χιλιόμετρο δυτικά του χωριού Ριζά (παλιότερα Ρινιάσα), κοντά στο χωριό Λυγιά (Εικ. 1, 2).[2] Δυστυχώς, δεν έχει σωθεί κάποια γραπτή μαρτυρία, η οποία θα μας βοηθούσε στον ακριβή προσδιορισμό του χρόνου κατασκευής του. Εικάζουμε, ωστόσο, ότι κτίστηκε στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 14ου αιώνα, την εποχή, δηλαδή, που δεσπότης της Ηπείρου ήταν ο Θωμάς Α΄ (1296-1318) και ότι σκοπός του

---

* Η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών και συγκεκριμένα στο πλαίσιο του σεμιναριακού μαθήματος «Βυζαντινά κάστρα» και για την εκπόνηση της αξιοποιήθηκε υλικό που βρίσκεται στα σπουδαστήρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, καθώς επίσης στην Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών. Από τη θέση αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Μιχάλη Κορδώση, καθηγητή της Βυζαντινής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, ο οποίος μου ανέθεσε να ασχοληθώ με ένα κάστρο της περιοχής μου. Επίσης, πολλές ευχαριστίες οφείλω στον κ. Νίκο Δ. Καράμπελα για την παρακίνησή του να δημοσιευθεί αυτό το άρθρο και για τη βοήθειά του· στον κ. Σταύρο Μαμαλούκο για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του σχετικά με τις οικοδομικές φάσεις του κάστρου, σύμφωνα με τις οποίες σχεδιάστηκε ο δεύτερος χάρτης που παρατίθεται στο τέλος του κειμένου· στον κ. Γιάννη Παπαλέξη για τη σχεδίαση και επεξεργασία του πρώτου χάρτη.

[1] *Χρονικό Τόκκων* III, 282· SCHIRO 1975, 49: γράφεται *Ρινιάσα*, αλλά το συναντούμε και ως *Ρενιάσα* ή *Ρινιάσσα* ή *Ρηνιάσα*.

[2] Για την ταύτιση του Θωμόκαστρου με τη Ρινιάσα, βλ. SOUSTAL & KODER 1981, 250-251. Ο Αραβαντινός τοποθετεί το Θωμόκαστρο λίγο νοτιότερα, καθώς πιστεύει ότι η θέση της Ρινιάσας ήταν κοντά στην πόλη *Βουχαίτιο*, το οποίο απείχε λίγα στάδια από τη θάλασσα. Ο Μελέτιος και ο Philippson την ταυτίζουν με τα αρχαία τοπωνύμια *Αλμήνη* ή *Ελάτρια*, ενώ ο δεύτερος επανέρχεται και διατυπώνει σε άλλο σημείο ότι το Θωμόκαστρο πρέπει να είναι ταυτόσημο με την Καστροσυκιά ή τη Ρινιάσα. Ο Ρωμανός υποστηρίζει ότι το Θωμόκαστρο παλιότερα ονομαζόταν *Αρχάγγελος*. Ο Pouqueville προτείνει ότι η Ρινιάσα είναι η παλιά πόλη της *Κασσώπης*. Βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856, II, 142 και 91· ΜΕΛΕΤΙΟΣ 1807, II, 276, 279· PHILIPPSON 1956, 108, 287, υποσημ. 60· ΡΩΜΑΝΟΣ 2002, 143· POUQUEVILLE 2010, 191.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

δεσπότη ήταν να ενισχύσει την άμυνα της Ηπείρου από τους πολλούς εχθρούς που την απειλούσαν τότε.

Από τον Θωμά Α΄ φαίνεται ότι το κάστρο πήρε και το αρχικό του όνομα. Ας σημειωθεί ότι περίπου 3 χλμ. βορειοδυτικά του Θωμόκαστρου και 1 χλμ. δυτικά του χωριού Λυγιά βρίσκεται το ακρωτήρι του Αγίου Θωμά και ένας ομώνυμος ναός από την εποχή της Τουρκοκρατίας.[3] Το γεγονός αυτό όχι μόνο δεν μπορεί να είναι τυχαίο, αλλά αποτελεί σημαντικό στοιχείο τεκμηρίωσης για την ταύτιση του Θωμόκαστρου που αναφέρουν οι βυζαντινές πηγές με το κάστρο της Ρινιάσας που αναφέρουν οι μεταγενέστερες πηγές. Όσον αφορά το μετέπειτα όνομα *Ρινιάσα*, έχει μάλλον αλβανική προέλευση, καθώς εμφανίζεται μετά την κατάκτηση της περιοχής από τους Αλβανούς.[4]

Άλλα ονόματα, τα οποία συναντάμε και αναφέρονται επίσης, στη Ρινιάσα είναι: *Arevessa*, όπου ο Νικόλαος de Martoni διαμένει το 1395 κατά τη διάρκεια ενός θαλάσσιου ταξιδιού από τη Λευκάδα ως το Φανάρι·[5] *Larnesa* ή *Larnasa*, η οποία κατελήφθη το 1410 από τον Αλβανό Μουρίκη Σπάτα·[6] *Αρνάτιον*, από όπου πέρασε ο Κυριακός ο εξ Αγκώνος το 1435·[7] και τέλος, *Arneaça*, η οποία αναφέρεται το 1443 ως τόπος συλλογής σιτηρών.[8]

Τοπογραφικές πληροφορίες για το κάστρο της Ρινιάσας στις αρχές του 19ου αιώνα αντλούμε από τις περιγραφές ξένων γνωστών περιηγητών, του Άγγλου πρόξενου Leake και του Γάλλου πρόξενου Pouqueville. Ειδικότερα, ο Leake αναφέρει ότι το κάστρο βρίσκεται σε απόσταση μισό μίλι από το χωριό Ρινιάσα, το οποίο δε φαίνεται από τη θάλασσα και επίσης, δύο με τρία μίλια από ένα μικρό λιμανάκι, κάτω από το χωριό Ελιά. Το 1809 που επισκέφτηκε την περιοχή, το κάστρο ήταν το συνοριακό φρούριο του Αλή πασά προς την Τσαμουριά.[9]

---

[3] SOUSTAL & KODER 1981, 250-251.

[4] Αν και οι Soustal και Koder μας παραδίδουν την πληροφορία ότι η ονομασία Ρινιάσα ίσως να προέρχεται από τη λέξη *Rihnas* και να σημαίνει «εκχερσωμένη γη» (SOUSTAL & KODER 1981, 250-251), ωστόσο, ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία, στην οποία παραπέμπουν, διαπιστώνουμε ότι δεν είναι σχετική, βλ. ÇABEJ 1976, 80. Επιπροσθέτως, οφείλουμε να παραθέσουμε και την άποψη του Αραβαντινού, σύμφωνα με την οποία η ονομασία Ρινιάσα προέρχεται από την ιταλική λέξη *Arenosa* ή *Arenossa*, λόγω της άφθονης άμμου που έχει αυτή η περιοχή, βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856, ΙΙ, 142 και 91.

[5] LE GRAND 1895, 665.

[6] SATHAS 1972, 235 (Nr. 490).

[7] ZIEBARTH 1926, 114-115.

[8] *Acta Albaniae Veneta* 18, 11 (Nr. 4792).

[9] Μετά από συνεχείς πολέμους του βεζίρη εναντίον του Χασάν αγά του Μαργαριτίου ορίστηκε ως συνοριακή γραμμή το μικρό ρέμα που ξεκινάει από τα δασωμένα βουνά, που περιβάλλουν το χωριό της Ρινιάσας, περνάει από τη βόρεια πλευρά του λόφου, πάνω στον οποίο είναι κτισμένο το κάστρο, και χύνεται στη θάλασσα, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2008, 97-99.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Την ίδια περίοδο ένας άλλος πρόξενος, ο Γάλλος Pouqueville, εξερευνούσε την Ήπειρο. Σύμφωνα με τις γραπτές μαρτυρίες του, μετά τη Γλυκή και την Ελιά κατευθύνθηκε νοτιότερα και έφτασε στο χωριό της Ρινιάσας και στο ομώνυμο φρούριο, τα οποία ταυτίζει με την αρχαία Κασσώπη. Ανατολικά του χωριού υπήρχε μία δασώδης κοιλάδα, η οποία ποτιζόταν από τον ποταμό της Καμαρίνας. Κάτω από το φρούριο αντίκρισε έναν βραχώδη ορμίσκο, κατάλληλο να δεχθεί πλοία με ελαφρύ εξοπλισμό και μία λεύγα νοτιοδυτικά του κάστρου διέκρινε τον πύργο της Αγραπιδιάς, χτισμένο πάνω σε ένα ακρωτήρι.[10]

Ιστορική Αναδρομή

Η Ήπειρος μεταξύ Ιταλίας και Βυζαντίου (1296-1335)

Η πρώτη αναφορά που έχουμε για το Θωμόκαστρο στις γραπτές πηγές είναι στην *Ιστορία* του Καντακουζηνού και σχετίζεται με την επανάσταση των Ηπειρωτών το 1338 εναντίον του τότε αυτοκράτορα Κωνσταντινούπολης, τον Ανδρόνικο Γ΄.[11] Ωστόσο, εφόσον πιθανολογούμε ότι κτίστηκε από τον δεσπότη της Ηπείρου Θωμά τον Α΄ (1296-1318) κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του, σαφέστατα το κάστρο θα είχε παίξει σημαντικό ρόλο στις προσπάθειες του δεσπότη να αποκρούσει τον Φίλιππο του Τάραντος από την Ήπειρο.

Ήταν ανήλικος ο Θωμάς όταν ο πατέρας του, ο δεσπότης Νικηφόρος Α΄, πέθανε το 1296, αφήνοντας πίσω του ακυβέρνητο το δεσποτάτο της Ηπείρου. Το γεγονός αυτό προσπάθησε να εκμεταλλευτεί ο Κάρολος ο Ανδεγαυός, ο οποίος είχε ήδη φροντίσει το 1294 και είχε παντρέψει τον γιο του Φίλιππο με την κόρη του Νικηφόρου Θάμαρ.[12] Ο Κάρολος, ο οποίος το 1266 είχε εκθρονίσει τον Μανφρέδο των Hohenstaufen, βασιλιά της Σικελίας, παίρνοντας έτσι

---

[10] Ο Pouqueville έφτασε το 1806 στα Ιωάννινα ως γενικός πρόξενος, όπου και παρέμεινε για εννέα χρόνια, δηλαδή μέχρι το 1815, οπότε μετατέθηκε στην Πάτρα. Για τη ζωή και το έργο του Pouqueville, βλ. ΒΛΑΧΟΣ 2010. Για την επίσκεψη του στο κάστρο της Ρινιάσας, βλ. POUQUEVILLE 2010, 191-199.

[11] *τεσσαράκοντα δὲ τῆς αὐτῆς συνωμοσίας ἕτεροι Θωμόκαστρον ὀνομαζόμενον παράλιον ὃν κατὰ τὴν θάλασσαν τὴν πρὸς Ἀδρίαν*, βλ. Καντακουζηνός ΙΙ, 34, 509.

[12] Ο Φίλιππος από τον γάμο του με τη Θάμαρ, η οποία είχε ήδη απορριφθεί ως σύζυγος για τον Μιχαήλ Θ΄, έλαβε ως προίκα τις πόλεις Ναύπακτο, Βραχώρι (Αγρίνιο), Αγγελόκαστρο και Βόνιτσα. Με την παραχώρηση των πόλεων αυτών στον Φίλιππο, ουσιαστικά του παραχωρούνταν, επίσης, εξολοκλήρου ο έλεγχος της Αιτωλίας και των προσβάσεων του Αμβρακικού κόλπου. Συγχρόνως ο Φίλιππος είχε λάβει από τον πατέρα του τα κυριαρχικά δικαιώματα επί της Κέρκυρας, του βασιλείου της Αλβανίας και του πριγκιπάτου της Αχαΐας, βλ. Nicol, 1997, 204, 206. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό, ότι, εάν του παραχωρούνταν και από τη βασίλισσα Άννα ολόκληρη η Ήπειρος, ο Φίλιππος θα εξελισσόταν σε υπολογίσιμη δύναμη στις δυτικές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το βασίλειό του, απαίτησε από τη χήρα του Νικηφόρου, βασίλισσα Άννα Παλαιολογίνα Καντακουζηνή, να παραχωρηθεί στον γιο του Φίλιππο ολόκληρη η Ήπειρος. Απώτερος στόχος του ήταν να χρησιμοποιήσει αυτές τις κτήσεις του ως βάση για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Η βασίλισσα Άννα, όμως, αντιτάχθηκε σε αυτήν την απαίτηση και νιώθοντας ότι απειλείται, προσέγγισε το 1304 τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Θ΄, προτείνοντάς του τον γάμο του γιου της Θωμά με την κόρη του Άννα Παλαιολογίνα. Ο γάμος αυτός, όμως, πραγματοποιήθηκε αρκετά χρόνια αργότερα, το 1313. Στο διάστημα αυτό ο Φίλιππος του Τάραντος εισέβαλε δύο φορές στο δεσποτάτο και επιχείρησε να το καταλάβει, αλλά δεν τα κατάφερε. Στο κάστρο των Ρωγών, το οποίο βρίσκεται κοντά στον Αμβρακικό κόλπο, ηττήθηκε το 1304 από τα στρατεύματα του δεσπότη Θωμά και χώρισε τη Θάμαρ, εκφράζοντας έτσι την εχθρότητά του απέναντι στον αδερφό της.

Είναι πολύ πιθανό, λοιπόν, και το Θωμόκαστρο να κτίστηκε και να αποτέλεσε οχυρό του δεσπότη Θωμά για την υπεράσπιση της Ηπείρου από τις επεκτατικές επιχειρήσεις των Ανδεγαυών προς τα ανατολικά, στα τέλη του 13ου με αρχές του 14ου αιώνα.

Το 1315 είναι μία σημαντική χρονιά για την τύχη του δεσποτάτου της Ηπείρου, καθώς τα βυζαντινά στρατεύματα με επικεφαλής τον *πιγκέρνην* Συργιάννη Παλαιολόγο κατέλαβαν τα Ιωάννινα. Έκτοτε η πόλη των Ιωαννίνων θα ακολουθήσει διαφορετική μοίρα από την Άρτα, μέχρι να έρθει η ώρα που ο Κάρολος ο Τόκκος θα επανενώσει τα δύο δεσποτάτα υπό τη δική του αρχή. Στο διάστημα, όμως, αυτό η ιστορία του Θωμόκαστρου συνδέεται με την ιστορία της παλιάς πρωτεύουσας του δεσποτάτου, της Άρτας. Ο Θωμάς, δεσπότης του περιορισμένου πλέον σε έκταση δεσποτάτου, τελικά δολοφονήθηκε το 1318 από τον ανεψιό του Νικόλαο Ορσίνι, κόμη της Κεφαλληνίας,[13] και το δεσποτάτο περνάει στα χέρια της οικογένειας Ορσίνι, οι οποίοι μετονομάστηκαν σε Άγγελοι Κομνηνοί Λούκες. Προφανώς και το Θωμόκαστρο θα πέρασε στη δικαιοδοσία αρχικά του Νικόλαου και έπειτα του Ιωάννη Ορσίνι.

Η βυζαντινή παλινόρθωση (1335-1348)

Το τέλος της ηγεμονίας των Ορσίνι στην Ήπειρο ορίζεται με τη δολοφονία του Ιωάννη Ορσίνι (1323-1336/1337) από τη σύζυγό του Άννα Παλαιολογίνα.[14] Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος, ο οποίος μόλις είχε φτάσει στην Άρτα με σκοπό

[13] Ο Nicol σημειώνει ότι τα κίνητρα της δολοφονίας του Θωμά πρέπει να ήταν περισσότερο προσωπικά παρά πολιτικά, βλ. Nicol, 1997, 208.

[14] Ο Nicol αποδίδει τη δολοφονία του Νικόλαου Ορσίνι στη φιλοδοξία της Άννας Παλαιολογίνα, η οποία, λόγω της μακρινής της συγγένειας με τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, ήλπιζε ότι θα την έχριζε εκπρόσωπό του στην Άρτα, βλ. Nicol, 1997, 209-210.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να καθυποτάξει το δεσποτάτο, την απομάκρυνε με τις δύο κόρες της στη Θεσσαλονίκη. Ο γιος της Νικηφόρος Β΄ (1347-1359), ο οποίος αργότερα θα παίξει σημαντικό ρόλο στην επανάσταση των Ηπειρωτών, συμφωνήθηκε να μνηστευθεί την κόρη του μεγάλου δομέστικου Ιωάννη Καντακουζηνού. Ένας τέτοιος γάμος, όμως, θα σήμαινε ότι η Ήπειρος θα υπαγόταν διοικητικά στην Κωνσταντινούπολη. Επειδή αυτό φυσικά δεν ήταν αρεστό στην αντιτιθέμενη παράταξη στην Άρτα, η οποία επιδίωκε την αυτονομία της, απέτρεψε προσωρινά τον γάμο με όλα τα επακόλουθά του, φυγαδεύοντας τον νεαρό Νικηφόρο στην αυλή της Αικατερίνης Βαλουά, χήρας του Φιλίππου του Τάραντος.[15] Εκείνη ικανοποιημένη με την εξέλιξη των γεγονότων, δέχτηκε να προσφέρει καταφύγιο στον νόμιμο διάδοχο του δεσποτάτου και τον αρραβώνιασε με μία από τις δύο κόρες της, ελπίζοντας ότι το κληρονομικό αξίωμα του δεσπότη ή τουλάχιστον οι κτήσεις του θα περάσουν στην οικογένειά της. Έτσι, θα πετύχαινε αυτό, στο οποίο απέτυχε ο άνδρας της, ο Φίλιππος, στις αρχές του 14ου αιώνα, να επεκτείνει, δηλαδή, την επικράτειά της προς τις ελληνικές χώρες.

Το 1338 οι υπερασπιστές της ηπειρωτικής ανεξαρτησίας, οι Ηπειρώτες άρχοντες Νικόλαος Βασιλίτζης και Αλέξιος Καβάσιλας επαναστάτησαν εναντίον του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ΄ και αφού συνέλαβαν τον διορισμένο εκπρόσωπό του στην Ήπειρο, τον πρωτοστράτορα Θεόδωρο Συναδηνό, κατέλαβαν ο πρώτος την Άρτα και ο δεύτερος τους Ρωγούς. Το Θωμόκαστρο καταλήφθηκε από 40 συνωμότες.[16]

Στις αρχές του 1339 οι αποστάτες ζήτησαν από την Αικατερίνη Βαλουά να επιστρέψει στην Ήπειρο τον νεαρό Νικηφόρο με καράβια και να τους ενισχύσει με στρατό. Η Αικατερίνη, πιστεύοντας ότι έφτασε η ώρα που θα ανταμειβόταν για τη φιλοξενία που πρόσφερε στον Νικηφόρο, τον έστειλε στο Θωμόκαστρο με τη συνοδεία ενός μικρού στόλου με επικεφαλής τον Loizio Caracciolo.[17]

Την άνοιξη του 1339 φτάνει στην Ήπειρο ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ΄ με τον μεγάλο δομέστικο Ιωάννη Καντακουζηνό. Ο Ανδρόνικος, αφού χώρισε τον στρατό του σε τρία μέρη, ανέλαβε την πολιορκία της Άρτας. Όταν, όμως,

---

[15] Σύμφωνα με τον Καντακουζηνό, ο Νικηφόρος φυγαδεύτηκε στον Τάραντα, βλ. Καντακουζηνός ΙΙ, 33, 503. Όμως, ο Γρηγοράς, ο οποίος, κατά τον Nicol, πιθανότατα είναι και πιο έγκυρος, υποστηρίζει ότι κατέφυγε στην Πάτρα και φιλοξενήθηκε από την τελευταία πριγκίπισσα της Πελοποννήσου και της Αχαΐας, δηλαδή, από την Αικατερίνη Βαλουά, η οποία είχε φτάσει στην Γλαρέντζα το καλοκαίρι του 1338, βλ. Γρηγοράς Ι, xi, 5, 546· NICOL 1984, 114.

[16] Όπως μας πληροφορεί ο Καντακουζηνός, ο οποίος, επιπροσθέτως, αναφέρει μερικά από τα φρούρια, τα οποία παρέμειναν πιστά στον αυτοκράτορα. Ανάμεσα σε αυτά είναι ο Μεσοπόταμος, ο Σοποτός, η Χειμάρρα, το Αργυρόκαστρο, η Πάργα, ο Άγιος Δονάτος, το Αγγελόκαστρο, τα Ιωάννινα, ο Ευλοχός και ο Βάλτος, βλ. Καντακουζηνός ΙΙ, 34, 509-510.

[17] Καντακουζηνός ΙΙ, 34, 510· NICOL 1984, 115-116.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

είδε ότι ήταν δύσκολο να καθυποτάξει τους Ηπειρώτες επαναστάτες, ανέλαβε δράση ο Καντακουζηνός. Με μόνο του όπλο τον διάλογο και τη διπλωματία κατάφερε να πείσει πρώτα τους πολιορκημένους των Ρογών και μετά της Άρτας να παραδοθούν και να δηλώσουν πίστη και αφοσίωση στον αυτοκράτορα.

Η τελευταία εστία της επανάστασης, το Θωμόκαστρο, όπου διέμενε ο Νικηφόρος, υπέμενε την πολιορκία χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, λόγω του δυσπρόσιτου της τοποθεσίας και της γειτνίασής του με τη θάλασσα, από όπου μπορούσαν οι υπερασπιστές του να δέχονται προμήθειες και ενισχύσεις. Επιπλέον, είναι σαφές ότι μπορούσε να κυριευθεί μόνο από την ξηρά, αφού ο αυτοκράτορας δε διέθετε πλοία για την καταστολή της εξέγερσης στην Ήπειρο.

Στο Θωμόκαστρο ο Ανδρόνικος έστειλε τον Καντακουζηνό, γιατί ο ίδιος αρρώστησε και παρέμεινε για νοσηλεία πίσω, στην Άρτα. Είκοσι δύο μέρες μετά την άφιξη του μεγάλου δομέστικου στο κάστρο, έφτασε μικρή βοήθεια από τον Τάραντα με επικεφαλής τον Σανσεβερινό, ο οποίος αντικατέστησε τον Loizio Caraccíolo.[18] Ο Καντακουζηνός, όμως, εκμεταλλεύτηκε το γεγονός ότι οι Ταραντίνοι δεν τολμούσαν να αποβιβαστούν και απείχαν εντελώς από τον πόλεμο και ζήτησε από τους πολιορκημένους να του στείλουν κάποιον αντιπρόσωπό τους, για να συνδιαλεχθούν. Απεσταλμένος τους ήταν ο δάσκαλος του Νικηφόρου Ριζάρδος. Με τα ίδια όπλα, δηλαδή, την ευγλωττία του και τη διπλωματία του, ο Καντακουζηνός διαπραγματεύτηκε την παράδοση του Θωμόκαστρου και υποσχόμενος ότι οι κάτοικοί του θα τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης και ότι θα δώσει στον Νικηφόρο για γυναίκα του την κόρη του Μαρία, τους έπεισε να εγκαταλείψουν την αντίσταση και να παραδοθούν.[19]

Έτσι, η επανάσταση στην Ήπειρο έσβησε, χωρίς μεγάλες απώλειες για τον αυτοκράτορα. Ο Καντακουζηνός, αφού τοποθέτησε στο Θωμόκαστρο βυζαντινή φρουρά, επέστρεψε στον Ανδρόνικο στην Άρτα και τον Νοέμβρη του 1340 τον συνόδευσε στη Θεσσαλονίκη. Μαζί τους πήραν και τον νεαρό Νικηφόρο, ο οποίος, μετά την παράδοσή του, τιμήθηκε από τον αυτοκράτορα με τον τίτλο του πανυπερσεβάστου.[20] Λίγο χρόνια αργότερα παντρεύτηκε την

[18] Ο Καντακουζηνός αρχικά αναφέρει ότι από τον Τάραντα έφτασαν δέκα τριήρεις και τρεις πεντηκόντοροι, ενώ παρακάτω γράφει μόνο δέκα τριήρεις, βλ. Καντακουζηνός ΙΙ, 37, 526 και 530, αντιστοίχως.

[19] Για τη λήψη αυτής της σοβαρής απόφασης, σύμφωνα με τον Καντακουζηνό, συνήλθε στο Θωμόκαστρο η Εκκλησία του δήμου, βλ. Καντακουζηνός ΙΙ, 37, 533. Το ίδιο, σύμφωνα πάντα με τον Καντακουζηνό, συνέβη νωρίτερα και στην Άρτα, βλ. Καντακουζηνός ΙΙ, 37, 522. Αναφορικά με την Εκκλησία του δήμου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι επρόκειτο για συνελεύσεις του λαού και όχι όργανο διοικήσεως. Ο ρόλος της ήταν συνήθως συμβουλευτικός και σε περιπτώσεις, όπως η συγκεκριμένη (δηλαδή πολιορκίας, παράδοσης κλπ.) η απόφασή της βάραινε περισσότερο, βλ. Κορδώσης 2002, 199.

[20] Λεπτομερή περιγραφή των προσπαθειών που κατέβαλαν οι Ηπειρώτες επαναστάτες για την ανεξαρτησία τους από τον βυζαντινό αυτοκράτορα και όλων των γεγονότων που ανέτρεψαν

πρωτότοκη κόρη του Καντακουζηνού, όπως είχε συμφωνηθεί.[21]

Ήδη από το προηγούμενο έτος, το 1341, στην Κωνσταντινούπολη προκλήθηκε εμφύλιος πόλεμος, μετά τον αιφνίδιο θάνατο του Ανδρόνικου Γ΄, για τη διαδοχή του θρόνου. Μέχρι, όμως, το 1347, τη λήξη, δηλαδή, αυτής της αναταραχής στην πρωτεύουσα με την επικράτηση του Καντακουζηνού, η Ήπειρος, και συνεπώς και το Θωμόκαστρο, άλλαζε συνέχεια αρχή. Η Άννα Παλαιολογίνα, που είχε απομακρυνθεί από τον Ανδρόνικο στη Θεσσαλονίκη, επέστρεψε και έγινε βασίλισσα της Άρτας. Το 1343, όμως, συνελήφθη από τον Ιωάννη Άγγελο, ο οποίος ως στρατιωτικός διοικητής της Θεσσαλίας προήλασε εναντίον της Άρτας.[22] Η επίθεση αυτή είχε επιτυχή έκβαση για τον Βυζαντινό διοικητή, καθώς έληξε με την προσάρτηση της Ηπείρου στις κτήσεις της δικαιοδοσίας του. Τελικά, το 1347, μετά, δηλαδή, τη στέψη του Καντακουζηνού ως αυτοκράτορα, δεσπότης της Ηπείρου ανακηρύχθηκε ο γαμπρός του Νικηφόρος.[23]

Σέρβοι και Αλβανοί στον θρόνο των δεσποτών (1348-1400)

Η σερβική κατάληψη (1348-1359). Για λίγο όμως, έμελλε να διατελέσει ο Νικηφόρος δεσπότης της Ηπείρου, διότι το 1348 οι Σέρβοι με ηγεμόνα τον Στέφανο Δουσάν εισέβαλαν και κατέλαβαν την Ήπειρο. Το δεσποτάτο δόθηκε στον ετεροθαλή αδελφό του Δουσάν, τον Συμεών Ούρεσι, ο οποίος ήταν κατά το ήμισυ Έλληνας.[24] Ο Συμεών Ούρεσις τιτλοφορήθηκε ως δεσπότης και εγκαταστάθηκε στην Άρτα. Το Θωμόκαστρο, προφανώς πέρασε και αυτό προσωρινά στα χέρια των Σέρβων.

Δύο χρόνια αργότερα ο αυτοκράτορας Ιωάννης Καντακουζηνός έστειλε τον στρατό του στη Μακεδονία, όπου σημείωσε πρόσκαιρες επιτυχίες και κατάφερε να αποσπάσει από τους Σέρβους κάποια εδάφη. Από την αναταραχή,

---

τελικά τα σχέδια τους μάς παραδίδει ο Καντακουζηνός, βλ. κυρίως Καντακουζηνός ΙΙ, 34, 509-537, 534.

[21] Ο γάμος πρέπει να τελέστηκε στο Διδυμότειχο, όπου ο Νικηφόρος είχε σταλεί από τον Καντακουζηνό, μετά το ξέσπασμα του εμφυλίου, για να προσέχει τη σύζυγό του, βλ. Nicol 1984, 127.

[22] Ο Ιωάννης θεωρούσε την Άννα επικίνδυνη και είχε σκοπό να τη θανατώσει. Τελικά, όμως, της χάρισε τη ζωή λόγω συγγένειας, καθώς ο ίδιος είχε νυμφευθεί την αδερφή της. Την έθεσε υπό περιορισμό σε κάποια οικία, η οποία φυλασσόταν από φρουρούς και πιθανότατα βρισκόταν κάπου στη Θεσσαλία. Η παρουσία της στην Άρτα μπορεί να του δημιουργούσε περισσότερα προβλήματα, σημειώνει ο Nicol, βλ. Nicol 1984, 127.

[23] Για την τύχη της Ηπείρου από το 1341 έως τη σερβική κατάληψή της, βλ. Ρωμανος 2002, 145-146· Nicol 1997, 211.

[24] Μητέρα του ήταν η κόρη του Ιωάννη Παλαιολόγου, ανιψιού του Ανδρόνικου Β΄ και του Μιχαήλ Θ΄. Τους δεσμούς, όμως, του Συμεών Ούρεσι με το Βυζάντιο ενδυνάμωσε ο γάμος του με την κόρη της Άννας Παλαιολογίνας Θωμαΐδα, βλ. Nicol 1984, 132-133. Ας σημειωθεί ότι στη δημώδη επιτομή του *Χρονικού των Ιωαννίνων* λανθασμένα μνημονεύεται ο Συμεών Ούρεσις ως ξάδελφος αντί για αδελφός που έχει το πρωτότυπο, βλ. *Χρονικό Ιωαννίνων* 74, 195.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η οποία προκλήθηκε στη βόρεια Ελλάδα, επωφελήθηκαν οι Αλβανοί, καθώς βρήκαν την ευκαιρία να προελάσουν στα νότια και να φτάσουν μέχρι τον Αχελώο και την Ακαρνανία, όπου και εγκαταστάθηκαν σε μεγάλες ομάδες. Μετά τον θάνατο του Στέφανου Δουσάν, το 1355, ο δεσπότης της Ηπείρου Συμεών Ούρεσις επιστρέφει στη Σερβία για να διεκδικήσει τον σερβικό θρόνο, αφήνοντας πίσω του την Ήπειρο ακυβέρνητη.

Ο Νικηφόρος, όταν πληροφορήθηκε για τις εξελίξεις στην Ελλάδα και, κυρίως, για την αναρχία, η οποία επικρατούσε στην Ήπειρο, εγκατέλειψε την περιοχή των Δαρδανελίων, η οποία του είχε παραχωρηθεί, για να διοικεί, από τον πεθερό του Ιωάννη Καντακουζηνό,[25] άφησε πίσω του και τη σύζυγό του Μαρία και επέστρεψε στην Ήπειρο ως νόμιμος διάδοχος του δεσποτάτου. Οι Ηπειρώτες εκείνη τη χρονική στιγμή τον είδαν σαν τη μόνη ελπίδα σωτηρίας τους απέναντι στην απειλητική αλβανική παρουσία.[26] Η βασιλεία του, όμως, στην Ήπειρο και τη Δυτική Θεσσαλία διήρκησε μόλις τρία χρόνια και δύο μήνες, γιατί ένα λάθος τού στοίχισε τη βασιλεία και τη ζωή.

Γεμάτος φιλοδοξίες, πίστεψε ότι η σύζυγός του στεκόταν εμπόδιο στις πολιτικές του επιτυχίες και αποφάσισε να τη διαζευχθεί και να βρει μία νέα σύζυγο. Επειδή η σερβική παρουσία στην Ήπειρο ήταν πολύ ισχυρή, επέλεξε να παντρευτεί την αδερφή της χήρας του Στέφανου Δουσάν. Καθώς, όμως, η Μαρία είχε πολλούς Ηπειρώτες και Αλβανούς φίλους, οι οποίοι τη σέβονταν για τον γενναιόδωρο χαρακτήρα της και γιατί ήταν κόρη του Ιωάννη Καντακουζηνού, αυτή η αλόγιστη πράξη του Νικηφόρου επέσυρε την οργή τους. Οι Αλβανοί, εκμεταλλευόμενοι τη συγκυρία, προφασίστηκαν το σκάνδαλο που ξέσπασε, για να επαναστατήσουν εναντίον του δεσπότη. Ο Νικηφόρος τότε αναγκάστηκε να ανακαλέσει τον γάμο του με τη Σερβίδα και έσπευσε να καλέσει πίσω τη Μαρία. Το 1359, όμως, φονεύθηκε σε μάχη με τους Αλβανούς στον Αχελώο, όπου πήγε, για να καταστείλει την επανάσταση.[27]

Η αλβανική κατάληψη (1359-1400). Μετά τον θάνατο του Νικηφόρου, ο Συμεών Ούρεσις επέστρεψε στην Ήπειρο και τα Τρίκαλα. Η διεκδίκηση του σερβικού θρόνου ήταν ατυχής, ενώ οι Ηπειρώτες με χαρά τον δέχτηκαν ως δεσπότη τους, αφού η αλβανική απειλή ήταν ακόμη υπαρκτή. Γρήγορα, όμως, αποφάσισε να αποσυρθεί στη Θεσσαλία, προσφέροντας τα Ιωάννινα στον γαμπρό του Θωμά Πρελούμπο[28] και αφήνοντας τις ισχυρές αλβανικές οικο-

---

[25] Καντακουζηνός IV, 28, 211.

[26] Καντακουζηνός IV, 43, 315.

[27] Ο Νικηφόρος έπεσε νεκρός στη μάχη, πριν συγκρουστεί με τις αλβανικές φάλαγγες, βλ. Καντακουζηνός IV, 43, 318-319.

[28] Ο Θωμάς Πρελούμπο έτυχε θερμής υποδοχής στα Ιωάννινα, όπου έφτασε με τη σύζυγό του Μαρία Αγγελίνα Παλαιολογίνα, κόρη του Συμεών Ούρεσι και της Θωμαΐδας. Πού να ήξεραν, γράφει ο χρονογράφος του *Χρονικού των Ιωαννίνων*, ότι έφεραν μεγαλύτερο κακό

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γένειες των Λιόσα και των Σπάτα να κυριαρχήσουν στη νότια Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία.[29] Ειδικότερα, η Άρτα, οι Ρωγοί και η Αμφιλοχία παραχωρήθηκαν στον Πέτρο Λιόσα, ενώ ο Ασπροπόταμος, το Αγγελόκαστρο και όλα τα γύρω φρούρια στον Γκίνη Μπούα Σπάτα, ο οποίος είχε νικήσει προηγουμένως τον Νικηφόρο στη μάχη του Αχελώου.[30] Ο Συμεών παραχώρησε στον καθένα τους τον τίτλο του δεσπότη.[31]

Αναφορικά με το Θωμόκαστρο, φαίνεται ότι πέρασε και αυτό υπό αλβανική αρχή. Προφανώς δόθηκε στον Πέτρο Λιόσα, τον Αλβανό αρχηγό των δύο άλλων μεγάλων κάστρων του δεσποτάτου, της Άρτας και των Ρωγών. Εκείνη την εποχή, επίσης, πιθανολογούμε ότι μετονομάστηκε το Θωμόκαστρο σε κάστρο της Ρινιάσας, όπως είναι γνωστό έως σήμερα.

Το 1374, όμως, όταν, δηλαδή, πέθανε ο Πέτρο Λιόσα, ο δεσπότης του Αχελώου Γκίνης Σπάτας έσπευσε να αναλάβει την εξουσία, συνενώνοντας τα δύο δεσποτάτα, της Άρτας και του Αχελώου.[32] Συνεπώς, και η Ρινιάσα πέρασε στα χέρια του δεσπότη Γκίνη Σπάτα. Αυτό επιβεβαιώνεται και από γραπτή πηγή. Το 1395 ο Ιταλός συμβολαιογράφος Νικόλαος de Marthono, αφού απέπλευσε από την ακτή της Λευκάδας με κατεύθυνση προς το Φανάρι, διέμεινε στην *Arevessa*, πιθανότατα τη Ρινιάσα, η οποία, όπως μας πληροφορεί, ανήκε στον κύριο της Άρτας και φυλασσόταν από έναν Ναπολιτάνο φρούραρχο.[33]

Όταν στις 29 Οκτωβρίου του 1399, δηλαδή 25 χρόνια μετά τη συνένωση των δύο δεσποτάτων, πέθανε ο Γκίνης Σπάτας, καθότι δεν είχε γιο και κληρονόμο, τη διακυβέρνηση του δεσποτάτου ανέλαβε ο αδερφός του, ο Σγουρός Μπούας Σπάτας. Λίγες μέρες, όμως, αργότερα, ένας ανεξάρτητος τυχοδιώκτης, ο Μπογκόης (Bokoi), γνωστός με το πολυεθνικό όνομα *Σερβοαλβανιτοβουλγαροβλάχος*,[34] επιτέθηκε στην πόλη και έφερε στο βασίλειο την τρο-

---

στον εαυτό τους από τον αλβανικό ζυγό που απέφυγαν, βλ. *Χρονικό Ιωαννίνων* 80. Τον Δεκέμβριο του 1384 ο Θωμάς Πρελούμπο δολοφονήθηκε από τους σωματοφύλακες του και ως νέος σύζυγος της Μαρίας επελέγη ο Ιζαού Μπουοντελμόντι, αδερφός της χήρας του Λεονάρδου Τόκκου, βλ. *Χρονικό Ιωαννίνων* 94· NICOL 1997, 216.

[29] Με τον τρόπο αυτό, σημειώνει ο Nicol, ο Συμεών αναγνώριζε την ήττα του, αποδεχόμενος το γεγονός ότι οι Αλβανοί είχαν γίνει πολυάριθμοι και ισχυροί. Η απόφασή του, όμως, αυτή είχε σοβαρές επιπτώσεις για το μέλλον της Ηπείρου. Βλ. NICOL 1984, 142.

[30] *Χρονικό Ιωαννίνων* 79.

[31] Αρχαιολογικά ευρήματα τεκμηριώνουν τα ανωτέρω. Σώζεται επιγραφή στον ναό της Παντάνασσης Φιλιππιάδας, στην οποία ο Γκίνης Μπούας αναφέρεται ως *δεσπότης*. Συγκεκριμένα, στον κορμό του νοτιοδυτικού κίονα της στοάς, σε ύψος 1,32 μ. είναι βαθιά χαραγμένη η επιγραφή: *Ἰω[άννης] Δεσπότ[ης] / Σπάτας*, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1977, 162-163, εικ. 19· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ 2002, 116.

[32] Ο Γκίνης Σπάτας περιγράφεται από τον χρονογράφο του *Χρονικού των Ιωαννίνων* ως άνδρας που ξεχώριζε στον λόγο, τις πράξεις και την εμφάνιση, βλ. *Χρονικό Ιωαννίνων* 85.

[33] LE GRAND 1895, 665· SOUSTAL & KODER 1981, 251.

[34] *Χρονικό Ιωαννίνων* 101. Αυτό το όνομα πιθανόν να το υιοθέτησε, προκειμένου να κερδίσει τη συμμαχία διαφόρων φυλών, τις οποίες σκόπευε να τις θέσει υπό την κυριαρχία του, βλ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μοκρατία. Φάνηκε ότι πέτυχε, αλλά μόνο προσωρινά. Με τη σειρά του ανατράπηκε από τον εγγονό του Γκίνη, τον Γκίνη Μουρίκη Σπάτα, ο οποίος έγινε κύριος της Άρτας τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους.[35] Και το κάστρο της Ρινιάσας, ίσως, ακολούθησε την τύχη του κάστρου της Άρτας.

Η ιταλική παλινόρθωση

Τα πρώτα χρόνια του 15ου αιώνα ο Κάρολος Τόκκος, Ιταλός κόμης της Κεφαλληνίας, της Ιθάκης και της Ζακύνθου, απέκτησε το κάστρο της Ρινιάσας, όχι με τη δύναμη των όπλων, αλλά το αγόρασε από έναν άρχοντα που ονομαζόταν Πικέρνης. Δε γνωρίζουμε πότε και πώς το κάστρο πέρασε στα χέρια του Πικέρνη, ο οποίος, μετά την πώληση του φρουρίου του στον Κάρολο Τόκκο, εγκαταστάθηκε στη Λευκάδα και μαζί με τον αδερφό του πολέμησαν στο πλευρό του Καρόλου.[36]

Ο Κάρολος τα προηγούμενα χρόνια είχε υποστηρίξει ένθερμα τη φιλία του με τον Αλβανό Μουρίκη Σπάτα με σκοπό να έχει την ευχέρεια να αγωνισθεί εναντίον του Σγουρού Μπούα Σπάτα, που κατείχε την Άρτα.[37] Οι καταστροφές, όμως, που υπέστη η δυναστεία των Σπάτα, λόγω της διχόνοιάς τους, έπεισαν τον Μουρίκη Σπάτα ότι έπρεπε να συνασπιστούν εναντίον του Τόκκου. Σε αυτήν τη συμμαχία ο Κάρολος αντέδρασε, συνάπτοντας τη δική του συμμαχία με τον πολέμαρχο Μουρίκη Μπούα, παλιότερο εχθρό του Μουρίκη Σπάτα, η οποία επισφραγίστηκε με τον γάμο μίας ξαδέρφης του Καρόλου με τον αδερφό του Μουρίκη Μπούα, τον Ιωάννη Μπούα. Στον νέο γαμπρό ο Κάρολος ανέθεσε τη διοίκηση του κάστρου της Ρινιάσας.[38]

Σύμφωνα με το *Χρονικό των Τόκκων*, το 1403 επακολούθησαν πολεμικές συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο παρατάξεις, οι οποίες τελικά έληξαν με τον θρίαμβο του Μουρίκη Σπάτα, την κατάληψη του κάστρου της Ρινιάσας[39] και τη φυλάκιση του αδερφού του Μουρίκη Μπούα. Στη νίκη αυτήν πρέπει να συνέβαλε και η Βενετία, καθώς ο Μουρίκης Σπάτας στις επάλξεις του κάστρου ύψωσε το λάβαρο του Αγίου Μάρκου, θέλοντας να δείξει ότι είναι φί-

---

NICOL 1984, 164-165.

[35] Όταν ο Μουρίκης Σπάτα έγινε κύριος της Άρτας, ο Σγουρός αποσύρθηκε στο Αγγελόκαστρο και ο Μπογκόης εξαφανίστηκε από την ιστορία, βλ. NICOL 1984, 165.

[36] *Χρονικό Τόκκων* III, 13· NICOL 1984, 172.

[37] *Χρονικό Τόκκων* III, 14· SCHIRÒ 1975, 50.

[38] Αναφορικά με τη συμμαχία των δύο ανδρών και τον γάμο, βλ. *Χρονικό Τόκκων* I, 16· III, 22· ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ 1983, 161-162, 173-174. Ο Σπ. Ασωνίτης ταυτίζει τον σύζυγο της ξαδέρφης του Καρόλου με τον Ιωάννη Μπούα, βλ. ΑΣΩΝΙΤΗΣ 2005, 157-158, υποσημ. 86.

[39] Στο *Χρονικό των Τόκκων* περιγράφεται η μονομαχία του Σγουρού Μπούα με τον Galasso Peccatore, που ήταν τότε επικεφαλής του στρατού του Καρόλου. Η μονομαχία καθόρισε την έκβαση του πολέμου. Βλ. *Χρονικό Τόκκων* III, 24· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 321.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λος της Βενετίας, ενώ, από την άλλη μεριά, ο Κάρολος έστειλε επιστολές διαμαρτυρίας στη βενετική Σύγκλητο, γιατί, μέσω του καθολικού εφημέριου της Κέρκυρας, θα είχε προμηθεύσει με όπλα τον Μουρίκη Σπάτα.[40] Ο Μουρίκης Σπάτας βελτίωσε τις οχυρώσεις του κάστρου και άφησε ως φρούραρχο τον αδερφό του Γιακούμπ.[41]

Η διαμάχη ανάμεσα στον Κάρολο και τον Μουρίκη Σπάτα έληξε με τον γάμο της κόρης του πρώτου με τον Κάρουλα Μαρκεζάνο, ετεροθαλή αδερφό του δεύτερου. Μετά τον γάμο ο Μαρκεζάνο, ο οποίος διοικούσε τη Ρινιάσα, δώρισε στον πεθερό του το κάστρο. Ο Κάρολος το δέχτηκε με χαρά, αν και οι Ρινιασιώτες, αρνήθηκαν να υποταχθούν στον δούκα και φοβούμενοι τα αλβανικά αντίποινα, τάχθηκαν με το μέρος του Μουρίκη Σπάτα. Μάλιστα, όποτε έβλεπαν πλοιάριο, με τα εμβλήματα των Τόκκων, να είναι κοντά στην παραλία, οργάνωναν επίθεση και το κούρσευαν.[42]

Οι επιθέσεις των Ρινιασιωτών εξόργισαν τον Κάρολο, ο οποίος με τη βοήθεια του αδερφού του Λεονάρδο κατάφερε τελικά να τους υποτάξει.[43] Μετά την κατάληψη του κάστρου, σύμφωνα με το *Χρονικό των Τόκκων*, τοποθέτησε *λουμπάρδους* και *τζουγκρατόρους*[44] και ως φρούραρχο άφησε έναν στρατιωτικό από τη Φλωρεντία, ο οποίος ονομαζόταν Λότο.[45]

Η επανένωση του δεσποτάτου

Ήδη από τον Απρίλη του 1411, ο Κάρολος, μετά τον θάνατο του θείου του Ιζαού Μπουοντελμόντι, κλήθηκε από τους κατοίκους των Ιωαννίνων, να καταλάβει την πόλη. Τον Αύγουστο του 1415, όταν, δηλαδή, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος έφτασε στην Πελοπόννησο, αναγνώρισε και επί-

---

[40] *Χρονικό Τόκκων* III, 26-27· SCHIRÒ 1975, 50-51· ΑΣΩΝΙΤΗΣ 2005, 158-159, 171· 2009, 195· Η ρήξη στις σχέσεις του Καρόλου με τη Βενετία είχε επέλθει ήδη το 1390, όταν, δηλαδή, ο Κάρολος απαίτησε τα καράβια της Βενετίας να πληρώνουν φόρο, όποτε χρησιμοποιούσαν το κανάλι της Αγίας Μαύρας. Η Βενετία αντέδρασε, ενημερώνοντάς τον ότι η Αγία Μαύρα ανήκει στη βενετική οικογένεια του Giorgio, ενώ στις ένοπλες συγκρούσεις του Καρόλου με τους Αλβανούς στην ηπειρωτική Ελλάδα αποφάσισαν να μην κρατήσουν ουδέτερη στάση. Βλ. NICOL 1984, 168, 176.

[41] *Χρονικό Τόκκων* III, 27· IX, 11. Ο Γιακούμπ είχε μεγαλώσει με τους Τούρκους και ήταν μουσουλμάνος στο θρήσκευμα, βλ. NICOL 1984, 182.

[42] *Χρονικό Τόκκων* VII, 8· IX, 11· SATHAS 1972, II, 235 (Nr. 490)· SCHIRÒ 1975, 66· ΑΣΩΝΙΤΗΣ 2009, 444.

[43] Ο Κάρολος κατάφερε με τέχνασμα να κάμψει την αντίστασή τους και αφού συνέλαβε τους καλύτερους πολεμιστές της Ρινιάσας, τους χρησιμοποίησε ως μέσο εκβιασμού για την παράδοση του κάστρου. Βλ. *Χρονικό Τόκκων* IX, 11· ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2008, 151-152, 296-297, 337, 354.

[44] *Χρονικό Τόκκων* IX, 11. Οι λουμπάρδοι ήταν οι κανονιέρηδες, ενώ οι τζουγκρατόροι κρατούσαν την τζάγκρα, τόξο μεγάλης αποτελεσματικότητας, βλ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ 2002, 199.

[45] Ο χρονογράφος τον χαρακτηρίζει ευγενικό και έντιμο άνδρα και δόκιμο στρατιώτη, βλ. *Χρονικό Τόκκων* IX, 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σημα τον Κάρολο δεσπότη της Ηπείρου και τον αδερφό του, τον Λεονάρδο, τον τίμησε με τον τίτλο του μεγάλου κοντοσταύλου.[46] Εκείνη την περίοδο, που έγινε δεσπότης ο Κάρολος, στην επικράτειά του συμπεριλαμβάνονταν η Κεφαλονιά, η Ιθάκη, η Ζάκυνθος και η Λευκάδα με το κάστρο της Βόνιτσας και από την κυρίως Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος της Ακαρνανίας και ένα μεγάλο μέρος της Ηπείρου, από την Πάργα μέχρι τον Άγιο Δονάτο και τα Ιωάννινα.

Στις 4 Οκτωβρίου 1416 μπήκε στην Άρτα νικητής, ενώ ο αδερφός του από τη Λευκάδα δεχόταν την υποταγή των Ρωγών. Με την προσάρτηση της Άρτας στις κτήσεις του, ο Κάρολος κατάφερε να επανενώσει τα δύο δεσποτάτα και μαζί με τα νησιά αποτελούσαν πλέον μία επικράτεια.[47] Στη συνέχεια διόρισε τον αδερφό του ηγεμόνα της Άρτας και κράτησε την πόλη των Ιωαννίνων για τον εαυτό του. Στη Ρινιάσα έστειλε τον Λεονάρδο, με εντολή να επισκευάσει και να ενισχύσει τις οχυρώσεις του κάστρου, ενώ ως φρούραρχο όρισε έναν ανιψιό του, αδερφό του Τζιαούση.[48]

Όταν αργότερα πάντρεψε τον ανιψιό του Λεονάρδο με την κόρη της Νεράτας, της Σέρβας χήρας του Μουρίκη Σπάτα, του παραχώρησε το κάστρο της Ρινιάσας, όπου και έμειναν. Ο γάμος έγινε στο παλάτι των Ιωαννίνων.[49]

Στις 4 Ιουλίου 1429 πέθανε ο Κάρολος και επειδή ο Λεονάρδο είχε ήδη πεθάνει από το 1418 και ο ίδιος δεν είχε νόμιμα παιδιά, κληροδότησε το δεσποτάτο στον ανιψιό του, τον οποίον ο *μεγάλος κοντοσταύλος* από αγάπη προς τον αδερφό του τον είχε μετονομάσει σε Κάρολο.[50] Τα ξαδέρφια του, όμως, γρήγορα άρχισαν να διεκδικούν μερίδιο από την κληρονομιά του πατέρα τους. Ο Κάρολος Β΄ δέχτηκε να τους δώσει μερίδιο από την επικράτειά του. Παραχώρησε το Αγγελόκαστρο στον Μέμνονα και τη Ρινιάσα στον Τόρνο, ενώ ο ίδιος παρέμεινε κύριος της Άρτας.[51]

---

[46] Μετά τον θάνατο του Ιζαού το 1411 κανένας κύριος της Ηπείρου δεν έφερε τον τίτλο του δεσπότη, ο οποίος προσφέρεται μόνο από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα, βλ. NICOL 1984, 183.

[47] Ο χρονογράφος, που ήταν προφανώς αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, περιγράφει τις επιχειρήσεις του Καρόλου εναντίον της Άρτας και του Λεονάρδου εναντίον των Ρωγών. Ο Γιακούμπ, ο τελευταίος κύριος της Άρτας, συνελήφθη και θανατώθηκε την 1.10.1416. Ο Μαρκεζάνο αντί να πολεμήσει για την υπεράσπιση της Άρτας δραπέτευσε για την Πάργα, όπου συνελήφθη την ώρα που προσπαθούσε να διαφύγει διά θαλάσσης, και στάλθηκε με τη σύζυγό του στην Κεφαλονιά. Με τον θάνατο του Γιακούμπ αφανίσθηκε η δυναστεία των Σπάτα, η οποία είχε κυριαρχήσει για τόσο καιρό στην Άρτα και τον Αχελώο. Βλ. NICOL 1984, 183-187.

[48] *Χρονικό Τόκκων* IX, 17-19· SCHIRÒ 1975, 73. Ο Τζιαούσης, ανιψιός του Καρόλου, είχε συλληφθεί από τον Γκίνη Ζενεβίση στη μάχη της Κρανέας (1412), βλ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ 2003, 217.

[49] *Χρονικό Τόκκων* IX, 20-23.

[50] Αναφορικά με τη μετονομασία του Λεονάρδου σε Κάρολο Β΄, βλ. SCHIRÒ 1975, 129. Είχε συμφωνηθεί εξαρχής ότι αυτός ο νέος θα κληρονομούσε το δεσποτάτο, γι' αυτό, μάλιστα, είχε υιοθετηθεί από τον δεσπότη και τη βασίλισσα Φραγκίσκη, βλ. NICOL 1984, 190.

[51] NICOL 1984, 204. Ο Hopf δε γνωρίζει τον Τραϊανό, ενώ αναφέρει δύο άλλους, έναν Αντώνιο και έναν Ορλάνδο, ηγεμόνα της Ρινιάσας, βλ. NICOL 1984, 185, υποσημ. 16.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η τουρκική κατάκτηση

Στις 9 Οκτωβρίου 1430 οι Γιαννιώτες, έχοντας πληροφορηθεί την καταστροφή που έπαθε η Θεσσαλονίκη από τους Τούρκους, δέχονται τον «ορισμό» του Σινάν πασά, δηλαδή τα προνόμια που θα τους παραχωρούσε, αν υποτάσσονταν χωρίς αντίσταση και αποφασίζουν να παραδώσουν την πόλη τους στους Τούρκους. Έτσι, 14 χρόνια μετά την επανένωση του δεσποτάτου υπό την αρχή του Καρόλου Α΄, για άλλη μια φορά το δεσποτάτο της Ηπείρου διασπάται στα δύο. Στο δεσποτάτο της Άρτας με τα νησιά παραμένει δεσπότης ο Κάρολος Β΄, μετά τη συγκατάθεσή του να πληρώνει ετήσιο φόρο στον σουλτάνο.[52]

Το 1435 ο γνωστός περιηγητής του πρώτου μισού του 15ου αιώνα, ο Κυριακός ντε Πιτσίκολι από την Αγκώνα πέρασε παραλιακά από την Πάργα, το Φανάρι και το Αρνάτιο, πιθανότατα τη σημερινή Ρινιάσα, με τελικό προορισμό την Άρτα, όπου φιλοξενήθηκε από τον Κάρολο Β΄.[53] Τον Μάιο του επόμενου έτους επισκέφτηκε ξανά την Άρτα και από εκεί πήγε ως καλεσμένος στον γάμο της κόρης του Τόρνο, στον οποίον παρέδωσε και μία συστατική επιστολή. Ο γάμος έγινε στο *Οριονάτιο*, που πρέπει να είναι η παραθαλάσσια Ρινιάσα, αφού μετά από εκεί έφυγε για την Κέρκυρα.[54]

Λίγα χρόνια αργότερα η Ρινιάσα συγκέντρωνε πάνω της τα οικονομικά ενδιαφέροντα των Βενετών. Ένα βενετικό έγγραφο αναφέρει ότι η *Arneaça*, που ταυτίζεται με τη Ρινιάσα, το 1443 ήταν τόπος συλλογής σιτηρών και οι Βενετοί εκείνη την εποχή πάσχιζαν για τον έλεγχο του ντόπιου εμπορίου σιτηρών.[55]

Όταν το 1448 ο Κάρολος Β΄ πέθανε, αφήνοντας πίσω του τρεις ανήλικους γιους, ο σουλτάνος αποφάσισε ότι ήταν καιρός να προσαρτήσει στην αυτοκρατορία του τις επαρχίες της Αιτωλίας και Ακαρνανίας. Στις 24 Μαρτίου 1449 οι Τούρκοι εισέβαλαν στην Άρτα και η οικογένεια του Καρόλου κατέφυγε στα νησιά, όπου ήταν η πατρογονική τους έδρα.[56] Το 1452 ο Τούρκος Χατζήμπεης, στρατηγός του πορθητή σουλτάνου, ηγούμενος 10.000 έως 12.000 πολεμιστών, πολιόρκησε το κάστρο της Ρινιάσας, ώσπου και το κατέλαβε.[57] Ωστόσο, βενετικό έγγραφο μας πληροφορεί ότι κύριος της Ρινιάσας το 1463 ήταν ο Rolando de Tocco, εννοώντας προφανώς έναν από τους νό-

---

[52] NICOL 1997, 218.
[53] ZIEBARTH 1926, 114-115.
[54] NICOL 1984, 206.
[55] *Acta Albaniae Veneta* 18, 11 (Nr. 4792)· SOUSTAL & KODER 1981, 251· ΑΣΩΝΙΤΗΣ 2009, 403.
[56] Όπως οι Γιαννιώτες, έτσι και οι Αρτινοί ανταμείφθηκαν με ορισμένα προνόμια για την παράδοση της πόλης τους χωρίς καμία αντίσταση, βλ. NICOL 1997, 218.
[57] Στην κατάκτησή αυτήν αναφέρεται μόνο ο Αραβαντινός, ο οποίος τη χαρακτηρίζει στιγμιαία, καθότι δύο χρόνια μετά οι κατακτητές διώχτηκαν από την Πάργα, βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856, Ι, 171· ΙΙ, 190-191.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θους γιους του Καρόλου Α΄.[58] Αυτό σημαίνει ότι το φρούριο πρέπει να ανακαταλήφθηκε από τους Τόκκους. Τον ίδιο χρόνο, όμως, υπό άγνωστες συνθήκες περιήλθε ξανά στην κυριαρχία των Τούρκων,[59] ενώ ο Rolando de Tocco κατέφυγε στην Κέρκυρα.[60] Το 1479 οι Τούρκοι ολοκλήρωναν τις επιχειρήσεις τους στην Ήπειρο, καταλαμβάνοντας τη Βόνιτσα, την τελευταία ελληνική κτήση στην ηπειρωτική Ελλάδα.[61] Έτσι, τελειώνει η ιστορία των Τόκκων στην Ήπειρο και ξεκινά ένα άλλο κεφάλαιο στην ιστορία της περιοχής, εκείνο της τουρκικής και μετέπειτα τουρκαλβανικής κυριαρχίας, η οποία θα κρατήσει αιώνες.

Αρχαιολογικά στοιχεία

Το κάστρο της Ρινιάσας ανεγέρθηκε στην κορυφή ενός βραχώδους κωνικού υψώματος με απότομη κάθοδο προς όλες τις πλευρές (Εικ. 2-4). Η σημερινή εικόνα του κάστρου είναι ασφαλώς πολύ διαφορετική από εκείνη που θα παρουσίαζε κάποτε η περιοχή. Έχει ελλειπτικό σχήμα και είναι το μικρότερο σε διαστάσεις κάστρο, μεταξύ των άλλων βυζαντινών οχυρών – των Ιωαννίνων, της Άρτας και των Ρωγών.[62]

Από στρατηγικής άποψης η θέση του ήταν εξαιρετική, γιατί είναι στον δρόμο που οδηγεί από την Αλβανία προς τη νότια Ελλάδα, συνδέει την αρχαία Νικόπολη και τη σημερινή πόλη της Πρέβεζας με την Πάργα και τη Θεσπρωτία και γειτνιάζει με τη θάλασσα, από όπου ήλεγχε τους θαλάσσιους δρόμους προς την Ιταλία και τα Ιόνια νησιά (Εικ. 5).

---

[58] Στην απελευθέρωση της περιοχής, σύμφωνα με τον Αραβαντινό, συνέβαλαν πολύ και οι Κερκυραίοι, οι οποίοι πολέμησαν με δικά τους έξοδα υπέρ των βενετικών συμφερόντων, βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856, ΙΙ, 190-191. Για το βενετικό έγγραφο, βλ. *Acta Albaniae Veneta* 25 (Nr. 7448)· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 6, υποσημ. 35. Εντύπωση, όμως, προκαλεί το γεγονός ότι το όνομα του Rolando de Tocco δεν εμφανίζεται πουθενά στο *Χρονικό των Τόκκων*. Από τον Hopf αναφέρεται ως ηγεμόνας της Ρινιάσας ο Ορλάνδο, ενώ ο Schirò πιστεύει ότι αποτελεί επινόηση της φαντασίας του Hopf. Βλ. HOPF 1873, 530· SCHIRÒ 1975, 27, 66· NICOL 1984, 185, υποσημ. 16. Προφανώς το όνομα *Ορλάνδο*, το οποίο αναφέρει ο Hopf, αποτελεί παραφθορά του *Rolando* και συνεπώς τα δύο πρόσωπα ταυτίζονται. Ο Osswald αναφέρεται στον Ορλάνδο ως ηγεμόνα της Ρινιάσας (1429-1448) και ότι ο ίδιος έπειτα κατέφυγε στην Κέρκυρα, βλ. OSSWALD 2011, 289, υποσημ. 1106, 290, υποσημ. 1111, 301, 307. Επίσης, αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο ο Ορλάνδο να είναι γιος του Λεονάρδου ή γιος του Τόρνο, βλ. OSSWALD 2011, 289, υποσημ. 1106, 296, υποσημ. 1136.

[59] Συγκεκριμένα, πριν από τα τέλη Ιουλίου του 1463, όπως προκύπτει από σωζόμενα, στα αρχεία της Βενετίας, έγγραφα, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 399· KARABELAS 2010, 6-7, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

[60] ΑΣΩΝΙΤΗΣ 2009, 232, 608.

[61] NICOL 1997, 218.

[62] Οι διαστάσεις του κάστρου είναι δύσκολο να υπολογιστούν λόγω της επικινδυνότητας στην περιμετρική προσέγγιση των τειχών του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το κάστρο είναι ορατό κυρίως από τη δυτική πλευρά (Εικ. 3), όπου μας σώζονται λείψανά του, ενώ από την ανατολική δεν υπάρχουν σήμερα τείχη (Εικ. 4). Εδώ οι βράχοι είναι απόκρημνοι, σχεδόν κατακόρυφοι και πιθανόν τα τείχη αυτής της πλευράς να έχουν καταρρεύσει. Η άποψη αυτή δικαιολογεί πλήρως το εξαιρετικά στενό σχήμα του κάστρου.[61] Οφείλουμε, ωστόσο, να παραθέσουμε και την άποψη της Β. Παπαδοπούλου, σύμφωνα με την οποία στη δυτική πλευρά δεν ήταν αναγκαίο η ύπαρξη τειχών.[62] Όσον αφορά τα υπομείναντα τείχη, δε σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση, γιατί μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει κανένα έργο συντήρησης, στερέωσης ή αναστύλωσης.[63] Η βλάστηση είναι πολύ πυκνή, έχει κυριολεκτικά κυριεύσει το κάστρο, καθιστώντας την προσέγγισή του σχεδόν αδύνατη και την ανάβασή του επικίνδυνη για τον επισκέπτη. Μάλιστα, σε κάποια σημεία των τειχών έχουν φυτρώσει ολόκληρα δέντρα, δημιουργώντας πρόβλημα στατικότητας και επιβάλλοντας απαραίτητο τον επιμελή καθαρισμό του κάστρου, προκειμένου να διασωθεί ό,τι έχει απομείνει από αυτό.

Από τα παραπάνω γίνεται πλέον κατανοητό, γιατί είναι δύσκολο για τον ερευνητή ή ακόμη και για τον επισκέπτη να κατανοήσει τις φάσεις του κάστρου. Ωστόσο, από τα ερείπια που μας σώζονται μπορούμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα, για την ορθότητα των οποίων διατηρούμε κάποιες επιφυλάξεις μέχρι να πραγματοποιηθεί ένας επιμελής καθαρισμός του χώρου. Το κάστρο, λοιπόν, της Ρινιάσας, αποτελείται από τέσσερις περίβολους.[64] Πιο συγκεκριμένα, από τον πρώτο περίβολο σώζονται μερικά λείψανα μόνο, τα οποία είναι ορατά στον επισκέπτη, κατά την ανάβασή του από τη βορειοδυτική κλιτύ του λόφου. Σε καλύτερη κατάσταση διατηρείται ο δεύτερος περίβολος, από τον οποίον έχουμε τα τείχη με τις επάλξεις τους σχεδόν ανέπαφα στη βόρεια και δυτική πλευρά (Εικ. 6, 7), τον στενό περίδρομο πίσω από αυτές και την πύλη στη βορειοδυτική πλευρά. Ιδιαίτερα για την πύλη θα σημειώσουμε ότι είναι η μοναδική πύλη, η οποία σώζεται από το κάστρο και, μάλιστα, σε πολύ καλή κατάσταση και αναφορικά με το σχήμα της, στην εσωτερική της όψη είναι καμαροσκέπαστη, ενώ στην εξωτερική είναι ημιτοξοειδή (Εικ. 8, 9). Από τον δεύτερο περίβολο έχουμε μόνο τα τείχη της δυτικής,

---

[61] Σύμφωνα με την παρατήρηση του Σ. Μαμαλούκου, κατά τη διάρκεια αυτοψίας του χώρου που πραγματοποιήσαμε στις 21.3.2012, το κάστρο πρέπει να επεκτεινόταν προς την ανατολική πλευρά, από την οποία, όμως, σήμερα δε μας σώζονται τείχη.

[62] Παπαδοπούλου 1989· Σμύρνη 2004, 116-117.

[63] Στα *Χρονικά των Αρχαιολογικών Ανευρέσεων* δεν αναφέρεται πουθενά να έχει γίνει κάποιο έργο από την εκάστοτε αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων στο κάστρο της Ρινιάσας.

[64] Όλα η περιγραφή και η αρίθμηση των περιβόλων ξεκινά από τον εξωτερικό προς τον εσωτερικό, ο οποίος προστάτευε την ακρόπολη. Έτσι, σε συνολικά μαζί με εκείνο της σχηματιζόμενης ακρόπολης περιβόλους αναφέρουν και η Παπαδοπούλου και ο Σμύρης, βλ. Παπαδοπούλου 1989· Σμύρνη 2004, 116-117.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πλευράς σε αρκετά μεγάλο ύψος και μήκος (Εικ. 10, 11). Τέλος, η ακρόπολη, *γουλάς* ή *κουλάς*, όπως συνήθως ονομαζόταν, βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του κάστρου, το οποίο αποτελεί και το ψηλότερο οχυρωμένο τμήμα του και εκεί έμενε η φρουρά.[67] Σήμερα, για να φτάσει κανείς εκεί, θα πρέπει να ανέβει μία μικρή, ξύλινη σκάλα στην ανατολική άκρη του λόφου, καθώς το έδαφος έχει υποχωρήσει. Στο σημείο αυτό πιθανώς βρισκόταν η πύλη της ακρόπολης. Από τον γουλά σήμερα διακρίνονται μόνο λείψανα του δυτικού τείχους (Εικ. 12). Εσωτερικά των τειχών δύο υπόγειες δεξαμενές, λαξευμένες στον βράχο και σε μικρή απόσταση η μία από την άλλη, προμήθευαν με νερό τους υπερασπιστές του κάστρου, όποτε εκείνο βρισκόταν σε κατάσταση πολιορκίας (Εικ. 13, 14). Το τελευταίο καταφύγιο των υπερασπιστών, ο πύργος, δε σώζεται. Η ύπαρξη του, όμως, δεν μπορεί να θεωρηθεί αμφίβολη, καθώς μνεία του γίνεται στο *Χρονικό των Τόκκων*.[68] Πρέπει να βρισκόταν στο ψηλότερο σημείο του κάστρου, εντός της οχυρωμένης ακρόπολης, και να ήταν η πιο επιμελημένη κατασκευή του κάστρου, καθώς εκεί φιλοξενούνταν τα επισημότερα πρόσωπα.

Στο κάστρο γενικά δεν έχουν εντοπιστεί λείψανα αρχαιοτήτων ούτε και *spolia*, δηλαδή, αρχαιότητες, οι οποίες αφαιρούνταν από αρχαία κτήρια της περιοχής και χρησιμοποιούνταν σε δεύτερη χρήση ως οικοδομικό υλικό για την κατασκευή ενός νεότερου κτηρίου ή οχυρού. Το γεγονός αυτό ενισχύει την υπόθεση ότι το βυζαντινό κάστρο της Ρινιάσας δεν κτίστηκε πάνω σε αρχαιότερο οχυρό.

Ειδικότερα για τα δυτικά τείχη, τα οποία σώζονται σε αρκετό ύψος, μπορούμε να σημειώσουμε ότι διακρίνονται διαφορετικοί τρόποι δόμησης, γεγονός που μαρτυρά και διαφορετικές οικοδομικές και επισκευαστικές φάσεις του κάστρου (Εικ. 10, 11). Χαμηλά η τοιχοποιία αποτελείται από ελαφρώς κατεργασμένους λίθους, αμμόλιθους της περιοχής, «δεμένους» με ασβέστη και εμπλουτισμένους με διάσπαρτα θραύσματα κεραμιδιών, ακανόνιστα, περιμετρικά των λίθων. Η τοιχοποιία αυτή θα μπορούσε ίσως να χρονολογηθεί στα χρόνια του Αλή πασά, καθώς μοιάζει με την περιγραφή που μας παραδίδει ο Άγγλος περιηγητής Leake, ο οποίος μας πληροφορεί, επίσης, για κάποιες προσθήκες που είχε κάνει ο βεζίρης στα παλαιά τείχη του κάστρου.[69] Ψηλότερα, μέχρι, δηλαδή, και τις επάλξεις των ίδιων τειχών, το μέγεθος των λίθων είναι

---

[67] Ο *γουλάς* της Ρινιάσας μνημονεύεται στο *Χρονικό Τόκκων* III, 27· IX, 11.

[68] *Χρονικό Τόκκων* IX, 11. Πληροφορίες γενικά για τα τμήματα των οχυρωμένων οικισμών, βλ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ 1997, ειδικότερα για το κάστρο της Ρινιάσας, 252, 253, 255, 260· ΒΑΣΙΛΑΤΟΣ 1997, 25-29.

[69] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2008, 99. Επιπλέον, η Παπαδοπούλου σημειώνει ότι τόσο η τοιχοποιία του εσωτερικού περίβολου όσο και η καμαροσκέπαστη πύλη του θυμίζουν τα κάστρα του Μαργαριτίου και της Παραμυθιάς, βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ 1989.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μεγαλύτερο, οι λίθοι πλέον είναι ακατέργαστοι και λείπουν τα θραύσματα κεραμιδιών.

Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο Γάλλος περιηγητής Pouqueville μας πληροφορεί ότι είχε αγοράσει από τους κατοίκους της περιοχής ένα νόμισμα, το οποίο είχε βρεθεί εντός των τειχών του κάστρου.[70] Έφερε στον εμπροσθότυπο κεφάλι Αφροδίτης προς τα δεξιά με στεφάνι και στον οπισθότυπο το εθνικό *ΚΑΣΣΩΠΑΙΩΝ* και μυστική κύστη με ανελισσόμενο φίδι, το οποίο περιβαλλόταν από στεφάνι δάφνης.[71] Αρκετά χρόνια αργότερα ο Δάκαρης σημειώνει ότι η ελληνιστική εγκατάσταση των Ριζών ήταν ένα μικρό χωριό χωρίς οχύρωση, πιθανώς της τάξης C (οικιστική μονάδα 6).[72] Την άποψη αυτή συμμερίζεται και δικαιολογεί και ο Άγγλος ιστορικός Hammond, ο οποίος αναφέρει ότι στο χωριό Ρινιάσα, σημερινά Ριζά, πρέπει να υπήρχε ένας μικρός οικισμός στα ελληνιστικά χρόνια, γιατί κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του στα μέσα του 20ού αιώνα εντόπισε όστρακα ελληνιστικής εποχής.[73] Νεότερη έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε από την ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με αφορμή τη διάνοιξη του δρόμου και την κατασκευή της μεγάλης γέφυρας του κοντινού ρέματος Σαϊντίκ, απέδειξε την ύπαρξη αρχαίου παραλιακού οικισμού στο μικρό πλάτωμα, όπου βρίσκεται ο ξυλόστεγος ναΐσκος της Αγίας Παναγίας (1871). Συγκεκριμένα, οι δοκιμαστικές τομές αποκάλυψαν δύο αναλημματικούς τοίχους και τρία κτήρια, τα οποία με τη βοήθεια της κεραμικής χρονολογούνται στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια. Ωστόσο, από μία λεπίδα πυριτόλιθου, η οποία βρέθηκε τυχαία κάτω και δυτικά από το πλάτωμα, συμπεραίνουμε ότι η ζωή στον οικισμό ανάγεται ίσως στα προϊστορικά χρόνια. Ο βραχώδης ψηλός βράχος, όπου σήμερα υψώνεται το υστεροβυζαντινό κάστρο, ήταν στα αρχαία χρόνια η χωρίς οχύρωση φυσική ακρόπολη του οικισμού, στην κορυφή του οποίου θα κατέφευγαν οι κάτοικοι και θα αμύνονταν από ψηλά.[74]

Επίλογος

Το Θωμόκαστρο, το οποίο ταυτίζεται πλέον και από ιστορικής άποψης, αλλά και από αρχαιολογικής με το μεταγενέστερο κάστρο της Ρινιάσας, μπορεί να είναι μικρών διαστάσεων, ωστόσο είναι μεγάλης ιστορικής αξίας. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην τύχη της Ηπείρου την περίοδο του Δεσποτά-

[70] Pouqueville 2010, 192.
[71] Χρυσοστομου 1980, 319.
[72] Dakaris 1971, 79.
[73] Hammond 1967, 49-50.
[74] Χρυσοστομου 1980· 1983.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του, κυρίως λόγω της στρατηγικής του θέσης. Είναι ένα από τα φρούρια, από όπου οι Ηπειρώτες αμύνονταν και αγωνίζονταν, για να μην περάσουν στα χέρια ξένων διεκδικητών, αρχικά Ιταλών, και για να μη χάσουν την ανεξαρτησία τους από τον τότε Βυζαντινό αυτοκράτορα που ήθελε να τους συμπεριλάβει στη δικαιοδοσία του. Είναι ένα κάστρο που γνώρισε πολλούς κυρίους, ακόμη και άλλων εθνικοτήτων –Σέρβους, Αλβανούς, Βενετούς και τελευταία Τούρκους–, ακολουθώντας, βέβαια, την ίδια μοίρα της υπόλοιπης Ηπείρου και, κυρίως, της νότιας. Είναι ένα μνημείο, επίσης, μεγάλης αρχαιολογικής σημασίας, που κινδυνεύει να χαθεί από την πυκνή βλάστηση και την ανθρώπινη εγκατάλειψη και για αυτό επείγει αρχικά ο καθαρισμός και η συντήρηση και μετά η αναστύλωσή του για την ανάδειξή του ως ένα από τα σημαντικότερα μεσαιωνικά κάστρα της Ηπείρου.

Πηγές

Acta Albaniae Veneta = J. VALENTINI (Ed.), 1967-1976, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, vol. 1-25, Palermo – Roma – München

Γρηγοράς = L. SCHOPEN & E. BEKKER (Eds.), 1829-1855, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, I-III, Bonn (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)

Καντακουζηνός = L. SCHOPEN (Ed.), 1828-1832, *Ioannis Cantacuzeni ex Imperatoris Historiarum libri IV*, I-III, Bonn (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)

Χρονικό Ιωαννίνων = Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ (Επιμ.), 1962, Το Χρονικόν των Ιωαννίνων κατ' ανέκδοτον δημώδη επιτομήν, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 12, 57-115

Χρονικό Τόκκων = G. SCHIRÒ (Ed.), 1975, *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonymo. Prolegomeni, testo critico e traduzione*, Roma (Corpus Fontium Historiae Byzantinae X)

Βιβλιογραφία

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π., 1856, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταί συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, I-II, Αθήνα ([2]1969)

ΑΣΩΝΙΤΗΣ Σ.Ν., 2005, *Το Νότιο Ιόνιο κατά τον όψιμο Μεσαίωνα. Κομητεία Κεφαλληνίας. Λουκάτο Λευκάδας, Αιτωλοακαρνανίας*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΣΩΝΙΤΗΣ Σ.Ν., 2009, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα, 1386-1462*, Θεσσαλονίκη

ΒΑΣΙΛΑΤΟΣ Ν.Γ., 1997, *Κάστρα της Ηπείρου*, Αθήνα

ΒΛΑΧΟΣ Κ.Π., 2010, Προλεγόμενα, στο: F.-C.-H.-L. POUQUEVILLE, *Ταξίδι στην Ελλάδα. Τα Ηπειρωτικά*, ΙΙΙ, Πρέβεζα, IX-XXII

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π., 1977, Ανασκαφή Παντανάσσης Φιλιππιάδος 1976, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* Χ, τχ. 2, 149-168

ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε., 1983, Οι χίλιοι στίχοι στην αρχή του Χρονικού των Τόκκο, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25, 158-181

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2008, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας, *Ηπειρωτών Κοινόν* 2, 45-127

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2010, Το κάστρο της Μπούκας (1478-1701). Η οχυρωμένη Πρέβεζα μέσα από τις πηγές, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Ι, Πρέβεζα, 395-433

ΚΟΡΔΩΣΗΣ Μ., 1997, Κάστρα Ηπείρου και Αιτωλοακαρνανίας στο Χρονικό των Τόκκων. Γενικά τοπογραφικά χαρακτηριστικά, στο: *Αφιέρωμα στο N.G.L. Hammond*, Θεσσαλονίκη, 251-260

ΚΟΡΔΩΣΗΣ Μ., 2002, Τα βυζαντινά Γιάννενα, *Ιστορικογεωγραφικά* 9, Γιάννενα – Θεσσαλονίκη, 9-373

ΚΟΡΔΩΣΗΣ Μ., 2003, *Τα βυζαντινά Γιάννενα. Κάστρο (πόλη) Ξώκαστρο. Κοινωνία, Διοίκηση, Οικονομία*, Αθήνα

ΜΕΛΕΤΙΟΣ (ο εξ Αθηνών), 1807, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Ι-IV, Βενετία

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Β., 1989, Ριζά. Κάστρο της Ρινιάσας, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 44, Χρονικά Β2, 284

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Β., 2002, *Η βυζαντινή Άρτα και τα μνημεία της*, Αθήνα

ΡΩΜΑΝΟΣ Ι.Α., 2002, *Περί του Δεσποτάτου της Ηπείρου*, Άρτα

ΣΜΥΡΗΣ Γ., 2004, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822). Ιστορική, πολιτική, οικονομική και χωροταξική θεώρηση*, Ιωάννινα

ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ε., 2008, *Ο πόλεμος στον δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (13ος-15ος αι.)*, Αθήνα

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Π., 1980, Νομός Πρεβέζης: Ριζά Πρεβέζης. Αρχαία Κασσωπαία, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 35, Χρονικά Β1, 316-320

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Π., 1983, Αρχαία παραλιακή κώμη της Κασσωπαίας δυτικά των Ριζών Πρεβέζης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 25, 24-36

ÇABEJ E., 1976, *Studime etimilogjike në fushë të shqipës*, II, Tirana

DAKARIS S., 1971, *Cassopaia and the Elean Colonies*, Athens (Ancient Greek Cities 4)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

HAMMOND N.G.L., 1967, *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford

HOPF CH. (Ed.), 1873, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Berlin

KARABELAS N.D., 2010, The Ottoman conquest of Preveza and its castle, in: *16th International Congress for the Turkish History (20-24 of September 2010)*, Ankara (υπό έκδοση)

LE GRAND L., 1895, Relation du Pèlerinage a Jèrusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394-1395), *Revue de l' Orient Latin* 3, 566-669

NICOL D., 1984, *The Despotate of Epirus, 1267-1479. A contribution to the history of Greece in the Middle Ages*, Cambridge

NICOL D., 1997, Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία. Το «δεσποτάτο» της Ηπείρου, στο: Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 198-217

OSSWALD B., 2011, *L' Épire du treizième au quinzième siècle: autonomie et hétérogénéité d' une région balkanique*, Toulouse (Thèse de doctorat)

PHILIPPSON A., 1956, *Die griechischen Landschaften, Bd. 2: Der Nordwesten der griechischen Halbinsel, Teil I: Epirus und der Pindos*, II, hrsg. v. E. Kirsten, Frankfurt a. M.

POUQUEVILLE F.-C.-H.-L., 2010, *Ταξίδι στην Ελλάδα. Τα Ηπειρωτικά*, ΙΙΙ, Πρέβεζα

SATHAS C.N., 1972, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, II, Paris

SCHIRÒ G., 1975, *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonymo. Prolegomeni, testo critico e traduzione*, Roma (Corpus Fontium Historiae Byzantinae X)

SOUSTAL P. & KODER J., 1981, *Nikopolis und Kephallenia*, Wien (Tabula Imperii Byzantini 3)

ZIEBARTH E., 1926, Κυριακός ο εξ Αγκώνος εν Ηπείρω, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 1, 110-119

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εικόνες

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Χάρτης της Ηπείρου και της Ακαρνανίας με σημαντικά κέντρα της εποχής από τις πηγές και την αρχαιολογική έρευνα (Επεξεργασία Γιάννης Β. Παπαλέξης)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

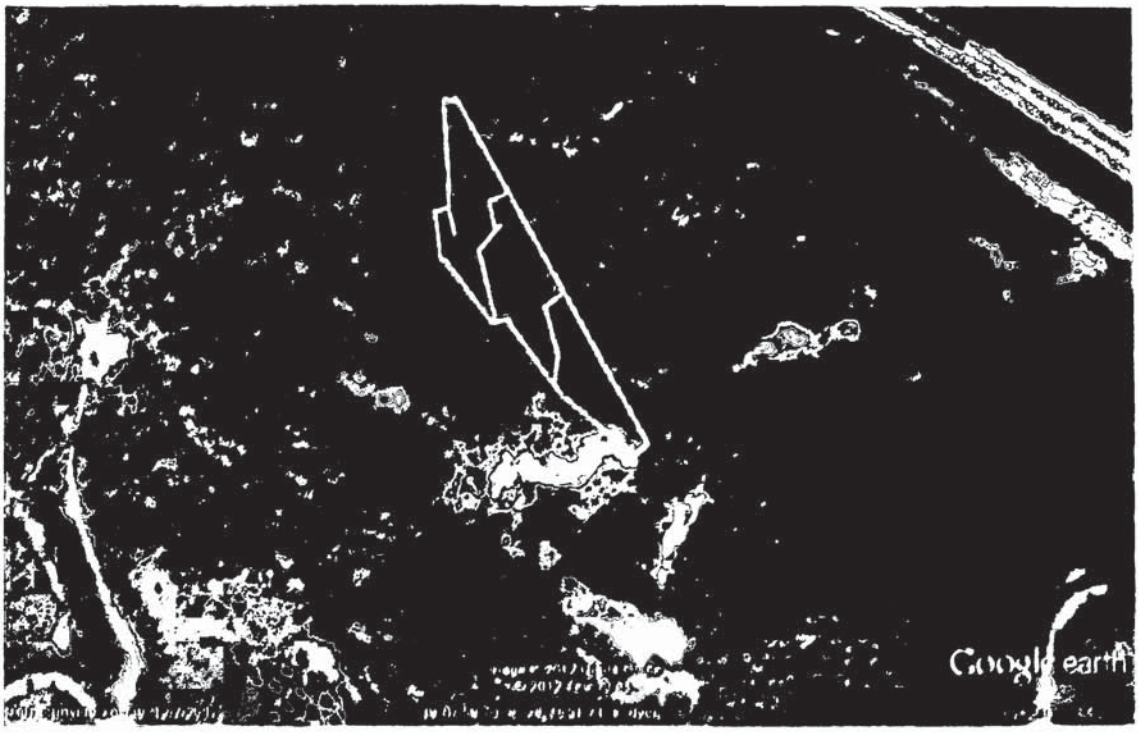

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Λοξοφορική άποψη του κάστρου και της γύρω περιοχής. Η γραμμή αποτυπώνει την κάτοψη του κάστρου (Google earth 2012)*

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Το ύψωμα του κάστρου. Άποψη από δυτικά*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Το ύψωμα του κάστρου. Άποψη από ανατολικά*

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Πανοραμική θέα από το κάστρο. Άποψη από ανατολικά*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Δεύτερος περίβολος. Επάλξεις των δυτικών τειχών του. Άποψη από βορρά*

ΕΙΚΟΝΑ 7: *Δεύτερος περίβολος. Τμήμα των βόρειων τειχών του. Εντός των τειχών. Άποψη από νότο*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

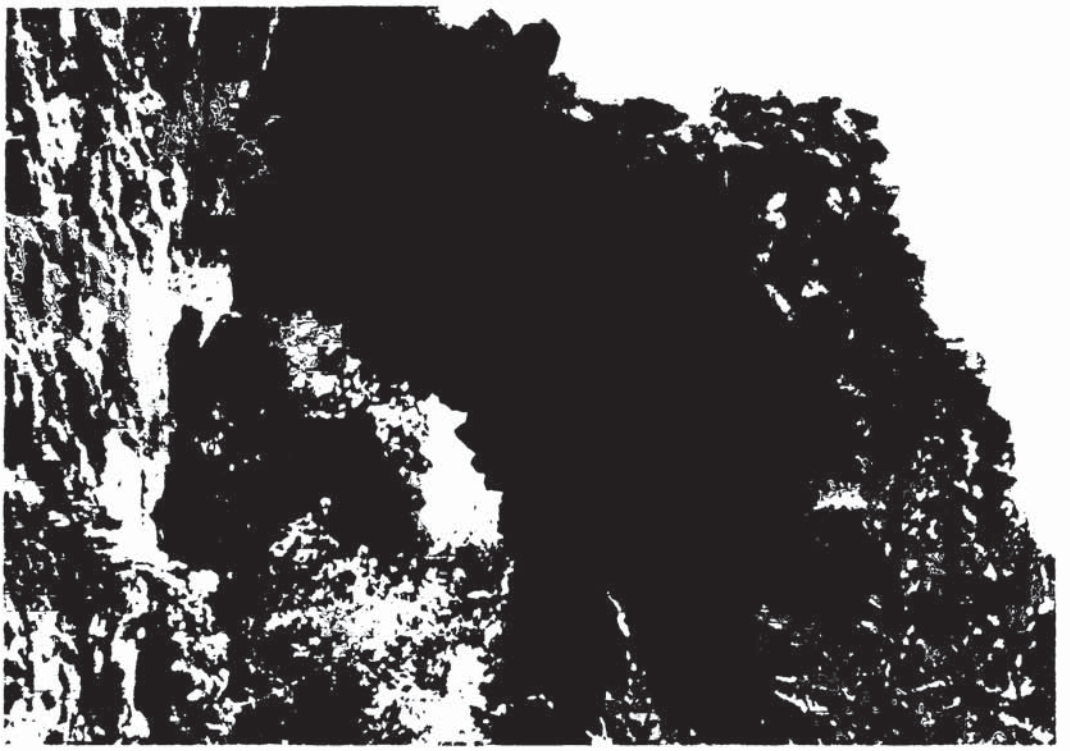

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Η πύλη του δεύτερου περίβολου. Εξωτερικά της πύλης. Άποψη από βορρά*

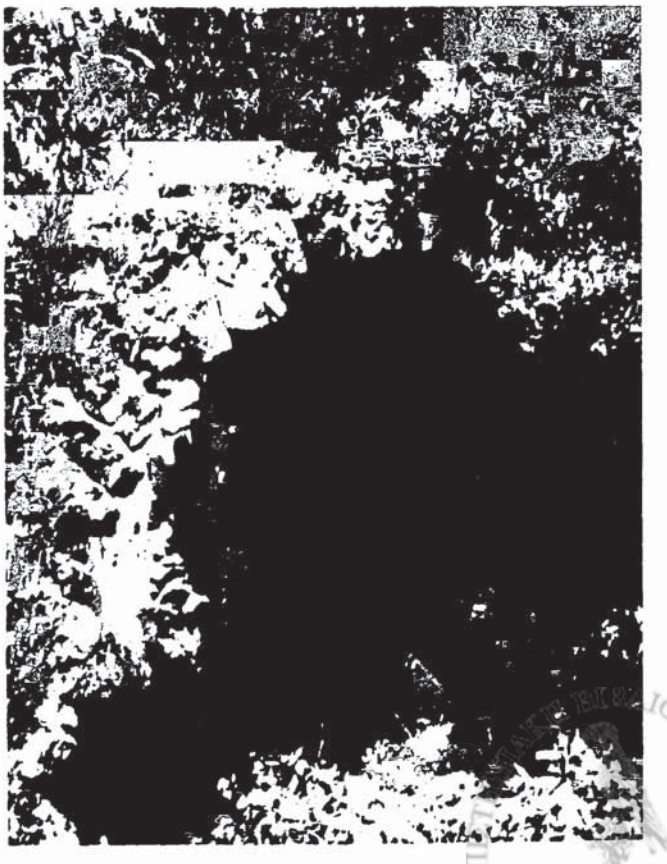

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Η πύλη του δεύτερου περίβολου. Εντός των τειχών. Άποψη από νοτιοδυτικά*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Λείψερος περίβολος. Τμήμα των δυτικών τειχών του. Διακρίνονται δύο διαφορετικές οικοδομικές φάσεις*

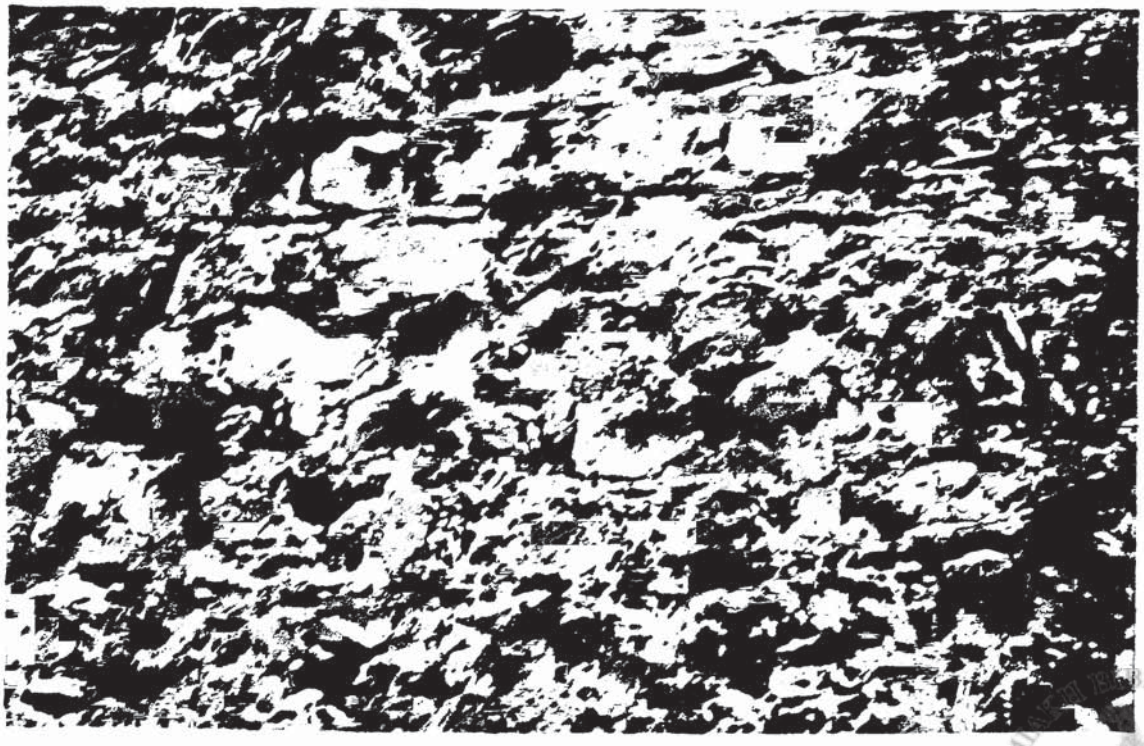

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Λεπτομέρεια τμήματος των δυτικών τειχών*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Πλούσια βλάστηση εντός του κάστρου. Τρίτος περίβολος. Τμήμα των δυτικών τειχών του. Εκτός των τειχών. Άποψη από βορειοδυτικά*

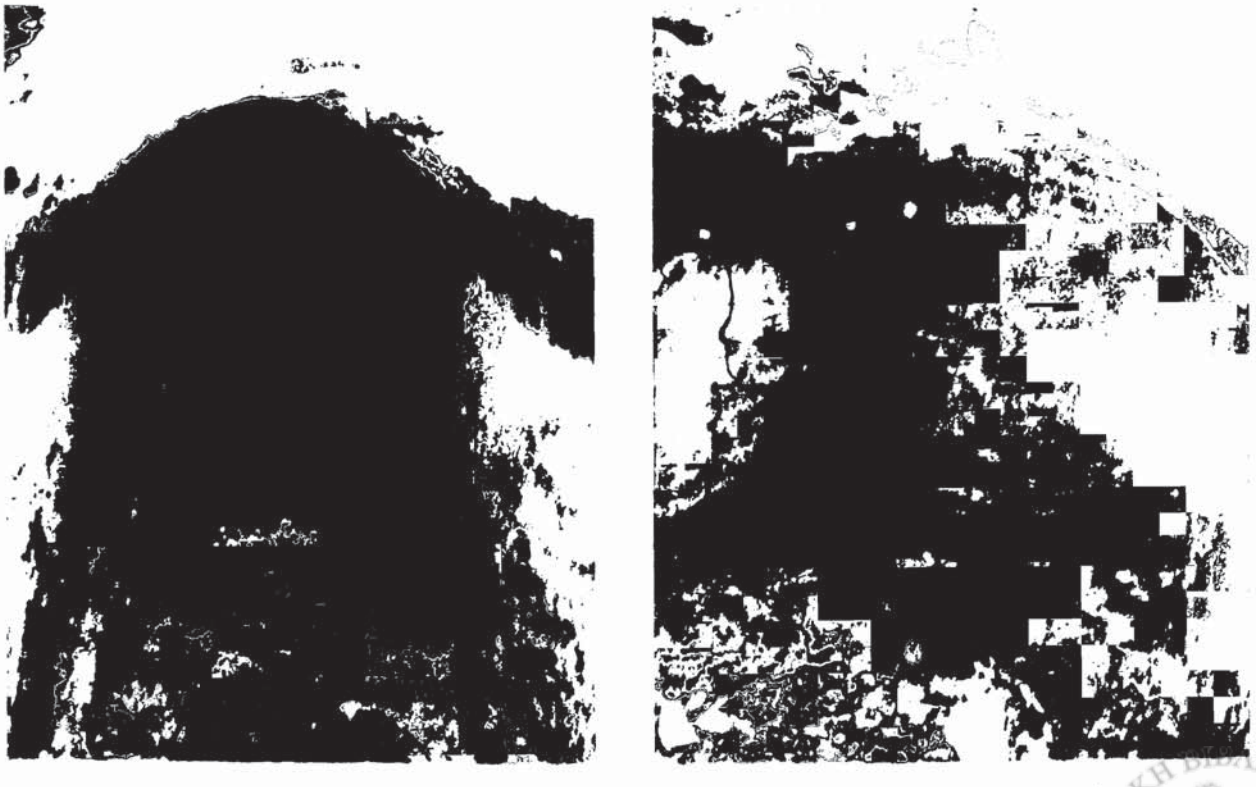

ΕΙΚΟΝΑ 13 και 14: *Η βόρεια (αριστερά) και νότια δεξαμενή (δεξιά) εντός της οχυρωμένης ακρόπολης. Άποψη από το εσωτερικό της (Φωτογραφίες Νίκου Λ. Καράμπελα, 2011)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Ανδριάντας του στρατάρχη Johann Matthias Reichsgraf von der Schulenburg. Έργο του γλύπτη Antonio Corradini. Ιδρύθηκε από τη Βενετική Δημοκρατία έξω από το παλαιό φρούριο Κέρκυρας για τον εν ζωή τιμώμενο προς αναγνώριση της προσφοράς του στη λύση της οθωμανικής πολιορκίας της νήσου το 1716 (Φωτογραφικό αρχείο συγγραφέα)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δημοσθένης Α. Δονος*

Ο πόλεμος των λέξεων και των εικόνων

Τεκμήρια για τις βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο κατά τα έτη 1716 και 1717[1]

Α. *Εισαγωγικά*

Οσοι ασχολούνται με την τοπική ιστορία και ιδιαίτερα περιοχών που δεν έχουν ακόμη αποτελέσει αντικείμενο ευρείας και μακρόχρονης επιστημονικής εξέτασης έχουν θεμελιώδη υποχρέωση να κάνουν γνωστές όσο το δυνατόν περισσότερες μαρτυρίες για τα επιμέρους θέματα. Η συστηματική ανασύνθεση ιστορικών περιόδων προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ικανού σώματος πηγών που επιτρέπει αφενός τον έλεγχο των μεμονωμένων τεκμηρίων, διευκολύνει αφετέρου την ένταξη τοπικών γεγονότων στο πλατύτερο πλαίσιο της γενικής ιστορίας. Υπό αυτήν την έννοια, η παρούσα εργασία σχετικά με τις καταλήψεις Πρέβεζας και Βόνιτσας το 1717 από τους Βενετούς αποτελεί συνέχεια παλαιότερης και αυτονόητη συμπλήρωσή της. Ήδη στο τέλος εκείνης της προσπάθειας σημειώναμε: «Κλείνοντας, επιβάλλεται να θυμίσουμε ότι η συστηματική έρευνα των αρχειακών πηγών μπορεί να αποδώσει σημαντικά αποτελέσματα σε θέματα τόσο της ευρύτερης όσο και της τοπικής ιστορίας. Έτσι, τα γεγονότα που περιγράφτηκαν σε αυτή την εργασία μπορούν να εμπλουτιστούν με περαιτέρω έρευνα και αξιοποίηση των

---

* Ο Δημοσθένης Α. Δόνος είναι Αρχαιολόγος, Δρ. Πανεπιστημίου J.W. Goethe της Φραγκφούρτης.

[1] Ευχαριστίες: Δημοσιεύοντας το 2005 το πρώτο μου άρθρο στα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* δεν μπορούσα να υποψιαστώ ότι αυτό θα ήταν μόνον η αρχή μίας μακρόχρονης συνεργασίας. Μου δίνεται, λοιπόν, η ευκαιρία να ευχαριστήσω τη διεύθυνση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας για τη φιλοξενία των εργασιών μου στο οικείο περιοδικό. Πριν από έξι χρόνια, όπως και στο ανά χείρας τεύχος, αντικείμενο αποτελούσαν οι επιχειρήσεις των Βενετών στον Αμβρακικό το έτος 1717· τούτο προσδίδει στην περίσταση μία προσωπική επετειακή διάσταση, με αφορμή την οποία θέλω να εκφράσω τις βαθύτερες ευχαριστίες μου στον Νίκο Λ. Καράμπελα, τον άνθρωπο που με τη φιλικότητα και επιμονή του με μύησε στη γοητευτική περιπέτεια της ενασχόλησης με την ιστορία της Πρέβεζας. – Ευχαριστίες οφείλονται στο Κρατικό Αρχείο του Μάρμπουργκ (Hessisches Staatsarchiv Marburg) για την άδεια δημοσίευσης του χαρτογραφικού υλικού που παρουσιάζεται στη συνέχεια (αρ. αδείας: Tgb. Nr. II/141/2012/Kli/Fr, 02.02.2012).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

διαθέσιμων πηγών».[2] Αυτή η υπόσχεση πραγματοποιείται, τουλάχιστον εν μέρει, εδώ. Τρεις νέες γραπτές πηγές επιβεβαιώνουν, αναιρούν ή διορθώνουν τα εκεί διατυπωμένα, σχετικά με το 1717 συμπεράσματα· επιπλέον, η εξέταση της αποτυχημένης εκστρατείας στον Αμβρακικό το προηγούμενο έτος μάς δίνει την ευκαιρία καλύτερης ανασκόπησης της περιόδου και τη δυνατότητα να κρίνουμε τις πηγές εντός ενός ευρύτερου χρονικού και ιστορικού πλαισίου.

Σε όσα ακολουθούν, θα συζητηθούν εν πρώτοις τα σχετικά αποσπάσματα βιβλίου που καταγράφει τα ενθυμήματα του υπεύθυνου για τις επιχειρήσεις Γερμανού στρατάρχη Johann Matthias Graf von der Schulenburg, στη συνέχεια τα αντίστοιχα στοιχεία από το βιβλίο του Girolamo Ferrari περί τον τελευταίο Βενετοτουρκικό πόλεμο που θέτει στο επίκεντρο τον έτερο των πρωταγωνιστών, τον Ιταλό γενικό καπετάνιο Andrea Pisani, και, τέλος, οι σύγχρονες με τα γεγονότα καταχωρήσεις της γαλλόφωνης περιοδικής έκδοσης *Mercure historique et politique* της Χάγης. Βασικός στόχος είναι η πληρέστερη ανασύσταση των επιχειρήσεων, πράγμα στο οποίο θα συμβάλει και η παράλληλη παρουσίαση χαρτογραφικού υλικού που εντοπίσαμε στο γερμανικό αρχείο του Marburg. Φυσικό και αναγκαίο επακόλουθο αυτής της ανάλυσης είναι η αντιπαραβολή και κριτική συζήτηση των πηγών, ώστε να διαφανεί αφενός η λειτουργία τους ως προς τους σύγχρονους με αυτές αποδέκτες τους, η σημασία τους αφετέρου για τη μελέτη της τοπικής ιστορίας. Για την καλύτερη κατανόηση και χρήση τους από άλλους μελετητές, θεωρήθηκε σκόπιμο να παρατεθούν τα προς συζήτηση κειμενικά και εικονιστικά τεκμήρια στην πλήρη έκτασή τους. Είναι οφθαλμοφανές, βέβαια, ότι η ταυτόχρονη αναγνωση του παλαιότερου πονήματός μας είναι επιβεβλημένη, πόσω μάλλον που εκεί παρουσιάζεται περαιτέρω υλικο βάσει του οποίου έγινε η πρώτη ανασύνθεση των επιχειρήσεων και στο οποίο παραπέμπουμε πολλάκις στην ανά χείρας εργασία· εκεί μεταγράφεται και το κείμενο της σχετικής με τα γεγονότα του 1717 έκθεσης (στο εξής: *Relation*) με πλήρη μετάφρασή της. Παρότι κάποιες επαναλήψεις είναι αναπόφευκτες, ελπίζουμε ότι το κέρδος από την παράλληλη παρουσίαση των μαρτυριών και από τον ανάλογο απολογισμό προόδου θα τις υπερκαλύψει.

[2] Δονος 2005, 43.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Β. *Τρεις αφηγήσεις των βενετικών επιχειρήσεων στον Αμβρακικό. Παρουσίαση των πηγών*

Ο τελευταίος Βενετοτουρκικός πόλεμος (1714-1718) θα αγγίξει την περιοχή του Αμβρακικού κόλπου σχετικά αργά.[3] Μόλις τον Οκτώβριο του 1716 αφού τον Αύγουστο του ίδιου έτους είχε αποκρουστεί η μεγάλη τουρκική επίθεση στην Κέρκυρα και λίγο πριν ξεκινήσει η επιχείρηση οι Οθωμανοί είχαν εγκαταλείψει τη Λευκάδα αποφασίστηκε επίθεση στα φρούρια Πρέβεζας και Βόνιτσας υπό την καθοδήγηση του ναυάρχου Andrea Pisani και του στρατάρχη Johann Matthias Graf von der Schulenburg, η οποία όμως κατέληξε σε παταγώδη αποτυχία και αποχώρηση των Βενετών. Επανερχόμενες οι βενετικές δυνάμεις και οι σύμμαχοί τους έναν χρόνο αργότερα, τον Οκτώβριο του 1717, έθεσαν υπό την ίδια ηγεσία, με συγκροτημένο σχέδιο και μετά από σχετικά ολιγοήμερες επιχειρήσεις αμφότερα τα φρούρια και τις συνανήκουσες περιοχές υπό τον έλεγχό τους. Οι τρεις πηγές που παρουσιάζονται εδώ εξιστορούν, καθεμία από την οικεία οπτική γωνία, αυτά τα γεγονότα· προς διευκόλυνση του αναγνώστη αλλά και του σχολιασμού που θα επακολουθήσει, σε αυτή την ενότητα αποδίδονται κατά το δυνατόν συνοπτικότερα τα κύρια σημεία των κειμένων, τα οποία παρατίθενται αυτούσια στα παραρτήματα.[4]

1. *Leben und Denkwürdigkeiten Johann Matthias Reichsgrafen von der Schulenburg*, 1834 (παράρτημα 1)

Το όγκωδες έργο των ενθυμημάτων του στρατάρχη Schulenburg εκδόθηκε ογδόντα επτά χρόνια μετά τον θάνατό του στη Λειψία και, όπως επισημαίνεται και στον τίτλο, έχει συνταχθεί βάσει πρωτοτύπων πηγών από το αρχείο του. Αν και δεν αναφέρεται ρητά, συντάκτης του έργου ήταν ο Friedrich Albrecht Graf von der Schulenburg-Klosterroda (1772-1853), ο οποίος διετέλεσε διπλωμάτης μεταξύ άλλων στην Αγία Πετρούπολη και τη Βιέννη και

[3] Το θέμα του τελευταίου Βενετοτουρκικού πολέμου τουλάχιστον από γεγονοτολογικής πλευράς έχει καλυφθεί διεξοδικά στη μονογραφία του Λ. Χατζόπουλου που κυκλοφόρησε στη Γαλλική το 1999 και στη συνέχεια σε ελληνική μετάφραση, στην οποία παραπέμπουμε εδώ: Χατζόπουλος 2002· για το γενικό πλαίσιο του πολέμου με στοιχειώδεις βιβλιογραφικές παραπομπές βλ. και Λονος 2005, 23 με υποσημ. 9· βλ. επίσης Setton 1991, 426 κ.ε.· πρβλ. πρόσφατα Tosi 2011, κυρίως 159 κ.ε., όπου δίνεται έμφαση στη συμμετοχή γερμανικών στρατευμάτων στα γεγονότα, πράγμα που παρουσιάζει ενδιαφέρον στα παρόντα συμφραζόμενα. Βεβαίως, με εξαίρεση τον Χατζόπουλο (πρβλ. παρακάτω), οι επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κόλπο παρουσιάζονται στην ως άνω βιβλιογραφία επιγραμματικά.

[4] Πρβλ. την αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων του 1717 στο Λονος 2005.

φυσικά ήταν μέλος του οίκου von der Schulenburg.[5] Το έργο παρακολουθεί αυστηρά χρονολογικά την πορεία του στρατάρχη από τη γέννησή του το 1661 εφεξής, παραθέτοντας με την ολοκλήρωση επιμέρους βιογραφικών περιόδων και αυτούσιο αρχειακό υλικό.[6] Καθώς θα επανέλθουμε στην αξιολόγηση των ενθυμημάτων σε επόμενη ενότητα, αρκούμαστε να σημειώσουμε ότι σε αυτά υιοθετείται η οπτική γωνία του στρατάρχη, ή ακριβέστερα εκείνη που ο συγγενής του, εκδίδοντας *postum* τα κατάλοιπά του, θεώρησε πως του αρμόζει.

Το πρώτο μέρος του δεύτερου τόμου αφιερώνεται στον Βενετοτουρκικό πόλεμο καθώς τον Οκτώβριο του 1715 ο Schulenburg διορίζεται επικεφαλής του στρατού της βενετικής Αημοκρατίας.[7] Τα σχετικά με τον Αμβρακικό αποσπάσματα ξεκινούν το φθινόπωρο του 1716, αφού έχουν προηγηθεί η αναλυτική περιγραφή της πολιορκίας της Κέρκυρας και αναφορές στη βενετική κατάληψη του Βουθρωτού και στην αναστολή της επιχείρησης κατάληψης της Μεθώνης.[8]

Αφού αφέθηκαν 20 πλοία στο νησί Σαπιέντζα, ο Pisani με τον στόλο απέπλευσε για τη Ζάκυνθο. Στις 13 Οκτωβρίου ανακαταλαμβάνεται η Λευκάδα που λίγο πριν είχε εγκαταλειφθεί από τους Οθωμανούς και χρησιμοποιείται ως ορμητήριο για την κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας. Ακολουθεί κατατόπιση σχετικά με τη γεωγραφική θέση των δύο φρουρίων απέναντι από τη Λευκάδα και την κατάστασή τους. Γίνεται σαφής διαχωρισμός των φρουρίων Μπούκας και Αγίου Ανδρέα με την ονομασία Παλαιά και Νέα Πρέβεζα και η διευκρίνιση ότι το πρώτο βρίσκεται σε ερειπιώδη κατάσταση, ενώ το δεύτερο είναι οχυρωμένο· στις τρεις πλευρές περιβάλλεται από μεγάλη πεδιάδα· το οχυρό αποτελεί ένα κανονικό τετράγωνο, του οποίου οι τέσσερις γωνίες είναι ενισχυμένες με πυργοειδείς προμαχώνες· στους πρόποδες του φρουρίου υπάρχει τάφρος· όλα βρίσκονται σε καλή κατάσταση, με πασσαλόφραξη, ενώ περίπου 400-500 στρατιώτες και 30 πυροβόλα υποστηρίζουν την άμυνα του οχυρού. Ακολουθεί περιγραφή του φρουρίου Βόνιτσας, το οποίο βρίσκεται σε ένα ύψωμα και προς την πλευρά της στεριάς έχει τριπλά τείχη με ενδιάμεσες τάφρους και προμαχώνες. Όλα αυτά, σε συνδυασμό με πρόσφατες αμυντικές ενισχύσεις του, καθιστούν το φρούριο άπαρτο από τα ανατολικά και τη στεριά. Παρεμβάλλεται η παρατήρηση ότι στην είσοδο αυ-

[5] Για τον συγγραφέα του έργου βλ. ROTH 1891.

[6] Για μία σύγχρονη βιογραφία του Schulenburg, με ένταξη στο αντίστοιχο ιστορικό πλαίσιο και συχνές παραπομπές στα ενθυμήματα πρβλ. SCHMIDT 1991.

[7] SCHULENBURG 1834, 2, 3-152: «Erste Abteilung (1715-1718)».

[8] Για την περιγραφή των σχετικών με την Κέρκυρα – όπου παρατίθεται και η αυτόγραφη αναλυτική έκθεση πεπραγμένων του στρατάρχη – το Βουθρωτό και τη Μεθώνη βλ. SCHULENBURG 1834, 2, 24 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τού του κόλπου κρίθηκε η τύχη τού τότε πολιτισμένου κόσμου με την περίφημη ναυμαχία του Ακτίου.

Στο διάστημα 14-18 Οκτωβρίου αποβιβάζονται 1.000 άνδρες στο Νυδρί (Climino) και ο στόλος παραμένει στο Πόρτο-Δέματα. Την 21η έξι ελαφρά σκάφη εισέρχονται στον Αμβρακικό, αλλά η επιδείνωση του καιρού δημιουργεί προβλήματα. Μόλις την 24η, με την ανάλογη καιρική βελτίωση, συνεχίζεται η προσπάθεια με 17 γαλέρες, μία γαλεότα και περίπου 40 με 50 λέμβους, η οποία αποδεικνύεται επίπονη λόγω των αβαθών νερών, της στενότητας του αύλακος, αλλά και του καταιγισμού πυρών από το οχυρό της Πρέβεζας που σφυροκοπούν για ένα διάστημα 500 βημάτων τα πλοία· μόλις το μεσημέρι αφικνείται ο στόλος στη Βόνιτσα.

Δεδομένης της συνολικής κατάστασης, ο στρατάρχης είναι της άποψης να ανασταλεί η επιχείρηση, όμως –όπως σημειώνεται– η εγωιστική στάση του γενικού καπετάνιου Pisani, που επιθυμούσε διακαώς να σημειώσει ο κατά τα άλλα μέχρι τότε ελάχιστα διακεκριμένος στόλος πριν από το τέλος της εκστρατευτικής περιόδου κάποια επιτυχία, οδηγεί στη συνέχισή της. Για τον συγγραφέα των ενθυμημάτων είναι προφανές ότι η μεγάλη αναγνώριση που απέκτησε ο Schulenburg με τη σωτηρία της Κέρκυρας δημιουργούσε αισθήματα ζηλοφθονίας στον ναύαρχο.

Το εκστρατευτικό σώμα αποτελείται από δύναμη πεζικού 2.600 ανδρών, έξι πυροβόλων διαφορετικού διαμετρήματος και τεσσάρων ολμοβόλων. Μολαταύτα γίνεται ορατή η έλλειψη πολεμοφοδίων και τροφίμων. Στις 26 Οκτωβρίου αρχίζουν να βάλουν τα τέσσερα ολμοβόλα, παραταγμένα σε δύο συστοιχίες· οι αμυνόμενοι όμως πλήττουν ικανό αριθμό των επιτιθέμενων μέσα σε χαρακώματα στρατιωτών. Καθώς ο βομβαρδισμός δεν φέρνει αποτέλεσμα, ο Pisani προσπαθεί μέσω τελεσιγράφου να επιτύχει παράδοση του φρουρίου, στο οποίο οι αμυνόμενοι απαντούν με πυρά στους επίδοξους διαπραγματευτές. Ένα μέρος του στρατού αποχωρεί άπρακτο πριν από τα ξημερώματα της 30ης του μηνός, ώστε να αποφευχθούν οι κανονιοβολισμοί από το φρούριο Πρέβεζας. Ενώ ο στρατάρχης πλέει νωρίτερα με μία φελούκα στη Λευκάδα, ο υπόλοιπος στρατός με τον γενικό καπετάνιο φθάνει εκεί μέχρι τις 31 Οκτωβρίου, μη αποφεύγοντας τελικά κάποιες μικρές απώλειες από τα πυρά του πρεβεζάνικου φρουρίου. Μέχρι τον Δεκέμβριο ο Schulenburg ασχολείται με την ενίσχυση των φρουρίων Κέρκυρας και Λευκάδας.

Μόλις έναν χρόνο αργότερα, τον Οκτώβριο του 1717, λαμβάνεται η απόφαση να επαναληφθεί η επίθεση στον Αμβρακικό, στην οποία τα ενθυμήματα Schulenburg αφιερώνουν αρκετό χώρο.[9] Ξεκινούν με την περιγραφή του εκστρατευτικού σώματος: Τη νύχτα της 15ης προς 16η του μηνός αποπλέει

[9] Για τα γεγονότα του μεσοδιαστήματος βλ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, σποράδην· ΔΟΝΟΣ 2005, 23 κ.ε.· TODT 2011, 160 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νηοπομπή από την Κέρκυρα με προορισμό τη Λευκάδα, όπου μεταφέρονται πέντε γερμανικά συντάγματα, δύο ιταλικά και πέντε σκλαβονικά μικρότερης δύναμης, δηλαδή συνολικός αριθμός 5.000 πεζικαρίων. Συνδράμονται από δύο λόχους δραγόνων (δηλαδή ελαφρά οπλισμένων ιππέων) των 50 ανδρών καθώς και από βοηθητικό προσωπικό 300 ανδρών, μεταξύ αυτών και σκαπανέων. Το πυροβολικό διαθέτει οπλισμό οκτώ τεμαχίων διαμετρήματος 50 λιβρών, τεσσάρων των 30 και τεσσάρων των 20, οκτώ με δέκα κινητών πυροβόλων και οκτώ ολμοβόλων καθώς και επαρκή πολεμοφόδια.

Η απόβαση στην Πρέβεζα λαμβάνει χώρα τη 19η Οκτωβρίου. Αμέσως ανοίγονται ορύγματα και τοποθετούνται δύο συστοιχίες πυροβολικού που αναγκάζουν τους αμυνόμενους να ζητήσουν παράδοση κατά την 22α. Οι Οθωμανοί επιθυμούν να αποχωρήσουν, πράγμα που οι επιτιθέμενοι δέχονται εάν ο πασάς τής Πρέβεζας ζητήσει με επιστολή του στους ομόδοξούς του παράλληλη παράδοση του φρουρίου Βόνιτσας. Τελικά, τη νύχτα η απαρτιζόμενη από 600 άνδρες και 80 άλογα φρουρά επιχειρεί έξοδο και κινείται παράλληλα με τον αύλακα, με κατεύθυνση την Άρτα. Ένα προκεχωρημένο φυλάκιο Σκλαβούνων τους αντιλαμβάνεται και σημαίνει συναγερμό. Στο μεταξύ, οι Τούρκοι διασπούν την τριπλή γραμμή του στρατοπέδου προς ένα δάσος, όμως με απώλεια των δύο τρίτων της δύναμής τους σε νεκρούς και τραυματισμένους.

Το φρούριο έπεσε αμαχητί στους συμμάχους· βρέθηκαν 32 πυροβόλα και επανδρώθηκε με 400 άνδρες, κατά το ήμισυ Ιταλούς και κατά το έτερο ήμισυ Σκλαβούνους, υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Cortese. Οι συμμαχικές απώλειες έφθασαν στους 60 νεκρούς και τραυματίες· ανάμεσα στους πρώτους ο συνταγματάρχης von Bombach, του Α΄ Συντάγματος Waldeck, και ο Σκλαβούνος συνταγματάρχης Rosani.

Στρατός και εξοπλισμός επιβιβάζονται την 24η στα πλοία με προορισμό τη Βόνιτσα, αλλά λόγω σφοδρών ανέμων αφικνούνται μόλις την 27η. Η επίθεση αποφασίζεται να γίνει από τα βόρεια, μετά από αυτοψία του Schulenburg. Παρουσιάζεται για άλλη μία φορά η γεωγραφική θέση του οχυρού στο ύψωμα και σημειώνεται η ύπαρξη του μικρού οικισμού στους δυτικούς πρόποδές του. Επίσης, περιγράφεται η ύπαρξη μίας μικρής χερσονήσου βόρεια του φρουρίου, όπου υπάρχει και ένα ορθόδοξο εκκλησίδιο, από την οποία θα βομβαρδιστεί από 1ης Νοεμβρίου το φρούριο και ο οικισμός μέσω δύο συστοιχιών, η μία των τεσσάρων πυροβόλων των 30 λιβρών και τεσσάρων ολμοβόλων και η άλλη των έξι όπλων μικρότερου διαμετρήματος. Το οχυρό υπερασπίζουν 2.500 στρατιώτες και 500 ιππείς.

Όταν ο πασάς στρατοπεδεύει σε χώρο νότια του φρουρίου, ο στρατάρχης αποφασίζει να επιτεθεί από ξηράς προβαίνοντας σε δεύτερη απόβαση και δίνοντας εντολή στον αξιωματικό Martinoni να συνεχίσει το σφυροκόπημα του οχυρού. Νωρίς τη 2η Νοεμβρίου αποβιβάζονται πέντε γερμανικά και δύο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ιταλικά συντάγματα, 800 Σκλαβούνοι, 80 δραγόνοι και 60 σκαπανείς, εν συνόλω 3.540 άνδρες, σε μία μικρή πεδιάδα που τη διασχίζει ένας χείμαρρος με δύο γέφυρες και χωρίζει τους αποβαίνοντες από τους παραταγμένους Τούρκους. Καθώς οι τελευταίοι επιτίθενται στην αριστερή πτέρυγα με σκοπό να την κυκλώσουν, ο στρατάρχης την ενισχύει με γρεναδιέρους. Έξι συντάγματα επιτίθενται, ενώ ένα εκ των ιταλικών και 800 Σκλαβούνοι φυλάσσουν τον χώρο απόβασης. Οι Οθωμανοί υποχωρούν στο στρατόπεδο κοντά στο φρούριο και ο στρατάρχης βρίσκει την ευκαιρία να περάσει τις γέφυρες και να αντεπιτεθεί. Τότε εκείνοι κατευθυνόμενοι προς τους επιτιθέμενους κάνουν ένα ξαφνικό ελιγμό προς τα δεξιά και υποχωρούν προς τα γύρω υψώματα. Ταυτόχρονα, οι Έλληνες και άλλοι στρατιώτες πλησιάζουν με ελαφρά οχήματα τον οικισμό και το φρούριο και τα καταλαμβάνουν εύκολα καθώς είναι εγκαταλελειμμένα. Γρεναδιέροι υπό τον στρατηγό Sala βρίσκουν στο φρούριο πολλές προμήθειες, 28 κανόνια, 6 ολμοβόλα και άλλα 40 για ρίψη λίθων· στο λιμάνι βρίσκονται οχτώ γαλεότες και 28 μεταφορικά σκάφη που είχαν χρησιμοποιηθεί στην πολιορκία της Κέρκυρας, ενώ εντοπίστηκε η σκευή του πασά καθώς και χρήματα.

Οι απώλειες των συμμάχων ανέρχονται σε 60 νεκρούς και 100 τραυματίες. Ελπίζεται να ελεγχθεί η περιοχή του Ξηρόμερου για την είσπραξη φόρων. Στο διάστημα από 3 ως 11 Νοεμβρίου επισκευάζονται τα φρούρια, ενώ την 11η του μηνός ο στρατάρχης μεταβαίνει στην Πρέβεζα όπου διαμένει μέχρι την 14η. Για τη φύλαξη του κάθε φρουρίου διατίθενται από 600 άνδρες καθώς και 80 δραγόνοι στη Βόνιτσα και 20 στην Πρέβεζα· τη θαλάσσια οδό φυλάσσουν τέσσερις γαλέρες και τρεις γαλεότες. Ο γενικός προνοητής Loredan αναλαμβάνει την επιστασία, ενώ την 16η ο Schulenburg επιστρέφει στην Κέρκυρα.

Τα δύο φρούρια αναφέρονται ξανά, καθώς υπάρχουν σκέψεις να ανατιναχθούν για να μην πέσουν στα χέρια των εχθρών. Στις αρχές του 1718 το θέμα επανέρχεται· ο Pisani και ο αντιναύαρχος Diebo είναι της άποψης να καταστραφούν, ενώ ο Schulenburg επιμένει να προστατευθούν Λευκάδα, Πρέβεζα και Βόνιτσα με 2.000 άνδρες, αλλιώς η εγκατάλειψη θα ενθαρρύνει τους εχθρούς να επιστρέψουν. Η άποψη του στρατάρχη τελικώς επικρατεί, ο ίδιος μεταβαίνει και παραμένει στην Πρέβεζα από την 3η ως την 28η Μαρτίου ασχολούμενος με την ενίσχυση του οχυρού. Τοιουτοτρόπως σταματούν και κάποιες προσπάθειες ανακατάληψης που επιχειρεί ο πασάς της Άρτας.

2. *Girolamo Ferrari, Delle Notizie Storiche della Lega tra l'imperatore Carlo VIe la Repub[b]lica di Venezia*, 1723 (παράρτημα 2)

Η δεύτερη περιγραφή που παρουσιάζουμε προέρχεται από το βιβλίο του Ιταλού ιστορικού Girolamo Ferrari, το οποίο αφιερώνεται εξολοκλήρου στην

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εξιστόρηση του τελευταίου Βενετοτουρκικού πολέμου σε όλα τα μέτωπά του. Αποτελείται από τέσσερα μέρη (βιβλία) και παρουσιάζει κατ' έτος τα γεγονότα από το 1714 μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718), πραγματεύόμενο στην πραγματικότητα το χρονικό φάσμα από το 1697 μέχρι το 1722. Το βιβλίο εντάσσεται, έμμεσα ή άμεσα, στην παράδοση της επίσημης βενετικής ιστοριογραφίας και, φυσικά, εξιστορεί τα γεγονότα από την οπτική γωνία της Γαληνοτάτης, ενώ από πλευράς των πρωταγωνιστών εξαίρει τον Andrea Pisani, όπως θα δείξουμε παρακάτω. Δημοσιεύθηκε το 1723, ενώ γνώρισε και μία δεύτερη έκδοση το έτος 1736.

Ο Ferrari δεν αναφέρεται στα γεγονότα του Αμβρακικού το 1716, ενώ τα τεκταινόμενα του επομένου έτους παρατίθενται στο τρίτο βιβλίο, μετά την εξιστόρηση της αποτυχημένης πολιορκίας τού Antivari (Μαυροβούνιο) από τον γενικό προνοητή Mocenigo.[10] Η αφήγηση ξεκινά με την απόφαση του γενικού καπετάνιου να μην εμπλακεί στο Antivari, αντ' αυτού όμως να επιχειρήσει την κατάληψη των φρουρίων Πρέβεζας και Βόνιτσας που ελέγχουν τον κόλπο και αποτελούν αμυντικά αναχώματα του φρουρίου Λευκάδας. Σημειώνεται ότι οι Οθωμανοί κατά τη διάρκεια των αιώνων συνεχώς εποφθαλμιούσαν την Πρέβεζα και ότι ο Βενετός αρχιστράτηγος Francesco Morosini θεωρούσε πάντοτε το φρούριο Πρέβεζας τη σημαντικότερη κατάκτησή του, παρότι οι Τούρκοι με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς πέτυχαν την κατεδάφισή του.

Ο Pisani, πηγαίνοντας στην Κέρκυρα, δίνει διαταγή να τεθούν 6.000 στρατιώτες υπό τις διαταγές του Schulenburg, των στρατηγών Rossi και Sala και των ταγματαρχών μάχης Costanti και Martinosi, και τη 18η Οκτωβρίου φθάνει σε απόσταση τεσσάρων μιλίων από την Πρέβεζα. Τριακόσιοι Δαλματίνοι υπό τον Sala αποβιβάζονται πρώτοι και στη συνέχεια ο υπόλοιπος στρατός υπό τους Schulenburg και Carlo Pisani, ο οποίος αναλαμβάνει προνοητής. Λίδεται διαταγή να καταληφθεί ο λόφος του Μεχμέτ-Εφέντη και ένα μικρό τζαμί σε απόσταση βολής από το φρούριο, αλλά βγαίνοντας οι Τούρκοι απωθούν τους επιτιθέμενους, καθώς τρέπονται σε φυγή οι Έλληνες που βρίσκονταν πλησίον τους κοντά στην ακτή, ενώ σκοτώνονται ή τραυματίζονται πολλοί στρατιώτες των συμμάχων, μεταξύ αυτών και οι αξιωματικοί Drascovich και Corpnese. Μετά ταύτα και υπό τις ομοβροντίες κανονιών και μουσκέτων αρχίζει η διάνοιξη χαρακωμάτων υπό τον μηχανικό Maimbon, κατά τη διάρκεια της οποίας πέφτει νεκρός ο συνταγματάρχης Bombach του Α' Συντάγματος Waldeck, ενώ παρ' ολίγον να χτυπηθεί θανάσιμα ο Carlo Pisani καθώς ένας υπασπιστής δίπλα του χάνει τη ζωή του από βολή στο κεφάλι. Εν μέσω των αψιμαχιών οι αμυνόμενοι υψώνουν λευκή

[10] Για τη βενετική πολιορκία του Antivari, που λήγει με την αποχώρηση των πολιορκητών στα τέλη του Οκτωβρίου 1717, βλ. FERRARI 1723, 242 κ.ε.· ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 378 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σημαία ζητώντας να αποχωρήσουν με τη σκευή τους. Η απάντηση είναι ότι, εφόσον πια η κατάληψη του φρουρίου είναι προδεδικασμένη, οι επιτιθέμενοι θα συναινέσουν μόνον εάν ο πασάς διατάξει, ως ιεραρχικά ανώτερος, τον ομόβαθμό του της Βόνιτσας να παραδώσει το φρούριο. Καθώς περνούν δύο ώρες με παράλληλη παύση των εχθροπραξιών, κατισχύει η ελπίδα ότι επίκειται παράδοση των ομηρευόντων. Όμως εκείνοι, φοβούμενοι αντίποινα για τις φρικαλεότητές τους στην Πελοπόννησο, επιχειρούν ώρα δύο πρωινή έξοδο και διασπώντας κάποια φυλάκια προς την πλευρά της θάλασσας απέναντι στις γαλέστες παίρνουν, υπό την επιτήρηση των Σκλαβούνων, τον δρόμο προς την Άρτα· στις ομπλοκές σκοτώνονται ο συνταγματάρχης Rosani και ο λοχαγός Slade. Το φρούριο καταλαμβάνεται από τον λοχαγό Giovanni Savalič με τάγμα γρεναδιέρων, ενώ λαφυραγωγούνται 30 πυροβόλα και άφθονα πολεμοφόδια.

Λίνοντας διαταγή να ενισχυθεί το σώμα με 2.000 άντρες του Ναυτικού, ο γενικός καπετάνιος πηγαίνει στη Βόνιτσα. Το φρούριο εκεί βρίσκεται σε ένα ύψωμα που εποπτεύει ένα λιμάνι με στενή είσοδο, ενώ έλη το προστατεύουν από την πλευρά της στεριάς· διαθέτει τριπλά τείχη χωρίς αναχώματα στο δυτικό, ενώ στην άλλη πλευρά του υψώνεται ένα τζαμί· το υπερασπίζουν κανόνια, 500 πεζικάριοι και 400 ιππείς. Ο καιρός επιτρέπει την απόβαση μόνον στο λιμάνι του Αγίου Μάρκου, όπου Schulenburg και Carlo Pisani διενεργούν αυτοψία. Εγκαθίστανται δύο συστοιχίες, η μία απέναντι στον δυτικό προμαχώνα, η άλλη κοντά στα ερείπια του πύργου Παπα-Γιάννα. Μεταξύ συστοιχιών και φρουρίου βρίσκεται το λιμάνι που προαναφέρθηκε, στο οποίο οι Τούρκοι είχαν καταβυθίσει σκάφη και μεταξύ αυτού και των συστοιχιών, σε απόσταση 300 βημάτων, υπήρχε ένα άλσος που κόπηκε πρόσφατα. Δύο μεγάλα κανόνια είναι στραμμένα προς τη θέση Παπα-Γιάννα, το μεγαλύτερο πρόβλημα, όμως, δημιουργούν οι ομοβρονιές μουσκέτων από τον οικισμό κοντά στο λιμάνι, ο οποίος, τελικά, καταστρέφεται από τις βολές του πυροβολικού. Αντιλαμβανόμενοι οι επικεφαλής ότι από αυτήν τη θέση και προϊόντος του χειμώνα δεν θα είναι δυνατή η κατάληψη, αποφασίζουν να κάνουν απόβαση στην άλλη πλευρά της ακτής. Δυσκόσιοι Σκλαβούνοι αποβιβάζονται τη νύχτα, ενώ 1.000 Έλληνες καταλαμβάνουν τα υψώματα της γύρω περιοχής για να εμποδίσουν πιθανή φυγή των ομηρευόντων. Καθώς το ξημερώματα ο στόλος ξεκινά για απόβαση αρχίζει κανονιοβολισμός από το φρούριο, ενώ Τούρκοι στρατιώτες και ιππείς ξεχύνονται στην ακτή. Καθώς ένας στρατιώτης των συμμάχων πυροβολεί άθελά του, αρχίζει αψιμαχία. Οι Τούρκοι σταματούν την έφοδο όταν αρχίζουν να βάλλουν και οι Έλληνες από τα υψώματα. Η απόβαση ολοκληρώνεται ενώ με τη βοήθεια του στρατηγού Sala και συνοδεία δράγονων και τάγματος γρεναδιέρων Έλληνες προσβάλλουν στα υψώματα και Γερμανοί οργανώνουν τάγματα μάχης. Οι Τούρκοι οπισθοχωρούν καθώς το στράτευμα παρατάσσεται σε θέση μάχης· τελικά οι Τούρκοι με έναν

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Σχέδιο από το χειρόγραφο ημερολόγιο του Antonio Paravi βενετικού στόλου από το φρούριο του Αγίου Ανδρέ*

ελιγμό φεύγουν από τον δρόμο που οδηγεί στο βουνό. Ο λοχαγός Savaliè με τους γρεναδιέρους του καταλαμβάνει αμαχητί το φρούριο, όπου βρίσκονται 32 κανόνια και έξι ολμοβόλα, ενώ έρχονται στην κατοχή των συμμάχων οκτώ γαλεότες, 28 λέμβοι που χρησιμοποιήθηκαν στην πολιορκία της Κέρκυρας και μία ταρτάνα που είχε βυθιστεί στο στόμιο του λιμανιού.

Η εποχή δεν επιτρέπει τη συνέχιση της εκστρατείας για την κατάληψη της Άρτας και έτσι ο γενικός καπετάνιος δεν δέχεται την εθελούσια απόδοση εισφορών από τους Έλληνες (2.000 τσεκίνια αρχικώς και 1.000 ετησίως) προκειμένου να συνεχίσει. Τα τείχη των δύο φρουρίων επισκευάζονται και ενισχύονται με πυροβόλα υπό τις οδηγίες του Schulenburg, όπως και με την παρουσία των συνταγμάτων Cortese στην Πρέβεζα και Bortuluzi στη Βόνιτσα. Τη γενική επίβλεψη αναλαμβάνει ο έκτακτος προνοητής Λευκάδας Roberto Papasava, ενώ μία μοίρα γαλερών υπό τον προνοητή θάλασσας Foscari φυλάσσει τον υδάτινο χώρο. Ο γενικός καπετάνιος τιμάται στη Βενετία χριζόμενος ιππότης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

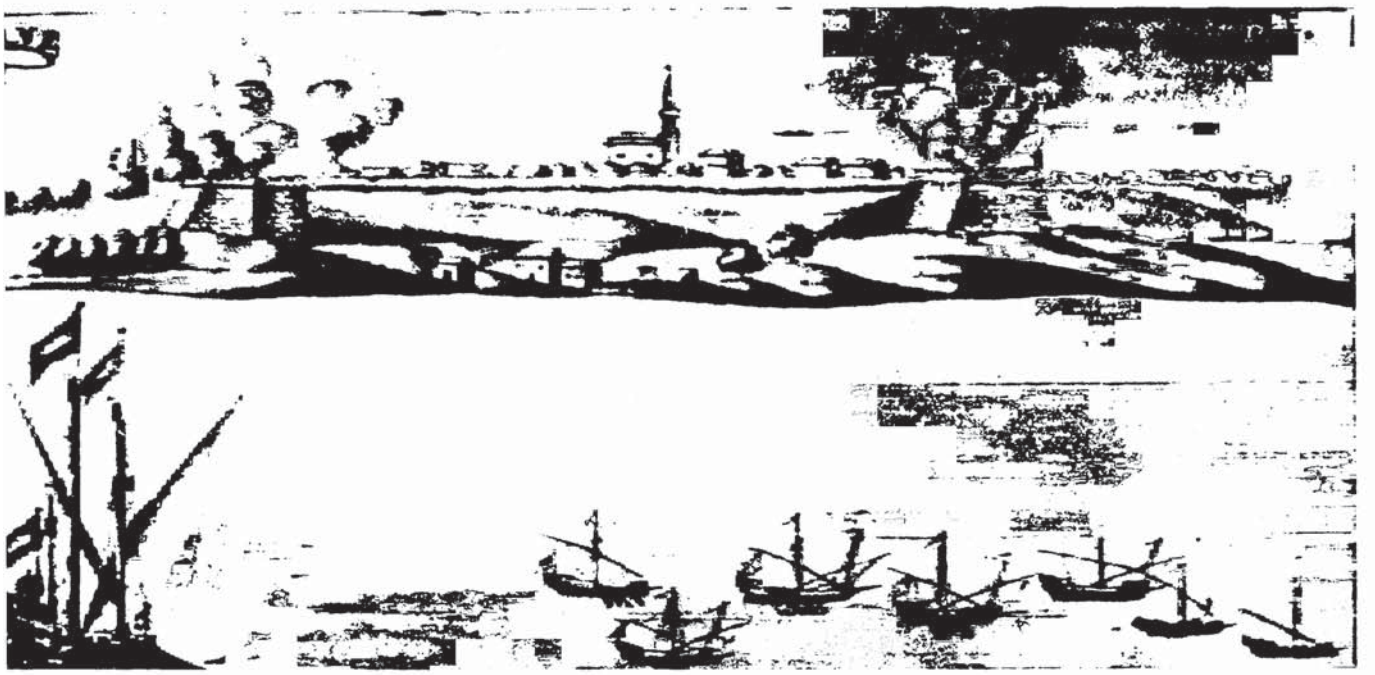

ιε θέμα τον βομβαρδισμό του εισερχόμενου στον Αμβρακικό κατά τις επιχειρήσεις του 1716 (AMORETTI 2006, 154)

3. *Mercure Historique et Politique*, 1717-1718 (παράρτημα 3)

Το μηνιαίο γαλλόφωνο περιοδικό εκδιδόταν στη Χάγη της Ολλανδίας σχεδόν επί έναν αιώνα, από το 1686 μέχρι το 1782. Όπως υποδεικνύει ο πλήρης τίτλος του, στόχευε στην ενημέρωση των αναγνωστών του για όλες τις νέες πολιτικές, στρατιωτικές και πνευματικές εξελίξεις της ευρωπαϊκής ηπείρου. Καθώς θα επανέλθουμε παρακάτω, σημειώνουμε εδώ μόνον ότι η χρησιμότητά του ως ιστορική μαρτυρία έγκειται στο γεγονός ότι μεταφέρει από πλειάδα πόλεων με λακωνικό και «ειδησεογραφικό» τρόπο πληροφορίες για εξελίξεις που λάμβαναν χώρα μόλις ελάχιστους μήνες ή και εβδομάδες πριν, δίνοντάς μας τη δυνατότητα αφενός να ανασυνθέσουμε τη συγχρονική με τα τεκταινόμενα εικόνα περί αυτών, να (συγ)κρίνουμε αφετέρου μεταγενέστερες πηγές που έχουν υποστεί κάποια δευτερογενή επεξεργασία.

Σύμφωνα με το τεύχος Δεκεμβρίου 1717, πληροφορίες της 12ης Νοεμβρίου από τη Βενετία αναγγέλλουν την άλωση της Πρέβεζας, η οποία επιβεβαιώνεται με νεότερες της 19ης, καθώς ο αξιωματικός Alessandro Buzali που κατέφθασε με φελούκα και μεταφέρει εχθρικά λάβαρα από εκεί αναφέρει ότι ο στόλος αγκυροβολεί τη 17η Οκτωβρίου, ο Schulenburg αποβιβάζει τα στρατεύματα και στέλνει ως προφυλακή δύο σώματα Σκλαβούνων και Ελλήνων υπό τον αξιωματικό Martini· ότι διανοίγονται χαρακώματα από δύο μηχανικούς, ότι οι Τούρκοι επιχειρούν δύο επιθέσεις εναντίον Σκλαβούνων και Ελ-

λήνων, αλλά απωθούνται πάλι στο φρούριο· ότι την 21η –μετά από ρίψη εκρηκτικών στους Βενετούς με σκοπό να τους ανατινάξουν και καθώς δεν πετυχαίνουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα– υψώνουν λευκή σημαία για να παραδοθούν· ότι ο γενικός καπετάνιος καθιστά σαφές πως το μόνον που μπορούν να περιμένουν είναι να συλληφθούν ως αιχμάλωτοι πολέμου· ότι ο πασάς επιχειρεί κατά τη διάρκεια της νύχτας έξοδο με τη φρουρά περίπου 600-700 ανδρών, προκειμένου να διασπάσει ένα στρατόπεδο των επιτιθέμενων· ότι οι τελευταίοι τους αντιλαμβάνονται έγκαιρα και στη συμπλοκή σκοτώνεται ή πιάνεται αιχμάλωτο το μεγαλύτερο μέρος των αμυνομένων· ότι από πλευράς των συμμάχων χάνονται 100 άνδρες, μεταξύ αυτών οι συνταγματάρχες Rosani και Branbach και άλλοι κατώτεροι αξιωματικοί· ότι στο φρούριο βρίσκονται 31 κανόνια, τα περισσότερα χάλκινα, και πλήθος πολεμοφοδίων· ότι γίνονται εργασίες στα χαρακώματα και ο Pisani αποφασίζει επίθεση στη Βόνιτσα. Τέλος, αναγγέλλεται από τη Βενετία ότι εψάλη τη 13η του μηνός δοξολογία και ότι έλαβαν χώρα τριήμεροι εορτασμοί.

Επιστολές της 26ης Νοεμβρίου αναφέρουν ότι την 22α φθάνει άλλη φελούκα με αναφορές του Pisani ότι την 26η Οκτωβρίου αναχωρούν τα στρατεύματα για τη Βόνιτσα υπό την αρχηγία του· ότι το φρούριο βάλλεται αρχικά με κανόνια και ολμοβόλα ενώ οι 800 γενίτσαροι και 400 σπαχήδες υπερασπιστές του αμύνονται σθεναρά και επιχειρούν επίθεση στα συμμαχικά στρατεύματα· ότι ο Pisani στέλνει 200 στρατιώτες και 1.000 Έλληνες στα υψώματα, οι οποίοι βάλλουν στους αμυνομένους και τους αναγκάζουν να υποχωρήσουν στο φρούριο που εγκαταλείπουν την επόμενη νύχτα· εκεί βρίσκονται 32 κανόνια, έξι ολμοβόλα και πολεμοφόδια· στο γειτονικό λιμάνι βρίσκονται 8 γαλιότες και 16 λέμβοι· λαφυραγωγούνται πολλά λάβαρα και η ιππουρίς του πασά που ανατίθενται στην εκκλησία Santa Maria delle Salute της Βενετίας· για τούτη τη νίκη ψάλλεται δοξολογία στον ναό του Αγίου Μάρκου και επακολουθούν τριήμεροι εορτασμοί· ο γενικός καπετάνιος χρίζεται ιππότης.

Στο τεύχος Ιανουαρίου 1718 αναφέρεται ότι ο Pisani πριν κατευθυνθεί στην Κέρκυρα τοποθετεί φρουρά στην Άρτα και ενισχύει τα φρούρια Πρέβεζας και Βόνιτσας, καθιστώντας έτσι τη Γαληνοτάτη κυρίαρχο της Ηπείρου· λόγω της έλευσης του χειμώνα οι άνδρες στρατωνίζονται.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ. *Γεγονότα και οπτικές*

Il n'y a pas de hors-texte
Jacques Derrida (1967, 227)

[...] one might advise anyone planning to utilize the testimony of images to begin by studying the different purposes of their makers
Peter Burke (2001, 19)

Σε αυτή την ενότητα – και με τον συνοπτικότερο δυνατό τρόπο – θα συζητηθούν οι βασικές πτυχές των γεγονότων βάσει των εδώ παρουσιαζόμενων αλλά και ήδη γνωστών πηγών με σκοπό να διαπιστωθούν βεβαιότητες και αμφιβολίες. Αυτό θα γίνει με τη συνδρομή και κριτική αποτίμηση πορισμάτων της παλαιότερης εργασίας μας και άλλων μελετών επί του θέματος, αλλά και με παράλληλη επισκόπηση των χαρτών που δημοσιεύουμε εδώ όπως και περαιτέρω χαρτογραφικού υλικού που έγινε γνωστό μετά το 2005. Ο σκοπός είναι διττός: Μία θετικιστικού τύπου καταγραφή θα καταδείξει, εν πρώτοις, το είδος και την έκταση των «σκληρών γεγονότων», κάτι που, στη συνέχεια, θα ανοίξει τον δρόμο για τον κριτικό επαναπροσδιορισμό των υπό εξέταση πηγών.

1. *Τι συνέβη το 1716;*

Από τις τρεις γραπτές πηγές που παρουσιάσαμε, μόνο τα ενθυμήματα Schulenburg αναφέρονται στα γεγονότα του 1716. Συγκεκριμένα, σημειώνεται ότι ο συμμαχικός στρατός προσεγγίζει στον κόλπο τη 14η Οκτωβρίου και ότι η φρουρά του οχυρού της Πρέβεζας αποτελείται από 400-500 άνδρες υποστηριζόμενη από 30 πυροβόλα. Στις 21 του μηνός έξι πλοία εισέρχονται για πρώτη φορά στον κόλπο, ενώ στις 24 ακολουθούν 17 γαλέρες, μία γαλεότα και 40-50 λέμβοι. Τα αβαθή νερά και τα σφοδρά πυρά από το πρεβεζάνικο φρούριο αναγκάζουν τον στόλο να φθάσει καθυστερημένα στη Βόνιτσα. Εκεί το εκστρατευτικό σώμα, που αποτελείται από 2.600 άνδρες, έξι πυροβόλα και τέσσερα ολμοβόλα, ξεκινά τον βομβαρδισμό του φρουρίου την 26η. Οι αμυνόμενοι πλήττουν τα συμμαχικά στρατεύματα στα χαρακώματα και υπάρχουν αρκετές απώλειες. Ο βομβαρδισμός δεν φέρει αποτελέσματα. Μετά από ένα ανεπιτυχές τελεσίγραφο, οι επιτιθέμενοι εγκαταλείπουν και αναχωρούν την 30η πριν χαράξει για να αποφύγουν περαιτέρω κανονιοβολισμό από το φρούριο Πρέβεζας. Ως αιτίες της αποτυχίας αναφέρονται ο κακός προγραμματισμός, οι κακές καιρικές συνθήκες, η έλλειψη πολεμοφοδίων και τροφίμων, καθώς και η κακή κατάσταση του οπλισμού.

Στη λιτή αυτή περιγραφή τρία πράγματα είναι αξιοσημείωτα: Πρώτον, μεταξύ 14ης και 21ης μεσολαβεί ένα ανενεργό διάστημα· δεύτερον, ως μόνη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

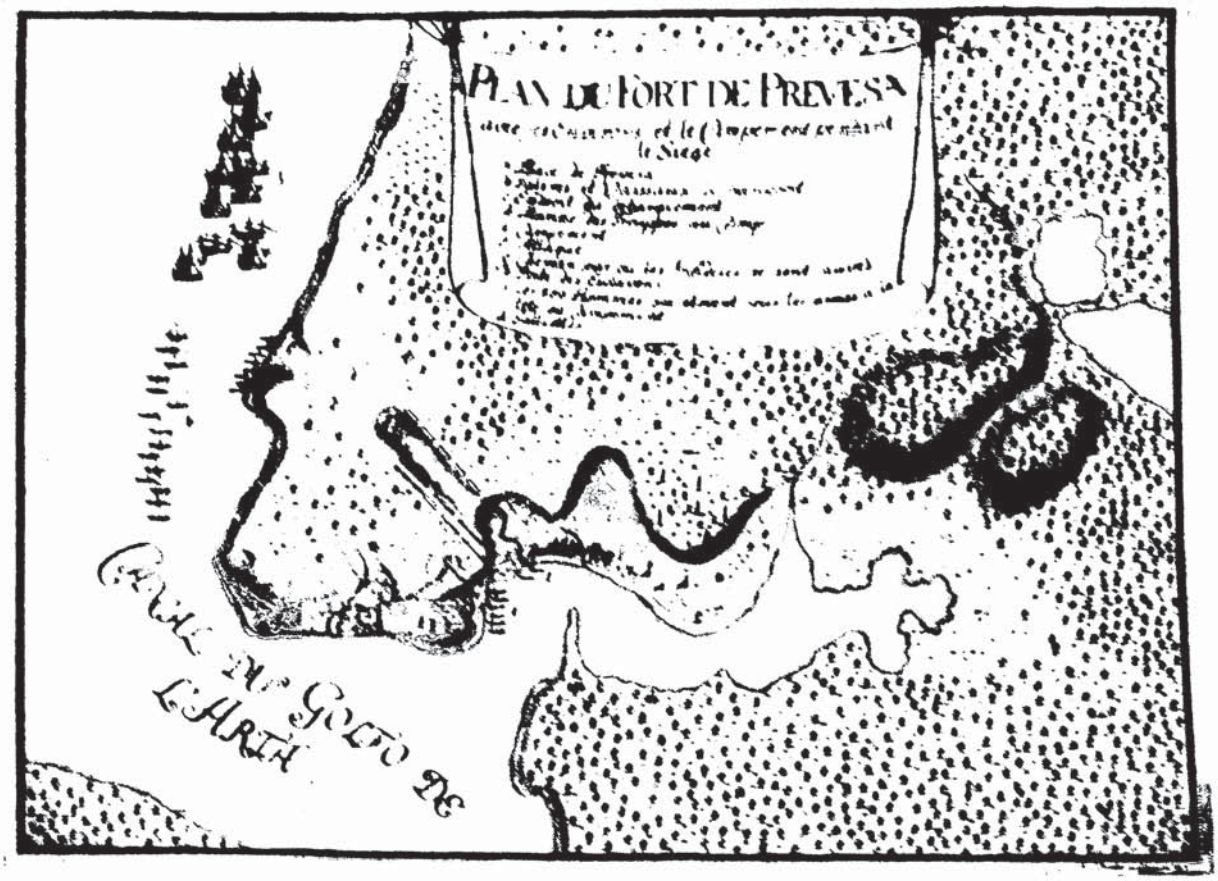

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Χάρτης των βενετικών επιχειρήσεων του 1717 στην Πρέβεζα (Hessisches Staatsarchiv Marburg, βλ. παράρτημα 4.1)*

συμπλοκή στην Πρεβεζα αναφέρεται ο κανονιοβολισμός που δημιουργεί προβλήματα στη νηοπομπή τρίτων, οι επιχειρήσεις στη Βόνιτσα παρουσιάζονται να εξαντλούνται στον βομβαρδισμό του φρουρίου και κάποιες προσεγγίσεις μεσω χαρακωμάτων. Κατά τα αλλα, δεν παρουσιάζονται ιδιαίτερες λεπτομέρειες, αν και η συνολική περιγραφη περιλαμβάνει τέσσερις σελίδες. Ετσι, ειμαστε αναγκασμένοι να στραφούμε σε άλλες μαρτυρίες και κυρίως στην περιγραφή των γεγονότων απο τον Λ. Χατζόπουλο στο βιβλίο του με θεμα τον τελευταίο Βενετοτουρκικό πολεμο, η οποία είναι αρκετά εκτενής αν και, δυστυχως, δεν γνωστοποιει τις πρωτογενεις πηγες που χρησιμοποιεί για την ανασυσταση των γεγονότων.[11] Καθοτι η ελληνική μετάφραση του βιβλίου ειναι ευκολα προσβάσιμη, μεταφέρουμε μόνο τα βασικα σημεία. Το απογευμα της 14ης φθάνει ο στόλος μπροστά στο φρουριο Πρεβεζας και εκεί

[11] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 303 κ.ε.· προχωρουμε στη συγκριση των αφηγησεων έχοντας φυσικά συνειδηση του γεγονοτος οτι πιθανον καποια μέρη της αφηγησης αποτελουν προσωπικα συμπεράσματα του συγγραφεα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αποβιβάζονται σώματα Σκλαβούνων και Γερμανών που εμπλέκονται σε αψιμαχία με την τουρκική φρουρά που βγήκε να τους αντιμετωπίσει, ενώ ο στόλος δέχεται κάποιους κανονιοβολισμούς από το φρούριο. Αμέσως οι επιτιθέμενοι αναχωρούν και οι δύο επικεφαλής αποφασίζουν να στραφούν στη Βόνιτσα. Οι κακές καιρικές συνθήκες και κάποια ατυχήματα δεν επιτρέπουν την αναχώρηση εκστρατευτικού σώματος 2.000 Γερμανών και Ιταλών στρατιωτών πριν από την 21η Οκτωβρίου. Μόλις την 24η είναι δυνατή η είσοδος του στόλου στον κόλπο, εκεί, όμως, οι κανονιοβολισμοί από το φρούριο Πρέβεζας θα πλήξουν τρεις γαλέρες και θα υπάρχουν νεκροί. Τελικά, το πρωί της 25ης Γερμανοί, Ιταλοί και Σκλαβούνοι αποβιβάζονται υπό τις διαταγές των αξιωματικών Sala και Rossi, στους οποίους θα προστεθούν και 5.000 Έλληνες. Αρχίζει η διάνοιξη χαρακωμάτων, η οποία δυσχεραίνεται από τις ομοβροντίες των αμυνομένων. Τη νύχτα της 27ης προς 28η οι επιτιθέμενοι προσπαθούν με σκάλες να αναρριχηθούν στα τείχη του προαστίου, επιχείρηση που όμως αποτυχαίνει. Το πρωί συνεχίζεται ο σφοδρός βομβαρδισμός του φρουρίου από τους συμμάχους, ενώ ακούγονται οιμωγές από τους πολιορκουμένους. Μολαταύτα, το κρύο και η υγρασία καταπονούν το στράτευμα και στο προσκλητήριο της 29ης λείπουν 408 στρατιώτες, από τους οποίους μόνον 120 είναι νεκροί· οι υπόλοιποι, κυρίως Γερμανοί, έχουν λιποτακτήσει. Μία επίδοση τελεσιγράφου στους αμυνόμενους δεν φέρει αποτέλεσμα. Την 30ή γίνεται γνωστό ότι σε Άρτα και Πρέβεζα συγκεντρώνονται οθωμανικά στρατεύματα, οπότε διατάσσεται η επιβίβαση στις γαλέρες, ενώ συνεχίζεται ως προκάλυψη ο κανονιοβολισμός του φρουρίου. Τα χαράματα της 31ης ο στόλος αναχωρεί, αρκετές γαλέρες πλήττονται από το φρούριο Πρέβεζας, ενώ το πλοίο San Bartolomeo που μεταφέρει τους τραυματίες προσαράζει προσωρινά.

Με τις δύο περιγραφές καθίσταται φανερή η προβληματική που μας απασχολεί στην παρούσα εργασία. Οι διαθέσιμες πηγές δεν αποτελούν *μόνο* μία παθητική σκαπτή ύλη, από το εξόρυγμα της οποίας συναρμολογείται η πλήρης ανασύνθεση των γεγονότων. Τουναντίον ασκούν επιρροή στον αποδέκτη τους, καθώς εκπέμπουν τη συγκεκριμένη οπτική και προοπτική που προσιδιάζει στον συγγραφέα τους, στην παρούσα περίπτωση αφενός την πλευρά του Schulenburg, αφετέρου την πλευρά των Ιταλών στρατιωτικών και του Pisani. Είναι εντυπωσιακό ότι στο επίπεδο ημερομηνιών οι δύο αφηγήσεις σχεδόν ταυτίζονται, πράγμα που δεν είναι πάντα αυτονόητο.[12] Δεν αποτελεί,

[12] Μία διαφορά υπάρχει στην ημερομηνία αναχώρησης των στρατευμάτων από τη Βόνιτσα: Στα ενθυμήματα είναι η 30ή Οκτωβρίου, στον Χατζόπουλο η 31η, ενώ και οι ημερομηνίες επιβίβασης είναι η 29η και 30ή αντίστοιχα. Πάντως, στην πρώτη πηγή αναφέρεται, όχι χωρίς μία υπόρρητη ειρωνεία, ότι ο Pisani περίμενε τη νύχτα της 30ής προς 31η για να πλεύσει μπροστά από την Πρέβεζα, ώστε να αποφύγει με αυτόν τον τρόπο τους κανονιοβολισμούς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όμως, σύμπτωση ότι το αφηγηματικό κενό των ενθυμημάτων τού Γερμανού στρατιωτικού μεταξύ 14ης και 21ης συμπληρώνεται από τις, προφανώς, ιταλικές πηγές που μεταφέρει ο Χατζόπουλος με την εξιστόρηση της ατυχούς απόβασης και αποχώρησης του πεζικού στην Πρέβεζα, δηλαδή του τμήματος του εκστρατευτικού σώματος για το οποίο ήταν υπεύθυνος ο Schulenburg. Επιπλέον, εκεί που ο στρατάρχης διεκτραγωδεί την ελλιπή προετοιμασία, οι πηγές του Χατζόπουλου κάνουν λόγο για επαρκέστατη προμήθεια τροφίμων και πολεμοφοδίων·[13] η λιτή και αφαιρετική περιγραφή των ενθυμημάτων σχετικά με την επιχείρηση της Βόνιτσας αναμετράται με την αναλυτική περιγραφή των γεγονότων στον Χατζόπουλο, όπου μάλιστα υπογραμμίζεται η λιποταξία των γερμανικών στρατευμάτων, για την οποία, όμως, είναι αλήθεια ότι και ο ίδιος ο στρατάρχης, ερχόμενος στη Βενετία, θα ασκήσει δριμεία κριτική.[14] Από την άλλη πλευρά, η αμηχανία για την αποτυχία της επιχείρησης αποτυπώνεται και στις δύο αφηγήσεις, καθώς είναι χαρακτηριστική η επίκληση των κακών καιρικών συνθηκών ως βασικού λόγου της αποτυχίας. Επιπλέον, στα ενθυμήματα Schulenburg αποσιωπούνται οι πληροφορίες για τουρκικές ενισχύσεις προ των πυλών, ενώ στην αφήγηση που παρουσιάζει ο Χατζόπουλος ξαφνιάζει η αστραπιαία μετάπτωση εντός ελάχιστων προτάσεων από την τραγική κατάσταση των πολιορκούμενων στην κόπωση των επιτιθέμενων:[15] Η λογική των πηγών προσκρούει στη ροή των γεγονότων.

Σε αυτό το πλαίσιο αποκτά ενδιαφέρον η όποια εικαστική αποτύπωση των γεγονότων. Μέχρι στιγμής είναι γνωστό ένα έγχρωμο σχέδιο από το χειρόγραφο ημερολόγιο του Antonio Paravia (Βενετία, Museo Civico Correr), όπου παρουσιάζεται ο στόλος στον Αμβρακικό να παραπλέει το βόρειο μυχό του ακρωτηρίου της Πούντας με κατεύθυνση τη Βόνιτσα, βαλλόμενος από τα κανόνια του φρουρίου Πρέβεζας (Εικ. 2).[16] Γιατί επιλέγεται αυτό το στιγμιότυπο; Καταρχάς δεν είναι τυχαίο ότι σε αμφότερες τις αφηγήσεις τονίζεται ακριβώς τούτο το σημείο, αποκτώντας έτσι εμβληματική σημασία. Αποτελεί, προφανώς, τη μόνη φάση της επιχείρησης, διαμέσου της οποίας μπορεί να δηλωθεί ο ηρωισμός και η αυταπάρνηση των εισβολέων χωρίς αμφισημίες και επιφυλάξεις. Επιπλέον, τούτη η εικόνα μεταφέρει όπως εξάλλου και οι αφηγήσεις τις προθέσεις των δημιουργών της. Καθότι οι εικονογραφήσεις του Paravia αναπαράγουν αρχειακό υλικό των βενετικών αρχείων, είναι βέβαιο ότι το πρωτότυπο του σχεδίου είναι σύγχρονο με τα γεγονότα και φυσικά

[13] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 305 κ.ε.
[14] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 313.
[15] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 308.
[16] PARAVIA, μετά τη σελ. 358· τίτλος και υπότιτλος: *An. 1716 Vue de Prevesa vers Levant/Passage des Galeres. et Galiotes et autres batimens vers Vonizza an. 1716*· βλ. επίσης AMORETTI 2006, 154 κ.ε. με φωτογραφία του σχεδίου και μεγέθυνση λεπτομερειών· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 412 με εικ. 14.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διαχέει την οπτική της Γαληνοτάτης: Παρουσιάζεται ο στόλος της Βενετίας που ακόμη και σε αυτήν την αποτυχημένη επιχείρηση αποτελεί τη μόνη εγγύηση αποτελεσματικότητας. Επίσης, δίνοντας στον θεατή μία πανοραμική άποψη της ακτής της Πρέβεζας η εικόνα εμφανίζει τα δύο φρούρια, δεξιά εκείνο του Αγίου Ανδρέα όπου οι εχθροί βάλλουν, σε αντίθεση με τους επιτιθέμενους, εκ του ασφαλούς, αριστερά το ερειπωμένο φρούριο της Μπούκας, τη μεγάλη κατάκτηση των Βενετών το 1684 που ανατινάχθηκε το 1701, μία υπενθύμιση της βενετικής δύναμης και ταυτόχρονα μία προειδοποίηση για την νομοτελειακή τύχη και του νέου φρουρίου.[17]

Η παρουσίαση των γεγονότων του 1716 είναι ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της *προσωπικότητας* των πηγών: Κείμενα και εικόνες έχουν συγκεκριμένα σημεία αφετηρίας, προθέσεις και στρατηγικές· αναδεικνύουν κάτι, αποσιωπούν κάτι άλλο. Για να ανασυνθέσουμε τα γεγονότα, είμαστε υποχρεωμένοι να τα αποδομήσουμε.

2. *Μία (επαν)εκτίμηση των γεγονότων τού 1717*

Είναι επιβεβλημένο πριν προχωρήσουμε σε κριτική αποτίμηση των πηγών να συζητήσουμε εν συντομία τα νέα στοιχεία που προκύπτουν από την ανάγνωσή τους σε σχέση με τη γεγονοτολογική διάσταση των επιχειρήσεων του 1717, και τα οποία βοηθούν στην περαιτέρω διευκρίνηση ή διόρθωση των παλαιότερων συμπερασμάτων μας. Σε τούτο θα συνδράμει και η πιστούσα δημοσίευση των έξι χαρτών με μεταγραφή των υπομνημάτων τους (Παράρτημα 4). Ανήκουν στη συλλογή με γενικό τίτλο *Wilhelmshöher Kriegskarten* που απόκειται στο κρατικό αρχείο του Marburg της Γερμανίας και άρχισε να δημιουργείται περί το 1700. Η εν λόγω συλλογή αποτελείται από 44 τόμους με άτλαντες και πολεμικούς χάρτες, εκ των οποίων ο 17ος – από όπου και οι παρουσιαζόμενοι χάρτες – με γενικό τίτλο *Krieg zwischen den Türken, dem Kaiser und Venedig 1714-1718* είναι αφιερωμένος στον τελευταίο Βενετοτουρκικό πόλεμο.[18]

[17] Για την ιστορία του φρουρίου της Μπούκας και τις διάφορες απεικονίσεις του: ΚΑΡΑΜΠΑΛΑΣ 2010.

[18] Ο τόμος 17 περιέχει πενήντα ένα τεκμήρια. Είναι αξιοσημείωτο ότι, εκτός από τους συνολικά εννέα χάρτες που αφιερώνονται στις επιχειρήσεις Πρέβεζας και Βόνιτσας, οι υπόλοιποι σχετικοί με τον ελλαδικό χώρο, εκτός από ένα σχέδιο της ναυμαχίας σε Ίμβρο και Λήμνο (Ιούνιος 1717), αφορούν αποκλειστικά την πολιορκία της Κέρκυρας το 1716 (13 χάρτες). Από τους τρεις χάρτες Πρέβεζας και Βόνιτσας που δεν παρουσιάζουμε εδώ, οι δύο (αρ. καταχώρισης WHK 17/36aa, WHK 17/38) είναι σχεδόν πανομοιότυπα αντίγραφα των 4,1 και 4,6 αντίστοιχα, ενώ ο τρίτος (αρ. καταχώρισης WHK 17/38aa) κάτοψη του φρουρίου Βόνιτσας χωρίς υπόμνημα, παρόμοιο με τον οποίο είναι σχέδιο με υπόμνημα στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας με αρ. καταχώρισης Provveditori alle Fortezze, busta ex b. 79, dis. 38a· πρβλ. και τα σχέδια του ίδιου φακέλου με αρ. καταχώρισης dis. 38 και dis. 38c, από τα

Οι προετοιμασίες:[19] Τα ενθυμήματα Schulenburg δίνουν αρκετές πληροφορίες για τις ημερομηνίες αναχώρησης από την Κέρκυρα, τον συνολικό αριθμό των στρατευμάτων και τη δύναμη του πυροβολικού, στα οποία αναφερθήκαμε στην παρουσίαση της πηγής. Ο Ferrari υπαινίσσεται ότι, προφανώς λαμβανομένων υπόψη των καιρικών συνθηκών και της δυσκολίας της πολιορκίας του Antivari, η επιχείρηση σε Πρέβεζα και Βόνιτσα φάνταζε ευκολότερη, πράγμα που αποδείχτηκε και εκ του αποτελέσματος σε σύγκριση με την αποτυχία στο Μαυροβούνιο. Η ανάγκη κάποιας επιτυχίας ήταν σε επικοινωνιακό επίπεδο, όπως φαίνεται, ζωτικής σημασίας, και κυρίως για τον Pisani. Επιπλέον, εξασφαλιζόταν και η κατοχή της Λευκάδας.

Οι αντίπαλοι στρατοί:[20] Ο συνολικός αριθμός του συμμαχικού στρατεύματος στις 6.000 επιβεβαιώνεται τόσο από τον Schulenburg όσο και από τον Ferrari. Τα στρατεύματα αποτελούνταν από γερμανικά, ιταλικά και σκλαβουνικά σώματα, ενώ η συμμετοχή Ελλήνων βεβαιώνεται όχι μόνον για τη Βόνιτσα αλλά και για την Πρέβεζα. Κατά τον Schulenburg, στη Βόνιτσα έλαβαν μέρος συνολικά (πεζικό και ιππικό) 3.540 στρατιώτες και σκαπανείς, τουτέστιν πέντε γερμανικά και δύο ιταλικά συντάγματα, 800 Σκλαβούνοι, 80 δραγονιέροι και 60 σκαπανείς. Πάντως, στους χάρτες 4.5 και 4.6 (Εικ. 7, 8) σημειώνονται τα ακόλουθα ονόματα συνταγμάτων: Sultzbach, Waldeck, Otting, Sax-Hilperhausen (γερμανικά),[21] Lorena, Cortese (ιταλικά), καθώς και σώματα Σκλαβούνων. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν και οι 1.000 Έλληνες, των οποίων ο αριθμός επιβεβαιώνεται από τον Ferrari. Ο τελευταίος αναφέρει ότι η επιχείρηση στη Βόνιτσα ενισχύθηκε από 2.000 άνδρες του Ναυτικού. Όσον αφορά στους Οθωμανούς, οι υπερασπιστές της Πρέβεζας ανέρχονται στον Schulenburg στους 600 πεζούς και 80 ιππείς (προφανώς αυτό υπονοεί η λέξη «άλογα»), εκείνοι της Βόνιτσας σε 2.500 στρατιώτες και 500 ιππείς. Ο Ferrari αναφέρει για τη Βόνιτσα 500 πεζικάριους και 400 ιππείς. Στην έκθεση πεπραγμένων (*Relation*), ωστόσο, αναφέρονται 600 στρατιώτες στην Πρέβεζα και 1.800 στη Βόνιτσα (πεζικό και ιππικό). Ως προς τη Βόνιτσα, λοιπόν, διαπιστώνονται αποκλίσεις.

οποία το πρώτο φέρει τη χρονολογία 1723. – Τα αρχειακά δεδομένα και τα περισσότερα σχέδια του τόμου 17 του γερμανικού αρχείου ψηφιοποιήθηκαν πρόσφατα και είναι ελεύθερα προσβάσιμα στο διαδίκτυο στη διεύθυνση http://www.digam.net/thema.php?lpt=177. Πρόκειται για μία ενέργεια που αποτελεί πρότυπο καλών πρακτικών χρήσης του διαδικτύου και φανερώνει μία εξαιρετικά φιλελεύθερη αρχειακή αντίληψη που θα άξιζε να βρει μιμητές.

[19] Πρβλ. την αντίστοιχη συζήτηση στο ΔΟΝΟΣ 2005, 23 κ.ε., 35 κ.ε.

[20] Πρβλ. την αντίστοιχη συζήτηση στο ΔΟΝΟΣ 2005, 30, 36 κ.ε.

[21] Το σύνταγμα Sax-Hilperhausen αναφέρεται μόνον στο υπόμνημα του 4.6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

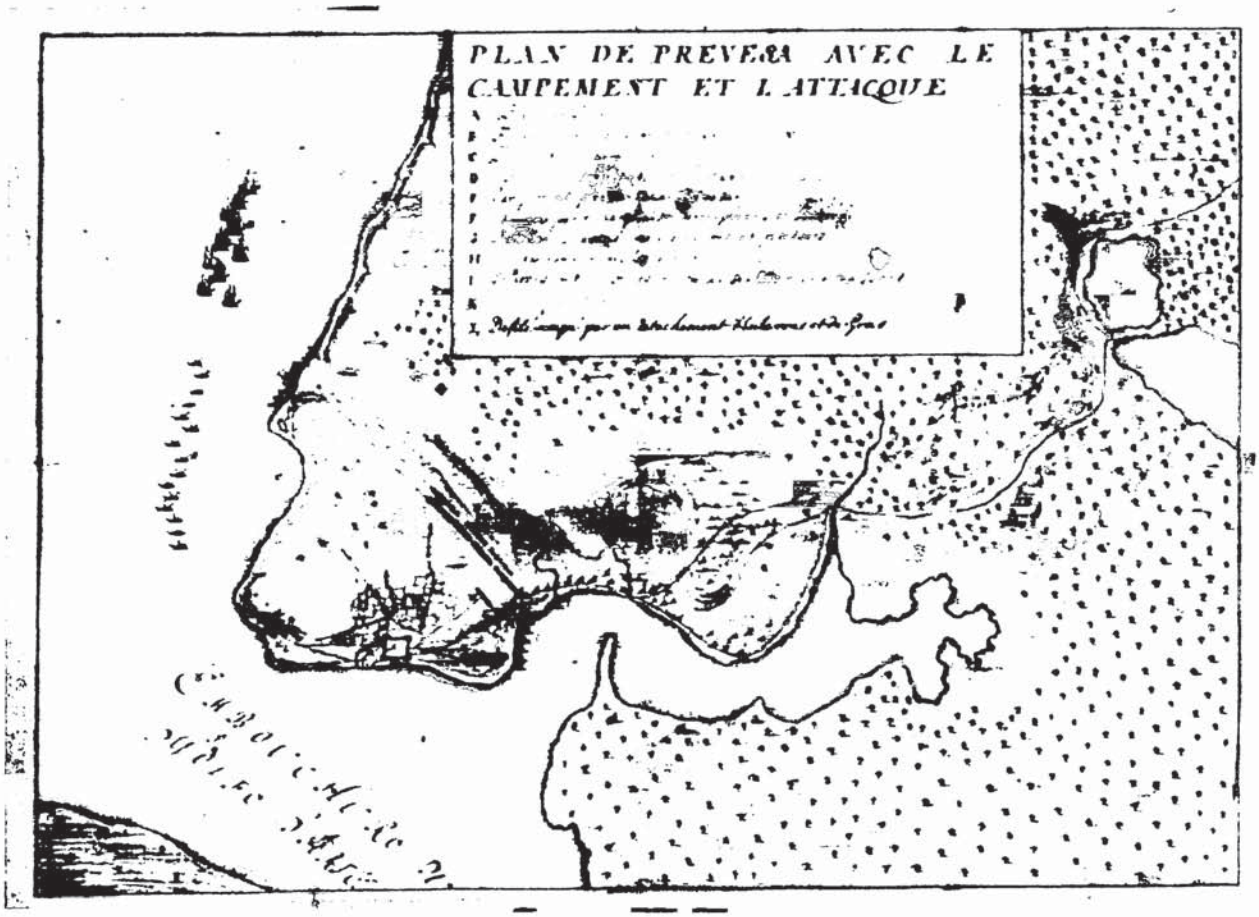

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Χάρτης των βενετικών επιχειρήσεων του 1717 στην Πρέβεζα (Hessisches Staatsarchiv Marburg, βλ. παράρτημα 4.2)*

Οι μάχες:[22] Σχετικά με τις εχθροπραξίες υπάρχει διασάφηση αρκετών σημείων. Σε επίπεδο ημερομηνιών, τα ενθυμήματα Schulenburg περιέχουν πληροφορίες, δεν δίνουν, όμως, πάντα αδιαμφισβήτητη απάντηση. Σύμφωνα με αυτά, στις 19 Οκτωβρίου γίνεται η απόβαση στην Πρέβεζα, πράγμα που υποστηρίζει και η αντίστοιχη χρονολογική ένδειξη στον τίτλο του υπομνήματος του χάρτη 4.3 (Παράρτημα 4), την οποία πρέπει να ερμηνεύσουμε ως ημέρα έναρξης της επιχείρησης.[23] Η ημερομηνία κατάληψης του φρουρίου παραμένει, πάντως, ασαφής. Τα ενθυμήματα αναφέρουν ότι οι Τούρκοι επιζητούν συν-

[22] Πρβλ. την αντίστοιχη συζήτηση στο ΔΟΝΟΣ 2005, 30 κ.ε., 37 κ.ε. Βλ. επίσης ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 368 κ.ε., όπου, σε σχέση με το 1716, οι επιχειρήσεις παρουσιάζονται με μεγαλύτερη συντομία, ενώ πάλι απουσιάζουν αναφορές σε πρωτογενείς πηγές. Πάντως, από την αφήγηση μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Ferrari –ή δευτερογενές έργο που τον συμβουλεύεται και στο οποίο ανατρέχει ο συγγραφέας– συμπεριλαμβάνεται σε αυτές.

[23] Σημειώνουμε, πάντως, ότι ο Ferrari παραδίδει τη 18η ως ημερομηνία άφιξης σε απόσταση τεσσάρων μιλίων από την Πρέβεζα, αν και δεν διευκρινίζεται αν με αυτό εννοείται και η απόβαση· στον *Mercure* ως ημέρα αγκυροβόλησης αναφέρεται η 17η!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θηκολόγηση την 22α. Αυτό σημαίνει ότι η νυχτερινή έξοδός τους και η κατάληψη του φρουρίου από τα στρατεύματα της Γαληνοτάτης λαμβάνει χώρα την 23η. Ενώ ο Χατζόπουλος δέχεται αυτές τις ημερομηνίες, η *Relation* παραδίδει ως ημερομηνία ύψωσης λευκής σημαίας από τους Τούρκους την 21η, βάσει της οποίας στην προηγούμενη εργασία μας υπολογίσαμε ως ημερομηνία κατάληψης την 22α Οκτωβρίου.[24] Δυστυχώς, οι χάρτες που δημοσιεύουμε εδώ δεν βοηθούν σε αυτό το σημείο, ενώ ένα σχέδιο του 1747 στο Πολεμικό Αρχείο της Στοκχόλμης με θέμα την κατάληψη, το οποίο παρουσιάζει το φρούριο, το συμμαχικό στρατόπεδο και την κατεύθυνση που ακολούθησαν οι Τούρκοι μετά την έξοδό τους, φέρει στον τίτλο την ημερομηνία «21η Οκτωβρίου»![25] Μολαταύτα, οι καταχωρήσεις τού *Mercure* της Χάγης (Παράρτημα 3) επαναφέρουν την 21η ως ημερομηνία ύψωσης λευκής σημαίας, δηλαδή την 22α ως ημέρα κατάληψης. Αν και είναι θεμιτό να θεωρήσουμε ως πιο αξιόπιστες ως προς το θέμα των ημερομηνιών πηγές ενημερωτικού χαρακτήρα και σύγχρονες με τα γεγονότα, όπως η *Relation* και ο *Mercure*, προτιμούμε να αφήσουμε το ερώτημα ανοικτό μιας και δεν πρόκειται για τη μοναδική απόκλιση ημερολογιακών καταχωρίσεων.[26] Βέβαιη είναι, πλέον, η ημερομηνία κατάληψης του φρουρίου Βόνιτσας: Στα ενθυμήματα Schulenburg τοποθετούνται η δεύτερη απόβαση νωρίς το πρωί της 2ας και η έναρξη επισκευών στο κατειλημμένο φρούριο την 3η Νοεμβρίου, οπότε και καταδεικνύεται η 2α ως ημέρα άλωσης του φρουρίου. Τούτο, φυσικά, υποστηρίζεται και από τον σαφέστατο τίτλο των χαρτών 4.5 και 4.6.[27]

Οι επιχειρήσεις στην Πρέβεζα παρουσιάζονται με συντομία. Κυρίως ο Ferrari παρουσιάζει κάποιες νέες λεπτομέρειες. Έτσι, ο στόλος πρέπει να αγκυροβόλησε έξω από την Πρέβεζα, προφανώς στην περιοχή του Αλωνακίου.

---

[24] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 370, 371· πρβλ. ΔΟΝΟΣ 2005, 32.

[25] Krigsarkivet, Utländska krigsplaner, XIV A, nr. 10 S· τίτλος του χειρόγραφου σχεδίου: *Le Plan de Prevesa / 1717. le 21. Oct.*· το σχέδιο δεν είναι λεπτομερές, αλλά περιορίζεται στη δήλωση επί λευκού υπόβαθρου της θέσης των αναφερθέντων τριών στοιχείων, του λόφου Μεχμέτ-Εφέντη και του παλαιού φρουρίου· για το σχέδιο βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 413 με υποσημ. 110 και εικ. 17 (λεπτομέρεια). Σε δύο άλλα, σχεδόν πανομοιότυπα σχέδια του ίδιου αρχείου (αρ. καταχώρισης XIV A, nr. 12a S και XIV A, nr. 12b S), όπου παρουσιάζεται ο Αμβρακικός με τις κατακτήσεις των ετών 1716-1717 (Λευκάδα-Πρέβεζα-Βόνιτσα), ως ημερομηνία άλωσης καταγράφεται η 28η Οκτωβρίου! – Ευχαριστώ τον Νίκο Δ. Καράμπελα για τις πληροφορίες σχετικά με τους αρχειακούς αριθμούς καταχώρισης των τριών σχεδίων.

[26] Και στην ημερομηνία του απόπλου για Βόνιτσα δεν υπάρχει ομοφωνία: Schulenburg: αναχώρηση την 24η, απόβαση την 27η / *Mercure*: αναχώρηση την 26η / *Relation*: αναχώρηση την 24η, άφιξη την 26η. Πάντως, η τοποθέτηση της άφιξης στις 26 φαίνεται εύλογη· πρβλ. ΔΟΝΟΣ 2005, 35 κ.ε.

[27] Σε αυτό το σημείο πρέπει να διορθωθούν οι ημερομηνίες στο ΔΟΝΟΣ 2005, 39 κ.ε., όπου ως ημέρα εκκένωσης του φρουρίου υπολογίστηκε η 3η Νοεμβρίου με βάση την αφήγηση της *Relation*. Εκεί, βέβαια, αναφέρεται ρητά ότι η τελική απόβαση έγινε το δειλινό της 2ας («Abend-Dämmerung»)· πρβλ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 372.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

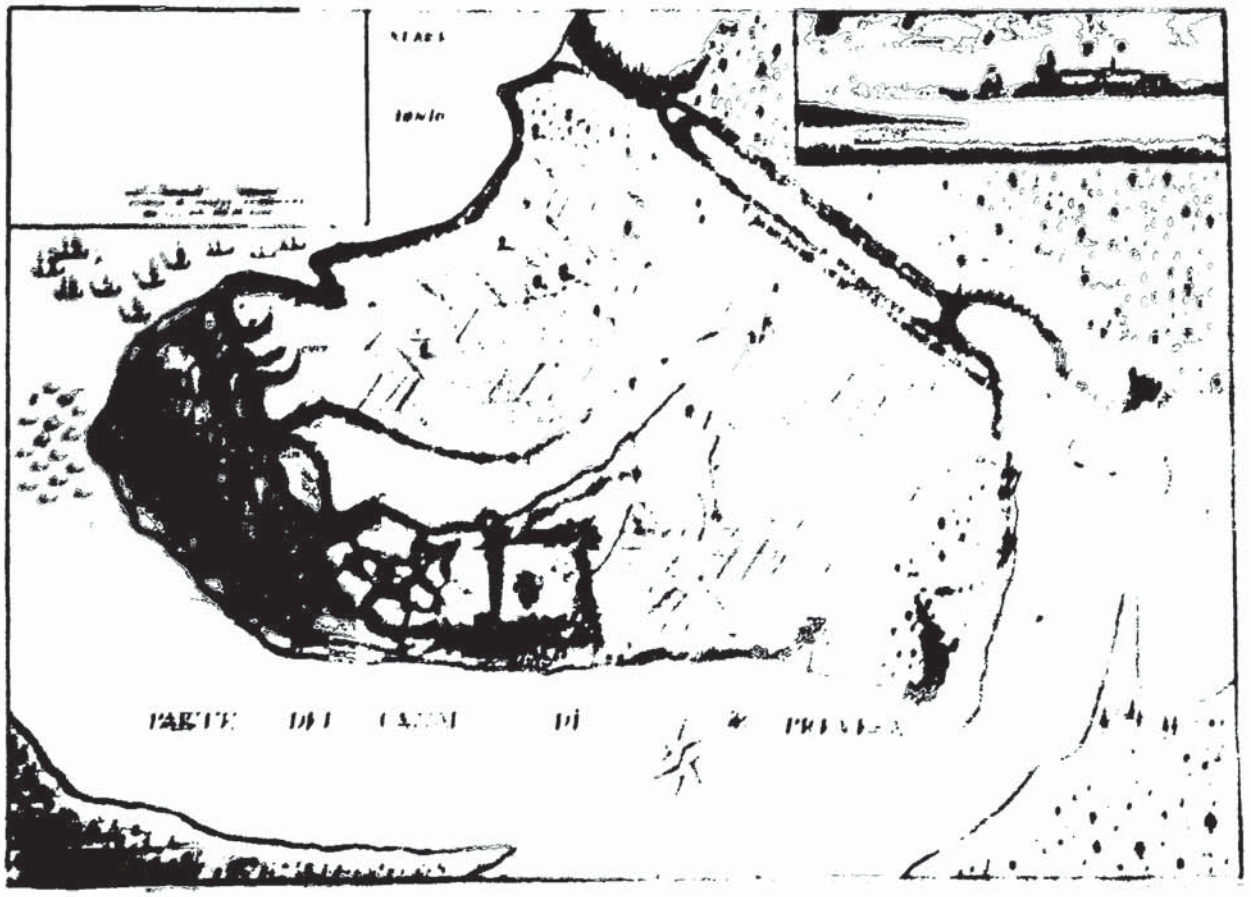

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Χάρτης των βενετικών επιχειρήσεων του 1717 στην Πρέβεζα (Hessisches Staatsarchiv Marburg, βλ. παράρτημα 4.3)*

Αυτό αφήνουν και οι χάρτες 4.1 (Εικ. 3), 4.2 (Εικ. 4) και 4.3 (Εικ. 5) να εννοηθεί, όπου παρουσιάζονται συγχρονικά ο στόλος, τα μεταφορικά σκάφη υπέναντι από το παλαιό φρούριο καθώς και τα σκάφη που εισήλθαν στον κόλπο και αγκυροβόλησαν στον όρμο Βαβώ.[28] Ειδικά ο χάρτης 4.3 δείχνει στο σημείο C το σημείο προσέγγισης του στόλου, ενώ με το σημείο L σημειώνεται κοντά στον λόφο Μεχμέτ Εφέντη η στρατοπέδευση των επικεφαλής του σώματος. Με αυτό συνδυάζεται η είδηση του Ferrari ότι ο λόφος καταλήφθη από τον Schulenburg. Το επεισόδιο κοντά σε μικρό ύψωμα που ανοίγει ο Ιταλός ιστορικός ίσως συσχετίζεται με την απόβαση Βλάχων και Σκλαβώνων από τους Τούρκους έξω από το φρούριο Άγιος Ανδρέας και δίνει ένα νέο τοπογραφικό στοιχείο που δεν καταγράφεται στους χάρτες. Η προσέγγιση του φρουρίου μέσω γαιοκομμάτων, η ύψωση λευκής σημαίας από τους Οθωμανούς, η έξοδος τους, οι συμπλοκές με τους επιτιθέμενους και η κατάληψη του οχυρού είναι δομικά στοιχεία της επιχείρησης, που εμφανί-

[28] Σχετικά πρβλ. Λάππας 2005, 30 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ζονται και στις τρεις αφηγήσεις και εναρμονίζονται με τις περιγραφές της *Relation*. Οι τρεις χάρτες παρουσιάζουν τα στάδια της μάχης αρκετά λεπτομερειακά και δεν χρειάζεται να σχολιασθούν περαιτέρω· θα θέλαμε, όμως, να προσθέσουμε μία παρατήρηση για τα σημεία (i) του 4.1, (H) του 4.2 και (I) του 4.3 σχετικά με τους 800 οπλισμένους άνδρες που, όμως, δεν εμφανίζονται σε κανένα κείμενο. Η θέση των ανδρών παρουσιάζεται στους χάρτες ως εξής: στον 4.1 βόρεια του φρουρίου στο σημείο (i), ενώ οι Σκλαβούνοι εντοπίζονται σε δύο σημεία, δηλαδή στον λόφο Μεχμέτ-Εφέντη και πίσω από το στρατόπεδο βορειοδυτικά του φρουρίου Αγίου Ανδρέα (h), όχι όμως σε κάποια θέση φυλακίου κοντά στον δρόμο διαφυγής των Τούρκων (g) όπως θα αναμενόταν· στον 4.2 εμφανίζονται βόρεια του φρουρίου, στο σημείο (H) στην ίδια, πάντως, θέση με τον προηγούμενο χάρτη ενώ λίγο πιο κάτω σημαίνεται το φυλάκιο των Σκλαβούνων (G)· στον χάρτη 4.3 οι 800 άνδρες (I) εντοπίζονται πίσω από το στρατόπεδο (E) και δεξιά του ιππικού (K), ενώ το φυλάκιο των Σκλαβούνων βρίσκεται κοντά στον δρόμο διαφυγής των Τούρκων (G). Αν και οι χάρτες 4.1 και 4.2 στηρίζονται στο ίδιο αρχικό σχέδιο,[29] η θέση των 800 ανδρών παρουσιάζεται διαφορετική, ενώ στον χάρτη 4.3 οι Σκλαβούνοι βρίσκονται ακριβώς επάνω στον δρόμο διαφυγής των Τούρκων (G), εκεί όπου στον χάρτη 4.1 σημειώνονται οι 800 άνδρες.[30] Τούτο, πέραν της διαπίστωσης σοβαρών διαφορών σε όμοιους με την πρώτη ματιά χάρτες που έχουν το ίδιο θέμα και προφανώς στηρίζονται στο ίδιο πρωτότυπο, δεν λύνει και το πρόβλημα της ταυτότητας των οπλισμένων ανδρών. Καθώς, πάντως, είναι πια βεβαιωμένη η συμμετοχή των Ελλήνων στην επιχείρηση της Πρέβεζας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για αυτούς, χωρίς κάποιες απτές αποδείξεις προς το παρόν.[31] Σε κάθε περίπτωση, είναι εύλογο

---

[29] Πρόκειται για σχέδιο των Βενετών μηχανικών του στρατού που αποδίδει ο γνωστός χάρτης του Κρατικού Αρχείου Βενετίας, αρ. καταχώρισης Provveditori alle Fortezze, ex B 79, dis. 36a, και τον οποίο σχολιάσαμε αρκετά διεξοδικά στο ΔΟΝΟΣ 2005, 32 κ.ε. με εικ. 2. Και εδώ, παρότι οι ομοιότητες με τους χάρτες 4.1 και 4.2 είναι οφθαλμοφανείς, τα υπομνήματα είναι διαφοροποιημένα, τουλάχιστον σε σχέση με τον 4.1· σε σχέση με τον χάρτη 4.2, όπου οι λεκτικές διατυπώσεις ταυτίζονται, τα σημεία (C), (G) και (H) του τελευταίου αντιστοιχούν στα (H), (F) και (G) του dis. 36a. Απεικονίσεις του χάρτη και στα ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 32· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, αρ. 11.

[30] Οι 800 άνδρες επισημαίνονται και στο σχέδιο K.U.K. XIV A, nr. 10 S του σουηδικού αρχείου που αναφέρθηκε παραπάνω, με τη φράση «800 Hommes sous les Armées» τοποθετημένη κάθετα στον δρόμο φυγής των Οθωμανών.

[31] Ηρβλ. και το σημείο (I) στον χάρτη 4.2, όπου παρουσιάζεται συνεργασία Ελλήνων και Σκλαβούνων για αποκλεισμό των Τούρκων· από την άλλη, καθώς σε αυτό το σημείο ονοματίζονται ρητά οι Έλληνες, καθίσταται δυσκολότερη η ταυτοποίηση για τους 800 άνδρες, αφού παραμένουν ανώνυμοι. Σημειώνουμε, τέλος, ότι στο σημείο του 4.1 που ανταποκρίνεται τοπογραφικά στο (I) του 4.2 δεν υπάρχει καμία υπόμνηση!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να ερμηνεύσουμε την παρουσία τους ως μέρος των δυνάμεων που συγκρούστηκαν διαδοχικά με τους Οθωμανούς κατά την έξοδό τους.

Οι περιγραφές των επιχειρήσεων της Βόνιτσας είναι πιο εκτενείς από της Πρέβεζας στα ενθυμήματα Schulenburg και στον Ferrari, αλλά συντομότερες στον *Mercure* και δεν παρουσιάζουν στα βασικά τους σημεία ουσιώδεις διαφορές από τη *Relation*. Και σε αυτές διακρίνονται καθαρά οι δύο φάσεις της επιχείρησης. Όπως δείξαμε λεπτομερειακά και στην παλαιότερη εργασία μας[37] η πρώτη συνίσταται στον κανονιοβολισμό του φρουρίου από τον βόρειο βραχίονα της λιμνοθάλασσας Λιμένι και τη θέση Παπα-Γιάννα, που από τον Ferrari πληροφορούμαστε ότι είναι ερείπιο πύργου, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει την απόβαση των στρατευμάτων στην ακτή δυτικά του όρους Αμαδερός, την έξοδο των αμυνόμενων στην πεδιάδα, την αποστολή Ελλήνων στα υψώματα και την τελική έξοδο των Τούρκων με την αφνιδιαστική φυγή τους προς το βουνό.

Καταλυτική σημασία, πάντως, έχει η ένταξη των χαρτών 4.5 και 4.6 στην ανασύνθεση των γεγονότων, η οποία επιπλέον βοηθά σημαντικά στην παρακολούθηση κάποιων λεπτομερειών. Στον χάρτη 4.6 η θέση των συστοιχιών (I, O), η απόβαση στην απέναντι ακτή (O-R), οι κινήσεις των οθωμανικών στρατευμάτων για να εμποδίσουν την απόβαση (S, Dd), η διάταξη μάχης των δύο στρατευμάτων στην πεδιάδα (U, X, Z, Bb-Cc), η θέση των επικουρικών Σκλαβούνων και Ελλήνων (T, Y, Gg) και η τελική φυγή των Οθωμανών (Ff) συνοψίζουν με τον πλέον εύληπτο και κατανοητό τρόπο τις κύριες φάσεις της επιχείρησης, τις οποίες δεν χρειάζεται να επαναλάβουμε εδώ. Κάποιες λεπτομέρειες που αναφέρουν τα κείμενα, όπως ο χείμαρρος με τις πέτρινες γέφυρες, που κατά τα ενθυμήματα Schulenburg χώριζε τα δύο στρατόπεδα στην πεδιάδα και τα βοθισμένα ή εγκαταλελειμμένα από τους Οθωμανούς σκάφη, που σύμφωνα με όλες τις πηγές βρέθηκαν στον κολπίσκο, βρίσκουν την εικονογραφική αντιστοιχία τους στη γέφυρα του σημείου (Aa) ή στα σκάφη και τη βοθισμένη ταρτάνα του σημείου (P). Όπως και στην περίπτωση της Πρέβεζας, η παράλληλη ανάγνωση τόσο των κειμενικών πηγών όσο και των χαρτών 4.5-4.6 (Εικ. 7-8) καθιστά βεβαίως φανερό ότι δεν υπάρχει περιγραφή ή απεικόνιση των γεγονότων με κανονιστική ισχύ. Πριν περάσουμε σε αυτήν τη συζήτηση, όμως, αξίζει να συγκεφαλαιωθεί η συγκομιδή από τη συνολική παρουσίαση των πηγών για το 1717.

Γενικές επισημάνσεις – Οφέλη και προβλήματα: Μπορούμε να πούμε ότι σήμερα είμαστε σε θέση να απαντήσουμε με περισσότερη ή απόλυτη βεβαιότητα τα ερωτήματα που τέθηκαν και συζητήθηκαν στην παλαιότερη εργασία μας του 2005. Έτσι, στο ερώτημα της συνύπαρξης ή διαδοχής των δύο φρουρίων

[37] Λούκος 2005, 37 κ.εξ., με την προσαρμογή των ημερομηνιών για την οποία μιλήσαμε πριν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της Πρέβεζας (Μπούκας και Αγίου Ανδρέα) είναι πλέον φανερό, όπως προτείναμε ήδη στην τότε ανάλυσή μας με βάση την εξέταση της *Relation*, ότι πρέπει να εγκαταληφθεί η παλαιότερα εκφρασθείσα άποψη της λειτουργικής συνύπαρξης καθώς το δεύτερο κατασκευάζεται μετά την καταστροφή του πρώτου.[33] Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγούν τόσο τα σχέδια που παρουσιάζουμε εδώ, όσο και άλλα που δημοσιεύτηκαν στο μεσοδιάστημα.[34] Παράλληλα, η ερμηνευτική πρόταση της εργασίας μας του 2005 ότι το σχέδιο *Provveditori alle Fortezze, ex B 79, dis. 36a* του Κρατικού Αρχείου Βενετίας είναι παρουσίαση των μαχών του 1717 και όχι του 1684, όπως είχε από μερίδα ερευνητών θεωρηθεί, βεβαιώνεται από τα εδώ παρουσιασθέντα σχέδια 4.1, 4.2 και 4.3, εκτός των άλλων και με τις αρχειακά εξακριβωμένες ημερολογιακές ενδείξεις τους.[35] Τέλος, τα σχέδια 4.5 και 4.6 της Βόνιτσας βεβαιώνουν όχι μόνον την άμεση σχέση τους με τα αντίστοιχα σχέδια του βενετικού αρχείου, αλλά και την άποψη που διατυπώσαμε στην ίδια εργασία ότι δεν αποτελούν απεικονίσεις θεωρητικών επιθέσεων του φρουρίου, όπως είχε υποστηριχτεί παλιότερα, αλλά των επιχειρήσεων του 1717.[36]

Η συγκέντρωση των πηγών και τα σχετικά συμπεράσματα ελπίζεται να βοηθήσουν τη μελλοντική μελέτη της τοπικής αλλά και γενικής ιστορίας και αποδεικνύουν ότι η συλλογή, παρουσίαση και σύγκριση πηγών και τεκμηρίων στο γεγονοτολογικό επίπεδο είναι βασικό εργαλείο έρευνας της τοπικής ιστορίας που αποφέρει γόνιμους καρπούς.[37] Ταυτόχρονα, η προηγηθείσα συζήτηση των τεκμηρίων για το 1716 και 1717 έδειξε και τα όρια αυτής της μεθόδου. Η αντιφατικότητα και η προοπτικότητα των πηγών όταν αντιμετω-

---

[33] ΔΟΝΟΣ 2005, 25 κ.ε. με συζήτηση των αντιπαρατιθέμενων απόψεων.

[34] Πρβλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2010, 412 κ.ε. με τα αντίστοιχα τεκμήρια· βλ. και ΔΟΝΟΣ 2010, 441 κ.ε. με υποσημ. 24.

[35] Πρβλ. παραπάνω με υποσημ. 29.

[36] ΔΟΝΟΣ 2005, 38, 40 με υποσημ. 46, 49. Τα συναφή με τα εδώ παρουσιαζόμενα σχέδια του Κρατικού Αρχείου Βενετίας είναι τα: Provveditori alle Fortezze, busta ex b. 79, dis. 38d και dis. 38b. Στο πρώτο στηρίζεται το σχέδιο των επιχειρήσεων των χαρτών 4.5 και 4.6, στο δεύτερο, που περιέχει δύο απεικονίσεις του φρουρίου Βόνιτσας στηρίζεται το ένθετο σχέδιο του φρουρίου στον χάρτη 4.5.

[37] Σε αυτό το επίπεδο, φυσικά, απομένουν πολλά να γίνουν από εκείνα που σημειώνονται στο ΔΟΝΟΣ 2005, 43· πρόκειται, κυρίως, για την έρευνα των βενετικών αλλά και των προσωπικών αρχείων του Schulenburg, η οποία θα αποφέρει σημαντικά ευρήματα, τόσο για τις επισκευές των φρουρίων από τον στρατάρχη, στις οποίες αναφέρονται και οι πηγές μας, όσο και για την εν γένει εικόνα των περιοχών των οχυρών και, πιθανόν, των οικισμών. Σχετικά με ένα άλλο desideratum του 2005, την αντιπαραβολή του γερμανικού κειμένου της *Relation* με τα αντίστοιχα ιταλικά πρωτότυπα, αυτό, βέβαια, δεν μπορεί να γίνει διεξοδικά εδώ. Σημειώνουμε, όμως, τα εξής: Όπως υποθέσαμε εκεί (σ. 35), τα ιταλικά κείμενα είναι δύο χωριστές εκθέσεις για Πρέβεζα και Βόνιτσα που στο γερμανικό κείμενο συνενώθηκαν, και οι οποίες εκδόθηκαν στη Βενετία από τον Girolamo Albrizzi. Η αντιπαραβολή, πάντως, δεν έδειξε ιδιαίτερες διαφορές ή παρεκκλίσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

πίζονται ως ψηφίδες που –μέσω μίας διαδικασίας αποκλειστικά θετικιστικού τύπου– πρέπει να «λειανθούν» ή ομογενοποιηθούν ώστε να ενταχθούν στο «τελικό» αφηγηματικό μωσαϊκό των γεγονότων που κατασκευάζεται εκ των υστέρων από τον ερευνητή, όχι μόνον οδηγούν σε λάθη ή συμπεράσματα που ενίοτε δεν στερούνται κωμικότητας,[38] αλλά και σε ανυπέρβλητες ερμηνευτικές δυσκολίες· πρόκειται, εν τέλει, για μία βαθιά ανιστόρητη προσέγγιση, καθώς δεν λαμβάνονται υπόψη το αφετηριακό σημείο και τα συμφραζόμενα (*context*) της κάθε πηγής. Καθώς νομίζουμε ότι η τοπική ιστορία έχει μόνον να κερδίσει από μία κριτική αποτίμηση των πηγών που συνεξετάζει τούτους τους παράγοντες, θα προσπαθήσουμε να συζητήσουμε σύντομα τις διαθέσιμες πηγές υπό αυτό το πνεύμα στην επόμενη ενότητα.

3. *Οπτικές*

Οι πηγές που μέχρι στιγμής εντοπίσαμε για τα γεγονότα που εξετάζουμε –κείμενα και εικονιστικά τεκμήρια– αποτελούν ένα αξιοπρόσεκτο *corpus* που διακρίνεται για την ποικιλία και πολυμορφικότητά του και μας δίνει έτσι την ευκαιρία να προβούμε σε μία χρήσιμη ανάλυση της δομής και άρθρωσης του περιεχομένου του. Όσον αφορά στις γραπτές πηγές, μία τέτοια ανάλυση συνάδει με την επικέντρωση των επιστημών του ανθρώπου και φυσικά των ιστορικών σπουδών κατά τις τελευταίες δεκαετίες στην ιδιαίτερη μορφή του κειμένου και στις ιδιότητές του. Το κείμενο –και εδώ μας ενδιαφέρει πρωτίστως η ιστορική πηγή– δεν είναι απλά ένας παθητικός ταμιευτήρας δεδομένων, ο οποίος συντάσσεται αναμένοντας την αξιοποίηση του, αλλά μία ενεργή δομή που περιέχει ρητές και υπόρρητες στοχοθεσίες, συχνά χωρίς άμεση σχέση με τα εξιστορούμενα. Ακολουθεί, ταυτόχρονα, συγκεκριμένες στρατηγικές ανάπτυξης της επιχειρηματολογίας του, στις οποίες δημιουργούνται πολώσεις και αντιθέσεις, υπερτονίζονται ή υποβαθμίζονται γεγονότα ανάλογα με την εκάστοτε προοπτική, λαμβάνουν χώρα νοηματικές και ερμηνευτικές μετατοπίσεις. Επιπλέον, η κειμενική ρητορική εξαρτάται άμεσα από το είδος που προσιδιάζει στην κάθε πηγή, καθώς η γλωσσική και θεματική διά-

---

[38] Χαρακτηριστική για συμπεράσματα που μπορούν να οδηγήσουν διαδικασίες θετικιστικού ζηλωτισμού, οι οποίες επιδιώκουν με κάθε τρόπο ακριβή απάντηση σε όλα τα ερωτήματα από τα κείμενα, είναι παρατήρησή μας στο ΔΟΝΟΣ 2005, 41 με υποσημ. 55, σχετικά με τον τόπο ανάθεσης της λαφυραγωγημένης ιππουρίδας του πασά της Βόνιτσας. Καθώς το γερμανικό κείμενο της *Relation* αναφέρει ότι η ανάθεση έγινε στον ναό «der Heil. Jungfrauen», για τον οποίο δεν ήταν δυνατόν να βρεθεί κάποια αντιστοιχία στη Βενετία, προτείναμε ως πιθανή λύση το μοναστήρι της Αγίας Παρθένου στην Κορωνησία. Το κατά τα άλλα επιγραμματικό κείμενο του *Mercure*, που αναγγέλλει την άλωση του φρουρίου Βόνιτσας (παράρτημα 3), δίνει –όχι τυχαία, όπως θα φανεί παρακάτω– επακριβή απάντηση επί τούτου: Η ιππουρίς ανατέθηκε στον ναό Santa Maria delle Salute της Βενετίας!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

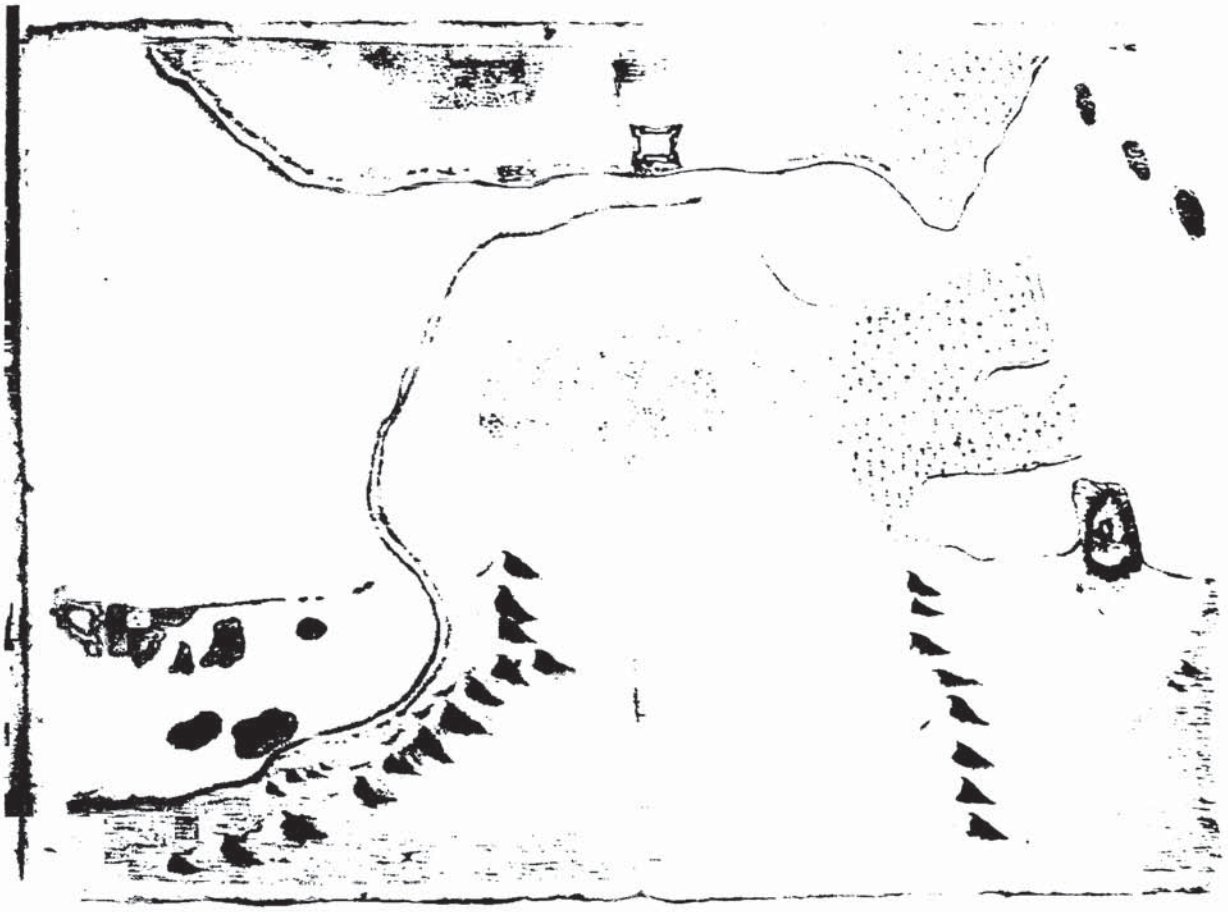

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Χάρτης των περιοχών Πρέβεζας και Βόνιτσας το 1717 (Hessisches Staatsarchiv Marburg, βλ. παράρτημα 4.4)*

στρωμάτωση μίας γενικής εξιστόρησης είναι διαφορετική από εκείνη ενός κειμένου βιογραφικού ή επικαιρικού περιεχομένου. Τοιουτοτρόπως, από το εκάστοτε κειμενικό τεκμήριο αναδύεται μία ιστορική πραγματικότητα που αντικατοπτρίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό τις συνθήκες γένεσής του. Η κλασική πια ρήση του Jacques Derrida, που παραθέτουμε ως μότο, ότι δεν μπορεί να υπάρχει τίποτε πέραν του κειμένου, είναι, υπό αυτήν την έννοια, απολύτως έγκυρη, καθώς με τον όρο *κείμενο* εννοούνται τα ισχύοντα συγχρονικά συμφραζόμενα που ορίζουν και την αλήθεια του. Για να αναγνωρίσουμε, λοιπόν, αυτά τα συμφραζόμενα πρέπει να προβούμε σε μία αποδόμηση, δηλαδή μία καταγραφή των βασικών συνισταμένων που επέτρεψαν ή επέβαλαν τη δημιουργία του κειμένου. Σε ό,τι ακολουθεί, θα προσπαθήσουμε να δούμε συνοπτικά υπό αυτό το πρίσμα τις γραπτές πηγές για τα γεγονότα του 1716-1717, ούτως ώστε να αντιληφθούμε και την αντίστοιχη σημασία τους για την ανασύνθεση των τελευταίων.

Τα ενθυμήματα Schulenburg, όπως σημειώσαμε, αποτελούν μεταθανάτιο έργο συγγενή του στρατάρχη, μεταφέρουν, δηλαδή, τη δευτερογενή οπτική

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του συγγραφέα τους, ο οποίος, όπως εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε, προσβλέπει με το έργο στην εν γένει οικογενειακή νομιμοποίηση. Στο προοίμιο, πάντως, αναπτύσσονται επακριβώς οι λόγοι της συγγραφής: Πρόκειται για μία βιογραφία, η οποία ακολουθεί μεν τη βασική ιδέα των γαλλικών *Memoires*, διαφέρει όμως σύμφωνα με τον συγγραφέα σε ένα βασικό σημείο από αυτές: ενώ εκεί καταγράφεται πλήθος προσωπικών πληροφοριών που δεν στοιχειοθετούνται, στην παρούσα βιογραφία όλα τα λεγόμενα συνοδεύονται με αποδεικτικά τεκμήρια. Ακολουθείται δε ως υπόδειγμα ένα περίλαμπρο αγγλικό έργο που πρωτοεκδόθηκε το 1818, τουτέστιν τα ενθυμήματα του κόμητα John Churchill of Marlborough, γραμμένα από τον William Coxe. Στη συνέχεια παρατίθεται κατάλογος των αρχείων που έλαβε υπόψη του ο F. A. von der Schulenburg-Klosterroda για τη συγγραφή του βιβλίου, ο οποίος περιέχει, πέρα από το προσωπικό αρχείο και την αλληλογραφία του στρατάρχη, και τεκμήρια από το Archivio diplomatico όπου και οι αναφορές του τελευταίου προς τη Γαληνοτάτη.[39]

Εδώ εμπεριέχονται όλα τα στοιχεία που ορίζουν το σημείο αφετηρίας του έργου. Καταρχάς, η χρήση των πηγών καθιστά φανερή τη φιλοδοξία να αποξηθεί η ιστορική του αξιοπιστία. Το έργο εντάσσεται έτσι στην τότε αναπτυσσόμενη ιστορικιστική ιστοριογραφία που θα βρει το απόγειό της με τον Γερμανό ιστορικό Leopold von Ranke και έχει ως αρχή της την πιστή προσήλωση στις πηγές και την επιδίωξη της απόλυτα ακριβούς απόδοσης των γεγονότων. Πράγματι, το πλήθος των παρεχόμενων πληροφοριών, όπως θα πιστώσαμε και σχετικά με το θέμα που μας ενδιαφέρει εδώ, είναι εντυπωσιακό. Από την άλλη, θα ήταν λάθος να εκληφθεί τούτο ως τεκμήριο απόλυτης αντικειμενικότητας. Αφενός, πρόκειται για μία βιογραφία, άρα ένα έργο που οργανώνει τον ιστορικό χρόνο και κρίνει τη σημασία των γεγονότων με βάση τη σταδιοδρομία του στρατάρχη και την παρουσία του σε αυτά· αφετέρου, η παραπομπή στη βιογραφία του κόμητα Marlborough προδιάζει και για τον τρόπο παρουσίασης του στρατάρχη: Παρότι διατηρείται η σέουσα μετριοπάθεια, η αναφορά σε ένα υποδειγματικό για τη εποχή παράδειγμα στρατιωτικής ευφυΐας, που όχι μόνον διέπρεψε στρατηγικά στους λεγόμενους «πολέμους της Ισπανικής διαδοχής» στις αρχές του 18ου αιώνα αλλά υπήρξε και θετικά διακείμενος απέναντι στον Schulenburg,[40] δημιουργεί αναπόφευκτη σύνδεση των δύο και φανερώνει την προσπάθεια να παρουσιαστεί και ο βιογραφούμενος ως ιδίου διαμετρήματος στρατιωτική ευφυΐα. Αυτό σημαίνει ότι το έργο πρέπει να αναδείξει αυτήν την πλευρά και να αποφύγει στιγμότυπα που θα την ζημίωναν. Για να το πετύχει, καταφεύγει, παρά τις προθέσεις αντικειμενικότητας, σε μία ψυχολογική ερμηνεία αποφάσεων και γεγονότων:

[39] Προοίμιο και κατάλογος αρχείων στο Schulenburg 1854, I, πι-χ.
[40] Βλ. Schmidt 1991, 16, 18.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τη μία ο Γερμανός αριστοκράτης με τις προτεσταντικές αρχές και τον συγκροτημένο σχεδιασμό των επιχειρήσεων,[41] από την άλλη ο ανυπόμονος και ζηλόφθονος Ιταλός γενικός καπετάνιος Pisani με τις σπασμωδικές αποφάσεις του. Δεν είναι τυχαίο ότι η αφήγηση για το 1716 στηρίζεται σε αυτό το δίπολο. Αφού έχει προηγηθεί αναλυτική παράθεση των συγχαρητηρίων επιστολών επιφανών Ευρωπαίων για τη συνεισφορά του στη σωτηρία της Κέρκυρας,[42] ακολουθούν τα γεγονότα του Αμβρακικού, όπου ο στρατάρχης εμφανίζεται αναγκασμένος να συναινέσει στην επιχείρηση για να μην διαταραχθεί η ισορροπία του στρατεύματος, παρότι είναι εμφανές ότι το κίνητρο για την επιχείρηση είναι η ζηλοφθονία του Pisani για τις επιτυχίες του στην Κέρκυρα.[43] Εδώ διαφαίνεται η επίδραση της προοπτικότητας των πηγών στην καταγραφή των γεγονότων. Ενώ ο στρατάρχης μέμφεται την έλλειψη πολεμοφοδίων και τροφίμων, στις πηγές που παραθέτει ο Χατζόπουλος σημειώνεται, όπως είδαμε, η επάρκειά τους· ενώ στις τελευταίες περιγράφεται η ατυχής απόβαση στην Πρέβεζα και η λιποταξία των δυνάμεων για τις οποίες ο Schulenburg ήταν υπεύθυνος στη Βόνιτσα, στα ενθυμήματα δεν διαβάζουμε τίποτε από αυτά· επιπλέον, για την Πρέβεζα το επίμαχο χρονικό διάστημα παραμένει αόρατο. Είναι προφανές ότι οι δύο πλευρές μεταφέρουν δύο διαφορετικές οπτικές. Όταν το σώμα των πηγών δεν είναι αρκετό για να γίνει κριτική αποτίμηση, ο ιστορικός ακολουθεί, συχνά υποσυνείδητα, την υπάρχουσα αφήγηση, η οποία είναι *μία εκδοχή* των γεγονότων· αυτή η εκδοχή τότε μετατρέπεται σε ιστορία.

Οι περιγραφές των επιχειρήσεων του έτους 1717 στα ενθυμήματα μετέρχονται κι άλλων ρητορικών μέσων. Η λεπτομερής απαρίθμηση των δυνάμεων υπονοεί την παρέμβαση του στρατάρχη για τον επαρκή σχεδιασμό. Η γοργή διάνοιξη χαρακωμάτων στην Πρέβεζα, η αναγνώριση του πεδίου και η επιλογή θέσης για την εγκατάσταση συστοιχιών στη Βόνιτσα, η απόφαση για τη δεύτερη απόβαση, οι στρατηγικές κινήσεις εναντίον των Οθωμανών στην πεδιάδα και η κατάληψη του φρουρίου, όλα αυτά διατάσσονται, σύμφωνα με τα ενθυμήματα, από τον Schulenburg. Η επιτυχία έχει μόνον ένα όνομα: αυτό του στρατάρχη. Όμως, ακόμη και το 1718, όταν τα φρούρια είναι πια βενετικά, είναι η οξυδέρκεια και επιμονή του στρατάρχη που τα διασώζει από την κατεδάφιση και η δική του φροντίδα που τα ενισχύει.[44] Η άλλη πλευρά, δηλαδή ο Pisani, «πιστώνεται» με την αφροσύνη της πρότασης κατεδάφισης.

---

[41] Πρβλ. SCHULENBURG 1834, 1, vi.

[42] SCHULENBURG 1834, 2, 86 κ.ε.

[43] Πρβλ. παράρτημα 1 [σελίδα 93].

[44] Εδώ, φυσικά, θεματοποιούμε την οπτική της αφήγησης και δεν τίθεται εν αμφιβόλω το γεγονός ότι ο Schulenburg επέμεινε να ενισχυθούν τα δύο φρούρια, όπως εξάλλου φαίνεται και από τα σχέδια βελτίωσης που κατέθεσε: ΔΟΝΟΣ 2005, 29 με υποσημ. 27· πρβλ. και εδώ παραπάνω υποσημ. 37.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Για άλλη μία φορά η ιστορία δικαιώνει τον στρατάρχη – ή καλύτερα υπάρχει μόνον για αυτόν.

Στο έργο του Girolamo Ferrari οι στόχοι είναι εμφανέστεροι. Εδώ έχουμε να κάνουμε με μία γενική ιστορία που αφηγείται έναν Βενετοτουρκικό πόλεμο, όπου η βενετική οπτική είναι δεδομένη. Ωστόσο, μία προσεκτικότερη ματιά θα αποκαλύψει περαιτέρω ιδιαιτερότητες. Η αφιέρωση της έκδοσης του 1723 είναι διδακτική:[45] Το βιβλίο αφιερώνεται στον Alvise Pisani (1664-1741), προκουράτορα της Βενετικής Δημοκρατίας, ο οποίος το 1735 θα εκλεγεί 114ος δόγης της Γαληνοτάτης. Η συνωνυμία με τους πρωταγωνιστές των γεγονότων του Αμβρακικού Andrea και Carlo Pisani δεν είναι τυχαία, καθότι πρόκειται για τους αδελφούς του, από τους οποίους μόνον ο Carlo ήταν τη χρονιά της έκδοσης του βιβλίου εν ζωή.[46] Ο Ferrari αφιερώνει την ιστορία στον Alvise, διότι, όπως αναφέρει, πρόκειται για προσωπική υπόθεση του τελευταίου, εφόσον οι αδελφοί του προσέφεραν απαράμιλλες υπηρεσίες στην πατρίδα – *και κανείς άλλος σαν αυτούς*.[47] Το βιβλίο, λοιπόν, σκοπεύει, ως έναν βαθμό, στην εξύμνηση της οικογενείας Pisani, οπότε πρέπει κάποιος να αναμένει και την ανάλογη θετική αντιμετώπιση των δύο αδελφών.

Στα ενθυμήματα Schulenburg η σημασία των κατακτήσεων υπογραμμίζεται από τις αρκετά λεπτομερείς περιγραφές των φρουρίων ήδη πριν από τα γεγονότα του 1716, ενώ η ιστορική νομιμοποίηση της επιχείρησης, τουλάχιστον για το 1717, έρχεται από την αναφορά στην ναυμαχία του Ακτίου όπου κρίθηκε «η τύχη τού τότε πολιτισμένου κόσμου». Στον Ferrari γίνεται επίκληση του θρυλικού Francesco Morosini, που θεωρούσε την κατάκτηση της Πρέβεζας ως τη σημαντικότερη νίκη του. Ο Andrea Pisani, λοιπόν, είναι ο φυσικός διάδοχος του πορθητή του 1684, που η ιστορία τον φέρνει να επαναλάβει τα έργα του δοξασμένου δόγη.[48] Η κειμενική αντιστοιχία Marlborough-Schulenburg και Morosini-Pisani, παρότι φυσικά συμπτωματική, προδίδει κάτι από τις παρόμοιες ρητορικές στρατηγικές των δύο κειμένων που εξετάζουμε. Επίσης, στην αφήγηση των σχετικών γεγονότων από τον Ferrari παρουσιάζεται ως ιθύνων νους της επιχείρησης ο γενικός καπετάνιος στη θέση

---

[45] Η τετρασέλιδη αφιέρωση, συνοδευόμενη από μία βινιέτα του τιμωμένου, βρίσκεται στην αρχή του βιβλίου χωρίς σελιδαρίθμηση.

[46] Ο Andrea Pisani σκοτώθηκε από έκρηξη πυριτιδαποθήκης στην Κέρκυρα το 1718, ενώ ο Carlo απεβίωσε το 1750.

[47] FERRARI 1723: «[...] Ma all'incontro è ben anche favorite dalla cognitione, che per motive di giusto obbligo io debba consagrarle (ενν. le notizie) a V. E. non tanto per invocarla al Patrocinio delle cose mie, quanto per trattarsi delle cose sue, quali sono le azioni delli due fratelli Andrea, e Carlo, Cavalieri, ed a niun altro secondi fra quei, che ne'perigliosi cimenti marziali, hanno servito incomparabilmente alla Patria» (χωρίς σελιδαρίθμηση).

[48] Για τα γεγονότα του 1684 βλ. ΔΟΝΟΣ 2007.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

του στρατάρχη. Ο τελευταίος εμφανίζεται ως απλός εντεταλμένος, ο οποίος ενεργεί στην Πρέβεζα *από κοινού* με τον προνοητή Carlo Pisani. Τούτος πάλι διακρίνεται για τον ηρωισμό του, καθώς μόλις διαφεύγει τον θάνατο στο πολεμικό πεδίο από βλήμα που πλήττει τον υπασπιστή του. Μετά την κατάληψη της Πρέβεζας είναι ο γενικός καπετάνιος που οργανώνει την επιχείρηση στη Βόνιτσα. Εκεί ο Schulenburg αναγνωρίζει *από κοινού* με τον Carlo Pisani τον χώρο και οργανώνει τις συστοιχίες. Η απόφαση για δεύτερη απόβαση λαμβάνεται *από κοινού* από τους επικεφαλής. Ως αποφάσεις του Schulenburg καταγράφονται η αποστολή σώματος στρατιωτών στο φρούριο, που καταλαμβάνεται *ανεμπόδιστα* (*senza ostacolo*) εφόσον είχε εκκενωθεί, αλλά και η επισκευή των φρουρίων λόγω της κακής κατάστασής τους, χωρίς να αναφέρεται το ενδεχόμενο κατεδάφισής τους. Εδώ η ιστορία γίνεται οικογενειακή ιστορία η οικογένεια σφετερίζεται τα γεγονότα ή, αν δεν την αφορούν, τα ουδετεροποιεί ή και αποσιωπά. Αξίζει να αναρωτηθεί κάποιος μήπως υπάρχουν γεγονότα που αποσιωπήθηκαν από όλες τις πλευρές.

Η περιοδική έκδοση *Mercure*, αλλά και η *Relation*,[49] ανήκουν σε ένα άλλο είδος κειμενικής πηγής, στα ενημερωτικά κείμενα για το ευρύτερο κοινό. Όπως ήδη αναφέραμε, συντάσσονται χρονικά πολύ κοντά στα γεγονότα μεταφέροντας νέες πληροφορίες. Ο *Mercure*, με έδρα τη Χάγη, ανταποκρίνεται, όπως και άλλα τέτοια έντυπα, στην ανάγκη μίας δημόσιας σφαίρας που αναπτύσσεται στην Ευρώπη τον 17ο και κυρίως τον 18ο αιώνα παράλληλα με τον Διαφωτισμό και απευθύνεται σε πολίτες που θέλουν να είναι ενημερωμένοι σε τρέχοντα πολιτικά και κοινωνικά θέματα. Το έντυπο εκφέρει συχνά προοδευτικές για την εποχή απόψεις και δείχνει μία προτίμηση σε δημοκρατικότερα καθεστώτα όπως εκείνα της Ολλανδίας ή Αγγλίας, ενώ αποτιμά κριτικά απολυταρχικά καθεστώτα όπως αυτό της Γαλλίας ή το παπικό κράτος της Ρώμης. Ταυτόχρονα, διαθέτει ένα πυκνό δίκτυο ανταποκριτών στην Ευρώπη, από όπου πληροφορείται όλες τις νέες ειδήσεις. Είναι προφανές ότι σε αυτό το επίπεδο σκοπός του είναι η γρήγορη ενημέρωση του κοινού, ιδιαίτερα σε εποχές πολέμου. Με αυτόν τον τρόπο, μεταφέρει ειδήσεις που ενώ μεν δεν αποτελούν προϊόν μακράς επεξεργασίας αντικατοπτρίζουν τις τρέχουσες αντιλήψεις ή διέπονται, περισσότερο ή λιγότερο, από την επίσημη προπαγάνδα. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στα τεύχη που μας απασχολούν εδώ, καθώς ο ευρισκόμενος σε εξέλιξη Βενετοτουρκικός πόλεμος αποτελεί βασικό θέμα συζήτησης στην Ευρώπη.[50]

---

[49] Για όσα αναφέρονται παρακάτω σχετικά με τη *Relation* πρβλ. το πλήρες κείμενό της στο Δονος 2005.

[50] Για το περιοδικό βλ. Lombard 1991· Censer 1994, 165 κ.ε.· για τη δημόσια σφαίρα του 18ου αιώνα βλ. μεταξύ άλλων Jäger 1997.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

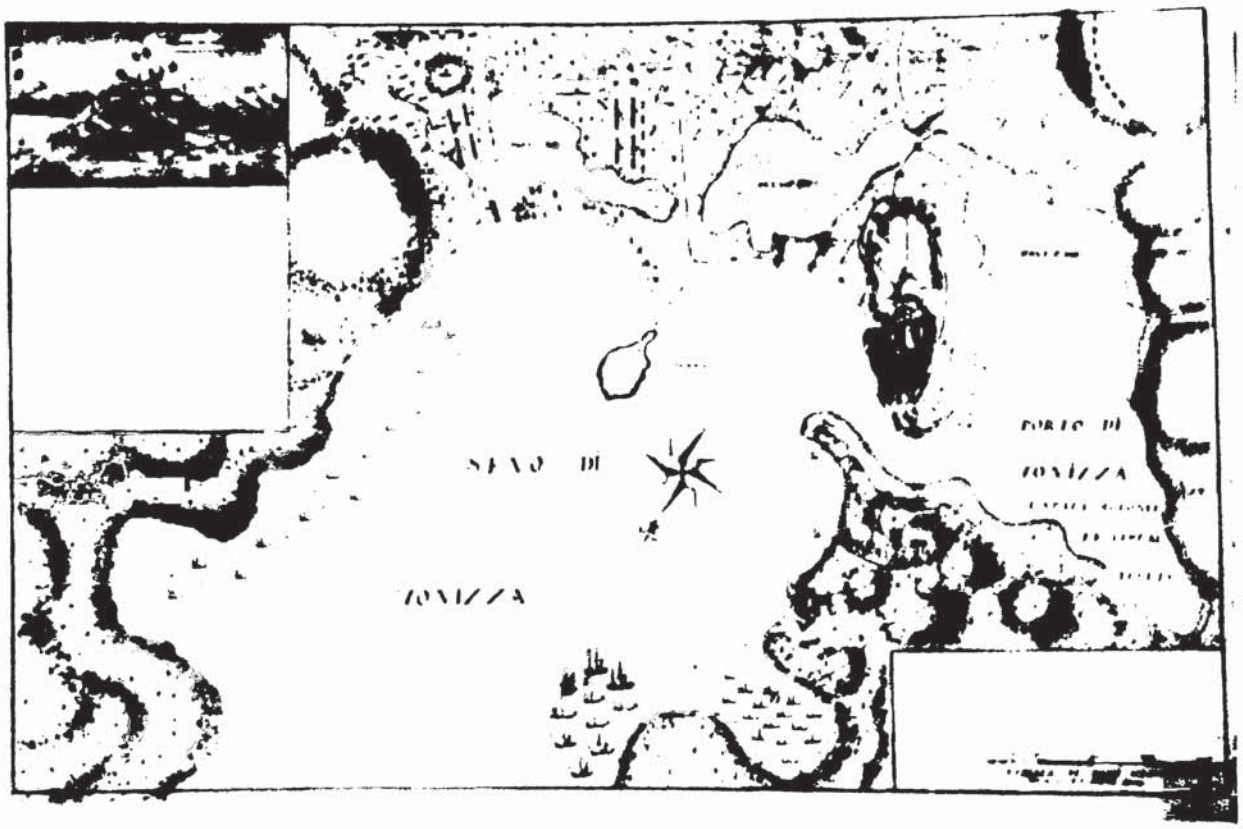

ΕΙΚΟΝΑ 7: *Χάρτης των βενετικών επιχειρήσεων του 1717 στη Βόνιτσα (Hessisches Staatsarchiv Marburg, βλ. παράρτημα 4.5)*

Είναι προφανές ότι, εφόσον απευθύνεται σε ένα ευρύ κοινό, το έντυπο έχει συχνά πανηγυρικό χαρακτήρα και κλίνει προς μετάδοση ειδήσεων με «ανεκδοτολογικό» περιεχόμενο, που δεν απαντώνται πάντα σε επίσημα έγγραφα. Έτσι, η είδηση για την κατάληψη της Πρέβεζας ξεκινά με την αναφορά για το σκάφος που έστειλε στη Βενετία ο Pisani και το οποίο μετέφερε τα λαφυραγωγημένα λάβαρα. Η συμβολή του Schulenburg καταγράφεται στην έναρξη της επιχείρησης, παράλληλα δίδονται επιγραμματικά τα στοιχειώδη σημεία της τελευταίας, δηλαδή η διάνοιξη χαρακωμάτων, ύψωση λευκής σημαίας, η έξοδος των Τούρκων και η τελική συμπλοκή, ενώ δεν μένει αμνημόνευτη η συμμετοχή Ελλήνων και Σκλαβούνων στην επιχείρηση. Για τη Βόνιτσα παρουσιάζεται ο Pisani ως οργανωτής της επίθεσης, αν και δεν αναφέρονται ιδιαίτερες λεπτομέρειές της. Αντιθέτως, αναφέρεται η δύναμη του κάθε στρατού και η σθεναρή αντίσταση των Τούρκων. Μεγαλύτερο χώρο καταλαμβάνει στις περιγραφές αμφότερων των κατακτήσεων ο κατάλογος των λαφύρων, αλλά και η αναφορά στους επινίκιους εορτασμούς. Εδώ, λοιπόν, η οπτική είναι επικεντρωμένη στα γεγονότα που προσδοκά να διαβάσει το αναγνωστικό κοινό. Δεν είναι τυχαίο ότι τόσο στον *Mercure* όσο και στη *Relation* γίνεται ειδική αναφορά στην ιππουρίδα του πασά της Βόνιτσας! Θα

ήταν, όμως, λάθος να θεωρήσουμε ότι από αυτά τα κείμενα λείπει η προοπτικότητα. Καθότι πηγή των ειδήσεων είναι η Βενετία, ο Pisani αναφέρεται και πάλι σε εξέχουσα θέση. Παρομοίως, στον τίτλο της *Relation* παρουσιάζεται αυτός ως ο επικεφαλής της επιχείρησης, αν και πρέπει να σημειωθεί ότι στο κυρίως κείμενο ο ρόλος του στρατάρχη δεν υποβαθμίζεται, προφανώς διότι οι συντάκτες του γνώριζαν ότι τέτοιου είδους κείμενα μεταφράζονταν και σε άλλες γλώσσες –όπως π.χ. στη Γερμανική– οπότε έπρεπε να ληφθούν υπόψη και οι ευαισθησίες αυτών των αναγνωστικών κοινών. Η προπαγανδιστική οπτική γίνεται εξόχως ορατή στην αναφορά του τεύχους Ιανουαρίου 1718 του *Mercure* όπου λέγεται πως ο Pisani έχοντας τοποθετήσει φρουρά στην πόλη της Άρτας («après avoir mis Garnison dans la Ville d'Arta») κατέστησε τη Γαληνοτάτη κυρίαρχο της Ηπείρου. Αυτό που η ακροτελεύτια παράγραφος της *Relation* εκφράζει ως ευχή, εδώ είναι πραγματικότητα· και σε αυτόν που δικαίως θα αντιτείνει ότι επρόκειτο απλώς για λάθος πληροφόρηση, απαντούμε ότι η διασπορά ψευδών ειδήσεων σε καιρό πολέμου είναι πάγια τακτική, την οποία, όμως, ο ιστορικός πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη του καθώς ενίοτε η προπαγάνδα γράφει την ιστορία.

Ακόμη πιο κρίσιμη είναι μία περαιτέρω συνισταμένη των πηγών: Μέσα από αυτές τις ειδήσεις κατασκευάζεται η εικόνα του εχθρού. Στον *Mercure* ο αναγνώστης διαβάζει για το αξιόμαχο του εχθρού αλλά και για την αποφασιστική στάση του γενικού καπετάνιου: η μόνη επιλογή που έχουν οι Οθωμανοί της Πρέβεζας είναι να αιχμαλωτιστούν, οπότε και καταφεύγουν στην έξοδο· στον Ferrari προβαίνουν στην έξοδο διότι φοβούνται αντίποινα για τις βαρβαρότητες που διέπραξαν στην Πελοπόννησο· στη *Relation* είναι η αιώνια πανούργα φύση των Οθωμανών που δεν τηρεί τα συμφωνηθέντα και αψηφά την ανακωχή κάνοντας έξοδο. Επιπλέον, μας πληροφορεί η *Relation*, κατά την έξοδό τους παγιδεύουν εκρηκτικά στο φρούριο – ένα επεισόδιο που δεν αναφέρεται αλλού. Οι διάφορες εκδοχές, που αναδεικνύουν εκ νέου την προοπτικότητα των πηγών, αποβλέπουν πάντως σε κάτι κοινό: Φιλοτεχνούν έναν εχθρό που βρίσκεται απέναντι στην Ευρώπη και πρέπει να ηττηθεί. Ο Ferrari αναφέρει ως βασικό στόχο της ιστορίας του την κατάδειξη του βασικού λόγου που βοηθά τους Οθωμανούς να επιζούν και να εξαπλώνονται, και ο οποίος δεν είναι άλλος από την εκμετάλλευση της διχόνοιας των χριστιανών ηγετών.[51] Η

[51] Αξίζει να παραθέσουμε όλο το απόσπασμα από τον FERRARI 1723, 12: «E questa sarà la Storia che per ora (come dissi) intraprendo, breve pe'l numero degli Anni, e compendiosamente descritta, ma memorabile pe'gran fatti, che somministra alla Prosperità. Ho accenato i successi decorsi, perchè sono sì fattamente uniti, avendo l'una guerra servito di motivo all'altra con tal correlazione, che par che, come anello ad anello, vengano a formare una catena, e sembrino un solo avvenimento, e perchè positivamente si è prevalso il Turco della congiuntura di ritrovare la Repubblica in debolezza di forze, e pe'l dispendio della guerra passata di Morea e pel gravoso incarco di mantenersi armata sì lungamente per

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εικόνα του κοινού πανούργου εχθρού συγκαλύπτει τις εσωτερικές αντιφάσεις των Ευρωπαίων, τις εσωτερικές έριδες του συμμαχικού στρατού –που οι συζητηθείσες πηγές φανερώνουν–, και εντέλει την παρακμή της Γαληνοτάτης. Και αυτήν την εικόνα μπορούσε κι έπρεπε να την προσφέρει η ιστορία.

Οι εικόνες, με την κυριολεκτική τώρα έννοια, παρουσιάζουν μία ακόμη οπτική των γεγονότων. Η ιστορική επιστήμη έχει τα τελευταία χρόνια αντιληφθεί τη χρησιμότητα και σημασία εικονιστικών τεκμηρίων –είτε πρόκειται για σχέδια και χάρτες είτε για έργα τέχνης, είτε, απλά για έντυπα– για την κατανόηση ιστορικών γεγονότων και περιόδων.[52] Ταυτόχρονα, καθώς βιώνουμε μία πλημμυρίδα εικόνων, καθίσταται συνεχώς σαφέστερο ότι η εικονικότητα δεν διαθέτει μόνον αναπαραστατική διάσταση, αλλά και ότι επενεργεί διαμορφωτικά σε αυτόν που την προσλαμβάνει.[53] Τοιουτοτρόπως, ό,τι διαπιστώσαμε για τα κείμενα, ισχύει και για την εικόνα: Δεν είναι απλώς ένας παθητικός πανδέκτης «σκληρών» πρωτογενών δεδομένων έτοιμων προς χρήση, αλλά, προς τούτοις, τα αναδιαρθρώνει και τα εντάσσει σε μία συγκεκριμένη προοπτική.

Οι χάρτες αποτελούν προνομιακό πεδίο απεικόνισης πολεμικών γεγονότων και περιοχών, αφού μπορούν να παρουσιάσουν συγχρονικά τη διαχρονία, ενώ ταυτόχρονα με τον συνδυασμό εικόνας και κειμένου προσφέρουν το εύληπτο της πρώτης και την ακρίβεια του δεύτερου. Πέραν των πολεμικών και αμυντικών πληροφοριών, οδηγούν σε πολύτιμα αποτελέσματα σχετικά με τα όρια, την οικιστική και οικονομική κατάσταση των απεικονιζόμενων περιοχών και ως εκ τούτου, ειδικά για την έρευνα της τοπικής ιστορίας, αποτελούν *sine qua non*.[54] Εξαιτίας τούτης της σπουδαιότητάς τους πρέπει να τεθεί και για αυτούς, όπως και για τις κειμενικές πηγές, το ερώτημα της προοπτικότητάς

---

conservarsi neutrale nel mezzo de'potentissimi Eserciti nell'Italia. Di questa guisa tutte le storie ci dimostrano co'rari esempli, che siano sempre stati il maggior vantaggio della Potenza Ottomana i differenti affari, le gelosie, le turbolenze, e le fatali passioni, ch'hanno diviso gli affetti de'Principi Cristiani. E Noi a nostri dì ne potiamo formare più accertato guidizio, avendo veduto, che stuzzicato il Turco a muovere guerra alla Repubblica, e poi ridotto nel mezzo delle sue perdite a dimandare precipitosamente la pace, cambiò incontanente disegno, e mutò istruzioni, quando fu assicurato degli sforzi straordinari della Spagna per ricuperare gli Stati dell'Italia. Si può dire, che sapendo valersi dell'occasione, e cavarne utile, abbia conservato a se stesso più Provincie, stando colle mani alla cintola, e disputando con andamento ardito nel fine del Congresso di Passarovvitz, di quello que aveane perduto cogli Eserciti in Campagna, quelle Provincie appunto, che per tutti i motivi egli sarebbe concorso spontaneamente a rilasciare all'Imperatore, ed alla Repubblica in prezzo della pace da lui ansiosamente proccurata, se non avesse avuto luogo la diversion.»

[52] Για αυτό το θέμα βλ. κυρίως BURKE 2001.

[53] BREDEKAMP 2010.

[54] Πρβλ. παραδειγματικά, μεταξύ άλλων, για την περιοχή Λευκάδας-Πρέβεζας: ΛΙΑΤΑ 2003· ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING 2004· CURLIN & KARABELAS 2010· ΔΟΝΟΣ 2010. Γενικά για την ιστορία της χαρτογραφίας του ελληνικού χώρου και τα προβλήματά της βλ. τώρα ΤΟΛΙΑΣ 2008.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

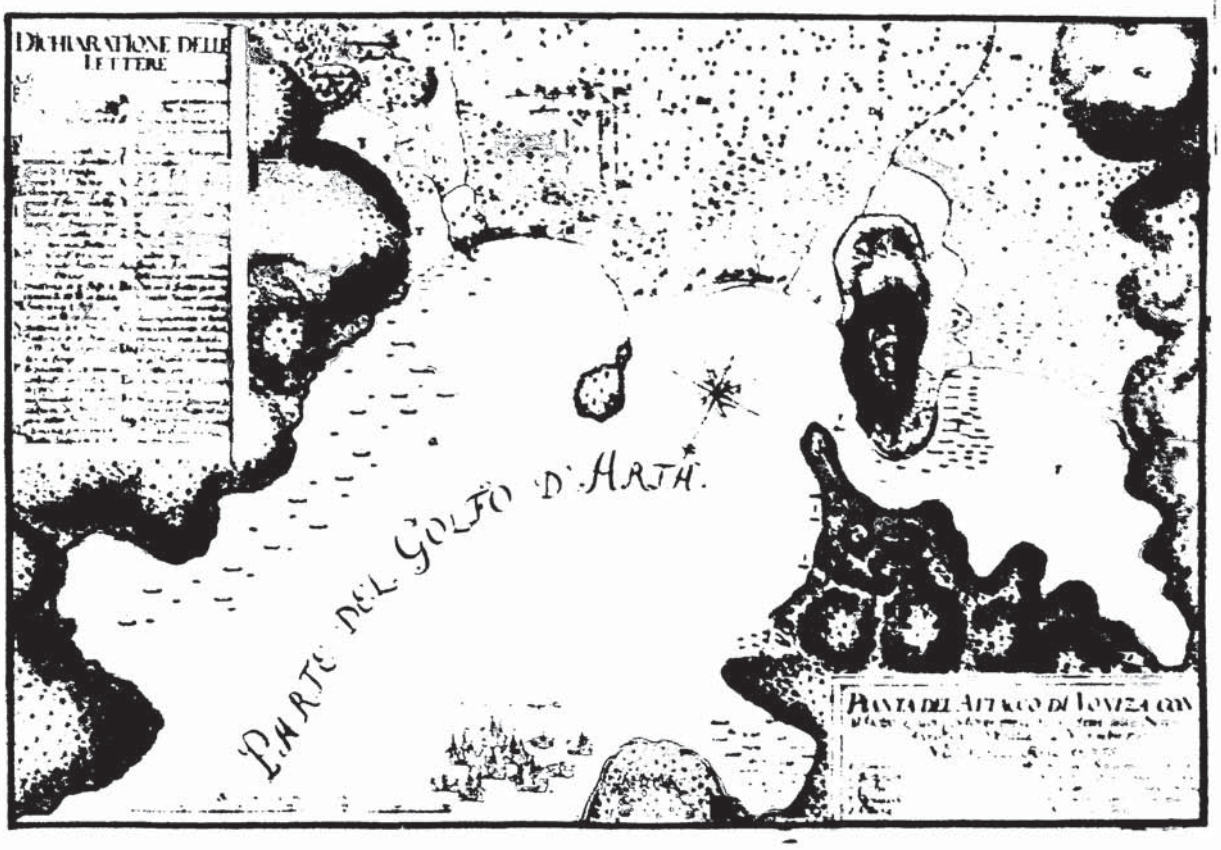

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Χάρτης των βενετικών επιχειρήσεων του 1717 στη Βόνιτσα (Hessisches Staatsarchiv Marburg, βλ. παράρτημα 4.6)*

τους. Η νεότερη έρευνα τονίζει το γεγονός ότι οι χάρτες αποτελούν ένα πολύπλοκο σημειολογικό πεδίο, στο οποίο δεν απεικονίζονται μόνον τοπολογικά δεδομένα, αλλά καταγράφονται οικονομικές προτεραιότητες και προθέσεις, επιχειρείται η επιτήρηση και ιδιοποίηση του παριστανόμενου χώρου και αποτυπώνονται πολιτιστικές ιδιαιτερότητες· παράλληλα αποτελούν μέσα επιβολής, εξάσκησης και νομιμοποίησης ισχύος, όπως και ανάδειξης της οπτικής των δημιουργών της μέσω της επιλεκτικής χαρτογράφησης.[55] Εδώ, φυσικά, δεν μπορεί να γίνει συστηματική συζήτηση αυτής της θεματικής, αλλά θα τεθούν εν συντομία και ενδεικτικά μόνον κάποια ζητήματα σε σχέση με το εικονιστικό υλικό των γεγονότων που εξετάζουμε.

Στους χάρτες 4.1 (Εικ. 3), 4.2 (Εικ. 4) και 4.3 (Εικ. 5) της Πρέβεζας, ενώ αποτυπώνονται πολεμικά γεγονότα, προκαλεί εντύπωση η λεπτομερής αναπαράσταση του φυσικού χώρου. Στους δύο πρώτους αποδίδεται η ευρύτερη περιοχή, όπου σημαίνονται οι δασώδεις εκτάσεις, στον τρίτο, που αποδίδει

[55] HARLEY 2001· ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING 2004, 94· PANSINI 2007· STOURAITI 2008 με περαιτέρω βιβλιογραφία στις σημ. 4, 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την περιοχή γύρω από το φρούριο σημαίνονται οι καλλιεργήσιμες ή εκμεταλλεύσιμες εκτάσεις. Επιπλέον, στον 4.3 αυτό που φαίνεται ως ρεαλιστική απεικόνιση του χώρου, δεν είναι. Αφενός το φρούριο του Αγίου Ανδρέα παρουσιάζεται πολύ μεγαλύτερο από εκείνο της Μπούκας, πράγμα που ακόμη και στην ερειπιώδη κατάσταση του τελευταίου δεν ίσχυε· αφετέρου, ενώ ο χώρος του οικισμού ανατολικά του νέου φρουρίου παρουσιάζεται υποτυπωδώς με μία συστάδα κτιρίων, στην περιοχή βόρεια του φρουρίου Μπούκας, εκεί που οι χάρτες του Coronelli εμφανίζουν το αναπτυγμένο προάστιο, στον χάρτη 4.3 όπως και στους άλλους δύο δεν παρουσιάζεται τίποτα.[56] Ακόμη κι αν ο οικισμός είχε μετατεθεί πλήρως πλησίον του νέου φρουρίου, πράγμα που φαντάζει απίθανο, οι δομές του παλαιού προαστίου δεν σημειώνονται. Αυτό που εδώ ενδιαφέρει πρωτίστως, είναι να υπογραμμίσουμε ότι κάθε απεικόνιση δεν είναι ή δεν μπορεί να είναι «αντικειμενική». Αντιθέτως, μεταφέρει την ειδική οπτική των σχεδιαστών και των εντολέων τους. Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τη μετέπειτα οικονομική σημασία της υλοτομίας αλλά και του αγροτικού τομέα της Πρέβεζας για τη Βενετία, με τη διανομή γαιών και τη δημιουργία του ελαιώνα στις περιοχές που σημαίνονται στους χάρτες, αντιλαμβανόμαστε ότι η χαρτογράφηση της περιοχής με αφορμή τα πολεμικά γεγονότα είναι μία πρακτική ιδιοποίησης των πλουτοπαραγωγικών πηγών της και προκαταρκτικής οικονομικής οργάνωσης του χώρου από τους νέους κατακτητές του.[57] Σε αυτήν τη διαδικασία, όπως διακρίνεται και σε άλλες περιπτώσεις της βενετικής χαρτογραφίας,[58] σημαίνεται ό,τι αφορά τους συντάκτες των σχεδίων: Αν το παλαιό προάστιο είναι αδιάφορο, το ερειπωμένο φρούριο της Μπούκας ενδιαφέρει ως στρατηγικό σημείο, όπως και το μικρό τετράγωνο κτίσμα που σημαίνεται στην περιοχή Βρυσούλας και πιθανός συνδύαζε υδάτινους πόρους με αμυντικές κατασκευές.[59] Σε αυτά τα συμφραζόμενα, δεν είναι τυχαίο ότι η βάση της νέας εξουσίας, δηλαδή το φρούριο του Αγίου Ανδρέα, αναδεικνύεται σε κεντρικό σημείο της εικονιστικής σύνθεσης. Μία ματιά στους χάρτες 4.5 (Εικ. 7) και 4.6 (Εικ. 8) με την κατάληψη της Βόνιτσας επιβεβαιώνει την ανάγνωση των χαρτών που κάνουμε εδώ, καθώς και εκεί η εδαφολογική απεικόνιση είναι λεπτομερής· και καθότι, λόγω των ελών, η γύρω από το φρούριο περιοχή δεν προσφερόταν για ευρεία εκμετάλλευση όπως στην περίπτωση της Πρέβεζας, ο πανοραμικός χάρτης 4.4

[56] Για την εικόνα του προαστίου και το σχετικό εικονιστικό υλικό βλ. Λονος 2010.

[57] Για την οικονομική οργάνωση της πόλης τον 18ο αιώνα, ιδιαίτερα στους τομείς υλοτομίας και ελαιοκαλλιέργειας, βλ. Γιαννακοπουλου 1987· Λυλικος 2003· βλ. και Λονος 2010, 441 με περαιτέρω βιβλιογραφία στην υποσημ. 22.

[58] Βλ. Θωμαΐς 2007, όπου σε χάρτες της Αθήνας κατά την κατάκτηση του 1687 εμφανίζονται ως κενοί χώροι που αποδεδειγμένα ήταν κατειλημμένοι από αρχαία ή άλλα κτίσματα. Πρβλ. Τολιας 2008, 227 κ.ε., για μία κριτική αποτίμηση της χαρτογραφίας του Coronelli.

[59] Για αυτό το σημείο πρβλ. Λονος 2010, 440 με υποσημ. 17.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(Εικ. 6) της ευρύτερης περιοχής υποδεικνύει τον διαθέσιμο προς εκμετάλλευση χώρο. Υπό αυτήν την έννοια, οι τρεις χάρτες της Στοκχόλμης που αναφέραμε,[60] οι οποίοι απεικονίζουν την κατάληψη της Πρέβεζας και τον Αμβρακικό, αποδεικνύουν εκ του αντιθέτου την ίδια πρακτική: Καθώς μεταγενέστεροι και απευθυνόμενοι σε αποδέκτες που δεν έχουν γεωστρατηγικά ενδιαφέροντα στην περιοχή αλλά παρακολουθούν το γεγονός από την επιχειρησιακή πλευρά, είτε εξαλείφουν, είτε αποδίδουν τελείως σχηματικά το περικείμενο τα γεγονότα περιβάλλον. Ομοίως, οι διαφορές των υπομνημάτων που διαπιστώσαμε παραπάνω, πρέπει να αποδοθούν όχι αποκλειστικά σε διαφορετικούς αντιγραφείς αλλά και σε διαφορετικούς εντολείς με αποκλίνοντα ενδιαφέροντα, για τους οποίους δεν είναι όλα τα δεδομένα και η ακρίβεια τους εξίσου σημαντικά.

Με την παραπάνω, επαναλαμβάνουμε, κατά κανένα τρόπο εξαντλητική συζήτηση των εικονιστικών τεκμηρίων για το 1717[61] προσπαθήσαμε να δείξουμε ότι και οι χάρτες, παρότι αποτελούν σε σχέση με τα κείμενα πιο αυστηρά καθορισμένα συστήματα δεδομένων, ρυθμίζονται από στοχοθεσίες και στρατηγικές, ενώ ακολουθώντας την οπτική των συντακτών τους αναπαριστούν και τα ενδιαφέροντά τους. Όπως οι ερευνητές της γενικής, έτσι και εκείνοι της τοπικής ιστορίας θα πρέπει να είναι ενήμεροι αυτής της συνθήκης όταν μελετούν εικονιστικά τεκμήρια· για να τα ερμηνεύσουν επαρκώς, είναι αναγκαίο να εφαρμόσουν την πρόταση του David Woodward, σύμφωνα με τον οποίο εξίσου απαραίτητη με την ανάλυση του χάρτη είναι και η συμπερίληψη όλων των στοιχείων που οδήγησαν στη δημιουργία του, πράγμα που, θα λέγαμε, σημαίνει να αναρωτηθούν για το πού, πότε, γιατί, από ποιον, για ποιον.[62]

---

[60] Βλ. παραπάνω με υποσημ. 25.

[61] Προτιμήσαμε εδώ λόγω χώρου να μην επεισέλθουμε στη συζήτηση ενός άλλου πολύ ενδιαφέροντος τεκμηρίου, της ελαιογραφίας που ανήκε στην οικογένεια von der Schulenburg και σήμερα βρίσκεται στο Ιστορικό Μουσείο Αθηνών, με θέμα τις επιχειρήσεις του 1717 σε Πρέβεζα και Βόνιτσα. Ελπίζουμε να το κάνουμε μελλοντικά με αφορμή μία ευρύτερη ενασχόληση με τις εικονιστικές πηγές που αφορούν βενετικές επιχειρήσεις στον Αμβρακικό. Λεπτομερής ανάλυση του πίνακα σε σχέση με τα πολεμικά γεγονότα στο ΔΟΝΟΣ 2005 με εικ. 4· βλ. επίσης από τεχνοτροπικής άποψης KARKAZIS 2007.

[62] WOODWARD 1974.

Λ. *Επιλεγόμενα*

Με την προηγηθείσα συζήτηση τέθηκε ουσιαστικά, βάσει του παραδείγματος των γεγονότων των ετών 1716-1717 στον Αμβρακικό, το ζήτημα της χρήσης, ανάγνωσης και ερμηνείας των τεκμηρίων της τοπικής ιστορίας. Έγινε, ελπίζουμε, αντιληπτό ότι θα ήταν ολέθριο για όσους ασχολούνται με αυτή να παραιτηθούν από τη βασική συγκριτική ανάλυση των πηγών. Τα ίδια αρνητικά αποτελέσματα θα είχε, όμως, και αποκλειστική επικέντρωση σε μία προσπάθεια ενοποίησης των λεπτομερειών μέσα από μονοδιάστατες αφηγήσεις, στις οποίες οι παρεκκλίνουσες ή παραλλάσσουσες εκδοχές αντιμετωπίζονται *μόνον* ως γεγονοτολογικά λάθη που χρήζουν διόρθωσης ή βελτίωσης. Είναι ακριβώς τούτη η πολυφωνικότητα των πηγών που τους προσδίδει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα, ιδιαίτερα ως προς την τοπική ιστορία. Μέσω αυτής καθίσταται δυνατή η παρατήρηση της πρόσληψης του τοπικού από το γενικό και του περιφερειακού από το κεντρικό.[61] Επιπροσθέτως, η ποικιλότητα των συμφραζομένων και των προθέσεων των επιμέρους τεκμηρίων όχι μόνον δεν θα πρέπει στο όνομα μίας ανεπαρκώς ορισμένης ανάγκης εξαγωγής «ουδέτερων και χειροπιαστών» δεδομένων να θεωρείται αδιάφορη, αλλά είναι αυτή ακριβώς που δημιουργεί την πολλαπλότητα των δεδομένων. Επιπλέον, και ιδιαίτερα για τον συγκεκριμένο (ελλαδικό) χώρο και (ιστορικό) χρόνο, είναι η οπτική πηγών τέτοιου είδους που λιγότερο ή περισσότερο σχημάτισε τη συλλογική ιστορική συνείδηση του γηγενούς πληθυσμού. Στην προσπάθεια δημιουργίας μίας νέας ταυτότητας έπαιξαν βασικό ρόλο ιστοριογράφοι του 19ου αιώνα, όπως ο Χιώτης ή ο Σάθας, που μεταφέρουν τις συγκεκριμένες πηγές *και την οπτική τους* ως υλικό ανασύνταξης της εθνικής συνείδησης. Τούτο σημαίνει ότι η οπτική των πηγών καθόρισε και την οπτική των Ελλήνων, αφού μέσα από αυτές, και κυρίως μέσα από την ιστορία των πολέμων Λυτικών και Οθωμανών και την όποια συμμετοχή των κατοίκων του ελλαδικού χώρου σε τούτους, οι τελευταίοι αναγνώρισαν ή δημιούργησαν την ταυτότητά τους. Σε τοπικό επίπεδο, μία κοινότητα, και εδώ μπορούμε να φέρουμε ως παράδειγμα την Πρέβεζα, προσπαθεί να πληροφορηθεί τις ρίζες και την ιστορία της με τη βοήθεια των πηγών αυτών· υφίσταται ή χάνεται ιστορικά διαμέσου της αναφοράς της σε ή της απουσίας της από τούτες τις πηγές και του τρόπου που οι τελευταίες προσλαμβάνουν τον χώρο της. Τοιουτοτρόπως, η ενσύνειδη κριτική αντιμετώπιση των σχετικών κειμένων, η διαπίστωση

[61] Αυτό φυσικά ισχύει και για τις άλλες επιχειρήσεις, όπως διαπιστώσαμε ήδη για την άλωση της Πρέβεζας το 1684 από τους Βενετούς στο Λονος 2007, 99 κ.ε. Πρβλ. και Λονος 2009, 95 κ.ε., για τη συμβολική λειτουργία της Πρέβεζας στη δυναστική μυθολογία των Μεδίκων με αφορμή τη δήωση του φρουρίου και του προαστίου της από τους ιππότες του Αγίου Στεφάνου το 1605.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

των αντιφάσεων και της πολυπρισματικότητάς τους αποτελεί και ένα βήμα ιστορικής αυτογνωσίας της κοινότητας, αναγνώρισης των δικών της αντιφάσεων και προσπάθειας αναμέτρησης εκείνου που *αισθάνεται ότι είναι* με εκείνο που οι πηγές *παρουσιάζουν ότι είναι*.

Ο πόλεμος που μόλις εξετάσαμε άνοιξε για την Πρέβεζα, με την έλευση των Βενετών, μία διαφορετική ιστορική και πολιτισμική πορεία. Τούτη εκφράστηκε τόσο σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό όσο και σε επίπεδο υλικού πολιτισμού· οι επιρροές στον τελευταίο γίνονται ακόμη και σήμερα ορατές, κυρίως στη χωρική, πολεοδομική και οικιστική οργάνωση της πόλης.[64] Αυτό υπογραμμίζει εκ νέου την πρωτεύουσα σημασία των εικονιστικών τεκμηρίων για τη μελέτη της τοπικής πολιτισμικής ιστορίας, τεκμηρίων που, όπως και οι κειμενικές πηγές, έχουν τη δική τους οπτική και τα οποία –όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε– κατέχουν μέσω της ενάργειας της εικόνας όχι μόνον παθητικό-παραστατικό αλλά ταυτόχρονα και ενεργητικό-διαμορφωτικό χαρακτήρα.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει ο ερευνητής της τοπικής ιστορίας και καλούν σε στοχασμό ως προς την ανάδειξη ενός κατάλληλου θεωρητικού και μεθοδολογικού εργαλείου που θα λαμβάνει υπόψη τόσο το γενικό ιστορικό πλαίσιο, όσο και –κυρίως– τις ειδικές συνθήκες τού τόπου που ερευνά. Ωστόσο, σχετικά με αυτήν τη συζήτηση, είμαστε σίγουροι ότι η ιστορία της Πρέβεζας θα μας δώσει σύντομα την κατάλληλη ευκαιρία για να επανέλθουμε.[65]

[64] Για την πολεοδομική οργάνωση της Πρέβεζας βάσει βενετικών χαρακτηριστικών βλ. ΔΟΝΟΣ 2010.

[65] Σχετικά με αυτόν τον μεθοδολογικό προβληματισμό πρβλ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ 1996.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παραρτήματα

1.

Τα σχετικά αποσπάσματα με τις επιχειρήσεις στον Αμβρακικό κατά τα έτη 1716, 1717 και 1718 από τον δεύτερο τόμο των ενθυμημάτων του στρατάρχη von der Schulenburg (1834). Διατηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου, εκτός από ένα εμφανές τυπογραφικό λάθος που διορθώνονται σε παρένθεση [ ].

1716 (Κεφάλαιο 27)

[Σελίδα 91] [...] *Nun wurde vorgeschlagen, die große Flotte solle die Streitkräfte des Kapudan Bassa im Archipelagus aufsuchen, und die leichtere nebst den Landtruppen die Eroberung von St. Maura, Prevesa und Vonizza versuchen. Man wollte so eben die Rehde von Sapienza, in welcher diese Berathungen gehalten wurden, verlassen, als die Nachricht einging, die Flotte des Kapudan Bassa habe durch einen Sturm gelitten und befinde sich in der Richtung der Insel Chios. Dies veranlaßte abermals einigen Aufenthalt und Berathungen; endlich entschloß man sich, 20 der größeren und bessern Kriegschiffe in dem Hafen von Sapienza mit dem Auftrag zurückzulassen, einen Kreuzzug bis zum Kap Matapan, dem südlichsten Punkt der Halbinsel, zu machen, um daselbst Nachrichten von den weiteren Bewegungen der großen türkischen Flotte einzuziehen. Der Capitano generale ging mit den übrigen Kriegsschiffen und der ganzen leichten Flotte am 4. Octbr. nach Zante ab; widrige Winde gestatteten erst am 10. daselbst einzutreffen; am 13. kam bei St. Maura an, welche Insel die Türken verlassen hatten, und am 14. erschien die Expedition, deren Zweck die Einnahme von Preveza und Vonizza war, in dem Meerbusen von Arta.*

Preveza sowohl als Vonizza liegen am Eingang und innerhalb des Meerbusens von Arta, 12 bis 14 italienische Meilen nördlich von der nördlichsten Spitze der Insel St. Maura; diese hieß bekanntlich im Alterthum Leukadia, und an der südlichsten Spitze derselben liegt der Felsen dieses Namens, von welchem herab Sappho sich in die See stürzte. Der Meerbusen von Arta trennt nach der heutigen Geographie den Sandschak von Jannina von dem von Carlelie; am Eingang des Canals, der in denselben führt, liegt nördlich Alt- und Neu-Prevesa. Ersteres befand sich in Ruinen; das zweite war befestigt; es war auf drei Seiten von einer großen Ebene umgeben; die Befestigungen bestanden in einem regelmäßigen Viereck, dessen vier Winkel durch vier bastionirte [Σελίδα 92] *Thürme gedeckt waren; am Fuß der Veste lief ein revertirter Graben; alles war in gutem Stand, pallisandirt und durch eine Besatzung von 4-500 Mann und 30 Stück Geschütz vertheidigt. Tiefer in dem*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Meerbusen auf dem südlichen Ufer liegt Vonizza. Diese Festung befindet sich auf einer felsichten Höhe, welche eine Halbinsel bildet und 1000 Schritt im Umgang haben kann; nach der Landseite zu hat sie eine dreifache Umgebung starker Mauern, zwischen welchen die zwei Gräben liegen; die Mauern selbst sind mit Thürmen versehen, welche zur Vertheidigung beitragen. Die Veste schien von der Land und östlichen Seite unangreifbar. Uebrigens hatten die Türken, da sie einen feindlichen Besuch erwarteten, die besten und zweckmäßigsten Verteidigungsanstalten gemacht. Außer den fabelhaften Lagen, die über diese Gegenden bestehen, davon wir eine so eben Erwähnung gethan haben, sind dieselben in der älteren Geschichte merkwürdig, weil einst in diesen Gewässern am Eingang des Meerbusens von Arta das Schicksal der damaligen civilisirten Welt entschieden wurde. Hier liegt das Vorgebirge von Actium, woselbst die berühmte Seeschlacht zwischen Augustus und seinem Nebenbuhler Marc Antonius vorfiel.

Zwischen dem 14. und 18. Octbr. wurden 1000 Mann bei Climino ausgeschifft, während die Flotte in dem Hafen von Demata im Schutz lag. Am 21. gelang es mit sechs leichten Schiffen in den Meerbusen von Arta einzudringen; indeß fing die übelste Herbstwitterung an, heftige Stürme und starker Regen herrschten während mehrerer Tage, und die am Bord befindlichen Truppen litten dadurch nicht wenig. Am 24. heiterte sich das Wetter auf und der Versuch mit 17 Galeeren, 1 Galeotte und 40 bis 50 Barken wurde unternommen; er war nicht ohne Schwierigkeiten, indem die Untiefen den Schiffen große Vorsicht geboten, der eigentliche schiffbare Canal sehr schmal war und die Galeeren mehr wie 500 Schritt unter dem wirksamsten Feuer des Geschützes aus der Festung Prevesa zu rudern genöthigt waren. Indeß gelangte das Geschwader ohne bedeutenden Verlust in das Innere des Meerbusens und befand sich um Mittag im Angesicht von Vonizza.

[Σελίδα 93] *Wir haben oben gesehen, wie die Lage dieser Festung beschaffen war und wie ungünstig die Jahreszeit und die Umstände für den glücklichen Erfolg dieser Expedition schienen. Der Feldmarschall war vom Anfang an der Meinung, man thue besser sie nicht zu versuchen, um so mehr, als der Feind vollständig vorbereitet sei. Allein der Capitano generale Pisani bestand auf dem Einlaufen in den Meerbusen, und nachdem dieses statt gefunden hatte, begehrte er, daß der Versuch, Vonizza mit Bomben zu bewerfen, unternommen werden solle.*

Die menschliche Eigenliebe war auch bei dieser Gelegenheit der Hebel der Entschlüsse des Capitano generale. Er konnte sich nicht verhehlen, wie wenig die venetianische Flotte in diesem Feldzuge unter seinem Befehlen geleistet hatte, und wünschte daher am Schluß desselben durch irgend eine glückliche Unternehmung sich einiges Verdienst zu erwerben.

Unter diesen Verhältnissen war die Lage des Feldmarschalls nicht wenig

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

schwierig, und wenn er einerseits seiner Ueberzeugung nach den Ansichten Pisani's widersprechen mußte, so rieth ihm anderseits die Klugheit, in diesem Widerspruch nicht so weit zu gehen, daß man ihn eines Mangels an gutem Willem, oder gar einer Art Eifersucht, nachdem er selbst bei der Vertheidigung von Corfu so großen Ruhm erworben hatte, beschuldigen könne. Die Expedition bestand aus 2600 Mann Landtruppen, 6 Stück Geschütz von schwerem und mehreren von leichtem Kaliber nebst 4 Stück Mörser; übrigens mangelte es an allen zu einer Belagerung nothwendigen Bedürfnissen, selbst an Lebensmitteln, und von diesen war nur hinreichend Brod vorhanden. Es wurden am 25. Octbr. 4 Mörser ausgeschifft, von denen 2 unterhalb des Platzes in Batterien gestellt wurden, und diese fingen am 26. zu spielen an. Die Türken ermangelten ihrerseits nicht auf die Landgräben zu feuern, und die Belagerer erlitten in diesen Tagen einigen Verlust.

Der Erfolg des Bombenwerfens war von keiner Bedeutung. Wegen des schlechten Zustands der Laffetten waren die Mörser nach einigen Würfen außer Stand; und wenn auch die Laffetten und übrigen Werkstücke erneuert wurden, so hatten [Σελίδα 94] *sie doch keinen Bestand. Pisani versuchte noch mittelst einer Aufforderung Vonizza vom Feind räumen zu lassen; allein die Türken gaben Feuer auf die Perlementärs. Unter diesen Umständen blieb nichts anderes übrig, als sich zur Einschiffung der ausgesetzten Truppen zu bequemen und die Belagerung, wenn man anders diesen Versuch so nennen kann, aufzugeben. Man entschloß sich hierzu am 29., schiffte die Truppen in der Nacht ein und lichtete am 30. vor Anbruch des Tages die Anker, so daß man sich früh in Angesicht von Prevesa befand. Der Capitano generale fand für zweckmäßig die Dunkelheit abzuwarten und vor den Batterien dieser Festung vorbeizuschiffen; der Feldmarschall aber, welcher seine Gegenwart in St. Maura für nothwendig hielt, setzte sich mit den Generalen Sala und Castelli in eine Felucke und traf schon am 30. Mittags daselbst ein. Das zu der letzten Expedition angewandte Geschwader gelangte in der Nacht vom 30. zu 31. Octbr. Und mit geringem Verlust, den es durch einige Kanonenschüsse aus Prevesa erlitt, ebenfalls glücklich nach St. Maura.*

Nachdem der Feldmarschall über die Herstellung der Festungswerke von St. Maura das Nothwendige verfügt hatte, verließ er diese Insel am 4. Nov. und traf am 5. in Corfu ein. Er verwandte die kurze Zeit seines Aufenthalts daselbst, sowohl die Fortschritte der bei seiner Abreise angeordneten Vervollständigungsarbeiten der Befestigungen zu besichtigen, als neue Verfügungen zu erlassen, welche im Laufe des Winters sowohl in Corfu als in St. Maura ausgeführt werden sollten und die Ingenieurs Castelli und Visconti wurden schriftlich mit der Ausführung dieser Anordnung beauftragt, worüber sich Schulenburg zu seiner persönlichen Deckung einen Empfangsschein ausfertigen ließ. Hiernach schiffte sich der Feldmarschall den 18. Novbr. Abends ein

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

und gelangte nach einer beschwerlichen Schifffahrt am 6. Decbr. mit einem Gefolge von 36 Personen im alten Lazareth zu Venedig an.

1717 (Κεφάλαιο 28)

[Σελίδα 103] [...] *Indeß beabsichtigte man im Monat October die im vergangenen Herbst mißlungene Unternehmung auf Prevesa und Vonizza zu erneuern, und zu diesem Zweck ging ein Convoi in der Nacht vom 15. zum 16. October nach St. Maura ab.*
Die aus Corfu ausgelaufene Expedition vereinigte sich daselbst mit den dort befindlichen Truppen und bestand nach dieser Vereinigung in 5 Bataillonen Deutscher, 2 Bataillonen Italiener und 5 schwachen Bataillonen Slavonier, zusammen aus 5000 Mann Fußvolk.
Außerdem hatte man 2 Compagnien Dragoner, jede von 50 Mann, und 300 Arbeiter von verschiedenen Gewerben mit Einschluß der Minirer.
Die Artillerie bestand aus

8 Stücken von 50 Pfund Kaliber,
4 » » 30 » »
4 » » 20 » »
8 bis 10 Stück Feldgeschütz, und
8 Stück Mörser.

Dieses Geschütz war hinreichend mit Munition versehen. Man sieht aus diesen Angaben, daß die diesmaligen Vorkehrungen vollständiger als die vorjährigen waren, und daß man sich eines bessern Erfolgs schmeicheln durfte.
Am 19. October erfolgte die Ausschiffung vor Prevesa. Die Laufgräben wurden unmittelbar nachher eröffnet und nach [Σελίδα 104] *Errichtung zweier Batterien begehrten die Türken am 22. zu capituliren. Da sie jedoch freien Abzug verlangten, so wollte man ihnen diesen nur unter der Bedingung zugestehen, daß Vonizza ebenfalls übergeben werde, widrigenfalls sie sich als Kriegsgefangene ergeben sollten. Die Unterhaltung dauerte einige Stunden und der türkische Commandant willigte ein, einen Brief nach Vonizza mit dem Antrag der Räumung dieses Platzes zu senden. Als aber die Nacht eingebrochen war, so machte die aus 600 Mann und 80 Pferden bestehende Besatzung einen Ausfall, in der Absicht sich durchzuschlagen. Sie rückte in der Richtung nach Morgen längs dem Canal vor, um nach Arta zu entkommen. Glücklicherweise stießen sie auf einen vorgeschobenen slavonischen Posten; dieser gab Feuer und setze dadurch zur rechten Zeit das übrige Lager in Allarm. Indeß schlugen sich die Türken durch die drei Linien des Lagers durch und gewannen einen dahinter liegenden Wald, wobei sie jedoch zwei Drittel ihrer Zahl an Todten und Verwundenen verloren.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Während dieses Vorfalls erstieg die Abtheilung, welcher der Angriff der Veste von der Abendseite her anvertraut war, den Platz ohne Widerstand; es wurden in demselben 32 Stück Geschütz gefunden und 400 Mann Besatzung, halb Italiener, halb Slavonier unter den Befehlen des Obersten Cortese hineingelegt.

Der bei dieser Belagerung erlittene Verlust belief sich auf 60 Mann Todte und Verwundete; unter ersteren war der Oberst des 1. Regiments Waldeck, v. Bombach, und der slavonische Oberst Rosani.

Am 24. October wurde die Mannschaft sowohl als das ganze Belagerungsgeschütz eingeschifft, um zur Belagerung von Vonizza abzugehen und verwendet zu werden.

Widrige Winde veranlaßten, daß die Ausschiffung selbst erst am 27. stattfinden konnte; nachdem der Feldmarschall den Platz selbst recognoscirt hatte, so urteilte er, daß er von der Nordseite angegriffen werden müsse.

Wir haben die Lage von Vonizza bei Gelegenheit des Versuchs geschildert, welcher im vergangenen Jahre mit Belagerung dieses Platzes unternommen wurde. Indeß glauben [Σελίδα 105] *wir zur Verständigung der gegenwärtigen Ereignisse noch einige nähere Angaben, die sich auf selbigen beziehen, beibringen zu müssen.*

Vonizza liegt auf einer Halbinsel in der Form eines länglichen Vierecks gestaltet; diese ist auf drei Seiten von der See bespült, auf der vierten Seite gegen Mittag hängt sie mit dem festen Lande zusammen. Die Festung selbst liegt auf einem felsichten Hügel, der sich auf den 3 Seiten nach dem Meere zu abhängig verläuft; unterhalb der selben, nach Mitternacht, liegt der Flecken gleichen Namens.

Diesem gegenüber, und durch den schmalen Eingang in den Hafen von ihm getrennt, liegt eine andere vorspringende Halbinsel, auf welcher sich eine griechische Kapelle und einiges festes Gemäuer befand. Diesen Punkt wählte der Feldmarschall, um von hier aus die Nordseite der Festung zu beschießen und die Türken aus dem Flecken Vonizza zu vertreiben. Es wurden daselbst zwei Batterien, die eine von 4 Stück Dreißigpfündern und 4 Mörsern, die andere von 6 Stück von geringerem Kaliber errichtet, welche den Platz am 1. November zu beschießen anfingen.

Die türkische Besatzung bestand aus 2500 Mann, unter welchen 500 Mann guter Reiterei.

Als das Feuer der Belagerer dem Platz anfing lästig zu werden, so verließ der kommandirende Bassa die Festung, indem er die zu Bedienung des Geschützes nöthige Mannschaft in derselben zurückließ, und bezog ein auf der Südseite vom Platze gelegenes Lager. Nachdem die Belagerungsarbeiten, von welchen wir so eben besprochen, in Stand gesetzt waren und der Feldmarschall von der von den Türken genommenen Stellung unterrichtet worden

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

war, so entschloß er sich die Festung auch von der Landseite anzugreifen und eine zweite Ausschiffung zu unternehmen. Er ließ daher den Brigandier Martinoni mit 800 Mann bei der ersten Attaque zurück, indem hinreichende Vorkehrungen zu dessen Sicherheit getroffen worden waren, und ertheilte ihm den Befehl, mit kräftiger Beschießung des Platzes fortzufahren. Hiernach begann die Ausschiffung am 2. November früh. Die zu dieser Expedition bestimmten Truppen bestanden in 5 deutschen und 2 italienischen [Σελίδα 106] *Bataillonen, 800 Slavoniern, 80 Dragonern und 60 Minirern, im Ganzen aus 3540 Mann.*

Vor der südlichen Seite der Festung war eine kleine Ebene, von einem Flüßchen durchschnitten, welches sich in's Meer ergoß, und welches die ausgeschifften Truppen von der Stellung trennte, welche die Türken vor dem Platz genommen hatten. In der linken Flanke der Venetianer erhob sich eine Reihe von Hügeln. Die Türken rückten ihnen in guter Ordnung und entschlossener Haltung entgegen und der Feldmarschall wagte nicht unter ihren Augen über den erwähnten Bach, über welchen zwei Brücken führten, hinüberzurücken. Da die Türken sich immer mehr rechts zogen, den linken Flügel bedrohten und sogar die Absicht verriethen auf dieser Seite der Truppe in den Rücken zu kommen, so verstärkte man die linke Flanke mit sechs Pelotons Grenadiere; der Aufmarsch geschah mit 6 Bataillonen, indem ein italienisches Bataillon und 800 Slavonier zur Deckung des Ausschiffungsplatzes zurückgelassen wurden.

Als die Türken diese Bewegung gewahr wurden, so zogen sie sich nach einigen auf dem linken Flügel vorgefallenen Plänkeleien in ihr Lager unter der Festung zurück, welches wohl eine Stunde rückwärts entfernt lag. Schulenburg benutzte diesen Augenblick, ging über die obgedachten Brücken über den Bach und stellte sich jenseits desselben auf. Als der Feind sah, daß die Venetianer sich näherten, so verließ er abermals sein Lager, marschirte gegenüber auf, als wenn er zum Angriff schreiten wollte; allein auf einmal wandte er sich rechts, gewann nach und nach den venetianischen linken Flügel und die Höhen, die sich in dieser Gegend befanden, und nahm, den Kampf vermeidend, eiligst seinen Rückzug. Dieser wurde von den jenseits des Wassers befindlichen Belagerern bemerkt, welche mit Wirksamkeit die fliehenden Türken beschossen; die Griechen und Seesoldaten standen nicht an, sich auf leichten Fahrzeugen dem ihnen gegenüber auf der nördlichen Seite unter der Festung gelegenen Flecken Vonizza zu nähern; sie fanden ihn, so wie die Festung selbst, gänzlich vom Feinde geräumt und erstiegen die Mauern.

Der Feldmarschall beeilte sich seinerseits ebenfalls dem [Σελίδα 107] *Platz sich zu nähern, um durch dessen Besetzung mit regelmäßigen Truppen aller Unordnung zu steuern. Er sandte daher zu diesem Zwecke alle Grenadiere*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

unter den Befehlen des Generals Gata ab, die ohne Widerstand in den Platz einrückten, der von aller Mannschaft verlassen war, und sogleich das Pulvermagazin, so wie die Magazine der Munitions- und Mundvorräthe besetzen. Man fand in der Festung bedeutende Vorräthe aller Art, 28 Stück metallne Kanonen, 6 dergleichen Mörser, 40 Mörser um Steine zu werfen; auch lagen in dem Hafen 8 Galeotten und 28 Transportschiffe, die im vergangenen Jahre von den Türken zu Ueberschiffung der Truppen nach Corfu gebraucht worden waren. Ueberdem fand sich die ganze Equipage des Bassa vor, seine Kanzlei und einiger Kassenbestand.

Diese zwei Expeditionen, auf Prevesa sowohl als auf Vonizza, kosteten 60 Todte und 100 Verwundete; sie gelangen so vollständig als möglich und verschafften der Republik den Schlüssel von dem Meerbusen von Arta, und durch den Besitz dieser beiden Festungen befand man sich im Stand, aus demjenigen Theil von Albanien, der unter dem Namen von Xeromeros bekannt ist, bedeutende Kriegscontributionen zu ziehen.

Beide Plätze wurden unmittelbar nachher wiederhergestellt und in den besten Stand gesetzt, und hierzu die Zeit vom 3. bis zum 11. Novbr. verwendet. Der Feldmarschall verließ an diesem Tage Vonizza und begab sich nach Prevesa, woselbst er bis zum 14. verweilte. In jeden dieser Plätze wurden 600 Männer Fußvolk, so wie in den erstern Ort eine Abtheilung von 80, in den letztern eine von 20 Dragonern gelegt. Ueberdem fand man für gut, zu besserer Sicherstellung dieser Posten 4 Galeeren und 3 Galeotten zurückzulassen. Der Provveditore generale Loredan, der sich in St. Maura befand, übernahm die weitere Fürsorge sowohl für diese Insel, als wie für die neuen Eroberungen.

Am 16. Novbr. war Schulenburg von dieser mit Erfolg gekrönten Unternehmung in Corfu zurück.

|Σελίδα 109| |...| Indeß waren die Flotten in üblem Zustand wieder in Corfu eingetroffen, und die Muthlosigkeit, die sich in Folge dieser ungünstigen Ereignisse der obersten Befehlshaber der |Σελίδα 110| Seemacht bemächtigt hatte, war so groß, und die Besorgniß sich von Capudan Bassa verfolgt zu sehen, so lebhaft daß in einem Kriegsrath vorgeschlagen wurde, unverzüglich die wiederhergestellten Befestigungen von St. Maura und die Plätze Prevesa und Vonizza zu zerstören und mit Pulver zu sprengen.

Des Feldmarschalls kräftiger Widerspruch gegen diese Anträge, und die Drohung, daß, wenn man ohnerachtet seiner abweichenden Meinung doch dieses Vorhaben ausführte, er sich förmlich gegen dessen Folgen verwahren und hierüber nach Venedig berichten werde, bewirkten jedoch, daß diese Absichten aufgegeben wurden.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1718 (Κεφάλαιο 29)

[Σελίδα 114] *Der Feldmarschall brachte den Winter von 1717 zu 1718 in Corfu zu, beschäftigte sich sowohl die Vertheidigungsanstalten dieses Platzes und der am Meerbusen von Arta eroberten Festungen zu vervollständigen, als Offensivoperationen zu dem künftigen Feldzug zu entwerfen.*
Zaghafte, und vielleicht durch persönliche Rücksichten geleitete Rathgeber ermüdeten nicht in Venedig die Anstalten der Türken und vorzüglich die des Bassa von Arta, Prevesa, Vonizza und selbst Butrinto wieder zu erobern, als so nahe bevorstehend und als so drohend darzustellen, daß der Senat den Oberbefehlshabern der Land- und Seemacht in Corfu den Befehl zuschickte, abermals die Frage in Berathung zu nehmen, ob es nicht zweckmäßig sei, die Festungswerke der erwähnten drei Plätze zu zerstören und sie alsdann zu verlassen. Die Erfahrung aller Zeiten beweist hinreichend, daß es selten Berathungen, sie mögen Kriegs- [Σελίδα 115] *oder politische Angelegenheiten betreffen, giebt in welchen nicht die Mehrzahl sich zu Entschlüssen neigt, die man mit dem Ausdruck „Extrem" zu bezeichnen pflegt. Es sei, daß sich dieselbe entweder für allzu gewagte, oder im Gegentheil für zu zaghafte Maßregeln ausspricht; zuweilen gelingt es doch Männern von kräftigem Willen und gehaltvoller Logik, die Ansicht jener Mehrzahl zu dem zweckmäßigsten und passendsten Entschluß zurückzuführen.*
Dies Verhältniß trat unter gegenwärtigen Umständen ein. Der Capitano generale Pisani, so wie der Contreadmiral Diebo stimmten dafür, daß die eroberten Plätze verlassen werden sollten, während die selben Männer im vergangenen Sommer für den gewagten Zug nach dem Archipelagus sich entschieden hatten. Schulenburg stellte ihnen vor, daß er dafür stehe, mit 2000 Mann St. Maura, Vonizza und Prevesa zu schützen; die Räumung dieser Plätze werde den Muth der Feinde erhöhen, dem kaiserlichen Hof dagegen die Meinung beibringen, daß der Republik die Kräfte und der gute Wille mangele, ihrerseits die Türken möglichst zu beschäftigen; hierzu komme, daß die Ungläubigen in dem letzten Feldzug bei Verfolgung der venetianischen Flotte nach den erlittenen Anfällen wenig Kühnheit bewiesen hätten, daher auch nicht zu erwarten stehe, daß sich der Feind dieses Jahr sehr unternehmend bezeigen werde. Diese Gründe erreichten ihren Zweck, und es wurde beschlossen, die genannten Vesten zu behaupten.
In Folge dessen verfügte sich der Feldmarschall am 5. März nach Prevesa und blieb daselbst bis zum 28. desselben Monats, wandte die Zeit seines dortigen Aufenthalts an, den Platz unter seinen Augen wieder herstellen und in den besten Stand setzen zu lassen.
Kaum erfuhr der Bassa von Arta Schulenburgs Ankunft in dieser Gegend, als er alle bisherige[n] Streifzüge, die er bis unter die Mauern von Vonizza und

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Prevesa vorgenommen hatte, aufgab, sich in sein Lager von Arta zurückzog und durch Vertheidigungsanstalten die Besorgniß eines Angriffes verrieth.

2.

Το σχετικό απόσπασμα με τις επιχειρήσεις του έτους 1717 σε Πρέβεζα και Βόνιτσα από το έργο του Girolamo Ferrari (1723). Διατηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

(Βιβλίο Τρίτο)

[Σελίδα 248] [...] *Dileguate di questa maniera le gelosie de'nimici, ed aprendosi favorevole la congiuntura, meditò il Pisani di accingersi a qualche impresa, prima che la stagione gli si rendesse contraria. Furono poste sul tavoliere quelle nell'Albania, per esservi stato anche invitato dal Provveditor General Mocenigo, ad oggetto di fiancheggiare le sue armi nell'assedio disegnato d'Antivari. Ma ricusato affatto il partito per non esporre I legni in spiagge aperte e pericolose, fu rivolta la mira sopra la Prevesa, e Voniza due fortezze che dominano il Golfo d'Arta, e gran tratto di Paese, e che servono die antemurale all'Isola di Santa Maura; perciò ne'secoli andati fu custodita la Prevesa con somma gelosia da'Turchi; ed il Generale Francesco Morosini impadronitosene la considerò sempre per il più importante de'suoi acquisti. Ma nel trattato di Carlovvitz pretesero I Turchi, che fosse demolita, ed essi poscia la ridussero in fortezza di regolare difesa.*

Passato a questo fine il Pisani a Corfù colle galee, ed avendo ordinate al Diedo di fermarsi alle saline del Zante sino a più sicuro avviso dall'andata del Capitan Bassà ne'Mari superiori, per indi poi calare a Climinò, diede l'imbarco a sei mille soldati col Maresciallo Sculemburgo, co'Generali Rossi, e Sala, ed i Maggiori di battaglia Costanti, e Martinosi, e pervenne alli diciotto di Ottobre in distanza di quattro miglia dalla Prevesa. Posero il piede a terra trecento Dalmatini comandati dal Sala, alzando terreno per coprirli, e successivamente le altre milizie collo Sculemburgo, ed il [Σελίδα 249] *Cavaliere Carlo Pisani per assumere le disposizioni di Provveditore in Campo. Ordinò lo Sculemburgo, che fosse occupato il Colle di Meemet Effendi, ed un piccola Moschea a colpo di fucile dalla Fortezza, ma sortiti i Turchi scomposero a primo impeto quelle milizie, per essersi dati alla fuga i Greci, che stendevansi al loro fianco in riva al Mare, colla perdita, e ferite di molti nostri soldati, del Colonello Drascovich, e del Tenente Colonnello Corponese. Dopo questo successo si travagliò alle trincee, sollecitate dall' ingegnere Maimbon, corrispondendo gli assediati lentamente col Cannone,*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

bensì vigorosamente col moschetto, restandovi mortalmente ferito il Colonello Bombach del primo Regimento di Vvaldech, e non senza pericolo dello stesso Carlo Pisani, rimastovi colpito nella testa al di lui fianco uno de'suoi ajutanti. Ma ecco nel calor delle operazioni esporsi da Turchi bandiera di resa, ricercando di partire con armi e bagaglio, gli fu risposto, essere le cose avanzate a segno, che niente poteva più impedir l'acquisto; vorerli dunque a discrezione, ed in oltre, che dovesse il Bassà come superiore a quello di Voniza commetter a lui la cessione anche di quella Fortezza. In questi termini ricercando i Turchi due ore di tempo a risolvere, e sospese le ostilità, si credè da'Veneti di fare due acquisti in un sol colpo. Ma memori i Turchi della fede da loro violata ai prisidj delle Piazze della Morea, e temendo, che da'Nostri gli fosse reso in quest'occasione il contracambio, tentarono di procacciarsi lo scampo. Uscirono alle due della notte, e superando disperatamente alcuni posti verso la Marina in faccia le galeotte, guardati da'Schiavoni, s'aprirono la strada verso l'Arta, essendovi stati uccisi a primi colpi il Colonello Rosani, ed il Capitano Slade. Lasciarono nella Fortezza trenta pezzi di artiglieria, e molta munizione, quale fu incontanente occupata dal Capitano Gio: Savaliè colla sua Compagnia di Granatieri.

[Σελίδα 250] *Da questo passò il Pisani a Vonizza, avendo spedito gli ordini al Diedo di rinforzare il Campo con due mille soldati delle Navi. Ella giace nella terra ferma, sopra di un Colle tutto grebani, che ha le radici sul Mare, dominando un Porto con piccolo ingresso, e dalla parte di terra è assicurata da'paludi. Ha tre recinti di muraglia senza terrapieno dalla parte di Levante, e dall'altra eravi in eminenza la Moschea, a guisa di Forte con alcuni cannoni, allora difesa da cinquecento fanti, e quattrocento cavalli. Il vento gagliardo da Levànte non permise all'armata di ancorarsi che nel Porto di San Marco; ivi sceso lo Sculemburgo col Provveditor Carlo Pisani, osservarono il terreno all'intorno per piantarvi il Campo. S'acudì senza indugio a due batterie, l'una contra il Torrion da Ponente, l'altra nel luogo, ov'erano le reliquie della Torre Papà Jana; eravi però frapposto tra le due batterie e la Fortezza un Seno, o sia il soprammentovato piccolo Porto precedentemente otturato co'legni affondati, ed estendevasi tra questo, e le batterie, soltissimo bosco per trecento passi, il quale fu in breve tempo spianato. Cannonarono i Turchi alla gagliarda, avendo contrapposto al Papà Jana due grossi Cannoni, ma il maggior danno provenne dal moschetto de'molti presidiarj disposti nelle Case del borgo, che stendevasi alla riva del piccolo Porto. Tosto però vi furono sloggiati da quattro piccoli cannoni, e dalle granate, gittate da due organelli con sei mortari per cadauno, restandovi il borgo incenerito. Contuttociò avvedutisi i Comandanti della difficultà di venir al fine dell'intrapresa da quella parte, e che prolungan-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

dosi, poteva essere sturbata dalla stagione, deliberarono di sbarcare dall'altra della pianura. Duecento Schiavoni presero terra di notte, ed aguataronsi; ed altri mille Greci salirono le Cime de'Monti a cavaliero del mare, per sparare sopra l'inimico quando si fosse mosso. All'alba, comparsa l'armata per sbarcare, vi si opposero i Turchi col Cannone dalla fortezza, ed altri [Σελίδα 251] *sortirono a piedi, ed a cavallo inoltrandosi verso il Mare. Ma da uno de'soldati in aguato essendo scaricato intempestivamente il fucile, susseguitarono anche gli altri abbruciando la polvere inutilmente: tuttavia questo disordine servì a qualche cosa di buono, perché sparando dall'altro del Monte anche i Greci, e temendo i Turchi di essere colti nel mezzo, sospesero la marcia. Seguendo lo sbarco senza contrasto, subitamente s'inoltrarono i Greci dell'ala sinistra condotti dal General Sala, e scortati di Dragoni, e da una compagna di Granatieri, sino alla falda de'Monti, ed i Tedeschi occuparono il piano formando il corpo di battaglia. Si videro i Turchi calare del monte con grida, ma staccata grossa partita per incontrarli, eglino ritrocessero, parte al Monte e parte in fortezza. Allora marciò l'Esercito sollecitamente, presentandosegli in faccia in ordine di battaglia. Ma i Turchi in vece di chiudersi alla difesa, s'incamminarono anch'essi ordinatamente per riconoscer i Nostri, indi senza rendere colpo voltarono le spalle per la strada del monte. Allora spedito dallo Sculemburgo il Capitano Savaliè co'suoi Granatieri, entrò nella fortezza senza ostacolo, impossessantosi di trenta due cannoni di bronzo, e sei mortari, oltra otto galeotte, vent'otto Libi, o siano barconi di quelli che servirono nell'assedio di Corfù, ed una Tartana affondata nell'imboccatura del porto.*

Vi restava, per aver l'intiero dominio del Golfo, di ridurre all'ubbidienza la Città dell'Arta. Ma la stagione inoltrata al Verno, e l'aver i Turchi prese le necessarie cautele per difenderla, indussero il Pisani a differirne l'assedio, ed a ricevere da que'Greci col mezzo del loro Vescovo il volontario sborso di due mille Cecchini presentemente, e di mille per annuo tributo, solito pagarsi anco nella guerra passata, ma intermesso per la demolizione della Prevesa in esecuzione della pace di Carlovvitz. Con che terminarono anche nel Levante le operazioni. Ridotta l'una e l'altra Fortezza in valida difesa, giusta gli ordini dello Sculemburgo con nuovi [Σελίδα 252] *Fortini, riparate le mura, e montate l'artiglierie, con presidio de'Reggimenti Cortese in Prevesa, e Bortuluzi in Vonizza, si potè crederle assicurare da qualunque tentantivo de'Nimici, i quali raccolti in molto numero all'Arta ne minacciavano il riacquisto. Lasciata perciò la sopraintendenza a Roberto Papasava allora Provveditore Straordinario di Santa Maura, ed al Provveditore d'Armata Foscari con una squadra di galee, se n'ritornò il Pisani a Corfù, preceduto dalle dichiarazioni del Pubblico gradimento nell'essere creato Cavaliere.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3.

Οι αναφορές του *Mercure Historique et Politique* της Χάγης σχετικά με τις επιχειρήσεις του έτους 1717 σε Πρέβεζα και Βόνιτσα από τους τόμους αρ. 63 και 64. Διατηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

τ. 63, τχ. μηνός Δεκεμβρίου 1717

[Σελίδα 620] [...] *VI. 1. Les nouvelles de Venise du 12. de passé, nous aprenoient qu'on y avois eu avis, par la voye d'Otrante, de la prise de la Forteresse de Preveza. Celles du 19. marquoient, qu'on y avoit eu la veille la confirmation de cette nouvelle par un Felouque dépêchée par le Général Pisani avec 10 Drapeaux. Le Lieutenant Colonel Allessandro Buzali, revenu sur la même Felouque raporte, que la petite Flotte des Venitiens étant venuë le 17. mouiller l'Ancre sous cette Place, le Général de Schuylembourg avoit fait d'abord débarquer les Troupes qu'il Commandoit, & avoit détaché le Chevalier Martini avec deux Brigades, l'une d'Esclavons & l'autre de Grecs; pour aller investir cette Forteresse, afin de l'assiéger dans les formes; sous la direction de 2. habiles Ingenieurs; que la Garnison Ottomane avoit fait ensuite 2. vigoureuses sorties, l'une sur les Esclavons, & l'autre sur les Grecs; mais qu'elle avoit été vigoureusement repousée dans la Place; que depuis ce jour-là jusqu'au 21., les Turcs avoient fait jouer diverses Mînes &* [Σελίδα 621] *Fourneaux, pour faire sauter en l'air les Venitiens, qui s'en étoient emparez de quelques Ouvrages exrérieurs, ce qui n'ayant pas eu l'éfet qu'ils s'en étoient promis, ils avoient arboré un Drapeau Blanc, demandant à Capituler; mais que le Capitaine Général leur avoit fait dire, qu'il n'y avoit pour eux aucune autre Capitulation à espérer, que de se rendre Prisonniers de Guerre: Que sur cette résponse, le Bassa qui Commandoit avoit pris la résolution de hazarder une retraite avec sa Garnison, qui étoit encore de 6. à 700. hommes, en abandonnant la Place, & en essayant de forcer un des quartiers des Assiégeans: Qu'ils avoient commencé à l'entrée de la nuit, à mettre ce Projet en éxécution; mais que les Assiégeans, qui étoient sur leurs gardes, les avoient reçûs de maniére, que la plus grande partie de cette Garnison avoit été tuée sur la place ou fait prisonniére, les Chrétiens n'ayant pardu en cette Action, qu'environ 100. hommes, entre lesquels se trouvoient, les Colonels Rosani & Branbach, un des Ajudans du Capitaine Général, & quelques autres Officiers moins considérables:* [Σελίδα 622] *que là-dessus on avoit pris possession de la Place, où on avoit trouvé 31. Piéces de Canon, la plûpart de Bronze, & beaucoup de toute sorte de Munitions: qu'on s'étoit ensuite occupé à combler les Aproches, le Capitaine Général ayant résolu de décamper dans peu, pour aller attaquer Vonizza. On ajoûte de Venise, qu'on y avoit chanté le Te Deum le 13. en Action de Grace pour cet avantage, & qu'on y avoit fait des réjoüissances pendant 3. jours.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

[Σελίδα 624] [...] *VI. 4. Les Lettres du 26. marquent qu'il étoit arrivé le 22. une autre Felouque avec des Lettres du Capitaine Général Pisani, portant qu'après la prise de Prevesa, l'Armée Venitienne ayant décampé le 26. du mois précédent, s'etoit avancée vers Vonizza, sous les ordres de ce Général. Qu'on avoit d'abord battu la Place de plusieurs piéces de Canon, & de plusieurs Mortiers, & que la Garnison qui étoit de 800. Janissaires & de 400. Spahis, avoit répondu avec courage, & fait une vigoureuse sortie sur les Assiégeans & sur les Troupes qu'on débarquoit; mais que le Général Pisani ayant posté sur une hauteur voisine 200. Soldats & mille Grecs, qui la chargérent à dos & en flanc; elle avoit été obligée de rentrer en desordre dans la Forteresse, qu'elle avoit abandonné la nuit suivante. On trouva dans la Ville 32. piéces de Canon & 6. Mortiers de Bronze & quantité de Munitions de Guerre. On s'empara ensuite d'un autre Port voisin; où l'on a trouvé 8. Galliotes & 16. Barques. On a pris plusieurs Drapeaux sur les Turcs & une Queuë de Cheval, qui a été placée à Venise,* [Σελίδα 625] *dans l'Englise dell Salute. On a chanté le Te Deum, pour cette nouvelle Victoire, dans l'Englise Ducale de St. Marc, & on a fait encore des réjoüissances pendant 3. jours. Le Senat a honoré le Capitaine Général Pisani du tître de Chevalier en considération de ce qu'il a fait cette Campagne pour la République.*

τ. 64, τχ. μηνός Ιανουαρίου 1718

[Σελίδα 34] [...] *VII. 1. [M]ais d'autres avis portent, que toute l'Armée Navale étoit arrivée le 24. de Novembre à Corfou, avec le Capitaine Général Pisani, après avoir mis Garnison dans la Ville de l'Arta, & muni les Forteresses nouvellement conquises de la Prevesa & Vonizza, ce chi rend la République maîtresse de l'Epire; ensuite de quoi le même Capitaine Général a mis le Troupes en quartier, à cause de Neiges qui commençoient à tomber & du froid qui commençoit à se faire sentir en ces quartiers-là.*

4.

Έξι χάρτες από το Κρατικό Αρχείο του Μάρμπουργκ (Staatsarchiv Marburg) με θέμα τις βενετικές επιχειρήσεις σε Πρέβεζα και Βόνιτσα το έτος 1717. Ανήκουν στη συλλογή πολεμικών χαρτών με γενικό τίτλο *Wilhelmshöher Kriegskarten* που απόκειται στο αρχείο και αποτελούν μέρος του 17ου τόμου με τον χαρακτηρισμό *Krieg zwischen den Türken, dem Kaiser und Venedig 1714-1718*. Τα αρχειακά δεδομένα και η μεταγραφή των υπομνημάτων των επιμέρους χαρτών, με διατήρηση της ορθογραφίας του προτοτύπου, έχουν ως εξής:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4.1
Χειρόγραφος επιχρωματισμένος χάρτης (Εικ. 3)
Αριθμός καταχώρισης: Hess. Staatsarchiv Marburg: WHK17/36
Συντάκτης: Άγνωστος
Χρονολογία: 1717
Διαστάσεις: 430x320 mm

PLAN DU FORT DE PREVESA
avec ses environs et le campement pendant le Siege

a. Place de Prevesa.
b. Galeres et Vaissaux de Transport.
c. Endroit du Deparquement.
d. Marche de Trouppes au Camp.
e. Campement.
f. Attaque.
g. Chemin par ou les Infideles se sont sauveés.
h. Poste des Esclavons.
i. Les 800 Hommes qui etoient sous les armes à la tête du Campement.
k. Galliottes.

4.2
Χειρόγραφος επιχρωματισμένος χάρτης (Εικ. 4)
Αριθμός καταχώρισης: Hess. Staatsarchiv Marburg: WHK17/36a
Συντάκτης: Άγνωστος
Χρονολογία: 1717
Διαστάσεις: 435x315 mm

Plan de Prevesa avec le Campement et l'Attacque

A. Place de Prevesa
B. Flotte de galeres, galiottes et de vaisseaux
C. L'Endroit du Deparquement
D. Campement sur le chemin d'Arta
E. Campement pres du vieux Prevesa
F. Chemin par au la garnison de la Place s'est sauveé
G. Post des Esclavons dans les maisons des pescheurs
H. Les 800 Hommes sous les armes
I. Galiottes dont le Turcs ont voulu de saisir en passant
K. Les Approches
L. Defilé occupé par un detachement d'Esclavons et de Grecs

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4.3
Χειρόγραφος επιχρωματισμένος χάρτης με κλίμακα· ένθετο έγχρωμο σχέδιο του φρουρίου Αγίου Ανδρέα στο πάνω δεξιό μέρος· χειρόγραφο υπόμνημα σε χωριστό φύλλο (Εικ. 5)
Αριθμός καταχώρισης: Hess. Staatsarchiv Marburg: WHK 17/37
Συντάκτης: Άγνωστος
Χρονολογία: 19.10.1717
Διαστάσεις: 535x380 mm· κλίμακα σε passi geometri

Pianta del attaco di Prevesa con il Golfo e suoi contorni, e, Campamento attacato al ottob: 19: 1717

A. Piazza di Prevesa
B. Galere, e, vascelli di trasporto e Galeote
C. Luogo dello Sbarco
D. Marchia delle Truppe al Campo
E. Campo
F. Attacco
G. Strada per la quale gl'infedeli si sono salvati
H. Posto di Schiavoni
I. Li 800 huomini sotto le armi
alla destra del Campo Galliotte
K. La Cavalleria
L. Campo delli Generali
M. Prevesa distrutta ve(c)chia

Στην ένθετη άποψη του φρουρίου: Veduta di Prevesa da Ostro

4.4
Χειρόγραφος επιχρωματισμένος χάρτης χωρίς υπόμνημα ή άλλο σχολιασμό πέραν της ένδειξης του φρουρίου της Βόνιτσας (Εικ. 6)

Αριθμός καταχώρισης: Hess. Staatsarchiv Marburg: WHK 17/38ab
Συντάκτης: H. C. Brückell
Χρονολογία: 1717
Διαστάσεις: 610x450 mm

Wonitza

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4.5
Χειρόγραφος επιχρωματισμένος χάρτης· ένθετο έγχρωμο σχέδιο του φρουρίου στο πάνω αριστερό μέρος· τίτλος και λεπτομερές χειρόγραφο υπόμνημα σε χωριστό φύλλο (Εικ. 7)

Αριθμός καταχώρισης: Hess. Staatsarchiv Marburg: WHK17/39
Συντάκτης: Άγνωστος
Χρονολογία: 02.11.1717
Διαστάσεις: 660x430 mm· κλίμακα: 200 passi geometri

Pianta del attacco di Vonitzza con il Golfo e suoi Contorni Presa Dalli Armi della Ser.ma. Rep.lica die Venetia li 2 di Novembre 1717 e poi le Dichiarazione (sic) *delle Lettere*

A. La Fortezza di Vonizza
B. Rettirata
C. Piatta forma Bastionata Battuta in Breschia de nostro Canone
D. Borgo
E. Traverse Murate con loro Torrioni e Teritori
F. Accampamento appresso Bordo *(sic)* sudetto
G. Salita sopra la Montagna e Stradone per dove fu condotta l'artigleria sulle Batterie
H. Strada dall'Accampamento alle Batterie *(διαγραμμένη λέξη)*
I. Batterie di 4. Pezzi di Canoni di 50.
K. Batteria di 4. Pezzi di Canoni di 30.
L. Batterie di 4 Mortari
M. Batteria di 6 Pezzi di 12 Libel. *(;)*
(διαγραμμένη λέξη) per *(με διαφορετική μελάνη)* batter il borgo
N. Otto Galiotte e 28. barconi costrutti
(διαγραμμένες λέξεις με διαφορετική μελάνη)
O. Camino, preso dalla Flotta leggiera à far il Disbarcho in Terra *(διαγραμμένη λέξη)* ferma *(με διαφορετική μελάνη)*
P. Luogo, ove disbarcarono le nostre Truppe
Q. Strada che tennero li Turchi per impedir il disbarco
R. imboscada degli Schiavoni
S. Terreno ove le Truppe furono messe in Battaglia
T. Pluttone dei Granadieri che attaccarono l' *(με διαφορετική μελάνη)* Nemico
V. Distaccamento delli Schiavoni nella marchia Contra li Turch[i] *(με διαφορετική μελάνη)*
X. Due Collone *(sic)* di cui unafu *(sic)* fu *(με διαφορετική μελάνη)* ocupata dai Nostri l'altra dai Turchi

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Y. Ponte di Pietra sopra*(το ο με διαφορετική μελάνη)* la quale Difilorono le nostre Truppe
Z. Ordine di Battaglia delle nostre truppe per attacar il Trincieramento e Campamento delli Turchi
Aa. Trincieramento e, Campo delli Turchi
Bb. Camino il quale tennero li infideli per venir ad attacarli*(μη ευκρινής διόρθωση του l με διαφορετική μελάνη)*
Cc. Strada la qual tennero li Turchi per fuggirsene
Dd. Altezza sopra la quale furono postati li greci mentre disbarcassimo
Ee. Vascelli di trasporto
Ff. porto st marco

Nomi delli Regimenti
1. Lorena.
2. Sultzbach
3. Cortese, overo italiani
4. Schiavoni
5. Waldeck
6. Ottingen

Στην ένθετη άποψη του φρουρίου: Veduta di Vonizza da Ponente

4.6
Χειρόγραφος επιχρωματισμένος χάρτης· λεπτομερές υπόμνημα στο πάνω αριστερό μέρος του χάρτη· τίτλος και ονομασία των συμμετασχόντων συνταγμάτων στο κάτω δεξιό μέρος του χάρτη (Εικ. 8)

Αριθμός καταχώρισης: Hess. Staatsarchiv Marburg: WHK17/38a
Συντάκτης: H. C. Bröckell
Χρονολογία: 02.11.1717
Διαστάσεις: 630x430 mm· κλίμακα: 600 passi veneti

Pianta del'Attacco di Voniza con il Golfo e suoi Contorni presa dalli Armi della Seren.ma. Republica die Venetia le 2 Novembre 1717

Nomi delli Regimenti
1. Lorena.
2. Sultzbach.
3. Cortese.
4. Waldeck.
5. Otting.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

+ Corpo di Schiavoni et il Regimento di Sax=Hilperhausen rilasciato per la sicurità del nostro Campo e per la communicatione col Mare.

DICHIARAZIONE DELLE LETTERE

A. La Fortezza di Voniza
B. Retirata.
C. Piattaforma bastionata battuta in Breschia dal nostro Canone.
D. Borgo.
E. Traverse Murate con loro Torrioni e Territorio.
F. Porto di Voniza
G. Porto di St. Marco
H. Accampamento appresso il Porto sudetto.
I. Salita sopra la Montagna e Stradone per dove fù condotta l'Artiglieria sulle Batterie.
K. Strada dall'Accampamento alle Batterie, et all'Attacco.
L. Batteria di 4. Pezzi di Canoni di 36. lb. la balla.
M. Batteria di 4. Pezzi di Canoni di 20. lb. la Balla.
N. Batteria di 4. Mortari
O. Batteria di 6. Pezzi a 6. lb. la Balla per batter il Borgo.
P. 8. Galeote e 28. barconi costrutti per l'Assedio di Corfù, con una Tartana fondata all'imboccatura del Porto con più altre Barche.
Q. Camino, preso dalla Flotta leggiera à fare il Disbarcho in Terra ferma.
R. Luocho *(sic)*, ove disbarcarono le nostre Truppe.
S. Strada che tennero i Turchi per impedire il disbarcho.
T. Imboscada dei Schiavoni.
U. Terreno ove le Truppe furono messo in Battaglia.
X. Plutoni de Granatieri che attacarono il Nemico.
Y. Distaccamento delli Schiavoni nella Marchia contra li Turchi.
Z. Due Colline, di cui una fù occupata dai Nostri l'altra dai Turchi.
Aa. Ponte di Pietra il quale difilarono le nostre Truppe.
Bb. Ordine di Battaglia delle nostre Truppe per attacar il Trincieramento et Accampamento di Turchi.
Cc. Trincieramento et Accapamento delli Turchi.
Dd. Camino il quale tennero gl'Infedeli per venir ad attacarci.
Ee. Cavalleria et Infanteria nemica.
Ff. Strada qual tennero li Turchi per fuggirsene.
Gg. Altezza sopra la qual furono postati li Greci mentre disbarcassimo.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρωτογενείς πηγές και αρχειακό υλικό

FERRARI, 1723, *Delle notizie storiche della Lega tra l'Imperatore Carlo VI e la Republica di Venezia contra il Gran Sultano Acmet III e de'loro Fatti d'armi dall'anno 1714 sino alla Pace di Passarowitz, di Girolamo Ferrari, Dottore delle leggi, Libri quattro*, Βενετία, Τυπογραφείο Carlo Buonarrigo

MERCURE, 1717, *Mercure Historique et Politique, Contenant l'état présent de l'Europe, ce qui se passe dans toutes le Cours, l'intérêt des Princes, leurs Brigues, & généralement tout ce qu'il y a de curieux pour le Mois de Décembre 1717 – Le tout accompagné de Réflexions Politiques sur chaque Etat*, [τ. 63], Χάγη

MERCURE, 1718, *Mercure Historique et Politique, Contenant l'état présent de l'Europe, ce qui se passe dans toutes le Cours, l'intérêt des Princes, leurs Brigues, & généralement tout ce qu'il y a de curieux pour le Mois de Janvier 1718 – Le tout accompagné de Réflexions Politiques sur chaque Etat*, τ. 64, Χάγη

PARAVIA, Antonio Paravia, *Mio portafogli di viaggi, osserervazioni, memorie, e frammenti istorici del mio tempo. Parte prima Dall'anno 1754 fino al 1774*, Βενετία, Βιβλιοθήκη Μουσείου Civico Correr, Provenienze Diverse 241b

SCHULENBURG, 1834, *Leben und Denkwürdigkeiten Johann Mathias Reichsgrafen von der Schulenburg, Erbherrn auf Emden und Delitz, Feldmarschalls in Diensten der Republik Venedig. Aus Original-Quellen bearbeitet – In zwei Theilen*, τ. 1-2, Λειψία

WILHELMSHÖHER KRIEGSKARTEN, τ. 17 με τίτλο *Krieg zwischen den Türken, dem Kaiser und Venedig 1714-1718*: συλλογή χαρτών που απόκειται στο Hessisches Staatsarchiv Marburg

Βιβλιογραφία

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σπ.Ι., 1996, Από τους ορίζοντες της τοπικής ιστορίας, στο: *Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού. Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα, 433-437

ΑΥΔΙΚΟΣ Ευ.Γ., 2003, Η ελιά στην Πρέβεζα: συμβολική σημασία και κοινωνικοί μετασχηματισμοί, στο: Π. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ & Λ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ (Επιμ.), *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο (Πρακτικά συμποσίου, Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000)*, Αθήνα, 175-184

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε.Κ., 1987, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1790). Ένα εμπόριο με προεκτάσεις*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 6-44

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2007, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 66-111

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2009, Πολιτική, πειρατεία και τέχνη. Η δήωση της Πρέβεζας από τους ιππότες του Αγίου Στεφάνου το έτος 1605, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 63-116

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2010, Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά το 17° και 18° αιώνα, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτεμβρίου 2009*, τ. 1, Πρέβεζα, 435-459

ΘΕΜΕΛΗΣ Π., 2007, Η αξία των βενετικών αρχείων για την αρχαιολογική έρευνα. Ορισμένα παραδείγματα, στο: *Πληροφορίες για την τεχνολογία στις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές (Πρακτικά ημερίδας, Αθήνα, 10 Σεπτεμβρίου 2005)*, Αθήνα, 43-62

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. (Επιμ.), 2006, *Επί Χάρτου. Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2010, Το κάστρο της Μπούκας (1478-1701). Η οχυρωμένη Πρέβεζα μέσα από τις πηγές, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, 16-20 Σεπτεμβρίου 2009*, τ. 1, Πρέβεζα, 395-433

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Στ.Β. (Επιμ.), 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα*, Πρέβεζα

ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING Ο., 2004, Η Λευκάδα στη βενετική χαρτογραφία (1686-1729), στο: G. TOLIAS & D. LOUPIS (Επιμ.), *Eastern Mediterranean Cartographies, EIE/KNE, τετράδια εργασίας* 25/26, 93-133

ΛΙΑΤΑ Ε.Δ., 2003, Η «Τετρακωμία» της Λευκάδας. Σχόλιο σ' ένα σχέδιο του 1684, *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 9, 13-34

ΤΟΛΙΑΣ Γ., 2008, *Ιστορία της Χαρτογραφίας του ελληνικού χώρου, 1420-1800. Χάρτες της συλλογής Μαργαρίτας Σαμούρκα*, Αθήνα

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Δ., 2002, *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος, 1714-1718*, Αθήνα

AMORETTI G., 2006, *La Serenissima Repubblica in Grecia, XVII-XVIII secolo. Dalle tavole del Capitano Antonio Paravia e dagli archivi di Venezia*, Torino

BREDEKAMP H., 2010, *Theorie des Bildakts*, Berlin

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

BURKE P., 2001, *Eyewitnessing. The uses of images as historical evidence*, London

CENSER J.R., 1994, *The French press in the age of Enlightenment*, London

CURLIN J.S. & KARABELAS N.D., 2010, Adi 31 Agosto 1797. A dispute in the Venetian-Ottoman border of Preveza, στο: A. TSORLINI (Ed.), *Proceedings of the 10th National Cartographic Conference (Ioannina 2008)*, Θεσσαλονίκη, 111-140

DERRIDA J. 1967, *De la grammatologie*, Paris

HARLEY J.B., 2001, *The new nature of maps. Essays in the history of cartography*, ed. by P. Laxton, Baltimore

JÄGER H.-W. (Ed.), 1997, *Öffentlichkeit im 18. Jahrhundert*, Göttingen

KARKAZIS M., 2007, Un'inedita veduta dalla galleria del Maresciallo Schulenburg, *Bollettino d'Arte* 140, 129-132

LOMBARD J., 1991, Mercure Historique et Politique 1 (1686-1782), στο: J. SGARD (Ed.), *Dictionnaire des journaux 1600-1789*, αρ. 940, Paris

PANSINI V., 2007, *Cartography and production of space. A challenge for the historian*, European University Institute (Max Weber Programme / Working Paper 33)

POTEN B.v., 1891, s.v. Schulenburg-Klosterroda, Friedrich Albrecht Graf von der, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 32, 663-664, Onlinefassung http://www.deutsche-biographie.de/pnd117160245.html?anchor=adb (προσπέλαση 20.12.2011)

SCHMIDT H., 1991, *Il salvatore di Corfù Matthias Johann von der Schulenburg (1661-1747). Una carriera militare europea al tempo dell'alto assolutismo*, Venezia

SETTON K.M., 1991, *Venice, Austria and the Turks in the seventeenth century*, Philadelphia

STOURAITI A., 2008, *Colonial mapping and local knowledge in the Venetian Empire, 1684-1715*, European University Institute (Max Weber Programme / Working Paper 15)

TODT K.-P., 2011, Venezianer, Deutsche und Osmanen im Kampf um Griechenland (1645-1718), *Thetis. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns* 18, 130-165

WOODWARD D., 1974, The study of the history of cartography. A suggested framework, *The American Cartographer* 1, τχ. 2, 101-115

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ελευθέριος Λ. Βετσιος

Ενστάσεις των Γάλλων στη δασμολογική πολιτική των Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στις αρχές του 18ου αι.

Οι σχέσεις μεταξύ των Γάλλων και Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οικονομία. Το Γαλλικό Προξενείο, που άρχισε να λειτουργεί στην Άρτα από το 1702,[1] άλλωστε έδινε μεγάλη σημασία σε αυτές, επειδή οι Βενετοί ήταν σε θέση να επιτηρούν την είσοδο του Αμβρακικού με τα φρούρια της Πρέβεζας και της Βόνιτσας και επομένως να ελέγχουν το βασικό πεδίο δράσης των γαλλικών συμφερόντων στην περιοχή. Επιπλέον, η μικρή απόσταση του προξενείου από τις βενετικές κτήσεις των Επτανήσων, έδινε μια νέα διάσταση στις παραπάνω σχέσεις.

Είναι, βέβαια, γνωστό, ότι ανάμεσα στη Γαλλία των Λουδοβίκων και τη Γαληνότατη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου σε οικονομικό επίπεδο επικρατούσε πάντοτε ένα κλίμα ανταγωνιστικό, με ιδιαίτερη έμφαση στο πρώτο μισό και πιο πολύ στην πρώτη τριακονταετία του 18ου αιώνα. Η διαπίστωση του Γάλλου προξένου G. Dubroca[2] στα 1706, ακόμη κι αν θεωρηθεί υπερβολική, δεν παύει να είναι σωστή στη βάση της: «Ο βασιλιάς της Γαλλίας δεν έχει χειρότερους εχθρούς από τους Βενετούς».[3]

Το βασικό θέμα που απασχόλησε τους Γάλλους προξένους της Άρτας ως προς τις σχέσεις τους με τους Βενετούς, από την ίδρυση του προξενείου, ήταν η απαίτηση των Βενετών να εισπράττουν φόρους και για εμπορεύματα που φορτώνονταν σε τουρκικές περιοχές. Για να εμποδίσουν τους Γάλλους να σταθεροποιήσουν το εμπόριο τους σε μια περιοχή, στην οποία από παλαιά ανθούσε το δικό τους, οι Βενετοί υποχρέωναν όσα γαλλικά καράβια αγκυροβολούσαν στην Κέρκυρα γι' ανεφοδιασμό να πληρώνουν δασμό 6% στην

[1] Για το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας περισσότερα βλ. Σιοροκας 1981.

[2] Ο Guillaume Dubroca υπηρέτησε ως πρόξενος της Άρτας την περίοδο 1705-1724. Για τα πρόσωπα που υπηρέτησαν ως πρόξενοι στην Άρτα, βλ. Σιοροκας 1981, 78-99.

[3] Βλ. Σιοροκας 1981, 177.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αξία των εμπορευμάτων που φορτώνονταν στην οθωμανική επικράτεια. Στις διαμαρτυρίες του Γάλλου προξένου B. Garnier,[4] που μάλιστα πήγε για τον σκοπό αυτόν στην Κέρκυρα, η απάντηση του γενικού προβλεπτή (ή προνοητή) της θάλασσας[5] D. Dolfin[6] ήταν ότι ο ίδιος έως τότε δεν είχε δεχθεί κανένα παράπονο για την επιβολή του συγκεκριμένου δασμού.[7] Οι παραστάσεις και οι απειλές του Γάλλου προξένου, ότι θα διαμαρτυρηθεί στον Βενετό βάιλο και στον ίδιο τον δόγη, δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Το πρόβλημα το αντιμετώπισε και ο πρόξενος H. Pellissier,[8] ο οποίος, μάλιστα, εισηγήθηκε στο γαλλικό υπουργείο (*Ministère de la Marine*) να προβεί σε επίσημο διάβημα προς τη βενετική Γερουσία.

Η κατάσταση έγινε χειρότερη για τους Γάλλους μετά τη συνθήκη του Passarowitz (1718),[9] με την οποία δόθηκαν στους Βενετούς η Πρέβεζα και η Βόνιτσα, και είχαν πλέον τη δυνατότητα να ελέγχουν τη ναυσιπλοΐα από και προς τις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου. Οι Βενετοί θέλησαν να εκμεταλλευτούν αυτήν τη δυνατότητα και ως αντιστάθμισμα για την απώλεια της Πε-

---

[4] Ο Benoît Garnier υπηρέτησε ως πρόξενος της Άρτας την περίοδο 1702-1703, βλ. ΣΙΟΡΟΚΑΣ 1981, 79.

[5] Ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας (*Provveditor General da Mar, Γ(γ)κενεράλης* στις ελληνικές πηγές) ήταν η ανώτατη διοικητική βενετική αρχή στις κτήσεις της Ανατολής. Διοριζόταν από τη βενετική Γερουσία, έμενε στην Κέρκυρα και είχε τον έλεγχο όλης της πολιτικής και δικαστικής εξουσίας στα Ιόνια νησιά, βλ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ 1856, 4· BACCHION 1958, 158· ΤΣΙΤΣΑΣ 1989, 72-91.

[6] Κατάλογο με τους γενικούς προβλεπτές της θάλασσας από το 1684 έως το 1797 βλ. ΜΑΧΑΙΡΑΣ 1951, 314-316.

[7] Ο πρόξενος B. Garnier σε επιστολή του με χρονική ένδειξη 3.11.1702 αναφέρει σχετικά: «Οι Βενετοί διεξάγουν εδώ μεγάλο εμπόριο, για να εμποδίσουν δε το Εμπόριο των Γάλλων, υποχρεώνουν όλους όσοι φορτώνουν στις σκάλες, που είναι όλοι τους υπήκοοι του Σουλτάνου, να πληρώνουν 6% στην Κέρκυρα, που δεν απέχει από την Σαγιάδα παρά 4 ώρες ταξίδι. Επειδή το δικαίωμα αυτό μου φάνηκε εξαιρετικά ικανό να αφαιρέση από τους Γάλλους την ελευθερία του ως άνω εμπορίου, υποχρεώθηκα να πάω στην Κέρκυρα, για να παραπονεθώ στον Προβλεπτή, τονίζοντας του, ότι η Βενετία, μη έχουσα καμμιά κυριαρχία πάνω στα εδάφη του Μεγάλου Κυρίου, όπου οι υπήκοοι του Βασιλέως (της Γαλλίας) έχουν μια πλήρη ελευθερία να εμπορεύονται και όπου πληρώνουν τα δικαιώματα που καθόρισαν οι δύο χώρες (Γαλλία-Τουρκία), δεν δικαιούται η Βενετία να επιβάλη νόμιμα δικαιώματα άλλα, έκτος αν πρόκειται, τα προερχόμενα απ' εκεί εμπορεύματα να ξεφορτωθούν (στην Κέρκυρα). Δεν μου έδωσε καμμιά ικανοποίηση. Μου είπε μόνον, ότι τα δικαιώματα αυτά (σ.μ. το 6%) πληρωνότανε πάντα χωρίς παράπονο. Διαμαρτυρήθηκα, είπα ότι στο μέλλον δεν θα πληρωθούν και ότι θα γράψω στον κύριο πρέσβυ της Βενετίας, στην Κων/πολι, για να πληροφορήση τη Δημοκρατία, για την αδικία αυτή», βλ. ΜΑΞΙΜΟΣ 1945, 42.

[8] Ο Hièrosme Pellissier υπηρέτησε ως πρόξενος της Άρτας την περίοδο 1703-1705, βλ. ΣΙΟΡΟΚΑΣ 1981, 79-80.

[9] Η συνθήκη του Passarowitz υπογράφτηκε στις 21 Ιουλίου 1718 από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Κάρολο ΣΤ' και τον σουλτάνο Αχμέτ Γ'. Η ομώνυμη εμπορική συνθήκη υπογράφτηκε λίγες μέρες αργότερα στις 27 Ιουλίου. Σχετικά βλ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 456-481.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λοποννήσου, γεγονός που επισημαίνεται και στην προξενική αλληλογραφία.[10]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις γαλλοβενετικές σχέσεις στην περιοχή παρουσιάζουν δύο επιστολές του προξένου G. Dubroca προς τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας A. Pisani, πριν ακόμη τελειώσει ο έβδομος και τελευταίος Βενετοτουρκικός πόλεμος και πριν υπογραφεί η συνθήκη του Passarowitz.[11] Με την πρώτη από αυτές, με χρονική ένδειξη 13 Νοεμβρίου 1717, ο Γάλλος πρόξενος ζητούσε διευκρινήσεις στα εξής καίρια ερωτήματα: α) Να δηλωθεί από τον γενικό προβλεπτή, αν συμφωνούσε για την παροχή λιμενικών και εμπορικών διευκολύνσεων προς τους Γάλλους στην Πρέβεζα, διευκολύνσεις που τους παραχωρήθηκαν και τη χρονική περίοδο κατά την οποία η πόλη ήταν υπό τουρκική κατοχή·[12] β) αν οι ίδιες διευκολύνσεις παρέχονταν και στο Ξηρόμερο·[13] γ) πού εδράζονταν οι αξιώσεις των Βενετών για επιβολή τελωνειακών δασμών στις δύο προαναφερόμενες περιοχές· δ) αν αναγνωριζόταν η ιδιότητα και η άσκηση των προξενικών καθηκόντων του G. Dubroca ή εκπροσώπου του στις προαναφερόμενες περιοχές· ε) αν παρεχόταν στα γαλλικά πλοία το δικαίωμα να καταπλέουν ελεύθερα στην Κόπραινα[14] και στις υπόλοιπες σκάλες της δικαιοδοσίας του προξενείου χωρίς να εμποδίζονται στην Πρέβεζα, αλλά ούτε και στη Βόνιτσα· στ) αν τα γαλλικά καράβια θα πλήρωναν αγκυροβόλιο στην Πρέβεζα ή τη Βόνιτσα ή αν θα εξαιρούνταν από αυτό, όπως και στο παρελθόν· ζ) αν θα παρεχόταν προστασία στους Γάλλους κατά τις μετακινήσεις τους προς τις σκάλες της περιοχής ή προς τα Γιάννενα, όταν περνούσαν μέσα από βενετικές περιοχές· ο πρόξενος της Γαλλίας ζητούσε ακόμη προστασία και για τους δύο γενίτσαρους Ισούφ και Μεχμέτ που είχε στην υπηρεσία του· η) αν, τέλος, προστατεύονταν, σε περίπτωση ανάγκης, οι εγκαταστάσεις των Γάλλων στην Άρτα.[15] Από τη δεύτερη επιστολή του G. Dubroca, με ημερομηνία 13 Ιανουαρίου 1718, πληροφορούμαστε την απάντηση του A. Pisani στα ερωτήματα του Γάλλου προξένου. Σύμφωνα, λοιπόν, με την απάντηση του Βενετού αξιωματούχου, οι Γάλλοι έπρεπε να καταβάλλουν στην Πρέβεζα τελωνειακό δασμό 4% για ό,τι εισαγόταν ή εξαγόταν από τον Αμβρακικό κόλπο, ένα *bezzo* ακόμη, επιπλέον του

---

[10] Βλ. ΣΙΟΡΟΚΑΣ 1981, 182.

[11] Βλ. Παράρτημα εγγράφων 1.

[12] Το χρονικό ανακόλουθο που παρατηρείται εδώ μπορεί να εξηγηθεί, μόνο εάν υποθέσουμε ότι οι σχετικοί όροι της συνθήκης του Passarowitz (για την παραχώρηση της Πρέβεζας και της Βόνιτσας στους Βενετούς) είχαν γίνει γνωστοί πριν την υπογραφή της.

[13] Με τον όρο *Ξηρόμερο* δηλώνεται η ορεινή περιοχή της Ακαρνανίας από τον Αμβρακικό, την περιοχή της Βόνιτσας και την απέναντι της Λευκάδας ακαρνανική ακτή μέχρι τον Αχελώο. Το όνομα της περιοχής οφείλεται στην ανεπάρκεια υδάτινων πόρων.

[14] Για την Κόπραινα περισσότερα βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2007, 274.

[15] Βλ. Παράρτημα εγγράφων 2. Τα δύο τελευταία ερωτήματα υποβάλλονται, επειδή ο έβδομος Βενετοτουρκικός πόλεμος βρισκόταν σε εξέλιξη. Επίσης, μνεία και περίληψη της επιστολής βλ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1936, 291.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4%, για κάθε λίβρα καπνών και ότι όλα τα εμπορεύματα έπρεπε να μεταφέρονται μέσω της Βενετίας.[16]

Βέβαια, ο G. Dubroca θεώρησε τους ορούς αυτούς απαράδεκτους, επειδή, κατά τη συλλογιστική του, εάν ο καθένας επέβαλλε τέτοιους περιορισμούς, το εμπόριο από τη θάλασσα θα έπρεπε να σταματήσει. Διπλωματικότατα, όμως, δεν έκλεισε τις διαπραγματεύσεις. Χωρίς να θίξει καθόλου το δεύτερο και το τρίτο σημείο της επιστολής του A. Pisani, αντιπρότεινε στο πρώτο να μοιράζονται οι Βενετοί με τους Τούρκους τους τελωνειακούς δασμούς, πράγμα το όποιο δε δέχτηκαν οι Τούρκοι. Ούτε οι παραστάσεις του Γάλλου προξένου προς τον μετέπειτα γενικό προβλεπτή Z. Pasqualigo είχαν κάποιο θετικό αποτέλεσμα. Με επιστολή, λοιπόν, προς τον υπουργό του με χρονική ένδειξη 10 Απριλίου 1720, ο G. Dubroca εισηγούνταν να γίνουν διαβήματα προς τη Βενετία. Παράλληλα, περίμενε την εξέλιξη της υπόθεσης και από την πλευρά του βοεβόδα της Άρτας, που είχε ειδοποιήσει σχετικά την Πύλη και οι σχέσεις του με τους Βενετούς δεν ήταν καθόλου φιλικές. Στην παραπάνω επιστολή προς το γαλλικό υπουργείο υπάρχει συνημμένο υπόμνημα του Γάλλου προξένου, όπου αναφέρονται τα σημεία, στα οποία στήριξαν οι Βενετοί τις απαιτήσεις τους για την είσπραξη τελωνειακού δασμού: Στήριζαν τις απαιτήσεις τους αυτές για είσπραξη τελωνειακών δασμών στην Πρέβεζα στο γεγονός ότι θεωρούσαν τον εαυτό τους κυρίαρχο της θαλάσσιας περιοχής του Αμβρακικού κόλπου και επέμεναν ότι το τελωνείο υπήρχε ήδη στην Πρέβεζα από την περίοδο που οι Οθωμανοί κατείχαν την πόλη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντίκρουση των επιχειρημάτων αυτών των Βενετών από τον Γάλλο πρόξενο. Αυτός συγκεκριμένα ανέφερε ότι οι Τούρκοι εισέπρατταν τελωνειακό δασμό στην Πρέβεζα, επειδή ήταν κύριοι και της στεριάς γύρω από τον κόλπο. Αντίθετα, οι Βενετοί, σύμφωνα με το άρθρο 4 της συνθήκης του Passarowitz, είχαν στην κατοχή τους έδαφος καλυπτόμενο σε μιας ώρας πορεία από το φρούριο της Πρέβεζας και ποτέ δεν τους παραχωρήθηκε η κυριαρχία της θαλάσσιας περιοχής του κόλπου. Άλλωστε, ο Σουλτάνος κατείχε μέσα στην περιοχή αυτή ιχθυοτροφεία και αλυκές, των οποίων η ύπαρξη δεν συμβιβαζόταν με τις βενετικές αξιώσεις. Ακόμη, οι Τούρκοι εισέπρατταν παλαιότερα τελωνειακούς δασμούς στην Πρέβεζα, χωρίς, όμως, και να εισπράττουν άλλον παρόμοιο δασμό οπουδήποτε στις ακτές του κόλπου, παρόλο που αυτές ανήκαν σε δύο διαφορετικά σαντζάκια: από την Πρέβεζα ως την Κόπραινα, στο σαντζάκι των Ιωαννίνων, βοεβοδιλίκι Άρτας, και από κει και πέρα στο σαντζάκι του Κάρλελι, βοεβοδιλίκι Βόνιτσας. Αλλά και αν ακόμη υποτεθεί, συνέχιζε ο Γάλλος πρόξενος, ότι οι Βενετοί ήταν κυρίαρχοι και της θαλάσσιας περιοχής, δε δικαιούνταν τίποτε πε-

[16] Βλ. Παράρτημα εγγράφων 3. Ο Κ.Δ. Μέρτζιος παρουσιάζει την επιστολή σε μετάφραση, την οποία και παραθέτω, βλ. Παράτημα εγγράφων 4, πρβλ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1955-1962, 274-275.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρισσότερο απ' ό,τι ζητούσαν και άλλοι που εξουσίαζαν θαλάσσιες περιοχές: Να υψώνουν τη σημαία τους όσα καράβια περνούσαν κάτω από τα φρούρια τους, ν' αποδίδουν τον οφειλόμενο χαιρετισμό με βολές των πυροβόλων τους και να πληρώνουν αγκυροβόλιο, όταν σταματούσαν σε κάποιο λιμάνι. Δε θα εισπράττονταν, όμως, τελωνειακοί δασμοί, επειδή το θαλάσσιο εμπόριο θα έσβηνε, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο. Τονίζεται επιπλέον εμφατικά ότι οι δασμοί αυτοί, επιβάλλονταν μόνο στα γαλλικά καράβια, κάτι που ήταν επιβαρυντικό για το γαλλικό εμπόριο. Οι Γάλλοι ήταν διατεθειμένοι πάντως να αναγνωρίσουν στους Βενετούς δικαιώματα τελωνείου στην περίπτωση που τα καράβια θα φόρτωναν ή θα ξεφόρτωναν σε βενετοκρατούμενη περιοχή.

Τέλος, ο G. Dubroca διατύπωνε στο υπόμνημα του την εισήγηση να τονιστεί στην Πύλη η ζημιά που θα προξενούσαν στα συμφέροντα της οι αξιώσεις των Βενετών· ότι δηλαδή υπήρχε κίνδυνος να έχανε η Πύλη ένα μεγάλο μέρος των τελωνειακών δασμών που θα εισέπραττε, επειδή κανένας δε θα φόρτωνε ούτε θα ξεφόρτωνε εμπορεύματα στις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου για να αποφύγει την καταβολή διπλού δασμού (σε Βενετούς και Τούρκους). Πραγματικά έγιναν επίσημα διαβήματα στην Πύλη, ενώ σημειώθηκε παράλληλα ζωηρή παρασκηνιακή δραστηριότητα του πρεσβευτή de Bonnac. Αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών ήταν να γίνουν αυστηρές συστάσεις της Πύλης στον Βενετό βάιλο και να εκδοθεί σχετικό διάταγμα, το οποίο απαγόρευε στους Βενετούς της Πρέβεζας να εισπράττουν εκεί άλλον φόρο, εκτός από εκείνον που θα συμφωνούνταν ανάμεσα στους Τούρκους και τον εξουσιοδοτημένο εκπρόσωπο του βαΐλου και του γενικού προβλεπτή της θάλασσας.

Τελικά, μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ Βενετών, Γάλλων και Τούρκων, επήλθε συμφωνία, που προέβλεπε να πληρώνονται, για κάθε εισαγόμενο ή εξαγόμενο από τις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου προϊόν αξίας 400 άσπρων, τα ¾ του τελωνειακού δασμού στον βοεβόδα της Άρτας και το υπόλοιπο ¼ στο τελωνείο των Βενετών στην Πρέβεζα. Ακόμη, πληροφορούμαστε ότι το ύψος του δασμού αυτού ήταν 3% για τους Γάλλους και 4% για τους υπόλοιπους Ευρωπαίους.[17] Μάλιστα, για την καλύτερη εξασφάλιση της είσπραξης των οφειλόμενων δασμών, θα μπορούσε ο τελώνης των Βενετών ή εντεταλμένος αντιπρόσωπός του να επισκέπτεται τα πλοία, τόσο όταν φόρτωναν, όσο και όταν ξεφόρτωναν εμπορεύματα στις σκάλες της Άρτας, για να ζητά τα σωστά τελωνειακά δικαιώματα, σύμφωνα με όσα ρύθμιζε η συμφωνία. Η συμφωνία αυτή υπογράφτηκε στις 2 Αυγούστου 1720 από τον Βενετό γενικό προβλεπτή της θάλασσας Zorzi Pasqualigo, τον βοεβόδα της Άρτας Husayn aga και τον Γάλλο πρόξενο στην Άρτα G. Dubroca.[18]

---

[17] Archivio di Stato di Venezia (A.S.V.), Senato, Dispacci Ambasciatori Costantinipoli, f. 241, No. 201, Copia No. 4.

[18] A.S.V., P.T.M., f. 867, Copia No. 1, Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720, συνημμένη στο έγγραφο No.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα εγγράφων

1

Archivio di Stato di Venezia (A.S.V.), Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, quaderno 250, χ. αρ. (1717, Δεκεμβρίου 18)

1717 18 dec(emb)re in Pregadi
E da mò siano datte in copia ai Deputati al Comercio e V Savii alla Mercanzia con le lettere del Cap(ita)n G(e)n(er)al quelle del Console di Francia in Arta per gl'opportuni riflessi e per quei suggerim(en)ti che giudicassero convenienti al Pub(lic)o interesse.
Dona Perazzo nod(ar)o Ducal
Στο περιθώριο με κόκκινο χρώμα η σημείωση: «1717 Arta»

Copia di contenuto in Dispaccio di S(ua) E(ccellenza) Cap(ita)n G(e)n(er)al delle 17 nov(emb)re 1717
Dal Console di Francia com(m)orante nela terra dell'Arta mi furono novam-(en)te scritte due lettere che unisco in copia. L'una è anteriore al sopra-espresso stabilito accordo a facilità del quale molto giovò la risposta assai sostenuta che havevo reso alli due precedenti fogli già umiliati a V(ostre) E(ccellenze). L'altra è posteriore, nella quale spiega egli varie ricerche concernenti il traffico de bastim(en)ti di sua Nazione. E come reputo degno delle Pub(lic)e ponderazioni, il punto principale dell'estrazione delle mercanzie del golfo, delle quali ne ha egli fatto un assai osservabile inchiesta per dar carico ai bastim(en)ti di sua Nazione, mi è parso proprio stimando la tenuità mia più consentaneo al giusto et all'interesse di V(ost)ra Ser(eni)tà, che il negozio habbia ad havere li suoi ricapiti per costà solam(en)te a riserva di ciò potesse occorrere per il sostentem(en)to dell'isole, di far intendere al suo interveniente, che m'esibi la lettera stessa, che trovandomi in mossa per ridurmi allo sverno a Corfù con più di quiete a quella parte, haverei esaminato l'instanze per stabilire quello più convenisse; e ciò con l'oggetto di tirar inanzi e di soggettar la materia a V(ostre) E(ccellenze) per dipendere dalle loro saviiss(i)me risoluzioni.
Στο περιθώριο με κόκκινο χρώμα η σημείωση: «Scala di Negocio»

10, Λευκάδα 1 Ιουλίου 1726, που έστειλε ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας Agostin da Riva στον δόγη. Αντίγραφο της συμφωνίας αυτής υπάρχει και στη σειρά Cinque Savi alla Mercanzia. Seconda serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, Quaderno 250· A.S.V., P.T.M., f. 991, No. 17, 19 Νοεμβρίου 1746. Βλ.. επίσης ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1936, 291· ΒΕΤΣΙΟΣ 2001, 45-50.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Copia di traduzione di lettera scritta all' Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo S(igno)r And(re)a Pisani, Cap(ita)n G(e)n(er)al, dal Console di Francia in Arta in datta 3 nov(emb)re 1717 s(tile) n(uovo).

Q(ua)nto V(ostra) E(ccellenza) si compiace assicurarmi di considerazione per il Re mio Sig(no)re e Sovrano, unita la bonità che l'accompagna sopra q(ua)nto mi concerne, mi riesce di segnalata grazia tal che ne conserverò eterna la memoria, come haverò l'onore d'informare diligentem(en)te sua Altezza Reale Mon(signo)r Duca d'Orleans Reggente.

Io spero Ecc(ellen)za che per compire le sue grazie mi farà quella di distaccare uno de suoi officiali per preservare la mia casa e ciò che appartiene // a miei Nazionali in q(ue)sto luoco e di raccomandare istessam(en)te quelli che hanno del tabacco ne villaggi circonvicini; di tanto supplicola di nuovo umilmente.

V(ostra) E(ccellenza) con suoi generosi sentim(en)ti verso le sue valorose truppe aggiunge nuovi allori a quelli che si abbondantem(en)te ha raccolti.

I n(ost)ri padri resteran(n)o stupiti, i n(ost)ri nepoti dureran(n)o pena a crederlo e le confesso che io le amiro. Tre combattim(en)ti maritimi con ciò che li susseguita in una sola campagna riesce senza esempio e un avvenim(en)to nuovo, aggiungendo Sig(no)re a si eroichi fatti tutta la virtù e tutta la religione che sono i fondam(en)ti della sua bell'anima.

Sarà egli possibile che V(ostra) E(ccellenza) rifiutti la sua clemenza verso li miserabili Cristiani distrutti et oppressi da quelli che li dominano senza pietà, senza misericordia.

Non ardisco imaginarmelo, sperando al contrario, che ne haverà pietà.

Sarei stato in persona senza le giuste considerazioni che si oppongono a supplicare V(ostra) E(ccellenza) coll'Illustre Prelato che haverà l'onore di p(rese)ntarle q(ue)sta lettera.

Q(ue)sti miserabili Cristiani le fanno una picciolo offerta, ma ella s'attrova talm(en)te superiore alle loro forze che non puon(n)o p(rese)ntarla effettiva, ne reale presentem(en)te.

Elle non mancherà dentro d'un mese nel luoco che resterà ordinato da V(ostra) E(ccellenza) e ne fo una debole garantia.

Ho preso la mia sicurezza come la copia che l'invio in appresso a q(ue)sto si pagherà la contribuzione sul piede stabilito la decorsa guerra.

Usi V(ostra) E(ccellenza) generosità nell' accettarla e sia persuaso degli incessanti voti che q(ue)sto popolo tutto farà per la sua preservazione e che io sarò tutta la mia vita rispettosam(en)te.

Segue la copia

Magazeno riempito di tabacco a combali, a sallade e fetta.
Combali.
Cottoni Cristo tutta la Casa Steffano fu di Papà Conà

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Boni egualm(en)te tutta la Casa
Sallade
Un magazeno nella casa della vedova Cercina, sotto custodia del nominato
Dimo Marra. Detta
Mastro Giorgi un magazen
Dimo Diamante un magazen Costa Diamandi. Segue copia

2

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, quaderno 250, χ. αρ. (1717, Νοεμβρίου 13)

Copia di traduzione di lettera scritta all' Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo S(igno)r Andrea Pisani Cap(ita)n G(e)n(er)al dal Console di Francia in Arta Dubrocca in datta 13 nov(embr)e 1717

V(ost)ra Ecc(ellen)za viene più amirata per la quiete che l'ha accordato a q(ue)sto Paese nella prosperità delle sue armi, che per li avantaggi riportati; e se le acclamazioni non appariscono pub(lich)e, posso assicurare V(ostra) E(ccellenza) che le sono interne.
Non resta altro per perfezionare le operazioni della v(ost)ra bell'anima che dì regolare et ordinare ciò che vi piace intorno al negozio et alla navigazione in q(ue)sto golfo della n(ost)ra Nazione. La mia soddisfazione sarebbe di rapp(rese)ntarle a viva voce le ragioni che il s(igno)r Prepand, che haverà l'onore di rendervi la p(rese)nte, esplicherà, vi renderan(n)o persuaso che io non posso bastantem(en)te mettermi al coperto.
Li ho consignato un Memoriale, sopra il quale supplico umilm(en)te V(ostra) E(ccellenza) di dichiarar la sua volontà e li suoi ordini, perche mi servano di legge; et a quelli che li piacerà destinare per diriggere le conquiste, le buone regole, portando seco la buona corrispondenza. Spero dì comportarmi in forma che ella non haverà motivo di querellarsi della mia; sopratutto supplicola di volersi ben persuadere che in ogni occasione mi faro sempre apparire rispettosam(en)te.
Di V(ostre) E(ccellenze)
Στο περιθώριο με κόκκινο χρώμα η σημείωση: «1717 13 (novem)bre»

Segue il Memoriale
Umiliss(i)ma Rapp(resc)ntazione del Console di Francia all'Arta e sue Adiacenze a S(ua) E(ccellenza) And(re)a Pisani Generaliss(i)mo dell'Armi della Ser(enissi)ma Repub(lic)a di Venezia, a fine che piaccia a q(ue)sta

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ecc(ellen)za di regolare et ordinare ciò che concerne la navigazione et il negozio della Nazion Francese contro le giurisdizioni di Prevesa e Voniza dentro e fuori del Golfo dell'Arta
P(ri)mo. Il sud(ett)o Console supplica S(ua) E(ccellenza) d'esplicar se li piace, se accorda alla Nazion Francese, la facoltà di negoziare nella giurisdizione di Prevesa, come q(ue)sta Nazione faceva nel tempo del Turco.
(Secon)do. Se la sud(et)ta Nazione ha eguale facoltà nel Xeromero dentro e fuori del golfo dell'Arta.
(Terz)o. Sopra qual pie si desidera che sii pagata la dogana delle mercanzie che saran(n)o caricate o scaricate entro le sud(ett)e due giurisdizioni.
(Quart)o. Se S(ua) E(ccellenza) ha piacere che il sud(ett)o Console o personalm(en)te o per via di Proc(urato)re facci la fonzione entro le sud(ett)e giurisdizioni.
(Quint)o. Se vorrà accordare alli bastim(en)ti francesi l'uso dell'acque per venire a Coprena e nel rimanente della giurisdizione dell'Arta senza esser turbidati ne molestati a Prevesa, nemeno nel passaggio avanti // Voniza sopra il pretesto di venir in Turchia. Eguale libertà è stata concessa nel tempo di guerra a Corfù et alla Suda, essendo ancora sotto la Ser(enissi)ma Repub(lic)a.
(Sest)o. Se li bastim(en)ti francesi, prendendo porto o dando fondi a Prevesa e Voniza, sii di piacere a S(ua) E(ccellenza) che paghino l'ancoraggio o siino esenti come per il passato.
(Settim)o. Se a S(ua) E(ccellenza) piace di farne la grazia d'accordarci le salveguardie andando alle marine et a Jariina; et in quel caso supplica che q(ue)sta salvaguardia comprenda con le n(ost)re persone li n(ost)ri effetti e li n(ost)ri due gianizeri nominati Jassuf e Mehemet.
(Ottav)o. La sicurezza per le n(ost)re case all'Arta in caso di bisogno.

Arta li 13 nov(emb)re 1717.
Dubroca

3

A.S.V., Provveditori da Terra e da Mar (P.T.M.), f. 961, Copia συνημμένη στο έγγραφο No. 100, Άρτα 13 Ιανουαρίου 1718

Copia Traduzione
S.E. Loredano m' ha graziato di scrivermi le condizioni relative à quelle di V.E., per I' uso dell' aque di questo Golfo, e sono tre
La prima di pagar à Prevesa di Dogana quattro per cento di quanto entrare ò sortirà senza distinzione di stato, né di Giurisdizione.
Secondo un Bezzo oltre di quattro per cento sopra ogni libra di Tabbacco.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Terzo che tutte le... e mercanzie non potrano esser portate, che à Venezia. Sopra di ciò sono obligato darmi l' honore senza mancar di rispetto verso la persona di V.E.; alla quale io prefferirò per cosi dire alla morte considerandola anco più della Sua Illustre nascita e del suo grado, anzi come uno de più risplendenti raggi della gloria della Serenissima Repubblica, che pare, che simile imposizione non ne sia permessa, che sopra li proprii sudditi in quel Dominio, e giurisdizione, che possono negoziare, caricare ò scaricare, e noi stessi negoziando, caricando, ò scaricando nel vostro antico Dominio, ò paesi da voi conquistati, se pure altramente non è accordato dai trattati, ma non già all' hor, che noi negoziamo in Paesi de Turchi, senza inovare ciò, che universalmente è ordinato, ed osservato sopra l'uso dell' aque da tutti li Potentati, che lo permettono senza esiger dritti, ne retribuzioni, se non scaricando ne loro stati, nel qual caso si paga ciò, che fu accordato, e convenuto. Oltre di ciò la libertà intiera (ed la Dominante Veneta, nonmeno, che li suoi Porti ne sono un perfetto modello) senza questo temperamento, mentre se ogn' uno per le proprie aque pretendesse retribuzioni, non si potrebbe negoziare per mare, e cessarebbe il comercio, se non in caso d' affrancarlo col mezo dell' Armi; tuttavia sarà ciò, che comandare V.E., suplicandola solo humilmente compiacersi di concedere un novo riflesso ed assieme li suoi ordini se giudica dare qualche moderazione ai primi per quello riguarda à quello si carica ò scarica in Turchia, per la libertà di disponere à piacere de proprietarij. Facio proponere un temperamento al Doganiere di Prevesa, per dividere col Turco li dritti di tutto ciò si caricara, ò scaricara nel paese di quest' ultimo, à misura di ciò, che fa pagare. Penso che ciò convenga al Doganiere medesimo, e la causa, e la libertà sopra la quale la supplico di nuovo haver la bonità di decidere, e questa è la grazia che lo mi dò l' honore di dimandarle, oltre quella di credermi in profondissimo rispetto.

Arta 13 gennaio 1718
Dubroca

P.S.

Supplico V. E. compiacersi, che lo le desiderò felicità nel nuovo ano.
La pocca peste, che quivi fu doppo l' uscita di V.E. dal Golfo, si trova grazie à Dio senza continuazione non essendovi alcuno né morto, né ferito dal male da quindici giorni in qua.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4

Επιστολή του εν Άρτη Γάλλου Προξένου Ντουμπροκά προς τον Γενικόν Προβλεπτήν Ανδρέαν Πιζάνι[19]

Άρτα 3 Ιανουαρίου 1718.

... Η Α.Ε. ο κ. Λορεδάν μοι έδοσε την άδειαν να Σας γράψω τους όρους που σχετίζονται με τους της Υ.Ε. ως προς τα ύδατα τού Κόλπου τούτου και είναι τρεις:

1) Να πληρώνεται εις Πρέβεζαν ως τελώνειον 4% δι' ό,τι θα εισέλθη και θα εξέλθη χωρίς διάκρισιν είτε επικρατείας είτε δικαιοδοσίας.

2) Ένα μπέτζο πέραν των 4% διά κάθε λίβραν καπνών και

3) όλα τα φορτωνόμενα εμπορεύματα πρέπει να κατευθύνωνται εις Βενετίαν. Επί τούτου είμαι υποχρεωμένος, χωρίς να θεωρηθώ ότι δεν έχω σεβασμόν προς την Υ.Ε. την οποίαν θεωρώ, ένα από τους πλέον διακεκριμένους Αντιπροσώπους της Γαληνότατης Δημοκρατίας και ανήκοντα εις μίαν ένδοξον οικογένειαν, να υποβάλω την παρατήρησιν ότι παρομοία επιβολή δεν ημπορεί να είναι επιτετραμμένη παρά μόνον ως προς τους ιδίους, υπηκόους οι οποίοι εμπορεύονται και συναλάσσονται με εκείνην την Επικράτειαν και δύνανται να φορτώνουν εμπορεύματα και ξεφορτώνουν εις τας χώρας που κατευθύνονται, εάν δεν προβλέπουν διαφορετικά αι συνθήκαι ειρήνης. Αλλά δεν αφορά ημάς που εμπορευόμεθα εις τα Τουρκικά μέρη, χωρίς να κάμωμεν καμμίαν καινοτομίαν εις εκείνο που καθορίζεται από παγκοσμίους διατάξεις. Και τας διατάξεις ταύτας τας σέβονται όλοι οι Πρίγκηπες εις την χρήσιν των υδάτων και επιτρέπουν την ελευθεροπλοΐαν χωρίς να ζητήσουν κανέν δικαίωμα ούτε φόρον, εκτός εάν ξεφορτωθή το εμπόρευμα εις την επικράτειαν εκάστου Πρίγκηπος και εις τοιαύτην περίπτωσιν καταβάλλεται ο καθωρισμένος δασμός. Μη υπαρχούσης τοιαύτης ελευθερίας εις την μεταφοράν των προϊόντων, αν δηλονότι ό κάθε Πρίγκηψ από τα ύδατα του οποίου διέρχονται πλοία με εμπορεύματα, ήθελεν απαιτήσει την καταβολήν ενός δικαιώματος μόνον και μόνον ίνα επιτρέψη ακωλύτως τον πλουν, δεν θα ήτο δυνατή η διά θαλάσσης εμπορική συναλλαγή, εκτός αν ο ενδιαφερόμενος θα κατώρθωνε να περάση διά της ενόπλου βίας.

Διά τους λόγους τούτους παρακαλώ την Υ.Ε. να δώση και διαταγάς ίνα δύνανται οι συναλασσόμενοι με τα Τουρκικά μέρη να έχουν το δικαίωμα να φορτώνουν και να ξεφορτώνουν τα εμπορεύματα και να τα μεταφέρουν ελευθέρως διά μέσου του κόλπου της Πρεβέζης ... Έχω την τιμήν να προτείνω μίαν συμβιβαστικήν λύσιν εις τον τελώνην της Πρεβέζης, ίνα μοιρασθή με τον Τούρκον της Άρτης το εισπραττόμενον δικαίωμα. Σκέπτομαι ότι θα συμφέρη η λύσις αύτη εις τον Τελώνην της Πρεβέζης ... Και πάλιν παρακαλώ

[19] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1955-1962, 274-275.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την Υ.Ε. να λάβη αποφάσεις διά την ελευθερίαν των συναλλαγών και την ακώλυτον ναυσιπλοΐαν εις τον κόλπον της Πρεβέζης ... αυτή είναι η χάρις την οποίαν έχω την τιμήν να ζητήσω από την Υ.Ε. και την παρακαλώ να πιστεύη εις τον βαθύτατον σεβασμόν μου προς την Υ.Ε. μεθ' ου διατελώ.
Ταπεινότατος, ευπειθέστατος δούλος Της
Άρτα 3 Ιανουαρίου 1718 Ντουμπροκά

ꕥ

Βιβλιογραφία

BACCHION E., 1958, *Il dominio Veneto su Corfù (1386-1797)*, Venezia

ΒΕΤΣΙΟΣ Ε., 2001, Η δασμολογική πολιτική των Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στις αρχές του 18ου αι. (με βάση τα βενετικά αρχεία), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 37-38, 45-50

ΒΕΤΣΙΟΣ Ε., 2007, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη

ΛΟΥΝΤΖΗΣ Ε., 1856, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Αθήνα

ΜΑΞΙΜΟΣ Σ. (Σ. Βόρειος), 1945, *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού (Τουρκοκρατία 1685-1789). Ανέκδοτα επίσημα έγγραφα από τα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας και του Επιμελητηρίου Μασσαλίας με παρατηρήσεις για την οικονομία της εποχής*, Αθήνα

ΜΑΧΑΙΡΑΣ Κ., 1951, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797*, Αθήνα

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1936, Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχείον, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 11, 1-352

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1955-1962, Η Άρτα εις τα Αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 1-2

ΣΙΟΡΟΚΑΣ Γ.Α., 1981, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα

ΤΣΙΤΣΑΣ Χ., 1989, *Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (θεσμοί)*, Κέρκυρα

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Δ., 2002, *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Χριστίνα Ε. Παπακωστα

*Μεταξύ δύο κόσμων: Τα ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού κόλπου τον 18ο αιώνα**

Στη μνήμη του πατέρα μου

Ειδικές μελέτες για την αλιεία στον 18ο αιώνα στην περιοχή της Δυτικής Ελλάδας δεν υπήρχαν κυρίως λόγω της έλλειψης αρχειακών πηγών.[1] Τα τελευταία χρόνια, όμως, το βλέμμα των ιστορικών στράφηκε και στην Ήπειρο και άρχισαν να έρχονται στο φως άγνωστα μέχρι σήμερα αρχειακά τεκμήρια από την περίοδο της Βενετοκρατίας. Η έρευνα στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, στα αρχεία της Κέρκυρας και της Λευκάδας έχει αποδώσει σημαντικά ευρήματα, τα οποία, σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από τα περιηγητικά κείμενα, φωτίζουν πτυχές της οικονομικής ζωής του Αμβρακικού κόλπου.

Η Ήπειρος αποτελούσε πάντοτε ζωτικό χώρο τόσο για τη Βενετική όσο και για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αποτέλεσε σημαντική πύλη εισόδου προς τη Δύση των προϊόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα πύλη προς την Ανατολή για την εξαγωγή των ευρωπαϊκών αγαθών. Στα παράλια του Ιονίου πελάγους και του Αμβρακικού κόλπου η Πάργα, η Πρέβεζα και η Άρτα αναδείχθηκαν σε σημαντικά εμπορικά κέντρα στις αρχές του 17ου αιώνα και σημείωσαν οικονομική ανάπτυξη, όπως υποδεικνύει και η ίδρυση πολλών ευρωπαϊκών προξενείων στις πόλεις αυτές.[2] Ένας σημαντικός

---

* Μία πρόδρομη μορφή της παρούσας εργασία παρουσιάστηκε στη *Δεύτερη Συνάντηση στο πλαίσιο τριών Workshops (2008-2010). Πρόγραμμα Συνεργασίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και του University of Minnesota, Workshop II Πανεπιστήμιο Αθηνών: Η Μεσόγειος και οι Θάλασσές της: Φυσικά, Κοινωνικά, Πολιτικά Περιβάλλοντα και Τοπία (Αθήνα, 1-3 Οκτωβρίου 2009)* με τίτλο «Fishing in the Ionian sea in the eighteenth century: the fish farms in the gulf of Amvrakikos».

[1] Εξαίρεση αποτελεί το βιβλίο της Κωνσταντίνας Μπάδα για τους ψαράδες της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου εστιάζοντας κυρίως το ενδιαφέρον της στη σύγχρονη εποχή, βλ. Μπαδα 2004. Γενικότερα για την ιστορία της αλιείας στον ελλαδικό χώρο βλ. Μιχαηλαρης 2010, 87 σημ. 1.

[2] Σιοροκας 1981· Παπακωστα 2002· 2004 όπου και συγκεντρωμένη βιβλιογραφία· Βετσιος 2007α.

Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Ψηφιδωτό δάπεδο από τη βασιλική του Δουμετίου στη Νικόπολη, στο οποίο εικονίζεται ψαράς με καμάκι (ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 38)*

παράγοντας της οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής ήταν το ψάρεμα στην ανοιχτή θάλασσα και τα ιχθυοτροφεία.[3]

Ο Αμβρακικός κόλπος –ο κόλπος της Άρτας,[4] ο κόλπος της Πρέβεζας ή απλά ο κόλπος (*Golfo*) των βενετικών πηγών του 18ου αιώνα– με τους περίφημους υγροβιότοπούς του που σχηματίζονται στις εκβολές του Λούρου, του Άραχθου και του Βωβού, είναι ο μεγαλύτερος κόλπος της Δυτικής Ελλάδας. Εκτείνεται σε 405 τετραγωνικά χιλιόμετρα και οι λιμνοθάλασσές του καταλαμβάνουν 61 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Όντας μία κλειστή θαλάσσια λεκάνη με μοναδική οδό επικοινωνίας με την ανοιχτή θάλασσα ένα ρηχό κανάλι μήκους 6.000 μέτρων, πλάτους 600 μέτρων και βάθους 5 μέτρων, το οποίο καταλήγει στο Ιόνιο πέλαγο προς δυσμάς, τα νερά του Αμβρακικού ανανεώνονται πολύ αργά, μία διαδικασία που διαρκεί περίπου ένα έτος.[5]

Στο πέρασμα των αιώνων τα μεγάλα ποτάμια και οι προσχώσεις που δημιουργήθηκαν στο ρου τους σε συνδυασμό με την ανθρώπινη παρουσία δημιούργησαν ένα μοναδικό μωσαϊκό και ένα φιλόξενο ενδιαίτημα πτηνών και ψαριών, κυρίως στη βόρεια πλευρά του κόλπου.[6] Ρηχές λιμνοθάλασσες με υφάλμυρα νερά, βάλτοι με αλμυρό νερό αλλά και τέλματα περιβάλλονται από μία ζώνη με διάφορες καλλιέργειες. Τη μονοτονία της πεδιάδας της Άρτας διαταράσσουν φράχτες θάμνων, μικρά δάση και κανάλια.[7]

Στο βάλτο της Ροδιάς βρίσκεται ο μεγαλύτερος σε έκταση καλαμιώνας

---

[3] ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856, ΙΙ, 136.

[4] Ήδη στο *Χρονικό του Μορέως* στ. 9107 ο Αμβρακικός κόλπος απαντάται ως *κόρφος της Άρτας*, ΑΣΩΝΙΤΗΣ & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2010, 69. Για την ονομασία του Αμβρακικού τον 18ο αι. βλ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1986-1987, 56· 1987, 33 σημ. 119· ΒΕΤΣΙΟΣ 2005, 47· ΔΟΝΟΣ 2005, 16· ΜΟΣΧΟΝΑΣ 2010, 189.

[5] ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 14· ΡΗΓΑΣ et al. 2003, 22.

[6] ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 259-260.

[7] ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 19-20. Για τη χλωρίδα στον Αμβρακικό βλ. ΡΗΓΑΣ et al. 2003, 34-37.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της Ελλάδας, τα προϊόντα του οποίου ήταν πολύ χρήσιμα τόσο για την αλιεία όσο και για την κατασκευή των ιχθυοτροφείων. Προς την πλευρά του κόλπου, οι γειτονικές λιμνοθάλασσες περιβάλλονται από νησίδες που έχουν δημιουργηθεί από την απόθεση εκατοντάδων χιλιάδων οστρακοειδών. Το Τσουκαλιό και η Ροδιά (έκτασης 28.300 στρεμμάτων) και η Λογαρού (έκτασης 25.300 στρεμμάτων) είναι οι τρεις μεγαλύτερες λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού και ίσως από τις μεγαλύτερες της Ελλάδας. Κατά μήκος των ακτών του κόλπου, από την Αιτωλοακαρνανία έως την Πρέβεζα, υπάρχουν μερικές ακόμα μικρότερες λιμνοθάλασσες με τα ίδια χαρακτηριστικά: στο βορειοανατολικό τμήμα του Αμβρακικού, στον όρμο του Παλαματερού, η λιμνοθάλασσα της Κόφτρας-Παλιομπούκας έκτασης 1.300 στρεμμάτων· στα βορειοανατολικά της Παλιομπούκας και ανατολικά των εκβολών του Βωβού, του Αγρίλου έκτασης 2.000 στρεμμάτων· στη βορειοδυτική πλευρά του κόλπου, δίπλα στην Πρέβεζα, του Μαζώματος έκτασης 1.650 στρεμμάτων (Εικ. 2).[8]

Ο χερσαίος χώρος που περιβάλλει τον Αμβρακικό κόλπο αποτελείται από πεδινή καλλιεργήσιμη πεδιάδα και λοφώδεις-ημιορεινές εκτάσεις. Στο νότιο και ανατολικό τμήμα του Αμβρακικού οι πεδινές εκτάσεις είναι λίγες και έχουν δημιουργηθεί κυρίως από την προσχωματική δραστηριότητα των χειμάρρων. Στο βόρειο τμήμα, η προσχωματική δραστηριότητα των ποταμών Λούρου και Αράχθου σε συνάρτηση με τις κλιματικές συνθήκες (θερμοκρασία, ύψος βροχής), έχουν σχηματίσει μία από τις ευφορότερες πεδινές εκτάσεις της Ελλάδας. Σε αυτήν την περιοχή κουνάβια, ασβοί, σκαντζόχοιροι, σκίουροι, λύκοι, αλεπούδες και χιλιάδες πτηνά βρίσκουν καταφύγιο. Στη θάλασσα ζουν –για πόσο όμως ακόμα;– θαλάσσιες χελώνες (Caretta caretta) και νεροχελώνες, νερόφιδα, σαύρες, βατράχια και φρύνοι καθώς και τα περίφημα δελφίνια του Αμβρακικού.[9]

Σύμφωνα με τον μύθο ο Μέγας Αλέξανδρος ήταν εκείνος που διάνοιξε το κανάλι (δίαυλο) της Πρέβεζας, το οποίο οδηγούσε στο Ιόνιο πέλαγος και από τότε η πλούσια σε πρόβατα και βουβάλια πεδιάδα του Αμβρακικού κόλπου έγινε πλούσια σε ψάρια και αλιεύματα. Την ποσότητα των αλιευμάτων δεν μπορούσες να τη λογαριάσεις (Λογαρού) και για να τα μεταφέρεις απαιτούνταν πολλά τσουκάλια (Τσουκαλιό).[10] Μετά τη ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ. και την ίδρυση της Νικόπολης στο στόμιο του Αμβρακικού, η αλιεία σε τοπικό επίπεδο ανέπτυξε ένα πρωτόγονο σύστημα φυσικών ιχθυοτροφείων, τα αποκαλούμενα *ιβάρια*, *βιβάρια* ή *διβάρια*. Η λέξη προέρχεται από τον λα-

---

[8] ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 262-263.

[9] Γενικά για την πανίδα του Αμβρακικού βλ. ΡΗΓΑΣ et al. 2003, 38-42, 54-80. Ειδικότερα για τα απειλούμενα είδη πτηνών βλ. ΖΟΓΚΑΡΗΣ et al. 2003.

[10] ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 42. Ένας ανώνυμος γεωγράφος του 4^{ου} μ.Χ. αι. αναφέρει ότι την εποχή αυτή τα ψάρια στη Νικόπολη ήταν τόσα πολλά που προκαλούσαν αηδία στους κατοίκους, ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 215.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τινικό όρο *vivarium* που σημαίνει ο χώρος που τρέφει, ο χώρος που έχει ζωή. Την ίδια λέξη χρησιμοποιούν ακόμα και σήμερα οι ντόπιοι για να χαρακτηρίσουν τα ιχθυοτροφεία.[11] Εντός των ιβαριών γενικεύθηκε η χρήση ρηχών πλεούμενων με επίπεδο πάτο και κουπιά, τα *πριάρια*, τα οποία ακόμα και σήμερα χρησιμοποιούνται τόσο στον Αμβρακικό, όσο και στη γειτονική Λευκάδα, την Ηγουμενίτσα και το Μεσολόγγι.[12] Η λέξη *πριάρι* πιθανότατα προέρχεται από τη θέση που είχε το σώμα του ανθρώπου που κωπηλατούσε: καθόταν στο πίσω μέρος του πλεούμενου και κωπηλατούσε κοιτώντας μπροστά (*priorsus* στα λατινικά).[13]

Η πρώτη πληροφορία που έχουμε για την ύπαρξη ιχθυοτροφείων στον Αμβρακικό χρονολογείται σε βενετικό έγγραφο του 1403, στο οποίο μνημονεύονται τα ιχθυοτροφεία του Αλβανού ηγεμόνα της Άρτας Μουρίκη Σπάτα. Αυτά ενοικιάζονταν από τον Μουρίκη σε Κερκυραίους, οι οποίοι ήταν Βενετοί υπήκοοι.[14] Από τον 15ο αιώνα τα ψάρια[15] καθώς και τα άλλα αλιεύματα αποτελούσαν τόσο για τους Βενετούς όσο και για τους Οθωμανούς σημαντική πηγή εσόδων, τα οποία προέρχονταν από το εμπόριο των αλιευμάτων και τη φορολόγησή τους αλλά και από την ενοικίαση των ιχθυοτροφείων. Κανονιστικές διατάξεις από τον 16ο αιώνα όριζαν τόσο τον τρόπο ενοικίασης και λειτουργίας των ιχθυοτροφείων όσο και τον τρόπο φορολόγησης των αλιευμάτων που προέρχονταν από την ανοιχτή θάλασσα αλλά και από τα ιχθυοτροφεία.[16]

Το 1685 ο Francesco Morosini, αμέσως μετά την κατάληψη της Λευκάδας, της Πρέβεζας και της Βόνιτσας, έθεσε σε δημοπρασία τα ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού.[17] Αυτά τα «διαχειρίζονταν» η βενετική διοίκηση μέσω του Δη-

---

[11] ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 57-59. Πρβλ. και *vivarium*: το ζωοτροφείον, ζωγρείον (θηριοτροφείον, ορνιθοτροφείον, ιχθυοτροφείον κ.τ.τ.), ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ 1884, 958.

[12] Για τα πρυάρια ή πριάρι βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1953· 2012, 633-636.

[13] ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 72. Πρβλ. και *priorsus*: εις το έμπροσθεν, πρόσω, ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ 1884, 667.

[14] ΑΣΩΝΙΤΗΣ & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2010, 73-74.

[15] Ο Κυριακός ο εξ Αγκώνος τον 15ο αι. μιλά για ιχθύες «παχείς και ποικιλογενείς», ΚΟΡΔΩΣΗΣ 2011, 237-238.

[16] Βλ. παραδειγματικά CAPITOLI 1771 για το Βενετικό Κράτος και ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, 316-317 για την οθωμανική επικράτεια.

[17] ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Λευκάδας, *Αρχειοθήκη* Αρχειοφυλακείου, φάκ. 7, υποφάκ. «Salline pubbliche e peschiera pubblica. 1684 conquista dell'isola di Leucadia Santa Maura fatta dal procurator kavalier Francesco Morosini, capitan general della Repubblica ex veneta. 1715 riacquisto della medesima», έγγραφο με ημερομηνία 15 Ιανουαρίου 1685 (1684 β.έ.). Τη χρονιά αυτή ενοικιάστηκαν ως ενιαία μονάδα τα ιχθυοτροφεία της Λευκάδας και της Βόνιτσας (Βουλκαριά, Δρέπανο και Σάλταινη) έναντι 2.320 ρεαλίων για τρία χρόνια, ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2009, 262. Στο διάταγμα που εξέδωσε ο Morosini σχετικά με τη μίσθωση των ιβαρίων ορίζονταν σαφώς οι κανόνες λειτουργίας και οι τιμές διάθεσης των αλιευμάτων: 3 γαζέτες η λίτρα για τα ψάρια και τα χέλια την περίοδο Απρίλιο-Σεπτέμβριο και 4 γαζέτες από Οκτώβριο έως Μάρτιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

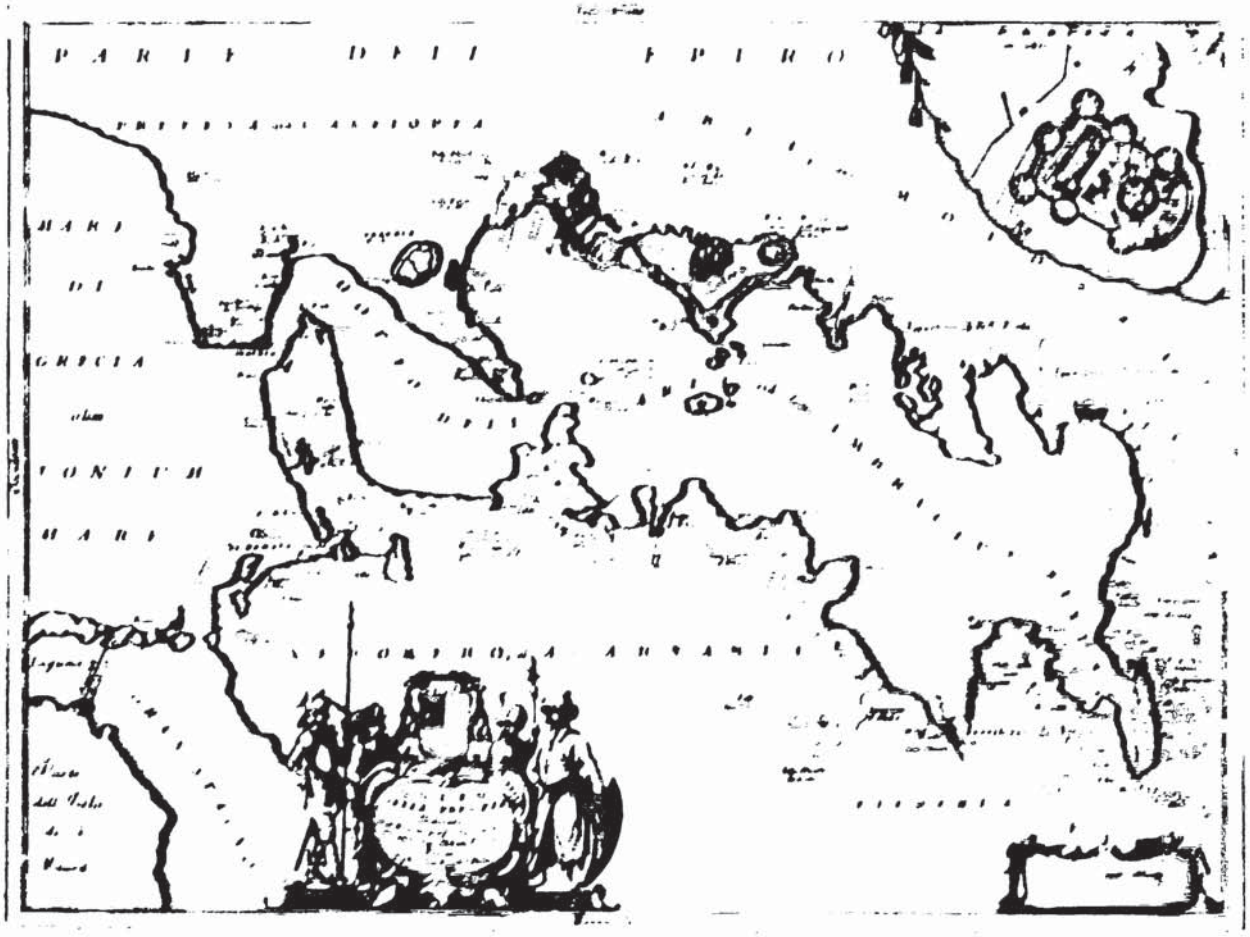

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Ο Αμβρακικός κόλπος στα τέλη του 17ου αιώνα διά χειρός Coronelli (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, No. 10)*

μοσίου Ταμείου της Λευκάδας, όπου οι ιδιώτες μισθωτές κάθε χρόνο κατέβαλλαν το ενοίκιο. Λόγω, όμως, της γειτνίασης με την οθωμανική επικράτεια και του αμφισβητούμενου πολλές φορές ιδιοκτησιακού καθεστώτος των ιχθυοτροφείων, οι ενοικιαστές ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν εισφορές και στον Οθωμανό διοικητή της Άρτας.[18] Το 1757 το Βενετικό Δημόσιο εισέπραξε 504 τσεκίνια από τη φοροδόγηση των ιχθυοτροφείων της Πρέβεζας (*datio delle peschiere*)[19] και 30 χρόνια αργότερα 1.429 τσεκίνια.[20] Στο Δημό-

Στις αρχές του 18ου αιώνα 1 δουκάτο ισοδυναμούσε σε 91 γρόσια, ΛΙΑΛΙΑ 1996, 203. Παράλληλα, ανακοινώνονταν και τα μέτρα που θα λάμβαναν οι Βενετοί προκειμένου να αποτρέψουν τη λαθροάλιεία, ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2009, 262.

[18] ΜΟΣΧΟΝΑΣ 2010, 190.

[19] Το ίδιο έτος το Βενετικό Δημόσιο αποκόμισε 127 δουκάτα από τα ιχθυοτροφεία της Λευκάδας, και 800 από τα ηπειρώτικα ιχθυοτροφεία, ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ 1994, Ι, 240, 338. Πρβλ. και Πίνακα 1.

[20] ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ 1994, ΙΙ, 211. *Τσεκίνι* είναι άλλη ονομασία του βενετικού δουκάτου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σιο Ταμείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1760 κατατέθηκαν 2.300 δουκάτα από τη φορολόγηση των ιχθυοτροφείων του Αμβρακικού κόλπου.[21] Τη χρονιά αυτή ο βοεβόδας της Άρτας ζητούσε από τους Επτανήσιους υποψήφιους ενοικιαστές του ιχθυοτροφείου της Βουλκαριάς 40 τσεκίνια για έναν χρόνο[22] την ώρα που Πρεβεζάνοι για την ενοικίαση οθωμανικών ιχθυοτροφείων στις εκβολές του Λούρου κατέβαλαν 300 τσεκίνια ετησίως.[23] Προκειμένου να μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τί σήμαιναν τα ποσά αυτά, αντλώντας παραδείγματα από νοταριακά έγγραφα της γειτονικής Λευκάδας αναφέρουμε ότι στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα ένα μεγάλο σπίτι στην πόλη κόστιζε 40-45 τσεκίνια, 1 ελιά 1,5-2 τσεκίνια, μία βάρκα πουλήθηκε 10 τσεκίνια, ενώ η μέση τιμή ενός ψαροκάικου ήταν γύρω στα 45 τσεκίνια.[24]

Τα ιχθυοτροφεία αλλά και η εν γένει θαλάσσια περιοχή του Αμβρακικού αποτέλεσαν μήλον της έριδος για Βενετούς και Οθωμανούς. Ούτε η συνθήκη του Πασσάροβιτς το 1718 έλυσε το πρόβλημα της κυριαρχίας επί του κόλπου

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: *Προϋπολογισμός εσόδων από βενετικά ιχθυοτροφεία για το έτος 1757*

Δημόσιο Ταμείο	*Πρόσοδος*	*Ποσό* (τσεκίνια προς 36 λίρες)
Κέρκυρας	Ενοικίαση ιχθυοτροφείου Γεροβολιάς για 6 έτη	46 (7,6 κατ' έτος)
	Ενοικίαση ιχθυοτροφείου Σαγιάδας για 3 χρόνια	31 (10,3 κατ' έτος)
	Ενοικίαση ιχθυοτροφείου Βουθρωτού για 10 έτη	700 (70 κατ' έτος)
Λευκάδας	Ενοικίαση ιχθυοτροφείων Πρέβεζας για 4 χρόνια	504 (126 κατ' έτος)
	Ενοικίαση ιχθυοτροφείου Λευκάδας (ισόβια παραχώρηση στους Δημήτριο & Σπυρίδωνα Περούλη)	127 (ετησίως)
Κεφαλονιάς	Ενοικίαση ιχθυοτροφείου Αργοστολίου για 3 χρόνια	94 (31,3 κατ' έτος)

Πηγή: ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ 1994, II, 326-327, 338, 340, 347

[21] Την ίδια περίοδο το ιχθυοτροφείο του Βουθρωτού απέφερε στο βενετικό ταμείο 1.496 δουκάτα, βλ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 1992, αρ. 294 (26 Φεβρουαρίου 1765), 62.
[22] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1963, 143-144.
[23] ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 265-266.
[24] ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ 1985, 276.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καθώς άφηνε το θέμα ανοιχτό.[25] Ο εκπρόσωπος των Οθωμανών στις διαβουλεύσεις για τη χάραξη της συνοριακής γραμμής ισχυρίστηκε ότι τα ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού ανέκαθεν ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και εφόσον στη συνθήκη δεν είχε ληφθεί κάποια ειδική μέριμνα για αυτά, θα έπρεπε να εξακολουθήσει να υφίσταται το ίδιο ιδιοκτησιακό καθεστώς. Την αστυνόμευση, όμως, του κόλπου οι Οθωμανοί την άφησαν στα χέρια των Βενετών, οι οποίοι φρόντιζαν και για τον ασφαλή πλου όλων των σκαφών στον Αμβρακικό.[26] Το 1737 ο έκτακτος Βενετός προβλεπτής της Λευκάδας Pompeo Rotta και ο πασάς των Ιωαννίνων Ali bey Arslan υπέγραψαν μία συμφωνία προκειμένου να διευθετήσουν τα της τήρησης τάξης στη μεθόριο των δύο αυτοκρατοριών και να εξασφαλίσουν την απρόσκοπτη άσκηση του εμπορίου. Με το άρθρο 3 οριζόταν ότι στο εξής θα αφοπλιζόταν η φελούκα, με την οποία οι Οθωμανοί περιπολούσαν έξω των ιχθυοτροφείων του Αμβρακικού. Παράλληλα, το οπλισμένο πλοίο των Βενετών, το οποίο βρισκόταν ήδη στην περιοχή και περιπολούσε, θα αναλάμβανε τη φύλαξη του κόλπου και θα κρατούσε μακριά από αυτόν οποιοδήποτε κακοποιό στοιχείο.[27]

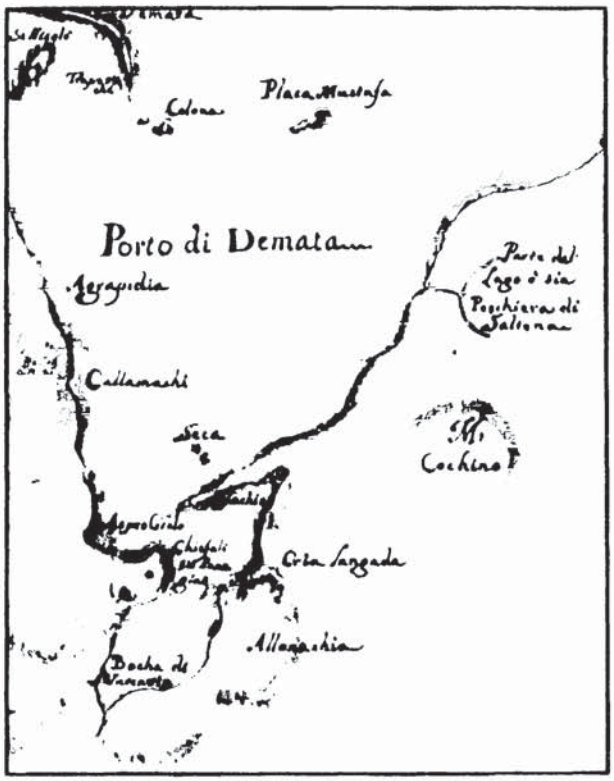

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Λεπτομέρεια χάρτη του 1729 όπου εικονίζονται μερικά από τα ιχθυοτροφεία της Ακαρνανίας (ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING 2004, 109)*

Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο Αλή Τεπελενλής, πασάς των Ιωαννίνων, διεκδικούσε σθεναρά τη Βουβάλα και την Κορωνησία, δύο βραχονησίδες του κόλπου.[28] Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα εφόσον κατά τους Οθωμανούς τα νερά του Αμβρακικού αποτελούσαν τμήμα της

[25] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ 2002, 459-460.

[26] ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 134-137. Γενικότερα για τον καθορισμό των συνόρων στην ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού κόλπου τον 18^{ο} αι. βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2005· 2008· CURLIN & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009.

[27] ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 203, 382-383.

[28] Στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας σώζεται ένα πλήθος εγγράφων σχετικά με το θέμα, τα οποία σκοπεύω να παρουσιάσω σύντομα σε ειδική μελέτη. Βιβλιογραφικά για το θέμα βλ. COSMAI & SORTENI 1996, 570, 607, 651, 660-662, 668, 670, 673, 701, 710, 741· ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 2010, 241, 243· PALADINI 1997, vol. 1, 246-251, 274, 327-329, 331-332· vol. 2, 397-405, 412-421, 424-426, 442-443, 450-456, 461, 553-556, 599, 641-645, 665, 670, 674· ΒΕΤΣΙΟΣ 2007β.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γιατί ο πασάς των Ιωαννίνων κατέβαλλε άοκνες προσπάθειες για να ενσωματώσει τις δύο βραχονησίδες; Γίνεται φανερό, λοιπόν, ότι οι αντιθέσεις, οι διεκδικήσεις και το αμφίβολο ιδιοκτησιακό καθεστώς συνέχισαν να υφίστανται μέχρι την οριστική πτώση της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου το 1797.[29]

Σύμφωνα με την αναφορά[30] φυσιολόγου *lettor don Guido Vio, monaco benedittino di San Michiel di Murano*,[31] ο οποίος επισκέφθηκε τα νησιά του Ιονίου πελάγους στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, συνοδεύοντας τον Francesco Grimani, *provveditore generale da mar*, οι θάλασσες της ελληνοβενετικής Ανατολής με τους αναρίθμητους κόλπους και τα στενά σε κάποιες περιόδους του έτους κατακλύζονται από τα διερχόμενα ψάρια. Στη βραχώδη ακτογραμμή της απέναντι οθωμανικής στεριάς συχνά βρίσκουν καταφύγιο σε διάφορες εποχές πολλά είδη ψαριών προκειμένου να φέρουν εις πέρας ανενόχλητα τη διαδικασία γονιμοποίησής τους. Επίσης, πολλοί κόλποι καταλήγουν σε έλη και λιμνοθάλασσες και αποτελούν ευνοϊκούς τόπους για τη λειτουργία ιχθυοτροφείων.[32] Όμως, οι κάτοικοι των Επτανήσων δεν ήταν πολύ ικανοί στο ψάρεμα στην ανοιχτή θάλασσα και οι ποσότητες των αλιευμάτων δεν ήταν επαρκείς για την τροφοδοσία του πληθυσμού. Για παράδειγμα, παρά την ύπαρξη ιχθυοτροφείων στην Κέρκυρα,[33] στη Λευκάδα[34] και στο Βουθρωτό[35] στην απέναντι ηπειρωτική ακτή, ήταν υποχρεωμένοι να εισάγουν

---

[29] Και το ιχθυοτροφείο του Βουθρωτού είχε αποτελέσει μήλον της έριδος μεταξύ Βενετών και Οθωμανών. Επειδή οι οθωμανικές οχλήσεις ήταν συνεχόμενες και στην περιοχή επικρατούσε κλίμα έντονης ανασφάλειας, το 1630 οι Βενετοί σκέφθηκαν να εγκαταλείψουν το ιχθυοτροφείο παρά το γεγονός ότι κάθε χρόνο αποκόμιζαν από αυτό έσοδα 8.000-9.000 δουκάτα, βλ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 2006, 15.

[30] ΑΣΔΡΑΧΑΣ 2003 et al., τ. 2, 85-91 (η αναφορά σε μετάφραση). Το πρωτότυπο της έκθεσης με τίτλο «1761 Circa pesca nei mari del Levante veneto» απόκειται στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας (Archivio di Stato di Venezia [στο εξής A.S.V.], *Senato*, Dispacci dei provveditori da Terra e da Mar ed altre cariche [στο εξής *PTM*], b. 1002) μαζί με τις αναφορές του Grimani προς τον δόγη.

[31] CICOGNA 1834, 638, 757· ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2010, 92 σημ. 11.

[32] Σε τέτοιους τόπους έχουν εγκατασταθεί τα βενετικά ιχθυοτροφεία του Βουθρωτού, της Κέρκυρας και της Πρέβεζας. Τα ανάλογα παραδείγματα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι σαφώς περισσότερα και μεγαλύτερης οικονομικής σημασίας, ΑΣΔΡΑΧΑΣ 2003 et al., τ. 2, 86.

[33] ΑΛΕΒΥΖΑΚΗΣ 2010. Πρόκειται για τη μοναδική εργασία που αφορά την αλιεία της Κέρκυρας με ελάχιστες αναφορές στον 18ο αι.

[34] ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2009.

[35] Το «μεγάλο βιβάρι», το ιχθυοτροφείο του Βουθρωτού, χρονολογείται στις αρχές του 14ου αι., απέφερε έσοδα 1.500 λιρών ετησίως (ΡΩΜΑΝΟΣ 1889, 556, 558) και ήταν πάντοτε στενά συνδεδεμένο με το νησί της Κέρκυρας. Ό,τι παράγονταν σε αυτό ή αλιεύονταν στη γειτονική του περιοχή πωλούνταν στην κερκυραϊκή αγορά σε καθορισμένη από τη βενετική διοίκηση τιμή. Παράλληλα, ο ενοικιαστής του ιχθυοτροφείου ήταν υποχρεωμένος πέραν του ενοικίου να καταβάλλει ετησίως στο Βενετικό Δημόσιο 80 τσεκίνια, δηλαδή περίπου το 1/10 του μισθώματος, για να εξασφαλίσει το προνόμιο να μην φορολογούνται τα αλιεύματα που εξήγε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ψάρια –φρέσκα, παστά[36] και καπνιστά–, οστρακοειδή και μαλάκια από τον Αμβρακικό κόλπο.[37] Η έλλειψη τεχνογνωσίας σχετικά με την αλιεία, το γεγονός ότι οι ακτές της Δυτικής Ελλάδας είναι βραχώδεις και δύσκολα προσβάσιμες για να μπορέσει κανείς να ψαρέψει σε αυτές, ο τύπος των χρησιμοποιούμενων διχτυών και των δολωμάτων είχαν ως αποτέλεσμα τα αλιεύματα να είναι λίγα και χαμηλής ποιότητας. Ο Grimani στο τέλος του ταξιδιού του στο Ιόνιο πρότεινε μία σειρά μέτρων για την αναβάθμιση της αλιείας και των ιχθυοτροφείων.[38] Στην αναβάθμιση αυτή θα συνέβαλαν με την τεχνογνωσία τους και οι «μπουρανέλοι», οι έποικοι, δηλαδή, στην Πρέβεζα και τη Λευκάδα, οι οποίοι κατάγονταν από το νησί Burano της βενετικής λιμνοθάλασσας. Οι επιδέξιοι αυτοί ψαράδες με δική τους πρωτοβουλία, άγνωστο πότε ακριβώς, ταξίδεψαν προς τον Αμβρακικό γνωρίζοντας ότι εκεί υπήρχε μεγάλος αλιευτικός πλούτος και επομένως θα έβρισκαν δουλειά.[39]

Τον 18ο αιώνα στον Αμβρακικό λειτουργούσαν τουλάχιστον 31 ιβάρια: 18 στην Άρτα, 8 στην Πρέβεζα και 5 στη Βόνιτσα.[40] Οι αριθμοί αυτοί δεν εί-

---

στο νησί του Ιονίου. Για το ιχθυοτροφείο του Βουθρωτού βλ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ 1994, ΙΙ, 100-105· ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1986-1987, 60 σημ. 8· ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, 319-322 όπου και βιβλιογραφία· ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2010, 93 σημ. 12.

[36] Τα παστά ψάρια ήταν φθηνή τροφή γιατί δεν φορολογούνταν στη βενετική επικράτεια, ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ 1994, ΙΙ, 228-229. Ένα τμήμα των παστών ψαριών που έφθαναν στο λιμάνι της Κέρκυρας προορίζονταν για τη βενετική αρμάδα, A.S.V., *PTM*, b. 1002, επιστολή του έκτακτου προβλεπτή Λευκάδας Vicenzo Balbi προς τον γενικό προβλεπτή θαλάσσης Francesco Grimani με ημερομηνία 4 Απριλίου 1760 εντός της «δέσμης εγγράφων» με τίτλο *1761 Circa pesca nei mari del Levante veneto*, φ. [1v]. Για τη μέθοδο παστώματος των ψαριών τον 18ο αι. βλ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ 2003 et al., τ. 2, 91-92. Στην αναφορά μάλιστα του Grimani διευκρινίζεται ότι το ιδανικό αλάτι για το πάστωμα των ψαριών ήταν το χοντρό αλάτι της Λευκάδας. Για το αλάτι και τις αλυκές της Λευκάδας τον 18ο αι. βλ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2003· MICHAILARIS 2006.

[37] A.S.V., *PTM*, b. 1002, έγγραφο με τίτλο *Corfù* εντός της «δέσμης εγγράφων» με τίτλο *1761 Circa pesca nei mari del Levante veneto*, φφ. [1r-v]. Την πρακτική εισαγωγής ψαριών στα Ιόνια νησιά τη συναντάμε ήδη στον 17ο αι. Ο γενικός προβλεπτής της Κέρκυρας, Ζακύνθου και Κεφαλονιάς Filippo Pasqualigo το 1608, στην έκθεση που υπέβαλε στον δόγη της Βενετίας μετά το πέρας της θητείας του, αναφέρει ότι είναι αναγκασμένοι να εισάγουν από την απέναντι οθωμανική επικράτεια διάφορα προϊόντα, μεταξύ των οποίων και παστά ψάρια, ΜΟΣΧΟΝΑΣ & ΜΟΣΧΟΝΑ 2009, 673. Αλλά ακόμα και στις αρχές του 19ου αι. τα Επτάνησα εισάγουν ψάρια και αλιεύματα Αμβρακικού, τα οποία εξάγονται από το λιμάνι της Πρέβεζας, ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ 1993, 109-111.

[38] CICOGNA 1856, 60.

[39] ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ 1983, 66-67.

[40] Ο Grimani στον φάκελο που έφτιαξε σχετικά με την αλιεία στον χώρο του Ιονίου, την οποία στη συνέχεια υπέβαλε στον δόγη, αναφέρει ονομαστικά έξι οθωμανικά ιχθυοτροφεία στον Αμβρακικό κόλπο σημειώνοντας παράλληλα και τα έσοδα, τα οποία απέφεραν ετησίως: Λογαρού 1.000 τσεκίνια, Τσουκαλιό και Μάζωμα 700 τσεκίνια, Νικολιάτικο 250 τσεκίνια, Κουκουλιά 150 τσεκίνια, Παλαματερό 100 τσεκίνια, Άγριλος 100 τσεκίνια, A.S.V., *PTM*, b. 1002, έγγραφο με τίτλο *Corfù* εντός της «δέσμης εγγράφων» με τίτλο *1761 Circa pesca nei mari del Levante veneto*, φ. [1v]. Όπως τα απαριθμεί ο Σεραφείμ Ξενόπουλος (ΞΕΝΟ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ναι απόλυτοι καθώς δεν έχει σωθεί κατάλογος τόσο των βενετικών όσο και των οθωμανικών ιχθυοτροφείων του Αμβρακικού. Στις βενετικές πηγές αναφέρονται συνήθως τα ιχθυοτροφεία Τσουκαλιό, Λογαρού, Αγρίλος, Πλατυκομμένο, Μάζωμα, Μαργαρώνα, Παλαματερού, Γρίπος και Κουκουλιά, Βουλκαριά, Σάλταινη και Δέματα, Πογωνίτσα χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και άλλα. Άλλωστε τον 18ο αιώνα είναι γνωστό ότι κατασκευάστηκαν ιχθυοτροφεία, τα οποία λειτούργησαν για μικρό χρονικό διάστημα, όπως παραδείγματος χάριν το ιχθυοτροφείο στα σύνορα της Πρέβεζας, κοντά στις εκβολές του Λούρου.[41] Επίσης, είναι βέβαιο ότι στις αρχειακές πηγές του 18ου αιώνα που έχουν μελετηθεί μέχρι σήμερα, δεν αναφέρονται ιβάρια, η λειτουργία των οποίων είναι γνωστή από μεταγενέστερες πηγές.

Τα ιβάρια της Άρτας αρχικά βρίσκονταν στη δικαιοδοσία του Οθωμανού βοεβόδα της πόλης[42] και αργότερα, μετά την ανάρρηση του Αλή πασά Τεπελενλή στο αξίωμα του πασά των Ιωαννίνων, πέρασαν στη δικαιοδοσία του.[43] Τα ιχθυοτροφεία της Πρέβεζας και της Βόνιτσας ανήκαν στο Βενετικό Δημόσιο.[44] Τόσο οι αλυκές όσο και τα ιχθυοτροφεία ήταν κρατικά μονοπώλια και το δικαίωμα εκμετάλλευσής τους εκμισθωνόταν κατ' έτος ή σε τακτά χρονικά διαστήματα από πλούσιους ιδιώτες.[45] Όλα, ανεξάρτητα από τον ιδιοκτήτη τους, ενοικιάζονταν και υπενοικιάζονταν και τα χρήματα συλλέγονταν

ΠΟΥΛΟΣ 1986, 372) στα μέσα του 19ου αιώνα: *Ιχθυοτροφεία Άρτας*: 1) Αρταίο μάζωμα, 2) Λογαρού, 3) Τσουκαλιό, 4) Άγριλος ή Άγραυλος, 5) Στρογγυλή, 6) ιβάρι ποταμού Ίναχου, 7) ιβάρι ποταμού Λούρου, 8) Κάκζα στην Πέτραν, 9) Αυλαίμων στην Καντσάν, 10) Γιαλαμπούκα (διάβ. Παλιομπούκα) στο Νεοχώριον, 11) Ψάθι, 12) Βόσα, 13) Αύλερη, 14) Κόφτρα, 15) Βεζούλη, 16) της μονής Κορωνησίας καλούμενον Σακκελέτσι, 17) της μονής Προφήτου Ηλίου ονομαζόμενον Ροσίδα, 18) της μονής Ροδιάς· *ιχθυοτροφεία Πρέβεζας*: 1) Μάζωμα, 2) Λάκκοι ή Τρίππες, 3) Σόγονο, 4) Γρίπος, 5) Τσουπέλι, 6) Πούντα, 7) Πογονίτσα και 8) Σκαφιδάκι. Το ιχθυοτροφείο της Βουλκαριάς στην Ακαρνανική ακτή κοντά στη Βόνιτσα υπαγόταν στη δικαιοδοσία του βοεβόδα της Άρτας, ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 263. Τον 18ο αι. στην Ακαρνανία υπήρχαν, επίσης, τα ιχθυοτροφεία Σάλταινη, Σκαλί, Δέματα και Μυρτάρι. Για το τελευταίο βλ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1973, 430-434.

[41] Ο Ιωάννης Πατρίκιος σε επιστολή με ημερομηνία 10 Οκτωβρίου 1761, την οποία έστειλε στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας, αναφέρει ότι Πρεβεζάνοι είχαν μισθώσει τα ιχθυοτροφεία Μάζωμα και Γρίπο και διαμαρτύρονταν επειδή το νέο ιχθυοτροφείο τους εμπόδιζε να ψαρεύουν χέλια. Μετά τις απαραίτητες διαβουλεύσεις αποφασίστηκε να κατεδαφιστεί το νέο ιβάρι, που είχε ξεκινήσει να κατασκευάζεται στις αρχές του ίδιου καλοκαιριού, παρουσία Βενετών και Οθωμανών αξιωματούχων, ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1965, 296-298.

[42] ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 265.

[43] ΠΑΝΑΓΟΥ 1997, 179. Ο Αλή πασάς Τεπελενλής ανήλθε στο αξίωμα του πασά των Ιωαννίνων το 1788, ΑΡΧΕΙΟ ΑΛΗ ΠΑΣΑ 2007, έγγρ. αρ. 9, 22.

[44] ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ 1994, Ι, 240-242.

[45] Εξαίρεση για την ελληνοβενετική Ανατολή η περίπτωση του ιχθυοτροφείου της Λευκάδας, η εκμετάλλευση του οποίου, με διάταγμα της βενετικής Συγκλήτου (1741), παραχωρήθηκε ισοβίως στον Δ. Περούλη και τους απογόνους του, ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Λευκάδας, *Αρχειοθήκη Αρχειοφυλακείου*, φάκ. 7, υποφάκ. «13. Αλυκαί 1684-1823», φφ. 2r-3v· ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2009, 264.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

από τοπικούς Βενετούς και Οθωμανούς αξιωματούχους, οι οποίοι στη συνέχεια τα προσθούσαν στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο.[46] Ήταν συνηθισμένο φαινόμενο πλούσιες οικογένειες από την Πρέβεζα, ήδη από το 1683,[47] να μισθώνουν τμηματικά ή καθ' ολοκληρία ιχθυοτροφεία για έναν χρόνο και στη συνέχεια να συγκροτούν συντροφία για να τα εκμεταλλευθούν.[48] Η συντροφία προσλάμβανε ντόπιους αλιείς, στους οποίους παραχωρούσε δίχτυα και βασικό εξοπλισμό για την αλιεία. Τα χρήματα από την πώληση των αλιευμάτων τόσο στην τοπική αγορά όσο και στα νησιά του Ιονίου ή και την Ιταλία, θα συγκεντρώνονταν σε έναν κοινό λογαριασμό. Αφού πρώτα θα κατέβαλαν το ενοίκιο του ιχθυοτροφείου, την αμοιβή των αλιέων και όλα τα άλλα έξοδα, στη συνέχεια τα μέλη της συντροφίας θα μοιράζονταν τα εναπομείναντα έσοδα.[49] Δυστυχώς, δεν έχουμε κανένα στοιχείο σχετικά με την αμοιβή των αλιέων ή τα κέρδη της συντροφίας. Γνωρίζουμε, όμως, ότι 400 οικογένειες από την Πρέβεζα, την Άρτα και την Αιτωλοακαρνανία κέρδιζαν τα προς το ζην από τη λειτουργία των ιχθυοτροφείων[50] και ότι η ενοικίαση των ιβαριών προκάλεσε διαπληκτισμούς και συγκρούσεις μεταξύ των οικογενειών που είχαν οικονομική δύναμη σε τοπικό επίπεδο.[51] Αναφέρουμε παραδειγματικά την περίπτωση του Μήτσου Μαυρομάτη. Το 1759 ο Μήτσος Μαυρομάτης, πρόκριτος του Ξηρομέρου, είχε νοικιάσει τα ιβάρια Βουλκαριά, Σάλτσινη, Σκαλί και Λέματα. Το επόμενο έτος τα διεκδίκησε χωρίς επιτυχία. Αυτό είχε

---

[46] Το 1760 ο μισθωτής του ιχθυοτροφείου της Βουλκαριάς ζήτησε τη συνδρομή του Βενετού υποπρόξενου της Άρτας προκειμένου ο υπενοικιαστής της Βουλκαριάς να του εξοφλήσει τα όσα του χρωστούσε. Λίγα χρόνια αργότερα ο Νικόλαος Κουμενιώτης από την Άρτα, Οθωμανός υπήκοος, υπενοίκιασε το ιχθυοτροφείο του Αγρίλου σε μία συντροφία Βενετών υπηκόων, οι οποίοι μετά το πέρας της υπεκμίσθωσης αναχώρησαν για τη Λευκάδα, αφήνοντας πίσω τους χρέος 3.900 άσπρων. Βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 265-266. Το 1783 ο Χρήστος Κοκόλης, ο Αποστόλης της Χριστίνας και ο Σπύρος Μαραθιώτης, αφού πρώτα σύναψαν συντροφία ενώπιον του δημοσίου νοταρίου της Πρέβεζας Πέτρου Βαλεντίνη, υπενοίκιασαν τα ιχθυοτροφεία της Πρέβεζας, τα οποία είχαν παραχωρηθεί για πέντε χρόνια στον *domino* Θεοδόσιο Κονιδάρη, ΓΑΚ Αρχεία Νομού Λευκάδας, *Βενετική διοίκηση*, Προβλεπτής Πρέβεζας, φάκ. 76, έγγραφο που παρουσιάστηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 1785 στον έκτακτο προβλεπτή Λευκάδας. Για την ενοικίαση προσόδων στα βενετοκρατούμενα Επτάνησα βλ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ 1994, Ι, 91-105. Για την Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ et al. 2003, τ. 1, 263-264, 326-327. Ειδικότερα για τις προσόδους που προέρχονταν από τα ιχθυοτροφεία βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, 316-329.

[47] ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, 324.

[48] Και στο γειτονικό νησί της Λευκάδας συγκροτούνταν συντροφίες για την ενοικίαση των ιχθυοτροφείων του νησιού, βλ. παραδειγματικά ΚΑΠΦΑΡΗΣ 1985, 271-272. Σε κάποιες περιπτώσεις στις συντροφίες μετείχαν τόσο Βενετοί όσο και Οθωμανοί υπήκοοι προκειμένου να μισθώσουν ιχθυοτροφεία στον Αμβρακικό, ΑΣΔΡΑΧΑΣ 1988, 250, 379 σημ. 30.

[49] ΜΟΥΣΑΚΗΣ 2002, 21· ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, 323· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 196.

[50] ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, 323.

[51] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1958α, 12 (επιστολή του Μεμέτ αγά βοεβόδα της Άρτας προς τον έκτακτο προβλεπτή Λευκάδας Barbarigo Balbi σχετικά με τα ιχθυοτροφεία της Βουλκαριάς και Σκαλί, Φεβρουάριος 1732)· ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006, 324.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σαν αποτέλεσμα να στραφεί εναντίον του νέου διεκδικητή του ιχθυοτροφείου και να δημιουργηθούν προβλήματα καθώς αλιείς από τη Λευκάδα έφθασαν για να ψαρεύουν στην περιοχή αναγνωρίζοντας ως κύριο των ιβαριών τον Μαυρομάτη.[52]

Η δημιουργία των ιβαριών στις λιμνοθάλασσες βασίστηκε στο φαινόμενο της έλξης και της εισόδου σε αυτά διαφόρων ειδών ψαριών, τα οποία συνήθιζαν να ζουν σε αλμυρά νερά με ποικίλη περιεκτικότητα σε αλάτι. Επρόκειτο κυρίως για λαβράκια, τσιπούρες και κεφαλόπουλα. Τα ιχθυοτροφεία έπρεπε να κατασκευάζονται στον χώρο όπου οι λιμνοθάλασσες έτεμναν την ανοιχτή θάλασσα. Κάθε ιβάρι περιλάμβανε φράκτες (*ιχθυοφραγμούς*), κατασκευασμένους από δρύινους σκελετούς πάνω στους οποίους πλέκονταν καλάμια και ψαθιά. Την άνοιξη η ανθοφορία της χλωρίδας πέριξ των ιχθυοτροφείων και η αύξηση της τροφής εντός του προσέλκυαν κοπάδια νεαρών σε ηλικία ψαριών (*γόνος* και *λιάνωμα*). Τα κοπάδια οδηγούνταν στο εσωτερικό του ιβαριού μέσω στομίων που είχαν σχήμα V και εγκλωβίζονταν. Εκεί τρεφόμενα με φυσικό τρόπο θα παρέμεναν έως ότου διαφοροποιηθούν οι καιρικές συνθήκες. Όταν θα ανέβαινε ή θα κατέβαινε πολύ η θερμοκρασία, τα ψάρια θα επεδίωκαν να βγουν από το ιβάρι και να κατευθυνθούν στην ανοιχτή θάλασσα. Αυτό, όμως, δεν ήταν εφικτό καθώς οι είσοδοι των ιβαριών είχαν αλλάξει και οδηγούσαν σε παγίδες (*πύρες*). Μόλις οι παγίδες αυτές γέμιζαν, οι υπεύθυνοι του ιχθυοτροφείου με απόχες έπιαναν τα μεγάλα ψάρια, τα οποία προωθούνταν άμεσα στις αγορές. Τα μικρότερα μέσω ενός δικτύου καναλιών οδηγούνταν και πάλι πίσω στο ιβάρι έως ότου να αναπτυχθούν επαρκώς (Εικ. 4).[53]

Ο υπεύθυνος για τη φύλαξη του ιχθυοτροφείου συνήθως ζούσε σε μία καλύβα (*πελάδα*) στα όρια του ιβαριού. Κατασκευαζόταν πάνω σε πασσαλόπηκτη βάση από ξύλα, προερχόμενα από τα δάση του Λούρου και του Μακρυνόρους, και από καλάμια, προερχόμενα από τον βάλτο της Ροδιάς (Εικ. 5). Η φύλαξη των ιχθυοτροφείων ήταν απαραίτητη καθώς τα κρούσματα της παράνομης αλιείας ήταν πολλά και συχνά επαναλαμβανόμενα. Το 1736 ένας ψαράς από τη Λευκάδα, ο οποίος λάθρα αλίευε έξω από το οθωμανικών συμφερόντων ιχθυοτροφείο του Μαζώματος, δολοφονήθηκε από Οθωμανούς.[54] Δύο χρόνια αργότερα ληστές προερχόμενοι από διάφορες οθωμανικές περιοχές έπληξαν από την ξηρά τα ιχθυοτροφεία που είχαν νοικιάσει Βενετοί υπήκοοι.[55]

---

[52] Μερτζιος 1963, 143· 1964, 201-204· Ασδραχας 1988, 237, 378 σημ. 21. Για την οικογένεια Μαυρομάτη βλ. Πετροχειλος 1971-1972.
[53] Ρουσοπουλος 2002, 24· Βετσιος 2007α, 263-264.
[54] Μερτζιος 1958β, 50.
[55] Μερτζιος 1958γ, 90.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

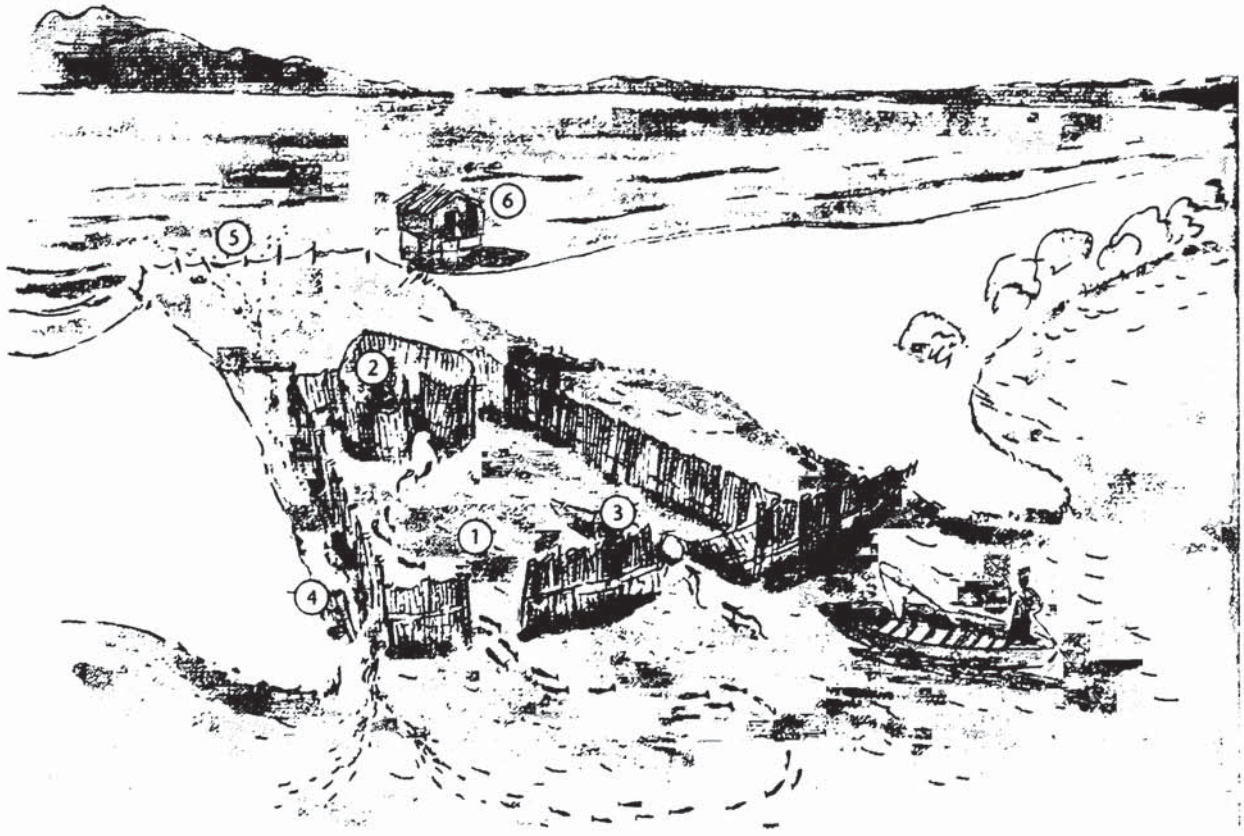

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Παραδοσιακό ιχθυοτροφείο (ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 46)*

Το 1739 κάτοικοι του χωριού Κωστακιοί της Άρτας ψάρευαν λαθραία και με απαγορευμένα εργαλεία στα βενετικά ιχθυοτροφεία της Πρέβεζας, γεγονός που προκάλεσε την έντονη αντίδραση και διαμαρτυρία του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας στον βοεβόδα της Άρτας.[56] Το 1760 Κερκυραίοι, Βενετοί υπήκοοι, με βάρκες (*τράτες*) έφθασαν στον Αμβρακικό και ψάρευαν τόσο έξω από τα οθωμανικά ιχθυοτροφεία όσο και στις εκβολές των ποταμών. Στη συνέχεια εμφανίστηκαν στην αγορά της Άρτας,[57] όπου διέθεσαν σε πολύ χαμηλές τιμές τα αλιεύματά τους. Η κίνηση αυτή των Κερκυραίων προκάλεσε μεγάλη αναταραχή καθώς είχε πλήξει σε οικονομικό επίπεδο διττά τους ενοικιαστές των ιχθυοτροφείων (διαφυγόντα κέρδη λόγω της μείωσης του αριθμού των αλιευμάτων και της χαμηλής τιμής λιανικής πώλησης). Παρά τους ισχυρισμούς των αξιωματούχων του βενετικού υποπροξενείου της Άρτας ότι επρό-

[56] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1959, 123. Ακόμα και στα τέλη του 18^{ου} αι. κάτοικοι της Άρτας με μικρά πλοιάρια κατέβαιναν τον Άραχθο και λεηλατούσαν τα ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού, ΠΑΝΑΓΟΥ 1997, 218 σημ. 198.

[57] Για την αγορά της Άρτας βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 336 και σημ. 79.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

κειτο για συκοφάντηση των Βενετών υπηκόων, οι Κερκυραίοι τιμωρήθηκαν από τις οθωμανικές αρχές.[58]

Παράλληλα, η ασφάλεια των ιβαριών εξασφάλιζε την ασφαλή διαβίωση των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής πέριξ του Αμβρακικού. Για τον λόγο αυτό σε πολλές περιπτώσεις τη φύλαξη των ιχθυοτροφείων την αναλάμβαναν οι αρματολοί του Λούρου και της Άρτας.[59] Το καλοκαίρι του 1732 ο αρματολός Γεώργιος Ανασιώτης δέχθηκε επίπληξη από τις οθωμανικές αρχές της Άρτας γιατί ο ληστής Κατσούλης λανθάνοντας της προσοχής του έκλεψε τις βάρκες από το ιβάρι του Λούρου, οι οποίες ανήκαν σε Οθωμανούς υπηκόους. Με αυτές προέβη σε εγκληματικές ενέργειες σε βάρος τόσο των Βενετών όσο και των Οθωμανών.[60] Παρά τη φύλαξη των ιβαριών δεν έλειψαν οι επιθέσεις εναντίων των ιχθυοτροφείων και των όσων εργάζονταν σε αυτά. Το 1708 και το 1714 κακοποιοί από το Μαργαρίτι έφτασαν στην Πρέβεζα, κατέστρεψαν εγκαταστάσεις στα ιχθυοτροφεία της περιοχής, αιχμαλώτισαν ψαράδες και κατοίκους για να λάβουν λύτρα, έκλεψαν χρήματα, πυρπόλησαν και λεηλάτησαν πέντε χωριά, έκλεψαν 3.000 πρόβατα.[61] Το 1759 κακοποιοί και ληστές επιτέθηκαν στο ιβάρι του Πλατυκομμένου, συνέλαβαν επτά ψαράδες για να αποσπάσουν λύτρα από τους οικείους τους και δολοφόνησαν έναν ακόμα.[62] Επειδή το συμβάν δεν ήταν μοναδικό αλλά συχνά επαναλαμβανόμενο,[63] οι βενετικές και οθωμανικές αρχές προσπάθησαν από κοινού να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα, χωρίς όμως επιτυχία, όπως φαίνεται από την καταγραφή πολλών συμβάντων στο πέρασμα του 18ου αιώνα.

Η πλειονότητα των ψαράδων με τις πολυμελείς οικογένειές τους ζούσαν σε ταπεινά σπίτια που κατασκεύαζαν σε διάφορα χωριά στις ακτές του Αμβρακικού. Οι γυναίκες και τα παιδιά βοηθούσαν τους ψαράδες στην περισυλλογή των ψαριών, στο πάστωμά τους και, βεβαίως, στη διάθεσή τους στην αγορά. Ειδικότερα, οι γυναίκες της Κορωνησίας ήταν ιδιαίτερα επιδέξιες στην κατασκευή και την επιδιόρθωση των διαφόρων τύπων διχτυών, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι αλιείς του Αμβρακικού.

---

[58] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1963, 145· 1964, 202.

[59] Πέρα από τη φύλαξη των ιχθυοτροφείων σε κάποιες περιπτώσεις αρματολοί ή συγγενείς αρματολών ενοικιάζουν οθωμανικά ιχθυοτροφεία στον Αμβρακικό κόλπο, ΑΣΔΡΑΧΑΣ 1988, 237, 242-246. Γενικότερα για το θέμα της ενοικίασης φορολογικών προσόδων από αρματολούς βλ. ΡΟΔΑΚΗΣ 1999, 183· ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ 2003, 48.

[60] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1958α, 14· ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 2010, 242, 244-245.

[61] ΑΣΔΡΑΧΑΣ 2007, 101. Η σφοδρότητα των επιθέσεων και τα επαναλαμβανόμενα επεισόδια βίας είχαν σαν αποτέλεσμα το 1714 κανείς να μην επιθυμεί να εκμισθώσει τα πληγέντα ιχθυοτροφεία.

[62] ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 266-267.

[63] Για ένα ακόμα παράδειγμα σύλληψης, του γραμματικού των ιχθυοτροφείων στην Άρτα, για την είσπραξη λύτρων βλ. ΓΑΒΡΙΛΙΑΔΗ 1998-1999, 340.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Φύλακας διβαρίου στον Λούρο στις αρχές του 20ού αιώνα. Φωτογραφία του Fred Boissonnas, 1913*

Εκτός από τα πριάρια οι αλιείς στις λιμνοθάλασσες χρησιμοποιούσαν δύο ακόμα τύπους αβαθών σκαφών με κουπιά, τις γαΐτες και τα μονόξυλα.[64] Επρόκειτο για μικρού μεγέθους σκάφη κατασκευασμένα σε τοπικά μικρά ναυπηγεία –ένα υπήρχε στην Κόπραινα στη βορειοανατολική ακτή του Αμβρακικού προς την πλευρά της Άρτας[65]– χρησιμοποιώντας ξυλεία από τα γύρω δάση βελανιδιάς.[66] Αυτά τα σκάφη χωρούσαν έναν μόνο άνθρωπο και τον απαραί-

[64] Για τα παραδοσιακά αλιευτικά σκάφη βλ. ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 72-75.

[65] ΑΣΩΝΙΤΗΣ & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2010, 75.

[66] ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 27-32· ΠΑΝΑΓΟΥ 1997, 203-204. Στην Πρέβεζα τον 18ο αι. στην αυλή της αποθήκης του ξυλέμπορου Lassall στο Βαθύ λειτουργούσε ναυπηγείο που κατασκεύαζε σκάφη κυρίως για λογαριασμό του, ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 194 και σημ. 60· ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1997, 465. Ειδικότερα για τις δασικές εκτάσεις της Άρτας βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2007α, 327-328. Από τον 15ο αι. τα δάση πέριξ του Αμβρακικού υλοτομούνταν και η ναυπηγική ξυλεία που παράγονταν τροφοδοτούσε τόσο το ναύσταθμο της Πρέβεζας όσο και άλλα μικρότερα ναυπηγεία στον Αμβρακικό κόλπο. Στα ναυπηγεία αυτά κατασκευάζονταν και επισκευάζονταν πλοία αλλά και εξαρτήματα πλοίων, ΑΣΩΝΙΤΗΣ & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2010, 75.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τητο αλιευτικό εξοπλισμό, όπως δίχτυα, απόχες, παγίδες, καμάκια, παραγάδια και τράτες.[67]

Τα αλιεύματα στην πλειονότητά τους ήταν λαβράκια, τσιπούρες, μικρά και μεγάλα κεφαλόπουλα, σαργοί, σπάροι, χέλια, σαρδέλες, μικρές και μεγάλες γαρίδες, μύδια, αχιβάδια, αστακοί και διάφορα άλλα είδη μαλακίων και οστρακοειδών.[68] Επίσης, αφού αφαιρούσαν τα αυγά από τα θηλυκά κεφαλόπουλα (μπάφες), τα στέγνωναν και τα πάστωναν, προκειμένου στη συνέχεια να φτιάξουν το περίφημα αυγοτάραχο και χαβιάρι.[69] Το υψηλότατης ποιότητας αυγοτάραχο του Αμβρακικού ήταν πολύ γνωστό στις αγορές της Κωνσταντινούπολης και στην Ευρώπη,[70] ιδίως στη Βενετία κατά τον 17ο αιώνα. Στην αυτόγραφη διαθήκη του Θωμά Φλαγγίνη αναφερόταν ότι οι εφημέριοι του ναού της Αγίας Μαρίνας στο Καρδάκι της Κέρκυρας[71] –εκκλησία που ετησίως λάμβανε χρήματα εν είδη βοηθείας από το κληροδότημα Φλαγγίνη– ήταν υποχρεωμένοι να στέλνουν στους κληρονόμους του κάθε χρόνο έξι καλά αυγοτάραχα από την Άρτα (*sei bottarge belle dell'Arta*).[72]

Τα προϊόντα του Αμβρακικού ταξίδευαν προς διάφορες κατευθύνσεις ήδη από την τελευταία δεκαετία του 16ου αιώνα.[73] Τα αλιεύματα συγκεντρώνονταν στα λιμάνια της Άρτας, την Κόπραινα και τη Σαλαώρα[74], και της Πρέβεζας και από εκεί ξεκινούσαν το μακρύ τους ταξίδι αρχικά προς την Κέρκυρα και στη συνέχεια προς το Ότραντο, τη Σικελία, τη Βενετία, τη Φλωρεντία, την Κρήτη και την Κωνσταντινούπολη.[75]

Για την τιμή των αλιευμάτων δεν έχουμε, δυστυχώς, καμία πληροφορία. Παρόλα αυτά γνωρίζουμε ότι παραδείγματος χάριν το 1706 ο Γάλλος πρόξε-

---

[67] Για τα αλιευτικά εργαλεία βλ. ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 48-51.

[68] Γενικά για τα αλιεύματα στον Αμβρακικό βλ. ΖΑΛΑΧΩΡΗ et al. 2001, 94-111.

[69] Η παλαιότερη πληροφορία για το χαβιάρι του Αμβρακικού χρονολογείται τον 13ο αι. Στον πρόναο της εκκλησίας της Παναγίας της Βλαχέρνας στο κάτω τμήμα της τοιχογραφίας της Οδηγήτριας εικονίζεται ένας άνδρας που πουλά χαβιάρι («ο χάζαρις πουλών το χαβιάρι»). Τον 15ο αι., σύμφωνα με έγγραφο του 1428, το αυγοτάραχο του Αμβρακικού έφτανε μέχρι και τη Ραγούζα σταλμένο από τον δεσπότη της Άρτας, ΚΟΡΔΩΣΗΣ 2001, 237-238. Τον 16ο αι. εξάγεται αυγοτάραχο στη Βενετία, ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ 1940, 262. Στα τέλη του 18ου αι. η τιμή του αυγοτάραχου έφθανε στα 6 φράγκα η λίβρα, ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1986-1987, 65. Για την επεξεργασία του αυγοτάραχου βλ. ΜΠΑΔΑ 2004, 91-92.

[70] A.S.V., *PTM*, b. 1002, έγγραφο με τίτλο *Corfù* εντός της «δέσμης εγγράφων» με τίτλο *1761 Circa pesca nei mari del Levante veneto*, φ. [1v].

[71] ΚΑΡΥΔΗΣ 2004, 91.

[72] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1939, 36-38.

[73] Αυγοτάραχο ταξιδεύει προς τη Σικελία, τη Φλωρεντία και την Κρήτη με ενδιάμεσο σταθμό την Κέρκυρα. Προς τη Βενετία πέρα από το αυγοτάραχο εξάγονται μετάξι, σιτάρι και αλεύρι, κερί, μέλι, χοντρές κουβέρτες, λινάρι, δέρματα και άλλα, ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ 1940, 251, 262, 287-290.

[74] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 219-220.

[75] ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ 1940, 251, 262, 287-290· ΠΕΤΑΛΑ 2002, 262 (20.2.1764).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νος στην Άρτα είχε αγοράσει αρνίσιο και μοσχαρίσιο κρέας για 3 άσπρα την οκά, διάφορα ψάρια 4 άσπρα και τυρί για 10 άσπρα την οκά.[76] Θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι η τιμή των αλιευμάτων διαμορφωνόταν κάθε φορά ανάλογα με την απόσταση μεταξύ αγοράς και τόπου αλίευσης, τις καιρικές συνθήκες και την εποχή, τις επιτάξεις της θρησκείας και τις διατροφικές συνήθειες. Για παράδειγμα την περίοδο της μεγάλης νηστείας των χριστιανών η ζήτηση αλιευμάτων αυξανόταν κατακόρυφα και για τον λόγο αυτό αυξανόταν και η τιμή τους.[77]

Το τοπίο του Αμβρακικού κόλπου όπου συμπλέκονται κολπίσκοι, νησίδες γης, ορμίσκοι, κανάλια, ακρωτήρια, με μοναδικά δείγματα χλωρίδας και πανίδας, συνθέτει ένα σκηνικό ανυπέρβλητης ομορφιάς. Το θερμό κλίμα, τα ρηχά νερά στις ακτές, οι αβαθείς λιμνοθάλασσες και οι βάλτοι ευνοούν τη δημιουργία ενός φιλόξενου σπιτικού για ζώα και φυτά. Το νερό ακολουθώντας το φύσημα του ανέμου προς την ενδοχώρα αφήνει στο διάβα του μικρά αλάτινα ίχνη. Όλα αυτά συνηγορούν στο να αναδειχθεί ο Αμβρακικός κόλπος σε έναν από τους πιο σημαντικούς υγροτόπους της Ευρώπης. Δυστυχώς, όμως, τα προβλήματα της ρύπανσης, και ειδικότερα της χημικής ρύπανσης, τα οποία σήμερα γιγαντώνονται, απειλούν την ίδια την ύπαρξη του Αμβρακικού και όλων όσοι ζουν στον κόλπο. Στις μέρες μας επιτακτικότερα από ποτέ προβάλλει η ανάγκη προστασίας του φυσικού αυτού περιβάλλοντος προκειμένου να διασφαλιστεί η ισορροπία και να εξασφαλιστεί η συνέχεια της ζωής. Ο Αμβρακικός κόλπος ζητά τη βοήθεια όλων μας για να συνεχίσει να ζει και σε αντάλλαγμα θα μας επιτρέπει να ανακαλύπτουμε «τα μυστικά των βάλτων του».

Βιβλιογραφία

ΑΛΕΒΥΖΑΚΗΣ Ν., 2010, Η αλιεία και τα αλιεύματα στην Κέρκυρα (19^{ος}-αρχές 20^{ού} αιώνα): μία πρώτη προσέγγιση, *Τετράδια Εργασίας ΙΝΕ/ΕΙΕ* 33 = *Ψαρεύοντας στις ελληνικές θάλασσες. Από τις μαρτυρίες του παρελθόντος στη σύγχρονη πραγματικότητα*, 125-137

ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ., 1994, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί βενετοκρατίας*, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα

[76] ΣΙΟΡΟΚΑΣ 1981, 230.
[77] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 195.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π., 1856, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταί συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, I-II, Αθήνα (^{2}1969)

ΑΡΧΕΙΟ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, 2007, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Ι. Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, έκδοση, σχολιασμός, ευρετήρια Β. Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου & Π. Μιχαηλάρη, τ. Α΄: *1747-1808*, Αθήνα

ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ Α.Π., 1983, *Η βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699). Συμβολή στην ιστορία της περιοχής του Αμβρακικού κόλπου και της Αιτωλοακαρνανίας*, Θεσσαλονίκη (αδημοσίευτη διδακτική διατριβή)

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ.Ι., 1988, Από τη συγκρότηση του αρματολισμού. Ένα ακαρνανικό παράδειγμα, στο: Σ.Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία ιη΄ και ιθ΄ αιώνα (Υποθέσεις και προσεγγίσεις)*, Αθήνα, 231-251, 374-380

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ.Ι., 2007, Η μικρή ιστορία του Χρήστου Μιλιόνη, 1753, στο: Σ.Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού. Η μαρτυρία της απομνημόνευσης*, επιμ. Ε. Λιάτα, Α. Ματθαίου & Π. Πολέμη, Αθήνα, 75-104

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ.Ι., ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ Ν.Ε., ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING Ο., ΛΙΑΤΑ Ε.Δ., ΜΑΤΘΑΙΟΥ Α., SIVIGNON M. & STOIANOVICH T., 2003, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ΄- ΙΘ΄ αιώνας*, τ. 1-2, Αθήνα

ΑΣΩΝΙΤΗΣ Σ. & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ε., 2010, Ο Αμβρακικός κόλπος κατά τον όψιμο Μεσαίωνα: Χώρος, Οικονομία, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. Ι, Πρέβεζα, 69-83

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 1953, Αποκατάσταση της λέξης «πρυάρια», *Ηπειρωτική Εστία* 16, 837-838

ΒΑΣΙΛΑΣ Η.Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

ΒΕΤΣΙΟΣ Ε.Λ., 2005, Τα όρια δικαιοδοσίας Βενετών και Οθωμανών στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου σύμφωνα με αναφορά του Βενετού μηχανικού Santo Semitecolo στα 1729, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 45-50

ΒΕΤΣΙΟΣ Ε.Λ., 2007α, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη

ΒΕΤΣΙΟΣ Ε.Λ., 2007β, Αξιώσεις του Αλή πασά των Ιωαννίνων στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, στο: Μ.Γ. ΓΚΕΚΑ (Επιμ.), *Πρακτικά ΚΖ΄ Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου (26-28 Μαΐου 2006)*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 87-111

ΒΕΤΣΙΟΣ Ε.Λ., 2008, Ο έλεγχος του στομίου του Αμβρακικού κόλπου: ένα μείζον πρόβλημα στις σχέσεις Βενετών και Τούρκων κατά το 18^ο αιώνα, στο: Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ & Θ. ΚΟΡΡΕΣ (Επιμ.), *Πρακτικά ΚΗ΄*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (25-27 Μαΐου 2007), Θεσσαλονίκη, 83-102

ΓΑΒΡΙΛΙΔΗ Κ., 1998-1999, Οι σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων με τα προξενεία της Βενετίας 1720-1767, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33, 331-346

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., 1973, Η ιερά μονή Μυρταρίου Βονίτσης κατ' ανέκδοτα βενετικά έγγραφα (1682-1766), *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών* 4, 407-448

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., 1986-1987, Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ήπειρο στα τέλη του 18ου αιώνα: ένα γαλλικό υπόμνημα, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28, 43-70

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε.Κ., 1987, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Λευτική Ελλάδα (1710-1790). Ένα εμπόριο με προεκτάσεις*, Αθήνα

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., 1997, Ο Αλή πασάς και η Πάργα (1797-1819). Τα όάση της Ηπείρου, στο: Κ. ΑΡΩΝΗ-ΤΣΙΧΛΗ (Επιμ.), *Αφιέρωμα στον Αντώνη Αντωνακόπουλο*, Αθήνα, 449-484

ΛΑΜΙΝΑΚΟΣ Σ., 2003, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, 2η έκδ., Αθήνα

ΛΗΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ Λ., 2006, Η αλιεία στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας: μία πρώτη καταγραφή, *Τα Ιστορικά* 23, τχ. 45, 315-352

ΛΟΝΟΣ Λ., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 7-44

ΖΑΛΑΧΩΡΗ Ε., ΚΑΪΝΑΛΑΣ Η. & ΜΑΡΙΑΡΗΣ Ν.Σ., 2001, *Η αλιευτική παράδοση στον Αμβρακικό κόλπο*, [Αθήνα]

ΖΟΓΚΑΡΗΣ Σ., ΠΑΠΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Λ., ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Χ., ΡΗΓΑΣ Γ., ΧΑΤΖΗΡΒΑΣΑΝΗΣ Β. & ΚΑΡΑΛΑΚΗΣ Ν., 2003, *Απειλούμενα πουλιά στον Αμβρακικό*, [Αθήνα]

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Λ., 2006, *Επί Χάρτου – Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Λ., 2007, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 165-263

ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ Κ., 1993, Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας (1811-1813), στο: Β.Ι. ΛΥΚΟΣ (Επιμ.), *Η ιστορία της Πρέβεζας, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 22-24 Σεπτεμβρίου 1989)*, Πρέβεζα, 99-115

ΚΑΡΥΔΗΣ Σ.Χ., 2004, *Ορθόδοξες αδελφότητες και συναδελφικοί ναοί στην Κέρκυρα (15ος-19ος αι.)*, Αθήνα

ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ Κ., 1985, Οι εμπορικές συντροφίες στη Λευκάδα σύμφωνα με το αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743), *Μνήμων* 10, 270-292

ΚΑΤΣΙΑΡΗ-HERING Ο., 2004, Η Λευκάδα στη βενετική χαρτογραφία (1686-1729), *Τετράδια εργασίας* 25-26 – *Χαρτογραφίες της Ανατολικής Μεσογείου*, 93-133

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΟΡΔΩΣΗΣ Μ., 2011, Μεσαιωνική Άρτα. Τοπογραφία, Κοινωνία, *Σκουφάς* 14, τχ. 102, 172-290

ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ Σ., 1884, *Λεξικόν λατινοελληνικόν*, Αθήνα

ΛΙΑΤΑ Ε.Δ., 1996, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1939, *Θωμάς Φλαγγίνης και ο Μικρός Ελληνομνήμων*, Αθήνα

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1958α, Η Άρτα στα αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 11, 12-16

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1958β, Η Άρτα στα αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 12, 47-50

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1958γ, Η Άρτα στα αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 13, 90-93

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1959, Η Άρτα στα αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 14, 123-127

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1963, Η Άρτα στα αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 25-26, 141-145

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1964, Η Άρτα στα αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 27-28, 201-204

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1965, Η Άρτα στα αρχεία της Βενετίας 1696-1787, *Σκουφάς* 30-31, 295-298

ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ Π., 2003, Αλυκές Λευκάδας (18ος αιώνας): ανάπτυξη μέσα σε συνθήκες παρακμής, στο: Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ. ΠΕΤΑΝΙΔΟΥ & Ζ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ (Επιμ.), *Ανάπλαση και αξιοποίηση των ανενεργών αλυκών Επτανήσου (Κέρκυρας, Λευκάδας και Ζακύνθου), Διεπιστημονικό Συνέδριο (Λευκάδα, 30 Σεπτεμβρίου - 3 Οκτωβρίου 1999)*, Αθήνα, 51-60

ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ Π.Δ., 2009, Το ιχθυοτροφείο Λευκάδας τον 18ο αιώνα, στο: *Η΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Πρακτικά (Κύθηρα, 21-25 Μαΐου 2006)*, τ. Ι, Κύθηρα, 260-273

ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ Π., 2010, Η διαχείριση της αλιείας και των προϊόντων της στα Βενετοκρατούμενα Επτάνησα, *Τετράδια Εργασίας* ΙΝΕ/ΕΙΕ 33 = *Ψαρεύοντας στις ελληνικές θάλασσες. Από τις μαρτυρίες του παρελθόντος στη σύγχρονη πραγματικότητα*, 85-96

ΜΟΣΧΟΝΑΣ Ν.Γ., 2010, Βενετικό ενδιαφέρον για τη μείζονα περιοχή της Πρέβεζας στα τέλη του 17ου αιώνα, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. Ι, Πρέβεζα, 187-193

ΜΟΣΧΟΝΑΣ Ν.Γ. & ΜΟΣΧΟΝΑ Π., 2009, Φυσική κατάσταση των νησιών του Ιονίου και ανθρώπινη παρέμβαση το πρώτο μισό του 17ου αιώνα, στο: *Η΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Πρακτικά (Κύθηρα, 21-25 Μαΐου 2006)*, τ. Ι, Κύθηρα, 662-674

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΜΠΑΔΑ Κ., 2004, *Ο κόσμος της εργασίας. Οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου (18^{ος}-20^{ός} αιώνας)*, Αθήνα

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (Βυζάντιος), 1986, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πρεβέζης*, Άρτα

ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ Α., 1940, Το εμπόριον της Βενετίας μετά της Ανατολής κατά τον Μεσαίωνα επί τη βάσει των εμπορικών καταλόγων του Βαρθολ. Πάξη, *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 3, 241-296

ΠΑΝΑΓΟΥ Κ., 1997, Συμβολή στην ιστορία της Άρτας (τέλη 18^{ου}-αρχές 19^{ου} αιώνα), *Δωδώνη* 26, 177-220

ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ Χ.Ε., 2002, Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο. Το βενετικό προξενείο της Άρτας (1720-1797), *Θησαυρίσματα* 32, 251-298

ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ Χ.Ε., 2004, Οι εμπορικοί πρόξενοι στα Ιόνια νησιά: ανάγκη και σκοπιμότητα, στο: Δ.Χ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ & Τ.Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ (Επιμ.), *Πρακτικά Ζ΄ Πανιονίου Συνεδρίου, Λευκάδα, 26-30 Μαΐου 2002*, τ. 2, Αθήνα, 577-593

ΠΕΤΑΛΑ Α., 2002, Ιταλοί έμποροι στον Ιόνιο χώρο και Ιόνιοι στην Κάτω Ιταλία, στο: Θ. ΠΑΠΠΑΣ & Θ. ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ (Επιμ.), *Ελληνισμός και Κάτω Ιταλία. Από τα Ιόνια νησιά στην Grecìa Salentina*, τ. Α΄, Κέρκυρα, 241-374

ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ Μ.Κ., 1971-1972, Η οικογένεια Μαυρομματαίων εκ Κατούνας Ακαρνανίας, *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών* 3, 295-319

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ.Σ., 1992, *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας, τχ. Γ: (1714-1796)*, Ιωάννινα

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ., 2006, Τουρκική επιθετικότητα και η Δυτική Ελλάδα (1569-1645), *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40, 9-20

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ., 2010, Ληστρικά φαινόμενα και συνοριακές διαφορές στην περιοχή της Πρέβεζας (16^{ος}-18^{ος} αιώνας), στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. Ι, Πρέβεζα, 241-250

ΡΗΓΑΣ Γ., ΠΕΤΡΟΥ Ν. & ΖΟΓΚΑΡΗΣ Σ., 2003, *Αμβρακικός πουθενά αλλού στη γη*, [Αθήνα]

ΡΟΔΑΚΗΣ Π., 1999, *Κλέφτες και αρματολοί*, τ. Α΄, Αθήνα

ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., 2002, Ψαρεύοντας στον Αμβρακικό, ένθετο *Καθημερινής Επτά Ημέρες* (20 Ιανουαρίου 2002), 23-25

ΡΩΜΑΝΟΣ Ι.Α., 1889, Περί Βουθρωτού, *Λελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 3, 548-559

ΣΙΩΡΟΚΑΣ Γ.Α., 1981, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Δ., 2002, *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718*, Αθήνα

CAPITOLI, 1771, *Capitoli della peschiera di Prevesa, dipendente dalla Camera di S. Maura, approvati dall'eccellentissimo Senato con Ducale 10 ottobre 1771*, per li Figliuoli del qu. Z. Antonio Pinelli, stampatori ducali, [Venezia]

CICOGNA E.A., 1834, *Delle inscrizioni veneziane raccolte ed illustrate*, vol. IV, Venezia

CICOGNA E.A. (a cura di), 1856, *Francesco Grimani. Relazioni storico-politiche delle Isole del Mar Ionio suddite della Serenissima Repubblica di Venezia, scritte allo eccellentissimo Senato l'anno 1760*, Venezia

COSMAI F. & SORTENI S. (a cura di), 1996, *Dispacci Costantinopoli di Ferigo Foscari 1792-1796*, introduzione Paolo Preto, vol. 2, Venezia

CURLIN J.S. & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2009, Adi 31 Agosto 1797. Αμφισβήτηση της ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 117-141

MICHAILARIS P., 2006, Le saline di S. Maura (Lefcada) come fattore economico dello Stato Veneziano nella prima meta del XVIII secolo, in: S. CAVACIOCCHI (a cura di), *Ricchezza del Mare. Ricchezza dal Mare, secc. XIII-XVIII, Atti di XXXVII Settimana di Studi del Istituto Internazionale di Storia Economica «F. Datini», Prato, 11-15 Aprile 2005*, Firenze, 499-509

PALADINI F.M. (a cura di), 1997, *Carlo Aurelio Widmann provveditore generale da mar. Dispacci da Corfù 1794-1797*, vol. 1-2, Venezia

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β', Έτος 18ος, Τεύχος 37-38, ΠΡΕΒΕΖΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ... Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, ΟΔ. ΜΠΕΤΣΟΣ, ΕΛ. ΒΕΤΣΙΟΣ, Π. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, Γ. ΚΟΥΡΤΗΣ, Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΓΖΟΥΡΟΥ, ΣΠ. ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ ... Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΙΩΑΝ. ΚΑΠΩΝΗΣ

ΜΕΛΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΠΟΙΗΣΗ ... ΙΩΑΝ. ΚΑΠΩΝΗΣ, Σ. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΖΩΓΡΑΦΙΑ ... ΕΥΑΓ. ΑΥΔΙΚΟΣ, ΣΤ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, ΧΡ. ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ... ΣΠ. ΝΤΡΙΚΟΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ... ΑΝΔΡ. ΚΑΡΖΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ...

Ιανουάριος - Δεκέμβριος 2003

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β', Έτος 20ος, Τεύχος 39-40, ΠΡΕΒΕΖΑ

... Γ. ΚΟΥΡΤΗΣ, ΟΔ. ΜΠΕΤΣΟΣ, Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, ΕΛ. ΒΕΤΣΙΟΣ, ...ΗΣ, ΚΩΝ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΑΛ. ΓΖΟΥΡΟΣ, ΣΠ. ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ

...ΟΙΗΣΗ ... Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, ΙΩΑΝ. ΚΑΠΩΝΗΣ

... ΣΠ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

... ΣΤΕΦ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ

... ΒΑΣ. ΝΤΑΛΑΗΣ

... ΑΝΔΡ. ΚΑΡΖΗΣ

...ος 2003

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β', Έτος 22ος, Τεύχος 41-42, ΠΡΕΒΕΖΑ

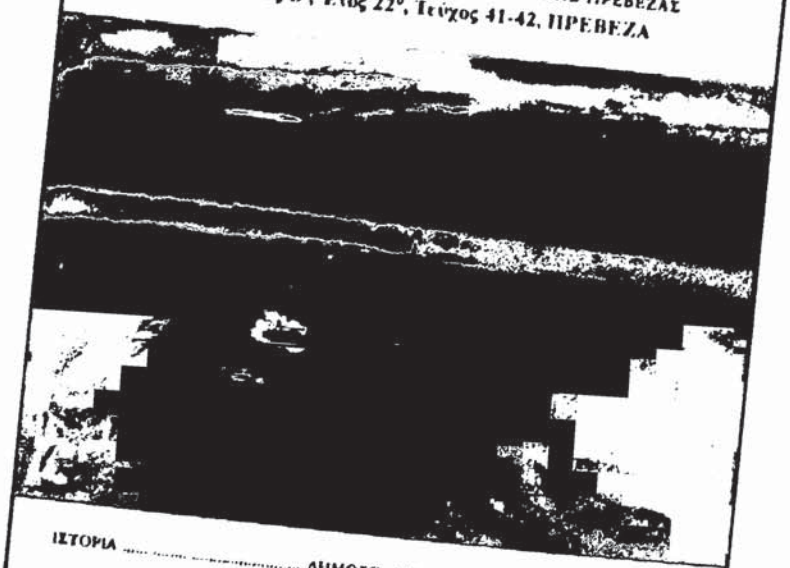

ΙΣΤΟΡΙΑ ... ΔΗΜΟΣΘ. ΔΟΝΟΣ, Ε. ΒΕΤΣΙΟΣ, Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ... Β. ΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, Α. ΣΥΝΕΣΙΟΣ, ΟΔ. ΜΠΕΤΣΟΣ

ΠΟΙΗΣΗ ... Π. ΜΥΡΚΟΥΡΗΣ

ΖΩΓΡΑΦΙΑ ... Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, Β. ΚΟΛΙΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ... ΣΤ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, Ν. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ... Σ. ΜΑΦΡΕΔΑΣ

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ... Α. ΚΑΡΖΗΣ

... Σ. ΚΟΣΚΙΝΑΣ

Ιανουάριος - Δεκέμβριος 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Πορτραίτο του Richard Burgess (1796-1881). Λιθογραφία αγνώστου, μέσον 19ου αιώνα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νίκος Λ. Καραμπελας

William Goodison και Richard Burgess

Δύο λιγότερο γνωστοί περιηγητές στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη

Στη μνήμη του
Θεόδωρου Βγενόπουλου (1928-2011)[*]

Την τελευταία δεκαετία παρουσιάσαμε μέσα, κυρίως, από τις σελίδες των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* τα κείμενα των εντυπώσεων των σημαντικότερων περιηγητών που επισκέφθηκαν την Πρέβεζα και τη Νικόπολη κατά τον 19ο αιώνα.[1] Απομένουν ακόμη να δημοσιευθούν οι εντυπώ-

---

[*] Ο Θεόδωρος Ευαγ. Βγενόπουλος, γεννήθηκε στην Πάτρα το 1928. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Απέκτησε το πτυχίο της Νομικής και μετά από επιτυχείς εξετάσεις εντάχθηκε στη διοίκηση του κράτους και προτοδιορίστηκε νομάρχης Ζακύνθου από τις αρχές Ιουνίου μέχρι τις 16 Ιουλίου 1965. Την 25.2.1966 διορίστηκε νομάρχης Πρέβεζας, θέση που υπηρέτησε μέχρι την 20.5.1967, όταν παύθηκε από τη Δικτατορία. Στη μεταπολίτευση διορίστηκε διαδοχικά νομάρχης Καστοριάς (1975-1977 περ.), Λευκάδας (1978-1979 περ.), Ζακύνθου (Δεκέμβριος 1980 - Μάρτιος 1982) και για μια οκταετία (1982-1989) νομάρχης Αθηνών. Βλ. Κουρτης 2005, 268· Μελιτας 2007, 48-49, 84-87. Ο Θ. Βγενόπουλος, θείος εξ αγχιστείας από την εκ πατρός γυναίκα μου Ολυμπία Πήττα-Καραμπελιά, πέθανε στην Αθήνα στις 25.7.2011. Υπήρξε καλλιτεχνική φύση και ήταν φίλος της ποίησης και της ζωγραφικής. Στη διάρκεια της νομαρχίας του στην Πρέβεζα υποκίνησε και υποστήριξε εκδηλώσεις για τον ποιητή Κώστα Καρυωτάκη, που είχε τερματίσει τη ζωή του στην Πρέβεζα τη χρονιά που γεννήθηκε ο Θοδωρής Βγενόπουλος στην Πάτρα. Μεταξύ αυτών η διάλεξη του Ευάγγελου Λιάρου γνωστού σήμερα με το ψευδώνυμο Άλκης Αλκαίος στην Πάργα, στις 22 Ιανουαρίου 1967, βλ. Λιαρος 1967, και το μνημείο στο Βαθύ της Πρέβεζας, στο σημείο όπου ο ποιητής των *Νηπενθών* έβαλε τέρμα στη ζωή του.

[1] Έχουν ήδη δημοσιευθεί τα κείμενα του Άγγλου λογίου και προξένου William Martin Leake (1777-1860), του Άγγλου θεολόγου Thomas Smart Hughes (1786-1847) που συνόδευε τον Robert Townley-Parker (1793-1879) και έφτασαν στην Πρέβεζα μαζί με τον συμπατριώτη τους αρχιτέκτονα Charles Robert Cockerell (1788-1863), του Άγγλου αριστοκράτη John Cam Hobhouse (1786-1869) που επισκέφθηκε την περιοχή με τον συνοδοιπόρο του λόρδο Βύρωνα (1788-1824), του Άγγλου γιατρού Henry Holland (1788-1873), του Δανού αρχαιολόγου Peter Oluf Brøndsted (1780-1842) που συνταξίδεψε με τον συμπατριώτη του φιλόλογο Georg H.C. Koës (1782-1811), του Γερμανού αρχιτέκτονα βαρόνο Carl Haller von Hallerstein (1774-1817), του Σουηδού αρχαιολόγου βαρόνο Otto Magnus von Stackelberg (1786-1837) και του Γερμανού ζωγράφου Jacob Linckh (1786-1841), του Γάλλου προξένου στην Ήπειρο François-Charles-Hughes-Laurent Pouqueville (1770-1838) και του Ιταλού πολιτικού Francesco Guicciardini (1851-1915), βλ. Καραμπελας 2001· 2003· 2005α· 2005β· 2007· 2008· 2009· Pouqueville 2010.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

σεις μερικών σημαντικών περιηγητών που επισκέφθηκαν την περιοχή της Πρέβεζας, όπως, ενδεικτικά, οι Louis François Sebastian Fauvel (1753-1838), Jacques Foucherot (1746-1813), Louis François Cassas (1756-1827), Edward Lear (1812-1888) και Alexander Freiherr von Warsberg (1836-1889).

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας εντοπίσαμε τα περιηγητικά κείμενα δύο λιγότερο γνωστών ταξιδιωτών, που, αν και δεν έγραψαν εκτεταμένα για την περιοχή μας, κρίναμε ότι οι μαρτυρίες τους είναι σημαντικές και πρέπει να γίνουν ευρύτερα γνωστές. Ο πρώτος ανήκει στο τέλος της περιόδου του μεγάλου κύματος περιηγητών της Ηπείρου που απολάμβαναν της φιλοξενίας και ασφάλειας που παρείχε ο Τεπελενλής πασάς των Ιωαννίνων, ενώ ο δεύτερος περιλαμβάνεται στους περιηγητές που συνέχιζαν να επισκέπτονται την Ήπειρο, μετά τη δολοφονία του Αλή πασά το 1822, στα αχνάρια των κειμένων πλειάδας ταξιδιωτών των προηγούμενων δεκαετιών.

Πρόκειται για τον Ιρλανδό στρατιωτικό γιατρό William Goodison (Ουίλλιαμ Γκούντισον) και τον Άγγλο θεολόγο Richard Burgess (Ρίτσαρντ Μπαίρτζης), οι οποίοι επισκέφθηκαν την περιοχή μας στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Ο πρώτος πέρασε από τη Λευκάδα στην Πρέβεζα για μια διήμερη εκδρομή το καλοκαίρι του 1818, ενώ ο δεύτερος (Εικ. 1) συνόδευε τρεις νεαρούς αριστοκράτες στο ταξίδι τους στην κλασική Ελλάδα, το καλοκαίρι του 1834.

Μεταφράζουμε τα σχετικά με την περιοχή μας περιηγητικά κείμενα των Goodison και Burgess, υποσημειώνοντάς τα με παρατηρήσεις, προς διευκόλυνση της μελλοντικής έρευνας και πληροφόρηση των φιλιστόρων του τόπου μας.[2] Της μετάφρασης των συναφών κειμένων προτάσσονται μερικά στοιχεία για τη ζωή των συγγραφέων και το οδοιπορικό τους στην Ελλάδα.

[2] Η περιγραφή του ταξιδιού του William Goodison προέρχεται από την έκδοση του έργου του με τίτλο: *A Historical and Topographical Essay upon the Islands of Corfu, Leucadia, Cephalonia, Ithaca, and Zante; with Remarks upon the Character, Manners, and Customs of the Ionian Greeks; Descriptions of the scenery and remains of antiquity discovered therein, and reflections upon the Cyclopean ruins*, που εκδόθηκε, σε σχήμα 8ου, στο Λονδίνο το 1822 από τους Thomas & George Underwood και τυπώθηκε από τον D. Jaques. Βλ. GOODISSON 1822. Η περιγραφή των εντυπώσεων του Richard Burgess προέρχεται από τη δίτομη έκδοση του έργου του με τίτλο: *Greece and the Levant; or, a diary of a summer's excursion in 1834: with epistolary supplements*, που εκδόθηκε, σε σχήμα 8ου, στο Λονδίνο το 1835 από τους Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman και τυπώθηκε από τον A. Spottiswoode. Βλ. BURGESS 1835.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. *William Goodison*

Ελάχιστα βιογραφικά στοιχεία μάς είναι γνωστά για τον William Goodison.[3] Από την έρευνά μας προέκυψε ότι ήταν Ιρλανδός και γεννήθηκε το 1785 στην επαρχία του Wicklow της ανατολικής Ιρλανδίας, που τότε υπαγόταν στο σύνολό της στη Μεγάλη Βρετανία. Ο συνονόματος πατέρας του ήταν φαρμακοποιός και παρότρυνε τον γιο του να σπουδάσει κοντά στον καθηγητή Austin του Trinity College του Δουβλίνου. Ο δεκαεξάχρονος William Goodison ξεκίνησε τις σπουδές του στο σπουδαίο αυτό πανεπιστήμιο την 6η Ιουλίου 1801 και τις ολοκλήρωσε την άνοιξη του 1807 με την απόκτηση πτυχίου B.A. (Bachelor of Arts).[4] Κατατάχθηκε στο ιατρικό σώμα του στρατού της Μεγάλης Βρετανίας την 23η Αυγούστου 1810.[5] Από τους καταλόγους των αξιωματικών του βρετανικού στρατού πληροφορούμαστε ότι ο Goodison υπηρέτησε, ως υπίατρος,[6] στο 75ο Σύνταγμα Πεζικού από την κατάταξή του στον στρατό μέχρι και την 4η Μαρτίου 1824,[7] οπόταν τέθηκε σε εφεδρεία και

---

[3] Τα λίγα βιογραφικά στοιχεία του William Goodison που ακολουθούν άντλησα και συνέθεσα από τα: ARMY LIST 1821, 248· 1827, 516· 1836, 409· 1837, 409· 1838, 646· TULLY 1821, 101, 120· LONDON GAZETTE 1824, 419· JOHNSTON 1917, xxv-xxvi, 214, 256· BURTCHAELL & SADLEIR 1924, 332. Χρήσιμες πληροφορίες, για την περίοδο παραμονής του Goodison στα Επτάνησα, παρέχουν οι σχετικές με θέματα των Ιονίων νήσων δημοσιεύσεις του ίδιου, βλ. GOODISON 1817, 191-195· GOODISSON 1822, ix-xviii και σποράδην. Ευχαριστίες οφείλονται στην κ. Jane Maxwell, έφορο χειρογράφων και αρχείων της βιβλιοθήκης του Trinity College Dublin, στον κ. Rob McIntosh, έφορο του Μουσείου Στρατιωτικής Ιατρικής Υπηρεσίας της Αγγλίας, στην κ. Jennifer Doyle, ιστορικό της εταιρείας Eneclann του Δουβλίνου, καθώς και στους κ.κ. Michael Crumplin, Ron McGuigan και Steven H. Smith, δραστήρια μέλη του Napoleon Series Discussion Forum, για τις αποτελεσματικές συμβουλές και υποδείξεις τους στο κυνήγι πληροφοριών για τη ζωή του William Goodison.

[4] Για την απόκτηση του πανεπιστημιακού τίτλου *Bachelor of Arts* οι φοιτητές της εποχής εκείνης μελετούσαν κυρίως ελληνική και λατινική κλασική φιλολογία, μαθηματικά, γεωμετρία, φυσική, αστρονομία και ηθική.

[5] Ο Goodison τοποθετήθηκε στο 75ο Σύνταγμα Πεζικού στη θέση του John Cumine, βλ. ARMY LIST 1805, 251· LONDON GAZETTE 1810, 1262. Το 75ο Σύνταγμα Πεζικού *–Regiment of Foot* στα αγγλικά– του βρετανικού στρατού ιδρύθηκε το 1787 στο Sterling της Σκωτίας. Ήταν γνωστό με το όνομα του πρώτου διοικητή του, συνταγματάρχη Sir Robert Abercromby, ο οποίος παρέμεινε διοικητής του Συντάγματος μέχρι το 1827, βλ. GARDYNE 1903, 222-224· 1929, 183-185· BROWN 2010. Οι υπηρετούντες σε αυτό φορούσαν, μέχρι το 1809, την παραδοσιακή σκωτσέζικη φορεσιά με τη φούστα, *kilt*, και ονομάζονταν *οι ορεσίβιοι του Άμπερκρομπυ*. Το Σύνταγμα έδρασε αρχικά στην Ινδία από το 1793 μέχρι το 1806, οπόταν επέστρεψε στη Βρετανία. Από τον Νοέμβριο του 1811 μέχρι τα τέλη του 1823 δραστηριοποιήθηκε στη Μεσόγειο, με βάσεις τη Μεσίνα, το Παλέρμο, τα Επτάνησα και το Γιβραλτάρ. Βλ. GARDYNE 1903, 247-249· 1929, 203-206.

[6] Μεταφράζουμε τον αγγλικό στρατιωτικό βαθμό *assistant surgeon* με τον σύγχρονο ελληνικό στρατιωτικό βαθμό του *υπιάτρου*. Στη θέση του *assistant surgeon* δεν υπηρετούσαν αποκλειστικά ιατροί, αλλά και άλλοι επιστήμονες.

[7] Στη θέση του Goodison, ως υπιάτρου του 75ου Συντάγματος Πεζικού, τοποθετήθηκε στις 4

μεταπήδησε στο 25ο Σύνταγμα Ελαφρέος Ιππικού,[8] στο οποίο υπηρέτησε μέχρι τον θάνατό του, τον Αύγουστο του 1836.

Από τη 14η Ιουλίου 1814, όταν το 75ο Σύνταγμα Πεζικού έφτασε στην Κέρκυρα, μέχρι τον Αύγουστο του 1817 που το Σύνταγμα προωθήθηκε στη Λευκάδα, ο νεαρός γιατρός μελέτησε από κοντά τα συμπτώματα της πανώλης και του διαλείποντος πυρετού, ο οποίος, κατά τη γνώμη του, διαφέρει από τον κίτρινο πυρετό μόνο στην ένταση. Τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνάς του δημοσιεύτηκαν, το 1817, στο ιατρικό επιστημονικό περιοδικό *The Dublin Hospital Reports*.[9] Η επιδημία πανώλης που είχε εμφανιστεί στη Μάλτα το 1814 εξαπλώθηκε στα Επτάνησα το 1815 και 1816.[10] Ο Goodison υπηρετούσε τότε ως στρατιωτικός γιατρός στα Μελίκια της Λευκίμμης στη νότια Κέρκυρα και, σύμφωνα με τις αναφορές των ανωτέρων του, στη διάρκεια του επικίνδυνου και επίπονου καθήκοντός του επέδειξε υπερβολικό ζήλο και συμπεριφορά που άξιζε τα μέγιστα εγκώμια. Είχε ήδη θρηνήσει τον συνάδελφό του Charles Torre,[11] ο οποίος πέθανε από πανώλη, λίγους μήνες νωρίτερα, ενώ υπηρετούσε στην πληγείσα από την επιδημία περιοχή του Μαραθιά της Λευκίμμης στη νότια Κέρκυρα.

Στη διάρκεια της στρατιωτικής του υπηρεσίας στην Κέρκυρα και τα Ιόνια νησιά εκμεταλλεύθηκε την παραμονή του σε αυτά και συνέκρινε την τοπογραφία τους με τις περιγραφές της *Οδύσσειας* του Ομήρου, καθώς και άλλων συγγραμμάτων αρχαίων και συγχρόνων του συγγραφέων. Ως αποτέλεσμα, συνέγραψε μια *Ιστορική και Τοπογραφική πραγματεία περί των νήσων Κερκύρας, Λευκάδος, Κεφαλληνίας, Ιθάκης και Ζακύνθου, μετά σημειώσεων περί του χαρακτήρος, των τρόπων και εθίμων των Επτανησίων*, την οποία ολοκλήρωσε κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Γιβραλτάρ και δημοσίευσε, με τον ίδιο τίτλο, τον Οκτώβριο του 1822 στο Λονδίνο. Η έκδοση έτυχε θετικών σχολίων και κριτικών σε αρκετές βιβλιοπαρουσιάσεις της εποχής του.[12]

Μαρτίου 1824 ο γιατρός Samuel Barry, βλ. LONDON GAZETTE 1824, 419.

[8] *Light Dragoons* στα αγγλικά.

[9] Βλ. GOODISON 1817.

[10] Για μια ενημερωτική αναφορά της εξάπλωσης της πανώλης στη Μάλτα και τα Επτάνησα την εποχή αυτή, βλ. TULLY 1821. Η επιδημία έφτασε και μέχρι την Άρτα τον Ιούνιο του 1816 και υπήρχαν φόβοι εξάπλωσής της και στην Πρέβεζα, λόγω της άφιξης στην πόλη Τούρκων από την Άρτα με τα συμπτώματα της ασθένειας, βλ. TULLY 1821, 157-158. Για αναφορές περί της πανώλης στην περιοχή της Άρτας, βλ. ΒΛΑΧΟΣ 2010, 66-67.

[11] Ο Goodison τον αναγράφει, εκ παραδρομής, *Charles Torne*.

[12] Βλ. GOODISSON 1822. Η έκδοση αυτή καταγράφει το επώνυμο του Goodison με διπλό *ss* (Goodisson), ενώ όλες οι άλλες αναφορές στο επώνυμό του –οι ετήσιες καταστάσεις αξιωματικών του βρετανικού στρατού από το 1811 μέχρι και το 1838 ανεξαιρέτως, καθώς και οι υπόλοιπες δημοσιεύσεις του– είναι με ένα *s* (Goodison). Δεν μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ποια από τις δύο γραφές είναι η σωστή. Η γραφή με διπλό *ss* (Goodisson) θα μπορούσε να θεωρηθεί η ορθή, καθώς είναι συνηθισμένη στην Ιρλανδία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ο William Goodison στα Επτάνησα (1814-1821) [13]

Η Κέρκυρα περιήλθε de facto στα χέρια του βρετανικού στρατού την 23η Απριλίου 1814, όταν υπογράφτηκε σύμβαση μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας που υποχρέωνε τους Γάλλους να επιστρέψουν στα προ του 1792 σύνορα και, έτσι, παρέδωσαν την Κέρκυρα στον αγγλικό στρατό. Η επίσημη, όμως, παράδοση έγινε με την υπογραφή της συνθήκης των Παρισίων την 5η Νοεμβρίου 1815. Η διακήρυξη του νέου συντάγματος του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων έγινε την 28η Δεκεμβρίου 1817 και την 1η Ιανουαρίου 1818 εγκαταστάθηκε η νέα κυβέρνηση των Επτανήσων με μεγάλη επισημότητα.[14]

Το 75ο Σύνταγμα Πεζικού του βρετανικού στρατού κατέπλευσε, από την Μεσίνα της Σικελίας, στην Κέρκυρα την 14η Ιουλίου 1814, λίγες εβδομάδες αφότου οι Γάλλοι παρέδωσαν την πόλη. Γιατρός του Συντάγματος ήταν ο George Treyer, βοηθούμενος από τους υπιάτρους William Goodison και David Jameson.[15] Οι γιατροί του βρετανικού στρατού παρακολούθησαν και μελέτησαν με ιδιαίτερη προσοχή τα κρούσματα διαλείποντος πυρετού και πανώλης που εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στο νότιο τμήμα του νησιού της Κέρκυρας το καλοκαίρι του 1815 και εξελίχθηκαν σε επιδημία. Από τα μέσα Μαρτίου του 1816 ο Goodison συντόνισε από κοντά τις ιατρικές ενέργειες αρχικά για τον περιορισμό της εξάπλωσης και στη συνέχεια την εξάλειψη της επιδημίας πανώλης στην περιοχή της Λευκίμμης στη νότια Κέρκυρα.[16]

Μετά την εξάλειψη της πανώλης από την Κέρκυρα, το Σύνταγμα μετακινήθηκε, τον Αύγουστο του 1817, στη Λευκάδα, όπου παρέμεινε μέχρι το τέλος του 1820. Την άνοιξη του 1818 ο Goodison ήταν παρών σε μία από τις

και την επέλεξε ο ίδιος ο William Goodison για την έκδοση του βιβλίου του, το 1822. Στο παρόν άρθρο χρησιμοποιούμε την επίσημη γραφή των αρχείων του βρετανικού στρατού, με ένα *s* (Goodison). Το έργο του Goodison δεν συμπεριλαμβάνεται στη σημαντικότατη καταγραφή του Κυριάκου Σιμόπουλου για τους περιηγητές του ελλαδικού χώρου. – Για τις κριτικές του έργου του, βλ. ενδεικτικά LONDON LITERARY GAZETTE 1822, 703-705· QUARTERLY REVIEW 1823, 86-116· MONTHLY REVIEW 1823, 138-148· JOHNSON 1824, 935.

[13] Στοιχεία για τις μετακινήσεις του William Goodison στα Επτάνησα άντλησα από τις δημοσιεύσεις του, βλ. GOODISON 1817 και GOODISSON 1822.

[14] Βλ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ 1975, 401-402.

[15] Υποδιοικητής του 75ου Συντάγματος Πεζικού στην Κέρκυρα ήταν ο αντισυνταγματάρχης Patrick Ross, βλ. BROWN 2010. Ο γιατρός του Συντάγματος George Treyer (ή Trayer) κατατάχθηκε στον βρετανικό στρατό την 31η Οκτωβρίου 1786, βοηθός νοσοκόμος την 10η Οκτωβρίου 1793, ιατρός την 22α Οκτωβρίου 1794. Συνταξιοδοτήθηκε την 6η Μαρτίου 1817. Πέθανε στο Cork της Σκωτίας τη 19η Αυγούστου 1828, βλ. JOHNSTON 1917, 84. Ο David Jameson γεννήθηκε τον Μάιο του 1787 και αποφοίτησε από την ιατρική σχολή του Εδιμβούργου το 1818. Κατατάχθηκε στον βρετανικό στρατό τη 10η Ιουνίου 1806, υπίατρος τη 15η Οκτωβρίου 1807, ιατρός την 6η Μαρτίου 1817. Συνταξιοδοτήθηκε την 29η Μαρτίου 1839, βλ. JOHNSTON 1917, 185.

[16] Βλ. GOODISON 1817, 192-196.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λαθρανασκαφές που έκανε ο συνταγματάρχης του αγγλικού στρατού Patrick Ross στην αρχαία Λευκάδα. Από το γειτονικό μας νησί ο Goodison ταξίδεψε στο Μεγανήσι, την Ιθάκη, την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο και στις αρχές του καλοκαιριού του 1818 έκαμε μια σύντομη επίσκεψη στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη. Την άνοιξη του 1819 ο Goodison φαίνεται ότι έδρευε στη Ζάκυνθο και από εκεί επισκέφθηκε την Ιθάκη το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου. Τον Νοέμβριο του 1819 βρίσκεται στην Κεφαλονιά. Στα τέλη του 1820 το Σύνταγμα επανήλθε στην Κέρκυρα και τον Αύγουστο του 1821 μπαρκάρισε για το Γιβραλτάρ, όπου παρέμεινε για δύο και πλέον χρόνια, μέχρι τα τέλη του 1823 που επέστρεψε στην Αγγλία.[17]

Στη διάρκεια της παραμονής του στα Επτάνησα ο William Goodison, πέραν των ιατρικών του καθηκόντων, μελέτησε, παρατήρησε και κατέγραψε την τοπογραφία, τη δημογραφία και την ιστορία των Ιονίων νήσων, καθώς και την πρωτογενή παραγωγή, την εμπορική δραστηριότητα, τις συνήθειες των κατοίκων, την εκπαίδευση, τη γεωλογία, τη σεισμική δραστηριότητα, τις κλιματολογικές συνθήκες και τους αρχαιολογικούς χώρους των Επτανήσων. Έδρασε, με αυτόν τον τρόπο, καθαρά ως ένας περιηγητής, πληροφοριοδότης και δημοσίευσε τα αποτελέσματα των παρατηρήσεών του έναν χρόνο πριν την επάνοδό του στην Αγγλία. Σχεδίασε χάρτες των μεγάλων νησιών του Ιονίου βασιζόμενος σε σχέδια Ενετών και Γάλλων μηχανικών και πρόσθεσε σε αυτούς διορθώσεις που έκανε ο υπολοχαγός του μηχανικού Richard Evans Scott. Μετά τον θάνατο του Scott –πέθανε στα τέλη του φθινοπώρου του 1815 από διαλείποντα πυρετό, που κόλλησε κατά την επίσκεψή του στην Ήπειρο– ο Goodison βοηθήθηκε στη σύνταξη των τελικών σχεδίων των χαρτών του από τους George Smith της βασιλικής υπηρεσίας μηχανικών και Joseph Townsend του 75ου Συντάγματος Πεζικού.

Στα επτά χρόνια που παρέμεινε στα Επτάνησα ο Goodison κατανόησε αρκετά καλά τον χαρακτήρα των Ελλήνων, ώστε να γράψει ως επίλογο της εισαγωγής του βιβλίου του τα εξής:

> *Η αδυναμία των Ελλήνων, όπως και των προγόνων τους, έγκειται στη διχόνοια. Η δύναμή τους έγκειται στη ναυτική τους υπεροχή, καθώς και στις ορεινές οχυρές θέσεις οι οποίες αφθονούν στη χώρα τους, αλλά πάνω απ' όλα στην ομοψυχία τους σε καιρό ανάγκης.*[18]

Η Πάργα, η Πρέβεζα και τα ερείπια της αρχαίας Νικόπολης ήταν από τα μέρη της Ηπείρου που επισκέφθηκε ο William Goodison στα χρόνια που υπηρετούσε στα Ιόνια νησιά. Οι εντυπώσεις του από την επίσκεψη αυτή συμπε-

[17] Βλ. GOODISSON 1822, 109, 155· GARDYNE 1903, 249.
[18] GOODISSON 1822, xviii.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ριέχονται στο έβδομο κεφάλαιο της πραγματείας του για τα Επτάνησα. Μεταφράζουμε και υποσημειώνουμε με παρατηρήσεις τα σχετικά με την περιοχή μας κείμενα του Ιρλανδού στρατιωτικού γιατρού στις επόμενες δύο ενότητες, οι επικεφαλίδες των οποίων επισημαίνουν τον τόπο και τη χρονολογία επίσκεψης του περιηγητή. Στο μεταφρασμένο κείμενο που ακολουθεί,[19] οι εντός τετράγωνων αγκυλών [ ] επεξηγήσεις είναι του μεταφραστή. Οι υποσημειώσεις του πρωτότυπου κειμένου του Goodison παραπέμπονται με αστερίσκο (*), ενώ αυτές με αραβική αρίθμηση είναι του μεταφραστή.

Από τη Λευκάδα στην Πρέβεζα, αρχές Ιουνίου 1818

Περίπου σε πέντε μίλια απόσταση από το κάστρο της Αγίας Μαύρας βρίσκεται η πόλη της Πρέβεζας, που έχει σχεδόν 4.000 κατοίκους, Έλληνες και μωαμεθανούς. Ο πασάς διαμένει εδώ περιστασιακά,[20] επισκεπτόμενος συνήθως την πόλη μία φορά τον χρόνο, στους πρώτους μήνες του έτους, συνοδευόμενος από μεγάλο αριθμό στρατιωτών, συχνά έως και τέσσερεις χιλιάδες, για την είσπραξη των φόρων της περιοχής αυτής. Λέγεται ότι κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, η Πρέβεζα είχε πληθυσμό 15.000 κατοίκους. Βρίσκεται περίπου τέσσερα ή πέντε μίλια κάτω από το στόμιο του κόλπου της Άρτας,[21] στη βόρεια ακτή. Η είσοδος του κόλπου προστατεύεται από ένα φρούριο κοντά στην πόλη[22] (Εικ. 2, 3), που είναι κτισμένο κυρίως από πέτρες

---

[19] Μεταφράζονται τα κείμενα δέκα σελίδων του κεφαλαίου VII των περιηγητικών εντυπώσεων του Goodison, βλ. GOODISSON 1822, 93-102.

[20] Αναφέρεται στον Αλή πασά Τεπελενλή, ο οποίος μέχρι τα τέλη Αυγούστου του 1820 ήταν ο κυρίαρχος της Πρέβεζας.

[21] Η είσοδος του Αμβρακικού κόλπου ορίζεται από τα ακρωτήρια *Λασκάρα*, της Ηπειρώτικης ακτής, και *Κεφάλι Παναγιάς*, της Ακαρνανικής. Η Πρέβεζα βρίσκεται σε απόσταση πέντε μιλίων (σε ευθεία γραμμή) δυτικά από το μέσον της εισόδου του Αμβρακικού. Εσφαλμένα θεωρούμε ότι η είσοδος του Αμβρακικού είναι μεταξύ Πρέβεζας και Ακτίου. Ο μικρός κόλπος που ξεκινά από τον πορθμό Πρέβεζας-Ακτίου και τελειώνει στην είσοδο του Αμβρακικού, όπως την ορίσαμε παραπάνω, ονομάζεται κόλπος της Πρέβεζας και είναι, τρόπον τινά, ο προθάλαμος του Αμβρακικού. Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 234, υποσημ. 150· 2009, 173-174.

[22] Θεωρώ ότι ο Goodison αναφέρεται στο νεόκτιστο, τότε, κάστρο του Αγίου Γεωργίου, γνωστό και ως *Γενή καλέ*, «Νέο κάστρο», ή *Χιζίρ καλέ*. Βλ. ΦΩΤΣΗΣ 1998, 68· ΣΜΥΡΗΣ 2004, 103-104· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 230, υποσημ. 137. Το κάστρο προστατευόταν από τη βόρεια και δυτική πλευρά του από βαθιά τάφρο, η οποία αποτελούσε και το νοτιοδυτικό όκρο της περιφερειακής αμυντικής τάφρου της Πρέβεζας. Στην ανατολική-νοτιοανατολική πλευρά του υπήρχε, την εποχή της κατασκευής του, ένα παραθαλάσσιο έλος, το οποίο προοδευτικά αποξηράνθηκε με το σταδιακό φύτεμα σε αυτό υδροχαρών ευκαλύπτων από τη δεκαετία του 1940 και μετά. Από το νοτιοανατολικό τείχος του κάστρου ξεκινούσε ένα κάθετο σε αυτό προτείχισμα, που σκοπό είχε την προστασία από τις από θάλασσης επιθέσεις (Εικ. 2, 3). Το προτείχισμα, λίγο πριν φτάσει στην παραλιακή ζώνη, έστρεφε βορειοανατολικά και έφτανε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου στην Πρέβεζα. Όψη από τα νότια. Φωτογκραβούρα του 1911 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F2699)*

που προέρχονται από τα ερείπια του Αμφιλοχικού Άργους, μιας αρχαίας πόλης, τα ερείπια της οποίας βρίσκονται στο βάθος του κόλπου. Σε απόσταση περίπου ενάμισι μιλίου από την πόλη, προς την είσοδο του κόλπου, υπάρχει ένα δεύτερο νέο κάστρο, σχεδόν τελειωμένο, στο οποίο θα χτιστεί και ένα σεράι.[23] Αυτά τα οχυρωματικά έργα δεν έχουν κατασκευαστεί με επιστημονικό τρόπο· στους προμαχώνες οι πολεμίστρες των πυροβόλων είναι τόσο μικρές που το πίσω μέρος των τριών κανονιών συχνά ακουμπούν το ένα στο άλλο.

Η είσοδος του κόλπου είναι στενή και γενικά πολύ ρηχή· τόσο ρηχή που απαιτείται πολύ καλή γνώση των στενών για να τα περάσουν ακόμη και μικρά σκάφη με ασφάλεια.[24] Ο πυθμένας είναι αρκετά ανώμαλος και αποτελείται

μέχρι τα οικοδομήματα του μεγάλου σαραγιού του Αλή πασά, στη θέση όπου σήμερα είναι το μνημείο του Ναύτη. Τμήμα του προτειχίσματος αυτού σώζεται ακόμη, απέναντι περίπου από τα γήπεδα τένις του δημοτικού κολυμβητηρίου της Πρέβεζας.

[23] Αναφέρεται στο κάστρο του Παντοκράτορα, το οποίο κατά τη γνώμη μας άρχισε να κατασκευάζεται περί το 1815 και όπως αναφέρει ο Goodison δεν είχε ολοκληρωθεί όταν αυτός επισκέφθηκε την Πρέβεζα, το καλοκαίρι του 1818. Από την περιγραφή του προκύπτει ότι ο Αλή πασάς σχεδίαζε να κτίσει σεράι και στο κάστρο του Παντοκράτορα. Φαίνεται ότι τελικά ο Αλή δεν πρόλαβε να κτίσει το σεράι αυτό μέχρι τον Αύγουστο του 1820 που εκτοπίστηκε από την Πρέβεζα. Είχε, όμως, ήδη κατασκευάσει, από το 1811 περίπου, το μεγάλο παραθαλάσσιο σεράι στη θέση του σημερινού Μνημείου του Ναύτη, στο νοτιοανατολικό άκρο της Πρέβεζας. Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 155-156, υποσημ. 34. Για περισσότερα στοιχεία περί του χρόνου κατασκευής του κάστρου του Παντοκράτορα βλ. Παράρτημα Α΄, στο τέλος του παρόντος άρθρου.

[24] Η συνήθης πορεία που έπρεπε να ακολουθηθεί από τα πλοία, ώστε να αποφευχθούν τα πολύ αβαθή σημεία του στενού της Πρέβεζας, επισημαίνεται σε χάρτη του βρετανικού ναυαρχείου του 1830. Το 1933-1934 διανοίχθηκε για πρώτη φορά ο τεχνητός *Αύλαξ Χρυσάνθου* ώστε να διευκολυνθεί ο είσπλους των στενών. Ο τεχνητός αύλαξ έχει διαπλατυνθεί και εκβαθυνθεί αρκετές φορές από τότε. Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 192-193, υποσημ. 55 και εικ. 13· ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 258, υποσημ. 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου στην Πρέβεζα. Ανάμεσα στα δύο παιδιά διακρίνεται το δυτικό τμήμα του προτειχίσματος του κάστρου. Φωτογραφία του Etienne Labranche του 1913 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2305)*

από πετρώδεις υφάλους, οι οποίοι εξέχουν προς τα πάνω.[25] Σε αυτούς τους υφάλους υπάρχουν μεγάλες ποσότητες στρειδιών, τα οποία είναι μικρά μεν, αλλά νόστιμα. Η Πρέβεζα είναι το μόνο λιμάνι στην επικράτεια του βεζίρη. Στο λιμάνι είναι αγκυροβολημένη μια κορβέτα με δεκαοκτώ κανόνια, με μισοσαπισμένα άρμενα, ξάρτια και σχοινιά.[26] Μπορεί να μετακινηθεί από τη θέση της μόνο αν αφαιρεθούν τα κανόνια της και όταν την αρματώσεις ξανά, η όψη της δεν θα είναι τόσο τρομερή. Εδώ υπάρχει, επίσης, ένα ναυπηγείο, το οποίο είναι ένας ανοικτός χώρος στην αυλή του σαραγιού και στο οποίο έχει τοποθετηθεί, εδώ και χρόνια, η καρίνα ενός πλοίου. Η ξυλεία που απαιτείται για την κατασκευή του πλοίου μεταφέρεται από ένα άνοιγμα, που έχει γίνει για τον σκοπό αυτό, στον τοίχο της αυλής του σαραγιού. Για λόγους δε ασφαλείας, ένα μέρος της ξυλείας έχει μείνει εκεί για να κλείνει το πέρασμα, ενώ το υπόλοιπο έχει τοποθετηθεί στον ευρύτερο χώρο του ισογείου του παλατιού, που χρησιμεύει ως αποθήκη κάθε είδους ξυλείας. Απορεί πραγματικά κανείς πώς αυτό το πλοίο, όταν η κατασκευή του ολοκληρωθεί, θα φτάσει

[25] Οι ναυτικοί και οι ψαράδες ονομάζουν αυτούς τους ανώμαλους πετρώδεις υφάλους *σκαλώματα* ή *ντέματα*. Η ετυμολογία της λέξης *ντέματα* είναι από το ρήμα *νταίνω*, το οποίο, μεταξύ άλλων, σημαίνει και *σκαλώνω*, *μπλέκω*, βλ.. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 208-209.

[26] Στο ίδιο ή παρόμοιο πλοίο αναφέρεται και ο Άγγλος λοχαγός William Leake, όταν επισκέφθηκε για πρώτη φορά την Πρέβεζα τον Ιούνιο του 1805, βλ.. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 192.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ποτέ στη θάλασσα, αφού η πλώρη του φτάνει ψηλά μέχρι τον τοίχο· εκπλήσσεται, όμως, χαμογελώντας όταν μαθαίνει ότι θα ανοιχτεί κι άλλο ένα ρήγμα στον τοίχο μέσα από το οποίο θα γίνει η καθέλκυση. Η πόλη αποτελείται κυρίως από μικρές άθλιες καλύβες, που χωρίζονται από στενούς δρόμους. Σε αυτούς συνωστίζονται οι στρατιώτες του πασά, οι οποίοι δείχνουν να είναι ετερόκλητες ομάδες, αν κρίνουμε από την ποικιλία των ρούχων τους. Ωστόσο, η εξωτερική εμφάνιση καθενός από τους άνδρες είναι σε γενικές γραμμές όμορφη. Γυναίκες δεν φαίνονται πουθενά, ενώ οι υπόλοιποι κάτοικοι της πόλης ως επί το πλείστον κοντοκάθονται στις πόρτες και τα παράθυρα των σπιτιών τους, απασχολούμενοι συνήθως με το κάπνισμα ή το κουτσομπολιό,[27] έχοντας όλη εκείνη την απάθεια και αδιαφορία προς τους ξένους, που είναι τόσο χαρακτηριστική στους Τούρκους.

Το παλάτι ή σεράι είναι κτισμένο δίπλα στη θάλασσα και λόγω του αριθμού των μεγάλων παραθύρων και των φανταχτερών επιχρισμάτων της εξωτερικής του όψης, φαίνεται μάλλον επιβλητικό, αν και το μεγαλύτερο μέρος του κτηρίου είναι κτισμένο χωρίς κάποιο γενικό σχέδιο. Το ισόγειο καταλαμβάνουν αποθήκες ναυτικού και πολεμικού υλικού, αποτελούμενου από σκόρπια ξύλα, λίγα πυροβόλα και κιλλίβαντες κανονιών, εκ των οποίων τα περισσότερα είναι ακατάλληλα για χρήση. Το πάνω μέρος του κτηρίου είναι χωρισμένο σε δωμάτια διαφόρων μεγεθών, που είναι κτισμένα και επιπλωμένα με τον ίδιο γενικά τρόπο. Ένας αριθμός παραθύρων, συγκεντρωμένα μαζί, δίνει στα δωμάτια άπλετο φως και εξαερισμό. Σε κάθε διαμέρισμα, περιμετρικά, υπάρχει ένα ντιβάνι και τα πατώματα καλύπτονται από αιγυπτιακά χαλιά. Οι καμινάδες προεξέχουν πάνω από τα τζάκια σε σχήμα πυραμίδας ενώ στις εστίες καίνε ξύλα κέδρου.[28]

Το τζαμί αποτελεί ένα περίεργο δείγμα αρχιτεκτονικής. Περιβάλλεται από ένα περιστύλιο (Εικ. 4), καμωμένο από τμήματα αρχαίων κιόνων κάθε ρυθμού· ένα κιονόκρανο κορινθιακού ή σύνθετου ρυθμού στεφανώνει συχνά μια απλή τοσκανική ή δωρική κολώνα. Προφανώς οι κίονες έπρεπε να είναι όλοι του ίδιου ύψους ώστε να στηρίξουν τη στέγη, με αποτέλεσμα αυτό να είναι το μόνο στοιχείο ομοιομορφίας σε αυτό το παράξενο συνονθύλευμα, το οποίο θα μπορούσε κάλλιστα να ονομαστεί η *αταξία* της αρχιτεκτονικής. Όλοι οι κίονες είναι κοντοί και όσοι ήταν μακρύτεροι έχουν κοπεί για να ταιριάξουν με τους κοντύτερους. Κάποιοι από αυτούς έχουν όμορφες αυλακώσεις. Σε αρκετούς οι αυλακώσεις έχουν σκαλιστεί σπειροειδώς γύρω από τη στήλη,

---

[27] Στο αγγλικό κείμενο *expurgating their persons*, που κατά κυριολεξία σημαίνει «λογοκρίνοντας τα πρόσωπά τους».

[28] Το μεγάλο παραθαλάσσιο σεράι στη θέση που σήμερα είναι το Μνημείο του Ναύτη, στο νοτιοανατολικό άκρο της Πρέβεζας κατασκευάστηκε από τον Αλή πασά περί το 1811, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 155-156, υποσημ. 34.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Το ανατολικό περιστύλιο του Μεγάλου Τζαμιού της Πρέβεζας. Μεταξύ 1ου και 2ου από αριστερά κίονα διακρίνεται ο ανεμόμυλος του Ακτίου. Φωτογραφία του Etienne Labranche του 1913 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2290)*

κάτι που δεν βελτιώνει καθόλου την εμφάνιση του κίονα. Οι κατακόρυφες αυλακώσεις δίνουν την εντύπωση της δύναμης και της σταθερότητας, που καταστρέφεται ολότελα από αυτήν την εξεζητημένη γοτθική πρακτική. Υπάρχουν και λίγα καλοφτιαγμένα κιονόκρανα –είναι, όμως, πολύ ακρωτηριασμένα– που στεφανώνουν αυτούς τους εξαιρετικούς κίονες. Έτσι, μπορεί κανείς να συμφωνήσει με τον Οράτιο ότι στο κτήριο:

… … ut nec pes nec caput uni reddatur formae.	*… … ούτε το πόδι, ούτε το κεφάλι ανήκει στο ίδιο σχήμα.*[29]

Η οξύνοια, η διορατικότητα και η σωφροσύνη του βεζίρη σε θέματα ισότητας, καθώς και η εξαιρετική του μνήμη είναι γνωστές και πολλές ιστορίες σχετίζονται με αυτές, όπως η ακόλουθη, την οποία μας διηγήθηκαν επί τόπου και είναι αρκετά ενδιαφέρουσα.

[29] Οράτιος, *Ars poetica*, στ. 8-9. Σήμερα (Ιανουάριος 2012) σώζονται μόνο τρεις κοντοί κίονες, ύψους περίπου 0,90 μ., στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου όπου έστεκε το μεγάλο τζαμί, στα δυτικά της εισόδου του κτηρίου των προσκόπων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Ένας έμπορος από τα Γιάννενα, έχοντας ανάγκη ενός μεγάλου χρηματικού ποσού που θα του επέτρεπε να εμπλακεί σε κάποια εμπορική κερδοσκοπία, απευθύνθηκε για βοήθεια σε έναν Έλληνα ιερέα, που ήταν φίλος του. Ο ιερέας, έχοντας πολύ καλή γνώμη για την ακεραιότητα του εμπόρου, και έχοντας στη διάθεσή του μερικές χιλιάδες πιάστρες (γρόσια), του δάνεισε όλα του τα χρήματα με την υπόσχεση ότι θα του τα επέστρεφε μέσα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Η περίοδος που είχε συμφωνηθεί για την εξόφληση πέρασε και ο ιερέας, που χρειαζόταν τα χρήματα, ανέφερε την κατάσταση στον έμπορο, ζητώντας ταυτόχρονα την αποπληρωμή μέρους των χρημάτων που του είχε δανείσει για να καλύψει τις άμεσες ανάγκες του. Ο έμπορος προσποιήθηκε τον έκπληκτο σε αυτό το παράδοξο αίτημα, αρνούμενος ότι είχε λάβει ποτέ έστω τμήμα από τα χρήματα που υπονοούσε ο ιερέας. Ο καημένος ο παπάς, όπως εύκολα μπορεί να φανταστεί κανείς, ένοιωσε βαθειά την αχρειότητα του υποτιθέμενου φίλου του και μη έχοντας άλλη εναλλακτική λύση, ανέφερε το συμβάν, υπό μορφή κατηγορίας, ενώπιον του Αλή πασά. Όταν ο πασάς διέταξε και τα δύο μέρη να εμφανιστούν ενώπιόν του, ο έμπορος για άλλη μια φορά αρνήθηκε εμφατικά οποιαδήποτε γνώση του συμβάντος, και ο ιερέας, απαντώντας σε ερώτηση που του έγινε, είπε ότι, βασιζόμενος στον λόγο του φίλου του, δεν είχε λάβει καμία απόδειξη που να πιστοποιούσε τη συναλλαγή. Ο πασάς ενημέρωσε τον ενάγοντα ότι από τη στιγμή που δεν είναι σε θέση να προσκομίσει καμία ικανοποιητική απόδειξη, με την οποία να μπορεί να κάνει κάτι για την υπόθεση, αναγκάστηκε να τους διώξει, λέγοντας ταυτόχρονα ότι δεν θα έπρεπε να τον ξαναενοχλήσουν για το ίδιο θέμα. Ωστόσο, προτού προλάβουν καλά-καλά να φύγουν από μπροστά του, ο πασάς διέταξε ότι, πριν την αναχώρησή τους, πρέπει και οι δύο να ζυγιστούν και το βάρος τους να καταγραφεί. Μετά από αρκετό καιρό, και όταν η συγκεκριμένη συναλλαγή φαινόταν να είχε χαθεί στη λήθη, ο ιερέας και ο έμπορος διατάχθηκαν να παρουσιαστούν εκ νέου ενώπιον του πασά, ο οποίος διέταξε, πριν γίνουν δεκτοί από αυτόν, να ζυγιστούν όπως και την προηγούμενη φορά. Ο πασάς αντιλαμβανόμενος ότι το βάρος του εμπόρου είχε αυξηθεί ενώ αντίθετα ο ιερέας δεν ήταν τόσο βαρύς όσο την προηγούμενη φορά, και έχοντας εξακριβώσει ότι αυτή η διαφορά βάρους του τελευταίου δεν ήταν το αποτέλεσμα κάποιας σωματικής αδιαθεσίας, αλλά μπορούσε να αποδοθεί μόνο στη στεναχώρια που προκλήθηκε από την επονείδιστη συμπεριφορά του εμπόρου, του αλλοτινού φίλου του, τον διέταξε να πληρώσει αμέσως τον ιερέα ή διαφορετικά θα έχανε το κεφάλι του. Ο έμπορος, που ήξερε τον αυστηρό και αδιάλλακτο χαρακτήρα του πασά, και για να αποφύγει τη μοίρα που τον περίμενε, ομολόγησε πλήρως την αχρειότητά του, αναγνώρισε το δίκαιο της ποινής και πλήρωσε στον ιερέα το ποσό που είχε δανειστεί από αυτόν».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κάποιος, που είχε δανείσει ένα χρηματικό ποσό σε έναν άλλο, μετά από λίγο χρονικό διάστημα αποπληρώθηκε. Επειδή, όμως, δεν υπήρχε μάρτυρας για αυτήν την αποπληρωμή, αποφάσισε να υποχρεώσει τον δανειζόμενο να του ξαναπληρώσει το ποσό και παρέπεμψε το θέμα στον Αλή πασά. Ο άνθρωπος που είχε δανειστεί τα χρήματα αρνήθηκε το δίκαιο του αιτήματος, λέγοντας ότι είχε ήδη καταβάλει το ποσό και ότι είχε μετρήσει τα χρήματα πάνω σε μια συγκεκριμένη μεγάλη πέτρα. Φέρε μου εδώ την πέτρα, είπε ο πασάς, να τη δω. Δεν είναι σε θέση να το κάνει, είπε ο δανειστής και ενάγων, είναι πολύ βαριά για να την κουβαλήσει!!!

Η παρακάτω ιστορία αποτελεί την πειστική απόδειξη ότι ο Αλή πασάς έχει ακριβείς πληροφορίες για κάθε τι που σχετίζεται με τις περιοχές που υπάγονται στην κυριαρχία του· είναι αληθές ότι δεν διαφεύγουν της προσοχής του ακόμη και οι πιο ασήμαντες λεπτομέρειες των γεγονότων. Περί τα τέλη του 1817, κάποιοι δυστυχισμένοι Έλληνες διέφυγαν από τη δεσποτεία αυτού του αμείλικτου τυράννου και κατέφυγαν στο νησί της Αγίας Μαύρας. Ο πασάς απευθύνθηκε στις τοπικές αρχές για να του παραδώσουν τους πρόσφυγες με σκοπό να τους τιμωρήσει. Του απάντησαν ότι ήταν ασυνεπές με τον χαρακτήρα και την αξιοπρέπεια του βρετανικού έθνους να αρνηθούν προστασία στους αθώους και κατατρεγμένους και ότι ήταν αδύνατον να παραδώσουν άτομα τα οποία δεν είχαν κατηγορηθεί για κάποιο συγκεκριμένο αδίκημα. Ο πασάς, απογοητευμένος, αιτήθηκε επισήμως την αποκατάσταση της περιουσίας που του ανήκε, αποτελούμενη από τα λίγα ενδύματα που φορούσαν οι δυστυχείς αυτοί άνθρωποι, καθένα από τα οποία περιέγραψε με κάθε λεπτομέρεια σε έναν κατάλογο που συνόδευε το αίτημά του, καταγράφοντας όχι μόνο τον αριθμό των πουκαμίσων και των καλτσών στην κατοχή καθενός από αυτούς, αλλά και το εάν ήταν σε καλή κατάσταση, ή μπαλωμένα, ή μανταρισμένα. Όσοι γνωρίζουν καλά τη φορεσιά αυτών των δυστυχισμένων πλασμάτων, μπορούν να έχουν μια ακριβή εκτίμηση της αξίας της ενδυμάτων τους. Είναι φυσικό ότι και αυτό το αίτημα του πασά είχε την τύχη του προηγούμενου.

Από την κορυφή του μιναρέ (Εικ. 5) έχεις καταπληκτική θέα προς την πεδιάδα της Πρέβεζας και τον κόλπο της Άρτας, με τα ερείπια της Νικόπολης και τις όμορφες οροσειρές στο βάθος. Από εδώ μπορεί κανείς να δει και την είσοδο του κόλπου. Δύο γλώσσες γης προεξέχουν από τα σαγόνια του κόλπου, επικαλύπτοντας η μία την άλλη ακριβώς απέναντι από το στόμιό του. Η γλώσσα από τον βορρά βρίσκεται πίσω και ανάμεσα από την άλλη· στην άκρη της είναι το ακρωτήριο του Ακτίου και στη ρίζα της βρίσκεται το λιμάνι της Πρέβεζας. Σχηματίζεται έτσι, μεταξύ αυτών των δύο γλωσσών γης, ένα μακρύ κανάλι που οδηγεί από την Πρέβεζα μέσα στον κόλπο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από την Πρέβεζα στη Νικόπολη, αρχές Ιουνίου 1818

Ο δρόμος προς τη Νικόπολη περνά μέσα από μια εύφορη πεδιάδα που καλύπτεται από ελαιόδεντρα. Τα ερείπια είναι σε μια απόσταση περίπου μιας ώρας και δεκαπέντε λεπτών γρήγορου περιπάτου. Η περιοχή της Νικόπολης καλύπτεται με πολύ πλούσια βοσκή και σιτηρά. Η πόλη, κτισμένη στο βορειοδυτικό άκρο της πεδιάδας, κείτεται σε απόσταση οκτώ περίπου μιλίων από την είσοδο του κόλπου της Άρτας.[30] Η πεδιάδα αυτή καθ' αυτή βρίσκεται πάνω στον ισθμό που σχηματίζεται από τη βόρεια προέκταση της ξηράς που περιγράψαμε πιο πάνω, έχοντας το πέλαγος από τη μία πλευρά και τον κόλπο από την άλλη. Βόρεια της πεδιάδας ξεδιπλώνεται μια σειρά από χαμηλούς λόφους με κατεύθυνση από ανατολάς προς δυσμάς, που αποτελεί το άκρο της οροσειράς των Κασσωπαίων.[31] Από το δυτικό άκρο αυτής της λοφοσειράς ξεκινούσε ένα υδραγωγείο με κατεύθυνση προς την πόλη, παράλληλα με την ακτή, από την οποία απέχει περίπου μισό μίλι.[32] Οι πεσσοί και τα αντερείσματα των περισσοτέρων αψίδων στέκουν ακόμα.

Διασώζεται, επίσης, ένα μεγάλο τμήμα του τείχους της πόλης, προς τα ανατολικά,[33] με πολλές από τις αψίδες των πυλών, οι οποίες είναι διατεταγμένες με τον ακόλουθο τρόπο. Σε συγκεκριμένες αποστάσεις στα τείχη, υπάρχει μια μεγάλη, αψιδωτή, κεντρική πύλη, με δύο μικρότερες τετράγωνες εκατέρωθέν της.[34] Υπάρχουν, επίσης, μία ή δύο άλλες μικρές πύλες στα μεσοδιαστήματα. Πάνω από μία από αυτές τις πύλες, στο βόρειο άκρο των τειχών,[35] λέγεται πως υπάρχει μια επιγραφή, η οποία είναι τόσο ψηλά που μόνο με σκάλα μπορεί κάποιος να τη φτάσει.

---

[30] Η απόσταση του ρωμαϊκού ωδείου της Νικόπολης –το ωδείο μπορεί να θεωρηθεί ως το κέντρο της περιτειχισμένης ρωμαϊκής Νικόπολης– από το μέσον της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου, όπως αυτή ορίστηκε παραπάνω (υποσημ. 21), είναι 7,3 μίλια, ή 11,7 χλμ.

[31] Αναφέρεται στη λοφοσειρά του Μιχαλιτσίου, προς βορράν του *Προαστείου* της αρχαίας Νικόπολης και του προσφυγικού οικισμού της Σμυρτούλας, ο οποίος αρχικά ονομαζόταν Σαφράμπολις και από το 1966 μετονομάστηκε, λανθασμένα κατά τη γνώμη μου, σε Νικόπολη.

[32] Πράγματι το ρωμαϊκό υδραγωγείο της Νικόπολης περνάει από το δυτικό άκρο της λοφοσειράς του Μιχαλιτσίου και με παράλληλη προς την ακτή πορεία φτάνει μέχρι τα *Νυμφαία* της αρχαίας Νικόπολης, τα οποία απέχουν από τη θάλασσα ακριβώς μισό μίλι. Το υδραγωγείο ξεκινούσε από τις πηγές του ποταμού Λούρου στον Άγιο Γεώργιο –σε απόσταση 31 χλμ. σε ευθεία γραμμή από τη Νικόπολη– και με σταθερά κατωφερή κλήση έφερνε το πόσιμο νερό στους Νικοπολίτες, μετά από πορεία άνω των 50 χλμ.

[33] Θεωρώ ότι ο Goodison αναφέρεται στα βυζαντινά τείχη της Νικόπολης, στο βορειοανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής πόλης, τα οποία σώζονται σε μεγάλο ύψος ακόμα και σήμερα.

[34] Πιστεύω ότι αναφέρεται στη μεγάλη δυτική πύλη των βυζαντινών τειχών (Εικ. 6), την εσφαλμένα ονομαζόμενη *Αραπόπορτα*, για την οποία βλ. Παράρτημα Β΄, στο τέλος του παρόντος άρθρου.

[35] Πιθανολογώ ότι αναφέρεται στη βόρεια πύλη των βυζαντινών τειχών, η οποία, όταν υπήρχε, ονομαζόταν *Αραπόπορτα*, βλ. Παράρτημα Β΄.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Ο μιναρές και ο τρούλος του Μεγάλου Τζαμιού της Πρέβεζας. Όψη από τα δυτικά. Φωτογραφία του Fred Boissonnas, 1913*

Στη βάση της χαμηλής λοφοσειράς, προς τον βορρά, είναι ορατά τα ερείπια ενός θεάτρου,* που είναι διατηρημένο σε καλή κατάσταση[36] (Εικ. 7). Κοντά στο θέατρο βρίσκεται ο ιππόδρομος, που καλύπτεται με άφθονο χορτάρι, όπου

* Σχέδιο αυτού του θεάτρου θα βρείτε στον Πίνακα ΙΙΙ [Εικ. 7]. Η χορδή του τόξου του θεάτρου, δηλαδή κατά μήκος της ορχήστρας, μετρήθηκε να είναι 42 βήματα [32 μέτρα]. Το βάθος της σκηνής και του προσκηνίου μαζί είναι 20 βήματα [15,25 μέτρα]. Το πίσω μέρος της σκηνής έχει βάθος 11,5 πόδια [3,50 μέτρα]. Κάθε βήμα ισοδυναμεί με περίπου 30 ίντσες. [Σημείωση του μεταφραστή (στο εξής: *Σ.τ.μ.*): Οι μετρήσεις που έκανε ο Goodison στην ορχήστρα και τη σκηνή του θεάτρου της Νικόπολης δημοσιεύτηκαν στο τέλος του έργου του, βλ. GOODISSON 1822, 266. Το σχέδιο του θεάτρου έκαμε ο ίδιος ο Goodison, τη λιθογραφία χάραξε ο George Scharf και η εκτύπωση έγινε από τους C. Motte & Co.]

[36] Αναφέρεται στο μεγάλο θέατρο της Νικόπολης, κτισμένο στο *Προάστειο* στα βόρεια της πόλης, βλ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ 2007· ΖΑΧΟΣ et al. 2008, 73-77.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Η μεγάλη δυτική πύλη των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης και οι δύο μικρότερες εσωτερικές πύλες εκατέρωθεν αυτής (ΖΑΧΟΣ et al. 2008, 153)*

βόσκουν τα άλογα του ιππικού του βεζίρη.[37] Υπάρχουν, επίσης, τα ερείπια ενός δεύτερου θεάτρου,[38] που είναι μέσα στην πόλη και στην αντίθετη πλευρά από τον ιππόδρομο, ακριβώς αντίκρυ από το πρώτο θέατρο.

Στο κέντρο περίπου του υδραγωγείου βρίσκονται τα ερείπια ενός τετράγωνου συνόλου κτηρίων που περιστοιχίζονται από μια στενή τοξωτή στοά. Στο μέσον αυτών των ερειπίων βρίσκονται τα λείψανα ενός μεγάλου τετράγωνου διαμερίσματος με τοξωτές κόγχες στο μέσο του βόρειου και νότιου τοίχου του (Εικ. 8). Το κτήριο αυτό πιθανόν να ήταν το δικαστικό μέγαρο.[39]

---

[37] Ως ιππόδρομο αναφέρουν συχνά οι περιηγητές του 19ου αιώνα το στάδιο της αρχαίας Νικόπολης. Το μακρόστενο στάδιο, που λόγω του σχήματός του ονομαζόταν από τους ντόπιους *καράβι*, αποτελούσε, μαζί με το θέατρο και το γυμνάσιο, τον χώρο διεξαγωγής των *Ακτίων*, σημαντικών αγώνων της περιόδου ακμής της Νικόπολης, βλ. ΖΑΧΟΣ 2008.

[38] Ο Goodison αναφέρεται στο ρωμαϊκό ωδείο της Νικόπολης.

[39] Αναφέρεται στο σύμπλεγμα των κτηρίων, γνωστών σήμερα ως *Νυμφαία*, στα δυτικά της αρχαίας Νικόπολης. Τα κτήρια αυτά αποτελούσαν τη μεγάλη δυτική πύλη της ρωμαϊκής Νικόπολης. Η επιβλητική πύλη έβλεπε, συμβολικά, προς τη Ρώμη και ο δρόμος που διερχόταν από αυτήν –ένας από τους δύο μεγάλους, κάθετους μεταξύ τους, δρόμους της Νικόπολης, ο *decumanus maximus*, με κατεύθυνση από ανατολάς προς δυσμάς– περνούσε ανάμεσα από τα δύο πιόσχημα κτήρια των Νυμφαίων και κατέληγε στο λιμάνι του Κομάρου επί της ακτής του Ιονίου πελάγους. Το κύριο στοιχείο της δυτικής εισόδου της Νικόπολης ήταν το νερό. Έχοντας διανύσει απόσταση άνω των 50 χλμ. από τις πηγές του ποταμού Λούρου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο διαφορετικός χαρακτήρας τούτων των ερειπίων, σε σχέση με αυτά πολλών άλλων πόλεων της γύρω περιοχής, είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακός. Οι μεγάλες επιφάνειες από κόκκινες πλίνθους, στις οποίες δεν υπάρχει σχεδόν καμία πέτρα, έρχονται, με έναν εκπληκτικό τρόπο, σε αντίθεση με τα ερείπια [άλλων αρχαίων πόλεων στα Επτάνησα] που έχουμε ήδη περιγράψει και τα οποία αποτελούνται εξ ολοκλήρου από πέτρινους όγκους. Ο θεατής πείθεται αμέσως για την αλήθεια μιας ιστορίας σχεδόν είκοσι αιώνων από τις αποδείξεις που τώρα βρίσκονται ενώπιόν του: τις μαρτυρίες, δηλαδή, του γεγονότος της ίδρυσης μιας μεγάλης ρωμαϊκής πόλης εδώ, στην Ελλάδα –πολλούς αιώνες πριν από την εποχή του θεατή– αποδεικνύοντας έτσι την επικράτηση της ρωμαϊκής δύναμης στην καρδιά ενός έθνους, το οποίο φέρει από μόνο του εσωτερικές μαρτυρίες του δικού του αρχαίου μεγαλείου και λαμπρότητας.

Θα αγνοήσουμε το μάθημα, που επιχειρεί εδώ να μας εντυπώσει η διάνοια του Χρόνου με τόσο ξεκάθαρο τρόπο, με μία δέσμη φωτός που φωτίζει ολόκληρη τη σελίδα της ιστορίας με το άγγιγμά της; Ένα μάθημα τόσο ταπεινωτικό για τον άνθρωπο, ως βραχύβιο ον, ωστόσο τόσο εξευγενιστικό και τόσο εξυψωτικό για αυτόν που αποτελεί δείγμα του είδους του; Ας φανταστούμε ότι βρίσκεται εδώ ένας σκεπτικιστής που συνδιαλέγεται με τον γηραιό διδάσκαλο, ο οποίος, ας υποθέσουμε, κατοικεί μόνος σε αυτές τις επικίνδυνες απομονωμένες ερημιές. Και απαιτεί στη συνέχεια να του πει: Λένε πράγματι αυτά τα μνημεία την αλήθεια και είναι τόσο πειστικά; Δεν υπάρχουν άλλες ισχυρές αλήθειες, παράλληλα γεγονότα και συμβάντα, για τα οποία ακόμη αμφιβάλλεις ή και αγνοείς; Των οποίων οι αποδείξεις μπορεί να είναι περισσότερο πειστικές, αν και, ενδεχομένως, δεν βρίσκονται απτές μπροστά σου; Φοβούμαι πως ναι! Έχεις ελέγξει τις αποδείξεις πάνω στις οποίες έχουν στηριχθεί αυτά τα σύγχρονα δεδομένα και έχουν ήδη χαραχτεί στις σελίδες της ιστορίας; Φοβάμαι πως όχι! Και σε αυτό το σημείο φανταζόμαστε τη θυμωμένη διάνοια να διακόπτει κάθε επικοινωνία με τον αδύναμο και μύωπα θνητό, που είναι τόσο αυθάδης και τόσο τυφλός μπροστά στα δικά του μεγάλα συμφέροντα, ώστε συγκρίνει την πενηντάχρονη περίπου πείρα του με αυτήν ενός πλάσματος που το μέτωπό του είναι βαθειά ρυτιδωμένο από τις έγνοιες και τις αναζητήσεις πολλών αιώνων.[40]

στον Άγιο Γεώργιο, περιορισμένο μέσα στον υδραγωγό του τεράστιου αυτού υδραυλικού έργου, ελευθερωνόταν στα Νυμφαία της Νικόπολης για να δημιουργήσει εκεί τη γαλήνια και αναζωογονητική αίσθηση του ρέοντος νερού, να γεμίσει τις υδατοδεξαμενές των Νυμφαίων και να υδροδοτήσει του Νικοπολίτες. Τις εσωτερικές κόγχες των Νυμφαίων διακοσμούσαν αγάλματα, βλ. ΖΑΧΟΣ et al. 2008, 102-107.

[40] Η τελευταία αυτή παράγραφος των εντυπώσεων του Goodison από την επίσκεψή του στη Νικόπολη θεωρούμε ότι είναι μια φιλοσοφική κατακλείδα που παραπέμπει στον Ρωμαίο στωικό φιλόσοφο Επίκτητο, ο οποίος εξορίστηκε στη Νικόπολη και ίδρυσε εκεί φιλοσοφική σχολή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

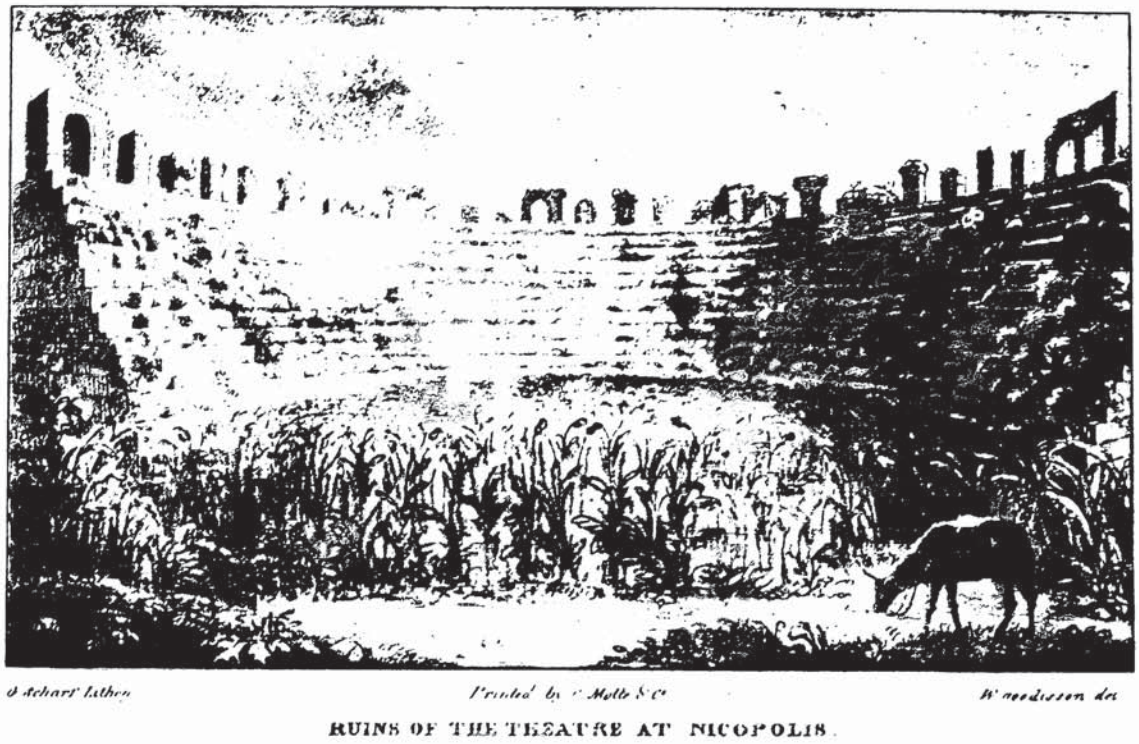

ΕΙΚΟΝΑ 7: *Το μεγάλο θέατρο της αρχαίας Νικόπολης. Λιθογραφία του G. Scharf από σχέδιο του W. Goodison, 1835 (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 889)*

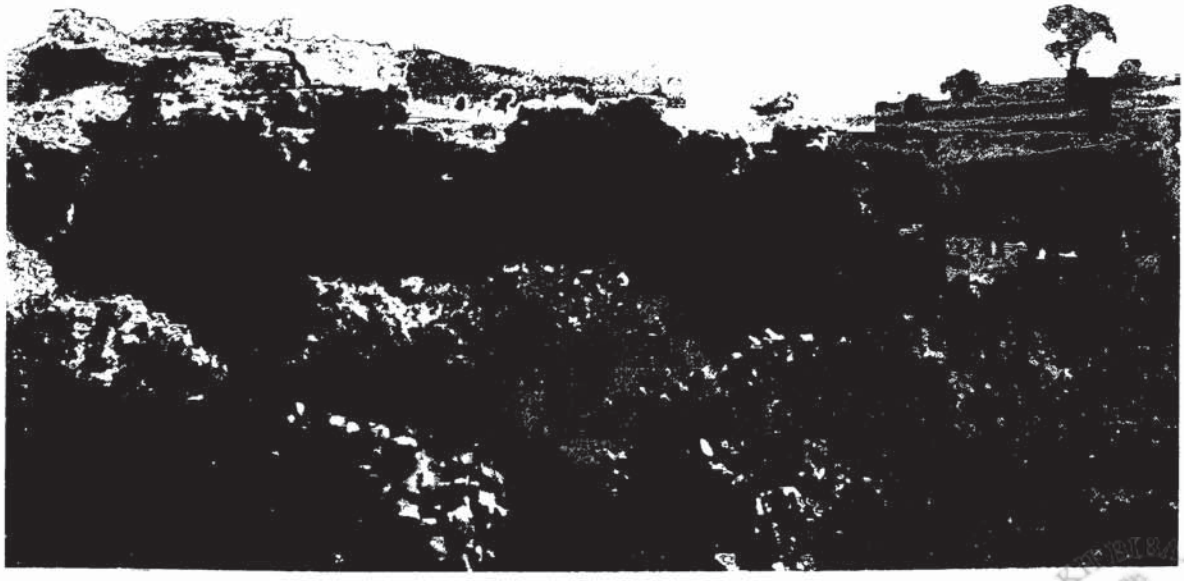

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Το βόρειο πιόσχημο κτήριο των Νυμφαίων της Νικόπολης. Όψη από τα νοτιοδυτικά. Φωτογραφία του Fred Boissonnas του 1913*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

2. *Richard Burgess*

Ο Richard Burgess γεννήθηκε στις 4 Δεκεμβρίου του 1796[41] (Εικ. 1). Βιβλικός επιστήμων και θεολόγος, απόφοιτος του φημισμένου St. John's College του Καίμπρητζ, χειροτονήθηκε διάκονος το 1820 και ιερέας το 1823 από τον αρχιεπίσκοπο της Υόρκης Edward Vernon-Harcourt (1757-1847). Υπηρέτησε ως εφημέριος της Αγγλικανικής Εκκλησίας στη Γενεύη (1828-1831),[42] στη Ρώμη (1831-1836), στην ενορία της Αγίας Τριάδος του Upper Chelsea του Λονδίνου (1836-1869) και από το 1869 μέχρι τον θάνατό του στην ενορία του Horningsheath & Ickworth που βρίσκεται ανατολικά του Καίμπρητζ και κοντά στο Bury Saint Edmunds. Στις 15 Νοεμβρίου 1850, του απονεμήθηκε η τιμητική θέση του Tottenhall στον καθεδρικό ναό του Αγίου Παύλου του Λονδίνου. Πέθανε στο Brighton πλήρης ημερών, στα 85 του χρόνια, στις 12 Απριλίου 1881.

Το οδοιπορικό του Richard Burgess στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία

Το 1834, όταν ο Burgess υπηρετούσε ως εφημέριος στη Ρώμη, του ζητήθηκε να συνοδεύσει, ως παιδαγωγός, τρεις γόνους της βρετανικής αριστοκρατίας στο ταξίδι τους στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία: τον μόλις δεκαεξάχρονο λόρδο George Paget,[43] τον δεκαοκτάχρονο γιο τού φίλου του και

---

[41] Στοιχεία για τη σύντομη βιογραφία του Richard Burgess άντλησα από τις αναφορές των MEW 1886· ALDRICH 1980, 25· HORN 1969, 58-60.

[42] Στα τέλη Δεκεμβρίου 1827, πιθανότατα πριν την ανάληψη των καθηκόντων του στη Γενεύη, ο Burgess κηρύττει «με ευφράδεια» στον αγγλικανικό ναό της Ρώμης, όπως πληροφορούμαστε από επιστολή του Άγγλου ποιητή Arthur H. Hallam προς τον φίλο του και μετέπειτα πρωθυπουργό της Αγγλίας William E. Gladstone, γραμμένη στις 2 Ιανουαρίου 1828, βλ. KOLB 1981, 189-193.

[43] Ο George Augustus Frederick Paget γεννήθηκε στις 16 Μαρτίου 1818 και πέθανε στις 30 Ιουνίου 1880. Ήταν ο νεότερος γιος του στρατιωτικού και πολιτικού Henry Paget (1768-1854), 1ου μαρκησίου του Anglesey, με τη δεύτερη γυναίκα του λαίδη Charlotte Cadogan. Αποφοίτησε από το εξαίρετο σχολείο του Westminster, ακολούθησε στρατιωτική καριέρα και ασχολήθηκε ταυτόχρονα με την πολιτική, όπως και ο πατέρας του. Εξελέγη βουλευτής στο Beaumaris της βορειοδυτικής Ουαλίας, από το 1847 μέχρι το 1857. Τον Ιούνιο του 1854 κλήθηκε, ως συνταγματάρχης, να διοικήσει το 4ο Σύνταγμα Πεζικού στον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856). Βλ. βιογραφικό σημείωμα του Lord George Paget από την Marjie BLOY στο: *The Victorian web* (http://www.victorianweb.org/history/crimea/paget.html). Σύμφωνα με τα όσα η κ. Bloy αναφέρει, στις 25 Ιουλίου 1834 και ενώ ο George Paget έκανε το ταξίδι στην Ελλάδα, ανέλαβε τη θέση σημαιοφόρου στο πρώτο σύνταγμα της βασιλικής φρουράς (*Cornetcy in the First Lifeguards*). Η κ. Bloy με πληροφόρησε ότι, παρόμοιες τοποθετήσεις –απουσία τού αναλαμβάνοντος την υπηρεσία– ήταν συνήθεις για τα μέλη της βρετανικής αριστοκρατίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

συμφοιτητή του Thomas Knox[44] και τον εικοσιενάχρονο John Butler-Clarke-Southwell-Wandesford.[45]

Το ταξίδι τους ξεκίνησε από τη Νάπολη της Ιταλίας στις 18 Απριλίου 1834 και ολοκληρώθηκε, 150 ημέρες αργότερα, στη Βιέννη.[46] Ήταν καλά σχεδιασμένο από τον ίδιο τον Burgess ώστε οι νεαροί αριστοκράτες να επισκεφθούν τις σημαντικότερες αρχαίες τοποθεσίες της κλασικής Ελλάδας, της Μικράς Ασίας και την Κωνσταντινούπολη. Έχοντας μελετήσει τις διαδρομές που ακολούθησαν προηγούμενοι περιηγητές του ίδιου χώρου –όπως ο λόρδος Βύρων, ο συλλειτουργός του Τόμας Χιούζ, ο λοχαγός Ουίλιαμ Ληκ και ο γιατρός Χένρυ Χόλλαντ–[47] και επηρεασμένος από τις γλαφυρές τους περιγραφές για την Ήπειρο, ο Burgess συμπεριέλαβε την περιοχή αυτή στο ταξίδι τους παρά το γεγονός ότι ο σατράπης πασάς Αλή Τεπελενλής, ο οποίος προσέφερε ασφάλεια και πλούσια φιλοξενία σε όσους Ευρωπαίους ταξιδιώτες αποφάσιζαν να επισκεφθούν το πασαλίκι του, είχε δολοφονηθεί προ δωδεκαετίας.

Μετά από ταξίδι επτά ημερών ο Burgess και οι μαθητές του έφτασαν στο Ότραντο. Επιβιβάστηκαν στο πλοίο *Ζάκυνθος*,[48] αποχαιρέτισαν την ιταλική ακτή μιάμιση ώρα πριν πέσει ο ήλιος της 28ης Απριλίου 1834 και σε τριάντα τρεις ώρες έφτασαν στο λιμάνι της Κέρκυρας, την 30ή Απριλίου, μισή ώρα πριν χαράξει Μεγάλη Τετάρτη. Είχαν ήδη περάσει είκοσι χρόνια από τη συνθήκη της Βιέννης και την προσάρτηση των Ιονίων Νήσων στη Βρετανική Αυτοκρατορία. Οι χριστιανοί ετοιμάζονταν να γιορτάσουν το Πάσχα, το

---

[44] Ο Thomas Knox γεννήθηκε στις 13 Νοεμβρίου 1816 και πέθανε στις 20 Μαΐου 1858. Ήταν γιος του συνονόματου Thomas Knox (1786-1858) και της Mary Juliana Stuart (απεβ. 1866). Μετά τον θάνατο του πατέρα του έγινε για δύο μόνο μήνες, μέχρι τον θάνατό του, 3ος κόμης του Ranfurly. Ανήκε στην τάξη των ευγενών της Ιρλανδίας και από το 1838 μέχρι το 1851 ήταν συντηρητικός βουλευτής στην ενωμένη, τότε, Αγγλική και Ιρλανδική Βουλή, εκλεγμένος στην περιοχή του Dungannon της Βόρειας Ιρλανδίας. Βλ. MOSLEY 2003, I, 608· III, 3272.

[45] Ο John Butler-Clarke-Southwell-Wandesforde γεννήθηκε στις 2 Σεπτεμβρίου 1813 στην μικρή πόλη της Ιρλανδίας Castlecomer, της επαρχίας Kilkenny, νοτιοδυτικά του Δουβλίνου, και πέθανε στις 26 Ιουνίου 1856. Ήταν πρωτότοκος γιος του πλουσίου, ευγενούς και βουλευτή Charles Harward Butler-Clarke-Southwell-Wandesford (1780-1860) και της λαίδης Sarah Butler (1787-1838). Στις 2 Δεκεμβρίου 1841 εκλέχθηκε ισόβιο μέλος της Βασιλικής Εταιρείας του Δουβλίνου. Δεν άφησε απογόνους. Τον πατέρα του, που ζούσε ακόμη όταν ο John πέθανε, κληρονόμησε η κόρη του Sarah. Βλ. MOSLEY 2003, III, 3280.

[46] Όλες οι ημερομηνίες που αναφέρονται στο κείμενο του Burgess είναι σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο, το οποίο είχε ήδη υιοθετηθεί από τους Ευρωπαίους. Στον ελλαδικό χώρο ίσχυε τότε το παλαιό ημερολόγιο, το οποίο υπολειπόταν, τον 19ο αιώνα, κατά 12 ημέρες από το νέο. Έτσι, για παράδειγμα, η γιορτή του Αγίου Νικολάου εορταζόταν τον 19ο αιώνα από τους Έλληνες χριστιανούς στις 6 Δεκεμβρίου και την ίδια μέρα το νέο ημερολόγιο έδειχνε 18 Δεκεμβρίου.

[47] Έχουμε ασχοληθεί με τις περιηγήσεις αυτών των Άγγλων ταξιδιωτών σε παλαιότερα άρθρα μας στα *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, βλ. αντίστοιχα ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2003· 2005α· 2007· 2009.

[48] Στο αγγλικό κείμενο *Giacintha*, βλ. BURGESS 1835, I, 32.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σκήνωμα του Αγίου Σπυρίδωνος εκτίθετο σε προσκύνημα στον ομώνυμο ναό και η λιτανεία του στην πόλη έγινε το Μεγάλο Σάββατο.[49] Ο Burgess αναφέρει ότι στην Κέρκυρα υπήρχαν δύο συναγωγές που εξυπηρετούσαν τους περίπου 2.000 Εβραίους της πόλης.

Το οδοιπορικό του στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, με τίτλο: *Ελλάδα και Ανατολή. Το ημερολόγιο μιας καλοκαιρινής εκδρομής του 1834, με επιστολικά παραρτήματα*, εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1835 και οι κριτικές γι' αυτό ήταν αμέσως θετικές και εκτενείς.[50] Τα μεταφρασμένα αποσπάσματα των κειμένων του Burgess ακολουθούν τη χρονολογική σειρά των ταξιδιών του. Οι επικεφαλίδες των επί μέρους ενοτήτων επισημαίνουν τον τόπο και τη χρονολογία επίσκεψης του περιηγητή. Οι υποσημειώσεις του πρωτότυπου κειμένου του Burgess παραπέμπονται με το σύμβολο *. Οι υποσημειώσεις με αραβική αρίθμηση είναι του μεταφραστή.

Από τη Γλυκή στην Πρέβεζα, 18 Μαΐου 1834

Συνοδευόμενοι, για ασφάλεια, από εφτά αρματωμένους μουσουλμάνους κατέβηκαν από το Σούλι μέχρι το νερόμυλο του Ντάλα όπου, μη έχοντας πλέον κίνδυνο επιθέσεων, αποχαιρέτησαν τους συνοδούς τους, συνέχισαν μέχρι τη Γλυκή και από εκεί πήραν τον δρόμο για την Πρέβεζα. Ο Burgess

---

[49] Το σκήνωμα του Αγίου Σπυρίδωνος λιτανεύεται στην Κέρκυρα τέσσερες φορές τον χρόνο κάθε Κυριακή των Βαΐων, Μεγάλο Σάββατο, 11η Αυγούστου και πρώτη Κυριακή του Νοεμβρίου· ως ένδειξη ευγνωμοσύνης και ευχαριστιών προς τον Άγιο και για να ενθυμούνται οι Κερκυραίοι την προστασία του από καταστροφές και μεγάλες επιδημίες, βλ. ΒΡΟΚΙΝΗΣ 1909, 5. Στον όρμο *Βαθύ* της Πρέβεζας υπάρχει ναΐδριο αφιερωμένο στον Άγιο Σπυρίδωνα. Σύμφωνα με όσα, κατά παράδοση, αναφέρονται, το πλοίο που μετέφερε το σκήνωμα του Αγίου Σπυρίδωνος από την Κωνσταντινούπολη στην Ήπειρο, το 1453, ελλιμένισε στον υπήνεμο όρμο του Βαθέος στην Πρέβεζα. Είναι, επίσης, πιθανόν ότι μέσω του ίδιου λιμένος έγινε η μεταφορά του σκηνώματος από την Παραμυθιά ή την Άρτα προς την Κέρκυρα, λίγα χρόνια αργότερα. Στον χώρο όπου παρέμεινε το πλοίο και το σκήνωμα, κτίσθηκε αργότερα ναός του Αγίου Σπυρίδωνος. Ο ναός ανακαινίσθηκε το 1735 από τον Ενετό προβλεπτή της Πρέβεζας για τη διετία 1733-1735 Ρόκο Κορνάρο, πιθανότατα ως ένδειξη ευχαριστιών προς τον Άγιο που πριν δεκαεννιά χρόνια, στις 11 Αυγούστου 1716, είχε σώσει την, υπό βενετική κατοχή, Κέρκυρα από τον δίμηνο αποκλεισμό και πολιορκία των Τούρκων. Δεν είναι τυχαίο ότι ο ναός εορτάζει στις 11 Αυγούστου. Ιρβλ. HOPF 1873, 405· ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 40-41, 255-256, 322-326· ΒΡΟΚΙΝΗΣ 1909, 16-26· ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 28, 177.

[50] Το δίτομο έργο του Richard Burgess, σε σχήμα 8ου, εκδόθηκε από τους Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman και τυπώθηκε από τον Α. Spottiswoode, βλ. BURGESS 1835. Τα περιηγητικά κείμενα του Burgess δεν συμπεριλαμβάνονται στη σημαντικότατη καταγραφή του Κυριάκου Σιμόπουλου για τους περιηγητές του ελλαδικού χώρου, έχουν γίνει, όμως, πεδίο έρευνας του Ζιτσαίου εκπαιδευτικού Θεόδωρου Κοσμά, βλ. ΚΟΣΜΑΣ 1998, 68-70.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

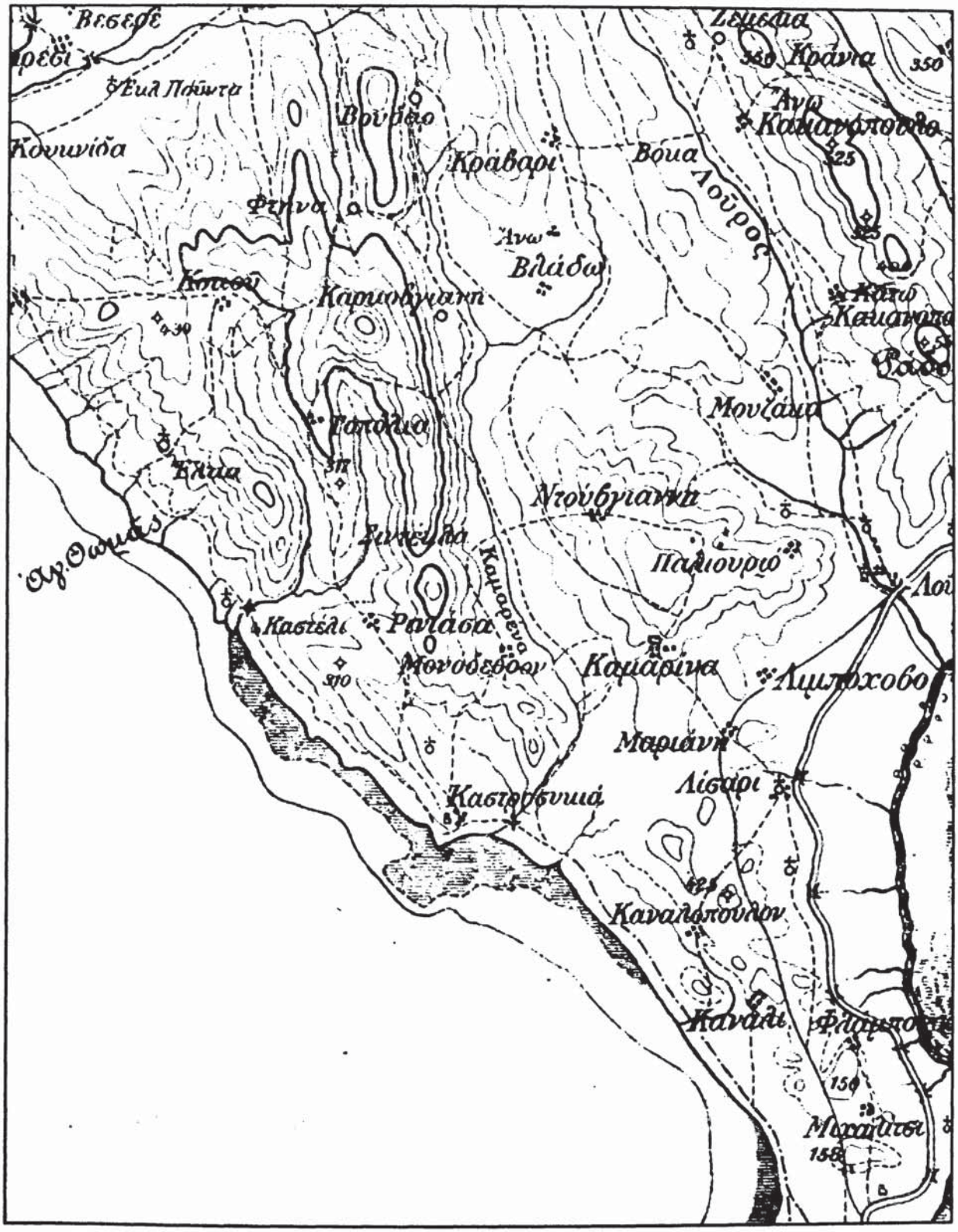

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Το δυτικό τμήμα του νομού Πρεβέζης.*
Λεπτομέρεια χάρτη της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας Στρατού του 1920 περ.
Οι χωματόδρομοι σημειώνονται με διακεκομμένη γραμμή
(Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 178)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

περιγράφει τη διαδρομή τους ως εξής:[51] Πάνω στους λόφους που κρύβουν τη χώρα των Παργινών φαίνονται τα χωριά Τουρκοπάλουκο, Κορώνη και Κορωνόπουλο,[52] ενώ η απέναντι πλευρά της πεδιάδας, που ονομάζεται Φανάρι, περικλείεται από βουνά σχεδόν γυμνά και άγονα.* Τα χωριά είναι πολύ περισσότερα εδώ από πολλά άλλα μέρη που έχω περάσει. Πράγματι, υπάρχουν εδώ συνεχείς ενδείξεις επαναλαμβανόμενης δραστηριότητας και κατοίκησης.[53] Η πεδιάδα είναι αρκετά εύφορη και υπόκειται σε καλλιέργεια. Θεώρησα αυτό ως ένδειξη ότι πλησιάζαμε στην ακτή και όσο περισσότερο προχωρούσαμε προς τα εκεί, τόσο προφανέστερα ήταν τα σημάδια της αγροτικής ευημερίας. Το μεσημέρι ξεκουραστήκαμε κοντά σε ένα χωριό στον κάμπο,[54]

---

[51] Μεταφράζονται τα κείμενα έντεκα σελίδων των κεφαλαίων 4 και 5 του πρώτου τόμου των περιηγητικών του εντυπώσεων, βλ. BURGESS 1835, I, 89-99.

[52] Στο αγγλικό κείμενο *Turcopalogo, Croni, and Koronopoli.*

* Στην αρχαιότητα, όπως και σήμερα, υπήρχε ένας λιμένας με το όνομα *Γλυκύς Λιμήν* [στα ελληνικά στο κείμενο], στον οποίο, σύμφωνα με τον Στράβωνα, χυνόταν ο ποταμός Αχέρων ερχόμενος από την Αχερουσία λίμνη. Ο Γλυκύς λιμήν απέχει από το ομώνυμο χωριό τουλάχιστον έξι μίλια. Πάνω από τον «λιμένα του γλυκού νερού» βρισκόταν η Κίχυρος, που παλαιότερα ονομαζόταν Εφύρα. Πλησίον της Κιχύρου υπήρχε το Βουχέτιον. Μαζί με αυτές τις πόλεις, αναφέρονται η Ελάτρια, η Πανδοσία και οι Βατίες. Εάν η Ελάτρια είναι η Ρηνιάσα, ίσως μπορούμε να αναζητήσουμε κάποιες από τις άλλες πόλεις στην Κορώνη και τα άλλα μέρη. Στράβων, βιβλ. vii, σελ. 470, τόμ. α΄. [*Σ.τ.μ.*: Το σχετικό κείμενο του Στράβωνα αναφέρει: *Ἔπειτα ἄκρα Χειμέριον καὶ Γλυκὺς λιμήν, εἰς ὃν ἐμβάλλει ὁ Ἀχέρων ποταμός, ῥέων ἐκ τῆς Ἀχερουσίας λίμνης καὶ δεχόμενος πλείους ποταμούς, ὥστε καὶ γλυκαίνειν τὸν κόλπον· ῥεῖ δὲ καὶ ὁ Θύαμις πλησίον. Ὑπέρκειται δὲ τούτου μὲν τοῦ κόλπου Κίχυρος, ἡ πρότερον Ἐφύρα, πόλις Θεσπρωτῶν· τοῦ δὲ κατὰ Βουθρωτὸν ἡ Φοινίκη. Ἐγγὺς δὲ τῆς Κιχύρου πολίχνιον Βουχέτιον Κασσωπαίων, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης ὄν, καὶ Ἐλάτρια καὶ Πανδοσία καὶ Βατίαι ἐν μεσογαίᾳ· καθήκει δ' αὐτῶν ἡ χώρα μέχρι τοῦ κόλπου.* Στράβων *Γεωγραφικά*, 7.7.5. Σύμφωνα με όσα είναι σήμερα αποδεκτά από τους περισσότερους ιστορικούς και αρχαιολόγους η αρχαία Κίχυρος ταυτίζεται με την Εφύρα κοντά στον Μεσοπόταμο Φαναρίου, το Βουχέτιον με το κάστρο των Ρωγών, η Ελάτρια με τον Παλαιορόφορο-Ωρωπό, η Πανδοσία με το Καστρί Φαναρίου και οι Βατίες με το Καστρί Ριζοβουνίου. Σύμφωνα με την αρχαιολόγο κ. Βιβή Καρατζένη το Βουχέτιον ταυτίζεται με το παλιό Μιχαλίτσι και ο Άμβρακος με το κάστρο των Ρωγών, βλ. KARATZENI 2011.]

[53] Πράγματι, μέσα και γύρω από την πεδιάδα του Φαναρίου υπήρχαν και υπάρχουν πολλά χωριά των οποίων οι κάτοικοι επωφελούνται της εύφορης γης της. Τα περισσότερα χωριά μετονομάστηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Τα αναφέρω με την παλιά τους ονομασία, ακολουθούμενα, εντός παρενθέσεως και σε περίπτωση μετονομασίας τους, από τη νέα και τον χρόνο αλλαγής της: Γλυκή, Νέμιτσα (Βουβοπόταμος, 1928), Κλεισούρα, Μουζακάτι (Μουζακαίικα, 1927), Μπιρμπίλι (Αηδόνι, 1927), Γιαννούζι (Αχερουσία, 1927), Άρτσες (Νάρκισσος, 1927), Ζαραβίνα (Σκεπαστό, 1927), Καναλάκι, Χόχλα, Τσουκνίδα, Βαλανιδόραχο, Σπλάντζα (Αμμουδιά, 1928), Λυκούρσι (Μεσοπόταμος, 1927), Μπεσερέ (Γεφύρι, 1927), Κάτω Ταμπάνι (Δίκορφο, 1963), Νεοχώρι, Καστρί, Γορίτσα (Σταυροχώρι, 1927), Ταμπάνι (Θέμελο, 1927), Κορώνη, Κορωνόπουλο, Τουρκοπάλουκο (Κυψέλη, 1958), Ποταμιά.

[54] Πιθανολογώ ότι ξεκουραστήκαν κοντά στο Καναλάκι, απ' όπου ξεκινά το μονοπάτι για την Πρέβεζα μέσω Χειμαδιού, Ριζών, Καστροσυκιάς, Αρχάγγελου, Σινώπης, παλιού Μιχαλιτσίου και Σμυρτούλας (βλ. χάρτη στην Εικ. 9). Η απόσταση μεταξύ Γλυκής και Καναλακίου είναι 12,7 χλμ., μεταξύ Καναλακίου και Χειμαδιού 8,6 χλμ., μεταξύ Χειμαδιού και Ριζών 5,3 χλμ.,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

απ' όπου θα παίρναμε το μονοπάτι που θα μας οδηγούσε μέσα από τα βουνά προς τη Ρηνιάσα. Αφήσαμε την Πάργα στα βορειοδυτικά, σε απόσταση περίπου τεσσάρων ωρών. Δεν μπορούσα παρά να επαναφέρω στη μνήμη μου, μια ακόμη φορά, τη μοίρα των Παργινών, οι οποίοι, όπως και οι κάτοικοι του Σουλίου, υποχρεώθηκαν να πουν *dulcia linquimus arva* (= *αφήνουμε τα αγαπημένα χώματα*).[55] Η συμμετοχή της Αγγλίας σε αυτήν τη συναλλαγή θα πρέπει να αποτελεί για πάντα όνειδος της διπλωματίας της.[56] Η Πάργα βρίσκεται τώρα στα χέρια των Τούρκων, αλλά οι πρώην κάτοικοί της είναι διασκορπισμένοι στα Επτάνησα και την ηπειρωτική Ελλάδα.

Κατευθύνθηκα προς την Πρέβεζα μέσα από ένα πανέμορφο πέρασμα, που κλείνει το νότιο άκρο της πεδιάδας του Φαναρίου, ενώ τα σουλιώτικα βουνά κλείνουν τον βορρά, με την Παραμυθιά να ξεχωρίζει στο βάθος.[57] Ευθαλής βλάστηση καλύπτει κάθε τμήμα αυτής της πλατειάς λαγκαδιάς – μουριές, συκιές, πλατάνια και πουρνάρια, σε όλες τις ποικίλες αποχρώσεις του πράσινου. Τα διάσπαρτα παντού πουρνάρια ήταν καλυμμένα από ένα πέπλο άγριων κληματίδων που κρέμονταν σαν κουρτίνες από τα πιο ψηλά κλαδιά τους. Ήταν μια από εκείνες τις μέρες που σε όλη τη φύση επικρατεί ησυχία και ηρεμία, αλλά, ωστόσο, η φύση φαίνεται να είναι ζωηρή και εύγλωττη με το ελαφρύ θρόισμα των φρέσκων φύλλων, τις περιστασιακές αχτίδες του ήλιου να διαπερνούν την πυκνή σκιά, τα χωράφια κάτω γεμάτα πυκνά καλαμπόκια και τα βουνά να υψώνονται με νηφάλια μεγαλοπρέπεια πάνω απ' όλα αυτά. Με λίγα λόγια, κάθε σκηνή και κάθε ώρα μού δημιουργούσε εκείνο το ανεξήγητο αίσθημα που, αν και συχνά στιγμιαίο, διαρκεί στη μνήμη με ευχαρίστηση, καθώς μοιάζει με κάτι παραπάνω από γήινο. Δεν είμαστε φτιαγμένοι μόνο από πηλό· η ευαισθησία μας σε εικόνες σαν κι αυτές είναι αρκετή για να το αποδείξει κάποιος. Αφού φτάσαμε στην κορυφή του περάσματος, ξεπρόβαλε μπροστά μας το Ιόνιο πέλαγος με τα νησιά των Παξών, της Αγίας Μαύρας και της Κεφαλονιάς. Σε πρώτο πλάνο εναλλάσσονται πολλές γλυκές κοιλάδες και δασωμένες λαγκαδιές. Κάθε τι που βλέπουμε τριγύρω παίρνει

μεταξύ Ριζών και παλαιάς Καστροσυκιάς 5,2 χλμ. Την απόσταση των 26,6 χλμ. από τη Γλυκή μέχρι τα Ριζά την διήνυσαν σε 8 ώρες.

[55] Βιργίλιος, *Eclogues*, 1.

[56] Ο Burgess αναφέρεται στην πώληση της Πάργας από τους Άγγλους στον Αλή πασά και την παραλαβή της από τις δυνάμεις του, στις 10 Μαΐου 1819, για την οποία υπήρξε έντονη αντίδραση από μεγάλο τμήμα του αγγλικού λαού, βλ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, 11-12, υποσημ. 1.

[57] Ο Burgess και οι συνοδοιπόροι του ακολούθησαν το μονοπάτι της ανατολικής παρειάς της *λάκας της Ξένης* μέχρι το ξωκλήσι του Αγίου Νικολάου, βόρεια του χωριού Χειμαδιό, και συνέχισαν μέσω Χειμαδιού μέχρι τα Ριζά (Ρηνιάσα). Την ίδια ακριβώς διαδρομή έκανε, εικοσιπέντε χρόνια νωρίτερα, ο λοχαγός William Leake, αλλά με αντίθετη κατεύθυνση, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2008, 95-101. Ευχαριστώ τον μηχανικό κ. Κωνσταντίνο Κίτσο, που κατάγεται από την Αηδονιά (Φθήνα), για τις τοπογραφικές διευκρινίσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μια πιο πολιτισμένη όψη, καρπός της επικοινωνίας και συναλλαγών με τα Ιόνια νησιά. Αφού ταξιδέψαμε για λίγο περισσότερο από μία ώρα, αντικρίσαμε τη Ρηνιάσα, μια πόλη σκαρφαλωμένη στην κορυφή ενός κωνοειδούς λόφου. Υποτίθεται πως πρόκειται για την αρχαία Ελάτρια και λέγεται πως περικλείει μερικά εξαιρετικά απομεινάρια τειχών, ένα θέατρο και άλλα ερείπια.[58] Έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στον αγώνα των Σουλιωτών: καταλήφθηκε από τον Ομέρ Βρυώνη ενώ ήταν στα χέρια του γέρο-Μπότσαρη, ο οποίος ανακάλυψε το λάθος του όταν ήταν πια πολύ αργά για να επανορθώσει· αυτό συνέβη το 1822.[59] Κατασκηνώσαμε κοντά στη Ρηνιάσα σε μία καταπράσινη κοιλάδα, με λίγα καλύβια τριγύρω.[60] Ο παπάς του χωριού μάς πρόσφερε το σπίτι του, αλλά εμείς προτιμήσαμε το ψωμί του, το οποίο ήταν πρόσφορο, προοριζόμενο για την ευχαριστία στην εκκλησία, και ήταν πολύ ανώτερο του συνηθισμένου.[61] Βρήκαμε έναν χωρικό που κουβαλούσε στις πλάτες του ένα αρνί που μόλις είχε σφάξει και από αυτό προμηθευθήκαμε το μερίδιο μας. Εκτός από αυτές τις προμήθειες, εξασφαλίσαμε και τριάντα τέσσερα αυγά από διάφορα σπίτια. Υπολόγισα την απόσταση από τη Γλυκή μέχρι αυτό το χωριό σε οκτώ ώρες και, όπως διαπιστώσαμε την επόμενη ημέρα, θέλαμε ακόμη έξι ώρες για να φτάσουμε στην Πρέβεζα. Σε τρεις ώρες κατεβήκαμε στην ακτή, εξακολουθώντας να περνάμε από σκιερά μέρη με ευωδιαστούς θάμνους.[62] Οι ομορφιές αυτού του ταξιδιού δεν σταματούν παρά μόνο όταν ο

---

[58] Η ισχύουσα σήμερα άποψη των αρχαιολόγων δεν ταυτίζει το κάστρο της Ρηνιάσας με κάποια αρχαία πόλη, βλ. τη σχετική εργασία της αρχαιολόγου Χρυσοβαλάντως ΚΟΥΤΣΟΤΟΛΗ, στον παρόντα τόμο, 15-41. Θεωρώ ότι ο Burgess, πέραν της εσφαλμένης ταύτισης του κάστρου της Ρηνιάσας με την αρχαία Ελάτρια, συγχέει τα, ήδη γνωστά από την εποχή εκείνη, ερείπια της αρχαίας Κασσώπης με την Ελάτρια. Η χρήση του ρήματος *λέγεται* στην περιγραφή του, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Burgess δεν επισκέφθηκε το δυσπρόσιτο κάστρο. Εάν το είχε επισκεφθεί θα διαπίστωνε, με ευκολία, ότι η σχετικά μικρή σε έκταση οχυρωμένη πόλη δεν διέθετε ούτε θέατρο, ούτε εξαιρετικά τείχη, πρβλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2008, 98-99. Όταν ο Burgess επισκέφθηκε τη Ρηνιάσα, το κάστρο πιθανότατα έστεκε ακόμη ολόκληρο. Σήμερα, το ανατολικό τμήμα της οχυρωμένης πολιτείας –περίπου η μισή της έκταση– έχει κατολισθήσει. Μας είναι, προς το παρόν, άγνωστο πότε αυτή η κατολίσθηση συνέβη.

[59] Αναφέρεται, πιθανότατα, στην επίθεση και οριστική κατάληψη του Σουλίου από τα σουλτανικά στρατεύματα του Ομέρ Βρυώνη, το καλοκαίρι του 1822, βλ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, ΙΙ, 108, 113· ΨΙΜΟΥΛΗ 2005, 468.

[60] Πιθανότατα κατασκήνωσαν στο χωριό Ριζά –το οποίο προ του 1928 ονομαζόταν Ρηνιάσα– όπου έφτασαν περί τις 6:00 το απόγευμα, έχοντας ταξιδέψει για έντεκα ώρες: τρεις από το Σούλι μέχρι τη Γλυκή και άλλες οκτώ μέχρι τα Ριζά. Εκεί διανυκτέρευσαν τη 18η προς 19η Μαΐου 1834.

[61] Ήταν Κυριακή, 18 Μαΐου 1834, με το Γρηγοριανό ημερολόγιο, ενώ για τον ορθόδοξο παπά το ημερολόγιο έδειχνε 6 Μαΐου 1834, Κυριακή των Μυροφόρων, μετά του Θωμά.

[62] Αναχώρησαν από τα Ριζά το πρωί της Δευτέρας, 19ης Μαΐου 1834, και έφτασαν στην παραλία κοντά στην Αγριαπιδιά, μεταξύ Καναλίου και παραλίας Καστροσυκιάς, τρεις ώρες αργότερα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

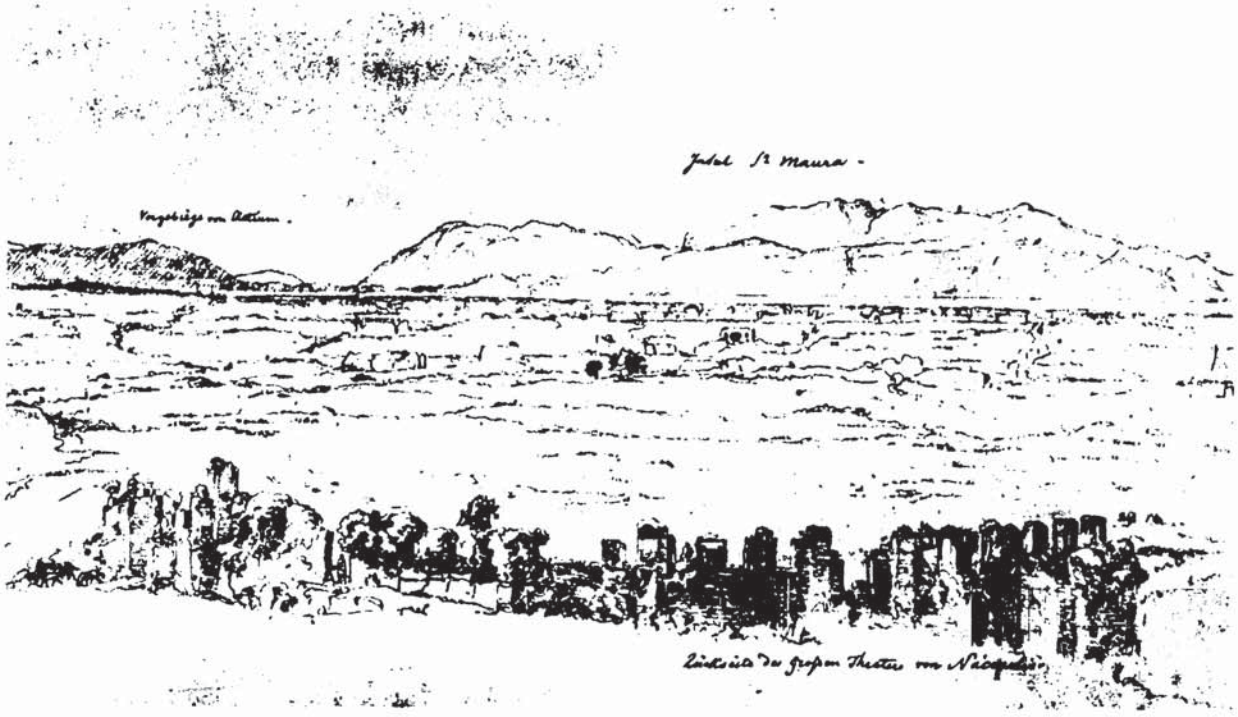

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Όψη του μεγάλου θεάτρου της αρχαίας Νικόπολης από τα βόρεια, ο εκτεταμένος αρχαιολογικός χώρος και στο βάθος το νησί της Λευκάδας. Σχέδιο του Carl Haller von Hallerstein, 28 Αυγούστου 1810 (Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg)*

ταξιδιώτης φτάσει στη γυμνή και άγονη παραλία.[63] Όποιος ταξιδεύει από το Σούλι προς την Πρέβεζα, όπως κάναμε και εμείς, ας στρίψει από το μονοπάτι μόλις δει τα πρώτα ερείπια του υδραγωγείου που υποδεικνύουν την αρχαία Νικόπολη και ας προχωρήσει μέσα από τους αγρούς προς τη χαμηλή σειρά των πράσινων λόφων που υψώνονται ακριβώς πάνω από το θέατρο, το οποίο από απόσταση μοιάζει με τα εξωτερικά τείχη ενός μεσαιωνικού κάστρου[64] (Εικ. 10).

[63] Η άποψη που έχουμε στις μέρες μας για τις παραλίες ήταν τότε εντελώς διαφορετική. Τα γραφόμενα από τον Burgess θυμίζουν τις απόψεις που ακόμη και μέχρι το 1960 επικρατούσαν στην περιοχή μας, σύμφωνα με τις οποίες τα παραθαλάσσια κτήματα θεωρούνταν άγονα και μειονεκτικά. Ο τουρισμός μπορεί να γεννιόταν την εποχή που ο Burgess επισκέφθηκε την Ελλάδα, αλλά θα χρειαζόταν πάνω από έναν αιώνα για να αναπτυχθεί τόσο που να καταφέρει να αλλάξει τις προτεραιότητες και συνήθειες των κατοίκων.

[64] Η παρότρυνση του Burgess προς τους μελλοντικούς επισκέπτες, *τουρίστες* όπως τους ονομάζει ο ίδιος, γίνεται πιθανότατα για να αποφύγουν τα ελώδη εδάφη που υπήρχαν στην παραλιακή ζώνη του Καναλίου Πρεβέζης. Προτείνει την εναλλακτική διαδρομή από τον Αρχάγγελο μέχρι το παλιό Μιχαλίτσι, που οδηγεί πάνω από το σημερινό χωριό Σμυρτούλα ή Νικόπολη. Η θέα του αρχαίου θεάτρου από τον δρόμο αυτό πραγματικά προσομοιάζει με τείχη όπως φαίνεται και από το σχέδιο του Carl Haller von Hallerstein του 1810 (Εικ. 10).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Νικόπολη, Πρέβεζα και Άκτιο, 19-20 Μαΐου 1834

Κοιτάξτε πού υψώθηκαν του δεύτερου Καίσαρα τα τρόπαια.
Βύρων[65]

Είτε ο ταξιδιώτης[66] έρχεται από «της Ίνδου στο βάθος τις κορυφές»,[67] είτε από τη θάλασσα «χαιρετίζει της Λευκάδας το ακρωτήρι»,[68] θα υποθέσουμε ότι αντικρίζει την αρχαία Νικόπολη από τους λόφους που υψώνονται ακριβώς πίσω και πάνω από το θέατρο. Από αυτήν τη θέση έχεις έξοχη θέα του Αμβρακικού κόλπου, ενώ στα πόδια του θεατή βρίσκονται τα εκτεταμένα ερείπια «των τροπαίων του δεύτερου Καίσαρα».[69] Τμήμα του τοπίου αποτελεί και ο κόλπος της Πρέβεζας με θέα στον χώρο όπου έγινε η ναυμαχία του Ακτίου. Γίνεται, επίσης, αμέσως αντιληπτό πώς κτίστηκε η *πόλη της Νίκης*, ώστε να έχει το πλεονέκτημα του κόλπου, δεσπόζοντας ταυτόχρονα του Κομάρου[70] και του Ιονίου πελάγους. Η Νικόπολη, όμως, παρά την ελκυστική της θέση και όλες τις εύνοιες που της παραχώρησε ο άρχοντας του ρωμαϊκού κόσμου, ποτέ δεν εξελίχθηκε σε πολύ σημαντική πόλη. Στα μάτια των χριστιανών, η Νικόπολη αντλεί τη μεγαλύτερη σπουδαιότητα από το γεγονός ότι ο μέγας απόστολος των εθνών πέρασε έναν χειμώνα εδώ,* πιστεύεται δε ότι εκείνη την εποχή ζούσε στην πόλη μια ομάδα χριστιανών. Στους τρεις αιώνες που ακολούθησαν, σπανίως γίνεται κάποια αναφορά στο όνομα της Νικόπολης αλλά αντιλαμβανόμαστε ότι ο Ιουλιανός ο Αποστάτης ασχολείται

---

[65] Byron 1886, άσμα 2ο, στροφή 45η, στίχος 6.

[66] Ο Burgess χρησιμοποιεί τη λέξη *tourist* («τουρίστας») αντί της συνηθισμένης μέχρι τότε *traveller* («ταξιδιώτης»).

[67] Byron 1886, άσμα 2ο, στροφή 42η, στίχος 2.

[68] Byron 1886, άσμα 2ο, στροφή 40η, στίχος 2.

[69] Byron 1886, άσμα 2ο, στροφή 45η, στίχος 6.

[70] Ο κόλπος *Κόμαρος* των αρχαίων ονομάζεται τώρα *Μονολίθι*. Η ονομασία *Κόμαρος* η λέξη στα αρχαία ελληνικά σημαίνει *κουμαριά* οφείλεται στις πολλές κουμαριές που υπάρχουν σήμερα, και συμπεραίνουμε ότι υπήρχαν από την αρχαιότητα, σε όλες τις πλαγιές ανατολικά του μεγάλου και ανοιχτού αυτού κόλπου. Η αρχαία ονομασία *Κόμαρος* έφτασε μέχρι τις μέρες μας σχεδόν αναλλοίωτη ως *Γκόμαρος*, μετατρέποντας μόνο το *κ* στο περισσότερο ηπειρώτικο *γκ*. Οι στρατιωτικοί χάρτες της περιοχής μέχρι και το 1920 τον αναφέρουν ως *Κόλπος Γκόμαρος* ή *Κόλπος Γόμαρος*. Η ονομασία *Μονολίθι* πρωτοεμφανίζεται στις αρχές του 19ου αιώνα σε χειρόγραφο χάρτη του Jean Denis Barbié du Bocage και προέρχεται από τον μοναδικό μεγάλο λίθο που υπήρχε, κοντά στην ακτή, ως σκόπελος. Μέχρι το 1939, ο βράχος είχε ύψος περί τα τρία μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, αλλά έχει μετατραπεί σήμερα σε ύφαλο.

* *Προς Τίτον Επιστολή*, κεφ. γ΄, εδάφιο 12. [*Σ.τ.μ.*: Για μια πλήρως τεκμηριωμένη μελέτη σχετικά με το εάν και πότε ο Απόστολος Παύλος επισκέφθηκε τη Νικόπολη της Ηπείρου βλ. την ανακοίνωση του Μητροπολίτου Νικοπόλεως Μελετίου στα Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, Μελετιος 2007.]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

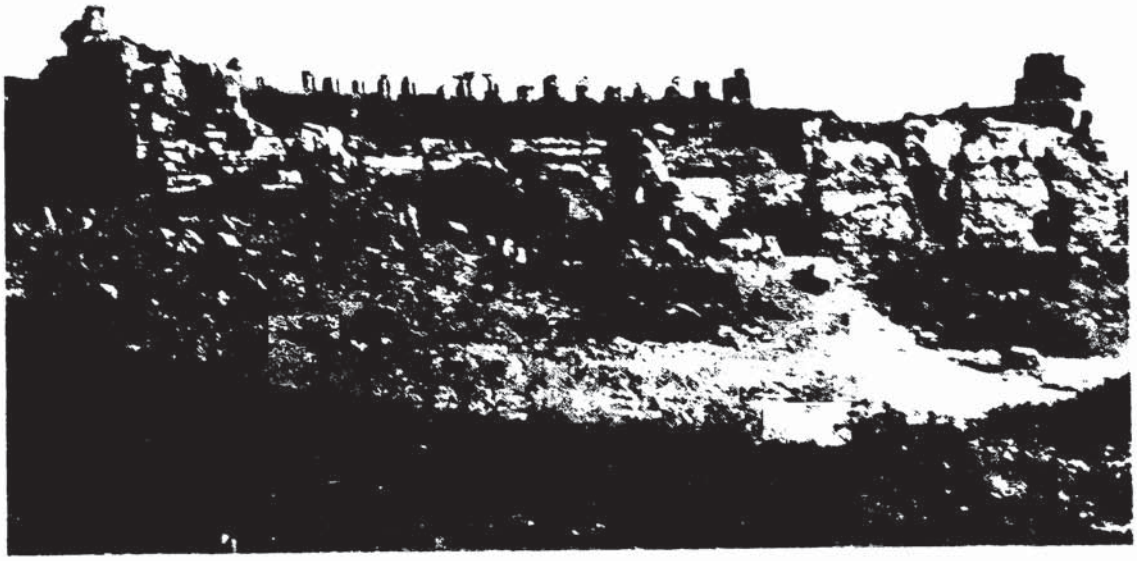

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Το μεγάλο θέατρο της αρχαίας Νικόπολης. Ο χώρος μπροστά από το θέατρο παλαιότερα καλλιεργούταν. Φωτογραφία του Σπύρου Μελετζή του 1937 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F2617)*

διακαώς με την αποκατάστασή της στην προτέρα της αίγλη.* Κτυπήθηκε, όπως οι πόλεις της Πελοποννήσου, από την οργή του Αλάριχου, αλλά στάθηκε ξανά στα πόδια της στη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού. Δεν είναι δύσκολο να εντοπίσει κανείς, στα υπάρχοντα ερείπια, τα έργα και τις επιδιορθώσεις των τριών αυτών διαφορετικών εποχών. Από το σημείο που στεκόμουν, κατέβηκα πρώτα στο θέατρο που ήταν ακριβώς από κάτω. Το βρήκα σχεδόν απροσπέλαστο από τα ψηλά γαϊδουράγκαθα και τα αγριόχορτα που μπλέκονταν με τους βλαστούς των καλαμποκιών. Η πλινθοδομή του θεάτρου παραμένει το ίδιο συμπαγής όσο και στη *Domus Augusta* του Παλατίνου Λόφου,[71] και είναι ίδια με εκείνη όσον αφορά στην ομοιομορφία της κατασκευής,

---

* Ανανέωσε, επίσης, τα Άκτια, τους αγώνες που είχε θεσπίσει ο Αύγουστος. Βλ. σημ. 78, στο κεφ. 22 της *Ιστορίας της Παρακμής και της Πτώσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας* του Edward Gibbon. [*Σ.τ.μ.*: Βλ. GIBBON Edward, *The history of the decline and fall of the Roman Empire*, London 1821, vol. 1-8.]

[71] Η *Domus Augusta* ήταν η κύρια κατοικία του Οκταβιανού Αυγούστου στον Παλατίνο λόφο της Ρώμης. Ο Burgess, κάτοικος της Ρώμης από το 1831, γνώριζε καλά τα ερείπιά της. Είχε ήδη εκδώσει το δίτομο έργο του με τίτλο *The topography and antiquities of Rome: including the recent discoveries made about the Forum and the Via sacra* (*Η τοπογραφία και οι αρχαιότητες της Ρώμης· περιλαμβάνει τις πρόσφατες ανακαλύψεις που έγιναν για την Αγορά και την Ιερά οδό*), βλ. BURGESS 1831, καθώς και το *Description of the circus on the Via*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Όψη του μεγάλου θεάτρου της αρχαίας Νικόπολης από τα νότια. Επιχρωματισμένο σχέδιο του Louis Fauvel, 1780 (Bibliothèque Nationale de France)*

αλλά μειονεκτεί στην ποιότητα του κονιάματος. Οι δύο είσοδοι του θεάτρου, κοντά στη σκηνή, είναι οικοδομημένες από πέτρα, *αλλά* είναι τόσο υποδεέστερες στην κατασκευή ώστε κρίνω να είναι της εποχής του Ιουλιανού.[72] Το σχήμα του θεάτρου διατηρείται (Εικ. 11, 12), καθώς επίσης και μεγάλο μέρος από το *προσκήνιο*. Μου φάνηκε ότι έχει τη χωρητικότητα του θεάτρου του Μαρκέλλου στη Ρώμη, το οποίο χωρούσε περί τους 30.000 θεατές.[73]

Τα κυριότερα ερείπια αυτής της πόλης είναι τα τείχη, τα οποία περικλείουν μια έκταση σε περίμετρο ενάμισι μιλίου περίπου,[74] και η οποία κατανοώ

Appia, near Rome; with some account of the Circensian games (Περιγραφή του ταίρκου στην Αππία οδό, κοντά στη Ρώμη, με μερικές αναφορές στους αγώνες ταίρκου), βλ. BURGESS 1828.

[72] Σύμφωνα με τις νεότερες αρχαιολογικές έρευνες στο θέατρο της Νικόπολης αναγνωρίζονται τρεις κύριες οικοδομικές φάσεις, ξεκινώντας, πιθανότατα, από την εποχή του Αυγούστου και καταλήγοντας στο πρώτο μισό του 2ου αιώνα μ.Χ., βλ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ 2007, Ι, 361-363. Η κρίση, λοιπόν, του Burgess είναι αρκετά εύστοχη.

[73] Το θέατρο του Μαρκέλλου στη Ρώμη, με διάμετρο 111 μέτρων και δυνατότητα να φιλοξενήσει περί τους 11.000 θεατές, ονομάστηκε προς τιμήν του Μάρκου Μαρκέλλου, ανεψιού του Οκταβιανού Αυγούστου και προωλεφόμενου διαδόχου του, αφού ο Οκταβιανός δεν είχε γιούς. Ο Μαρκέλλος, όμως, πέθανε στα 19 του χρόνια, πέντε χρόνια πριν την ολοκλήρωση της κατασκευής του θεάτρου, το οποίο εγκαινιάστηκε από τον Αύγουστο, το 12 π.Χ. Το μεγάλο θέατρο της Νικόπολης έχει εξωτερική διάμετρο 90 περίπου μέτρων.

[74] Τα βυζαντινά τείχη της Νικόπολης, στα οποία αναφέρεται εδώ ο Burgess, έχουν μήκος 1,3 αγγλικά μίλια, δηλαδή περίπου 2 χλμ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 13: *Τα «Βαγένια» της αρχαίας Νικόπολης. Ο αγωγιάτης πότισε τα άλογά του στην πηγή νερού που υπήρχε εκεί. Φωτογραφία αγνώστου του Ιουνίου 1885 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2621)*

ότι ήταν η πόλη όταν συρρικνώθηκε από τον Ιουλιανό.[75] Τα τείχη αυτά είναι κατασκευασμένα με τον τρόπο που ονομάζεται *opus mixtum*, που είναι μια πρόχειρη ακανόνιστη λιθοδομή στρωμένη κατά διαστήματα με σειρά τούβλων. Στη μέση αυτού του ορθογώνιου χώρου υπάρχουν αρκετές ακατανόητες θολωτές κατασκευές και αντερείσματα.[76] Τα τείχη αυτής της εσωτερικής πόλης ενώνονται με κάποια αρχαιότερα, τα οποία, για περίπου ένα τρίτο του μήκους τους, εκτείνονται προς την κατεύθυνση του υδραγωγείου,[77] και είναι παρόμοια με τμήμα των τειχών της Ρώμης. Σε αυτήν τη γραμμή του τείχους βρίσκουμε αξιοσημείωτα ερείπια λουτρών, τα οποία βρήκα να έχουν κατα-

[75] Ο Burgess είναι ο πρώτος των περιηγητών της Νικόπολης που αναφέρει ότι τα βυζαντινά τείχη της είναι η περιτείχιση μιας συρρικνωμένης πόλης. Οι παλαιότεροι περιηγητές θεωρούσαν ότι τα εσωτερικά τείχη της Νικόπολης ήταν ένα είδος ακρόπολης.

[76] Ο περιηγητής πιθανότατα αναφέρεται στις θολωτές κατασκευές των Βαγένιων, οι οποίες ήταν εμφανείς την εποχή που επισκέφθηκε τη Νικόπολη. Πρβλ. το σχέδιο του William Haygarth του Αυγούστου 1810, στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 203· φωτογραφία αγνώστου της 3ης Ιουνίου 1885 (Εικ. 13)· λεπτομέρεια υδατογραφίας του 1848 συλλογής κ. Κώστα Μ. Σταματόπουλου (Εικ. 22).

[77] Πράγματι, τα ρωμαϊκά τείχη της Νικόπολης ενώνονται με τα μεταγενέστερα, βυζαντινά, στο βόρειο τμήμα τους. Μέρος των ρωμαϊκών τειχών χρησιμοποιούνταν και ως φορέας του υδραγωγείου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ληφθεί από έναν βοσκό με μερικά πρόβατα.[78] Τα τείχη της πόλης του Αυγούστου εντοπίζονται και τώρα [το 1834] σε αρκετά σημεία, ικανά να προσδιορίσουν τη συνολική της έκταση. Μεγάλος αριθμός ερειπίων ξεφυτρώνουν απ' όλες τις πλευρές και στο σύνολό τους θα πρέπει να εμπεριέχονταν σε μία έκταση με περιφέρεια τουλάχιστον εξίμισι μιλίων.[79] Η έκταση της Ρώμης, εάν υπολογιστεί αυστηρά στο *Pomœrium*, το ιερό όριο της πόλης, δεν ήταν μεγαλύτερη. Ακόμη και η Αθήνα είναι ίση σε έκταση με τη Ρώμη, σύμφωνα με έναν συγγραφέα της εποχής του Αυγούστου. Δεν είναι, επομένως, απίθανο ο νικητής του ρωμαϊκού κόσμου να ήθελε η καινούργια του πόλη να συναγωνιστεί το μεγαλείο της Ρώμης. Η Νικόπολη ονομάζεται τώρα *Παλαιά Πρέβεζα*, αλλά η *Νέα Πρέβεζα* βρίσκεται σε απόσταση μιας ώρας από τα ερείπια [της Νικόπολης] και ο δρόμος προς αυτήν περνά μέσα από έναν συνεχόμενο ελαιώνα.[80] Μερικοί τουρκικοί τάφοι, στο αριστερό μέρος του δρόμου, αναγγέλλουν πρώτοι ότι πλησιάζουμε στην πόλη.[81] Αν και η Πρέβεζα εμφανίζεται τόσο συχνά στα χρονικά της Νέας Ηπείρου, δεν είναι παρά μια ασήμαντη πόλη τριών ή τεσσάρων χιλιάδων κατοίκων. Αντλεί, όμως, τη μεγάλη σπουδαιότητά της από τη γεωγραφική της θέση. Τοποθετημένη στα σύνορα της Αλβανίας και του νέου βασιλείου της Ελλάδος, ελέγχει τον [Αμβρακικό] κόλπο στο σημείο όπου κάποτε αποφασίστηκε η τύχη του κόσμου και βρίσκεται σε κεντρική θέση αναφορικά με τα σημαντικότερα νησιά του Ιονίου. Ευρισκόμενη στα όρια τριών διαφορετικών επικρατειών –δύο, τουλάχιστον,

---

[78] Θεωρώ ότι ο Burgess αναφέρεται στα Νυμφαία της Νικόπολης, τα οποία βρίσκονται στα δυτικά τείχη της ρωμαϊκής Νικόπολης και δέχονταν τα νερά του υδραγωγείου της. Στα Νυμφαία ήταν η μεγάλη δυτική πύλη της Νικόπολης από την οποία περνούσε ο κύριος δρόμος της, *Decumanus Maximus*, που κατέληγε στο μεγάλο λιμάνι του Κομάρου στο Ιόνιο πέλαγος.

[79] Τα ρωμαϊκά τείχη της Νικόπολης έχουν μήκος περίπου 6 χλμ., ή 3,75 αγγλικών μιλίων. Ακόμη και εάν συμπεριληφθεί στην έκταση της Νικόπολης το βόρειο προάστιό της, η περιφέρειά της θα ήταν 5 περίπου αγγλικά μίλια. Ο υπολογισμός του Burgess είναι, λοιπόν, υπερεκτιμημένος.

[80] Ο ελαιώνας της Πρέβεζας φυτεύτηκε στις αρχές της δεύτερης ενετικής κατοχής της πόλης (1717-1797) και έφτανε μέχρι τα νότια τείχη της αρχαίας Νικόπολης, που αποτέλεσαν τα βόρεια σύνορα της ενετοκρατούμενης περιοχής της Πρέβεζας (*Territorio di Prevesa*). Για τον προσδιορισμό των συνόρων της περιοχής της Πρέβεζας κατά τον 18ο αι. βλ. CURLIN & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009.

[81] Το μεγαλύτερο τουρκικό νεκροταφείο της Πρέβεζας βρισκόταν έξω από την αμυντική τάφρο, τάπια, της πόλης και βόρεια της κεντρικής πύλης *του Φόρου*, στον χώρο όπου είναι τα νεότερα συγκροτήματα κτηρίων Κατσίμπρα καθώς και το παλαιότερο μεγάλο κτήριο του ίδιου, το οποίο αρχικά και μέχρι τη δεκαετία του 1980 στέγαζε τον θερινό κινηματογράφο *Τζενούλλα*, αργότερα, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1980 και μέχρι το 2005, τα σουπερμάρκετ *Σπύρου*, μετέπειτα *Ατλάντικ*, και από το 2007 περίπου στεγάζει κατάστημα με κινέζικα είδη. Το εβραϊκό νεκροταφείο ήταν ανατολικά του τουρκικού, περίπου στον χώρο όπου σήμερα είναι το κτήριο του Ι.Κ.Α. Βλ. χάρτη του βρετανικού ναυαρχείου του 1830, λεπτομέρεια του οποίου δημοσιεύεται στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 193, εικ. 13.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εκ των οποίων είναι υπό καθεστώς που δεν μπορεί να είναι μόνιμο–[82] δεν θα ήταν αφύσικο να ξαναγίνει το προσκήνιο μιας μεγάλης μάχης. Λίγα ακόμη χρόνια εξασθένησης της οθωμανικής κυριαρχίας, ή ευρωστίας και ομόνοιας στο βασίλειο της Ελλάδας, και η προσοχή της ανθρωπότητας θα στραφεί για μια ακόμη φορά στο ακρωτήριο του Ακτίου.

Επιτρέψτε μου, εν τω μεταξύ, να περιγράψω πώς είναι η κατάσταση στην Πρέβεζα. Δεν είχαν περάσει παρά λίγες μόνο ώρες από την άφιξή μου στην πόλη, όταν έλαβε χώρα μια από αυτές τις σκηνές που χαρακτηρίζουν μια ασύδοτη κατάσταση της κοινωνίας και δείχνουν την ηλιθιότητα της κυβέρνησης. Όλα τα καταστήματα και τα σπίτια έκλεισαν ξαφνικά στο άκουσμα μιας πιστολιάς. Όταν κοίταξα έξω από το μπαλκόνι μου, είδα τους δρόμους γεμάτους με εξαγριωμένους Αλβανούς, λες και επρόκειτο να ξεκινήσει μια γενική μάχη. Κατεβαίνοντας να ρωτήσω τι γινόταν, συνοδευόμενος από τον Άγγλο υποπρόξενο,[83] διαπίστωσα ότι επρόκειτο για έναν καβγά, ο οποίος, αν και δεν ξάφνιασε κανένα, είχε προκαλέσει γενικό φόβο για τις συνέπειες. Δύο *παλικάρια*[84] είχαν μαλώσει και ο ένας είχε εσκεμμένα πυροβολήσει τον άλλο. Στη συνέχεια οι αντίστοιχοι οπαδοί τους άρχισαν να τάσσονται με το μέρος του ενός ή του άλλου και να συμμετέχουν στη συμπλοκή. Έφτασα και πρόλαβα να δω τον ένα να απομακρύνεται κουτσαίνοντας με αίματα να στάζουν μέσα από την κάλτσα του δεξιού του ποδιού, ενώ ο άλλος μεταφερόταν νεκρός στην κοντινότερη κατοικία. Η δουλειά της αστυνομίας *δεν* ήταν να φέρει τον δολοφόνο ενώπιον της δικαιοσύνης, αλλά να διευκολύνει την απόδρασή του, μη τυχόν και οι σύντροφοι του νεκρού του στήσουν ενέδρα και τον σκοτώσουν. Με αυτόν τον τρόπο η αμοιβαία εκδίκηση συνεχίζεται μέχρις ότου μια ολόκληρη οικογένεια ή φυλή πάρει τα όπλα εναντίον της άλλης. Δεν εξακρίβωσα κατά πόσο ο φονιάς είχε δολοφονηθεί ή όχι κατά τη διάρκεια της νύχτας, αλλά με διαβεβαίωσαν ότι πάρα πολλές ενέδρες είχαν στηθεί για κείνον μη τυχόν και το σκάσει· η μόνη του ευκαιρία ήταν να βρει καταφύγιο σε κάποιο από τα προξενεία, τα οποία κατά γενικό κανόνα θεωρούνται άσυλο.[85] Έχοντας έτσι εξακριβώσει ιδίοις όμμασι πόση είναι η ασφάλεια για την ανθρώπινη ζωή, επισκέφθηκα το εγκαταλελειμμένο χαρέμι του

---

[82] Προδικάζει, προφητικά, ο Burgess την αλλαγή καθεστώτος τόσο στα Ιόνια νησιά –τα οποία τριάντα χρόνια μετά την επίσκεψή του θα περιέρχονταν με τη συνθήκη του 1864 στο Ελληνικό Κράτος– όσο και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία –η οποία θα διασπαζόταν, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913, και η Ήπειρος θα ενωνόταν με την Ελλάδα.

[83] Απουσία του Άγγλου προξένου της Πρέβεζας William Meyer, χρέη υποπροξένου έκανε ο Charles Alison. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με το αγγλικό προξενείο της Πρέβεζας και τους υπηρετούντες σε αυτό βλ. το Παράρτημα Γ΄, στο τέλος του παρόντος άρθρου.

[84] Ο Burgess χρησιμοποιεί τη λέξη *Palikar*.

[85] Στην Πρέβεζα υπήρχαν, την εποχή εκείνη, έξι προξενεία: Ελλάδος, Αγγλίας, Γαλλίας, Αυστρίας, Ρωσίας και Ιταλίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

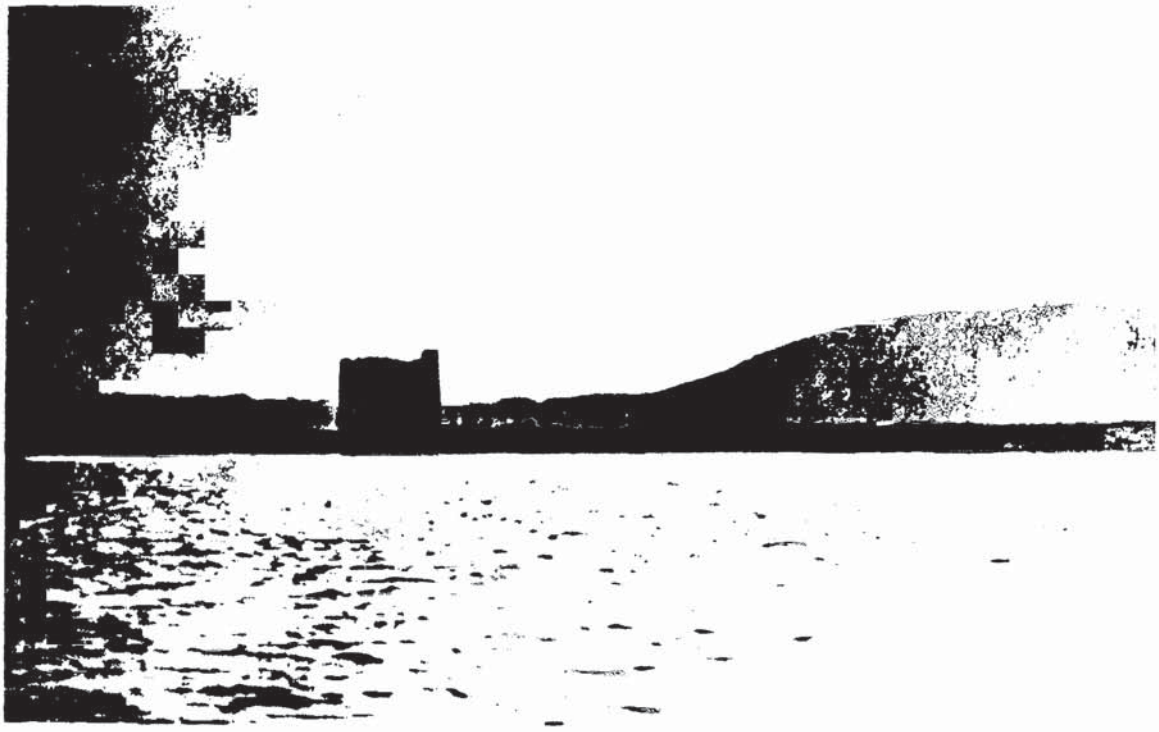

ΕΙΚΟΝΑ 14: *Ο ανεμόμυλος του Ακτίου, όπως σωζόταν το 1913. Όψη από τα βορειοδυτικά. Φωτογραφία του Fred Boissonnas του 1913*

ΕΙΚΟΝΑ 15: *Λείψανα της βάσης του ανεμόμυλου του Ακτίου. Όψη από τα δυτικά. Φωτογραφία Νίκου Λ. Καράμπελα, Απρίλιος 2010*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αλή πασά και το κάστρο που έκτισε όταν είχε ανακαλύψει τη σημασία της θέσης της Πρέβεζας.[86]

Στην απέναντι πλευρά του κόλπου, υπάρχει ένα περισσότερο σημαντικό φρούριο που στέκει ακόμη με όλο του το σθένος (Εικ. 16)·[87] βρίσκεται σε απόσταση βολής από τη γραμμή των ελληνικών συνόρων.[88] Ακόμη αμφισβητείται κατά πόσο το Άκτιο περιλαμβάνεται εντός αυτής της γραμμής ή όχι. Εάν είσαι κοντά στον ανεμόμυλο (Εικ. 14), που στέκει απέναντι από την Πρέβεζα,[89] στον κόλπο, βρίσκεσαι ακόμη στην επικράτεια των Τούρκων, αλλά εάν είσαι στο ανατολικό ακρωτήρι, που φυλάει την είσοδο του κόλπου της Άρτας, βρίσκεσαι στην Ελλάδα.[90] Δεν μπορώ να αποδεχθώ ότι το Άκτιο είναι οπουδήποτε αλλού εκτός από το ανατολικό ακρωτήριο, γιατί μόνο με αυτήν την παραδοχή μπορεί μέρος της περίφημης ναυμαχίας να έγινε εκτός του [Αμβρακικού] κόλπου.[91] Στην περίπτωση αυτήν, ο κόλπος της Πρέβεζας,

---

[86] Ο Αλή πασάς είχε κτίσει εκ βάθρων το κάστρο του Αγίου Γεωργίου το 1807-1808 και το κάστρο του Παντοκράτορα λίγα χρόνια αργότερα, βλ. Παράρτημα Α΄, στο τέλος του παρόντος άρθρου. Την ίδια εποχή (1807-1808) είχε, επίσης, βελτιώσει σημαντικά το κάστρο του Αγίου Αντρέα. Θεωρώ ότι ο Burgess και η συνοδεία του επισκέφθηκαν τα ερείπια του παραθαλάσσιου σαραγιού του Αλή πασά, το οποίο κατασκευάστηκε το 1811 περίπου στη σημερινή θέση *Παλιοσάραγα*, και το κάστρο του Αγίου Γεωργίου, λίγο δυτικότερα.

[87] Αναφέρεται στο τριγωνικό κάστρο του Ακτίου, που στη σημερινή του μορφή κτίστηκε από τον Αλή πασά το 1812, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 184-185· πρβλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1895, 212.

[88] Η συνοριακή γραμμή Τουρκίας-Ελλάδας καθορίστηκε από τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης του Ιουλίου 1832. Η περιοχή του Ακτίου ήταν υπό τουρκική κατοχή μέχρι το 1881. Για τη συνοριακή γραμμή του Ακτίου βλ. περισσότερα στοιχεία στο Παράστημα Δ΄, στο τέλος του παρόντος άρθρου.

[89] Ο ανεμόμυλος στην άκρη του ακρωτηρίου του Ακτίου –στην Πούντα, όπως ονομαζόταν από τους παλαιότερους– ήταν ο μύλος του Ιωάννη Γκενοβέλη, τον οποίο μετά τον θάνατό του, το 1841, κληρονόμησε ο συγγενής του Βαρζέλης, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005α, 73-74, υποσημ. 70· ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 95. Τον ανεμόμυλο φωτογράφησε ο Ελβετός φιλέλληνας Fred Boissonnas το 1913 (Εικ. 14). Ερείπιά του σώζονταν μέχρι το 1940, ενώ τα θεμέλιά του σώζονται μέχρι σήμερα (Εικ. 15).

[90] Όπως φαίνεται και από τον χάρτη του βρετανικού ναυτικού του 1864 (Εικ. 26), η συνοριακή γραμμή Ελλάδας-Τουρκίας στο Άκτιο άφηνε το ακρωτήριο του Ακτίου και το τσιφλίκι του στην τουρκική επικράτεια, ενώ το ακρωτήριο *Κεφάλι Παναγιάς* στην ελληνική.

[91] Για μια ακόμη φορά η ακριβής θέση της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου γίνεται πεδίο αντιπαραθέσεων. Πρβλ. ενδεικτικά τις απόψεις των Hughes, Leake και Hobhouse, ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005α, 99-103· 2007, 244-249· 2003, 82-84. Ακόμη και σήμερα, εύκολα και χωρίς δεύτερη σκέψη, θεωρούμε ότι η είσοδος του Αμβρακικού κόλπου είναι μεταξύ Πρέβεζας και Ακτίου. Το στενό, όμως, αυτό (Πρέβεζας-Ακτίου) είναι η είσοδος του κόλπου της Πρέβεζας –ενός μικρού, σχετικά, κόλπου– που βρίσκεται προ και στα δυτικά του Αμβρακικού. Ο Burgess, θεωρώντας ότι το Άκτιο βρίσκεται στο ακρωτήριο Κεφάλι Παναγιάς, διερμηνεύει τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων –σύμφωνα με τα οποία η ναυμαχία διεξήχθη εκτός του κόλπου– παραδεχόμενος ότι η ναυμαχία έγινε στον κόλπο της Πρέβεζας και άρα εκτός του Αμβρακικού. Η ευρύτερα, σήμερα, αποδεκτή άποψη για τη διεξαγωγή της ναυμαχίας στο Ιόνιο πέλαγος, μεταξύ Μύτικα Πρεβέζης και Λευκάδας, δεν έγινε αντιληπτή από τον Burgess.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

εάν ήταν τότε όπως είναι τώρα, δεν θεωρείτο μέρος του Αμβρακικού κόλπου, αλλά ήταν παρεπόμενο του Ιονίου πελάγους. Υπάρχουν, ωστόσο, κάποιες ενδείξεις σε αυτόν τον μικρό κόλπο που με κάνουν να πιστεύω ότι τα νερά είχαν σταδιακά εισχωρήσει στη χαμηλή ξηρά, η οποία, κατά τους αρχαίους χρόνους, όριζε σαφέστερα την είσοδο του κόλπου. Η άποψη αυτή μερικώς επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη ερειπίων ρωμαϊκής πλινθοδομής που μπορεί κανείς να διακρίνει ακόμη και σε μέρη που δεν έχουν μέχρι τώρα αποκαλυφθεί. Σε μερικές, μάλιστα, περιπτώσεις τα ερείπια πλησιάζουν τόσο πολύ στη θάλασσα ώστε είναι εμφανή και μέσα στο νερό.* Τα ερείπια αυτά μοιάζουν στην κατασκευή τους με εκείνα της Νικόπολης και περιβάλλονται τώρα από την τάφρο που έσκαψε ο Αλή πασάς, εντός της οποίας σκόπευε να αμυνθεί από τις δυνάμεις του Σουλτάνου.[92] Ένας εγκαταλελειμμένος τουρκικός τάφος στέκει ανάμεσα στα ερείπια αυτά και λέγεται ότι περιέχει τα λείψανα του γιου του Αλή πασά, ο οποίος πρόδωσε τον πατέρα του σε αυτό ακριβώς το σημείο. Στη σύντομη αυτήν επισκόπησή μου, θα πρέπει επίσης να αναφερθώ στο ακρωτήριο του Ανακτορίου. Δεν θα μπορούσε αυτό να τοποθετηθεί απέναντι από το Άκτιο, έτσι ώστε η είσοδος του Αμβρακικού κόλπου να βρίσκεται μεταξύ των δύο;[93] Όσον αφορά το τείχος ενός ιπποδρόμου, που σύμφωνα με τον λόρδο Βύρωνα βρισκόταν στο Άκτιο, δεν συνάντησα κανέναν που να το είχε δει.[94] Στην Πρέβεζα μου προσφέρθη μεγάλη φιλοξενία από τον κ. Allison, κατά την απουσία του προξένου κ. Meyer.[95]

---

* Από τότε που έγιναν οι παραπάνω παρατηρήσεις, συνάντησα έναν επιφανή γεωλόγο που υπαινίσσεται ότι στην περιοχή της Πρέβεζας έγινε, σε κάποια πιο μακρινή περίοδο, μια φυσική μεταβολή. Η Λευκάδα ήταν, σύμφωνα με τον Πυθαγόρα, μια χερσόνησος που χωρίστηκε από την ηπειρωτική χώρα από κάποιο φυσικό φαινόμενο. Βλ. Charles LYELL, *Principles of Geology*, London 1834, τόμ. I, σελ. 17.

[92] Για τα ερείπια του Ακτίου πρβλ. τις περιγραφές του William Leake της 20ής Απριλίου 1809, στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 240-243. Η χωμάτινη οχύρωση στη χερσόνησο του Ακτίου κατασκευάστηκε από τον Αλή πασά περί το 1806, όταν αυτός προετοίμαζε την επίθεση κατά της Λευκάδας, όπως μας πληροφορεί ο William Leake, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 241-242. Ο Βελή πασάς, γιος του Αλή, κατασκεύασε οχυρωματικά έργα στο Άκτιο το καλοκαίρι του 1820 για να αμυνθεί κατά των σουλτανικών δυνάμεων, βλ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, I, 181, 186.

[93] Με αυτήν του την επιπόλαια τοποθέτηση *cursory survey*, όπως και ο ίδιος την χαρακτηρίζει ο Burgess τοποθετεί το Ανακτόριο στο ακρωτήριο *Λασκάρα* της χερσονήσου του Αγίου Θωμά.

[94] Οι μεγάλες κατασκευές της ρωμαϊκής περιόδου στην περιοχή του Ακτίου φαίνεται να χρησιμοποιήθηκαν ως δομικό υλικό για την κατασκευή κτισμάτων στη χερσόνησο του Ακτίου στο τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι. Μεταξύ των κτισμάτων που κατασκευάστηκαν με εντολή του Αλή πασά ήταν ένας μεγάλος περιτειχισμένος χώρος, διαστάσεων 200 επί 100 βημάτων (passi), με σκοπό να περικλείσει έναν νέο οικισμό (Εικ. 17), καθώς και το τριγωνικό κάστρο του Ακτίου που ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1812 (Εικ. 16). Για τις κατασκευές στη χερσόνησο του Ακτίου βλ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1954, 265-266, 344-346· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 240-242. Για τον χρόνο κατασκευής του κάστρου, βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1895, 212·

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 16: *Τα στενά της εισόδου του κόλπου της Πρέβεζας. Σε πρώτο πλάνο το νοτιοδυτικό άκρο του κάστρου του Αγίου Γεωργίου και στο βάθος το τριγωνικό κάστρο του Ακτίου. Φωτογραφία του H.J. Woodley, 1913 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F1206)*

Από την Πρέβεζα ο Burgess και η παρεα του ταξίδεψαν με προορισμό την Ιθάκη. Για το ταξίδι τους μέχρι τη Λευκάδα νοίκιασαν ένα επικίνδυνο καΐκι και ξεκίνησαν στις 4 το απόγευμα της 20ης Μαΐου 1834, με την υπόσχεση του καΐκτσή ότι θα έφταναν εκεί σε δύο ώρες. Πήρε, όμως, στο πλεούμενό τους, με το όνομα *Bonasso*, επτά ώρες κωπηλασίας μέχρι το κάστρο της Αγίας Μαύρας. Παρά την ταλαιπωρία αποζημιώθηκαν από ένα ηλιοβασίλεμα που έριχνε τις χρυσές του ακτίδες στα βουνά του Ζαλογγου και του Μακρυνόρους και από το καθαρότερο φεγγάρι που είχαν ποτε δει να βγαίνει πάνω από το, ελληνικό πλέον, Περγαντί. Από το κάστρο της Αγίας Μαύρας πήραν ένα ρηχό πρυάρι και μέσω του καναλιού έφτασαν στη Λευκάδα, σχεδόν τα μεσάνυχτα.

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 138-139. Απεικονιση της περιτειχισμένης περιοχής, που προορίζονταν απο τον Αλη πασά ως εγκατασταση νέου οικισμού, υπάρχει στο χειρόγραφο σχέδιο του στρατιωτικου μηχανικού Paolo Mastraca με τίτλο *Disegno Topografico d' av|viso del Tener di Prevesa | e sua imboccatura. con le | Terre del vecchio Cochino*, που αποτελεί τμήμα της εκθεσης του προβλεπτή Angelo Memo προς τον Δόγη, γραμμένη στην Κέρκυρα την 4η Μαΐου 1794, και αποκειται στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, *Dispacci dei provveditori da Terra e da Mar ed altre cariche*, filza 1053 143 (Εικ. 17).

[95] Για περισσοτερα στοιχεία σχετικά με τους William Meyer και Charles Alison, βλ. Παράρτημα Γ΄, στο τελος του παροντος άρθρου. Ο Burgess γράφει το επίθετο του Alison με διπλό *l*, Allisoa.

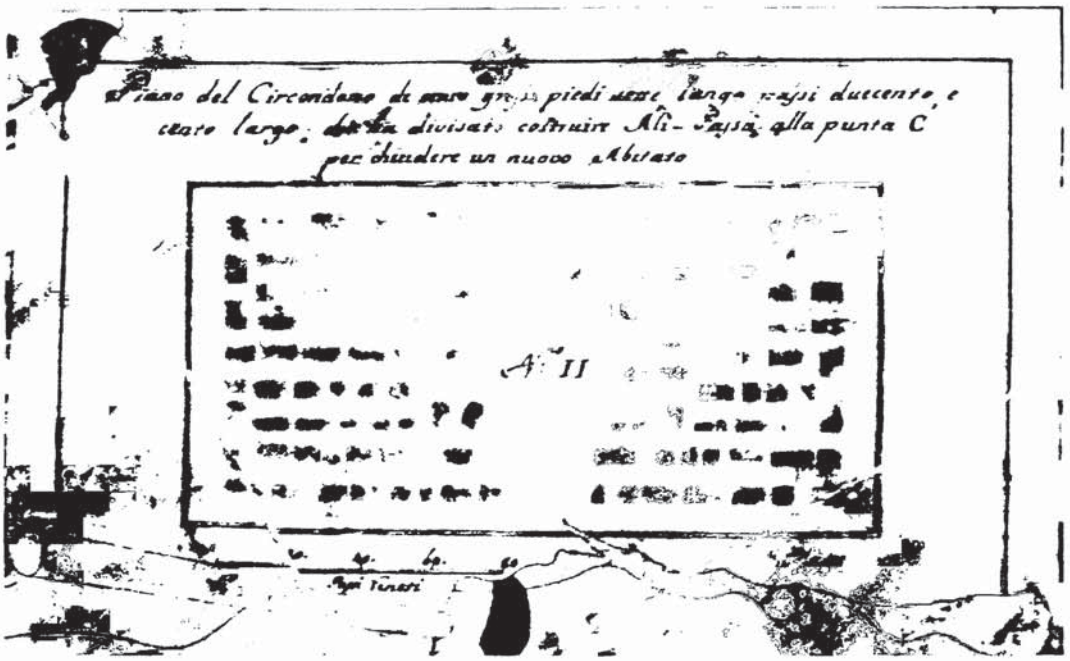

ΕΙΚΟΝΑ 17: *Περιτειχισμένη περιοχή του Ακτίου για εγκατάσταση νέου οικισμού. Λεπτομέρεια σχεδίου του στρατιωτικού μηχανικού Paolo Mastraca από την αναφορά του Angelo Memo προς τον Δόγη της 4.5.1794. Το τείχος είχε πάχος 7 πόδια, μήκος 200 βήματα και πλάτος 100 βήματα (ASV, PTM, 1053/143)*

όπου τους υποδέχθηκε ο Άγγλος διοικητής του νησιού, λοχαγός Macphael. Σύντομες αλλά χρήσιμες πληροφορίες παρέχει ο Burgess για τη Λευκάδα και το κανάλι της, από το οποίο πέρασε το μεσημέρι της 21ης Μαΐου για να πάει στην Ιθάκη, στο λιμάνι της οποίας έφτασε μετά 12 ώρες.

Οι περιγραφές του Burgess από τα υπόλοιπα μέρη της Ελλάδας, η οποία είχε ελευθερωθεί έξι μόλις χρόνια πριν την επίσκεψή του, είναι ολοζώντανες και πλούσιες σε ιστορικές πληροφορίες. Ο Burgess βρισκόταν στην πρωτεύουσα της Ελλάδος, το Ναύπλιο, όταν δικαζόταν ο Κολοκοτρώνης και ξαφνιάστηκε στο άκουσμα ότι ένας αγωνιστής του μεγέθους του καταδικάστηκε. Στη θέα της Ακρόπολης των Αθηνών σημειώνει ότι καμία ανθρώπινη περιγραφή δεν είναι ικανή να μεταδώσει τα συναισθήματα που νοιώθει ο επισκέπτης του ιερού αυτού χώρου. Κατά την επίσκεψή του στην πεδιάδα του Μαραθώνα απαριθμεί Έλληνες αγωνιστές της Επανάστασης. Μεταξύ αυτών και τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη που σκοτώθηκε στη Σπλάντζα του Φαναρίου στις 16 Ιουλίου 1822. Είναι περίεργο το γεγονός ότι τα κείμενά του για την Ελλάδα δεν έχουν μεταφραστεί ακόμη στο σύνολό τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα Α΄ – Το κάστρο του Παντοκράτορα στην Πρέβεζα

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός στο έργο του για τον Αλή πασά,[96] αναφερόμενος στα μετά τα τέλη του 1806 γεγονότα, μας πληροφορεί ότι ο πασάς ανέγειρε *νέο φρούριο* κοντά στον Παντοκράτορα και απέναντι από τη Λευκάδα, καθώς και σεράι κοντά στο φρούριο αυτό, *λίγο μετά* την ανόρυξη οχυρωματικού χαντακιού στον παρά τη Νικόπολη ισθμό της χερσονήσου της Πρέβεζας.[97] Επισημαίνει, μάλιστα, σε υποσημείωση, ότι ο Αλή πασάς πήρε το σχέδιο για την κατασκευή του φρουρίου αυτού από τον Γάλλο αξιωματικό Fréderic-François Guillaume de Vaudoncourt (1772-1845), τον οποίο είχαν στείλει οι γαλλικές αρχές της Κέρκυρας.[98]

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μελέτης που πραγματοποιήθηκε από ομάδα επιστημόνων υπό τον καθηγητή της βυζαντινής αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γεώργιο Βελένη, το κάστρο του Παντοκράτορα στην Πρέβεζα (Εικ. 18) κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις· η πρώτη χρονολογείται το 1807 και η δεύτερη μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Ο καθηγητής Βελένης αναφέρει μάλιστα –στηριζόμενος, υποθέτουμε, στην παραπάνω αναφορά του Αραβαντινού, καθώς δεν υποσημειώνει τις πηγές αυτής της, σχεδόν απόλυτης, απόφανσής του– ότι η πρώτη κατασκευαστική φάση του 1807 υλοποιήθηκε με σχέδια του Vaudoncourt.[99] Κατά την άποψή μας η διαπίστωση αυτή χρήζει επανεξέτασης ως προς τη χρονολογική της ακρίβεια για μια σειρά από λόγους, τους οποίους και αναπτύσσουμε παρακάτω.

1. Ο ίδιος ο Αραβαντινός, σε άλλο σημείο της πραγματείας του για τη ζωή του Αλή πασά, αναφέρει ότι το κάστρο στον Παντοκράτορα κτίσθηκε μετά την κατάληψη της Λευκάδας από τους Άγγλους (Απρίλιος 1810) και ότι εξοπλίσθηκε μερικά χρόνια αργότερα, το 1816, με τηλεβόλα από τη Ναύπακτο.[100]

---

[96] Εκδόθηκε μετά τον θάνατό του από τον γιο του Σπυρίδωνα, βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1895.

[97] Θεωρούμε ότι με την αναφορά του αυτή ο Αραβαντινός παραπέμπει στο νέο κάστρο του Αγίου Γεωργίου που είναι σχετικά κοντά στον Παντοκράτορα. Το σεράι κτίστηκε περί το 1811 στη θέση που σήμερα ονομάζεται *Παλιοσάραγα*, κοντά στο κάστρο του Αγίου Γεωργίου. Στο σεράι αυτό διέμενε συχνά ο Αλή πασάς και εκεί υποδέχθηκε τον έκπτωτο βασιλιά της Σουηδίας Γουσταύο, το 1815. Ο χρόνος ανόρυξης της οχυρωματικής τάφρου, που αναφέρει ο Αραβαντινός, στον ισθμό της Νικόπολης, δεν μας είναι γνωστός. Σε χάρτη της χερσονήσου της Πρέβεζας, που συμπεριλαμβάνεται στην έκδοση του Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, του 1820 και σχεδιάστηκε τον ίδιο χρόνο από τον γεωγράφο Jean-Guillaume Barbié du Bocage, αποτυπώνεται ένα κανάλι στο στενότερο σημείο του ισθμού της Νικόπολης με την περιγραφή «Restes d'un ancient Canal», χωρίς να είναι σίγουρο ότι αυτή είναι η τάφρος στην οποία αναφέρεται ο Αραβαντινός. Για τον χρόνο κατασκευής της τάφρου της Πρέβεζας βλ. ΒΕΛΕΝΗΣ 1991, 43· ΦΩΤΣΗΣ 1998, 68· ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2010, 43. Για τον χάρτη βλ. POUQUEVILLE 1826, II, 524· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, νο. 17· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, νο. 14· 2007, 229-230.

[98] Βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1895, 181 και υποσημείωση (1) στην ίδια σελίδα.

[99] Βλ. ΒΕΛΕΝΗΣ 1991, 46, 61, 78· 1999, 21-22.

[100] Βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1895, 212. Το κάστρο *εἰς Παντοκράτορα* και όχι *παρὰ τὸν Παντοκράτορα*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 18: *Το κάστρο του Παντοκράτορα της Πρέβεζας. Όψη από τα δυτικά. Φωτογραφία του Etienne Labranche του 1913 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ F2319)*

2. Ο François-Charles-Hugues-Laurent Pouqueville, πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα από το 1806 μέχρι το 1815, αναφερόμενος στα οχυρωματικά έργα του Αλή πασά στην Πρέβεζα δεν συγκαταλέγει σε αυτά τουλάχιστον στο κυρίως κείμενό του το κάστρο του Παντοκράτορα. Το αναφέρει, όμως, σε μορφή υποσημειώσεως, επικαλούμενος μαρτυρία του αδελφού του Hugues Pouqueville. Η σημείωση έχει ως εξής: «Μετά την αναχώρησή μου [26.2.1815], ο Αλή πασάς κατασκεύασε εκεί [στο ακρωτήριο του Παντοκράτορα] ένα οχυρό με καλυμμένα πυροβολεία [*casemates* στα γαλλικά], πάνω στα οποία [sic] άρχισαν να οικοδομούν ένα σεράι».[101]

3. Παρότι αποτελεί *argumentum ex silentio*, είναι, μολαταύτα, άξιο λόγου ότι κανείς από τους ξένους περιηγητές που επισκέφθηκαν την Πρέβεζα πριν το 1815 δεν κάνουν αναφορά στην ύπαρξη του κάστρου του Παντοκράτορα, ενώ αντίθετα αναφέρονται στα υπόλοιπα κάστρα της Πρέβεζας και του Ακτίου.

---

[101] Βλ. POUQUEVILLE 1820, II, 28· 1826, II, 208· 2010, 220. Επισημαίνω ότι ο F.-C.-H.-L. Pouqueville έφυγε από τα Γιάννενα στις 26 Φεβρουαρίου 1815 για την Πάτρα, όπου ανέλαβε το εκεί γαλλικό προξενείο. Ο Hugues Pouqueville, αδελφός του F.-C.-H.-L. Pouqueville και γραμματέας του στο γαλλικό προξενείο των Ιωαννίνων μέχρι τις 26.2.1815, μετά τη μετάθεση του F.-C.-H.-L. Pouqueville στην Πάτρα τοποθετήθηκε υποπρόξενος της Γαλλίας στην Άρτα και συνέχισε να έχει συνεχή επικοινωνία με τον αδελφό του, όπως προκύπτει από την *αλληλογραφία* του. Ο Hugues Pouqueville έφυγε οριστικά από την Άρτα στις αρχές Ιουνίου 1817 και έφτασε στην Πάτρα στις 6.6.1817. Βλ. ΒΛΑΧΟΣ 2010, 62-67.

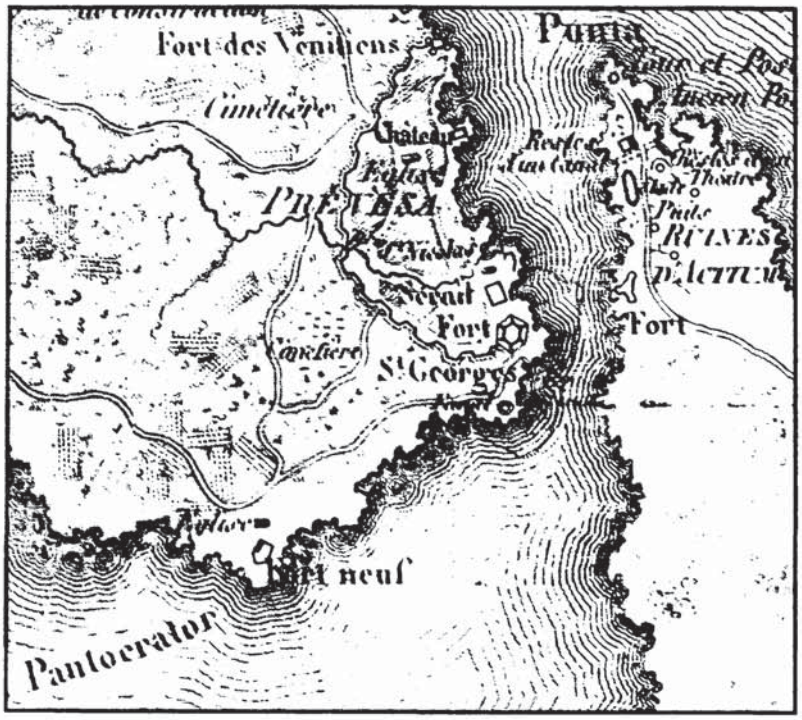

ΕΙΚΟΝΑ 19:
Λεπτομέρεια χάρτη του Barbié du Bocage του 1820. Το κάστρο του Παντοκράτορα αναφέρεται ως «Νέο κάστρο», «Fort neuf» (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN 209)

4. Η αναφορά του Goodison ενισχύει την άποψή μας, καθώς οδηγεί σε περαιτέρω συμπεράσματα: «Σε απόσταση περίπου ενάμισι μιλίου από την πόλη, προς την είσοδο του κόλπου, υπάρχει ένα δεύτερο νέο κάστρο, σχεδόν τελειωμένο, στο οποίο θα κτιστεί και ένα σεράι». Το *δεύτερο νέο κάστρο* είναι, κατά την άποψή μας, το κάστρο του Παντοκράτορα, που πραγματικά βρίσκεται σε απόσταση ενάμισι μιλίου από την Πρέβεζα, ενώ το πρώτο νέο κάστρο είναι αυτό του Αγίου Γεωργίου που κατασκευάστηκε το 1807-1808. Η μαρτυρία του Goodison μας πληροφορεί ότι το καλοκαίρι του 1818, όταν αυτός επισκέφθηκε την Πρέβεζα, το κάστρο του Παντοκράτορα δεν είχε ολοκληρωθεί και το σεράι πάνω στο κάστρο αυτό δεν είχε κτιστεί ακόμη.

Θεωρούμε ότι το κάστρο που κτίστηκε με σχέδια του Fréderic-François Guillaume de Vaudoncourt είναι αυτό του Αγίου Γεωργίου, το οποίο πράγματι ξεκίνησε να κτίζεται στο τέλος του 1807, όταν ο Αλή πασάς είχε ακόμη καλές σχέσεις με τους Γάλλους.[102] Το κάστρο αυτό ονομάστηκε αρχικά *Γενή καλέ*, «Νέο κάστρο», αλλά λίγα χρόνια αργότερα αναφέρεται ως κάστρο του Αγίου Γεωργίου, *Fort St. Georges*, ή *Hizir kale* στα τουρκικά,[103] ενώ την ονομασία *Νέο κάστρο*, *Fort Neuf*, θα πάρει το κάστρο στο ακρωτήριο του Πα-

[102] Βλ. ΦΩΤΣΗΣ 1998, 68· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 137, υποσημ. 137.

[103] Είναι εντυπωσιακό ότι οι Τούρκοι ονομάτισαν το κάστρο του Αγίου Γεωργίου *Hizir kale*, δίνοντας έτσι σε αυτό το όνομα ενός αγαπητού στους μουσουλμάνους αγίου –του *Hizir*, που σημαίνει «Πράσινου»– ο οποίος εορτάζεται την ίδια μέρα με τον Άγιο Γεώργιο (23 Απριλίου, ή 6 Μαΐου με το παλιό ημερολόγιο). Για την ονομασία βλ. τουρκικό χάρτη στο TOLEDO MANSILLA 2010, 162.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ντοκράτορα (Εικ. 19) όπως πληροφορούμαστε από τον χάρτη που σχεδίασε το 1820 ο συνεργάτης του F.-C.-H.-L. Pouqueville, γεωγράφος Jean-Guillaume Barbié du Bocage (1795-1843).[104] Ο καθηγητής Βελένης αναφέρεται, επίσης, στην ερμηνεία της τουρκικής ονομασίας του κάστρου του Παντοκράτορα, *Ουτς καλέ*, την οποία διασώζει ο επίσκοπος Άρτης Σεραφείμ Ξενόπουλος.[105] Στην τουρκική γλώσσα το *uç* σημαίνει «έξω», «ακριανό», ενώ το *üç* σημαίνει «τρία». Και οι δύο ονομασίες, με την ελαφρώς διαφορετική προφορά, θα μπορούσε να είναι αποδεκτές καθώς ερμηνεύουν η μεν πρώτη τη θέση, η δε δεύτερη τη διαδοχή της κατασκευής του κάστρου. Εάν αποδεχθούμε ως ορθή την ονομασία *üç kale*, «τρίτο κάστρο», η άποψη περί μεταγενέστερης κατασκευής του κάστρου αυτού ενισχύεται ακόμη περισσότερο.

Εν κατακλείδι, θεωρούμε ότι η πρώτη φάση κατασκευής του κάστρου του Παντοκράτορα τοποθετείται χρονικά στη δεύτερη περίοδο οχυρωματικών παρεμβάσεων/έργων του Αλή πασά στην Πρέβεζα,[106] δηλαδή περί το 1815.

Παράρτημα Β΄ – Η Αραπόπορτα των τειχών της αρχαίας Νικόπολης

Τα βυζαντινά τείχη της Νικόπολης σώζονται σε αρκετά μεγάλο ύψος και γενικά καλή κατάσταση. Είναι τα εντυπωσιακά τείχη που αντικρίζει ο από βορράν εισερχόμενος στην αρχαία Νικόπολη με κατεύθυνση προς την Πρέβεζα. Κατασκευάστηκαν στο δεύτερο μισό του 5ου αιώνα μ.Χ. για να οχυρώσουν την ήδη περιορισμένη σε έκταση και πληθυσμό Νικόπολη από τις

---

[104] Λεπτομέρεια του χάρτη παρουσιάζεται στην Εικ. 19. Ο χάρτης δημοσιεύτηκε στον δεύτερο τόμο της έκδοσης του F.-C.-H.-L. Pouqueville, βλ. POUQUEVILLE 1826, II, 524. Έχει, επίσης, αναπαραχθεί στα: ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, νο. 17· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, νο. 14· POUQUEVILLE 2010, 194-195.

[105] Βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 224· ΒΕΛΕΝΗΣ 1991, 105-106, υποσημ. 26.

[106] Την περίοδο αυτή, για την ακρίβεια στις 23 Αυγούστου 1813, επισκέφθηκε την Πρέβεζα ο Άγγλος περιηγητής William Turner, ο οποίος, μέσω των δημοσιευμένων κειμένων του, μας πληροφορεί ότι ο Αλή πασάς κατασκεύαζε νέες οχυρώσεις και περιμετρική τάφρο πλάτους 25-30 ποδιών (7,60-9,10 μ.). Θεωρούμε ότι ο Turner αναφέρεται στην επένδυση με πέτρα της αμυντικής περιμετρικής τάφρου της Πρέβεζας. Η τάφρος είχε αρχικά κατασκευαστεί από τον Αλή πασά στα 1807 και από τον Μάρτιο του 1809 είχε ήδη αρχίσει να πέφτει, καθώς το χώμα στο οποίο σκάφτηκε ήταν μαλακό, σύμφωνα με την περιγραφή του Άγγλου λοχαγού William Leake κατά την επίσκεψή του στην πόλη το 1809. Βλ. TURNER 1820, I, 107-108· LEAKE 1835, III, 489· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 230.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

αυξανόμενες εχθρικές επιδρομές. Με την κατασκευή τους η τειχισμένη Νικόπολη περιορίστηκε στο ένα έκτο περίπου της έκτασης της ρωμαϊκής πόλης.[107] Στα βυζαντινά τείχη υπήρχαν τρεις τουλάχιστον πύλες.

1. Η μεγάλη δυτική πύλη (Εικ. 6), που εσφαλμένα ονομάζεται στις μέρες μας *Αραπόπορτα*,[108] μέσω της οποίας οδηγούμαστε σήμερα στο ρωμαϊκό ωδείο. Εσωτερικά των τειχών και εκατέρωθεν της δυτικής πύλης υπάρχουν δύο μικρότερες πύλες, μία δεξιά και μία αριστερά, οι οποίες οδηγούν σε ημικυκλικούς προμαχώνες. Κατά τη γνώμη μου, η κατασκευή παραπέμπει σχηματικά στη μεγάλη δυτική πύλη της ρωμαϊκής Νικόπολης που είχε τρεις διόδους, μία μεγαλύτερη κεντρική και δύο μικρότερες πλευρικές, οι οποίες, πιθανότατα, απεικονίζονται στον οπισθότυπο χάλκινου νομίσματος της Νικόπολης της εποχής του Αδριανού.[109]

2. Η ανατολική πύλη η οποία οδηγούσε προς την ακτή του Αμβρακικού κόλπου.

3. Η νότια πύλη, στο μέσον σχεδόν του νότιου σκέλους των βυζαντινών τειχών, που αναφέρεται σε χάρτες του τέλους του 18ου αιώνα ως *Όμορφη πόρτα* και η οποία στις σύγχρονες δημοσιεύσεις για την αρχαία Νικόπολη ονομάζεται *Ωραία Πύλη*. Ο δρόμος που περνούσε από την πύλη αυτήν οδηγούσε μπροστά από τη δυτική είσοδο της Βασιλικής Α΄ ή Δουμετίου. Η πύλη αναστυλώθηκε το 2003.[110]

Στο βορειοανατολικό τμήμα των βυζαντινών τειχών υπήρχε πιθανότατα και τέταρτη πύλη, τη θέση της οποίας υποδεικνύει ο Άγγλος αρχιτέκτονας Thomas Leverton Donaldson με την αναφορά *probably a gate* («πιθανή πύλη») στο τοπογραφικό σχέδιο της Νικόπολης, το οποίο σχεδίασε το 1835 μετά από επιτόπια επίσκεψή του και συμπεριλήφθηκε στην έκδοση του William Leake με τίτλο *Travels in northern Greece*.[111] Το τμήμα αυτό των τειχών της Νικόπολης δεν έχει ανασκαφεί συστηματικά ώστε να γνωρίζουμε εάν η άποψη του Donaldson είναι βάσιμη.

---

[107] Βλ. ενδεικτικά ΖΑΧΟΣ et al. 2008, 152.

[108] Ο κύριος λόγος της παράθεσης του Παραρτήματος τούτου είναι η συνεχιζόμενη και εσφαλμένη αναφορά στη δυτική πύλη των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης ως *Αραπόπορτα*, παρά την επιτυχή προσπάθειά μας να μην υπάρξει ούτε μία αναφορά της εσφαλμένης ονομασίας στους δύο τόμους των Πρακτικών του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη που εκδόθηκαν το 2007, βλ. ΖΑΧΟΣ 2007. Πρβλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 200-201, υποσημ. 74.

[109] Πρβλ. νομίσματα της περιόδου του αυτοκράτορα Αδριανού (117-138 μ.Χ.), όπως καταγράφονται από την κ. Μάντω Οικονομίδου, βλ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ 1975, 86-87, αριθμ. 42, 43, 51, 52, 53, 54, 55, πίν. 17· ΖΑΧΟΣ et al. 2008, 93.

[110] Για την ονομασία «Όμορφη πόρτα» βλ. τον χάρτη του 1797 με τα όρια της ενετικής περιοχής της Πρέβεζας που πρωτοδημοσιεύτηκε στο CURLIN & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009. Για την ονομασία «Ωραία πύλη» βλ. ενδεικτικά ΖΑΧΟΣ et al. 2008, 152.

[111] Βλ. LEAKE 1835, στο τέλος του πρώτου τόμου. Το τοπογραφικό σχέδιο αναπαράχθηκε στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 216-217.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

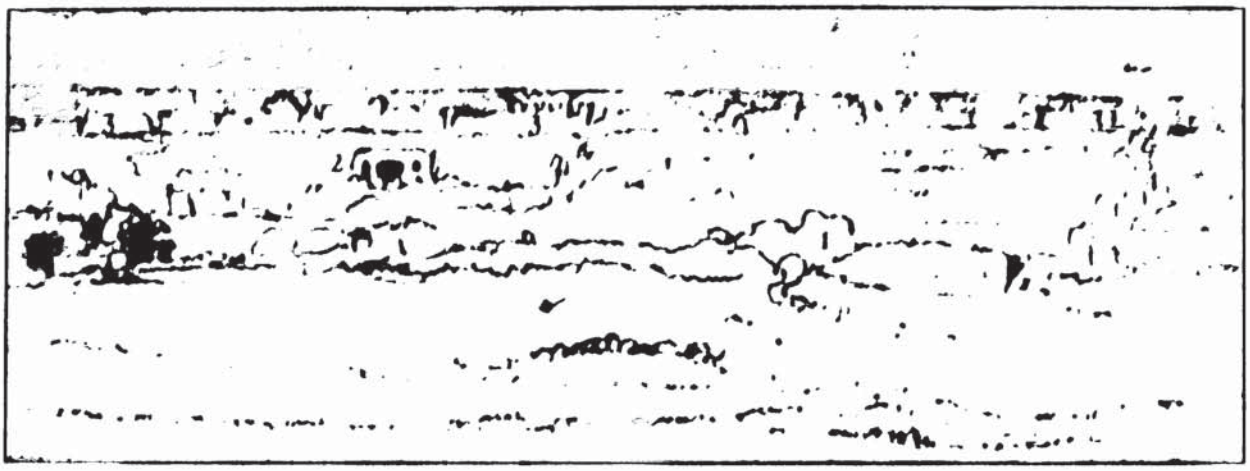

ΕΙΚΟΝΑ 20: *Η πραγματική «Αραπόπορτα», στο βόρειο σκέλος των τειχών της Νικόπολης, όπως αποτυπώθηκε στο λεπτομερές σχέδιο του Carl Haller von Hallerstein στις 28.8.1810.*
1. «Αραπόπορτα» 2. «Βαγένια» 3. Νότιο σκέλος βυζαντινών τειχών
4. Ανατολικό σκέλος βυζαντινών τειχών.
Όψη της Νικόπολης από τα βόρεια. Λεπτομέρεια του σχεδίου
(Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg)

Ο δρόμος Πρέβεζας-Ιωαννίνων διερχόταν για αιώνες και διέρχεται μέχρι σήμερα μέσα από τη βυζαντινή Νικόπολη. Ως εκ τούτου, αναγκαστικά περνούσε και περνάει ακόμη μέσα από τα βυζαντινά τείχη σε δύο σημεία. Πρώτα σε ένα βίαιο άνοιγμα των τειχών, δίπλα σχεδόν στη νοτιοανατολική γωνία τους, κοντά στο παλαιό αρχαιολογικό μουσείο της Νικόπολης, καθώς και σε ένα άλλο άνοιγμα στο βόρειο τμήμα των τειχών, μέσα από μια μικρή πύλη που ονομαζόταν *Αραπόπορτα* (Εικ. 20-23).

Δεν μπορούμε με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι αυτή ήταν μία ακόμη από τις αρχικές πύλες των βυζαντινών τειχών, αλλά σίγουρα μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι η *Αραπόπορτα* υπήρχε στις αρχές του 19ου αιώνα και σωζόταν μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, όταν το τμήμα αυτό του τείχους κατέρρευσε. Εάν η πραγματική *Αραπόπορτα* είχε κατασκευαστεί στην αρχική φάση των βυζαντινών τειχών, τότε ο δρόμος που περνούσε από αυτήν οδηγούσε μπροστά από τη δυτική είσοδο της μητροπολιτικής Βασιλικής Β΄ ή Αλκίσωνος. Η θέση της *Αραπόπορτας* ταυτίζεται με το σημείο που ο σημερινός δρόμος Πρέβεζας-Ιωαννίνων τέμνει το βόρειο σκέλος των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης.

Η πρώτη γραπτή αναφορά στην ονομασία *Αραπόπορτα* έγινε από τον Άγγλο περιηγητή William Leake κατά την πρώτη επίσκεψή του στην αρχαία Νικόπολη, στις 24 Ιουνίου 1805. Ο Leake, αφού πρώτα περιγράφει την κύρια πύλη των βυζαντινών τειχών, δηλαδή τη μεγάλη δυτική πύλη (με αριθμό 1 παραπάνω), αναφέρεται στη συνέχεια σε μία άλλη μικρή πύλη για την οποία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 21: *Το θέατρο της αρχαίας Νικόπολης. Υδατογραφία άγνωστου Ιταλού καλλιτέχνη του 1848 (Συλλογή Κώστα Μ. Σταματόπουλου)*

ΕΙΚΟΝΑ 22: *Λεπτομέρεια υδατογραφίας άγνωστου Ιταλού καλλιτέχνη του 1848. Διακρίνονται τα «Βαγένια», η «Αραπόπορτα» και τα τείχη της Νικόπολης (Συλλογή Κώστα Μ. Σταματόπουλου)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γράφει ότι ονομάζεται *ἡ πόρτα Ἀράβη* παραθέτοντας μάλιστα την ονομασία στην ελληνική γλώσσα και αναφέροντας ότι πάνω από την πύλη υπάρχει σταυρός ο οποίος μοιάζει σύγχρονος με το υπόλοιπο της κατασκευής.[112] Σε μία συμπληρωματική σημείωση του Leake, στο τέλος του πρώτου τόμου του τετράτομου έργου του, αναφέρει και πάλι την *Αραπόπορτα*, αυτήν την φορά στα αγγλικά ως *Arabian gate*, καθώς και τον σταυρό που φαίνεται πάνω από αυτήν.[113] Παλαιότεροι Πρεβεζάνοι θυμούνται και καταγράφουν με μαρτυρίες τη θέση της *Αραπόπορτας* στο σημείο που ο δρόμος Πρέβεζας-Ιωαννίνων περνάει από το βόρειο άκρο των τειχών της Νικόπολης.[114]

Επιπλέον των ενθυμήσεων και μαρτυριών παλαιοτέρων, έχουμε, πλέον, αρκετές απεικονίσεις της πύλης αυτής για να γνωρίζουμε την ακριβή θέση της και το μέγεθός της. Συγκεκριμένα δύο φωτογραφικές αποτυπώσεις του τέλους του 19ου αιώνα και δύο ζωγραφικές απεικονίσεις των αρχών του 19ου αιώνα, μας πληροφορούν για αυτήν.

Η παλαιότερη απεικόνιση της *Αραπόπορτας* προέρχεται από ένα λεπτομερές σχέδιο του Γερμανού αρχιτέκτονα Carl Haller von Hallerstein, καμωμένο στις 28 Αυγούστου 1810 από τους λόφους του Μιχαλιτσιού με θέα το αρχαίο θέατρο της Νικόπολης και την τειχισμένη πόλη στο βάθος της πεδιάδας (Εικ. 10). Η λεπτομέρεια της σχεδίασης του νεαρού, τότε, αρχιτέκτονα είναι τέτοια ώστε μπορούμε με σαφήνεια να διακρίνουμε όχι μόνο τη νότια, τη δυτική και τη βόρεια πλευρά των βυζαντινών τειχών, αλλά επίσης και τα μεγάλα κτήρια που υπάρχουν στην περιτειχισμένη βυζαντινή Νικόπολη, όπως τα Βαγένια και τις κεντρικές Θέρμες. Στα βόρεια τείχη ο Haller von Hallerstein σχεδιάζει την *Αραπόπορτα* και τον δρόμο που διέρχεται από αυτήν (Εικ. 20).

Παρόμοια εικαστική απεικόνιση είναι αυτή ενός άγνωστου σε μας Ιταλού καλλιτέχνη, ο οποίος σχεδιάζει και ζωγραφίζει με υδρόχρωμα το θέατρο της Νικόπολης και τη λιμνοθάλασσα Μάζωμα σχεδόν από την ίδια οπτική γωνία με τον Hallerstein (Εικ. 21). Η ακουαρέλα, συλλογής σήμερα κ. Κώστα Μ. Σταματόπουλου, φέρει τον χειρόγραφο τίτλο *L' Amphiteatro di Nicopolis, Grecia* στην κάτω δεξιά γωνία της και είναι σχεδιασμένη τον Αύγουστο του 1848. Σε αυτήν διακρίνουμε την *Αραπόπορτα*, τα Βαγένια και τα βυζαντινά τείχη της Νικόπολης (Εικ. 22).[115]

Οι ρεαλιστικές φωτογραφικές απεικονίσεις των τελευταίων ετών του 19ου αιώνα, μας πληροφορούν με ακρίβεια για το μέγεθος και τη θέση της *Αραπόπορτας* της Νικόπολης. Η φωτογραφία της 3ης Ιουνίου 1885 (Εικ. 23), που από-

---

[112] Βλ. LEAKE 1835, I, 188-189.
[113] Βλ. LEAKE 1835, I, 501.
[114] Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 54-55· ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 567.
[115] Ευχαριστίες οφείλονται στον κ. Κώστα Μ. Σταματόπουλο για την άδεια δημοσίευσης του έργου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 23: *Η πραγματική «Αραπόπορτα». Φωτογραφία αγνώστου του Ιουνίου 1885 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2622)*

κειται, από το 2010, στο φωτογραφικό αρχείο του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, απεικονίζει δύο έφιππους ντόπιους ταξιδιώτες να έχουν μόλις περάσει από την *Αραπόπορτα* με κατεύθυνση την Πρέβεζα. Η δεύτερη φωτογραφία, τραβηγμένη από τον Ιταλό πολιτικό Francesco Guicciardini το 1900, όταν επισκέφθηκε τη Νικόπολη, απεικονίζει την *Αραπόπορτα* από μια ελαφρώς διαφορετική γωνία.[116]

Η Αραπόπορτα, μαζί με το τμήμα του τείχους στο οποίο είχε κατασκευαστεί, κατέπεσαν κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, όπως προκύπτει από φωτογραφίες του ίδιου χώρου τραβηγμένες το 1912. Το υπόλοιπο τμήμα του τείχους, που σωζόταν το 1912, κατέρρευσε στις επόμενες δεκαετίες, αποδεικνύοντας ότι το βόρειο τμήμα των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης είναι κτισμένο σε σημείο ευάλωτο σε καταπτώσεις.

[116] Για την εξέλιξη της άποψής μας περί εσφαλμένης αναφοράς της μεγάλης δυτικής πύλης της Νικόπολης ως *Αραπόπορτα*, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2003, 88, υποσημ. 41· 2005β, 72-74· 2007, 200-202, υποσημ. 74 και εικ. 16, 17· 2008, 113-114.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα Γ΄ – Το αγγλικό προξενείο της Πρέβεζας

Το 1804 ιδρύεται το αγγλικό προξενείο της Ηπείρου και των γειτονικών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με έδρα τα Γιάννενα.[117] Ταυτόχρονα ιδρύεται και το αγγλικό υποπροξενείο της Πρέβεζας. Στη κεια της λειτουργίας του αγγλικού προξενείου Ηπείρου, παρατηρείται ότι ο πρόξενος των Ιωαννίνων εδρεύει για μεγάλα χρονικά διαστήματα στην Πρέβεζα. Ο πλήρης κατάλογος των προξένων που υπηρέτησαν σε αυτά παραμένει έργο έρευνας στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Αγγλίας. Παραθέτουμε εδώ ορισμένα στοιχεία που προέκυψαν από την πρόχειρη αναζήτηση στην υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με το αγγλικό προξενείο της Πρέβεζας, την εποχή που το επισκέφθηκαν οι δύο περιηγητές του παρόντος άρθρου.

Παρά το ότι αναφερόμαστε σε αγγλικό προξενείο της Πρέβεζας, αυτό ήταν στην πραγματικότητα υποπροξενείο και ο διευθύνων αυτό υποπρόξενος. Είναι, όμως, σύνηθες όταν κανείς αναφέρεται σε υποπρόξενο να τον αναβαθμίζει σε πρόξενο, για λόγους ευγενείας. Θα αναφερόμαστε, λοιπόν, και εμείς, στη συνέχεια, σε πρόξενο και προξενείο αντί του ορθού υποπρόξενο και υποπροξενείο Πρεβέζης.

Πρώτος Άγγλος πρόξενος στην Ήπειρο τοποθετήθηκε το 1803 ο John Philip Morier (1778-1853), πρώην γραμματέας του πρεσβευτή της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη λόρδου Έλγιν. Υπηρέτησε στο προξενείο από το 1804 μέχρι το 1807. Τον διαδέχθηκε, για μικρό χρονικό διάστημα μέχρι το 1808, ο αδελφός του David Richard Morier (1784-1877), ο οποίος από το 1804 εκτελούσε χρέη γραμματέα στο προξενείο.[118] Ένας από τους επόμενους Άγγλους προξένους στα Γιάννενα/Πρέβεζα ήταν ο William Leake (1777-1860), που υπηρέτησε στη θέση αυτήν από το Φεβρουάριο του 1809 μέχρι και τον Μάρτιο του 1810. Την ίδια περίοδο υποπρόξενος της Αγγλίας στην Πρέβεζα ήταν ο Πάνος

---

[117] Στοιχεία για το αγγλικό προξενείο Ηπείρου και τους υπηρετούντες σε αυτό προξένους και υπόλοιπο διπλωματικό προσωπικό άντλησα, κυρίως, από τις επίσημες καταστάσεις του αγγλικού Υπουργείου Εξωτερικών, βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1857· 1865, καθώς και από τους δύο τόμους της έκδοσης της Ακαδημίας Αθηνών με τις προξενικές εκθέσεις του William Meyer από την Πρέβεζα, της περιόδου 1820-1822, που εκδόθηκαν με την εξαίρετη επιμέλεια του μακαρίτη διευθυντού του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών Ελευθερίου Πρεβελάκη και των συνεργατών του, βλ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996. Οι προξενικές εκθέσεις του William Meyer απόκεινται στο Public Record Office του Λονδίνου, όπου απόκεινται, επίσης, οι αναφορές του Meyer από την Πρέβεζα της περιόδου 1824-1832, αντίγραφα των οποίων υπάρχουν στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος. Για τον χρόνο ίδρυσης του προξενείου, βλ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, η΄.

[118] Βλ. Αρχεία και χειρόγραφα του κολλεγίου Balliol της Οξφόρδης προσβάσιμα μέσω διαδικτύου και ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, κα΄.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

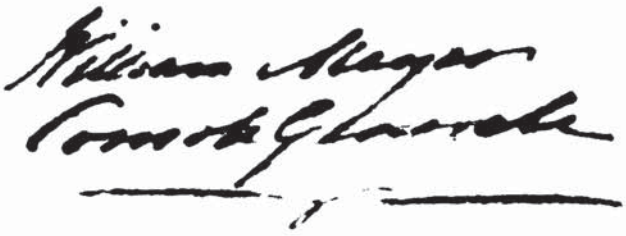

ΕΙΚΟΝΑ 24: *Η υπογραφή του William Meyer, Άγγλου προξένου στην Πρέβεζα (ΑΜΠ, κώδικας 173, σελ. 61)*

Κομηνιώτης ή Κομνιώτης.[119] Τον Leake διαδέχθηκε ο Γεώργιος Φορέστι, γιος του Άγγλου προξένου στα Επτάνησα Σπυρίδωνος Φορέστι, υπηρετώντας από το 1810 μέχρι το 1814. Όταν πρόξενος στα Γιάννενα ήταν ο Φορέστι, βρίσκουμε υποπρόξενο στην Πρέβεζα τον Πέτρο Βαλεντίνη.[120] Την εποχή που γίνονται οι διαπραγματεύσεις της πώλησης της Πάργας από τους Άγγλους στον Αλή πασά, πρόξενος στην Πρέβεζα είναι ο αντισυνταγματάρχης James Cocks, ο οποίος διορίστηκε στις 20 Μαΐου 1817 και παραιτήθηκε από τη θέση αυτήν τον Μάιο του 1818, λόγω διαφωνιών με τον ύπατο αρμοστή Thomas Maitland.[121] Τον Cocks αντικατέστησε, προσωρινά, ως υποπρόξενος ο Joseph Kerr.[122]

Μετά την αποχώρηση του Cocks, φτάνει στην Πρέβεζα ο William Meyer (1778-1869) που υπήρξε ένας από τους μακροβιότερους προξένους της Αγγλίας στην πόλη.[123] Ήταν απόφοιτος του κολλεγίου του Eton και κάτοχος πτυχίου ανθρωπιστικών σπουδών από το Trinity College του πανεπιστημίου του Cambridge (1796-1801). Εκτός από τη μητρική του γλώσσα, μιλούσε ελληνικά, τουρκικά, ιταλικά, γερμανικά και γαλλικά. Συγγενής, από τη μητέρα του, με τον διακεκριμένο νομισματολόγο και ασιανολόγο William Marsden,[124]

---

[119] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2003, 74, 79-80.

[120] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2009, 163, 186.

[121] Βλ. SCOTS MAGAZINE 1817, 582· ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, κγ΄, 1.

[122] Βλ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, κγ΄. Ο Joseph Kerr υπογράφει ως υποπρόξενος την 25.3.1820, όπως προκύπτει από τον κώδικα Πράξεων του Βρετανικού υποπροξενείου Πρεβέζης 6.3.1820-22.8.1829, που απόκειται στο Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, βλ. ΑΜΠ 173, 23-24. Ο κώδικας –με αρίθμηση Πλουμίδη 173 και κατά Βιτάλη 182– είναι «προσφορά της αειμνήστου Αγγελικής Μπάλκου, εκ της βιβλιοθήκης του αδελφού αυτής Βασιλείου Μπάλκου, θεολόγου», βουλευτή και δημάρχου Πρέβεζας, όπως αναγράφεται –με τον γραφικό χαρακτήρα τού, κατά τη χρονολογία της προσφοράς, πρωτοσυγκέλου της Μητροπόλεως π. Φιλαρέτου Απ. Βιτάλη– στο εξώφυλλο του κώδικα.

[123] Για βιογραφικά στοιχεία του William Meyer βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1857, 67· 1865, 122· ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, ιθ΄-λθ΄.

[124] Ο William Marsden (1754-1836) υπήρξε αδελφικός φίλος του συνταγματάρχη και προξένου της Αγγλίας στην Ήπειρο William Leake, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 170.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

υποστηρίχθηκε από αυτόν στην τοποθέτησή του ως γενικού προξένου της Αγγλίας στην Ήπειρο (Εικ. 24). Παρ' όλο που ο διορισμός του υπογράφτηκε την 27η Νοεμβρίου 1818, ο Meyer έφτασε στην Πρέβεζα τη 17η Ιανουαρίου 1820 καθυστερώντας, επί τούτου, την άφιξή του στην Ήπειρο μέχρις ότου ολοκληρωθεί η παράδοση της Πάργας στους Τούρκους.[125] Δεν ήταν εφικτό να κατοικήσει στα Γιάννενα, την έδρα του προξενείου της Ηπείρου, λόγω των δύσκολων συνθηκών που επικρατούσαν στην πρωτεύουσα του πασαλικιού του Αλή πασά, πριν και μετά τη δολοφονία του, των ασθενειών που μάστιζαν την περιοχή και των συνεχόμενων πολέμων στην ενδοχώρα. Έτσι, παρέμεινε στην Πρέβεζα απ' όπου μπορούσε να παρατηρεί καλύτερα τα τεκταινόμενα στο πασαλίκι της Ηπείρου και στην έτοιμη να επαναστατήσει Ελλάδα και να ταξιδεύει ευκολότερα μέσω του λιμένος της. Έζησε το μεγαλύτερο μέρος από τα δεκαπέντε χρόνια της υπηρεσίας του στην Πρέβεζα, μέχρι τη συνταξιοδότησή του, την 1η Απριλίου 1835.[126] Στα πρώτα χρόνια της υπηρεσίας του ο Meyer ήταν προκατειλημμένος εναντίον των Ελλήνων, αλλά με τον καιρό η εμπειρία που απέκτησε από το καταπιεστικό οθωμανικό καθεστώς υπό το οποίο ζούσαν οι Έλληνες και ο εθνικο-απελευθερωτικός χαρακτήρας του αγώνα τους τον προβλημάτισαν και τον επηρέασαν στη στάση του απέναντί τους.

Ο Meyer είχε προηγουμένως υπηρετήσει (1804-1807) ως γραμματέας του Σερ Σπυρίδωνος Φορέστι, προξένου της Αγγλίας στα Ιόνια νησιά, είχε συμμετάσχει στην ειδική αποστολή του Sir Robert Adair στην Κωνσταντινούπολη (1808-1813) και είχε διοριστεί γενικός γραμματέας δημόσιας διοίκησης του λόρδου ύπατου αρμοστή της Αγγλίας στα Επτάνησα από την αρχή της δημιουργίας της συγκεκριμένης αρμοστείας, το 1813, μέχρι το 1819. Υπηρέτησε, δηλαδή, δίπλα στους δύο πρώτους ύπατους αρμοστές των Επτανήσων, Sir James Campbell (1813-1816) και Sir Thomas Maitland (1816-1823). Από το 1820 περίπου μέχρι και το 1823 ο Meyer διετέλεσε και προξενικός πράκτορας του Βατικανού στην Πρέβεζα.[127]

Στην άσκηση των προξενικών του καθηκόντων ο Meyer υποβοηθείτο από ικανούς συνεργάτες, που ο ίδιος είχε επιλέξει από την προηγούμενη θητεία του σε διάφορες διοικητικές θέσεις, όπως ο Κερκυραίος Δημήτριος Ζερβός ο οποίος κατείχε τη θέση του υποπροξένου, γραμματέα και διερμηνέα στο προξενείο της Πρέβεζας από τον Φεβρουάριο του 1820 μέχρι τον Απρίλιο του

---

[125] Η παράδοση έγινε στη διάρκεια δύο ημερών, 9 και 10 Μαΐου 1819.

[126] Συνταξιοδοτήθηκε σε ηλικία 56 ετών, μετά από υπηρεσία 31 ετών στο προξενικό σώμα. Ο μισθός του, εν υπηρεσία, ήταν 1000 λίρες στερλίνες ετησίως και η σύνταξή του ήταν 650 λίρες ετησίως, βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1865, 184.

[127] Τη θέση του προξενικού πράκτορα του Βατικανού στην Πρέβεζα υπηρέτησε και ο πρόξενος της Αυστρίας στην πόλη, Ιταλός Luigi d' Inchiostri, πιθανότατα πριν αναλάβει τη θέση ο William Meyer, βλ. ΣΑΚΚΗΣ 2003, 116-117.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

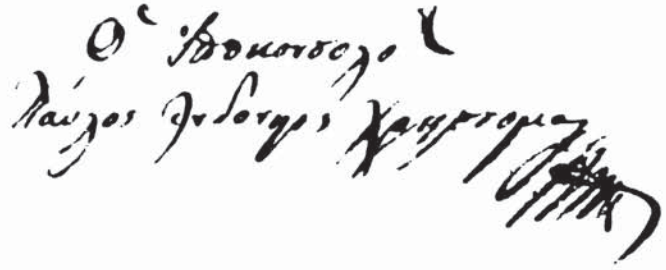

ΕΙΚΟΝΑ 25: *Η υπογραφή του Παύλου Αντωνίου Χρυσομάλη (ΑΜΠ, κώδικας 173, σελ. 179)*

1823,[128] οπόταν ήρθε σε ρήξη με τον Meyer· ο Κερκυραίος Παύλος Αντώνιος Χρυσομάλης, γνώστης της σλαβονικής γλώσσας και έμπιστος του Meyer, υπηρέτησε αρχικά ως αρχειοφύλακας, μετά ως αρχιγραμματέας και από το καλοκαίρι του 1823 μέχρι τουλάχιστον το 1829 ως υποπρόξενος·[129] ο νεαρός Philip Griffith, ανιψιός του Meyer και γραμματέας του για επτά χρόνια, μέχρι το 1827 που μετατέθηκε ως υποπρόξενος στο Ναύπλιο·[130] ο Charles Alison, που διαδέχθηκε τον Griffith ως γραμματέας του Meyer και υποπρόξενος, μέχρι τη συνταξιοδότηση του τελευταίου από την Πρέβεζα, την 1η Απριλίου 1835. Ο Alison παρέμεινε στο προξενείο της Πρέβεζας και μετά την αποχώρηση του Meyer, μέχρι την τοποθέτησή του, την 5η Απριλίου 1839, ως ακολούθου της αγγλικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη.[131]

Τον Meyer διαδέχθηκε στο προξενείο ο Sidney Smith Saunders (1809-1884), ο οποίος εντάχθηκε στο Προξενικό Σώμα του Υπουργείου Εξωτερικών της Αγγλίας την 5η Ιουλίου 1826 και διορίστηκε πρόξενος στα Γιάννενα την 18η Απριλίου 1835.[132] Για τους ίδιους λόγους, όπως και ο Meyer, διέμεινε

---

[128] Ο Ζερβός υπογράφει για τελευταία φορά ως υποπρόξενος της Αγγλίας στην Πρέβεζα την 4 Απριλίου 1823, βλ. ΑΜΠ 173, 147-150.

[129] Ο Παύλος Χρυσομάλης υπογράφει για πρώτη φορά ως υποπρόξενος της Αγγλίας στην Πρέβεζα την 7 Ιουλίου 1823, βλ. ΑΜΠ 173, 155 (Εικ. 25). Στη διάρκεια της θητείας του ως υποπροξένου ο Χρυσομάλης είχε αρχιγραμματέα, από τον Ιούνιο του 1826 μέχρι τον Οκτώβριο του 1828, τον Γεώργιο Ρωμανό, βλ. ΑΜΠ 173, 293-510 σποράδην. Τον Ιανουάριο του 1829, τον Ρωμανό διαδέχεται στην αρχιγραμματεία ο Άγγελος Χρυσομάλης, βλ. ΑΜΠ 173, 516-558. Τη θέση του βοηθού αρχιγραμματέα κατείχε το 1827 ο Πρεβεζάνος Αθανάσιος Λθανασιάδης, βλ. ΑΜΠ 173, 426. Τη θέση του εσωτερικού γραμματέα (*cancelliere interino*) του υποπροξενείου Πρεβέζης κατείχε το 1820 ο Giovanni Rigato, ενώ από τον Ιούλιο του 1824 μέχρι τουλάχιστον την 20.8.1829 στη θέση αυτήν υπηρετούσε ο Mariano Filiberti, βλ. ΑΜΠ 173, 207-558 σποράδην.

[130] Βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1865, 93· ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, λε΄-λς΄.

[131] Βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1857, 13· 1865, 52· ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ 1996, Ι, ι΄, ιθ΄-λ0΄.

[132] Βιογραφικά στοιχεία για τον Sidney Smith Saunders ανέσυρα από τις επίσημες καταστάσεις του αγγλικού Υπουργείου Εξωτερικών βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1857, 75· 1865, 144, 187, καθώς και από άρθρο του Ηλία Βασιλά, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 76-78.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τον περισσότερο καιρό στην Πρέβεζα. Παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι την 20η Μαΐου 1859, οπόταν ανέλαβε το αγγλικό προξενείο στην Αλεξάνδρεια. Ήταν ο μακροβιότερος Άγγλος πρόξενος της Πρέβεζας, αφού παρέμεινε εδώ για εικοσιτέσσερα και πλέον χρόνια. Ήταν αρεστός στους Πρεβεζάνους και συνεργάστηκε με τους προκρίτους της πόλης μας για την επισκευή του ναού των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Από τα οκτώ παιδία που απέκτησε ο Σώντερς με τη γυναίκα του, Anne Spooner, τα επτά γεννήθηκαν ενώ ήταν πρόξενος στην Πρέβεζα.[133] Παρά τη δημοσιευμένη πληροφορία περί απονομής από τον βασιλιά Όθωνα του Χρυσού Σταυρού του Ελληνικού Τάγματος του Σωτήρος στον Σώντερς την 18η Μαρτίου 1839, δεν κατόρθωσα να βρω το βασιλικό διάταγμα στα φύλλα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του έτους αυτού. Διετέλεσε γενικός πρόξενος Αιγύπτου και με την υπογραφή της παραχώρησης των Ιονίων νήσων από την Αγγλία στην Ελλάδα, την 29η Μαρτίου 1864, τοποθετήθηκε γενικός πρόξενος της Αγγλίας στην Κέρκυρα. Από τη θέση αυτήν ήταν παρών κατά την αποχώρηση των αγγλικών στρατευμάτων από το νησί, την 2α Ιουνίου 1864. Διατήρησε τη θέση του προξένου της Κέρκυρας μέχρι τη συνταξιοδότησή του, την 1η Ιουλίου 1870. Ο Δήμος Πρέβεζας ονοματοθέτησε, προς τιμήν του, οδό στην πόλη μας, το όνομα της οποίας έχει παραφθαρεί σε Σάνδριτς. Σύμφωνα με τον Ηλία Βασιλά, το αγγλικό προξενείο της Πρέβεζας βρισκόταν, κατά τα χρόνια που υπηρετούσε σε αυτό ο Σώντερς, στον μώλο του Τσακαλώτου.[134] Στη διάρκεια που πρόξενος ήταν ο Saunders υπηρέτησαν στο προξενείο της Πρέβεζας ως υποπρόξενοι, μεταξύ άλλων, ο Ajax Nicholas Caravias από τις 22 Μαρτίου 1856 μέχρι της παραιτήσεώς του, τον Νοέμβριο του 1857, καθώς και ο Charles Roberts μέχρι τον Αύγουστο του 1858.[135]

Στις 16 Δεκεμβρίου 1862 μετατίθεται ως πρόξενος στην Πρέβεζα, με δυσμένεια, από την Τούλτσα της Ρουμανίας, ο πλοίαρχος του αγγλικού ναυτικού Charles Fiott Barker, ο οποίος το 1827 είχε πάρει μέρος στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου. Ο Barker παρέμεινε στην Πρέβεζα τουλάχιστον μέχρι το 1865. Λόγω καθυστέρησης ανάληψης των καθηκόντων του, χρέη προξένου στην πόλη εκτελούσε για τέσσερες μήνες (1 Ιανουαρίου 1863 έως 2 Μαΐου 1863) ο υποπρόξενος των Ιωαννίνων Frederick Arthur Cortazzi.[136]

---

[133] Μέρος του οικογενειακού αρχείου του Sidney Smith Saunders διασώζεται στο Wellington County Museum & Archives, στην πόλη Fergus, του Ontario στον Καναδά. Διασώθηκε από τον γιο τού προξένου, Alfred Chapman Rolleston Saunders, ο οποίος γεννήθηκε στην Πρέβεζα στις 10 Οκτωβρίου 1846 και μετοίκησε στο Οντάριο του Καναδά, όπου και πεντρεύτηκε το 1870.

[134] Βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 76.

[135] Βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1857, 30· 1865, 67, 139.

[136] Βλ. FOREIGN OFFICE LIST 1865, 41, 56, 73.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

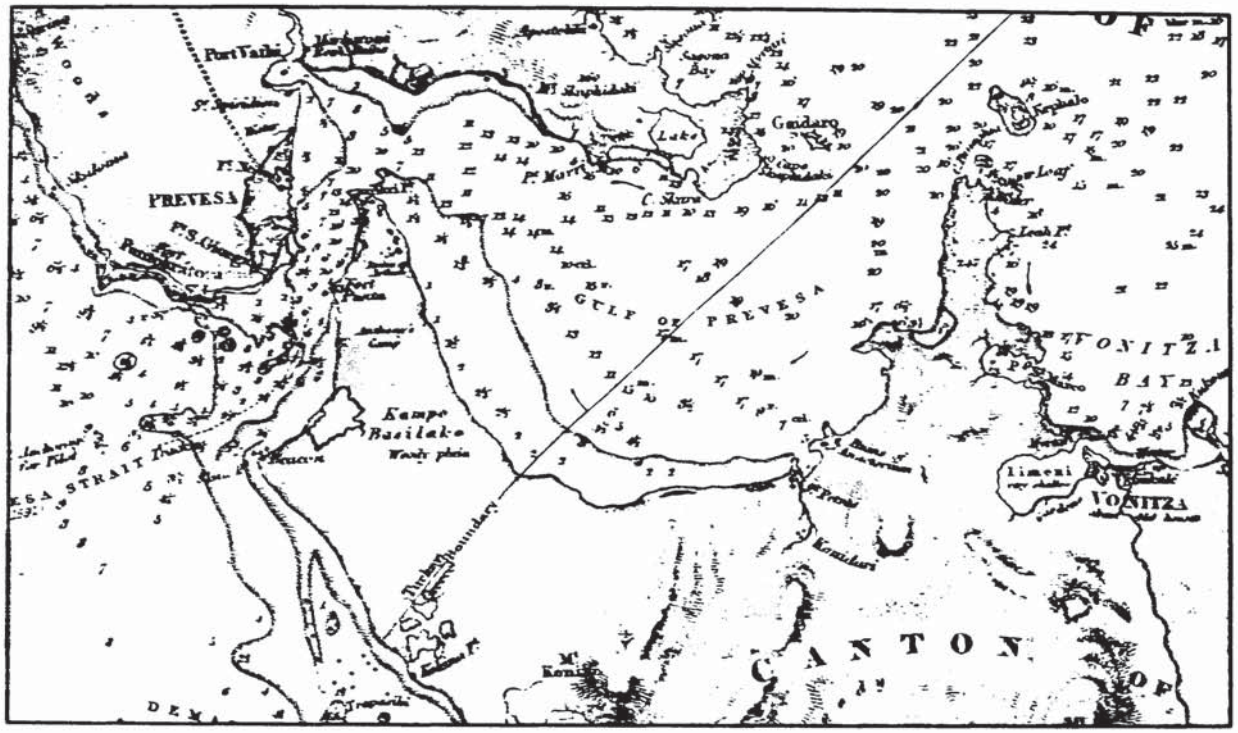

ΕΙΚΟΝΑ 26: *Χάρτης των Στενών και του κόλπου της Πρέβεζας του 1864. Σημειώνονται τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Το Άκτιο ήταν υπό τουρκική κυριαρχία μέχρι το 1881. Λεπτομέρεια χάρτη του βρετανικού ναυαρχείου (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 341)*

Παράρτημα Δ΄ - Τα σύνορα Ελλάδος-Τουρκίας στο Άκτιο

Μετά την επανάσταση του 1821, τη ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827 και την απελευθέρωση της Ελλάδος, δημιουργήθηκε, το 1828, το πρώτο ελληνικό κράτος. Η *Ελληνική Πολιτεία*, όπως αυτό ονομάστηκε, συμπεριλάμβανε αρχικά την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και τις Κυκλάδες. Η Ήπειρος και η Θεσσαλία ήταν ακόμη υπό οθωμανική κυριαρχία. Η συνοριακή γραμμή Τουρκίας-Ελλάδος καθορίστηκε με τη διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης τον Ιούλιο του 1832 και επικυρώθηκε με το πρωτόκολλο του Λονδίνου τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου. Σύμφωνα με τα όσα υπογράφηκαν στο Λονδίνο, τμήμα της χερσονήσου του Ακτίου παρέμεινε υπό οθωμανική κατοχή, ώστε να ελέγχονται τα στενά της εισόδου προς τον Αμβρακικό κόλπο, ο οποίος κατά το ήμισυ ήταν τότε τουρκικός.

Η συνοριακή γραμμή Τουρκίας-Ελλάδος στο Άκτιο εμφανίζεται στον λεπτομερή χάρτη του βρετανικού ναυτικού (Εικ. 26) και μπορούμε με ακρίβεια να την τοποθετήσουμε στον δορυφορικό χάρτη της περιοχής (Εικ. 27).

Με τη βοήθεια του χάρτη αυτού και μετά από επιτόπια έρευνα εντοπίσαμε,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

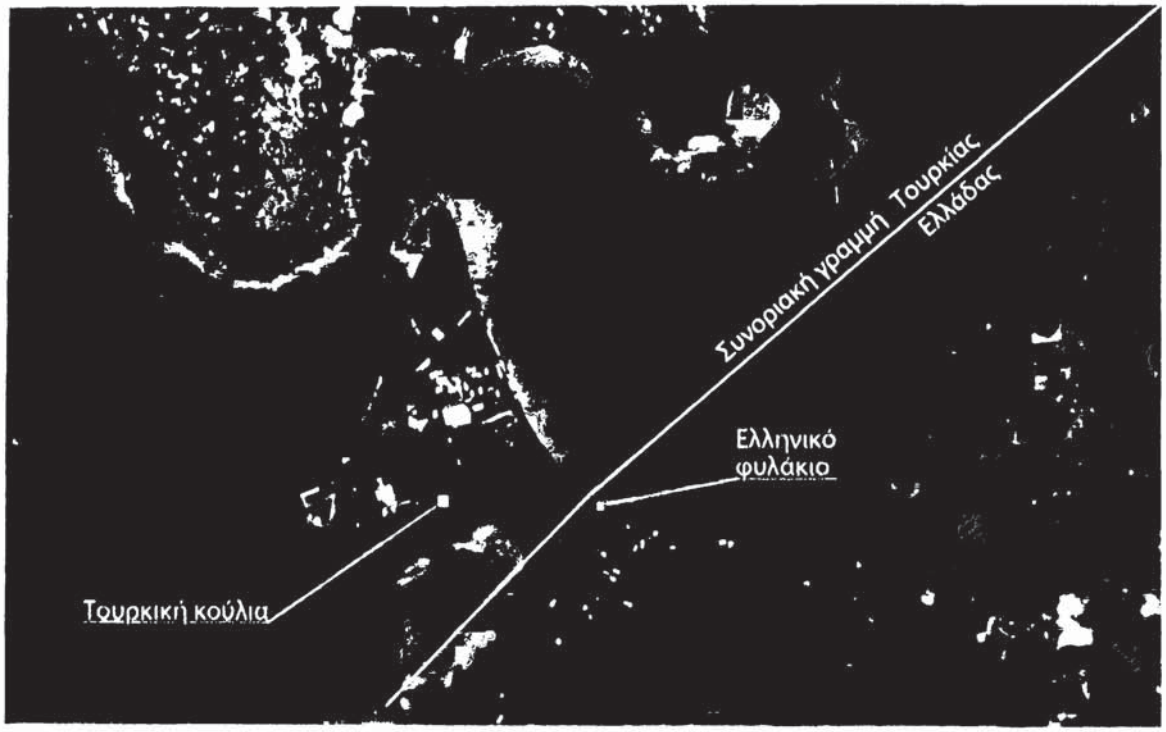

ΕΙΚΟΝΑ 27: *Λορυφορικός χάρτης των στενών και του κόλπου της Πρέβεζας. Σημειώνονται τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (1832-1881) και οι θέσεις των δύο συνοριακών οχυρών (Εικόνα Google Earth 2006, επεξεργασία Γιάννης Β. Παπαλέξης)*

ΕΙΚΟΝΑ 28: *Λείψανα του ελληνικού συνοριακού φυλακίου στο Άκτιο. Όψη από τα βορειοδυτικά. Φωτογραφία Νίκου Λ. Καράμπελα, Απρίλιος 2010*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

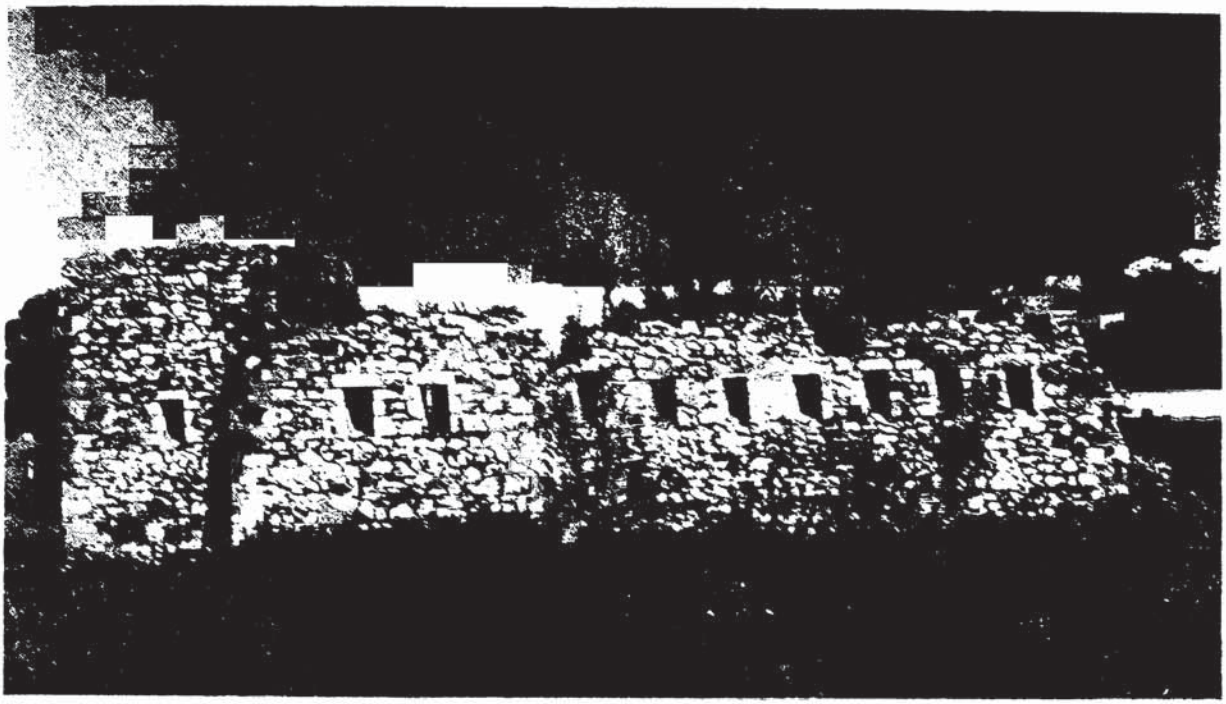

ΕΙΚΟΝΑ 29: *Η οθωμανική συνοριακή κούλια του Ακτίου. Όψη από τα δυτικά. Αριστερά φαίνεται ο υψηλότερος βόρειος πύργος. Φωτογραφία Νίκου Δ. Καραμπέλα, Απρίλιος 2010*

στο βορειοδυτικό άκρο της οριοθετικής γραμμής της χερσονήσου του Ακτίου, τη θέση του ελληνικού παραθαλάσσιου συνοριακού φυλακίου. Τα ερείπια του ελληνικού φυλακίου βρίσκονται πίσω από τις αποθήκες ξυλείας του Παύλου Παπαμιχαήλ στο Ακτιο, ανάμεσα σε πυκνή χαμηλή βλάστηση (Εικ. 28).

Στην οθωμανική πλευρά των συνόρων εντοπίσαμε τη συνοριακή κούλια του Ακτίου που χρησιμοποιούταν από τον τουρκικό στρατό για την ασφαλή διαμονή της συνοριακής φρουράς (Εικ. 29). Πρόκειται για ενα οχυρό κτήριο με τοίχους από επιμελημένη αργολιθοδομή που στη βάση τους έχουν πάχος 0,80 μ. Το κτήριο ήταν αρχικά στεγασμένο και είχε δυο ορόφους. Σήμερα, όμως, δεν σώζονται τα ξύλινα στοιχεία παρα μόνο οι θήκες τους στη λιθοδομή. Είναι εμφανείς οι προσχώσεις γύρω από το κτήριο, ιδιαίτερα στην εξωτερική πλευρά, που σε μερικά σημεία φτανει σχεδόν το ένα μέτρο. Το οχυρό έχει κάτοψη σύνθετου σχήματος (Εικ. 30), με μέγιστες διαστάσεις 14x14 μ. περίπου και σωζόμενο υψος, στην εξωτερική πλευρά, περί τα 4 μ. από το σημερινό έδαφος. Αποτελείται απο έναν πυρήνα τετράγωνου σχήματος, πλευράς 8 μ. περίπου στο εσωτερικο. Στο ακρο κάθε πλευρας του πυρηνα είναι προσκολλημένος ένας πυργίσκος ανοικτος προς το εσωτερικό του κτηρίου. Ολοι οι πυργισκοι έχουν κάτοψη σχήματος ορθογώνιου παραλληλόγραμμου, εξωτερικών διαστασεων 3,80x2,30 μ. περίπου, και προσκολλούνται στον πυρήνα τού οχυρου με τη μακρια τους πλευρα. Ο πυργίσκος της βορειας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

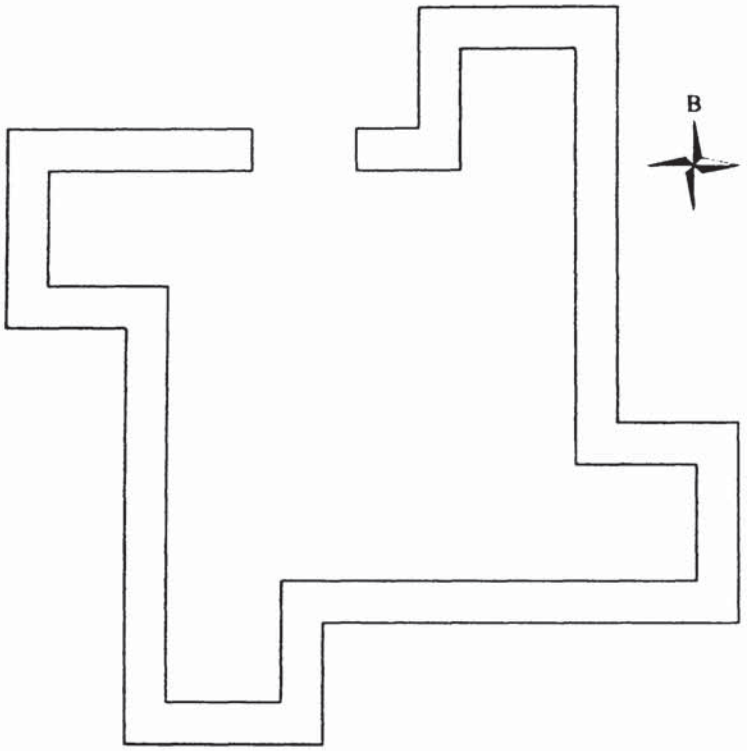

ΕΙΚΟΝΑ 30: *Κάτοψη της οθωμανικής συνοριακής κούλιας του Ακτίου. Σκαρίφημα του συγγραφέα, 2010*

πλευράς είναι ψηλότερος από το υπόλοιπο οχυρό, με σωζόμενο ύψος 5,50 μ. περίπου από το σημερινό έδαφος και είχε δύο ορόφους πάνω από το ισόγειο. Η κατεστραμμένη σήμερα πύλη του οχυρού, πλάτους 2 μ. περίπου, βρισκόταν στη βόρεια πλευρά του, δυτικά του βόρειου πυργίσκου. Στους τοίχους του οχυρού υπάρχουν πυκνά διατεταγμένες πολεμίστρες, από τις οποίες αυτές του πάνω ορόφου διευρύνονται προς το εξωτερικό, ενώ οι του ισογείου προς το εσωτερικό, ώστε να διευκολύνεται η σκόπευση. Το μικρό οχυρό βρίσκεται μέσα στην έκταση του στρατιωτικού αεροδρομίου του Ακτίου.[137]

Η περιοχή του Ακτίου, που μέχρι το 1881 ήταν υπό τουρκική κυριαρχία, αποτελούσε, σύμφωνα με τον κ. Γιώργο Ι. Μουστάκη, το λιβάδι του Ακτίου.[138] Παραμένει, άλλωστε, μέχρι σήμερα το τοπωνύμιο *Παλιοκούλια* στο νοτιοδυτικό άκρο του λιβαδιού κοντά στην αλυκή.

[137] Ευχαριστίες οφείλονται στον διοικητή της 131 Σμηναρχίας Μάχης, σμήναρχο κ. Γιάννη Τσαντήρη, για την υπόδειξη της θέσης της τουρκικής κούλιας του Ακτίου και την άδεια φωτογράφησής της, καθώς και στον αρχιτέκτονα-αναστηλωτή κ. Σταύρο Β. Μαμαλούκο για τις υποδείξεις του στην περιγραφή του κτηρίου.

[138] Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 74-75.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρχειακό υλικό

ΑΜΠ 173, Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Φάκελος 173, *Πράξεις του Βρεττανικού Υποπροξενείου Πρεβέζης (6 Μαρτίου 1820 έως 22 Αυγούστου 1829)*

ASV, *PTM*, Archivio di Stato di Venezia, Dispacci di provveditori da Terra e da Mar ed altre cariche

ΙΑΝ, Αρχείο χαρτών του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, Πρέβεζα

Βιβλιογραφία

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Σπυρίδων Π., 1895, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανεκδότου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού*, Αθήνα

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας Β., 2012, *Άπαντα*, Πρέβεζα

ΒΕΛΕΝΗΣ Γεώργιος, 1991, *Ιστορική έρευνα των μνημείων της Πρέβεζας. Το κάστρο του Παντοκράτορα*, Θεσσαλονίκη (Αδημοσίευτο ερευνητικό πρόγραμμα, Α.Π.Θ., με αριθμό 2395)

ΒΕΛΕΝΗΣ Γεώργιος, 1999, Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής. Προσέγγιση χρονολόγησης και τοπογραφικού προσδιορισμού των οχυρώσεων της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 36, 13-22

ΒΛΑΧΟΣ Κώστας Π., 2010, Η Πρέβεζα σε κείμενα των αδελφών François και Hugues Pouqueville και της Guy Chantepleure, στο: Μαρίνα ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρήστος ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. ΙΙ, Πρέβεζα, 53-71

ΒΡΟΚΙΝΗΣ Λαυρέντιος Σ., 1909, *Περί των ετησίως τελουμένων εν Κερκύρα λιτανειών του Θ. Λειψάνου του Αγίου Σπυρίδωνος και της εν έτει 1716 πολιορκίας της Κερκύρας Ιστορική Επιτομή εξ εκδεδομένων και ανεκδότων εγγράφων ερανισθείσα*, Κέρκυρα

ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτριος, 2010, Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες του Αλή πασά στην Πρέβεζα, στο: Μαρίνα ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρήστος ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. ΙΙ, Πρέβεζα, 41-51

ΖΑΧΟΣ Κωνσταντίνος Λ. (Επιμ.), 2007, *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, τ. Ι-ΙΙ, Πρέβεζα

ΖΑΧΟΣ Κωνσταντίνος Λ., 2008, *Άκτια. Αθλητικοί αγώνες των αυτοκρατορικών χρόνων στη Νικόπολη της Ηπείρου*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΖΑΧΟΣ Κωνσταντίνος Λ., ΚΑΛΠΑΚΗΣ Δημήτριος, ΚΑΠΠΑ Χάρις, ΚΥΡΚΟΥ Θάλεια, 2008, *Νικόπολη. Αποκαλύπτοντας την πόλη της νίκης του Αυγούστου*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Μάντω, 1975, *Η νομισματοκοπία της Νικοπόλεως*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2001, Ο Δανός αρχαιολόγος Peter O. Brøndsted στην Πρέβεζα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 37-38, 5-38

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2003, Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 39-40, 65-111

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2005α, Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 53-144

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2005β, Ο Ιταλός πολιτικός Francesco Guicciardini στην Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 59-92

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2006, *Επί Χάρτου - Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2007, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 165-263

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2008, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας, *Ηπειρωτών Κοινόν* 2, 45-127

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2009, Ο Άγγλος γιατρός Henry Holland στην περιοχή της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 142-215

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Σταύρος Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα. Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Λ. Καράμπελα και άλλα ιδιωτικά αρχεία*, Πρέβεζα

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Θεοδώρα, 2007, Το Θέατρο της Νικόπολης, στο: Κωνσταντίνος Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Πρέβεζα, τ. Ι, 361-370· τ. ΙΙ, 263-275

ΚΟΣΜΑΣ Θόδωρος Λ., 1998, *Η Ζίτσα του 19ου αιώνα όπως την είδαν οι ξένοι περιηγητές*, Ιωάννινα

ΚΟΥΡΤΗΣ Γεώργιος Ι., 2005, *Η Κοινοβουλευτική πορεία της Πρέβεζας (1915-2005)*, Αθήνα

ΛΙΑΡΟΣ Ευάγγελος, 1967, *Κώστας Καρυωτάκης. Ο ποιητής που αγαπήθηκε και μισήθηκε (Διάλεξη)*, Πάργα

ΜΕΛΕΤΙΟΣ Μητροπολίτης Νικοπόλεως, 2007, Ο Απόστολος Παύλος στην Νικόπολη, στο: Κωνσταντίνος Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, τ. Ι, Πρέβεζα, 123-133

ΜΕΛΙΤΑΣ Νιόνιος, 2007, *Από τον Συνταγματάρχη στον Τραπεζίτη*, Ζάκυνθος

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κωνσταντίνος Λ., 1954, Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή πασσά Τεπελενλή, *Ηπειρωτική Εστία* 21, Ιανουάριος 1954, 264-272, 344-347

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΜΟΣΧΟΝΑΣ Νικόλαος, 1975, Τα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, τ. ΙΑ΄, 382-402

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γιώργος Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σεραφείμ (Βυζάντιος), 1884, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα

ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ Ελευθέριος & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ-ΜΕΡΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ Καλλιόπη (Επιμ.), 1996, *Η Ήπειρος, ο Αλή πασάς και η Ελληνική Επανάσταση. Προξενικές εκθέσεις του William Meyer από την Πρέβεζα*, τ. Ι-ΙΙ, Αθήνα

ΣΑΚΚΗΣ Δημήτρης Α., 2003, Το κίνημα του Velli Pascia στην Πρέβεζα τον Αύγουστο του 1820, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 39-40, 113-132

ΣΜΥΡΗΣ Γιώργος, 2004, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822). Ιστορική - πολιτική - οικονομική & χωροταξική θεώρηση*, Ιωάννινα

ΦΩΤΣΗΣ Θωμάς, 1998, Πληροφορίες για την Θεσπρωτία και την Ήπειρο στα πολεμικά αρχεία της Γαλλίας (1800-1808), *Άπειρος, Θεσπρωτικό έντυπο για τον πολιτισμό και το περιβάλλον* 1, Θεσπρωτία, 64-69

ΨΙΜΟΥΛΗ Βάσω Δ., 2005, *Σούλι και Σουλιώτες*, 3η έκδ., Αθήνα

ALDRICH Richard, 1980, National Education, by Rates or Taxes, *Journal of Educational Administration and History* 12.1, London, 25-30

ARMY LIST, 1805, *A List of all the Officers of the Army and Royal Marines on Full and Half-Pay*, London

ARMY LIST, 1821, *A List of the Officers of the Army and Royal Marines on Full and Half-Pay*, London

ARMY LIST, 1827, *A List of the Officers of the Army and Royal Marines on Full, Retired, and Half-Pay*, London

ARMY LIST, 1836, *A List of the Officers of the Army and Royal Marines, on Full, Retired, and Half Pay*, London

ARMY LIST, 1837, *A List of the Officers of the Army and Royal Marines, on Full, Retired, and Half-Pay*, London

ARMY LIST, 1838, *A List of the Officers of the Army and Royal Marines, on Full, Retired, and Half-Pay*, London

BROWN Steve A., 2010, British Regiments and the Men Who Led Them 1793-1815: 75th Regiment of Foot, στον ιστοχώρο *The Napoleon-Series*: *http://www.napoleon-series.org/military/organization/Britain/Infantry/Regiments/c_75thFoot.html* (προσπέλαση Δεκέμβριος 2011)

BURGESS Richard, 1828, *Description of the circus on the Via Appia, near Rome; with some account of the Circensian games*, London

BURGESS Richard, 1831, *The topography and antiquities of Rome: including the recent discoveries made about the Forum …*, vol. I-II, London

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

BURGESS Richard, 1835, *Greece and the Levant; Or, a diary of a summer's excursion in 1834: With Epistolary Supplements*, vol. I-II, London

BURTCHAELL George Dames & SADLEIR Thomas Ulick (Eds.), 1924, *Alumni Dublinenses: a register of the students, graduates, professors and provosts of Trinity College, in the University of Dublin*, London

BYRON Lord, 1886, *Childe Harold's Pilgrimage. Canta I & II*, Boston

CURLIN James S. & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Λ., 2009, Adi 31 Agosto 1797. Αμφισβήτηση της ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 117-141

FOREIGN OFFICE LIST, 1857, *The Foreign Office List for 1857*, London

FOREIGN OFFICE LIST, 1865, *The Foreign Office List, forming a complete British Diplomatic and Consular Handbook*, London

GARDYNE Charles Greenhill, 1903, *The Life of a Regiment: the History of the Gordon Highlanders From 1816 to 1898, Including an Account of the 75th Regiment From 1787 to 1881*, Edinburgh

GARDYNE Charles Greenhill, 1929, *The life of a Regiment: the history of the Gordon highlanders from 1816 to 1898, including an account of the 75th regiment from 1787 to 1881*, London

GOODISON William, 1817, Observations on the Remittent Fever, and on the Plague which prevailed in the island of Corfú during 1815 and 1816, *The Dublin Hospital Reports and Communications in Medicine and Surgery* I, Dublin & London, 191-203

GOODISSON William, 1822, *A Historical and Topographical Essay upon the Islands of Corfù, Leucadia, Cephalonia, Ithaca, and Zante: with Remarks upon the Character, Manners, and Customs of the Ionian Greeks; Descriptions of the scenery and remains of antiquity discovered therein, and reflections upon the Cyclopean ruins*, London

HOPF Charles, 1873, *Chroniques Gréco-Romanés inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques*, Berlin

HORN Joyce M., 1969, *Fasti Ecclesiae Anglicanae 1541-1857: vol. 1: St. Paul's, London*, London

JOHNSON James (Ed.), 1824, *The Medico-Chirurgical Review, and Journal of Medical Science* III (1822-23), London New York

JOHNSTON William, 1917, *Roll of Commissioned Officers in the Medical Service of the British Army who served on full pay within the period between the accession of George II and the formation of the Royal Army Medical Corps, 20 June 1727 to 23 June 1898, with an introduction showing the historical evolution of the Corps*, Aberdeen

KARATZENI Vivi, 2011, Ambrakos and Bouchetion. Two polichnia on the north coast of the Ambracian Gulf, in: Jean-Luc LAMBOLEY & Maria Paola CASTIGLIONI (Eds.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

l'antiquité – V. Actes du Ve colloque international de Grenoble (8-11 octobre 2008), vol. I, Paris, 145-159

KOLB Jack (Ed.), 1981, *The Letters of Arthur Henry Hallam*, Columbus, Ohio

LEAKE William Martin, 1835, *Travels in northern Greece*, vol. I-IV, London.

LONDON GAZETTE, 1810, *The London Gazette*, Tuesday, August 21, 1810, London

LONDON GAZETTE, 1824, *The London Gazette*, Saturday, March 13, 1824, London

LONDON LITERARY GAZETTE, 1822, *The London Literary Gazette, Journal of Belles Lettres, Arts, Sciences, &c.*, Saturday, November 9, 1822, London

MEW James, 1886, s.v. Burgess, Richard, στο: Leslie STEPHEN (Ed.), *Dictionary of National Biography*, vol. VII, London, 312-313

MONTHLY REVIEW, 1823, *The Monthly Review, or Literary Journal, enlarged*, vol. CII (September-December 1823), London

MOSLEY Charles (Ed.), 2003, *Burke's Peerage, Baronetage & Knightage*, vol. I-III, Wilmington, Delaware

POUQUEVILLE François-Charles-Hugues-Laurent, 1820-1821, *Voyage dans la Grèce*, I-V, Paris

POUQUEVILLE François-Charles-Hugues-Laurent, 1826, *Voyage de la Grèce*, I-VI, Paris

POUQUEVILLE François-Charles-Hugues-Laurent, 2010, *Ταξίδι στην Ελλάδα. Τα Ηπειρωτικά*, τ. III, Πρέβεζα

QUARTERLY REVIEW, 1823, *The Quarterly Review*, vol. XXIX (April & July 1823), London

SCOTS MAGAZINE, 1817, *The Scots Magazine, and Edinburgh Literary Miscellany*, vol. LXXIX, Edinburgh

TOLEDO MANSILLA Paulino, 2010, Notes concerning the Battle of Preveza (1538) according to the testimony of Ottoman chroniclers and historians of 16th and 17th centuries and later times, στο: Μαρίνα ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρήστος ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. Ι, Πρέβεζα, 139-167

TULLY James Dillon, 1821, *The History of Plague, as it has lately appeared in the Islands of Malta, Gozo, Corfu, Cephalonia, &c. detailing important facts, illustrative of the specific contagion of that disease, with particulars of the means adopted for its eradication*, London

TURNER William, 1820, *Journal of a tour in the Levant*, I-III, London

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γιώργος Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Κοινωνικοί ευεργέτες: Δημήτριος Μπάλκος

Τα τελευταία πενήντα χρόνια, λόγω του συνεχώς ανερχόμενου επιπέδου της οικονομίας και του οικογενειακού εισοδήματος, αμβλύνθηκε το ενδιαφέρον των Ελλήνων για αλληλεγγύη και για κοινωνική πρόνοια, η οποία περιορίστηκε κυρίως στην εκκλησία.

Με τον ερχομό των οικονομικών μεταναστών, η εκκλησία πρώτη και οι μεγάλοι δήμοι ανέπτυξαν δράση προς αυτήν την κατεύθυνση και προσφέρανε εκατοντάδες χιλιάδες μερίδες φαγητού σε πολλούς ξένους και σε λίγους Έλληνες, οι οποίοι με την οικονομική κρίση, που πλήττει τρία χρόνια την ελληνική οικονομία, συνεχώς αυξάνονται. Η κατάσταση των ανέργων και των μελών των οικογενειών τους είναι τραγική.

Το ευρωβαρόμετρο του Δεκεμβρίου 2011 καταγράφει τη μεγάλη απαισιοδοξία των Ελλήνων. Σύμφωνα με αυτό «το 99% των Ελλήνων χαρακτηρίζει την οικονομική κατάσταση στη χώρα „κακή" και σοβαρά επιδεινούμενη σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν. Παράλληλα, το 76% των Ελλήνων θεωρεί ότι τα χειρότερα δεν έχουν έλθει ακόμη σε ότι αφορά τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην αγορά εργασίας. Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την κατάσταση του νοικοκυριού τους, μόνο το 24% των Ελλήνων θεωρεί ότι τα πράγματα είναι ικανοποιητικά. Το ποσοστό αυτό είναι μειωμένο κατά 12 μονάδες μέσα σε μόλις δύο μήνες».[1] Τα υψηλά ποσοστά απογοήτευσης του ευρωβαρόμετρου αποδεικνύουν ότι η σημερινή καταναλωτική κοινωνία έχει μειωμένες ψυχικές αντοχές.

Η ελληνική κοινωνία, τα παλαιά δύσκολα χρόνια, ήταν σφικτά δεμένη και τα μέλη της κάθε ομάδας αλληλοβοηθούνταν, όταν αντιμετώπιζαν δυσκολίες. Οι σημερινοί άνθρωποι, κυρίως των μεγαλουπόλεων, είναι μόνοι τους, χωρίς βοήθεια και συμπαράσταση.

Τα χρόνια εκείνα ανέδειξαν πολλούς κοινωνικούς ευεργέτες, οι οποίοι

[1] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb76/eb76_en.htm (προσπέλαση 15.2.2012).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ίδρυσαν ορφανοτροφεία και νοσοκομεία, όπως ο Χατζηκώστας. Ιδρύματα που παρείχαν στους αναξιοπαθούντες τα απαραίτητα για να επιβιώσουν, όπως τα Ελέη των έξι αδελφών Ζωσιμά στα Γιάννενα, με πολύ πλούσια προικοδότηση, από τους τόκους μεγάλων χρηματικών ποσών τα οποία κατατέθηκαν στην τράπεζα της Ρωσίας και χάθηκαν το 1917, όπως χάθηκαν και οι καταθέσεις πολλών άλλων ευεργετών, μεταξύ των οποίων και του δικού μας Αναστασίου Θεοφάνη.

Από το 1917 και μετά, τα Ελέη των Ζωσιμάδων χρηματοδοτούνταν μόνο από τα μερίσματα των μετοχών της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, στην οποία οι Ζωσιμάδες ήταν μέτοχοι από την ίδρυσή της, το 1841, με το 10% του κεφαλαίου της. Τα μεταπολεμικά χρόνια, στις αυξήσεις του κεφαλαίου της τράπεζας τα Ελέη των Ζωσιμάδων δεν συμμετείχαν και έτσι το ποσοστό συμμετοχής του στο κεφάλαιο μειώθηκε σημαντικά. Τα τελευταία χρόνια η Εθνική Τράπεζα δεν δίνει μέρισμα και είναι άγνωστο εάν και ποτέ θα ξαναδώσει μετά το κούρεμα των ομολόγων της από το ελληνικό κράτος κατά 50%. Έτσι, τα Ελέη των Ζωσιμάδων, ύστερα από 170 χρόνια αγαθοεργού έργου, κινδυνεύουν να κλείσουν.

Ευεργέτες αγαθοεργού έργου υπήρχαν σε όλες τις ελληνικές πόλεις. Στην Πρέβεζα, σύγχρονος με τους αδελφούς Ζωσιμά ήταν ο Δημήτριος Μπάλκος (διαθήκη 1842) και οι μεταγενέστεροι Χριστόφορος Ρίζος (διαθήκη 1903) και Σπύρος Μπαλτατζής (διαθήκη 1907), οι οποίοι διέθεσαν το εισόδημα των κληροδοτημάτων τους για προικοδοτήσεις φτωχών κοριτσιών. Μετά τον πόλεμο, με δωρεά της Αγγελικής Μπάλκου ιδρύθηκε το Γηροκομείο, το οποίο αργότερα επεκτάθηκε με δωρεά του Αναστασίου Ποταμιάνου.

Ο εκάστοτε δήμαρχος της πόλης μας, από πολλά χρόνια, κάθε Μεγάλη Πέμπτη δίνει οικονομική βοήθεια σε φτωχές οικογένειες με ανήλικα ορφανά. Τα χρήματα αυτά δεν προέρχονται από πόρους του Δήμου αλλά από το κληροδότημα του Δημητρίου Μπάλκου, ο οποίος με τη διαθήκη του από το έτος 1842, όρισε το εισόδημα από τα ενοίκια κεντρικού ακινήτου του να το διαθέτουν οι εκτελεστές της διαθήκης του γι' αυτόν τον σκοπό.

Οι οικογένειες που έχαναν τον πατέρα τους, λίγο ή πολύ, όλες είχαν πρόβλημα επιβίωσης. Συντάξεις, κρατική πρόνοια και δουλειές για γυναίκες δεν υπήρχαν. Η μόνο δουλειά ήταν το μάζεμα του ελαιοκάρπου κάθε δύο χρόνια, που είχε σοδιά. Πόσα μεροκάματα ήταν αυτά; Τότε τα ελαιόδεντρα δεν λιπαίνονταν και δεν ραντίζονταν, γι' αυτό οι σοδιές ήταν μικρές και ο ελαιόκαρπος προσβάλλονταν από τον δάκο και έπεφτε όλος μαζί. Όσες οικογένειες είχαν δικά τους ελαιόδεντρα είχαν ένα εισόδημα. Οικογένειες με πολλά ελαιόδεντρα ήταν λίγες. Έτσι, όλες οι ορφανές οικογένειες, λίγο ή πολύ, είχαν οικονομικό και ψυχολογικό πρόβλημα. Μέρος των στοιχειωδών αναγκών των οικογενειών αυτών καλύπτονταν από τους συγγενείς, τους γείτονες, την εκκλησία και άλλους πολίτες. Στις κοινωνίες τότε υπήρχε αλληλεγγύη. Μου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έλεγε ο μακαρίτης φίλος μου Δ. Β. ότι ο πατέρας του τους άφησε ένα σπίτι και 150 ελαιόδεντρα στην Πάργα. Η σοδιά του ελαιοκάρπου ήταν ο μόνος πόρος για να ζήσουν τρία ορφανά και η μάνα τους, η οποία μάζευε μόνη της τον ελαιόκαρπο με τη βοήθεια της μεγαλύτερης κόρης. Αργότερα συμμετείχε όλη η οικογένεια. Όταν η οικογένεια ξεπετάχθηκε, η μικρότερη κόρη αρρώστησε και για να σωθεί χρειάζονταν πολλά χρήματα, καθώς οι στρεπτομυκίνες ήταν στην αρχή πανάκριβες. Έτσι, αναγκάστηκαν να πουλήσουν τα ελαιόδεντρα και η κόρη σώθηκε. Στο συμβολαιογραφείο οι γυναίκες της οικογένειας άρχισαν τα κλάματα. Και εγώ, είπε ο φίλος μου, δεν κρατήθηκα, γιατί εκείνη την ώρα δεν κλαίγαμε την απώλεια ενός κτήματος, αλλά κλαίγαμε το κτήμα «πατέρας» στην ορφάνιά μας.

Παράλληλα, με το οικονομικό, η ορφάνια, η φτώχια και η καταφρόνια έφερνε συστολή και θλίψη. Άκουσα αρκετούς σε προχωρημένη ηλικία να λένε ότι το μόνο που ζήλευαν στη ζωή τους ήταν οι συνομήλικοί τους που είχαν τον πατέρα τους και σε μεγάλη ηλικία.

Το οικονομικό δράμα των οικογενειών αυτών, που ήταν πιο έντονο στις γιορτές του Πάσχα, θέλησε να απαλύνει ο Δημήτριος Μπάλκος με τη διαθήκη του, η οποία έχει ως ακολούθως:[2]

> *Κατά την δεκάτην εβδόμην (17) Απριλίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού τεσσαρακοστού δευτέρου (1842) έτους, εν Πρεβέζη, ημέρα Παρασκευή, κατά τας δύο ώρας της ημέρας, εγώ ο υποφαινόμενος δημόσιος συμβολαιογράφος προσκληθείς παρά του Δημητρίου Μαγγιόρου, επιλεγομένου και Μπάλκου, επήγα εις την οικίαν του, τοποθετημένην εις την ενορίαν του Αγίου Δημητρίου, τον οποίον ευρών κατάκοιτον από βαρυτάτην ασθένειαν ηρώτησα διά ποίαν αιτίαν με προσεκάλεσε και μοι απεκρίθη ότι επειδή ευρίσκεται εις την προκειμένην ασθένειαν και διά να έχη τον νουν υγιή και πάσας τας αισθήσεις του σώματος εν φυσική εναργεία θέλει ότι να καταχωρίση εις το παρόν γενικών διαθηκών βιβλίον μου την παρούσαν διάταξίν του, ως υστερινήν του διόρθωσιν, μήπως του επέλθη αιφνιδίως ο θάνατος και αφήση ανεξηγήτους τους σκοπούς του, προς την αποκατάστασιν της κινητής και ακινήτου περιουσίας της υποκειμένης εις την ελευθέραν κυριότητα και εξουσίαν του, όθεν ήρχισε να μοι λέγη, παρόντων και των υποφαινομένων μαρτύρων ότι:*
> *α) Αφήνει εις όλους τους ευσεβείς και ορθοδόξους Χριστιανούς την τελείαν και οφειλομένην συγχώρησιν, ήν εξαιτείται και αυτός παρ' αυτών λαβείν.*
> *β) Είπεν ότι από τας 200 ρίζας ελαίας όπου εξουσιάζει εις την τοποθε-*

[2] Η διαθήκη σώζεται στον Κώδικα με αριθμό 86 (αρίθμηση π. Φιλαρέτου Βιτάλη) της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης και μέρος της δημοσιεύθηκε το 1987 από τον π. Φιλάρετο Βιτάλη. Βλ. ΒΙΤΑΛΗΣ 1987, 334.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σίαν ονομαζομένην Αϊ Γιώργης αφήνει τας 50 εις τον ανεψιόν του Ξενοφώντα, κληρονόμους και διαδόχους του διά να τας κάμουν ως θέλουσιν και βούλονται, μετά τον θάνατον του διαθέτου ίδιον ως αναφαίρετον κτημάτων, επειδή είναι καθυποχρεωμένος εις τας περιποιήσεις του, τας δε άλλας 150 τας αφήνει παρομοίως εις τους άλλους ανεψιούς του, υιούς του ποτέ αυτού αδελφού Θεοδώρου, με χρέος όμως τόσον αυτών καθώς και του Ξενοφώντος, όπως από το ερχόμενον εισόδημά των να δώσουν προς μεν τον Χρήστον ανεψιόν του, τον υιόν του ποτέ αυτάδελφού του Αποστόλη μετρητά γρόσια χίλια (1.000) διά μίαν φοράν και μόνον, προς δε τον Σπύρον ανεψιόν παρομοίως έτερα γρόσια 200 τα οποία έχουν να δώσωσι από το όλον της ποσότητος των αυτών ελαιών.

γ) Από τα σπίτια τα οποία εξουσιάζει το μεν υψηλόν αφήνει να ενοικιάζεται από τους επιτρόπους του, τους οποίους κατωτέρω θέλει διορίσει, τα δε ενοίκια αυτού να δίδωνται παρ' αυτών κάθε Μεγάλην Πέμπτην εις ορφανάς, εξαιρουμένων των εξόδων τα οποία θέλει αναγκαιούν εις τας τυχούσας επισκευάς προς συντήρησίν του, και τούτο θέλει γίνεται αιωνίως. Το δε χαμηλόν οσπίτιον, ως σήμερον ευρίσκεται, μεθ' όλην την ύλην την ευρισκομένην προς απαρτισμόν της οικοδομής του, το αφήνει και τούτο του ανεψιού του κληρονόμου και διαδόχου του ήτοι του Ξενοφώντος, με χρέος του όμως αναπόφευκτον να ζωοτρέψει την μητέραν του όσον ζη.

δ) Είπεν ότι τα κινητά των σπιτιών του χαλκωματικά και άλλα, αυτά θέλει ότι να γίνωσι τέσσερα μερίδια, έν να λάβη η θυγατέρα του αδελφού του Αποστόλη και τρία αι τρεις θυγατέρες του αδελφού του Θοδωρή.

ε) Από τα εκατόν τριάκοντα (130) γρόσια τα οποία έχει να λαμβάνη από την εκκλησίαν Αγίου Κωνσταντίνου, τα μεν εκατόν (100) θέλει να δοθώσιν εις την Μητρόπολιν της Άρτης, διά μίαν πρόθεσιν, τα δε τριάκοντα (30) να μείνουσι εις την εκκλησίαν όπου και μέλλει να ενταφιασθή, διά μίαν πρόθεσιν και έν σαραντάρι.

στ) Είπεν ότι του ευρίσκοντο εις μετρητά σαράντα (40) βενέτικα από τα οποία απ' αυτά κάμωσιν οι επίτροποί του τα έξοδα της θανής του και τα λοιπά μνημόσυνά του κατά την χριστιανικήν συνήθειαν και τάξιν, και δίνωσιν εις το Μοναστήριον των Αγίων Αποστόλων, εις το Μοναστήριον της Αγίας Τριάδος και εις όλας τας εδώ εκκλησίας από μίαν πρόθεσιν και από έν σαραντάρι, εκτός της εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου επειδή άφησεν ανωτέρω. Τα υπόλοιπα όσα περισσεύουν θέλει να γίνωσιν τέσσαρα όμοια μερίδια, το μεν ένα να λάβη η θυγάτηρ του αδελφού του Αποστόλη τα δε άλλα τρία αι τρεις θυγατέρες του αδελφού του Θοδωρή.

ζ) Είπεν ότι μεταξύ του κυρίου Διαμάντη Κυχρά έχει ένα λογαριασμόν διά λουλάκι και καλάϊ όπου άφησεν εις χείρας του, αλλ' επειδή χρεωστεί και αυτήνος τόσον το χαράτζι όσον των ανεψιών του υιών Θοδωρή, ας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

θεωρηθή ο αυτός λογαριασμός ο οποίος στεγάζεται να ευρίσκεται εις χείρας του ανεψιού του Γιώργη διά να γίνει αύτη η ξεκαθάρισις της δοσοληψίας των.
η) Αφήνει διά επιτρόπους του τον θεοφιλέστατον επίσκοπον άγιον Ελαίας κύριον Ιερόθεον Β΄ Μπάλκον και κύριον Πέτρον Σκέφερην, τους οποίους παρακαλεί να εκτελέσωσιν ανελλιπώς όλα τα περιεχόμενα της παρούσης διατάξεως.
Αυτά μοι είπεν και εσιώπησε λέγων ότι ας κάμω τέλος, επειδή δεν έχει να προσθέση άλλο τι, όθεν και ανέγνωσα την παρούσαν διάταξιν απ' αρχής επιτέλους, ευκρινώς και ευαναγνώστως, παρόντων και των υποφαινομένων μαρτύρων και με απεκρίθη ότι τοιαύτη είναι η τελευταία θέλησις και ευχαρίστησίς του θέλει ότι να έχη την ισχύν και το κύρος και το αμετάτρεπτον, εν παντί τόπω, κριτηρίω και βήματι, ήτις βεβαιούται παρ' ετέρω, διά τον διαθέτην ως αγράμματον, συμμαρτυρείται δε και παρά των μαρτύρων και εμού ως εντάξει.
Εις την δωρεάν μου περί του ενοικιάσματος του υψηλού οσπιτίου εννοούνται και τα κάτω εργαστήρια διά να δίδωνται και αυτών τα ενοίκια εις ορφανούς.

Αθανάσιος Ζαλογγίτης βεβαιώνω διά τον αγράμματον Μαγγιώρον Μπάλκον ως αγράμματον.
Σωτήριος Κερασοβίτης μαρτυρώ
Βασίλειος Κιτσίλης μαρτυρώ
Ιωάννης Αυγερινός ο και συμβολαιογράφος μαρτυρώ.

Τη διαθήκη υπογράφουν τρεις μάρτυρες, άλλες διαθήκες αυτής της εποχής τις υπογράφουν περισσότεροι. Οι νοτάριοι (συμβολαιογράφοι) και οι μάρτυρες «ήσαν πρόσωπα προσερχόμενα για την εκτέλεσιν μυστηρίου και έδιναν την θείαν υπόσχεση να τηρήσουν τον όρκον τους». Γι' αυτό πολλά συμβόλαια, ιδίως προικοσύμφωνα, αρχίζουν με το: «Εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος», απαράλλακτα, δηλαδή, όπως αρχίζει και η λειτουργία στους ναούς.

Από τη διαθήκη προκύπτει ότι ο Δημήτριος Μπάλκος είχε αρκετούς συγγενείς στους οποίους ήταν «καθυποχρεωμένος εις τας περιποιήσεις του». Εκφράζει δε την αγωνία του «μήπως του επέλθει αιφνιδίως ο θάνατος και αφήσει ανεξηγήτους τους σκοπούς του», κυρίως να ορίσει το μέρος της περιουσίας του το οποίο άφησε στο κληροδότημα. Επίσης, η περίσκεψη με την οποία διένειμε την περιουσία του. Στο σύντομο και λιτό κείμενο της διαθήκης του ο Δημήτριος Μπάλκος όρισε με λεπτομέρεια τους αποδέκτες της περιουσίας του και τους διαχειριστές του κληροδοτήματός του. Στο κληροδότημα άφησε το σπίτι του στην αγορά και τα «κάτω εργαστήρια διά να δίδωνται και αυτών τα ενοίκια εις ορφανούς».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στην αρχή της περιόδου του Μεσοπολέμου η οικοδομή είχε ερειπωθεί. Τότε κατεδαφίστηκε και κτίστηκε ένα μεγάλο κατάστημα με ισχυρή τοιχοποιία και στέγη με μπετόν αρμέ. Έτσι παραμένει μέχρι σήμερα. Προ του πολέμου ήταν κατάστημα υφασμάτων του Εβραίου Λεβή. Μετά τον πόλεμο Εργατικό Κέντρο, εμπορικό κατάστημα του Ιωάννη Κατσικοβόρδου, μετά της Μανής και τώρα του ΟΠΑΠ-Τσουμάνη.

Το κληροδότημα, στη μακροχρόνια διαδρομή του, δεν είχε σταθερό εισόδημα. Αυτό διαμορφώνονταν ανάλογα με τις τοπικές και γενικότερες οικονομικές συνθήκες, όπως οι υποτιμήσεις του νομίσματος, οι πόλεμοι, τα ενοικιοστάσια κλπ. Όμως, όποιο και να ήταν το ύψος του εισοδήματος, συνεχώς βοηθούσε και θα συνεχίζει να βοηθάει τα ορφανά της Πρέβεζας.

Στην αρχή της διαθήκης ο συμβολαιογράφος γράφει: «προσκληθείς παρά του Δημητρίου Μαγγιόρου, επιλεγόμενου και Μπάλκου» και στο τέλος οι μάρτυρες: «Αθανάσιος Ζαλογγίτης βεβαιώνω διά τον αγράμματον Μαγγιώρον Μπάλκον ως αγράμματον. Σωτήριος Κερασοβίτης μαρτυρώ. Βασίλειος Κιτσίλης μαρτυρώ. Ιωάννης Αυγερινός ο και συμβολαιογράφος μαρτυρώ». Αρκετά χρόνια μετά, τα μέλη της οικογένειας αυτής συνεχίζουν να αναφέρονται με δύο ονόματα. Στον κώδικα του ιερού ναού των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης είναι καταχωρισμένες πράξεις στις 1.3.1869 και στις 9.3.1882, τις οποίες υπογράφουν δύο επίτροποι και «διά τον αγγράματον Χρήστον Μαγγιόρο Μπάλκον, Δημήτριος Τριανταφυλλίδης». Τα μέλη της επόμενης γενεάς αφαίρεσαν το πρώτο όνομα με το οποίο αποκάλεσαν τον γενάρχη της οικογένειας οι Πρεβεζάνοι και κράτησαν το δεύτερο που ήταν και το παλαιότερο.

Ο πρώτος Μπάλκος που ήλθε στην Πρέβεζα ήταν μισθοφόρος αξιωματικός των Βενετών από τη Δαλματία, τη σημερινή Κροατία. Το όνομα έχει δαλματική ρίζα (*μπάλκ* = «δάσος») έγραψε ο Πρεβεζάνος φιλόλογος και δημοσιογράφος Ιωάννης Φ. Δημάρατος (1893-1980), ο οποίος εργάστηκε ως συντάκτης της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας* και έγραψε το μακροσκελές λήμμα για την Πρέβεζα.[3]

Το όνομα Μαγγιώρος ο γενάρχης το πήρε στην Πρέβεζα από τον βαθμό που είχε στον στρατό, ο οποίος εκείνα τα χρόνια αποτελούνταν από μισθοφόρους. Οι Βενετοί διατηρούσαν δύο στρατιωτικά σώματα. Τη φρουρά του Κάστρου, που αποτελούνταν από Δαλματούς και Σκλαβούνους (Σλοβένους), και το βοηθητικό σώμα, το οποίο απαρτιζόταν από κατοίκους της Πρέβεζας και ήταν άμισθοι. Οι μισθοφόροι της φρουράς του Κάστρου αποτελούνταν από ομάδες και η κάθε μία είχε δικό της καπετάνιο, πολλοί ήταν συγγενείς του και συνήθως όλη η ομάδα καταγόταν από το ίδιο χωριό. Η Βενετία πάνω από τους καπετάνιους τοποθετούσε αξιωματικό που λεγόταν *Ματζώρος*. Στην πολιτοφυλακή τοποθετούσε δύο αξιωματικούς και έναν μισθοφόρο, τον τυ-

[3] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1932, 657.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μπανιστή. Από τους δύο αξιωματικούς ο ένας ήταν διοικητής και ο άλλος, ο *sergente maggiore*, ήταν υποδιοικητής και είχε όλες τις δουλειές του σώματος και τη μεγαλύτερη επικοινωνία με τους άνδρες, γι' αυτό επιλεγόταν αξιωματικός που να ξέρει ελληνικά.

Ο γενάρχης της οικογένειας είχε στον βενετικό στρατό μία από τις δύο θέσεις των αξιωματικών με το βαθμό του *maggiore*. Αυτός παντρεύτηκε Πρεβεζάνα και έγινε κάτοικος της Πρέβεζας, όπως και οι απόγονοί του. Αυτό, βέβαια, μετά το 1741, γιατί το όνομά του δεν είναι καταχωρημένο στα ονόματα των οικογενειών που συγκρότησαν την κοινότητα της Πρέβεζας.[4]

Το κληροδότημα του Δημητρίου Μπάλκου ή Μαγγιώρου, πέτυχε τον σκοπό του. Ζωντανό παράδειγμα της επιτυχίας του είναι η περίπτωση φίλου μου, που μου είπε: «Τη δεκαετία του 1950 ήμασταν τέσσερα ορφανά ανήλικα αδέλφια, χωρίς κανένα περιουσιακό στοιχείο, εκτός από το μικρό σπιτάκι μας. Πώς τα περνούσαμε ένας θεός ξέρει. Σε λίγες ημέρες ήταν Πάσχα και η μάνα μου είχε απελπιστεί. Τη Μεγάλη Πέμπτη, όμως, από το Δημαρχείο μάς έδωσαν 200 δραχμές (η χρυσή λίρα είχε 300 δραχμές). Αμέσως το κλίμα στο σπίτι άλλαξε. Η μάνα μου αγόρασε ένα ζευγάρι λαστιχένια παπούτσια για μένα και άλλα αναγκαία μικροπράγματα για τις αδελφές μου και με τα υπόλοιπα ψώνισε τρόφιμα και κρέας για το πασχαλινό τραπέζι. Από τότε πέρασαν πολλά χρόνια για να μάθω ότι υπήρχε κληροδότημα γι' αυτόν τον σκοπό».

Τα κληροδοτήματα για να μακροβιώσουν και για να διατηρηθούν ανόθευτες οι εντολές των ευεργετών εξαρτώνται από την καλή διαχείριση των εκτελεστών. Έχουμε παραδείγματα κληροδοτημάτων –όπως του ευεργέτη Κωνσταντίνου Κολοβού, ο οποίος συνέταξε τη διαθήκη του την 20.3.1891, δηλαδή 49 χρόνια μετά τη διαθήκη του Δημητρίου Μπάλκου– τα οποία εξαφανίστηκαν. Ακόμη και τα ακίνητά τους τα ιδιοποιήθηκαν οι ενοικιαστές τους.[5]

Ο Δημήτριος Μπάλκος άφησε επιτρόπους του κληροδοτήματος τον συγγενή του επίσκοπο Ελαίας και αργότερα μητροπολίτη Άρτης και Πρεβέζης (1846-1848) Ιερόθεο, ο οποίος κατοικούσε στην Άρτα και έζησε μόνο έξι χρόνια μετά τη σύνταξη της διαθήκης, καθώς και τον Πέτρο Σκέφερη, ο οποίος διαχειρίστηκε το κληροδότημα μέχρι τον θάνατό του και μετά οι απόγονοί του, δηλαδή όλα τα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Μετά παραχώρησαν τη διαχείριση του κληροδοτήματος στον Δήμο Πρέβεζας.

Ο Δήμος μας, στα χρόνια του Μεσοπολέμου, για να τιμήσει τον ευεργέτη Δημήτριο Μπάλκο έδωσε το όνομά του στον δρόμο που ήταν μέσα από το προτείχισμα του κάστρου του Αγίου Αντρέα και αρχίζει από την οικοδομή του Ιωάννη Ζιάκα και φτάνει μέχρι τη βορειοανατολική πόρτα του προτειχίσματος, όπου βρίσκεται σήμερα το λιμεναρχείο.

---

[4] Βλ. Σταμουλη 1987.
[5] Βλ. Μπετσος 1999.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΒΙΤΑΛΗΣ Φ., 1987, Οι ελαιοθέται της Πρεβέζης. Κείμενα-αποσπάσματα εκ των διαθηκών των ελεοθετών Πρεβέζης, *Ηπειρωτική Εστία* 423-425, 331-335

ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι.Φ., 1932, s.v. Πρέβεζα, στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού*, τ. 20, Αθήνα, 654-658

ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 1999, Θεοφάνειος Σχολή. Ι. Ευεργέτες και δωρητές της. Α. Ευεργέτες: α) Κωνσταντίνος Χρ. Κολοβός, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 36, 87-97

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ.-Α., 1987, Οι οικογένειες της κοινότητας Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 15, 61-70

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οδυσσέας ΜΠΕΤΣΟΣ †

Η συλλογική πολιτική και πολιτιστική κίνηση στην Πρέβεζα την περίοδο 1908-1912[*]

Πρόλογος

Η Πρέβεζα οριστικά δόθηκε στην Τουρκία το 1830. Τότε διοικούσε την Ήπειρο ο νικητής στις μάχες του Φαλήρου και της Ακρόπολης Αθηνών Κιουταχής. Εκείνος έστειλε για διοικητή της έναν αντιπρόσωπό του (τουρκιστί *μουσελίμης*), που ήταν υποδιοικητής τρίτης τάξεως κατά την τότε κρατούσα στη σουλτανική Τουρκία διοικητική ιεραρχία. Ύστερα από λίγα χρόνια (δε γνωρίζουμε πότε) τη διοίκησε Τούρκος υπάλληλος δεύτερης τάξεως (τουρκιστί *μουδίρης*) και μετά από λίγα χρόνια ο διοικητής της έγινε έπαρχος (τουρκιστί *καϊμακάμης*), που είχε προϊστάμενο τον διοικητή της Άρτας, ο οποίος έφερε ανώτερο βαθμό (τουρκιστί *μουτεσαρίφης*). Το 1867 έγινε ο διοικητής της Πρέβεζας μουτεσαρίφης και υποβιβάσθηκε της Άρτας σε καϊμακάμη.

Μετά το 1881 ο μουτεσαρίφης της Πρέβεζας ήταν προϊστάμενος σε τρεις υποδιοικήσεις: της Πρέβεζας, του Λούρου (μετά το 1913 Φιλιππιάδας) και του Μαργαριτίου.[1]

Ύστερα από την απελευθέρωση Ελλάδας και Σερβίας (1828 και 1830 αντίστοιχα) μεγάλη ήταν η απαίτηση τόσο των λαών της Τουρκίας όσο και των Ευρωπαίων φίλων τους να αποκτήσουν ελευθερίες και ισονομία, αλλά και ασφάλεια και ευνομία. Για τον λόγο αυτό πρώτος ο σουλτάνος Μαχμούδ Β΄ το

---

[*] Το παρόν άρθρο υποβλήθηκε από τον Οδυσσέα Μπέτσο (1930-2011) το 1995 προς δημοσίευση στη Συντακτική Επιτροπή των Πρεβεζάνικων Χρονικών. Παρέμεινε, όμως, στο αρχείο του περιοδικού και για άγνωστο λόγο δεν δημοσιεύτηκε. Καθώς η Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού αποφάσισε να αφιερώσει τον ανά χείρας τόμο στη μνήμη του Οδυσσέα Μπέτσου, κρίθηκε σκόπιμη η δημοσίευση αυτού του άρθρου. Από τη θέση αυτήν προτρέπουμε την οικογένειά του να συμβάλλει στη συνέχιση του έργου του και στη μελέτη της προσφοράς του στην τοπική ιστοριογραφία, με την κατάθεση του αρχείου του και των καταλοίπων του σε έναν φορέα όπως τα ΓΑΚ Αρχεία Ν. Πρέβεζας, τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας, ή το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*.

[1] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1986, 227.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1839, με διάταγμά του, που φέρει το όνομα «Χάττι Σερίφ», τους παραχώρησε κάποια δικαιώματα, όχι βέβαια και την ισονομία, που συνδέεται πάντοτε με κάτι άλλο. Συγκεκριμένα με τη διοίκηση του κράτους με σύνταγμα.

Το 1856 ο τότε σουλτάνος αναγκάσθηκε να δώσει κι άλλα δικαιώματα στους υπόδουλους λαούς του με το διάταγμα που φέρει το όνομα «Χάττι Χουμαγιούν». Σημειώνουμε ότι τα σπουδαιότερα από τα δικαιώματα για τους υπόδουλους Έλληνες ήταν η αναγνώριση των κοινοτήτων των διαφόρων υπόδουλων πληθυσμών, ακόμα κι όταν στον ίδιο οικισμό υπήρχαν πληθυσμοί διαφορετικών φυλών και θρησκειών. Άλλο δικαίωμα ήταν η διοίκηση των βακούφικων περιουσιών από μεικτές επιτροπές κληρικών και λαϊκών. Οι δεύτεροι όχι μόνο θα είχαν πάντοτε την πλειοψηφία, αλλά θα ήσαν και αιρετοί των μελών της κοινότητάς τους και θα απέδιδαν λογαριασμό μόνο στις κοινότητές τους και όχι σε άλλη αρχή (πολιτική ή εκκλησιαστική). Αν και τα δικαιώματα που παραχώρησε το «Χάττι Χουμαγιούν», ήταν και περισσότερα και ουσιαστικότερα, εν τούτοις δεν άλλαξαν και πολύ τη ζωή των υπόδουλων Ελλήνων, αφού η Τουρκία εξακολουθούσε να διοικείται με το ίδιο απολυταρχικό καθεστώς.

Το 1870 σουλτάνος στην Τουρκία έγινε ο σπουδασμένος στη Γαλλία Αβδούλ Χαμίτ που αμέσως υποσχέθηκε ότι θα διοικήσει την Τουρκία με σύνταγμα. Πράγματι, ανέθεσε σε νομομαθείς και συνέταξαν το σύνταγμα, αλλά δεν το υπέγραψε ποτέ στα 33 χρόνια της βασιλείας του. Τουναντίον, χρόνο με τον χρόνο γινόταν περισσότερο απολυταρχικός και απαιτητικός στους υπόδουλους λαούς του. Στη διάρκεια της μακρόχρονης βασιλείας του η επιθυμία για διοίκηση της Τουρκίας με σύνταγμα απέκτησε οπαδούς και ανάμεσα στους καθαυτό Οθωμανούς, γιατί με το συνταγματικό πολίτευμα πίστευαν ότι θα επιτύχουν τη διάσωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που με το απολυταρχικό της πολίτευμα κινδύνευε τόσο από τα επαναστατικά κινήματα των υπόδουλών της λαών όσο και από τη βουλιμία των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, που θεωρούσαν κατάλληλη την κατάσταση της Τουρκίας για να της αποσπάσουν επαρχίες και να τις μεταβάλουν σε αποικίες τους.

Η παραπάνω προοδευτική τάξη των Τούρκων κάποτε σύστησε μυστική οργάνωση, που έφερε την ονομασία «Νεοτουρκικό Κομιτάτο», και που κύριο σκοπό είχε να επιβάλει (έστω και με τη βία) το σύνταγμα στην Τουρκία, αυτό που ο σουλτάνος υποσχέθηκε το 1870. Κι όταν κατόρθωσε να πάρει στα χέρια του τη διοίκηση της φρουράς της Θεσσαλονίκης και άλλων πόλεων και πολλές άλλες σπουδαίες στο στράτευμα και στο κράτος διοικήσεις και διευθύνσεις, στασίασε την 11 Ιουλίου 1908 και απαίτησε από τον σουλτάνο να υπογράψει το σύνταγμα, που πριν πολλά χρόνια είχε συντάξει και υποσχεθεί ότι θα προσφέρει στην Τουρκία. Ο σουλτάνος υποκρίθηκε ότι δέχεται να το υπογράψει και να διοικήσει στο εξής την Τουρκία συνταγματικά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το σύνταγμα των Νεότουρκων και τα γεγονότα που επακολούθησαν για την εδραίωσή του

Οι Νεότουρκοι με την παραπάνω δήλωση του σουλτάνου τους ότι δέχεται και να υπογράψει το σύνταγμα του 1876 και να κυβερνήσει την Τουρκία με εκείνο, δεν τον μετακίνησαν από τη θέση του, αλλά δεν έπαψαν και να τον υποπτεύονται. Γι' αυτό και ήταν έτοιμοι να αντιδράσουν σε κάθε στιγμή που ο σουλτάνος τους θα εκδήλωνε διαθέσεις κατάργησης του νεοτουρκικού συντάγματός τους.

Κι όταν ο σουλτάνος, τον Απρίλη του 1909, έχοντας με το μέρος του τη φρουρά της Κωνσταντινούπολης, εκδήλωσε τη διάθεση για κατάργηση του καθιερωθέντος με την πίεση του νεοτουρκικού καθεστώτος συντάγματος, οι Νεότουρκοι κινητοποίησαν εναντίον του στρατό και εθελοντές, που είχαν την έδρα εκτός της Κωνσταντινούπολης, και του επέβαλαν να παραιτηθεί υπέρ του αδελφού του, ο οποίος πήρε, ως σουλτάνος, το όνομα Μωάμεθ Ε΄. Εκείνος ήταν διαλλακτικός και φίλος της ιδέας των Νεότουρκων, ότι η Τουρκία θα σωθεί αν κυβερνηθεί συνταγματικά.[2]

Τα παραπάνω γεγονότα όπως τα παρουσιάζει σε ενθυμήσεις του ένας Πρεβεζάνος

Λεγόταν Ανδρέας Μαμάτης και τις ενθυμήσεις του έχει καταχωρήσει στο *Καθολικό* βιβλίο του Αγίου Κωνσταντίνου της Πρέβεζας. Επειδή τις έχουμε δημοσιεύσει αυτολεξί σε άλλη μελέτη μας,[3] γι' αυτό εδώ θα παρουσιάσουμε περιλήψεις και μερικές χαρακτηριστικές περικοπές τους.

Για την ανακήρυξη του συντάγματος στην Τουρκία γράφει: Ότι η 11.7.1908 ήταν μέρα Παρασκευή και ότι η είδηση έφθασε με τηλεγράφημα από την Κωνσταντινούπολη. Την έκανε γνωστή στους Πρεβεζάνους ο κήρυκας της Πρέβεζας, φωνάζοντάς την δυνατά στον χώρο της Αγοράς της. Ότι οι καταστηματάρχες έκλεισαν αμέσως τα μαγαζιά και συγκεντρώθηκαν, μαζί με τον υπόλοιπο λαό, μπροστά στο τουρκικό διοικητήριο, που δε γνωρίζουμε πού βρισκόταν τότε, ούτε έχουμε κάποια περιγραφή του.[4] Εκεί είχαν συγκεντρωθεί «... άπασαι αι Αρχαί του τόπου ... εν στολή και εκεί ο Διοικητής της πόλεώς μας τουρκιστί απήγγειλε λόγον ...» σχετικό με το γεγονός της κα-

[2] Ψαλτηρας 1992.

[3] Μπετσος 1988, 75-81.

[4] Οι Νεότουρκοι έχτισαν νέο Διοικητήριο, με έσοδα ειδικής φορολογίας των κατοίκων του μουτεσαριφλικίου της Πρέβεζας. Σώζεται και στεγάζει τις δικαστικές υπηρεσίες της Πρέβεζας. Έχει χτιστεί με σχέδιο πτυχιούχου Τούρκου μηχανικού.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θιέρωσης στην Τουρκία συνταγματικού πολιτεύματος. Ότι, όταν τέλειωσε, ο λαός ξέσπασε σε ζητωκραυγές, από τα κάστρα της πόλης έπεφταν κανονιοβολισμοί και οι Τούρκοι, παρουσία των χριστιανών και άλλων, αλληλοασπάζονταν με χαρά, που, σε πολλές περιπτώσεις, έφτανε σε βαθμό εξαλλοσύνης. Γι' αυτό μετά οι Τούρκοι την 11 Ιουλίου κάθε χρονιάς θεωρούσαν ως μέρα χαράς και ευθυμίας.

Σε άλλη ενθύμησή του ο ίδιος μας πληροφορεί ότι ήρθε από την Κωνσταντινούπολη εντολή να γιορταστεί η ανακήρυξη του συντάγματος στην Τουρκία την 15.7.1908 και ότι οι Τούρκοι είδαν το γεγονός αυτό ως μέσο διάσωσης της ακεραιότητας της Τουρκίας από τις αρπαχτικές διαθέσεις των μεγάλων κρατών της Ευρώπης.

Σε επόμενη ενθύμησή του γράφει ότι για τον εορτασμό του συντάγματος της Τουρκίας την 15.7.1908 ήρθε αξιωματικός Τούρκος, που κατάρτισε, μαζί με ντόπιους παράγοντες, το πρόγραμμα της γιορτής και πρωτοστάτησε στον γιορτασμό. Ότι τα μέλη της επιτροπής των χριστιανών της Πρέβεζας πήγαν στη Λευκάδα και συμφώνησαν με τη φιλαρμονική της να έρθει το απόγευμα της 15ης στην Πρέβεζα (τα Επτάνησα είχαν ενωθεί με την Ελλάδα το 1864), η οποία και ήρθε. Ότι στη γιορτή ο χριστιανικός λαός αφού τριγύρισε πρώτα στους δρόμους της Πρέβεζας ζητωκραυγάζοντας για την ελευθερία, τελικά μαζεύτηκε μπροστά στο Διοικητήριο, όπου πρώτος μίλησε ο απεσταλμένος από τους Νεότουρκους αξιωματικός, ύστερα μίλησαν οι Χρ. Μίχας (δάσκαλος της Θεοφανείου Σχολής) και Θεόφραστος Ιωαννίδης (ο οποίος νωρίτερα ήταν υποπρόξενος της Τουρκίας στη Βόνιτσα). Ότι, μετά τους λόγους, η φιλαρμονική έπαιξε διάφορα τραγούδια, τελευταία δε έπαιξε και τον Εθνικό Ύμνο, που υποθέτουμε ότι ήταν ο ελληνικός και όχι ο τουρκικός. Ο λαός μόλις τέλειωσε, ξέσπασε σε ζητωκραυγές, φωνάζοντας δυνατά: «Ζήτω η ελευθερία!». Ότι ύστερα, με τη φιλαρμονική μπροστά, ο λαός κατευθύνθηκε στους τέως στρατώνες των Παλιοσάραγων (της Βάσης, θα λέγαμε σήμερα) και ότι μετά πέρασε από τους κεντρικούς δρόμους της Πρέβεζας και ύστερα διαλύθηκε με τάξη. Ότι τις βράδυνες ώρες ο λαός συγκεντρώθηκε στον χώρο της Βρυσούλας, όπου η Φιλαρμονική Λευκάδας έπαιξε όλη τη νύχτα τραγούδια και γλέντησε ο κόσμος πολύ.

Δεν μπορέσαμε να βρούμε την ομιλία του δασκάλου Χρ. Μίχα. Βρήκαμε, όμως, στα κατάλοιπά του την ομιλία του Θεόφρ. Ιωαννίδη, την οποία πριν είχε δώσει σε τυπογραφείο της Λευκάδας και τύπωσε, προφανώς για να τη μοιράσουν στον λαό, μετά την ανάγνωση της. Θα παραθέσουμε παρακάτω μερικά αποσπάσματά της:

> *Η Τουρκία σήμερον χαιρετίζει, ως ένας άνθρωπος, την ανακήρυξιν του Συντάγματος, αποδεχόμενη εξ αυτού την διάπλασιν νέας Τουρκίας, την διάπλασιν νέου Πολιτειακού καθεστώτος, εμπεδούντος την τάξιν και την*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ασφάλειαν εν τη χώρα, υποβοηθούντος την αδέλφωσιν των Ιθαγενών και αποτρέποντος τας μελετηθείσας επιδρομάς παρ' επήλυδων και ξένων ...

... Η αδέλφωσις πάντων των λαών, Τούρκων, Ελλήνων και Αλβανών και λοιπών, ο απερίγραπτος ενθουσιασμός, τα δάκρυα χαράς, τα οποία άφθονα έρρευσαν ότε ανηγγέλθη η ανακήρυξις του Συντάγματος, μαρτυρούσιν ότι η Ανατολή απεφάσισε να διαπλάση αυτή εαυτήν και να τραπή την μόνην ενδεικνυομένην οδόν σωτηρίας διά γενικής και ριζικής πολιτειακής μεταρρυθμίσεως ...

... Σήμερον δεν υφίσταται πλέον Μακεδονικόν ζήτημα, σήμερον των ξένων αι επιβουλαί και πλεκτάναι κατάκεινται νεκραί και ακίνδυνοι, σήμερον αι ειδικοί μεταρρυθμίσεις, αι εγκαινιάσασαι της Τουρκίας την συστηματικήν απογύμνωσιν επί ζημία Τούρκων, Ελλήνων και Αλβανών, απομένουν απαίσιας μνήμης ενθυμήματα ...

... Εμμένοντες, όθεν, εν τη οδώ ταύτη, τη χαραχθείση παρά των απαράμιλλων εργατών και σκαπανέων της Νεοτουρκικής Ιδέας, βεβαίως μέγα θα επιτελέσωμεν έργον, η δε προς το Σύνταγμα ειλικρινής προσήλωσις απάντων των πληθυσμών της χώρας, η ειλικρινής των κυβερνώντων μέριμνα περί βελτιώσεως της χώρας, θ' αποδείξωσιν την ευεργετικήν του Συντάγματος δράσιν και θα επιτελέσωσιν την διάπλασιν της νέας Τουρκίας ...
Ζήτω ο Συνταγματικός ημών Μονάρχης, Ζήτω το Σύνταγμα, Ζήτω η Πατρίς.[5]

Όμως, την τόση, όλων των λαών της Τουρκίας, χαρά για το σύνταγμα και τα καλά του δεν πρόλαβαν να γευτούν. Και, πριν περάσει χρόνος, έμαθαν ότι ο σουλτάνος Αβδούλ προσπάθησε να το καταργήσει και να επαναφέρει το παλιό απολυταρχικό και θεοκρατικό καθεστώς. Ότι οι Νεότουρκοι της Θεσσαλονίκης (στρατός και εθελοντές) πήγαν στην Κωνσταντινούπολη, χτύπησαν τη φρουρά της, καθαίρεσαν τον Αβδούλ και στη θέση του τοποθέτησαν τον αδερφό του ως σουλτάνο με το όνομα Μωάμεθ Ε΄, όπως και αλλού γράψαμε. Ο παραπάνω ενθυμησιογράφος στο *Καθολικό* του Αγίου Κωνσταντίνου σημείωσε ότι:

Την 14ην Απριλίου του έτους 1909 ανηγγέλθη, διά τηλεγραφήματος εκ Κωνσταντινουπόλεως, προς τας ενταύθα Αρχάς, ότι εγένετο καθαίρεσις του Αυτοκράτορος της Τουρκίας Σουλτάν Αβδούλ Χαμίτ και ανηγορεύθη αυτοκράτωρ του Οθωμανικού Κράτους ο Μεχμέτ Ρισάτ. Ο Σουλτάν

[5] Ο λόγος αυτός και άλλοι δύο, που αποσπάσματα τους θα καταχωρήσουμε παρακάτω, βρίσκονται στη συλλογή μας. Μας τους έδωσε, μαζί με άλλα κατάλοιπά του, η μακαρίτισσα κόρη του Χρυσούλα, λίγα χρόνια πριν τον θάνατό της (1978).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αβδούλ Χαμίτ ήτο εναντίον του Συντάγματος και οπαδός των απολυταρχικών ιδεών και της εφαρμογής εν τω Οθωμανικώ Κρατεί του Ιερού Νόμου (Σερί) και επειδή εις τον Τουρκικόν Στρατόν επικρατούσι ιδέαι Νεοτουρκικαί, εναπομεινάσης μόνον της στρατιωτικής φρουράς της Κωνσταντινουπόλεως με το πνεύμα του Αβδούλ Χαμίτ ...

Στα κατάλοιπα του Θεόφραστου Ιωαννίδη υπάρχει και ο λόγος που εκφώνησε στον γιορτασμό της ανάρρησης στον θρόνο του νέου σουλτάνου. Η ανάρρηση έγινε την 11.4.1909 και ο γιορτασμός τη 14.4.1909. Από το περιεχόμενο του μαθαίνουμε ότι η κάθε κοινότητα της Πρέβεζας (είχε τρεις αναγνωρισμένες: τουρκική, ελληνική και εβραϊκή) γιόρτασε την ανάρρηση σε ναό της την ίδια μέρα και ώρα. Η χριστιανική της Πρέβεζας έψαλε δοξολογία στον Άγιο Χαράλαμπο και εκεί διάβασε ο παραπάνω τον λόγο, του οποίου παραθέτομε μερικά αποσπάσματα.[6]

Γράφει ότι ο γιορτασμός άρχισε με ρίψη 101 κανονιοβολισμών της φρουράς της Πρέβεζας και ότι η καθαίρεση του προηγούμενου σουλτάνου έγινε την 11.4.1909 και η ανάρρηση του νέου την ίδια μέρα και ότι «ο γιορτασμός γίνεται σήμερα» (14.4.). Ότι το επιβληθέν από τους Νεότουρκους σύνταγμα στην Τουρκία την 11.7.1908 μέρα με τη μέρα

... κατεβαραθρούτο υπό του μισοκάλου, μισελευθέρου και επιόρκου πρώην σουλτάνου, μετά τα υπ' αυτού διοργανωθέντα εν τη πρωτευούση απαίσια γεγονότα της 31ης Μαρτίου, και τα οποία, ευτυχώς εγκαίρως ή μάλλον αμέσως, αντιληφθείς ο εν Μακεδονία γενναίος στρατός, σπεύσας μετά εθελοντών πασών των φυλών και θρησκευμάτων, επρόλαβε, αναστηλώσας και αποκαταστήσας το υπονομευθέν και υποβουλευθέν Σύνταγμα, την κρηπίδα ταύτην της ελευθερίας των λαών ...

... Ημείς οι Οθωμανοί μεν, Έλληνες δε την φυλήν, είμεθα πλέον ή πεπεισμένοι ότι θ' αποδειχθή Συνταγματικός Μονάρχης εν Ανατολή [εννοεί ο νέος σουλτάνος] *τοιούτος, οίον αι περιστάσεις τον ενδεικνύουν και απαιτούν, δεν θα είναι ποτέ υπονομεύς των φιλελευθέρων θεσμών, ουδέ ανατροπεύς της τάξεως, ουδέ σφαγεύς χιλιάδων ψυχών, οίος υπήρξεν ο απαίσιας μνήμης εκπεσών τύραννος. Ο εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία Ελληνισμός έχει πλήρη την πεποίθησιν ότι υπό την αιγίδα της Α.Α.Μ. του νέου Σουλτάνου μας Μωάμεθ Ε΄ θα απολαύση των αγαθών αληθούς ελευθερίας, ισότητος και δικαιοσύνης ...*

[Ο νέος σουλτάνος] *... θα αποτελέση αληθώς πρότυπον Συνταγματικού εν Ανατολή άρχοντος, πιστώς στιχούντος τω εν πάσαις ταις Συνταγματι-*

[6] Του λόγου αυτού έχουμε τρία σχέδια. Δεν έχει κανένα κάποια ένδειξη, που να μας γνωρίζει ότι αυτός εκφωνήθηκε στη γιορτή εκείνη. Εμείς κάναμε την επιλογή με δική μας κρίση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καίς χώραις κρατούσι αξιώματι, καθ' ό ο Βασιλεύς βασιλεύει, αλλά δεν κυβερνά ...

Και στο τέλος αναφωνεί με «Ζήτω!»: 1) για τον νέο συνταγματικό σουλτάνο, 2) για το σύνταγμα, 3) για τον γενναίο αυτοκρατορικό στρατό, 4) για την ελευθερία, και 5) για την πατρίδα (που, ασφαλώς, εννοεί τη μεγάλη, δηλαδή την Τουρκία).

Συλλογική πολιτική και πολιτιστική κίνηση στην Πρέβεζα

Μια από τις καλές πλευρές της νέας Τουρκίας, ή καλύτερα της συνταγματικής Τουρκίας, ήταν ότι επέτρεψε την πολιτική και πολιτιστική κίνηση στους υπηκόους της μέσα από εγκριμένα συλλογικά όργανα ή σωματεία. Πρέπει να πούμε ότι είχε επιτραπεί νωρίτερα η δημιουργία επαγγελματικών σωματείων (τουρκιστί *εσναφιών*), στα οποία δεν επιτρεπόταν, όμως, καμιά άλλη δράση από την επαγγελματική τους. Πηγή μας αποκλειστική για την πολιτική και πολιτιστική συλλογική κίνηση της Πρέβεζας την περίοδο 1908-1912, δηλαδή από την επιβολή του συντάγματος των Νεότουρκων μέχρι και την απελευθέρωση της Πρέβεζας (21.10.1912), υπήρξε ο *Κώδικας πρακτικών των εν Πρεβέζη Σχολών*, που ανήκει στην Εφορεία των Σχολών αυτής, της οποίας τα μέλη ήταν αιρετά, πλην του προέδρου της, το αξίωμα του οποίου κατείχε ο κάθε φορά μητροπολίτης Νικοπόλεως. Σε πράξεις του παραπάνω κώδικα βρήκαμε πληροφορίες, που έχουν σχέση τόσο με χώρους της Θεοφανείου Σχολής, όσο και με τη δράση δασκάλου της, αλλά και με τη δράση σωματείου για την οικονομική ενίσχυση του ταμείου της παραπάνω εφορείας. Τα σωματεία που θα αναφέρουμε δεν έχουμε τη γνώμη ότι ήταν τα μοναδικά της παραπάνω περιόδου. Ακόμα, ότι πολύ λίγο (ή καθόλου μερικές φορές) γνωρίζουμε τη δράση που ανέπτυξαν, γιατί δεν προέρχονται από τα αρχεία τους που, παρά τις έρευνές μας, δεν μπορέσαμε να βρούμε κανενός. Ούτε μάθαμε αν σώθηκαν και σε τίνος χέρια βρίσκονται, εφόσον σώθηκαν.

Γνωρίζουμε, ακόμα, από την ίδια παραπάνω πηγή ότι υπεύθυνος για να εγκρίνει το καταστατικό ενός τέτοιου σωματείου ήταν ο δήμαρχος της Πρέβεζας, το αξίωμα του οποίου, στο διάστημα αυτό που αναφερόμαστε, το κατείχε πάντοτε μέλος του Νεοτουρκικού Κομιτάτου της πόλης μας, άγνωστο με ποια διάταξη του νέου συντάγματος, αφού το 1908 οι τουρκικές οικογένειες στην Πρέβεζα (180 περίπου) ήταν πολύ λιγότερες από τις χριστιανικές ή ελληνικές και τις εβραϊκές, που αποτελούσαν αναγνωρισμένες κοινότητες από το διάταγμα «Χάττι Χουμαγιούν» του 1856 και ύστερα. Και διοικόντουσαν με τον δικό τους πρόεδρο και κοινοτικό συμβούλιο. Τα σωματεία που γνωρίζουμε είναι:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Συνταγματικός Πολιτικός Ελληνικός Σύνδεσμος[7]

Δε γνωρίζουμε τίποτε άλλο από το ότι λειτούργησε ένας τέτοιος στην έδρα κάθε τουρκικής υποδιοικήσεως ή επαρχίας ή *μουτεσαριφλικιού*, μόλις επιβλήθηκε το συνταγματικό πολίτευμα στην Τουρκία, και ότι η σύστασή τους υποδείχθηκε από το συνώνυμο της πρωτεύουσας του Τουρκικού Κράτους σύνδεσμο και την ενεργό δράση της εθναρχεύουσας, καθ' όλο το διάστημα της Τουρκοκρατίας, Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας μας. Υποθέτουμε ότι συστήθηκε για να παρακολουθεί την εφαρμογή του συντάγματος και των νόμων της Νέας Τουρκίας στους υπόδουλους Έλληνες.

Λέσχη Ελλήνων της Πρέβεζας

Δε γνωρίζουμε αν τα μέλη της Λέσχης ήταν τα ίδια, που ανήκαν στον παραπάνω Σύνδεσμο ή άλλα. Η εν λόγω Λέσχη αποτελούσε ξεχωριστό σωματείο, με δικό του δηλαδή καταστατικό κλπ. Από τη συνεδρίαση της Εφορείας των Σχολών της Πρέβεζας της 26.8.1909 μαθαίνουμε ότι είχε νοικιασμένο το σπίτι του Δημ. Γαρτζούνη (που σώζεται ακόμα όπως ήταν τότε, ακατοίκητο όμως, σε ισόγειο χώρο του οποίου ήταν τελευταία το τυπογραφείο του Αθ. Τσόκα) και ότι αποφάσισε να ζητήσει την παραχώρηση του στη Θεοφάνειο Σχολή για να στεγάσει σε αυτό το Σχολαρχείο και το Ημιγυμνάσιό της. Για τούτο κάλεσε τον αντιπρόεδρο της Λέσχης (Παν. Κοντογιάννη, δικηγόρο της Πρέβεζας), στον οποίο υπέβαλε το αίτημα κι εκείνος (εξουσιοδοτημένος σχετικά από το Συμβούλιο της Λέσχης) δέχτηκε να κάνει την παραχώρηση, με τον όρο να πληρώνει το ετήσιο μίσθωμα των 25 γαλλικών εικοσοφράγκων η Εφορεία.

Στα κατάλοιπα του Θεόφρ. Ιωαννίδη βρήκαμε και την ομιλία που εκφώνησε στα εγκαίνια της Λέσχης αυτής, όπου πουθενά δε σημειώνει την ημερομηνία που έγιναν. Αποσπάσματα της ομιλίας αυτής θα παραθέσουμε, για να δούμε ποιοι ήσαν οι σκοποί της ύπαρξης της Λέσχης και με ποια μέσα θα επιδίωκε την πραγμάτωσή τους. Αρχίζει με το εξής:

> *Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα και αγαπητοί Συμπολίται. Την πρωτοβουλία ανδρός μεγατίμου και διαπρεπούς τω οποίω πάσα τιμή, ευγνωμοσύνη και χάρις οφείλεται, και τη φιλοτιμώ ενεργεία φιλοπατρίδων και φιλοπροόδων συμπολιτών συνετελέσθη τέλος, η ίδρυσις και εν Πρεβέζη Ελληνικής Λέσχης, της οποίας τα εγκαίνια τελούμεν και πανηγυρίζομεν σήμερον και σκοπός της οποίας είναι το να συνέρχωνται εν αυτή, εν συναδελφώσει τα μέλη της Ελληνικής και Ηπειρωτικής ταύτης Πατρίδος μας και δι' ομιλιών και διαλέξεων, ανταλλάσσωσι τας γνώμας και σκέψεις*

[7] Συνεδρίαση Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 28.1.1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των περί πάντων των διαφερόντων πραγμάτων, προς χειραγώγησιν του δημοσίου Εθνικού φρονήματος, προς προσήκουσαν ενάσκησιν των εκ του Συνταγματικού καθεστώτος απορρεόντων δικαιωμάτων μας και διατηρήσιν των χορηγηθεισών ημίν διά του Συντάγματος ελευθεριών ...
... Κατά το επάρατον παρελθόν, ό,τι είχε συμβή εις την ελευθερίαν του τύπου, παραγνωρισθείσαν και σφοδρώς πολεμηθείσαν επί τη προφάσει της διατηρήσεως της τάξεως, συνέβη και εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ...

Στη συνέχεια αναλύει τον σκοπό της Λέσχης, υποστηρίζοντας ότι στη Λέσχη μπορούν να γίνονται διαλέξεις από επιστήμονες, να συζητούνται τα προβλήματα που θα προκύψουν κατά την εφαρμογή του συντάγματος, τα προβλήματα της πόλης μας (που αφορούν την εκκλησία, την εκπαίδευση, τις εκλογές των αιρετών μελών των διαφόρων σωματείων της και τις επιτροπές των ενοριακών εκκλησιών κ.ά.). Σε αυτή θα καταπολεμείται η τάση του φατριασμού των Πρεβεζάνων, θα προγραμματίζονται και θα διενεργούνται προαιρετικοί έρανοι για φιλανθρωπικούς, εκπαιδευτικούς σκοπούς, για πάσχοντες συμπολίτες κ.ά.

Σε όλη την ομιλία του αυτή δεν αναφέρει πουθενά το όνομα του «μεγατίμου και διαπρεπούς ανδρός», του οποίου ήταν έμπνευση η σύσταση της Λέσχης αυτής, και απορούμε για ποιο λόγο δεν το ανέφερε. Μήπως για να μη προσκρούσει στη μετριοφροσύνη του ή γιατί κατείχε κάποιο εκκλησιαστικό ή πολιτικό αξίωμα, που αν το ανέφερε θα το μάθαιναν οι Νεότουρκοι και θα του δημιουργούσαν προβλήματα. Κατά τη γνώμη μας το πρόσωπο αυτό ανήκε στη δεύτερη κατηγορία και γι' αυτό απέφυγε να σημειώσει το όνομα του. Πάντως αν τούτο είναι αληθές, τότε διαπιστώνουμε ότι οι υπόδουλοι Έλληνες ακόμα και μετά την ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος, πίστευαν ότι κάποτε θα άλλαζαν οι Τούρκοι συμπεριφορά απέναντι τους. Πράγμα που σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα το διαπίστωσαν.

Το οίκημα τους το παρέδωσαν στη Θεοφάνειο Σχολή και τη σχολική χρονιά 1909-1910 στεγάσθηκε σε αυτό το Σχολαρχείο και το Ημιγυμνάσιό της.[8] Δε γνωρίζουμε αν μεταστεγάσθηκε η Λέσχη σε άλλο οίκημα και σε ποιο, ούτε άλλο στοιχείο γνωρίζουμε για τα μέλη, τη δράση τους και την τύχη του αρχείου της.

Πρέπει να πούμε ότι Λέσχη παρόμοια είχαν συστήσει και οι ανήκοντες στο Νεοτουρκικό Κομιτάτο της Πρέβεζας μουσουλμάνοι (Τούρκοι και Αλβανοί) και ότι τελευταίος πρόεδρός της ήταν ο Αλβανός δικηγόρος και δήμαρχος της Πρέβεζας κατά την απελευθέρωσή της Χαλίλ Χουλουσί.[9] Και για τη δράση αυτής, τα μέλη και τη στέγη της τίποτε δεν γνωρίζουμε. Λέσχη είχαν συστήσει οι Νεότουρκοι και στη Φιλιππιάδα.[10]

---

[8] Συνεδρίαση Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 13.9.1909.
[9] Μολοσσός 1913, 558.
[10] Γ΄ Κώδ. Λημογεροντίας Λούρου (Φιλιππιάδας), Αρχείο Μητροπόλεως Νικοπόλεως-Πρεβέζης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ερασιτεχνικός θεατρικός όμιλος «ΑΠΟΛΛΩΝ»

Την ύπαρξη αυτού του θεατρικού ομίλου γνωρίζουμε και από πληροφορίες, που μας είχαν δώσει παλιότερα γέροντες της Πρέβεζας,[11] αλλά και γραφτές από τον παραπάνω κώδικα της Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας, γιατί στεγάσθηκε στο ισόγειο της Θεοφανείου Σχολής, όταν αυτό εγκαταλείφθηκε από το τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, με τη μεταστέγαση των άλλων τμημάτων της (Σχολαρχείου και Ημιγυμνασίου) στο οίκημα Δημ. Γαρτζούνη. Ο όμιλος άρχισε τις θεατρικές παραστάσεις του το καλοκαίρι του 1910. Ο ίδιος μετέτρεψε το ισόγειο του διδακτηρίου, όπου πριν διδάσκονταν τρία τμήματα του τεταξίου τότε τμήματος Δημοτικής της Θεοφανείου Σχολής, σε μια μεγάλη αίθουσα και κατασκεύασε τη σκηνή. Δε γνωρίζουμε αν αγόρασε δικά του καθίσματα ή τα δανείσθηκε αρχικά ή νοίκιασε. Στις αρχές Σεπτέμβρη του 1910 έκανε γνωστό στην Εφορεία των Σχολών της Πρέβεζας, που δοκιμαστικά του είχε παραχωρήσει την αίθουσα, ότι κάλυψε τα έξοδά του και του έμειναν (ως κέρδος) 2.351 γρόσια.

Το ενθαρρυντικό αυτό αποτέλεσμα έκανε την Εφορεία να επιτρέψει του λοιπού στον Όμιλο να διαθέτει για τη βελτίωση της αίθουσας των παραστάσεων (των «εσπερίδων» γράφει) το 1/3 των εισπράξεών του, από δε τα υπόλοιπα 2/3 να παίρνει η Εφορεία, αφού αφαιρεθούν τα έξοδα που τυχόν έκαναν για κάθε παράσταση.[12]

Όταν ο Όμιλος τέλειωσε τις δαπάνες για τη βελτίωση της παραπάνω αίθουσας, η Εφορεία ζήτησε να νοικιάσει την αίθουσα ο Όμιλος, με τον όρο να παίρνει για το ταμείο των Σχολών της τα 2/3 των εισπράξεων του, και όταν εγκαταλείψει την αίθουσα ο Όμιλος να περιέλθουν στην Εφορεία τα υλικά (σκηνή, αυλαία, σκηνικά, καθίσματα κλπ.).

Ο Όμιλος υπέβαλε στην Εφορεία απολογισμό των εσόδων και εξόδων του από παραστάσεις που έκανε το πρώτο εξάμηνο των εργασιών του. Όμως, η Εφορεία διαπίστωσε ότι ο Όμιλος χρέωσε στις δαπάνες του τα 2/3 των εσόδων του αντί του 1/3, όπως είχαν συμφωνήσει. Γι' αυτό αποφάσισε να καλέσει τον πρόεδρο του Ομίλου Δ. Ζαλοκώστα με έγγραφό της στην επόμενη συνεδρίασή της, για να δώσει εξηγήσεις και για να του εκθέσει με κάθε λεπτο-

---

[11] Οι μακαρίτες Κων. Μπάκας, Αλ. Παπαγεωργίου και Γ. Κατσανάκης. Μάλιστα δύο απ' αυτούς μας είχαν απαγγείλει και αποσπάσματα των θεατρικών έργων εκείνων που ο «ΑΠΟΛΛΩΝ» Πρέβεζας παρουσίασε τότε. Στον ίδιο κώδικα, πριν το σύνταγμα των Νεότουρκων, υπάρχει πληροφορία ότι ο Πρεβεζάνος Διονύσιος Καρύδης είχε κάνει επίδειξη σε μαθητές της Θεοφανείου Σχολής (μετά το 1890) ταχυδακτυλουργικών του ικανοτήτων, που τις παρακολούθησαν και ενήλικες.

[12] Συνεδριάσεις της Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 11.9.1910, 21.9.1910, 16.2.1911, 3.5.1911, 5.4.1911, 7.5.1911, 23.5.1911, 16.6.1911, 16.7.1911, 19.7.1911, 27.7.1911, 21.1.1912, 24.5.1912, 16.6.1912.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μέρεια τους όρους για την παραχώρηση της αίθουσας στο εξής.

Στη συνεδρίαση του επόμενου μήνα ήρθε ο παραπάνω πρόεδρος και η Εφορεία του παρουσίασε όλους τους όρους της για την παραχώρηση στο εξής της αίθουσας. Εκείνος υποσχέθηκε να απαντήσει, αφού συζητήσει τους όρους και με τα άλλα μέλη του Ομίλου.

Πράγματι, στη συνεδρίαση του Απρίλη 1911 ο παραπάνω πρόεδρος και το μέλος Μιχ. Ζιάκας προσήλθαν και συζήτησαν τους όρους της παραχώρησης της αίθουσας, αλλά δεν κατέληξαν σε κάποια συμφωνία. Ανέβαλαν τη λήψη της για την επόμενη συνεδρίαση.

Όμως, στο σχετικό κώδικα των πράξεων της Εφορείας δε βρήκαμε άλλη κοινή συνεδρίαση (Εφορείας και Ομίλου), άγνωστο γιατί. Υποθέτουμε ότι τα μέλη του Ομίλου δεν κατόρθωσαν να συμφωνήσουν ως προς τους όρους.

Η Εφορεία στη συνεδρίασή της του επόμενου μήνα, λόγω της σιωπής του Ομίλου, αποφάσισε να στείλει έγγραφο στον Όμιλο, με το οποίο να του γράφει ότι μέχρι το τέλος του τρέχοντα μήνα να εξοφλήσει όσα της οφείλει από τα έσοδα των παραστάσεων του και ότι στο εξής, πρέπει να είναι συνεπής στις συμφωνίες τους. Ακόμα, η απόδοση των οφειλών του είναι αναγκαία, τόσο γιατί τις προϋπολόγισε στα έσοδά της, όσο και γιατί σκοπεύει τα επόμενα έσοδα από τον Όμιλο, να υπολογίσει στον προϋπολογισμό του ταμείου της, που συντάσσει κάθε καλοκαίρι.

Όμως, τα πράγματα στον Όμιλο δεν πήγαιναν καλά ύστερα από έναν περίπου χρόνο δράσεώς του. Τους λόγους δεν γνωρίζουμε. Ίσως αιτία να ήταν οι όροι, που η Εφορεία είχε θέσει στον Όμιλο για την ενοικίαση της αίθουσας, ίσως και άλλες, όπως το 1/3 των εσόδων να μη έφθαναν για την κάλυψη των δαπανών κάθε παράστασης, να είχαν προκύψει διχόνοιες για τη διαχείριση αυτού, οι τουρκικές αρχές να του παρενέβαλαν εμπόδια ή και κάποια δραστήρια μέλη του, για να μη στρατευτούν από τους Τούρκους, να εγκατέλειψαν την Πρέβεζα κλπ.

Εξακολούθησε, πάντως, να λειτουργεί μέχρι την απελευθέρωση της Πρέβεζας κατά περιόδους σπασμωδικά. Τούτο είναι φανερό από επόμενες συνεδριάσεις της Εφορείας, όταν συζήτησε τις σχέσεις της με τον Ερασιτεχνικό Θεατρικό Όμιλο της Πρέβεζας. Στην τελευταία συνεδρίασή της του Μάη 1911 καταχωρείται στο πρακτικό και περίληψη της απάντησης του Ομίλου στις παρατηρήσεις της Εφορείας για την ασυνέπεια του, με την οποία κάνει γνωστά σε αυτήν ότι «... ένεκα σοβαρών λόγων, διαλυθέντος του Ομίλου, δέον η Εφορεία ίνα φροντίση, διά την παραλαβήν της περιουσίας του Ομίλου, εξελέγχουσα και την υπ' αυτού γενομένην διαχείρισιν ...».

Αποφάσισε ύστερα η Εφορεία πρώτα να διορίσει μεικτή επιτροπή, για να κάνει έλεγχο των εσόδων και εξόδων του Ομίλου μέχρι τότε και ύστερα να φροντίσει για την περιουσία του Ομίλου. Η παραπάνω επιτροπή αποτελέσθηκε από το μέλος της Εφορείας Αρ. Βακατάτση (ως πρόεδρό της) και από τα μέλη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του Ομίλου Σ. Κανέλο, Κ. Μαργαρώνη και Παν. Τόλια. Η επιτροπή μελέτησε το θέμα τούτο και υπέβαλε έκθεση, από την οποία προέκυψε ότι ο Όμιλος είχε έλλειμμα, που μπορούσε να καλυφτεί από την αξία των υλικών του, τα οποία με αίτηση του ζήτησε να αγοράσει, για λογαριασμό του, ο μέχρι τότε πρόεδρος του Ομίλου Δ. Ζαλοκώστας, πληρώνοντας, μάλιστα, και όσα ο Όμιλος όφειλε στην Εφορεία από τα έσοδα των παραστάσεών του, καθώς και όσα χρωστούσε σε τρίτους. Έστειλε τον κλητήρα της στην επόμενη συνεδρίασή της και τον κάλεσε, για να πληροφορηθεί αν εξακολουθεί να θέλει να αγοράσει τα υλικά του Ομίλου και να πληρώσει όσα ο Όμιλος χρωστά σε αυτήν και σε τρίτους. Όσο να έρθει στη συνεδρίαση της Εφορείας εκείνος, η Εφορεία συζήτησε αίτηση, υπογραμμένη από 12 μέλη του Ομίλου, στην οποία έγραφαν ότι δεν διαλύθηκε ο Όμιλος, ότι έχει καινούργια διοίκηση (αποτελούμενη από τους Π. Κοντογιάννη, Γ. Ποταμιάνο και Μιχ. Ζιάκα) και ότι ζητάνε να πάρουν αυτοί τα υλικά (περιουσία, γράφει) του Ομίλου, χωρίς να γράφουν αν προτίθενται να πληρώσουν όσα χρωστάει ο Όμιλος στην Εφορεία και σε τρίτους. Και επειδή η λύση αυτή δεν ήταν συμφέρουσα οικονομικά για την Εφορεία, την απέρριψε. Δέχθηκε την πρόταση του Δ. Ζαλοκώστα, ο οποίος ήρθε στη συνεδρίαση και δήλωσε σε αυτήν ότι εξακολουθεί να θέλει όσα πριν πρότεινε στην Εφορεία. Εκείνη δε, ανέβαλε να πάρει σχετική απόφαση.

Πράγματι, ο Δ. Ζαλοκώστας τις αρχές του επόμενου μήνα πλήρωσε στην Εφορεία μόνο όσα ο Όμιλος χρωστούσε σε αυτή (2.105 γρόσια) και υποσχέθηκε να πληρώσει άλλη φορά την αξία των υλικών και όσα ο Όμιλος χρωστάει σε τρίτους. Η Εφορεία αποφάσισε να νοικιάσει την αίθουσα στον εν λόγω, μόλις εξοφλήσει και τα παραπάνω.

Αλλά ο Δ. Ζαλοκώστας μετοίκησε ύστερα στα Γιάννινα χωρίς να πληρώσει όσα παραπάνω γράφουμε, όπως και κανένα νοίκι για την αίθουσα. Η Εφορεία ύστερα πήρε τα κλειδιά από τους οικείους του Ζαλοκώστα και κλείδωσε μέσα τα υλικά του Ομίλου. Όμως, το νέο διοικητικό συμβούλιο του Ομίλου παρουσιάστηκε στον μητροπολίτη και πρόεδρο της Εφορείας και παραπονέθηκε για το κλείδωμα της αίθουσας, την οποία ο Όμιλος είχε νοικιασμένη μέχρι τη 2.9.1911. Και του ζήτησε τα κλειδιά. Η Εφορεία αρνήθηκε την παράδοση των κλειδιών αν πριν δεν εξοφλήσει ο Όμιλος τα 2.600 γρόσια που οφείλει από ενοίκια της αίθουσας. Επενέβη και συμβίβασε τα πράγματα το μέλος της Εφορείας και του Ομίλου Βασ. Μπάλκος (άγνωστο πώς). Και ο Όμιλος πήρε τα κλειδιά της αίθουσας και έκαναν μερικές παραστάσεις μέχρι τη λήξη της μίσθωσης της αίθουσας.

Αρχές του 1912 τα μέλη του Ομίλου Β. Μπάλκος, Μιχ. Ζιάκας, Χρ. Σωτηρέλης και Μιλτ. Μπάλκος, με αίτησή τους, ζήτησαν να νοικιάσουν και πάλι την αίθουσα θεάτρου της Θεοφανείου Σχολής για έναν χρόνο, με ετήσιο νοίκι 20 γαλλικά εικοσόφραγκα και τα περισσεύματα από τις παραστάσεις να δίνουν στο ταμείο της Εφορείας και στους τρίτους, που ο Όμιλος χρωστάει από

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

το παρελθόν.

Η Εφορεία δέχθηκε την αίτησή τους με τον όρο να κάνουν το ετήσιο νοίκι σε 20 τουρκικές λίρες, που να δίνουν σε δύο ισόποσες δόσεις, μια κάθε εξάμηνο, και από όσα τους περισσέψουν από τις εισπράξεις να πληρώσουν πρώτα τα χρέη σε τρίτους του Ομίλου και ύστερα να αρχίσουν να δίνουν στην Εφορεία.

Στην αρχή της μίσθωσης ο Όμιλος φάνηκε συνεπής στο νοίκι. Πλήρωσε δέκα εικοσόφραγκα τον Απρίλη του 1912. Όμως, ύστερα άλλαξε στάση, άγνωστο γιατί. Αυτό έκανε την Εφορεία να ανησυχήσει και αποφάσισε να στείλει στον Όμιλο έγγραφο, με το οποίο του ζητούσε, πριν να λήξει ο Ιούνιος, να δώσει και το υπόλοιπο ποσό του ενοικίου και ό,τι άλλο είχε υποσχεθεί.

Στο σημείο αυτό τελειώνουν οι πληροφορίες των πρακτικών της Εφορείας των Σχολών για τον παραπάνω Όμιλο. Δε γνωρίζουμε τον λόγο ή τους λόγους. Η εν λόγω Εφορεία εξακολούθησε να υπάρχει μέχρι το 1926. Καταργήθηκε ύστερα με νόμο του κράτους.

Φαίνεται ότι με την απελευθέρωση της Πρέβεζας, ο Όμιλος αυτοδιαλύθηκε. Ασφαλώς τα υλικά του Ομίλου έμειναν στην αίθουσα, την οποία αμέσως ύστερα επίταξε ο Ελληνικός Στρατός και τη μετέβαλε σε αποθήκη υλικών του, που κράτησε μέχρι τον Οκτώβρη του 1914.

Πριν τελειώσαμε, πρέπει να πούμε και τα εξής: α) Τον Οκτώβρη του 1910 η Εφορεία των Σχολών Πρέβεζας ενέκρινε να παραχωρήσει την αίθουσα θεάτρου της, ύστερα από συνεννόηση με τον Ερασιτεχνικό Όμιλο, σε επαγγελματικό θίασο, που ήρθε, άγνωστο από πού, στην Πρέβεζα, δίδοντάς της ως μίσθωμα το 1/3 των εισπράξεών του.[13]

β) Από γέροντες, που σήμερα δε ζούνε, είχαμε μάθει ότι μερικά από τα θεατρικά έργα, που ο Όμιλος της Πρέβεζας έπαιξε, πριν το 1912, ήταν «Ιφιγένεια εν Αυλίδι», «Ερωφίλη», «Η θυσία του Αβραάμ», «Γκόλφω» και «Εσμέ», από δε τον μακαρίτη Γ. Αντύπα μάθαμε ότι η αίθουσα αυτή της Θεοφανείου Σχολής χρησιμοποιήθηκε (μέχρι που το 1926 ή 1928 οι αδελφοί Φραγκεσκάτου έφτιαξαν στο ισόγειο του Ακταίου ξενοδοχείου τους αίθουσα θεάτρου με σκηνή) από όλους σχεδόν τους θιάσους που ήρθαν κατά καιρούς στην Πρέβεζα, και ότι σε έναν από αυτούς έπαιζε και η μεγάλη ηθοποιός Νέζερ.

γ) Από το άρθρο του Γιάννη Τάλλαρου στην εφημερίδα του *Αγών* (1959) με τίτλο «Πρεβεζάνικες Αποκριές»[14] (πριν την απελευθέρωση) πληροφορούμαστε ότι την περίοδο των Αποκριών γίνονταν και πολλές καλλιτεχνικές και πνευματικές εκδηλώσεις στην Πρέβεζα την εποχή των Νεότουρκων. Κι ότι «αξιοπρόσεχτες από την πλευρά αυτή, είναι οι θεατρικές παραστάσεις, που δίδονταν τις μέρες αυτές από ερασιτεχνικούς θιάσους». Ακόμα ότι, πριν η

[13] Συνεδρίαση Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 13.10.1910.
[14] ΤΑΛΛΑΡΟΣ 1959.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τουρκική διοίκηση δώσει τη σχετική άδεια, λογόκρινε τα κείμενα των θεατρικών έργων ο Τούρκος διερμηνέας της Ντασίν εφένδης. Το δε κείμενο της «Ιφιγένειας εν Αυλίδι» το απέρριψε και χρειάστηκαν πολλές παρεμβάσεις Ελλήνων και Τούρκων επισήμων να άρει την άρνησή του.

δ) Από τον μακαρίτη Αλ. Παπαγεωργίου ο γράφων, το 1979, πληροφορήθηκε ότι αποσπάσματα αυτών των παραστάσεων έπαιζαν έφηβοι της ηλικίας του σε ανοιχτούς χώρους (υπαίθριους) του κέντρου της Πρέβεζας τις Κυριακές των Αποκριών και της Καθαράς Δευτέρας. Τους είχαν μάθει παρακολουθώντας τις δοκιμές και τις παραστάσεις του ερασιτεχνικού θιάσου νέων της Πρέβεζας, ντυμένοι ανάλογα με τον ρόλο τους. Κι ότι τους ρόλους της «Ιφιγένειας» έπαιξαν οι μαθητές: Γεράσιμος Τρουμπούκης (Ιφιγένεια), Χρήστος Γερογιάννης (Αγαμέμνων), Κωνσταντίνος Κοψιδάς (Κλυταιμνήστρα), Διονύσιος Σταμουλάκης (Αχιλλέας), Χαράλαμπος Βασιλάς (Κάλχας), Ιωάννης Μπιτζιλέκης (Νέστορας), Χαράλαμπος Μιστρέλης (στρατιώτης) και άλλοι που δε θυμόταν.

Ας μας γράψει κάποιος άλλος για τη δράση των μετέπειτα θεατρικών ομίλων νέων της Πρέβεζας. Ένας από εκείνους έπαιξε την επιθεώρηση «Πρεβεζάνα» που έγραψε ο Γιάννης Τάλλαρος. Δεν μπορέσαμε να βρούμε το κείμενό της. Πιστεύουμε ότι το τραγούδι «Πρεβεζάνα» που έχει δίσκος των Καρακώστα και Μπεσίρη θα είναι αυτής της επιθεώρησης.

Ο πρώτος κινηματογράφος της Πρέβεζας

Τον Σεπτέμβρη του 1914 οι Ευάγγ. Ματσαϊδώνης και Α. Μαράτος υπέβαλαν αίτηση στην Εφορεία να τους νοικιάσει την αίθουσα για να κάνουν θεατρικές παραστάσεις, εφόσον ο Στρατός δεχτεί να μεταφέρει τα υλικά του σε άλλη αποθήκη, το νοίκι της οποίας θ' αναλάβουν να πληρώνουν αυτοί. Ζήτησαν ακόμα να τους επιτραπεί να φτιάξουν μικρό δωμάτιο κολλητά πίσω από την αίθουσα, όπου οι ηθοποιοί θα έχουν τις ενδυμασίες τους. Η Εφορεία συμφώνησε τόσο για την ενοικίαση, όσο και για το παραπάνω δωμάτιο, που εκείνοι ύστερα έφτιαξαν με σανίδια. Συμφώνησαν δε να δίνουν για την αίθουσα τον χρόνο 300 δραχμές. Δέχτηκε δε και ο Στρατός να μεταφέρει τα υλικά του σε δύο ιδιωτικές αποθήκες, που εκείνοι του νοίκιασαν και οι παραπάνω ενοικιαστές άρχισαν τις εργασίες σε αυτή, αποφεύγοντας με προφάσεις να πάνε στις συνεδριάσεις της Εφορείας, όπου τους καλούσαν για να υπογράψουν το σχετικό συμφωνητικό και να καταβάλουν το πρώτο νοίκι. Είχαν τους λόγους τους. Γιατί στο δωμάτιο που έφτιαξαν (δήθεν για τις ενδυμασίες των ηθοποιών) εγκατέστησαν γεννήτρια ηλεκτρικού ρεύματος και μηχάνημα προβολής κινηματογραφικών ταινιών. Άνοιξαν δε στα πλευρά της αίθουσας και δύο πόρτες, ύστερα από απαίτηση της πρώτης στην Πρέβεζα Ελληνικής Αστυνομίας, για λόγους ασφάλειας των θεατών χωρίς να πούνε στην Εφορεία τίποτε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

για όσα ετοίμαζαν για τη λειτουργία του πρώτου κινηματογράφου της Πρέβεζας. Όταν έβαλαν εμπρός τις κινηματογραφικές προβολές η Εφορεία φοβήθηκε τόσο από τη λειτουργία της γεννήτριας όσο και από το ηλεκτρικό ρεύμα, που παρήγαγε και τροφοδοτούσε το κινηματογραφικό μηχάνημα και φώτιζε την αίθουσα, μήπως μεταδώσει φωτιά στα ξύλινα τότε πατώματα του ανωγείου. Και αποφάσισε σύντομα να διακόψουν οι ενοικιαστές τη λειτουργία του κινηματογράφου εκείνου, για τους παραπάνω λόγους. Τούτο έπραξαν, αλλά χωρίς να πληρώσουν ούτε ένα νοίκι στην Εφορεία, από την οποία, μάλιστα, ζήτησαν και τα νοίκια που είχαν πληρώσει για τις αποθήκες, όπου ο Στρατός τοποθέτησε τα υλικά (που πριν είχε στην αίθουσα θεάτρου, που εκείνοι νοίκιασαν). Όμως, η Εφορεία απέρριψε την απαίτηση τους αυτή, ως παράλογη.[15]

Γυμναστικός σύλλογος (αποφοίτων Θεοφανείου Σχολής)

Από συνεδρίαση της Εφορείας των Σχολών της Πρέβεζας του Απρίλη 1911 πληροφορούμαστε τη σύσταση Γυμναστικού συλλόγου και ότι υπήρχε σε αυτή αίτηση να της παραχωρήσει το προς τη θάλασσα προαύλιο της Θεοφανείου Σχολής,[16] για εγκατάσταση οργάνων και για άθληση στον χώρο των μελών του συλλόγου, σε ώρες που το τμήμα Δημοτικής της Θεοφανείου Σχολής δεν θα λειτουργεί. Η Εφορεία δέχτηκε να το παραχωρήσει, με τους εξής όρους: α) Η εγκατάσταση των οργάνων να γίνει με δαπάνες του συλλόγου· β) Τούτων να κάνουν χρήση και οι μαθητές του σχολείου, όταν αυτό λειτουργεί· γ) Τα μέλη να χρησιμοποιούν τον χώρο και τα όργανα όταν δεν λειτουργεί το σχολείο· δ) Χρήση να κάνουν μόνο μέλη του συλλόγου· ε) Να χρησιμοποιούν ως είσοδο μόνο την προς τη θάλασσα θύρα του προαυλίου· και στ) όταν διαλυθεί ο σύλλογος, τα όργανά του να ανήκουν στο σχολείο, χωρίς πληρωμή, αφού και για τη χρήση του προαυλίου η Εφορεία δε ζήτησε νοίκι.

Στα μέσα του Ιουλίου του 1911 ο μητροπολίτης ανακοίνωσε στην Εφορεία ότι κάλεσε τον πρόεδρο του Γυμναστικού συλλόγου κ. Δημάρατο και του συνέστησε να απαγορέψει την είσοδο και συγγύμναση με τα μέλη του

---

[15] Αυτό το θέμα είναι εμβόλιμο, γιατί δεν είναι της περιόδου 1908-1912. Αλλά δεν έπρεπε να παραλειφθεί, επειδή ήταν μια ευγενής προσπάθεια, που σε άλλη αίθουσα, αν τότε υπήρχε, θα είχε επιβιώσει και θα είχε ψυχαγωγήσει και μορφώσει τους παλιότερους Πρεβεζάνους πριν οι αδελφοί Φραγκεσκάτου εγκαταστήσουν κινηματογράφο πολλά χρόνια αργότερα. Συνεδριάσεις Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 2.9.1914, 14.10.1914, 8.12.1914, 12.12.1914.

[16] Το προαύλιο αυτό η Σχολική Εφορεία του 1ου Δημοτικού Σχολείου Πρέβεζας, το 1971 παραχώρησε στον Δήμο της Πρέβεζας, με αντιπαροχή, ο οποίος συμπλήρωσε το δικό του οικόπεδο και έχτισε ύστερα το Δημαρχιακό μέγαρο. Ως αντιπαροχή έδωσε στη Σχολική Εφορεία του 1ου Δημοτικού Σχολείου Πρέβεζας (σε αυτήν ανήκε το κτίριο και το οικόπεδο της άλλοτε Θεοφανείου Σχολής) την ισόγεια αίθουσα του Δημαρχιακού Μεγάρου που καλύπτει το άλλοτε ανατολικό προαύλιό της.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

συλλόγου νέων που δεν έχουν τελειώσει τη Θεοφάνειο Σχολή, λόγω κακής συμπεριφοράς τους και άρνησής τους να φοιτήσουν, όταν ήταν παιδιά, στο σχολείο. Ο πρόεδρος υποσχέθηκε να λάβει τα απαραίτητα μέτρα. Όμως, ήταν τέτοια, που σε λίγο το κακό επαναλήφθηκε. Γι' αυτό και εισηγήθηκε στην Εφορεία να καλέσει τον παραπάνω πρόεδρο να της παραδώσει τα κλειδιά της θύρας του προαυλίου και, εφόσον αρνηθεί, να διαταχθεί ο παιδονόμος της Σχολής να κλείσει από μέσα την παραπάνω θύρα. Τούτο και έγινε, όταν ο πρόεδρος και πάλι εμπόδισε τους νέους, που δεν ήταν μέλη του συλλόγου, να συναθλούνται στον χώρο του γυμναστηρίου με μέλη του. Όταν, μάλιστα, έκλεισε ο παιδονόμος τη θύρα από μέσα, εκείνος πήδησε τη μάντρα της αυλής και την άνοιξε και ξαναμπήκαν στο γυμναστήριο-προαύλιο. Όταν δε τον κάλεσε η Εφορεία και του ζήτησε τον λόγο γιατί άνοιξε τη θύρα, απάντησε ότι δε γνώριζε ότι κλείστηκε με εντολή της Εφορείας. Για την παράδοση του κλειδιού αναγκάσθηκαν να υποβάλουν αίτηση, που υπόγραψε ο πρόεδρος και ο γραμματέας τους. Η Εφορεία έκανε δεκτή την αίτηση, όταν βεβαίωσε αυτή το μέλος της Β. Μπάλκος, ότι πήγε ο ίδιος και συμβούλεψε τα μέλη και τους άλλους νέους να μη μπαίνουν με τη βία μέσα.

Ύστερα κανένας νέος, που δεν ήταν μέλος, δεν μπήκε ξανά στο Γυμναστήριο. Η έγκριση της Εφορείας ήταν προσωρινή, γιατί ανέθεσε και στον διευθυντή του Δημοτικού Σχολείου Απ. Μπιτζιλέκη να παρακολουθήσει αν θα ξαναμπούν και να της αναφέρει σχετικά. Εκείνος ανέφερε ότι «... οι προκαλούντες τα ζητήματα ταύτα βαρκάρηδες έπαυσαν να εισέρχονται στο Γυμναστήριο...».[17] Στο σημείο αυτό τελειώνουν οι πληροφορίες των Πρακτικών της Εφορείας των Σχολών. Δεν μπορέσαμε να βρούμε κάποια άλλη πηγή, που να μας πληροφορεί αν ο Γυμναστικός σύλλογος συνέχισε να αθλεί τα μέλη του στον ίδιο χώρο ή αλλού μέχρι την απελευθέρωση της Πρέβεζας από τους Τούρκους, ή αν διαλύθηκε από κάποια αιτία και ποια ή ποιες ήταν.

Λέσχη Σοσιαλιστών Πρέβεζας

Σοσιαλιστική κίνηση στην πρωτεύουσα της ελεύθερης Ελλάδας είναι γνωστό ότι παρουσιάστηκε τη δεκαετία 1890-1900. Στην Πρέβεζα, υπόδουλη ακόμα στους Τούρκους, δεν ήταν δυνατόν να γίνει τέτοια κίνηση πριν το σύνταγμα των Νεότουρκων. Για τη σοσιαλιστική κίνηση στην Πρέβεζα οι πληροφορίες μας προέρχονται από τον ίδιο κώδικα της Εφορείας των Σχολών της. Η πρώτη υπάρχει σε συνεδρίασή της του Ιουλίου 1911. Δάσκαλος της Θεοφανείου Σχολής υπέβαλε αίτηση για αναδιορισμό με τους ίδιους όρους, που τον είχε διορίσει το προηγούμενο καλοκαίρι. Όμως, η Εφορεία ανέβαλε για άλλη συνεδρίαση να αποφασίσει για τον αναδιορισμό του. Είχε πληροφορηθεί ότι είχε

[17] Συνεδριάσεις Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 19.4.1911, 9.7.1911, 16.7.1911, 3.8.1911.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ασπασθεί τις σοσιαλιστικές ιδέες ο εν λόγω δάσκαλος με φανατισμό, συναναστρεφόταν δε τους ομοϊδεάτες του και, το χειρότερο για την Εφορεία, είχε προσπαθήσει τις σοσιαλιστικές ιδέες του να μεταδώσει στους μαθητές του. Και να διαδώσει στους συμπολίτες του με συζητήσεις και απαγγελίες ποιημάτων σοσιαλιστικού περιεχομένου, σε καφενεία της πόλης. Μάλιστα δε ένα από εκείνα τα ποιήματά του τις παραμονές της γιορτής των «Εξετάσεων» του σχολείου του (1911-1912) δίδαξε στους μαθητές του και ανέθεσε να το απαγγείλει μαθητής του στη γιορτή. Οι μαθητές το είπαν στους γονείς τους και από κάποιο γονέα έφθασε η είδηση στην Εφορεία των Σχολών. Εκείνη αμέσως έδωσε εντολή στον διευθυντή του δασκάλου (Λπ. Μπιτζιλέκη) να μη συμπεριληφθεί το παραπάνω ποίημα στο πρόγραμμα της γιορτής. Ακόμα η Εφορεία έμαθε ότι ανήκε στην ομάδα των Σοσιαλιστών της Πρέβεζας, η οποία είχε νοικιάσει κάποιο δωμάτιο για Λέσχη της, όπου και ο δάσκαλος σύχναζε και συσκεπτόταν με εκείνους και ότι στον γιακά του σακακιού του έφερε πάντοτε το σήμα της Σοσιαλιστικής Εταιρείας.

Τα παραπάνω έκαναν την Εφορεία στην επόμενη συνεδρίασή της να κάνει δεκτή μεν την αίτηση για αναδιορισμό του εν λόγω δασκάλου της, αλλά ο πρόεδρός της απαίτησε να κάνει με έγγραφο γνωστές τις εξής παρατηρήσεις της Εφορείας:

> *... Επειδή εφοράθη και ιδία εν ταις παραδόσεσι και δημοσία εν τοις εξετάσεσι διδάσκων και μορφώνων τους παίδας με σοσιαλιστικάς ιδέας, τας οποίας εγκατασπείρει εν τη απαλή των παίδων καρδία, αντί της αληθούς Θρησκευτικής διαπαιδαγωγήσεως. Επειδή η διδασκαλία αύτη δεν περιορίζεται μόνον μεταξύ των μαθητών, αλλά και παρά τω λαώ εντός καφενείων, παρά την υφιλήν αποστολήν αυτού και το καθήκον του. Και επειδή η τοιαύτη διδασκαλία ουχί μόνον παρά της Ι. Μητροπόλεως αυστηρώς απαγορεύεται, αλλά και παρά της Σεβαστής Κυβερνήσεως [τότε η κυβέρνηση ήταν τουρκική] διά διαφόρων τσακερέδων [δηλαδή διατυγών] δεν επιτρέπεται, διά ταύτα η Εφορεία αυστηρώς συνιστά εις τον διδάσκαλον τούτον, όπως του λοιπού απέχει πάσης τοιαύτης διδασκαλίας, είτε προφορικώς είτε και διά ποιημάτων διαδιδομένης, διότι το τοιούτον, όχι μόνον απάδει προς την ιερότητα του επαγγέλματός του, αλλά καθίσταται σοβαρά αφορμή παύσεως αυτού και απαλλαγής από των καθηκόντων του ...*

Η ενέργεια αυτή ανάγκασε τον δάσκαλο εκείνο να αναστείλει τη δράση του προσωρινά.

Η επόμενη σχολική χρονιά (1912-1913) ήταν χρονιά που απελευθερώθηκε η Ήπειρος και άλλες περιοχές της σημερινής Ελλάδας με τους δύο πολέμους που διεξήγαγε, έναν κατά των Τούρκων κι έναν κατά των Βουλγάρων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(Α΄ και Β΄ Βαλκανικός πόλεμος). Ο εν λόγω δάσκαλος τους πολέμους εκείνους δεν τους ερμήνευσε απελευθερωτικούς ή εθνικούς, αλλά με τον τρόπο που τους ερμηνεύουν οι σοσιαλιστές. Ως απελευθερωτικούς της εργατικής τάξης από την τάξη των πλουσίων, η οποία πάντοτε την εκμεταλλεύεται οικονομικά. Και σύνθεσε ένα σχετικό ποίημα με τίτλο: «Έως πότε κακοί πλουτοκράται», το οποίο τις παραμονές της πρώτης επετείου της απελευθέρωσης της Πρέβεζας από τον ζυγό των Τούρκων (21.10.1913), στην οποία το σχολείο του θα έκανε δημόσια σχολική γιορτή, έδωσε το ποίημα τούτο για ανάλυση και αποστήθισή του από τους μαθητές του, με σκοπό ο καλύτερος στην απαγγελία να το παρουσιάσει στη γιορτή.

Την πράξη του αυτή έμαθε μέλος της Εφορείας, την έκανε γνωστή στον πρόεδρό της, ο οποίος έδωσε εντολή να μη περιληφθεί στο πρόγραμμα της γιορτής. Την επομένη μέρα συνήλθε η Εφορεία και αποφάσισε: Να στείλει ο διευθυντής του σχολείου σχετική έκθεση και ο σοσιαλιστής δάσκαλος να παρουσιαστεί προσωπικά και να απολογηθεί σχετικά για την πράξη του. Έγιναν τα παραπάνω στην ίδια συνεδρίαση. Ο διευθυντής προσπάθησε να τον καλύψει, γράφοντας ότι μόνο αυτό το ποίημα δίδαξε και κανένα άλλο. Ο υπόδικος δάσκαλος στην απολογία του, όχι μόνο δε ζήτησε συγγνώμη και μεταμέλεια αλλά υποστήριξε με στόμφο τις ιδέες του, ότι είναι σύμφωνες με τον χριστιανισμό και τις αρχές του Έθνους και ότι το δωμάτιο που αποκαλείται Λέσχη Σοσιαλιστών, δεν είναι τέτοιο, αλλά χώρος όπου στεγάζεται η Συνεταιριστική Εταιρεία τους και όπου συγκεντρώνονται τα μέλη της, για να βρουν τρόπους να βελτιώσουν τα οικονομικά των μελών της.

Ο τρόπος της απολογίας και το περιεχόμενό της έκαναν την Εφορεία να αναβάλει τη λήψη σχετικής απόφασης για επόμενη συνεδρίασή της. Ύστερα από δύο μέρες συνεδρίασε και ξανασυζήτησε την περίπτωση του εν λόγω δασκάλου και αποφάσισε να τον απολύσει διορίζοντας άλλον στη θέση του. Σύνταξε δε και αρκετά αιτιολογημένη απόφαση, όπου αναφέρει τόσο την εντός του σχολείου όσο και την εκτός αυτού στάση του.

Ο απολυμένος, όμως, δάσκαλος Χρ. Μίχας την επομένη μέρα παρουσιάστηκε στον πρόεδρο της Εφορείας και προφορικά ζήτησε συγγνώμη και έδωσε την υπόσχεση ότι δεν θα διδάξει ξανά σοσιαλιστικά ποιήματά του στους μαθητές του αλλά ό,τι το πρόγραμμα προβλέπει, θα κόψει δε κάθε σχέση με τη Λέσχη των Σοσιαλιστών και κάθε διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών του στα καφενεία της Πρέβεζας. Και ζήτησε τον αναδιορισμό του. Ο πρόεδρος του υπέδειξε να αποφανθεί γραπτά στην Εφορεία. Και υπέβαλε την 1.11.1913 σχετική αίτηση με όσα παραπάνω προφορικά υποσχέθηκε. Η Εφορεία συνήλθε, άκουσε την εισήγηση του προέδρου της, διάβασε και την αίτηση του απολυμένου δασκάλου και αποφάσισε να μη προσλάβει τον με πείρα πρωτοβάθμιο διδασκαλιστή Ν. Κούτιμο, που ζήτησε να διορισθεί στη θέση του, αλλά να ξαναδιορίσει τον απολυθέντα, λαβούσα υπόψη τόσο τη συγγνώμη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του όσο και την πολυμελή και φτωχή οικογένειά του, με τον όρο, πριν το διορισμό του, να κληθεί και υπογράψει το παρακάτω υποσχετικό:

> *Αξιούμενος συγγνώμης επί τοις πεπραγμένοις παρ' εμού υπό της Σεβαστής των Σχολών Εφορείας, ομολογώ, διά του παρόντος, ενώπιον αυτής και υπόσχομαι ότι του λοιπού: 1) Ουδέποτε θα διδάξω τους μαθητάς μου εν τη Σχολή ουδέ την ελαχίστην σοσιαλισπκήν ιδέαν, αλλά θα βαδίσω πάντοτε επί τη βάσει του εγκεκριμένου προγράμματος της Ι. Μητροπόλεως. 2) Ουδέποτε θα αναμειχθώ εις οιανδήποτε σοσιαλιστικήν ενέργειαν παρά τω λαώ εφ' όσον τυγχάνω υπάλληλος της Κοινότητος, αλλ' αι πράξεις μου και οι λόγοι μου τόσον εντός της Σχολής όσον και εκτός αυτής, καθώς και εις τας συναναστροφάς μου θα ώσιν τύπος και υποδειγμός ευσυνειδήτου χριστιανού διδασκάλου, αξίου της αποστολής αυτού. 3) Ουδέποτε θα φωραθώ επισκεπτόμενος την σοσιαλιστικήν Λέσχην, την ενταύθα, ουδέ συσκεπτόμενος μετά των σοσιαλιστών, αλλά ως διδάσκαλος θα επιτελώ το καθήκον μου. 4) Θα υπακούω εις την υπό της Εφορείας ανεγνωρισμένην Διεύθυνσιν της Σχολής, εν ή υπηρετώ και θα σέβομαι τας διαταγάς της Σεβαστής Εφορείας, της Προϊσταμένης μου Αρχής και τον Κανονισμόν της Σχολής. Πάσα παράβασις οιουδήτινος των ως άνω όρων θα συνεπάγηται, εν αυθωρεί, την εκ της Σχολής παύσιν μου. Εφ' ώ και υπέγραψα εις ένδειξιν το παρόν υποσχετικόν ενώπιον και της Εφορείας, συνεδριαζούσης, ίνα χρησιμεύση όπου δει ...*[18]

Έτσι, τέλειωσε η περιπέτεια του σοσιαλιστή εκείνου δασκάλου. Αργότερα έγινε (1917) αντιμοναρχικός και τον μετέθεσε το Υπουργικό Συμβούλιο στο 2ο Δημοτικό Σχολείο της Πρέβεζας. Το δε 1921 αντέδρασε δημόσια μέσα στον Αη-Χαράλαμπο στην τελετή του «αναθέματος» κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου. Τούτο είχε ως συνέπεια τη δυσμενή μετάθεσή του στην Εκπαιδευτική Περιφέρεια Παραμυθιάς, εξ αιτίας της οποίας υπέβαλε παραίτηση και έφυγε από την υπηρεσία (1921).[19] Δε γνωρίζουμε αν κάποιο από τα ποιήματά του εκείνα σώθηκε στα κατάλοιπά του ή αν κάποιο έχει δημοσιεύσει σε έντυπο. Οι επιθεωρητές που πέρασαν από την Περιφέρεια της Πρέβεζας από τον Οκτώβριο του 1914 μέχρι την (κατά το 1921) παραίτηση του, γράφουν στις υπηρεσιακές τους

---

[18] Συνεδριάσεις Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 9.7.1911, 19.7.1911, 30.8.1912, 22.10.1913, 28.10.1913, 30.10.1913, 6.11.1913.

[19] Ημερολόγια Επιθεωρητών Δημοτικών Σχολείων Πρέβεζας Π. Κοκκίνη και Γ. Προφαντόπουλου και Πρακτικά Υπηρεσιακού Συμβουλίου Δημοτικής Εκπαιδεύσεως (λεγόταν τότε Εποπτικό Υπηρεσιακό Συμβούλιο) ετών 1917 και 1921, και Μητρώο Σχολείων και Διδασκάλων αυτών. Μάλιστα, ο πρώτος επιθεωρητής γράφει για τον εν λόγω δάσκαλο ότι πιστεύει στον σοσιαλισμό, ότι είναι, όμως, ασταθής στις απόψεις του, αφού αλλάζει συχνά θέσεις, κάποτε δε γίνεται και θρησκόληπτος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εκθέσεις ότι έχει φιλοσοφικές ανησυχίες και έχει γράψει σχετικές μελέτες κ.ά. Μήπως οι απόγονοι του έχουν κάποια από τα παραπάνω γραφτά του; Πολύ θα θέλαμε φωτοτυπίες τους, για να τις παρουσιάσουμε σε άλλο μελέτημά μας.

Φιλόπτωχη Αδελφότητα Πρέβεζας

Την ύπαρξη της παραπάνω αδελφότητας πληροφορούμαστε από συνεδρίαση της Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας του Ιουλίου 1912. Της ανέθεσε η Εφορεία την πώληση εργόχειρων, που είχαν κάνει οι μαθήτριες του Παρθεναγωγείου Πρέβεζας με υλικά που τους έδωσε εκείνη για να τα πουλήσουν, με σκοπό τα χρήματά τους να ενισχύσουν τα έσοδα της Εφορείας, που μισθοδοτούσε, πριν τον Αύγουστο του 1914, το προσωπικό των σχολείων της. Δε γνωρίζουμε αν η αδελφότητα αυτή συστήθηκε στη διάρκεια της επικρατήσεως των Νεότουρκων στην Τουρκία και αν ναι, αν είχε αναγνωρισμένο καταστατικό, όπως τα άλλα σωματεία της περιόδου εκείνης. Ξέρουμε μόνο ότι μέλη της ήταν κυρίες οικογενειών της Πρέβεζας.[20]

Ιδιωτική Σχολή Θηλέων Μαρέντη

Αν και το ιδιωτικό σχολείο δεν αποτελεί σωματείο, το αναφέρουμε, γιατί πιστεύουμε ότι την ίδρυσή του επέτρεψαν οι ευεργετικές διατάξεις του τότε επιβληθέντος στην Τουρκία νεοτουρκικού συντάγματος. Τη σχολή διηύθυνε κάποια κυρία Μαρέντη, για την οποία δε γνωρίζουμε κανένα άλλο στοιχείο (καταγωγή, μόρφωση και σπουδές). Φαίνεται ότι το Παρθεναγωγείο αυτό είχε όσες τάξεις είχε και το της Πρέβεζας κοινοτικό Παρθεναγωγείο (πέντε και, τελευταία, έξι). Από συνεδρίαση της Εφορείας των Σχολών μαθαίνουμε ότι τις προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις στη Σχολή εκείνη έκανε επιτροπή, που διόριζε η παραπάνω Εφορεία. Εκείνη διατύπωσε σε έκθεσή της, που έστειλε στην Εφορεία, ότι οι μαθήτριες της Σχολής εκείνης υστερούν πολύ στα βοηθητικά μαθήματα του προγράμματος, που η Εφορεία είχε συντάξει. Και τέθηκε το ερώτημα αν η επιτροπή πρέπει να φανεί επιεικής στις εξετάσεις ή όχι. Η Εφορεία αποφάσισε να μη φανεί επιεικής, για να αναγκασθεί η κ. Μαρέντη να διδάσκει και τα μαθήματα αυτά με επιμέλεια και επιμονή, όπως τούτο πρέπει να κάνει σύμφωνα με το πρόγραμμα.[21]

[20] Συνεδρίαση Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 2.7.1912.
[21] Συνεδρίαση Εφορείας των Σχολών Πρέβεζας 16.7.1911.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τελειώνοντας, θεωρούμε υποχρέωσή μας να γράψουμε ότι τις κακές πλευρές του νεοτουρκικού συντάγματος για τους υπόδουλους Έλληνες θα έχουμε την ευκαιρία σε άλλο μελέτημά μας να περιγράψουμε, όπως οι πηγές μας τις αναφέρουν. Κι αυτές οι πληροφορίες θα αναφέρονται και στις δύο διοικητικές επαρχίες του νομού μας (Πρέβεζας και Φιλιππιάδας). Για την περιφέρεια Μαργαριτίου δεν έχουμε πληροφορίες, γιατί, αν τέτοιες διασώθηκαν, θα βρίσκονται στα αρχεία άλλης εκκλησιαστικής αρχής, όπου τότε και σήμερα υπάγεται. Σε εκείνο θα γράψουμε και για το παράνομο τμήμα του Ηπειρωτικού Κομιτάτου, που λειτούργησε στην Πρέβεζα και τη Φιλιππιάδα, συμπληρώνοντας όσα γι' αυτό δημοσίευσε ο κ. Γεώργιος Μουστάκης στην Εφημερίδα *Βήμα της Πρέβεζας* του μαθητή μου Δημ. Κατσιπανέλη.[22]

Βιβλιογραφία

[ΜΟΛΟΣΣΟΣ Σ.], *Ιστορία Βαλκανοτουρκικού πολέμου 1912-1913*, Αθήνα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., 1995, Πρόδρομοι αγωνιστές. Απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 390, 11.10.1995, 1, 5· φ. 391, 12.10.1995, 1,5· φ. 392, 13.10.1995, 1, 4-5· φ. 393, 14.-15.10.1995, 1, 4-5· φ. 394, 17.10.1995, 1, 5· φ. 395, 18.10.1995, 1, 4· φ. 396, 19.10.1995, 1, 4-5

ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 1988, Ο Άγιος Κωνσταντίνος της Πρεβέζης, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 19-20, 71-85

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (Βυζάντιος), 1986, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πρεβέζης*, Άρτα

ΤΑΛΛΑΡΟΣ Ι., 1959, Πρεβεζάνικες Αποκριές, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 210, 9.3.1959, 2

ΨΑΛΤΗΡΑΣ Κ.Π., 1992, Αβδούλ Χαμίτ. Ο τελευταίος βάρβαρος ηγεμόνας της Ευρώπης, *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχ. 288, 106-115

[22] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1995.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γιώργος Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Οι Πρεβεζάνοι αξιωματικοί και η δράση τους κατά την κατοχή και την αντίσταση

Η κατοχική κυβέρνηση του στρατηγού Τσολάκογλου, αμέσως μετά την κατάργηση του στρατού, ενέταξε τους αξιωματικούς σε άλλες πολιτικές υπηρεσίες μισθοδοτώντας τους όπως όλους τους δημόσιους υπαλλήλους. Έτσι, οι Πρεβεζάνοι αξιωματικοί και όσοι άλλοι κατοικούσαν στην Πρέβεζα συνεβρίσκοντο στους τόπους της δουλειάς κάθε ημέρα. Μετά από λίγο χρόνο οι αξιωματικοί οργανώθηκαν σε ομάδα με αρχηγό τον Απόστολο Κωνσταντινίδη, τον μεγαλύτερο σε βαθμό και στην επετηρίδα. Ο Απόστολος Κωνσταντινίδης ήταν από το χωριό Κοπάνη των Ιωαννίνων και είχε σύζυγο την Πρεβεζάνα Ελευθερία Μανοπούλου.

Αφορμή για την οργάνωση της ομάδας ήταν η σύλληψη από τους Ιταλούς και ο εγκλεισμός στις φυλακές Μεσολογγίου του ανθυπολοχαγού Γεωργίου Α. Τσακαλώτου, με την κατηγορία ότι επιχείρησε να βρει σκάφος για να αποδράσει και να πάει στη Μάλτα. Ο Τσακαλώτος πριν εισαχθεί στη σχολή των Ευελπίδων είχε φοιτήσει στη σχολή εμποροπλοιάρχων. Για να μη κινδυνεύσουν να συλληφθούν μέλη ή και το σύνολο των αξιωματικών όπως στην περίπτωση του Τσακαλώτου, όλοι μαζί συνέταξαν και υπέγραψαν πρωτόκολλο τιμής με το οποίο δεσμεύονταν στο μέλλον ότι θα κινούνταν ως ομάδα και ποτέ μεμονωμένα. Το πρωτόκολλο αυτό μου έδειξε προ πολλών χρόνων ο Αναστάσιος Μπάλκος· ήταν γραμμένο σε μία σελίδα και υπογεγραμμένο.

Σε μικρό χρονικό διάστημα, τον Ιούνιο του 1942, οι Ιταλοί συνέλαβαν τη νύχτα στα σπίτια τους έξι αξιωματικούς: τον Αλέκο Παπαγεωργίου (ταγματάρχη), τον Κωνσταντίνο Θεοχάρη (υπολοχαγό) και τους εφέδρους Περικλή Τόλια (λοχαγό), Γιάννη Θ. Μουστάκη, Γαβριήλ Λιόντο και Κωνσταντίνο Αθανασόπουλο (ανθυπολοχαγούς).

Η προαναφερθείσα ομάδα αξιωματικών ήταν προετοιμασμένη και έδρασε αμέσως, το επόμενο βράδυ, με τον εξής τρόπο, που μου διηγήθηκε ο Τάκης Μπάλκος, αδερφός του αξιωματικού. Τα μέλη της ομάδας πήγαν στα σπίτια τους λίγο πριν λήξει η ώρα ελεύθερης κυκλοφορίας και αμέσως μετά έφυγαν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από το πίσω μέρος του σπιτιού τους, όπως ο καθένας είχε σχεδιάσει. Οι Ιταλοί καραμπινιέροι τους παρακολουθούσαν και περίμεναν να τους συλλάβουν, μετά την απόσυρση των πολιτών από τους δρόμους. Δεν κατόρθωσαν, όμως, να συλλάβουν κανέναν. Ο Αναστάσιος Μπάλκος, το σπίτι του οποίου είχε είσοδο επί της οδού Παρθεναγωγείου, αμέσως κατέβηκε από την καταπακτή στον κάτω όροφο και έφυγε από την είσοδο αυτού του ορόφου, που ήταν στον άλλο δρόμο, και πήγε στον ναό του Αγίου Χαραλάμπους. Οι ιεροί ναοί προτιμούνταν ως καταφύγια για πολλούς λόγους.

Όταν το ιταλικό αυτοκίνητο, που μετέφερε τους έξι συλληφθέντες αξιωματικούς, σταμάτησε στη μεγάλη πόρτα του σημερινού νεκροταφείου της Πρέβεζας, όπου γινόταν ο έλεγχος των εξερχόμενων και εισερχομένων στην πόλη, τους πλησίασε ο Κωνσταντίνος Σιώρος και είπε στον Γιάννη Θ. Μουστάκη: «Έχετε χαιρετισμούς από τον Αποστόλη Χαλιμά. Είναι μέσα στο νεκροταφείο».

Η πορεία των αξιωματικών που διέφυγαν έγινε νύκτα προς βορρά, σε μικρές ομάδες και σε απόσταση ασφαλείας η μία από την άλλη. Πέρασαν ανατολικά του αρχαίου θεάτρου της Νικόπολης και έφτασαν στη Νέα Σαμψούντα. Εκεί στάθηκαν να περάσουν την ημέρα γιατί ο ανθυπολοχαγός Μάριος Μανιακής είχε θείο τον Γεώργιο Κάφερη, που είχε αλωνιστική μηχανή και είχε την ευχέρεια να τους θρέψει, να τους εφοδιάσει με τρόφιμα για την πορεία τους στα χωριά και, το σπουδαιότερο, να τους κρύψει.

Προ πολλών χρόνων με σταμάτησε στον δρόμο ο κουμπάρος μου Πολύχρονης Φυτρόπουλος και μου είπε: «Στην κατοχή ο Κάφερης μου ζήτησε να κρύψω στο σπίτι μου τρεις αξιωματικούς. Τους δέχθηκα και τους περιποιήθηκα. Το μεσημέρι με βρήκε ο δάσκαλος του χωριού Καλέντζης και μου είπε: „Ποιους κρύβεις στο σπίτι σου;" Του απάντησα: „Κανέναν." Ο δάσκαλος συνέχισε: „Έχεις τρεις αξιὼματικούς. Τους είδε η δασκάλα και τους γνώρισε, γιατί είναι Πρεβεζάνα. Υπάρχει κίνδυνος να το είπε ή να το πει σ' άλλους και να φθάσει στους Ιταλούς." Αμέσως πήγα στο σπίτι μου και το είπα στους αξιωματικούς, ο ένας ήταν ο Μπάλκος, καθώς και στον Κάφερη. Όλοι φοβηθήκαμε και με αγωνία περιμέναμε να νυχτώσει για να φύγουν. Ευτυχώς δεν συνέβη τίποτα». Τότε, στην περιοχή της Νέας Σινώπης και της Νέας Σαμψούντας ήταν εγκαταστημένο ιταλικό πυροβολικό του 26ου Συντάγματος που είχε την έδρα του στο Κανάλι.

Μετά τη Σαμψούντα οι αξιωματικοί ήταν ασφαλείς, γιατί στη διαδρομή τους δεν υπήρχαν Ιταλοί και άνετα έφτασαν στον προορισμό τους. Εκεί διασκορπίστηκαν στα χωριά και σε καλύβες κτηνοτρόφων, γιατί υπήρχε κίνδυνος να μάθουν οι Ιταλοί σε ποιο χωριό έμειναν, να κάνουν επιδρομή για να τους συλλάβουν και να τιμωρήσουν το χωριό. Υπήρχε, όμως, και το πρόβλημα της διατροφής των.

Οι Ιταλοί για να τιμωρήσουν τους αξιωματικούς συνέλαβαν τα μέλη των

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οικογενειών τους. Μεταξύ αυτών συνέλαβαν τη μεγάλης ηλικίας μάνα του Αναστασίου Μπάλκου και τον ανάπηρο αδερφό του. Τους μετέφεραν στη Βόνιτσα και τους έκλεισαν σε στρατόπεδο. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν φρικτές, το σιτηρέσιο ανεπαρκές. Την οικογένεια Μπάλκου την βοήθησε με τρόφιμα ο συμμαθητής του Τάκη Μπάλκου, Παντελής Στούπης, ο οποίος ενημέρωσε και τον ιερέα της Βόνιτσας. Ο παπάς αμέσως είπε σε γυναίκες της ενορίας του, ότι τα φυλακισμένα αδέρφια μας πεινάνε και τους ζήτησε να φέρνουν κάθε Παρασκευή ένα μεγάλο άρτο η καθεμία, τους οποίους ο ιερέας πήγαινε στο στρατόπεδο.

Μετά από τρεις μήνες περίπου οι Ιταλοί μετέφεραν τους αιχμαλώτους στην Κέρκυρα, τους μεν άνδρες στο νησί του παλαιού λοιμοκαθαρτηρίου (Λαζαρέτο), τις δε γυναίκες στην περιοχή της πόλης. Εκεί έμειναν μέχρι τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας (8.9.1943). Τότε οι Ιταλοί τους ελευθέρωσαν. Από την Κέρκυρα, όμως, δε μπορούσαν να φύγουν γιατί οι Ιταλοί αρνήθηκαν να παραδοθούν στους Γερμανούς και εκείνοι απέκλεισαν το νησί και άρχισαν να το βομβαρδίζουν. Τα γερμανικά αεροπλάνα απογειώνονταν από το αεροδρόμιο του Αγρινίου και περνούσαν πάνω από την Πρέβεζα. Μετά άρχισε η αποβίβαση του γερμανικού στρατού και η αιχμαλωσία των Ιταλών.

Μέσα σε αυτό το κακό βρέθηκαν οι αποφυλακισμένοι. Ελεύθεροι μεν, αλλά χωρίς χρήματα, στέγη και τρόφιμα. Η θέση τους ήταν απελπιστική. Για καλή τους τύχη οι Γερμανοί στην Πρέβεζα είχαν επιτάξει το καΐκι *Νικόπολις*, 30 τόνων, του Ντίνου Μπάκα, στον οποίον είχαν δώσει πετρέλαιο για να γυρίσει στην Πρέβεζα με το καΐκι ελεύθερο και άδειο. Οι Γερμανοί δεν ασχολήθηκαν ποτέ με τους συγγενείς των αξιωματικών. Όταν γύρισαν στην Πρέβεζα ύστερα από έναν χρόνο στερήσεων είχαν πρόβλημα με τη διατροφή τους. Όπως μου είπε ο Τάκης Μπάλκος, οι Εβραίοι αμέσως τους πήγαν λίγα τρόφιμα.

Οι Ιταλοί δεν είχαν συλλάβει την οικογένεια του Απόστολου Χαλιμά. Η ταλαιπωρία, όμως, και αυτής της οικογένειας ήταν μεγάλη. Το παιδί του, ο Θεόδωρος, αναφέρει: «Με την βοήθεια του θείου μου Παντελή Τζίμα φύγαμε νύχτα από την Πρέβεζα και μέσα από χωράφια μετά από ταλαιπωρία πάνω σε κάρο φτάσαμε στον Παλαιορόφορο».[1]

Οι συνεχείς μετακινήσεις της οικογένειας με τρία ανήλικα παιδιά, το ένα εκ των οποίων ήταν μωρό, εγκυμονούσαν κινδύνους. Γράφει ο Θεόδωρος: «Τότε ο πατέρας μου [...] για μεγαλύτερη ασφάλεια μάς έστειλε ξανά στη Στρογγυλή, [...] όπου έμελλε να ζήσω τον μεγαλύτερο εφιάλτη της ζωής μου. [...]. Ήταν σούρουπο μιας ημέρας αρχάς Δεκεμβρίου του 1943, όταν εισέβαλαν στο σπίτι που μέναμε δύο ή τρεις άνδρες λέγοντας ότι θέλανε κλινοσκεπάσματα για τους αντάρτες. Η μάνα μου έλειπε [...]. Η γιαγιά μου τα έχασε και δεν έφερε καμία αντίρρηση στην απαίτηση των εισβολέων παραδίδοντας σε αυτούς ό,τι ζήτη-

[1] Χαλιμας 2007, 14.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

σαν. Φεύγοντας με πήραν μαζί τους λέγοντας ότι θα με πήγαιναν στον επικεφαλής των για να μου υπογράψουν τα χαρτιά για τα κατασχεθέντα. Έτσι άρχισε η απαγωγή και η ομηρία μου που κράτησε περίπου 15 ημέρες».[2]

Την περίοδο που οι αξιωματικοί κρύβονταν στα χωριά, στην περιοχή του Ζαλόγγου αναπτύσσονταν οι οργανώσεις του Κ.Κ.Ε. και του Ε.Α.Μ., με το οποίο οι αξιωματικοί είχαν συνεχή επαφή. Ένοπλη ομάδα δεν υπήρχε, ούτε άλλη οργάνωση. Η πρώτη ένοπλη ομάδα του Ε.Λ.Α.Σ. ξεκίνησε τη 15.3.1943, μετά την προσχώρηση των αξιωματικών στον Ε.Δ.Ε.Σ. Τότε ανέλαβαν αμέσως δράση. Επικεφαλής ήταν ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Σπύρος Σκεύης,[3] δάσκαλος στο χωριό Ριζά, ο οποίος μετά από έναν μήνα έφυγε και πήγε στο χωριό του Λιά της Μουργκάνας.

Η οργάνωση του Ναπολέοντα Ζέρβα έγινε γνωστή στην περιοχή μετά την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου (25.11.1942), από τις ειδήσεις του ραδιοσταθμού του Λονδίνου, από την επικήρυξη του Ζέρβα από τους Ιταλούς, με εκατό εκατομμύρια δραχμές και από τις επιχειρήσεις και μάχες των Ιταλών στις περιοχές Βάλτου και Ραδοβυζίων για την εξόντωσή του.

Η συνάντηση του Πρεβεζάνου ανθυπολοχαγού Κωνσταντίνου Παπακωνσταντίνου με τμήμα του Ε.Δ.Ε.Σ. έγινε τυχαία την 25.12.1942. Μετά την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου οι Άγγλοι σαμποτέρ ακολούθησαν τις δυνάμεις του Ζέρβα μέχρι το χωριό Μεγαλόχαρη, γιατί έπρεπε να γυρίσουν στη βάση τους. Θα ερχόταν υποβρύχιο για να τους πάρει, στις ακτές του Ιονίου 4 μίλια νότια της Πάργας, μία νύχτα από τις 22 μέχρι 26 Δεκεμβρίου. Τους 13 Άγγλους,[4] τους συνόδευσε ο υπασπιστής του Ζέρβα Μιχάλης Μυριδάκης με 7 αντάρτες.

Ακολούθησαν την εξής πορεία, από τον Γοργόμυλο έφτασαν στην Κλεισούρα, από τη γέφυρα πέρασαν τον Λούρο ποταμό, την εθνική οδό Πρέβεζας-Ιωαννίνων και από την περιοχή του χωριού Κουκλέσι ανέβηκαν στο βουνό των Παπαδατών στα μαντριά των Σιαρκαίων. «Οι Σαρκένοι [*sic*] μας περιποιήθησαν εξαιρετικώς», γράφει ο Μυριδάκης.[5] Χαράματα με οδηγό τον Θωμά Σιάρκο ξεκίνησαν προς Πολυστάφυλλο, Αλποχώρι, Παλαιοχώρι Μπότσαρη και διανυκτέρευσαν στο σπίτι του παπά Γιώργη (Γ. Κόντου). Με οδηγό το παιδί του παπά Γιώργη πήγανε στο Σούλι στη θέση *Αλογομάντρι*, που ήταν πολύ ωραίο καραούλι. Εκεί πέρασαν την ημέρα. Προτού νυχτώσει ξεκίνησαν για το Τρίκαστρο, εκεί έμειναν σε δύο σπίτια. Πριν, όμως, να ξημερώσει έπρεπε να πάνε σε άλλο λημέρι. Νέο λημέρι τους έγινε το εκκλησάκι της Πανα-

---

[2] ΧΑΛΙΜΑΣ 2007, 24-25.

[3] Πρόκειται για τον Σπύρο Σκεύη τον οποίο αναφέρει ο συγχωριανός του Νικόλαος Γκατζογιάννης στο βιβλίο του *Ελένη*, βλ. ΓΚΑΤΖΟΓΙΑΝΝΗΣ 1983, σποράδην.

[4] Τρεις με νεότερη διαταγή, ο Κρις, ο Έλληνας αξιωματικός του αγγλικού στρατού Θέμης Μαρίνος και ο λοχίας ασυρματιστής Λεν, θα έμεναν στην Ελλάδα.

[5] ΜΥΡΙΔΑΚΗΣ 1948, 70.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γιάς που είναι ανάμεσα από τα χωριά Άνω και Κάτω Σκαφιδωτές. Εκεί περίμεναν τρεις ημέρες από 18 έως 20 Δεκεμβρίου. Ήταν ο τελευταίος σταθμός από τον οποίο έπρεπε να προμηθευτούν φαγητό και ξηρά τροφή για τις ημέρες που θα έμεναν στην ακτή του Ιονίου. Το σημαντικότερο ήταν να βρουν οδηγούς γιατί κανένας δε δεχόταν. Η κάθοδός τους στον κάμπο του Φαναρίου και η παραμονή τους στην ακτή του κόλπου της Κερέτσας ήταν σωστή παγίδα. Ιταλικός στρατός ήταν βορειότερα και νοτιότερα στις ακτές καθώς και στο Καναλάκι. Μπορούσε δε να κινηθεί με αυτοκίνητα από τον Αρχάγγελο και την Παραμυθιά και να κλείνει όλα τα περάσματα. Τελικά, ως οδηγούς βρήκαν τον Κολιό Τριάντη από την Ανω Σκαφιδωτή, τον ζωέμπορο Νίκο Παντό και τον Πέτρο Τριάντη.[6]

Το απόγευμα των Χριστουγέννων ο μόνιμος ανθυπολοχαγός πυροβολικού Κ. Παπακωνσταντίνου από την Πρέβεζα, που κατοικούσε στο σπίτι του παπά στη Λούτσα και κρυβόταν για να ξεφύγει τη σύλληψή του από τους Ιταλούς, πήγε να συναντήσει τον Μυριδάκη, ο οποίος καταγράφει ως εξής τη συνάντησή τους. «Όταν παρουσιάσθη ο ανθυπολοχαγός μου εζήτησεν αν είναι δυνατόν και φύγουν διά το εξωτερικόν οι Άγγλοι, τους οποίους όπως έμαθε έχω μαζί μου, να φύγη και αυτός. Εις ερώτησίν μου διά ποιον λόγον θέλει να φύγη από την Ελλάδα μου απάντησε: „Θέλω να φύγω για να πάω να πολεμήσω και εγω εκεί", „ο αγώνας για μας τους Έλληνας είναι εδώ", του απάντησα, „και όχι έξω· οι Έλληνες που είναι έξω πρέπει κι αυτοί να έλθουν εδώ και όχι να φύγωμεν ημείς απ' εδώ. Άλλωστε αυτό μας το επιβεβαιοί και η παρουσία αυτών των Άγγλων αξιωματικών που έπεσαν από τον ουρανόν εις τα ελληνικά βουνά διά να αγωνισθούν και αυτοί εδώ τον αγώνα των αγώνων, τον αγώνα κάθε Έλληνος και κάθε αγωνιστού που θέλει να αγωνισθή για την Ελλάδα. Αφού ο στρατηγός Ζέρβας είναι εις τα βουνά και μάχεται καθημερινώς εναντίον των κατακτητών, όπως θα γνωρίζης, σεις αξιωματικοί του Ελληνικού στρατού κρύβεσθε στις τούφες και τις κρυψώνες και ζητάτε να φύγετε από την Ελλάδα; Να πάτε που; Σεις που έχετε αναλάβει υποχρεώσεις διά την Ελλάδα, διότι είστε πρώτα-πρώτα Έλληνες, διότι σας εσπούδασε, σας έδωσε αξιώματα, σας εμισθοδότησε και σας μισθοδοτεί ακόμη η δύστυχη αυτή Ελλάς και τώρα που αυτή έχει την ανάγκην σας σεις θέλετε να την εγκαταλείψετε; Άστοχος η σκέψις αυτή εφ' όσον μάλιστα εδώ στην ελληνικήν γην ήρχισεν ο αγών σεις θέλετε να πάτε να γίνετε υποτακτικοί των ξένων ενώ αντιθέτως οι ξένοι πρέπει να έλθουν εδώ και ως βλέπεις ήρχισαν να έρχωνται ήδη [...]." Όταν του ωμίλησα διά τους αγώνας του Ζέρβα, τους οποίους δέον να σημειωθεί ότι εγνώριζεν, μου λέγει ότι κι αυτός είναι ωργανωμένος αλλά εις το Ε.Α.Μ., όπως όλοι οι αξιωματικοί της Πρεβέζης, Κωνσταντινίδης, Χαλιμάς, Μαραγκός, Χρήστου Δημ. Σταμούλης κλπ. Με την αποκάλυψιν του αυ-

[6] ΜΥΡΙΔΑΚΗΣ 1948, 70-76.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τήν κατάλαβα ότι ίσως αυτός να είχεν αποσταλθή να με συναντήσει και από άλλους αξιωματικούς οπότε η προσπάθεια μου στράφηκε προς άλλους ορίζοντας. „Αφού ανήκετε εις το Ε.Λ.Μ. τι θέλετε να φύγετε και τι απελευθερωτικόν αγώνα κάνετε; Ποιος είναι ο αρχηγός σας; [...] Όλοι σεις αξιωματικοί του Ελληνικού στρατού έχετε καμμία θέσιν εις αυτήν την οργάνωσιν; Ποιοι δε διευθύνουν αυτήν την οργάνωσιν; Μήπως εκείνοι τους οποίους σείς εστέλνατε μέχρι χθες εις τον πειθαρχικόν λόχον του Καλπακίου εις την Γαύδον και εις τα ξερονήσια του Αιγαίου; Λυτοί δυστυχώς μου φαίνεται ότι σας διευθύνουν σας που προορίζεσθε και πάλιν να φορέσετε την στολήν του Έλληνος αξιωματικού και να ηγηθήτε του ελληνικού στρατού.“ Αυτά όλα εύρον απήχησιν στη ψυχήν του νεαρού αξιωματικού και ένα δάκρυ εκύλισεν από τα μάτια του. Μου εζήτησε να έχωμεν επαφήν, πλην εγώ του είπα ότι εγώ ήλθα να περιοδέψω την Ήπειρον και να επανέλθω να αναφέρω ωρισμένα πράγματα σχετικά με τον αγώνα εις τον Ζέρβαν και το Σ.[τρατηγείον] Μ.[έσης] Ανατολής. Αν θέλετε όμως, του προσέθεσα, επαφήν να πάρετε με τον ίδιον τον Στρατηγόν Ζέρβαν [...]. Κατόπιν τούτων αναχώρησεν ο νεαρός αν0[υπολοχα]γός κατηφής και λυπημένος».[7] Ύστερα από έναν μήνα ακριβώς, οι αξιωματικοί έστειλαν στη Μεγαλόχαρη άνθρωπο με επιστολή τους ότι θέλουν να οργανωθούν στον Ζέρβα όπως και πράγματι οργανώθηκαν με αφετηρία αυτήν τη συνομιλία.

Ο Κ. Παπακωνσταντίνου μετέφερε όσα είδε και όσα του είπε ο Μυριδάκης στην ομάδα η οποία χωρίς δισταγμούς ομόφωνα συμφώνησε να ενταχθούν στις ένοπλες δυνάμεις του Ζέρβα. Συσκέφθησαν πως πρέπει να ενεργήσουν για να συγκροτήσουν ένοπλο τμήμα, πόσα όπλα, πυρομαχικά πρέπει να έχουν και μία μικρή δύναμη στήριξης στην αρχή προκειμένου να κινηθούν. Όλα αυτά τα διαβίβασαν με γράμμια στον Ζέρβα «δι' ειδικού απεσταλμένου του Λπ. Πανταζή».[8] Μετά τον Μυριδάκη, έγινε και από άλλη κατεύθυνση πρόταση στην ομάδα των αξιωματικών για να προσχωρήσουν στον Ζέρβα. Ο Λλ. Παπαδόπουλος γράφει: «Στην Κοπάνη ο Γεώργιος Δάλλας με πληροφόρησε ότι στην περιοχή της Πρέβεζας κινείται και οργανωτικώς υπέρ του Ε.Λ.Μ. ομάς αξιωματικών επικεφαλής των οποίων είναι ο εκ Κοπάνης Ταγματάρχης Απόστολος Κωνσταντινίδης. Απεφασίσαμε τότε να στείλωμεν τον γαμβρόν του Λάλλα Λοχαγό Αντώνιον Παππάν και συγγενή του Α. Κωνσταντινίδη προς συνάντησιν των με πρότασιν την προσχώρησιν των στον Ε.Λ.Ε.Σ. και ν' αναλάβει ο τελευταίος την Αρχηγίαν την εις Λάκκαν Σουλίου και εις ευρυτέραν ακόμη περιοχήν της Ηπείρου».[9]

Με την είδηση ότι στην περιοχή της Κοπάνης δρούσε η οργάνωση του Ε.Λ.Ε.Σ., βρέθηκε η λύση για το σοβαρό πρόβλημα της αποστολής του μη-

[7] ΜΥΡΙΔΑΚΗΣ 1948, 82-83.
[8] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1976, 32.
[9] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1976, 31.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νύματος με ασφάλεια στο στρατηγείο του Ζέρβα. Τότε, αποφασίστηκε να πάνε στην Κοπάνη ο Απ. Κωνσταντινίδης και ο Απ. Χαλιμάς. Ο Μ. Ντούσιας γράφει: «Στις συχνές μεταβάσεις μου στο χωριό Παλαιορόφορο, περνούσα από τη στάνη του Μαντούση, όπου έβλεπα τους αξιωματικούς Κωνσταντινίδη και Χαλιμά» και συνεχίζει ότι γύρω στις 10 Γενάρη 1943 «μου εκδήλωσαν την επιθυμία τους να πάνε στο χωριό Κοπάνη [...], απ' όπου κατάγονταν ο Κωσταντινίδης. Να ιδώ τους δικούς μου, είπε ο Κωσταντινίδης, και να μάθουμε και για την κίνηση Ζέρβα. Μου πρότειναν να πάω κι εγώ μαζί τους. Αρνήθηκα [...]».[10] Στην Κοπάνη ο Απόστολος Κωνσταντινίδης έγραψε το γράμμα, συναντήθηκε με τον συγγενή του λοχαγό Αντ. Παππά και με άλλους, μεταξύ αυτών και με τον Απ. Πανταζή, ο οποίος με λίγους άνδρες είχε συνάντηση με τον Ζέρβα στη Μεγαλόχαρη. Ένας από τους άνδρες αυτούς στάλθηκε με το γράμμα των αξιωματικών στον Ζέρβα.

Ο Ζέρβας όταν πήρε το γράμμα ζήτησε από τους Άγγλους της στρατιωτικής αποστολής να στείλουν ένα αεροπλάνο με πολεμικό υλικό και ό,τι άλλο χρειάζεται για να συγκροτηθεί ένα ένοπλο τμήμα στην περιοχή Σουλίου. Ο συντονισμός της αποστολής στο Σούλι του υπαρχηγού του Ε.Δ.Ε.Σ. Κομνηνού Πυρομάγλου, με την ένοπλη ομάδα του Αλέκου Ζέρβα, η μετάβαση των αξιωματικών και η ρίψη των υλικών ήταν επιτυχής. Η ομάδα του Αλέκου Ζέρβα, όμως, ανεκλήθη για άλλη επείγουσα ανάγκη.

Οι αξιωματικοί ήξεραν τον Ντούσια ως οπαδό του κόμματος των φιλελευθέρων του οποίου οπαδοί ήταν και αυτοί. Έμαθαν, όμως, από μέλος του Κ.Κ.Ε. ότι είχε προσχωρήσει στο Κ.Κ.Ε., όπως και οι πιο στενοί συνεργάτες του. Είχαν παρατηρήσει δε ότι και οι δικές του ομιλίες αναφέρονταν σε στοιχεία κομμουνιστικής θεωρίας. Ο Μ. Ντούσιας γράφει: «Ο νεαρός αυτός [ο Βασίλης Τσάμης, Σ.τ.Σ.] –νεοφώτιστος στο κομμουνιστικό κόμμα– πιστεύοντας ότι εκπλήρωνε το κομματικό του καθήκον, τους [εννοεί τον λοχαγό Κ. Μαραγκό και τον ανθυπολοχαγό Ν. Τσουκιά, Σ.τ.Σ.] „διαφώτιζε" για τον ιστορικό ρόλο που είχε αναλάβει το Κ.Κ.Ε., και προσπαθούσε να τους μυήσει και να τους κάνει μέλη αυτού του κόμματος. Δεν παρέλειπε να τους αναφέρει και ονόματα που είχαν προσχωρήσει στο Κ.Κ.Ε., ανάμεσα στα οποία του δάσκαλου Σκεύη, του Γρηγόρη Παπαδόπουλου και προ πάντων το δικό μου, για να τους „αποδείξει" ότι το Ε.Α.Μ. δεν ήταν παρά μία κομμουνιστική οργάνωση, που θα ανέτρεπε το σημερινό σαθρό πλουτοκρατικό καθεστώς και θα εγκαθίδρυε το καινούργιο, το κομμουνιστικό καθεστώς κλπ. Όλα αυτά τα 'μαθα αργότερα. Ο νεαρός Β. Τσάμης ενεργούσε με καλή πίστη. Δεν υποψιάζονταν τη ζημιά που προκαλούσε [...]. Ο Μαραγκός ήταν προοδευτικός δημοκράτης αλλά ιδεολογικά αντίθετος με την κομμουνιστική θεωρία και πρακτική. Συνδυάζοντας την προπαγάνδα του νεαρού „διαφωτιστή" με τον

[10] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 89.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τρόπο οργάνωσης του Ε.Α.Μ., είχε συμπεράνει ότι αυτή η οργάνωση ήταν ο „Δούρειος Ίππος" του Κ.Κ. για να καταλάβει με δόλο την εξουσία [...]. Ο νεαρός Βασίλης Τσάμης δεν ήταν ο μόνος που είχε σχηματίσει αυτή τη λαθεμένη αντίληψη για την αποστολή του Ε.Α.Μ. Αναφέρω την περίπτωσή του σαν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα».[11]

Οι αξιωματικοί από την αρχή άκουσαν τις θεωρίες αυτές, έμαθαν ότι ο φιλελεύθερος ομοϊδεάτης τους Μιχάλης Ντούσιας που εμφανίζονταν ως υπεύθυνος του Ε.Α.Μ., είχε προσχωρήσει στο Κ.Κ.Ε. και σχημάτισαν την αντίληψη που αναφέρει ο Ντούσιας. Ομόφωνα δε αποφάσισαν να παραμείνουν αδρανείς, ώσπου να έρθει η κατάλληλη στιγμή, γιατί έκριναν ότι ήταν αδύνατο να κινηθούν με επιτυχία χωρίς τη στήριξη τους από κάποια οργάνωση. Ο ερχομός της ομάδας του Μυριδάκη στην περιοχή και ο προσεταιρισμός της ανεξάρτητης ομάδας του Βασίλη Μπαλούμη από τους αξιωματικούς, δρομολόγησαν την προσχώρησή τους στον Ε.Δ.Ε.Σ. του Ζέρβα.

Η είδηση ότι ο Μαραγκός περιόδευσε και προπαγάνδιζε εναντίον του Ε.Α.Μ., θορύβησε τον Ντούσια,[12] καθώς του ήταν δύσκολο να πιστέψει ότι ο Μαραγκός είχε προσεταιριστεί την ένοπλη ομάδα Μπαλούμη.[13]

Συνεχίζοντας την αφήγηση του ο Μιχάλης Ντούσιας γράφει: «Το μεσημέρι της 25ης του Φλεβάρη έφτασα στη Βρυσούλα και κατευθύνθηκα στο σπίτι του Βαγγέλη Πεπόνη, όπου πίστευα ότι θα συναντούσα τους αξιωματικούς. [...] Ο Πεπόνης είχε καλέσει για τη σύσκεψη περίπου 30 στελέχη από το χωριό του, από το Άνω Κοτσανόπουλο και από την Κρανιά, τα οποία είχαν ήδη συγκεντρωθεί στο σπίτι του. Πήγε να φέρει και τους αξιωματικούς εκεί, για να αρχίσει η σύσκεψη, και εκείνοι εκδήλωσαν την επιθυμία τους να συγκεντρωθούμε στο σπίτι του Γκαραγιώτη. Δεν είχαμε αντίρρηση και πήγαμε εκεί. Με υποδέχτηκαν φιλικά, αλλ' όχι εγκάρδια».[14] Στη συνάντηση αυτήν ο Μ. Ντούσιας μακρυγόρευσε, από τους αξιωματικούς δεν μίλησε κανένας, μόνο ο Κωνσταντινίδης παρέμβαινε. «Τέλος, όταν αναφέρθηκα και πάλι στην υπόθεση Μαραγκού, ο Κωνσταντινίδης μου είπε ότι θα γράψει να έρθει προς συνάντησή του και θα τακτοποιηθεί το ζήτημα».[15]

---

[11] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 107-108.

[12] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 108.

[13] Ο Βασίλης Μπαλούμης, στα τέλη του 1941 σε συμπλοκή κοντά στο Μαργαρίτι σκότωσε έναν από τους Μαργαριτιώτες κρεοπώλες μωαμεθανούς αδελφούς Γκιναίους, οι οποίοι είχαν αρπάξει από τη στάνη του 48 γίδια. Από την ίδια ημέρα φυγοδικούσε και με την προσέλευση και άλλων σχηματίστηκε η πρώτη ομάδα ανταρτών στην Ήπειρο. Την 6.12.1942 με δύο συντρόφους του σκότωσε τον Γιασίν. Βλ. ΚΡΑΨΙΤΗΣ 1986, 70. «Ο Γιασίν Σαντήκ, πρόεδρος του Μαργαριτιού, πριν του 1940 φυγοδίκησε στην Αλβανία και στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο ηγήθηκε Αλβανικού τάγματος, που συνέπραξε με τα ιταλικά στρατεύματα», ΚΡΑΨΙΤΗΣ 1986, 53.

[14] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 109-110.

[15] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 113.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην αρχή της ομιλίας του ο Ντούσιας είπε: «„Συγκεντρωθήκαμε εδώ για να συζητήσουμε για την υπόθεση του Αγώνα μας, μερικοί όμως [...] είναι ανυπομονητικά ξυπνημένοι και μας παρακολουθούν αφ' υψηλού, θα παρακαλούσα να τους καλέσετε στην τάξη." Επρόκειτο για τον τότε ανθυπολοχαγό Αναστ. Μπάλκο (τον αργότερο Αντιστράτηγο και Υπουργό Δημόσιας Τάξης)».[16] Η παρατήρηση του αυτή υποδηλώνει την ατμόσφαιρα στην οποία έγινε η συνάντηση στην οποία ο Ντούσιας εκφώνησε τον μονόλογο του. Λίγες ημέρες πιο μπροστά, για προηγούμενη διαφωνία, γράφει: «Ο Βαγγέλης Πετρώνης μου απάντησε την επομένη κιόλας ημέρα. Μου έλεγε ότι μόλις διάβασαν το γράμμα μου έγιναν έξω φρενών και άρχισαν να με κατηγορούν ότι είχαν πάρει το μυαλό μου αέρα, ότι παρίστανα τον υπερανθρώπου και πολλά άλλα».[17] Οι αξιωματικοί εκτός από την ιδεολογική αντίθεση τους δεν ανέχονταν και την ηγετική εμφάνιση του Μιχάλη Ντούσια. Περισσότερο οι νεότεροι. Ο Αναστάσιος Μπάλκος μου είπε, αναφερόμενος στον Ντούσια: «Όταν εμείς από την αρχή μέχρι το τέλος του πολέμου στην Αλβανία πολεμούσαμε, επικεφαλής διμοιριών και λόχων στην πρώτη γραμμή, εκείνος ήταν τιμίως στην έδρα του 24ου Συντάγματος Πρεβέζης».

Την επομένη το πρωί ο Ντούσιας ζήτησε από τον Απ. Κωνσταντινίδη να πάρει το γράμμα για τον Μαραγκό για να του το δώσει. Εκείνος του είπε ότι θα στείλει έναν αξιωματικό που θα πήγαινε να τον συναντήσει αυτοπροσώπως για να τον διατάξει να συμμορφωθεί με την εντολή του. Σε λίγο πήγε στο σπίτι που έμενε, ο Πρεβεζάνος μόνιμος ανθυπολοχαγός Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου με τον οποίο ξεκίνησαν μαζί για την Αηδόνια. Στην πραγματικότητα ο αξιωματικός πήγε για να ενημερώσει τον Μαραγκό για τις επόμενες κινήσεις των αξιωματικών, αλλά και τον λοχαγό Απ. Χουλιό που κινούνταν τις νύχτες στο χωριό του ανατολικού Φανερίου και όρκιζε επιτροπές του Ε.Λ.Ε.Σ. και σπαδούς.

Σε δύο ημέρες οι αξιωματικοί έφυγαν από τη Βρισοχώρι και πήγαν στο μοναστήρι του Ρομανού, που είναι στον νομό Ιωαννίνων στις ανατολικές πλαγιές του Σμόλικα. Όταν ο Μιχάλης Ντούσιας έμαθε τη φυγή των αξιωματικών και για την αναμενόμενη προσχώρηση τους στον ενοπλο Ε.Λ.Ε.Σ. κάλεσε τους συνεργάτες του και τους εξήγησε «ότι με την προσχώρηση των αξιωματικών στον Ε.Λ.Ε.Σ. η οργάνωσή μας θα δεχόταν πλήγμα γιατί την παρουσία τους στις γραμμές μας, την είχαμε επικαλεστεί, περισσότερο απ' ό,τι έπρεπε, και η συμπαράστασή τους μαζί μας είχε βοηθήσει αναμφισβήτητα στην πανεθνική οργάνωση του λαού μας. Δεν πρέπει να υποτιμούμε το γεγονός ότι το γύλινο γοητεύσαν τις μάζες, τους είπα. Συμφωνήσαμε πως το στελέχη μας θα πρέπει να κινητοποιηθούν αμέσως σε μία σύντομη διαφωτι-

[16] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 110.
[17] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 164.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στική καμπάνια– για να επισημάνουν στο λαό μας τον κίνδυνο για τη διάσπαση του Αγώνα, διάσπαση που την κατευθύνουν σκοτεινές δυνάμεις που φοβούνται την ενότητα του λαού μας. Συμφωνήσαμε επίσης, ότι πρέπει να επισπεύσουμε την οργάνωση ένοπλης ομάδας».[18]

Η Νομαρχιακή Επιτροπή του Ε.Α.Μ. κυκλοφόρησε προκήρυξη με οξύτατους χαρακτηρισμούς για τους αξιωματικούς και την κίνηση τους. Η υπόθεση αυτή απασχόλησε την οργάνωση και τη διαφώτισή της αποκλειστικά για αρκετό διάστημα. Στις αρχές Απριλίου αποφασίστηκε να κινητοποιήσουν πολλούς ένοπλους οπαδούς και μη από τον ευρύτερο χώρο, για να κυκλώσουν το αρχηγείο των αξιωματικών που ήταν στο μοναστήρι του Ρωμανού και να αξιώσουν τηλεσιγραφικά οι αξιωματικοί να εγκαταλείψουν την περιοχή της Λάκκας Σουλίου.

Οι αξιωματικοί οργάνωσαν μεθοδικά την επιχείρηση τους και εξελίχθηκε με ακρίβεια. Μαζί με αυτούς έφτασε στον Ρωμανό και ο υπαρχηγός του Ε.Δ.Ε.Σ. Κομνηνός Πυρομάγλου, με την ομάδα του Αλέκου Ζέρβα. Αρκετοί αξιωματικοί από τα γύρω χωριά με μερικούς ενόπλους άνδρες και ο Άγγλος αξιωματικός Τομ Μπάρνες ο οποίος επέλεξε και οργάνωσε τον χώρο που θα γινόταν η ρίψη οπλισμού, πυρομαχικών και υλικών ένδυσης. Αμέσως μετά οι αξιωματικοί της ομάδας Κωνσταντινίδη και οι άλλοι άρχισαν να οργανώνουν μικρές ένοπλες ομάδες. Ο Ε.Δ.Ε.Σ. στην περιοχή είχε επιτροπές Εθνικού Αγώνα, που τις είχε κάνει ο Μυριδάκης τον Δεκέμβριο. Ο Μυριδάκης γράφει: «Γράψαμε ύστερα και στη Λάκκα-Σούλι που βρίσκονταν ο αδελφός του Στρατηγού Αλέξανδρος με μία ομάδα και ο Πυρομάγλου, που είχαν σταλεί, ύστερα από σχετική επιστολή του ταγματάρχη Απ. Κωνσταντινίδη, για οργάνωση αρχηγείου Ηπείρου του Ε.Δ.Ε.Σ. – ευτυχώς δε τούτο είχε επιτευχθεί πριν από τρεις μέρες δηλ. στις 9.3.43, για να επιστρέψουν το γρηγορότερο στο Κλειδί και με κάθε προφύλαξη».[19]

Την 18η Απριλίου πήγε στον Ρωμανό ο αρχηγός της αγγλικής αποστολής Μάγιερς, για να υποδεχθεί στον χώρο τους Άγγλους αξιωματικούς που έστειλε το στρατηγείο της Μέσης Ανατολής, στην Αλβανία. Ο Μάγιερς γράφει: «Ο Τομ Μπάρνες μου είπε ότι δύο μέρες πρωτύτερα αρκετές εκατοντάδες ελασίτες είχαν κυκλώσει τον ψηλό πέτρινο περίβολο του μοναστηριού και οι αρχηγοί τους Γεωργιάδης και Αναγνωστάκης [...] είχαν απαιτήσει την χωρίς όρους παράδοση των ανταρτών του Ε.Δ.Ε.Σ. που βρίσκονταν μέσα. Ο Τομ αρνήθηκε φυσικά να δεχθεί ένα τέτοιο τελεσίγραφο και προειδοποίησε τον Γεωργιάδη ότι αν χτυπούσαν οι άνδρες του, δε θα δίσταζε να πει στον ταγματάρχη Κωνσταντινίδη (τοπικό αρχηγό του Ζέρβα) ν' ανοίξει πυρ. Οι αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ., που είχαν κυκλώσει το μοναστήρι ήταν ένα απερίγραπτο πλή-

[18] ΝΤΟΥΣΙΑΣ 1987, 116.
[19] ΜΥΡΙΔΑΚΗΣ 1948, 228.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θος και τους είχαν μαζέψει από τα χωριά τους, προφανώς γι' αυτό το σκοπό μόνο. Ύστερα από εικοσιτέσσερις ώρες πολιορκίας η μπλόφα τους τέλειωσε και σκορπίστηκαν μόνοι τους χωρίς να ρίξουν ντουφέκια. [...] Μόλις είχα αρχίσει να αναρωτιέμαι πως θα μπορούσα να βρω τον Γεωργιάδη και να του πω τι σκεφτόμουν για λογαριασμό του, όταν έλαβα ένα μήνυμα από μέρους του που με καλούσε να παρακολουθήσω μια συγκέντρωση του Ε.Λ.Α.Σ. το άλλο απόγευμα. Αν και δεν ήξερα περί τίνος πρόκειται δέχτηκα αδίσταχτα. [...] Φτάνοντας με το Θωμά στο χωριό Ρωμανός, οδηγηθήκαμε στην αυλή του σχολείου όπου βρήκαμε συγκεντρωμένους διακόσιους πενήντα περίπου αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ. Παρατήρησα ότι μονάχα το ένα τέταρτο από αυτούς ήταν οπλισμένοι και όλοι αυτοί είχαν σταθεί στις πρώτες σειρές. Ύστερα από μία παρωδία επιθεώρησης, το τμήμα στάθηκε στην „ανάπαυση" και μένα με πήραν λίγο παράμερα για να συζητήσω με τους αρχηγούς των διαφόρων ομάδων. [...] Μετά ένας άλλος Έλληνας, από τον κύκλο που είχε δημιουργηθεί γύρω μου, μου είπε ότι οι αντάρτες που είχαν συγκεντρωθεί εκεί ήταν πολύ δυσαρεστημένοι και ότι οι αρχηγοί τους δεν θα μπορούσαν να τους εμποδίσουν να χτυπήσουν το μοναστήρι, αν ο αξιωματικός του Ζέρβα Κωνσταντινίδης και οι αντάρτες του δεν υπόσχονταν να εγκαταλείψουν την περιοχή μέσα σε δύο μέρες. [...] Επέμειναν ότι τους ήταν αδύνατο να ελέγξουν τους άντρες τους, ότι, ακόμα κι αν αυτά που έλεγα ήταν αλήθεια, οι άντρες αυτοί θα χτυπούσαν τους αντάρτες του Κωνσταντινίδη και θα γινόταν φοβερό μακελειό, προς ζημιά του αγώνα ενάντια στον κοινό εχθρό, αν οι αντάρτες του Ε.Λ.Ε.Σ. δεν εγκατέλειπαν την περιοχή. Ύστερα από δύο περίπου ώρες παρόμοιας συζήτησης, είπα στους επικεφαλής των ομάδων ότι ήθελα να μιλήσω ο ίδιος στους άντρες τους. Το δέχτηκαν πρόθυμα. Σε λίγο μετάνιωσα για το λάθος μου! [...] Σε λίγο αντιλαμβανόμουν καθαρά ότι ανάμεσα στις γραμμές των ανταρτών είχαν τοποθετηθεί „πολιτικοί καθοδηγητές" για να μας απευθύνουν δυσάρεστες κι αδέξιες ερωτήσεις. [...] Έπαψα ν' απαντώ στις ερωτήσεις και είπα στους συγκεντρωμένους ότι για μένα τουλάχιστον, η κατάσταση ήταν ξεκαθαρισμένη. Για το Αρχηγείο της Μέσης Ανατολής, δεν είχαν κανένα δικαίωμα ούτε να διατάξουν τον Κωνσταντινίδη να φύγει από την περιοχή, ούτε να τον χτυπήσουν. Αν έκαναν κάτι τέτοιο, είτε με, είτε χωρίς την συγκατάθεση των αρχηγών τους, το ελληνικό αίμα θα έπεφτε στα κεφάλια τους. [...] Λίγο πριν ξεκινήσω κατέφθασε στην πύλη του μοναστηριού ένας αγγελιοφόρος του Ε.Λ.Α.Σ. και ζήτησε να με δει. Μου είπε ότι ο Γεωργιάδης τον έστειλε να μου αναφέρει ότι είχε „κάμει πάλι τους άντρες τους να πειθαρχήσουν" και ότι τους είχε στείλει στα χωριά τους. Μισή ώρα αργότερα έφευγα πάλι για το στρατηγείο μου που τώρα θα το έβρισκα στα Θεοδώριανα. [...] Το απόγευμα της ίδιας μέρας φτάσαμε στο σίγουρο στρατηγείο του Πίσπερη, στη Χώσεψη. Του ανάφερα την προσβλητική συμπεριφορά του Ε.Λ.Α.Σ. στο Ρωμανό. Υποσχέθηκε να στείλει αμέσως έναν και-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νούριο διοικητή εκεί.»[20]

Η αποτυχία της επιχείρησης αυτής είχε συνέχεια στις τάξεις των στελεχών της εαμικής παράταξης. Ο Μιχάλης Ντούσιας γράφει: «[...] παίρνω σημείωμα από το Βαγγέλη Πεπόνη με το οποίο με καλούσε να πάω επειγόντως στη Βρυσούλα, όπου βρισκόταν ανώτατο στέλεχος της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. και ζητούσε συνάντηση μαζί μου. Έφυγα αμέσως με το σύνδεσμο [...]. Στο σπίτι του Βαγγέλη συνάντησα αυτό το στέλεχος. Μου συστήθηκε ότι είναι του Ηπειρωτικού Γραφείου του Κ.Κ.Ε., και της Πανηπειρωτικής Επιτροπής του Ε.Α.Μ. Το όνομα του Νίκος Γεωργιάδης. Ήταν το ψευδώνυμο του παλαίμαχου αγωνιστή, ανώτατου στελέχους του κόμματος και συνδικαλιστή Γιάννη Γουλιμάρη».[21] Αυτός είπε στον Ντούσια: «„Ποιος σου έδωσε το δικαίωμα να κυκλώσεις τους εδεσίτες και να αξιώσεις να φύγουν από το Σούλι; Δεν καταλαβαίνεις, ότι με την ενέργειά σου αυτή έχεις εκθέσει την οργάνωσή μας, το Ε.Α.Μ., στα μάτια των συμμάχων μας Άγγλων; Δε σεβάστηκες ούτε την παρουσία εκεί του αρχηγού της στρατιωτικής αποστολής του συμμαχικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής, συνταγματάρχη Έντυ Μάγιερς; Ώστε έχουμε εμπιστευτεί την τύχη του Κινήματος σε τόσο ανεύθυνα και πολιτικά ακατατόπιστα πρόσωπα; Ευτυχώς που έφτασα έγκαιρα και ματαίωσα αυτό τον –επικίνδυνο για ολόκληρο το κίνημα– εξτρεμισμό σας.“ Και συνεχίζοντας μου ανέπτυξε μία ατελείωτη επιχειρηματολογία πάνω στη βάση πως η διατήρηση άριστων σχέσεων με τη συμμαχική στρατιωτική αποστολή είναι μια πρωταρχικής σημασίας πολιτική γραμμή του κόμματος και του Ε.Α.Μ. [...] Ωστόσο, απάντησα στο Γεωργιάδη: „Η τιμή για την αξιέπαινη, κατά τη γνώμη μου, αυτή πράξη δεν ανήκει σε μένα. Ανήκει σε μια ομάδα πατριωτών Παργινών και άλλων στελεχών της περιοχής Σουλίου [...]“».[22]

Η παρουσία του αρχηγού της συμμαχικής αποστολής συνταγματάρχη Έντυ Μάγερ στην περιοχή ήταν απρόβλεπτη και δεν είχε σχέση με τα γεγονότα. Αυτοί, όμως, που αποφάσισαν και σχεδίασαν την επιχείρηση, έπρεπε να γνώριζαν ότι από ημέρες ήταν στην περιοχή ο Άγγλος αντισυνταγματάρχης Τομ Μπάρνες. Επομένως δεν έλαβαν καθόλου υπόψη τους ή δεν γνώριζαν τη γραμμή του κόμματος, για την οποία μίλησε ο γραμματέας του γραφείου Ηπείρου Ν. Γεωργιάδης. Από στρατιωτική πλευρά δεν γνώριζαν την ένοπλη δύναμη του Ε.Δ.Ε.Σ. τη δεδομένη στιγμή και δεν υπολόγισαν ότι το μοναστήρι ήταν σωστό οχυρό και ως επιτιθέμενοι θα είχαν απώλειες. Οι άνδρες που ήταν μέσα, ήταν αρκετοί, είχαν πλούσιο οπλισμό, πολλά πυρομαχικά, τρόφιμα και μπορούσαν να κρατήσουν όσο χρόνο χρειάζονταν, ώσπου να έλθουν οι ένοπλες ομάδες που είχαν συγκροτήσει οι Πρεβεζάνοι, οι Γιαννιώ-

[20] Myers 1975, 152-157.
[21] Ντουσιας 1987, 142.
[22] Ντουσιας 1987, 143.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τες αξιωματικοί και οι οπλαρχηγοί της περιοχής, οι οποίοι, μετά την ίδρυση του αρχηγείου Ηπείρου, για να πάρει υπόσταση, είχαν αναπτύξει μεγάλη δραστηριότητα για τη δημιουργία ενόπλων τμημάτων. Εάν, ακόμα, η επιχείρηση αυτή ήταν «μπλόφα» –όπως τη χαρακτήρισε ο αντισυνταγματάρχης Τομ Μπάρνες–, πάλι η επιτυχία της εξαρτιόνταν από τη δύναμη πυρός, την οργάνωση και διάταξη των αντιπάλων δυνάμεων.

Για την άμεση δράση της ομάδας των αξιωματικών και για την επίδραση που είχε η προσχώρηση τους στην εξάπλωση του Ε.Δ.Ε.Σ., ο Αλ. Παπαδόπουλος –ο πρώτος που κίνησε ένοπλο τμήμα στην Ήπειρο, κυριάρχησε στην περιοχή του και αργότερα έγινε διοικητής του Συντάγματος Ξηροβουνίου– γράφει: «Ειδοποιηθείς μετέβην με 3 άνδρας εις Λίππαν την 5.3.43 όπου συναντηθείς με Πυρομάγλου και Α. Κωνσταντινίδην, συνεζητήσαμεν γενικώτερα επί της οργανώσεως και εξαπλώσεως του Ε.Δ.Ε.Σ. Η πρόσχωρησις Κωνσταντινίδη είχε σοβαρώτατην επίδρασιν επί πολλών επιφυλακτικών και καιροσκοπούντων αξιωματικών (μονίμων και εφέδρων) Ηπείρου, οίτινες εγκαταλείψαντες τας επιφυλάξεις και τας ουσία ανύπαρκτους οργανώσεις των προσεχώρησαν εντός του Απριλίου 1943 άπαντες σχεδόν εις Εθνικάς ομάδας. Οι Παπαδάτος, Ζώτος, Χαραλαμπόπουλος, Λεβέντης, Νάσης, Γκανιάτσας, Χ. Τσόγκας, Γιωτόπουλος ήσαν εκ των πρώτων που προσεχώρησαν. Εν τω μεταξύ ηκολούθησαν πολλοί άλλοι».[23]

Οι Πρεβεζάνοι αξιωματικοί που προσχώρησαν στον Ε.Δ.Ε.Σ. ήταν οι εξής: ο ταγματάρχης Απόστολος Κωνσταντινίδης, οι λοχαγοί Κ. Μαραγκός και Απ. Χαλιμάς, ο υπολοχαγός Αναστ. Μπάλκος και οι ανθυπολοχαγοί Ι. Μούργελας, Νικ. Τσοκιάς, Κ. Παπακωνσταντίνου, Κ. Κονκουρής Μάριος Μανιακής και Κων. Ροπόκης.

Η συγκρότηση της ομάδας των Πρεβεζάνων αξιωματικών, στην αρχή της ιταλικής κατοχής, για αυτοπροστασία των μελών της, η πορεία της και η δράση της στα χρόνια της κατοχής, αποτελεί κεφάλαιο της τοπικής μας ιστορίας των χρόνων του πολέμου. Η άριστα σχεδιασμένη επιχείρηση της διαφυγής των μελών της ομάδας στα χωριά ήταν η πρώτη αντιστασιακή πράξη, που αναπτέρωσε το ηθικό των κατοίκων της περιοχής και εξόργισε τους Ιταλούς μέχρι του σημείου να συλλάβουν τα μέλη των οικογενειών τους και να τα φυλακίσουν μέχρι το τέλος της ιταλικής κατοχής. Βάρβαρη πράξη παρόμοια της οποίας οι Γερμανοί ουδέποτε διέπραξαν. Την παρουσία τους στην περιοχή των χωριών του Ζαλόγγου την επικαλούνταν για να μυήσουν οπαδούς στο Ε.Α.Μ. τα μέλη του Κ.Κ.Ε., όπως γράφει ο Μ. Ντούσιας. Τα άλλα κόμματα, που συμμετείχαν στο Ε.Α.Μ., δεν είχαν οπαδούς στην περιοχή μας.

[23] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1976, 32.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι αξιωματικοί διαφώνησαν με το Ε.Α.Μ. για ιδεολογικούς λόγους και δεν δέχονταν την τριπλή διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων του. Όταν προσχώρησαν στον Ε.Δ.Ε.Σ. πυροδότησαν την εξάπλωση του και την οργάνωση πολλών ενόπλων δυνάμεων στην περιοχή της Λάκκας Σουλίου και των μεσοβορινών χωριών του νομού Πρεβέζης. Δυνάμεις του Ε.Δ.Ε.Σ. της περιοχής αυτής έσπευσαν σε βοήθεια του Ζέρβα, στις δύσκολες ώρες των πεντάμηνων εμφυλίων συρράξεων (10.10.1943 έως 28.2.1944), στην περιοχή των Τζουμέρκων και με τη βοήθεια τους αντεπιτέθηκε. Μετά το τέλος των συρράξεων αυτών, με την υπογραφή της συμφωνίας της Πλάκας στις 28.2.1944, ο Ζέρβας εγκατέστησε το στρατηγείο του στην περιοχή αυτή μέχρι το τέλος του πολέμου.

Από τους Πρεβεζάνους αξιωματικούς σκοτώθηκαν δύο σε εμφύλιες συγκρούσεις μετά την απελευθέρωση: ο υπολοχαγός Κώστας Κονκουρής στη μάχη της Άρτας τον Δεκέμβριο του 1944[24] και ο λοχαγός Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου στην περιοχή της Μουργκάνας το 1948.[25]

Ήταν νέοι, παιδιά καλών οικογενειών του τόπου μας. Με παιδεία και ήθος, άριστοι μαθητές στο γυμνάσιο, στη σχολή των Ευελπίδων και στη δουλειά τους.

Βιβλιογραφία

ΓΚΑΤΖΟΓΙΑΝΝΗΣ Ν., 1983, *Ελένη*, Αθήνα
ΚΡΑΨΙΤΗΣ Β., 1986, *Μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Θεσπρωτίας*, Αθήνα
MYERS E.C.W., 1975, *Η Ελληνική περιπλοκή*, Αθήνα
ΜΥΡΙΔΑΚΗΣ Μ.Ι., 1948, *Αγώνες της φυλής. Η εθνική αντίστασις ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ 1941-1944*, Αθήνα
ΝΤΟΥΣΙΑΣ Μ., 1987, *Ε.Α.Μ. Πρέβεζας, Ε.Λ.Α.Σ. Ζαλόγγου-Σουλίου*, Αθήνα
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1976, *Μεγαλεία και θρήνοι, δόξες και αθλιότητες ενός αγώνα*, Ιωάννινα
ΧΑΛΙΜΑΣ Θ.Α., 2007, *Η ζωή μου με τον πατέρα μου Απόστολο Χαλιμά*, Αθήνα

[24] Ο μόνιμος υπολοχαγός Πεζικού Κωνσταντίνος Κονκουρής, ετών 26, σκοτώθηκε στα «υψώματα Βαλαώρας Άρτης» στις 21.12.1944. Ως αιτία θανάτου αναφέρεται: «Φόνος κατά συμπλοκήν ΕΔΕΣ-ΕΛΑΣ». Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Πρέβεζας, Αρχείο Ληξιαρχείου Δήμου Πρέβεζας, Βιβλίον Θανάτων, 1940-1949.

[25] Ο μόνιμος λοχαγός Πυροβολικού Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου, ετών 29, σκοτώθηκε στις 12.9.1948. Ως αιτία θανάτου αναφέρεται: «Εκ βλήματος εχθρικού όλμου εις μάχην 141 Μοιρ. Ορ. Πυρ/κου εις υψώματα Μουργκάνας». Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Πρέβεζας, Αρχείο Ληξιαρχείου Δήμου Πρέβεζας, Βιβλίον Θανάτων, 1940-1949.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Κωνσταντίνος Χρ. ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ

Ένα συμβάν και το χρονικό μιας εποχής

Ηταν άνοιξη του 1949. Μέρες του Πάσχα. Τα γεγονότα της πατρίδας μας ήταν δραματικά. Η Πρέβεζα είχε μεγάλη κίνηση, κυρίως στο λιμάνι, από όπου διακινούνταν επιβάτες, στρατιώτες και εφόδια για όλη την Ήπειρο, για τον πληθυσμό αλλά και για τις επιχειρήσεις του Στρατού στα εσωτερικά πολεμικά γεγονότα.

Τις μέρες του Πάσχα γινόταν η μετακίνηση μιας μεραρχίας προς τον Γράμμο για την εκκαθάριση της περιοχής από τους αντάρτες που ήταν ισχυρά οργανωμένοι στο τελευταίο αμυντικό οχυρό, μιας και σε όλη την Ελλάδα είχαν λήξει οι σχετικές επιχειρήσεις. Πέρασαν πολλοί στρατιώτες από την Πρέβεζα με όλο τον εξοπλισμό σε μέσα και εφόδια και οι μονάδες είχαν διασκορπιστεί κατά μήκος του δημόσιου δρόμου από Πρέβεζα προς Ιωάννινα.

Την ημέρα του Πάσχα (24.4.1949) γίνονταν γιορτές σε όλες τις μονάδες, όπως συνηθιζόταν, με τη συμμετοχή κόσμου και οργανωμένα γλέντια.

Οι προσκοπικές ομάδες της Πρέβεζας επισκέφτηκαν μονάδες, μοίρασαν αυγά, κουλούρια και γλυκά στους στρατιώτες και μοιράστηκαν την πασχαλινή χαρά με τους στρατιώτες και τους αξιωματικούς.

Για την επομένη, τη Δευτέρα του Πάσχα (25.4.1949), οι πρόσκοποι και οι οδηγοί της Πρέβεζας είχαν προγραμματίσει μια εορταστική επίσκεψη σε ένα φυλάκιο του Στρατού μικρής δύναμης που φρουρούσε τη γέφυρα του «ΖΗΤΑ», κάπου 70 χιλιόμετρα από την Πρέβεζα. Είχαν συγκεντρωθεί από προσφορές αυγά, κουλούρια και γλυκά και είχαν διατεθεί από τη φρουρά της Πρέβεζας δύο αυτοκίνητα Τζέϊμς και ένα Ντόϊτς ¾ στα οποία επιβιβάστηκαν οι πρόσκοποι, οι οδηγοί και οι βαθμοφόροι των συστημάτων αλλά και αρκετοί φίλοι.

Η ημέρα, ήταν λαμπριάτικη, φωτεινή, ανοιξιάτικη και λουλουδιασμένη. Όλοι ήταν χαρούμενοι για αυτήν την έξοδο και την πασχαλινή εκδήλωση για τους στρατιώτες. Το φυλάκιο ήταν εκτός της δύναμης της μετακινούμενης μονάδας. Στη διαδρομή συναντήσαμε τμήματα που είχαν σταθμεύσει για να γιορτάσουν το Πάσχα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Η μοναδική φωτογραφία στη γέφυρα «ΖΗΤΑ» λίγο πριν το ατύχημα (25.4.1949) (Αρχείο Κωνσταντίνου Χρ. Κωστούλα)*

Φθάσαμε στη γέφυρα του «ΖΗΤΑ» όπου μας υποδέχθηκαν ο επικεφαλής και οι στρατιώτες. Ανταλλάξαμε ευχές, αλλά ο επικεφαλής μας είπε να μην απομακρυνθούμε για λίγο από τη γέφυρα για να ασφαλίσουν τη ναρκοθέτηση που είχαν οργανωμένη γύρω από τη γέφυρα για προληπτικούς λόγους. Κοντά στη γέφυρα ήταν τρία ισχυρά τσιμεντένια αμπριά και στον απέναντι λόφο ένα επίσης μεγαλύτερο αμπρί που χρησίμευε και για τη διαμονή των στρατιωτών.

Ήταν ένα δείγμα της δύσκολης και επικίνδυνης κατάστασης που επικρατούσε τότε και οι πρόσκοποι έγιναν άμεσα κοινωνοί της κατάστασης αυτής και της επικινδυνότητας που έτσι την μοιράζονταν και αυτοί.

Ένα πρόγραμμα ψυχαγωγίας, αυτοσχέδιο και αυθόρμητο με τραγούδια και χορούς στήθηκε γρήγορα, με τη συνοδεία κιθάρας και ακορντεόν. Μοιράστηκαν τα δώρα, τραβήξαμε και μερικές φωτογραφίες (Εικ. 1) με μια φωτογραφική μηχανή δανεική από τον Θόδωρο Νικάκη, τότε φωτογράφο της Πρέβεζας και όταν ολοκληρώθηκε το πρόγραμμα και η ώρα, ξεκινήσαμε χαρούμενοι για την επιστροφή τραγουδώντας.

Κανείς δεν υπολόγιζε τι θα συμβεί τις επόμενες στιγμές, που μας γέμισε πόνο και θλίψη και έμεινε για πάντα μια τραγική προσκοπική ανάμνηση για όλους μας και για την Πρέβεζα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λίγα χιλιόμετρα μετά, κοντά στην Κλεισούρα, εκεί που σήμερα είναι η σήραγγα, δίπλα στην έξοδο προς Πρέβεζα, για ανεξήγητους λόγους το Τζέϊμς με τους προσκόπους ντεραπάρισε. Μας άδειασε όλους στην άσφαλτο, ανέστρεψε την πορεία του προς την κατεύθυνση των Ιωαννίνων και σταμάτησε απότομα. Δίπλα ο δρόμος γεμάτος από προσκόπους που είχαν εκτιναχθεί από το αυτοκίνητο, τραυματίες, άλλοι στον δρόμο και άλλοι στο χαντάκι αιμόφυρτοι και τρομαγμένοι, ενώ δύο από αυτούς ήταν κάτω από τους τροχούς του αυτοκινήτου. Ήταν μια τραγική σκηνή, που έφερε την αμηχανία και στους συνοδούς επικεφαλής της εκδρομής και σε όλη την άλλη αποστολή που προχωρούσε χωρίς να αντιληφθεί τι είχε γίνει.

Ο Γρηγόρης Κουτρούμπας ήταν αναίσθητος και σφηνωμένος ανάμεσα από τους τέσσερις πίσω τροχούς του αυτοκίνητου. Ο Μάριος Τσούκης είχε το ένα του χέρι κάτω από τους δύο τροχούς και διατηρώντας ακόμη τις αισθήσεις του φώναζε πονώντας για βοήθεια. Λίπλα μας στην άσφαλτο ο Νάτσης με κομμένο το πόδι στον αστράγαλο και αναίσθητος. Πολλοί βρίσκονταν στο χαντάκι, άλλοι χτυπημένοι στο κεφάλι, όπως ο Αριστοτέλης Βασώνης και ο Σπύρος Νικολαΐδης, άλλοι αναίσθητοι με βαριά τραύματα. Ο Ντίνος Στρακαντούνας με κάταγμα κνήμης περόνης στο πόδι διπλώθηκε όταν επιχείρησε να σηκωθεί. Με κάταγμα στο χέρι ο Σωτήρης Γαλανός αρχηγός της δεύτερης ομάδας. Εγώ με θλαστικό τραύμα στο αριστερό χέρι και πολλοί με τραύματα σε διάφορα μέλη του σώματος.

Γρήγορα ειδοποιήθηκαν από κάποιον διερχόμενο οι μονάδες που ήταν σταθμευμένες στη διαδρομή εκεί κοντά και άρχισαν να έρχονται νοσοκομειακά αυτοκίνητα με νοσοκόμους και τραυματιοφορείς για πρώτες βοήθειες και για μεταφορά στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Πρέβεζας. Πήραν πρώτα τους βαριά τραυματισμένους να τους μεταφέρουν στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Πρέβεζας που λειτουργούσε τότε στο σπίτι του Τσαούσογλου. Εκεί σε συναγερμό οι γιατροί με τον χειρουργό Λούλια να επιλαμβάνεται αμέσως με όλα τα μέσα σαν να ήταν χειρουργείο εκστρατείας.

Λυτοκίνητα με γρύλους και άλλα εργαλεία και στρατιώτες έφτασαν επίσης γρήγορα στον τόπο του δυστυχήματος και σήκωσαν τους τροχούς για να απελευθερώσουν τον Γρηγόρη Κουτρούμπα και τον Μάριο Τσούκη. Ο Γρηγόρης ήταν ακρωτηριασμένος στο ένα πόδι κάτω από το γόνατο αλλά ο τροχός που πατούσε πάνω τον έσωσε από αιμορραγία. Ο Μάριος Τσούκης χωρίς κατάγματα αλλά με κακοποίηση των νεύρων του χεριού. Συνεχώς έφταναν και άλλα νοσοκομειακά αυτοκίνητα για τους ελαφρότερα τραυματισμένους που πήγαιναν στην Πρέβεζα (Εικ. 2).

Εκεί, πληροφορήθηκαν όλοι για το συμβάν και όσοι είχαν παιδιά έτρεχαν στο νοσοκομείο που είχε αποκλειστεί από φρουρά και ρωτούσαν ή έψαχναν να βρουν τα παιδιά τους. Είχε γεμίσει από κόσμο ο χώρος έξω από το νοσοκομείο και η αγωνία, η ανησυχία, η θλίψη και ο πόνος ήταν διάχυτος για μια

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Μερικοί από τους τραυματίες του ατυχήματος. Όρθιοι: Νότης Τσόλκας, Παναγιώτης Μποντίνας, Κωνσταντίνος Κωστούλας, Στέφανος Παπαχρήστος. Καθιστοί: Γιώργος Καρόμπεης, Σπύρος Χριστάκης, Παβέλης (Αρχείο Κωνσταντίνου Χρ. Κωστούλα)*

τραγική στιγμή του προσκοπισμού στην Πρέβεζα την έκταση της οποίας δεν γνώριζαν. Οι υπεράνθρωπες προσπάθειες του χειρούργου Λούλια και των άλλων γιατρών του νοσοκομείου, και των γιατρών της Πρέβεζας που έσπευσαν να βοηθήσουν, και τα μέσα που διέθεταν τότε δεν κατάφεραν να σώσουν τον Τέλη Βασώνη και τον Νάτση που τους κήδεψε η Πρέβεζα τις επόμενες μέρες, μέσα σε βαρύ πένθος και οδύνη.

Ο προσκοπισμός της Πρέβεζας θρήνησε την απώλεια των δύο μελών της κοινότητας και είχε και αυτός τα θύματά του στις παράπλευρες απώλειες εκείνης της δύσκολης εποχής για όλους μας.

Το φτωχό Δημοτικό Νοσοκομείο Πρέβεζας ήρθε αρωγό στις απλές περιπτώσεις επίδεσης και αλλαγών των τραυματιών. Εκεί αποθεραπεύθηκε ο Γρηγόρης Κουτρούμπας μετά την επέμβαση από τον Λούλια, και εκεί βρισκόμασταν κάθε μέρα για να τους κάνουμε παρέα. Το πρώτο ακτινογραφικό μηχάνημα στην Πρέβεζα, που είχε εγκατασταθεί στο ιατρείο του ιατρού Χριστόφορου Τσαντούλα, κάλυψε όλες τις ακτινογραφικές εξετάσεις και τα βαριά κατάγματα για τις ανατάξεις και άλλες ιατρικές παραγγελίες του χειρουργείου.

Το συμβάν αυτό με όλη την τραγικότητα μέσα στα Πασχαλόγιορτα μας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

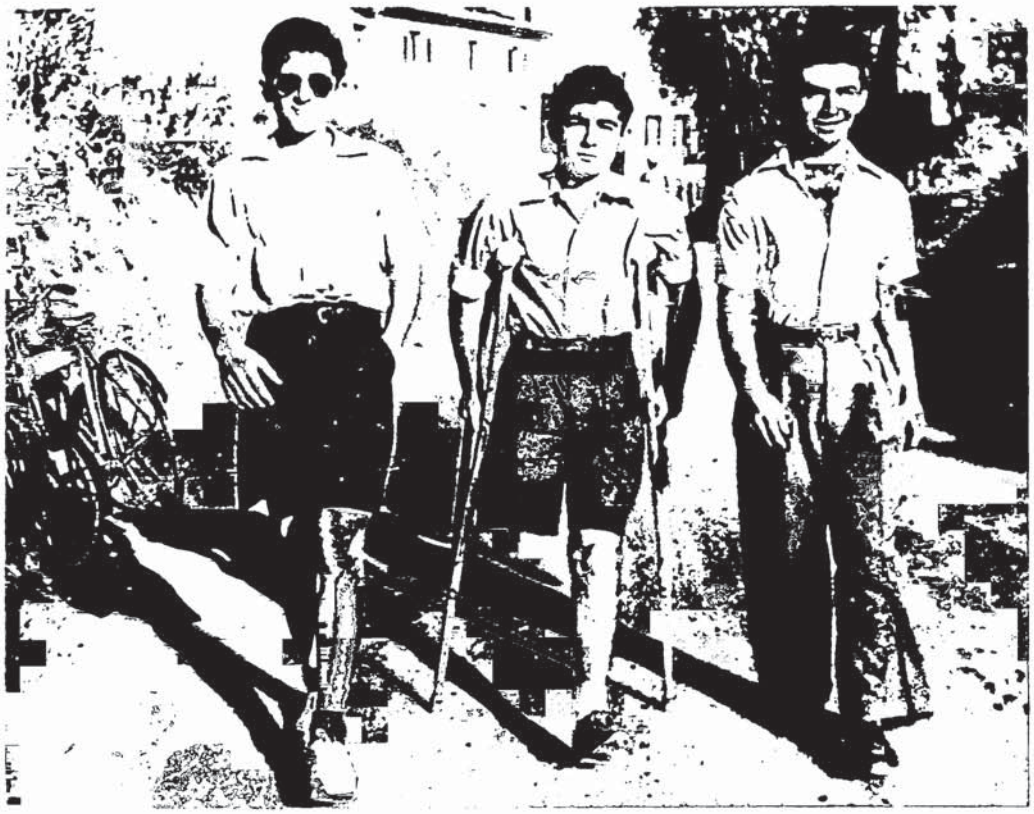

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Κωνσταντίνος Κωστούλας, Γρηγόρης Κουτρούμπας, Δημήτριος Χασάνης (από αριστερά) (Αρχείο οικογένειας Γρηγόρη Κουτρούμα)*

λύπησε αλλά δεν μας αφόπλισε να προσφέρουμε όπου χρειαζόταν τις υπηρεσίες μας και όπου μας καλούσε το προσκοπικό καθήκον.

Το χρονικό της εποχής εκείνης για τον προσκοπισμό της Πρέβεζας είναι πλούσιο σε δράσεις και δραστηριότητες που αντανακλούν ένα πνεύμα αλληλεγγύης και καθήκοντος.

Είναι μια ευκαιρία με αυτήν την καταγραφή του τραγικού εκείνου συμβάντος να διασώσουμε λίγα από το χρονικό του προσκοπισμού εκείνης της εποχής που έκανε αισθητή την παρουσία του στη ζωή της πόλης, με τις ομάδες, τις λέσχες και τη συμμετοχή σε πολλές εκδηλώσεις. Αυτά τουλάχιστον θυμάμαι με αυτήν την καταγραφή και θέλω να «ξυπνήσω» μνήμες στους παλιούς προσκόπους εκείνων των χρόνων. Δυστυχώς, σήμερα δεν υπάρχει συνέχεια – κάτι, που μας λυπεί όλους (Εικ. 3, 4).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Ομάδα προσκόπων σε κατασκήνωση, 30.12.1949.*
3ος από αριστερά όρθιος ο Γρηγόρης Κουτρούμπας.
Καθιστοί: Μάριος Μαφρέδας, Μάκης Στρακαντούνας,
Λευτέρης Καρασαβόγλου, άγνωστος
(Αρχείο οικογένειας Γρηγόρη Κουτρούμα)

Στα δύσκολα εκείνα χρόνια, είχαν έρθει και στην Πρέβεζα πολλοί πρόσφυγες από τα χωριά, ανταρτόπληκτοι, τους οποίους οι Υπηρεσίες Πρόνοιας στέγαζαν σε σκηνές, μέχρι να βρεθεί κάποια άλλη λύση.

Είχε επιλεγεί μία περιοχή στον ελαιώνα του Αγίου Γεωργίου για το στήσιμο των σκηνών. Ήταν μεγάλες σκηνές για περισσότερα από 20 άτομα. Ανέλαβαν τότε οι πρόσκοποι το στήσιμο των σκηνών και την εξυπηρέτηση των ανταρτόπληκτων στις διανομές εφοδίων, τροφίμων και ρουχισμού, από όσα υπήρχαν ακόμη στις αποθήκες της ΟΥΝΡΑ (*UNRA, United Nations Relief and Rehabilitation Administration*). Θυμάμαι πως μαζί με τον Τάκη Καράμπελα, τον Δημήτρη Χασάνη και με άλλους της ομάδας μας στήσαμε αρκετές σκηνές και στεγάστηκαν όλοι όσοι είχαν μαζευτεί εκεί.

Ήταν μια κοινωνική προσφορά των προσκόπων σε ανθρώπους που βρίσκονταν σε δύσκολη θέση, μια έκφραση της φιλαλληλίας και αλληλεγγύης.

Μια ανάλογη περίπτωση ήταν με παιδιά που έφθαναν στην Πρέβεζα από άλλες περιοχές. Ήταν παιδιά ορφανά, ή άπορα που συγκέντρωνε η Πρόνοια για περίθαλψη και φιλοξενία στις παιδοπόλεις. Συχνά έρχονταν ομάδες μικρών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

παιδιών τα οποία υποδέχονταν οι πρόσκοποι και τα οποία θα επιβιβάζονταν σε αρματαγωγά πλοία που θα τα μετέφεραν στις εγκαταστάσεις των παιδοπόλεων. Οι πρόσκοποι τους έκαναν παρέα μέχρι την επιβίβαση, τους πρόσφεραν καραμέλες και μπισκότα που είχαν συγκεντρώσει σε μια ατμόσφαιρα φιλική και χαρούμενη. Αυτήν την προσφορά των προσκόπων δεν τη χαρίζουμε σε κανέναν. Ήταν μια προσφορά ανθρώπινη σε μικρά παιδιά από παιδιά της ίδιας σχεδόν ηλικίας, μια προσφορά αγάπης και αλληλεγγύης σε μια δύσκολη εποχή για την πατρίδα που πλήγωνε αναίτια και τα μικρά παιδιά.

Οι πρόσκοποι, επίσης, από Γιάννενα και Άρτα συνόδευαν μεταφορές τραυματιών προς την Πρέβεζα που θα μεταφέρονταν σε μεγάλα νοσοκομεία με πλοία. Ήταν μια δύσκολη περίοδος των εσωτερικών γεγονότων και δίπλα τους βρίσκονταν πάντοτε και οι πρόσκοποι της Πρέβεζας.

Την ίδια χρονιά τα Θεοφάνεια στην τελετή καταδύσεως του Σταυρού στην παραλία, έπεσαν πολλοί για τα πιάσουν τον Σταυρό. Τυχερός ήταν ένας ναύτης από ένα αρματαγωγό που βρέθηκε δεμένο στο μουράγιο. Δημιουργήθηκε τότε θέμα για την εθιμική περιφορά του Σταυρού στα σπίτια. Ο ναύτης δεν μπορούσε, γιατί θα απέπλεε το πλοίο. Με κάποια συνεννόηση του Δεσπότη Ανδρέα, συμφωνήθηκε το προϊόν των προσφορών των πιστών για τον Σταυρό να διατεθεί στη Μητρόπολη για φιλάνθρωπους σκοπούς. Ανατέθηκε τότε στους προσκόπους η περιφορά του δίσκου με τον Σταυρό στις γειτονιές της πόλης. Σε ένα μεγάλο κουτί σφραγισμένο έριχναν οι πιστοί την προαίρεσή τους που τελικά παραδόθηκε στη Μητρόπολη (Εικ. 5). Ήταν μία ακόμη προσφορά των προσκόπων στην κοινωνία της Πρέβεζας, μέσα στο πλαίσιο των σκοπών του προσκοπισμού και της ενεργού συμμετοχής των προσκόπων σε δράσεις για μια παρουσία στο καθημερινό γίγνεσθαι της πόλης.

Μικρά και αποσπασματικά τα περιστατικά, γεμάτα, όμως, με κοινωνικό περιεχόμενο και πλούσια σε αγάπη και φιλαλληλία. Ο προσκοπισμός στην πράξη, η αναφορά του προσκόπου *μια καλή πράξη την ημέρα*, όπως λέγαμε στις συγκεντρώσεις μας.

Έντονη ήταν η παρουσία των προσκόπων με τις δύο ομάδες σε έναν παραγωγικό ανταγωνισμό για τις καλύτερες εμφανίσεις και δράσεις. Με οργανωμένες λέσχες και πλούσια προσκοπική δουλειά. Η ομάδα μας, η 2η, είχε τη λέσχη της σε μια αποθήκη στο ισόγειο του σπιτιού του Γαλανού, απέναντι από τον Άγιο Νικόλαο (Εικ. 6). Αρχηγό είχαμε το Σωτήρη Γαλανό και η λέσχη μας ήταν φροντισμένη με μεράκι, φαντασία, κατασκευές, ευρεσιτεχνίες, ζωγραφιές και καλαισθησία. Οι κυριακάτικες συγκεντρώσεις ήταν μια συνεχής άσκηση ένταξης στην κοινωνία και μάθημα συλλογικής δράσης. Εκείνο το *άρχεται η συνεδρίαση* και το όλο τυπικό της διαδικασίας, όπου η κάθε ατομική πρόταση και ιδέα έμπαινε σε συζήτηση και η συλλογική απόφαση εγκρινόταν αποτελούσε ένα αρχικό μάθημα δημοκρατίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Θεοφάνεια 1949. Από αριστερά: Ντίνος Δημόπουλος ή Κολιός, Δημήτριος Γέρος ή Βέκιος, Κωνσταντίνος Κωστούλας και 4 ναύτες (Αρχείο Κωνσταντίνου Χρ. Κωστούλα)*

Αργότερα μας παραχωρήθηκε ένα τολ, αποθήκη εφοδίων της ΟΥΝΡΑ που είχε στηθεί στα ερείπια του ιερού ναού των Αγίων Αποστόλων, εκεί όπου σήμερα είναι το κτίριο του ΠΙΚΠΑ και πέσαμε όλοι δυνατά και σαν μελίσσι να την οργανώσουμε και να τη στολίσουμε. Με συνεισφορές, με συνδρομές και πολλή δουλειά έγινε μια ζεστή προσκοπική φωλιά που μας μάζευε και μας απασχολούσε πολλές παραγωγικές ώρες εργασίας. Είχαμε την τύχη να είναι πρόσκοπος της ομάδας μας ο ταλαντούχος Λέανδρος Σπαρτιώτης που γέμισε τη νέα μας λέσχη με πολλές ζωγραφικές δημιουργίες με προσκοπικά θέματα. Δεν γνωρίζω αν σώζονται κάποια κομμάτια που ήταν πράγματι μοναδικά σε σύνθεση και εκτέλεση. Ο Λέανδρος ήταν και ο σαλπιγκτής της ομάδας (Εικ. 7). Σήμερα είναι γνωστός για την όλη καλλιτεχνική του δημιουργία και τιμά την Πρέβεζα.

Θα κλείσω αυτήν τη συνοπτική καταγραφή που ξεκίνησε με το τραγικό συμβάν, με μία προσκοπική δράση της εποχής εκείνης που ήταν η πρώτη περίοδος «Βασικής Εκπαίδευσης Βαθμοφόρων Προσκόπων» που λειτούργησε σε δεκαπενθήμερη κατασκήνωση στους Αγίους Αποστόλους της Πρέβεζας για τις Περιφέρειες Άρτας και Πρέβεζας. Η σχολή λειτούργησε το καλοκαίρι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Ομάδα προσκόπων με τον αρχηγό τους Σωτήρη Γαλανό, 28.10.1950. Όρθιοι: Χαβέλας, Θανάσης Πουρναρόπουλος, Σωτήρης Γαλανός, Βησσαρίων Ταπρατζής, Τάκης Καράμπελας. Καθιστοί: Άγνωστος, Λέανδρος Σπαρτιώτης, Παπαδάκης (Αρχείο Βασιλείου Χαβέλα)*

(Ιούλιος-Αύγουστος 1948) με εκπαιδευτές τους Τηλέμαχο Φιλιππίδη («Γλάρος») και Ιωάννη Σακελλαρίδη («Μπαγκίρα») από τη Θεσσαλονίκη.

Την παρακολούθησαν 25 πρόσκοποι από Άρτα και Πρέβεζα. Ήταν μια καλά οργανωμένη εκπαίδευση που μας άφησε τις πιο καλές αναμνήσεις, παρόλο που εκείνη την περίοδο περνούσαμε δύσκολες καταστάσεις και ήμασταν εκεί μέσα στην ερημιά χωρίς κάποια ασφάλεια και προστασία. Δημιουργήθηκαν φιλικές σχέσεις και γνωριμίες που ακόμη και σήμερα διατηρούνται. Ζήσαμε μια προσκοπική ζωή μέσα σε ένα φυσικό περιβάλλον παρθένο και μοναδικό, κάτω από τις αιωνόβιες βελανιδιές που –όπως είπε ο «Μπαγκίρας»– ήταν το αγαπημένο δένδρο του ιδρυτή του προσκοπισμού Μπάντεν-Πάουελ, γι' αυτό και το επαμοιβόμενο έπαθλο ήταν ένα κλαδί βελανιδιάς με μια κορδέλα. Η προσκοπική ζωή κοντά στη φύση, η αγωγή, και τα τραγούδια αποτελούν το καλύτερο περιβαλλοντικό κίνημα, και σαν ιδέα και σαν πράξη, ακόμη και για τη σύγχρονη εποχή που τόσος θόρυβος και διαφήμιση γίνεται και τόσα πολλά για την περιβαλλοντολογία και την οικολογία ξοδεύονται!

Οι μέρες πέρασαν ευχάριστα για να τελειώσουν με τη βραδινή τελετή γύρω από τη φωτιά με φιλικά λόγια και τραγούδια παρουσία των στελεχών από

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τις Περιφέρειες Άρτας και Πρέβεζας. Από την ανάμνηση αυτή μας έμεινε το προσκλητήριο της φωτιάς:

Στη φωτιά, στη φωτιά
μαζευτείτε τριγύρω παιδιά,
μακριά απ' την πόλη
να ζήσουμε όλοι
στα δάση για παντοτινά.

Λύκοι, λυκόπουλα ελάτε
γύρω απ' το κόκκινο λουλούδι,
μη φοβάστε τους ίσκιους του δάσους
ούτε τον άνεμο που άγρια σφυρίζει.

Για να ακούσουμε ακόμη μια μονωδία του Περιφερειακού Έφορου Άρτας δικηγόρου Βασταρούχα, έναν ύμνο για την πατρίδα, το περιβάλλον, την παράδοση και την ιστορία μας:

Χώρα που η ομορφιά σου
φαντάζει σαν όνειρο στο νου,
Χώρα που η ένδοξη γενιά σου
σε έκανε στολίδι του κόσμου αυτού.
Πράσινες πεδιάδες κι άγρια απρόσιτα βουνά,
ξανθοκόκκινη άμμος που κοντά της
τραγουδά η θάλασσα σιγανά.
Χιόνια πολλά σε ψηλές κορυφές,
ήλιος λαμπρός σε πλαγιές χαρωπές.
Ο αγέρας φέρνει από βουνά τραγούδια
Ιστορίες παλιές.
Χώρα ...!
Και σαν ο ήλιος δύσει,
τα αστέρια λάμπουν στον ουρανό,
σκορπισμένα διαμάντια μεσ' τη φύση
σε βελούδινο κατάμαυρο.
Χώρα ... Χώρα!

Για να κλείσει η βραδιά και να σβήσει η φωτιά, αλλά όχι και η ανάμνηση γύρω της, τραγουδούσαμε το τραγούδι του χωρισμού και του αποχαιρετισμού, με δεμένα σταυρωτά τα χέρια σε μια κυκλική αλυσίδα:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 7: *Πρόσκοποι σε παρέλαση βγαίνουν από την αγορά, 28.10.1949. Σαλπιγκτής ο Λέανδρος Σπαρτιώτης. Αριστερά σημαιοστολισμένο το Δημαρχείο Πρέβεζας*

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Ομάδα προσκόπων μετά την παρέλαση στον χώρο όπου σήμερα η Πλατεία Κονεμένου, 28.10.1949. Στο βάθος δεξιά το καμπαναριό της καθολικής εκκλησίας*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όχι δεν χωριζόμαστε // για πάντοτε παιδιά,
μα θα ξαναβλεπόμαστε, // αδέλφια μου συχνά!

Αλησμόνητες στιγμές από την προσκοπική ζωή που όλοι θυμούμαστε και ξαναζυρίζουμε για να επιβεβαιώνουμε πάντοτε ότι *μια φορά πρόσκοπος, πάντα πρόσκοπος.*

Αυτό το μικρό χρονικό από τον προσκοπισμό στην Πρέβεζα, που ασφαλώς ζει κάποιο ανάλογο μέσα στις καρδιές όλων των παλιών προσκόπων, το οποίο καταγράφηκε με την αφορμή της ανάμνησης ενός τραγικού συμβάντος στην Πρέβεζα, ας είναι μια μνημοσύνη για τους δύο πρόωρα χαμένους αδελφούς μας.

Το υλικό που συνοδεύει την παρούσα καταγραφή προέρχεται από την οικογένεια του Γρηγόρη Κουτρούμπα, από τον Βασίλη Χαβέλα και την προσωπική μου συλλογή. Μέσα από αυτήν την καταγραφή θα παρακαλούσα τον αγαπητό Νίκο Δ. Καράμπελα να διαθέσει έναν μικρό χώρο και να συγκεντρώσει στα αρχεία τού Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* στοιχεία από την προσκοπική δράση στην Πρέβεζα.

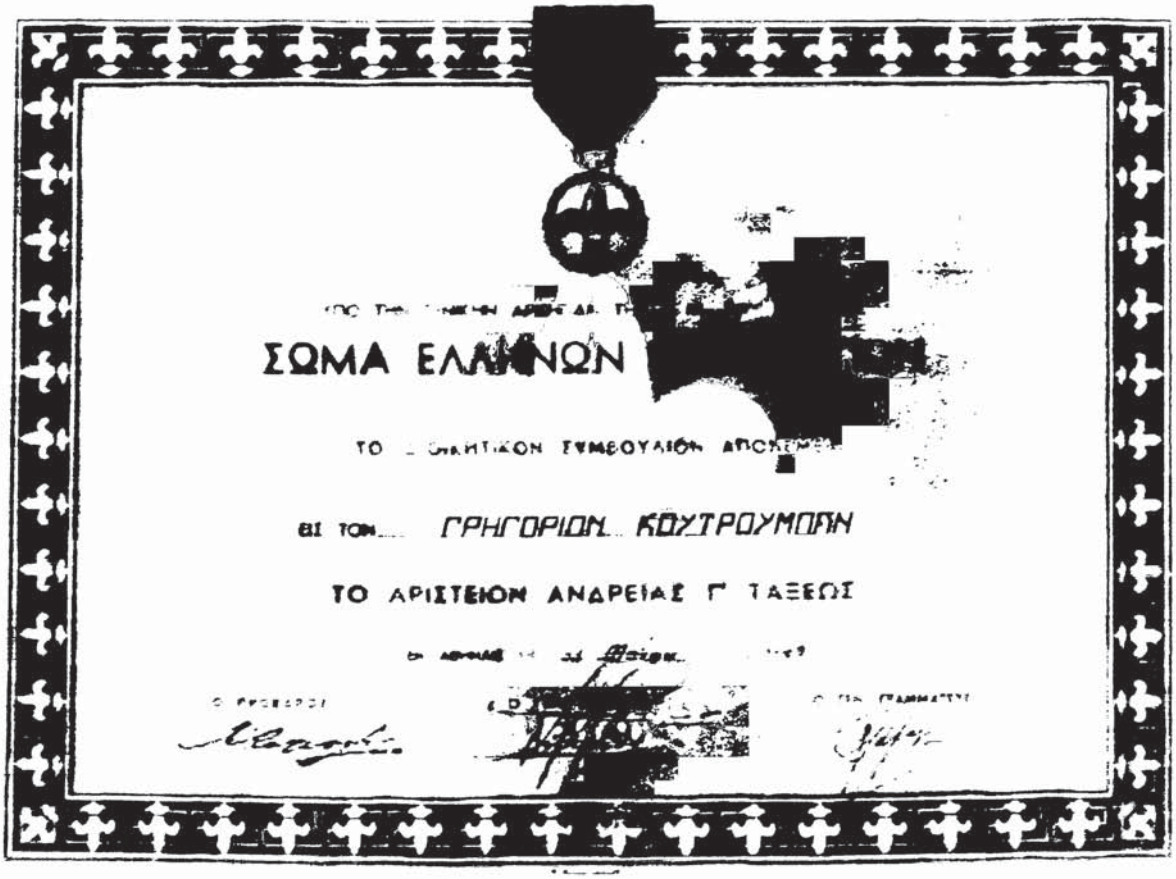

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Αριστείο Ανδρείας που απονεμήθηκε στον Γρηγόρη Κουτρούμπα μετά το ατύχημα της 25.4.1949 (Αρχείο οικογένειας Γρηγόρη Κουτρούμπα)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ευάγγελος Γ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ*

Ιταλικά σχολεία στην Πρέβεζα: 1890-1940

Εισαγωγή

Στα συμπεράσματα προηγούμενης εργασίας μου για τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* με θέμα την ξενόγλωσση εκπαίδευση στην Πρέβεζα του Μεσοπολέμου, σημείωνα την ανάγκη μιας διεξοδικότερης διερεύνησης της περίπτωσης του ιταλικού σχολείου και ειδικότερα στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών.[1] Δύο χρόνια αργότερα ανακάλυψα ότι η έρευνα αυτή, όχι μόνο για την Πρέβεζα αλλά για το σύνολο των ιταλικών σχολείων στην Ελλάδα, έγινε από τον Δαυίδ Αντωνίου, ο οποίος, μάλιστα, έκανε και μια παραπομπή στα φτωχά αποτελέσματα της δικής μου εργασίας, στο βιβλίο του *Ιταλικά σχολεία στην Ελλάδα*.[2]

Με βάση αυτά τα νέα δεδομένα συνέχισα την προσπάθειά μου αξιοποιώντας και αυτήν τη φορά προφορικές αλλά και εικονογραφικές πηγές, που μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την εκπαίδευση της ιταλικής κοινότητας της Πρέβεζας κατά το παρελθόν. Το υλικό αυτό το συνέλλεξα χάρη στη βοήθεια των αγαπητών φίλων Δημήτρη Μπέτσου και Κατερίνας Σισμανίδη, οι οποίοι με έφεραν σε επαφή με την κ. Βασιλική Σισμανίδη, παλιά μαθήτρια του ιταλικού δημοτικού σχολείου της Πρέβεζας. Τους ευχαριστώ θερμά όλους για τη βοήθειά τους.

Ιταλικά σχολεία στην Πρέβεζα τον 19ο αιώνα

Σε πρόσφατη εργασία σχετικά με την παρουσία της Καθολικής Εκκλησίας στην Ήπειρο αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα λειτουργούσε στην Πρέβεζα ενοριακό ιταλικό σχολείο, το οποίο μετά το 1870 δέ-

---

* Ο Ευαγγελος Γ. Καινούργιος είναι δάσκαλος (M.Ed.).

[1] ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ 2009, 293.

[2] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 194.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χτηκε την επιρροή της εκπαιδευτικής πολιτικής του νεοσύστατου τότε ιταλικού κράτους.[3]

Ωστόσο, η επίσημη λειτουργία ιταλικού εκπαιδευτικού ιδρύματος στην πόλη της Πρέβεζας εντοπίζεται για πρώτη φορά κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της Ιταλίας από τον Francesco Crispi (1887-1891), ο οποίος ενισχύει την ιταλική εκπαίδευση στην ανατολική Μεσόγειο, στο πλαίσιο της επεκτατικής εξωτερικής και οικονομικής του πολιτικής.[4]

Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής είναι και η ίδρυση πρωτοβάθμιου ιταλικού σχολείου στην Πρέβεζα, το οποίο λειτουργεί την περίοδο 1889-1891 και κλείνει λόγω οικονομικών δυσχερειών,[5] που φαίνεται πως εμφανίζονται με το τέλος της κυβέρνησης Crispi στην Ιταλία.

Η ίδρυση αυτού του σχολείου συμπίπτει με την ίδρυση ιταλικών εκπαιδευτηρίων στην Αυλώνα και το Δυρράχιο[6] και επιβεβαιώνεται και από άλλες πηγές, οι οποίες, όμως, αποδίδουν το τέλος της λειτουργίας του σε διαφορετικούς λόγους.

Πιο συγκεκριμένα, ο καθηγητής Ilber Ortayli αναφέρει ότι στο ιταλικό σχολείο της Πρέβεζας, που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του 1880, άρχισαν να φοιτούν εκτός από τα παιδιά της ιταλικής παροικίας και μουσουλμανόπαιδες, τουρκικής και αλβανικής, κυρίως, καταγωγής, καθώς και κάποια ελληνόπουλα. Όμως, οι οθωμανικές αρχές δεν ανέχθηκαν αυτήν την εξέλιξη κι έτσι το σχολείο έκλεισε προσωρινά και απαγορεύτηκε να φοιτούν σε αυτό Οθωμανοί υπήκοοι, χριστιανοί, εβραίοι ή μουσουλμάνοι.[7]

Στη λειτουργία του ιταλικού σχολείου πιθανότατα εναντιώθηκαν και οι Έλληνες κάτοικοι της πόλης, που αντέδρασαν έντονα δέκα χρόνια αργότερα στην ίδρυση ιταλικής επαγγελματικής σχολής στην Πρέβεζα το 1900.[8]

Αυτή η σχολή λειτούργησε για έναν μόνο χρόνο και φαίνεται ότι καταπολεμήθηκε πολύ από το ελληνικό στοιχείο της πόλης και ιδιαίτερα από τον ισχυρό τοπικό προύχοντα Γεώργιο Κονεμένο μπέη, ο οποίος σύμφωνα με τον Σ. Πλουμίδη εμφανίζεται να ιδρύει το πρώτο νηπιαγωγείο της Πρέβεζας, ως μια κίνηση αντιπερισπασμού.[9] Ωστόσο, η ίδρυση ελληνικού νηπιαγωγείου στην Πρέβεζα, ως αντίδραση στη δημιουργία ιταλικού σχολείου, η οποία επιβεβαιώνεται και από άλλη πηγή,[10] θεωρούμε ότι είναι πιθανότερο να συνδέε-

---

[3] Βλ. ΑΣΗΜΑΚΗΣ 2012, 1-2.
[4] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 32.
[5] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 192.
[6] Ως κοινό έτος ίδρυσης αυτών των τριών σχολείων αναφέρεται το 1888, ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ 1999, 19.
[7] ORTAYLI 2010, 86.
[8] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 192· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 615.
[9] ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 1988-1989, 88.
[10] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1957, 655. Ας σημειωθεί ότι την περίπτωση αυτή δεν προσδιορίζεται χρονικά η ίδρυση του νηπιαγωγείου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ται με το ιταλικό σχολείο που λειτούργησε την περίοδο 1889-1891 και όχι με την ιταλική επαγγελματική σχολή στα 1900. Κι αυτό διότι γνωρίζουμε ότι το πρώτο νηπιαγωγείο της πόλης ιδρύθηκε του 1889.[11]

Το πρωτοβάθμιο Ιταλικό Σχολείο Πρέβεζας την περίοδο του Μεσοπολέμου

Οι δύο προαναφερθείσες απόπειρες λειτουργίας ιταλικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην Πρέβεζα του 19ου αιώνα υπήρξαν αποτυχημένες. Όμως, το ενδιαφέρον της εξωτερικής πολιτικής της Ιταλίας για τους υπηκόους της που διέμεναν στην Πρέβεζα και την εκπαίδευσή τους φαίνεται ότι παρέμεινε αμείωτο.

Έτσι, σύμφωνα με τον Ο. Μπέτσο κατά το σχολικό έτος 1913-1914 λειτουργεί υπό την επίβλεψη του ιταλικού προξενείου στην Πρέβεζα μικτό, μονοθέσιο ιταλικό σχολείο. Αναφέρεται επίσης ότι το συγκεκριμένο σχολείο δεν επιθεωρήθηκε από τον επιθεωρητή πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Γεώργιο Κοκκίνη κατά το σχολικό έτος 1914-1915, όπως τα υπόλοιπα ξενόγλωσσα σχολεία της πόλης.[12]

Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί στη γενικευμένη την περίοδο αυτή άρνηση των ιταλικών σχολείων να συμμορφωθούν με τη νομοθεσία που όριζε ζητήματα λειτουργίας των ξένων σχολείων στην Ελλάδα.[13]

Στα χρόνια που ακολουθούν, και ειδικότερα την περίοδο 1924-1925, η Διοίκηση Χωροφυλακής Πρέβεζας εντοπίζει κίνηση καθολικών ιερέων για τη δημιουργία ιταλικού σχολείου στην Πρέβεζα. Έτσι, ενημερώνεται το Υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο με τη σειρά του υπενθυμίζει στον Νομάρχη Πρέβεζας ότι απαγορεύεται η λειτουργία κάθε ξένου σχολείου εφόσον δεν είχε άδεια λειτουργίας πριν το 1913, πόσο μάλλον η ίδρυση νέου.[14]

Ωστόσο, πιθανότατα λειτουργούσε από την περίοδο αυτή στην Πρέβεζα κάποιο μικρό ιταλικό ενοριακό σχολείο. Η λειτουργία του σχολείου αυτού τεκμηριώνεται ιστορικά από έγγραφο της ιταλικής πρεσβείας προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών (26 Μαΐου 1930). Σε αυτό αναφέρεται ότι στην Πρέβεζα λειτουργεί ενοριακό πρωτοβάθμιο ιταλικό σχολείο αρρένων υπό τη

---

[11] ΒΙΤΑΛΗΣ 1987.

[12] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 16, 25. Σύμφωνα με τον ίδιο οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από το ημερολόγιο του επιθεωρητή πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Γ.Π. Κοκκίνη, το οποίο αντέγραψε από το αρχείο της Διεύθυνσης Π.Ε. Πρέβεζας.

[13] Την ανυπακοή τους αυτήν κάλυπταν και ενίσχυαν οι Ιταλοί διπλωμάτες στην Ελλάδα, ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 56-87. Έτσι, πιθανόν το ίδιο να συνέβαινε και με το ιταλικό προξενείο της Πρέβεζας, το οποίο «διοικούσε» το ιταλικό σχολείο της Πρέβεζας, βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 16, 25.

[14] ΑΥΕ/1925:Β/39, βλ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 193 και ειδικότερα υποσημ. 13.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διεύθυνση του Père Luigi Paolucci, χωρίς όμως να διαθέτει άδεια λειτουργίας από το Ελληνικό Κράτος.[15]

Προφανώς αυτή η ημιπαράνομη λειτουργία του Ιταλικού Σχολείου Πρέβεζας οφείλεται τόσο στις «δύσκολες» διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-Ιταλίας στον Μεσοπόλεμο[16] όσο και στη διαρκή άρνηση συμμόρφωσης των ιταλικών σχολείων με τους κανόνες λειτουργίας των ξένων σχολείων στην Ελλάδα.

Το 1931 το σχολείο διακόπτει τη λειτουργία του, ώσπου να ανασυνταχθεί σύμφωνα με το νέο νομικό πλαίσιο που θεσπίστηκε για τα ξένα σχολεία μετά την ψήφιση του Ν. 4862/1931.[17] Ο εν λόγω νόμος αποτέλεσε τομή στην κρατική παρέμβαση στα ζητήματα των ξένων σχολείων και προέβλεπε μεταξύ άλλων την ίδρυσή τους μόνον εφόσον υπήρχε σχετική άδεια, την απαγόρευση της φοίτησης των ελληνοπαίδων σε αυτά και τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας από Έλληνα δάσκαλο.[18]

Μετά τη θέσπιση του Ν. 4862/1931 και σύμφωνα πάντα με τα διαθέσιμα στοιχεία, το Ιταλικό Σχολείο Πρέβεζας επαναλειτούργησε το 1936 έχοντας επίσημη άδεια λειτουργίας από το Ελληνικό Κράτος ως μικτό, πρωτοβάθμιο σχολείο με 4 τάξεις, 2 δασκάλους (τον A. Taliana και τον Θ. Παπακωνσταντίνου) και 15 Ιταλούς μαθητές, 6 αγόρια και 9 κορίτσια.[19]

Από την ίδια πηγή γνωρίζουμε ότι το 1939 το μαθητικό δυναμικό του σχολείου μειώθηκε σε 6 μαθητές, ενώ παράλληλα λειτουργούσε και νηπιαγωγείο με 4 μαθητές,[20] αριθμητικά δεδομένα που καταγράφηκαν πάλι το 1940.[21]

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο της επίσημης πλέον λειτουργίας του, το ιταλικό σχολείο στεγάστηκε στο κτιριακό συγκρότημα του καθολικού ναού του Αγίου Ανδρέα (Εικ. 1),[22] που δημιουργήθηκε το 1902 και στον οποίο σταδιακά προστέθηκαν ένα μεγάλο, διώροφο κτίριο με καμπαναριό (1905) και ένα μικρότερο ισόγειο (1932).[23] Πιο συγκεκριμένα, τα μαθήματα του σχολείου γίνονταν σε έναν ιδιαίτερα ευρύχωρο διάδρομο του διώροφου κτι-

---

[15] ΑΥΕ/1930:Α23, βλ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 193 και ειδικότερα υποσημ. 15.

[16] Η εξέλιξη των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας-Ιταλίας στον Μεσοπόλεμο είναι γνωστή και δεν θα αναφερθούμε σε αυτήν αναλυτικότερα.

[17] Την ίδια περίοδο έκλεισαν προσωρινά και τα ιταλικά σχολεία Αλεξανδρούπολης και Ζακύνθου, βλ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 104.

[18] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 93-104.

[19] ΑΥΕ/1937:69,6, βλ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 104. Για το όνομα του Έλληνα δασκάλου μας πληροφόρησε η κυρία Βασιλική Σισμανίδη.

[20] ΑΥΕ/1939:6, βλ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 104.

[21] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 104, υποσημ. 17.

[22] Συνέντευξη Βασιλικής Σισμανίδη. Πιθανότατα εκεί λειτουργούσε και τα προηγούμενα χρόνια ανεπίσημα.

[23] ΠΑΡΑΘΥΡΑ 1991, 194-195.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρίου που εφάπτονταν στον ναό του Αγίου Ανδρέα[24] και καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά το 2003.

Τα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονταν εκεί, όπως προκύπτει από διασωθέντα σχολικό έλεγχο του Ιταλικού Σχολείου Πρέβεζας (Εικ. 2, 3), ήταν τα παρακάτω: Θρησκευτικά, Ανάγνωση και Γραπτές Ασκήσεις στο μάθημα της Γλώσσας, Αριθμητική και Λογιστική, Γυναικείες Εργασίες και Χειρωνακτική Εργασία (σε όλες τις τάξεις), Γενικές Έννοιες (1η, 2α, 3η τάξη), Ορθογραφία (2α, 3η τάξη), Γεωγραφία, Μουσική, Σχέδιο και Καλλιγραφία, Εκφραστική Ανάγνωση και Απαγγελία (από την 3η τάξη), Ιστορία, Φυσικές Επιστήμες και Υγιεινή (από την 4η τάξη), Έννοιες Δικαίου και Οικονομίας (από την 5η τάξη). Μάλιστα, βαθμολογούνταν ξεχωριστά και η Συμπεριφορά, η Θέληση και ο Χαρακτήρας στη Γυμναστική και τα ομαδικά παιχνίδια, καθώς και ο Σεβασμός των Κανόνων Υγιεινής και Καθαριότητας.[25]

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και στη σύνδεση του σχολείου με τη διάδοση της επίσημης τότε ιδεολογίας του ιταλικού κράτους, της φασιστικής ιδεολογίας, κι αυτό διότι η εγγραφή των αρρένων ιταλοπαίδων της Πρέβεζας στο Ιταλικό Σχολείο συνοδευόταν από την εγγραφή τους στην ιταλική εθνική οργάνωση Μπαλίλλα (*Opera Nazionale Balilla*), τη στολή της οποίας φορούσαν σε επίσημες περιστάσεις (Εικ. 4).[26]

Οι δραστηριότητες αυτές, όμως, φαίνεται ότι δημιουργούσαν προβλήματα στη λειτουργία του σχολείου, διότι το 1932 ο δάσκαλος του σχολείου πατήρ A. Taliana κατηγορείται ως μη πατριώτης και ως πρόξενος της απομάκρυνσης του μοναχού Martino Pieri, ο οποίος δίδασκε επίσης στο Ιταλικό Σχολείο της Πρέβεζας.

Παρά τις καταγγελίες εις βάρος του πατρός Taliana και τις απειλές ότι θα αποχωρήσουν μαθητές σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την απομάκρυνση του μοναχού Pieri, η ενδοεκκλησιαστική έρευνα που διενεργείται για το θέμα αυτό δικαιώνει τον Taliana και σε σχετική έκθεση που συντάσσει ο αρχιεπίσκοπος Margotti επισημαίνεται η στενή σχέση καθολικών μοναχών ιταλικής υπηκοότητας με το φασιστικό κόμμα, συμπεριφορά που ενοχλούσε τους καθολικούς άλλης υπηκοότητας.[27]

---

[24] Στο ίδιο κτίριο οι μαθητές έτρωγαν και μεσημεριανό φαγητό που παρασκεύαζε μαγείρισσα με το όνομα Παρασκευή (Συνέντευξη Βασιλικής Σισμανίδη). Σύμφωνα με άλλη πηγή τα μαθήματα γίνονταν σε δωμάτιο του ίδιου κτιρίου, στο οποίο ήταν ζωγραφισμένος ο θυρεός των Φραγκισκανών μοναχών, βλ. ΑΣΗΜΑΚΗΣ 2012, 89.

[25] Σχολικός Έλεγχος Ιταλικού Σχολείου Πρέβεζας 1937-1938, σ. 2, Αρχείο Βασιλικής Σισμανίδη.

[26] Σχολικός Έλεγχος Ιταλικού Σχολείου Πρέβεζας 1937-1938, σ. 1, Αρχείο Βασιλικής Σισμανίδη (Εικ. 2).

[27] Βλ. ΑΣΗΜΑΚΗΣ 2012, 89-90, ειδικά υποσημ. 215.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Με την κήρυξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου το Ιταλικό Σχολείο Πρέβεζας κλείνει. Το πρωί της 28ης Οκτωβρίου το σχολείο δεν λειτουργεί και τα παιδιά επιστρέφουν στα σπίτια τους, την ώρα που οι γονείς τους συλλαμβάνονται και κρατούνται στη Χωροφυλακή Πρέβεζας, ως πέμπτη φάλαγγα του εχθρού.[28]

Το Ελληνικό Κράτος κλείνει επίσημα το Ιταλικό Σχολείο της Πρέβεζας τρεις μέρες αργότερα στο πλαίσιο της απαγόρευσης της λειτουργίας όλων των ιταλικών σχολείων στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, με τηλεγραφική διαταγή του (αριθμ. 57/12/167/20) το Υφυπουργείο Δημοσίας Ασφάλειας[29] ζητούσε από τη Διοίκηση Χωροφυλακής Πρέβεζας να συγκροτήσει επιτροπή, που θα αποτελούνταν από τον διοικητή της, τον εισαγγελέα και έναν μηχανικό, η οποία θα έκλεινε το Ιταλικό Σχολείο Πρέβεζας συντάσσοντας πρωτόκολλο παραλαβής της κινητής και ακίνητης περιουσίας του από τον διευθυντή του.

Βέβαια, τα χειρότερα έπονται για την ιταλική κοινότητα της Πρέβεζας (Εικ. 5, 6) και τους μικρούς μαθητές του Ιταλικού Σχολείου. Σύντομα όλα τα άρρενα μέλη της ιταλικής παροικίας, όπως και ο δάσκαλος του σχολείου πατήρ Taliana, μεταφέρονται στην Αθήνα και φυλακίζονται στο Γουδί. Την ίδια περίοδο σημειώνονται μεγάλες καταστροφές στον καθολικό ναό του Αγίου Ανδρέα, πράξεις φανατισμού και εκδίκησης των Πρεβεζάνων για την ιταλική επίθεση και ιδιαίτερα για τα καταστροφικά αποτελέσματα του ανηλεούς βομβαρδισμού της Πρέβεζας από την ιταλική πολεμική αεροπορία. Έτσι, τότε καταστρέφονται το εκκλησιαστικό όργανο, τα μεγάλα μανουάλια και άλλα έπιπλα και σκεύη του ναού.[30]

Την επόμενη χρονιά (1941) η επιβολή της ιταλικής κατοχής στην Πρέβεζα σηματοδοτεί τη βραχύβια επαναλειτουργία του Ιταλικού Σχολείου, για μία μόνο σχολική χρονιά με δάσκαλο έναν Ιταλό στρατιωτικό.[31]

Επίλογος

Το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου σήμανε και το τέλος της ιταλικής κοινότητας της Πρέβεζας. Για τον γράφοντα η τύχη αυτών των ανθρώπων υπήρξε πάντα ένα μεγάλο ερωτηματικό, ειδικότερα μετά τον Οκτώβριο του 2009, όταν στην *Ελευθεροτυπία* δημοσιεύτηκε άρθρο με τίτλο «Η ξεχα-

[28] Συνέντευξη Βασιλικής Σισμανίδη.
[29] ΑΝΤΩΝΙΟΥ 2011, 106.
[30] Συνέντευξη Βασιλικής Σισμανίδη. Σύμφωνα με άλλη πηγή ο πατήρ Taliana οδηγήθηκε σε περιορισμό σε στρατόπεδο της Κέρκυρας, βλ. ΑΣΗΜΑΚΗΣ 2012, 45 και υποσημ. 91.
[31] Συνέντευξη Βασιλικής Σισμανίδη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σμένη μειονότητα»,[32] το οποίο αναφερόταν στον τρόπο με τον οποίο απελάθηκαν μετά τον πόλεμο από την Ελλάδα στην Ιταλία οι μεγάλες ιταλικές κοινότητες της Κέρκυρας και της Πάτρας.

Η απορία μου αυτή λύθηκε στο πλαίσιο της έρευνάς μου για το Ιταλικό Σχολείο της Πρέβεζας. Μετά το τέλος του πολέμου, το σύνολο σχεδόν της ιταλικής κοινότητας εκδιώχτηκε το 1946 από την Πρέβεζα με το καράβι της γραμμής, αρχικά για τη Λευκάδα και στη συνέχεια για την Πάτρα.[33] Από εκεί συνέχισαν σιδηροδρομικώς για τον Πειραιά (οι άνδρες σιδηροδέσμιοι) και στη συνέχεια απελάθηκαν στην Ιταλία ατμοπλοϊκώς. Ωστόσο, κάποιοι ελάχιστοι που δεν απελάθηκαν τελικά γύρισαν στην Πρέβεζα και σταδιακά αφομοιώθηκαν πλήρως.

Βιβλιογραφία

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ., 2011, *Τα ιταλικά σχολεία στην Ελλάδα*, Αθήνα

ΑΣΗΜΑΚΗΣ Ι., 2012, *Η καθολική εκκλησία στην Ήπειρο: Πρέβεζα και Ιωάννινα*, Θεσσαλονίκη

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., 1992, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη

ΒΙΤΑΛΗΣ Φ. (αρχιμ.), 1987, Το κατά την σύστασιν τω 1889 του πρώτου εν Πρεβέζη Νηπιαγωγείου, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 16, 62-70

ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι.Φ., 1957, s.v. Πρέβεζα, στο: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού*, τ. Κ΄, Αθήνα, 654-660

ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ ΕΥ.Γ., 2009, Όψεις της εκπαίδευσης στην Πρέβεζα του Μεσοπολέμου: Τα ξενόγλωσσα δημοτικά σχολεία, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 283-294

ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Τ., ΤΡΙΜΗΣ Δ., ΨΑΡΡΑ Α. & ΨΑΡΡΑΣ Δ., 2009, Η ξεχασμένη μειονότητα, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 25.10.2009, http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=95361 (προσπέλαση 15.12.2011)

ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 2006, *Η κρατική εκπαίδευση στο χώρο της μητροπόλεως Πρέβεζας τη δεκαετία 1914/15-1924/25*, Πρέβεζα

[32] ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ et al. 2009.

[33] Συνέντευξη Βασιλικής Σισμανίδη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ORTAYLI I., 2010, Society and the governor in Preveza during the time of Abdülhamid II, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. ΙΙ, Πρέβεζα, 85-88

ΠΑΡΑΘΥΡΑ Κ., 1991, Η καθολική εκκλησία του Αγίου Ανδρέα στην Πρέβεζα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 25, 192-197

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Σ., 1988-1989, Πτυχές της ιταλικής παρουσίας στο βιλαέτι Ιωαννίνων 1900-1911, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33, 77-95

ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ Λ., 1999, *Η εξωτερική πολιτική της Ιταλίας και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα (1912-1923)*, Θεσσαλονίκη (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία)

Εικόνες

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Η δυτική όψη της καθολικής εκκλησίας του Αγίου Ανδρέα και των παρακολουθημάτων της. Σχέδιο της αρχιτέκτονος Κυριακής Παραθύρα, 1990*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

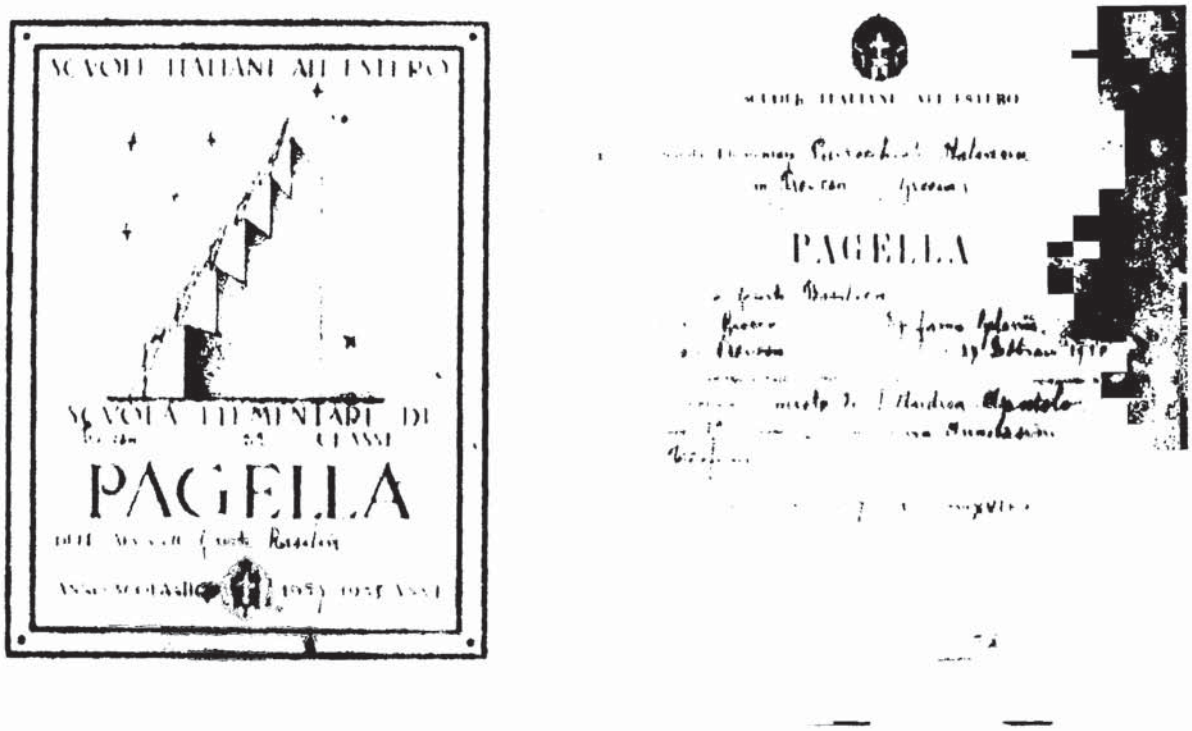

ΕΙΚΟΝΑ 2 και 3: *Εξώφυλλο και πρώτη σελίδα σχολικού ελέγχου του Ιταλικού Σχολείου Πρέβεζας, 1937-1938*
(Αρχείο Βασιλικής Σιαμανίδη)

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Η ιταλική κοινότητα Πρέβεζας.*
Διακρίνονται οι στολές της νεολαίας Balilla στα αγόρια
(Αρχείο Βασιλικής Σιαμανίδη)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

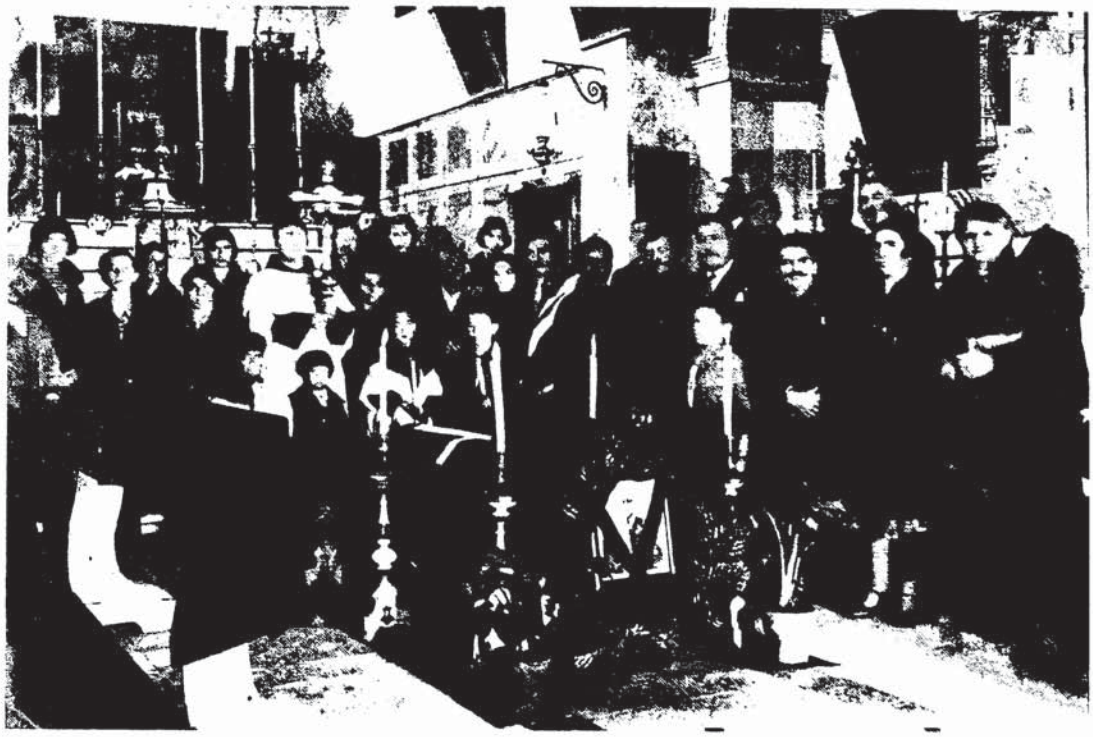

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Κηδεία στον καθολικό ναό του Αγίου Ανδρέα (Αρχείο Βασιλικής Σισμανίδη)*

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Αναμνηστική φωτογραφία μπροστά στον ναό του Αγίου Ανδρέα (Αρχείο Βασιλικής Σισμανίδη)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιωάννα ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

Ο προσφυγικός πληθυσμός της Ανατολικής Θράκης στην Πρέβεζα το 1922[*]

Αντί προλόγου

Σύμφωνα με την απογραφή των προσφύγων, η οποία διενεργήθηκε τον Απρίλιο του 1923[1] και επικυρώθηκε με Βασιλικό Διάταγμα στις 18 Οκτωβρίου 1923, σε ολόκληρη την Περιφέρεια της Ηπείρου καταγράφονται 11.982 πρόσφυγες εκ των οποίων οι 5.060 είναι άνδρες και οι 6.922 γυναίκες σε σύνολο 786.431 προσφύγων. Πιο συγκεκριμένα, ο νομός Πρέβεζας αποτελείται από δύο υποδιοικήσεις, του Μαργαριτίου[2] και της Πρέβεζας,[3] στις οποίες συναντώνται 6.163 πρόσφυγες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: *Πρόσφυγες νομού Πρεβέζης το έτος 1923*

Νομός Πρέβεζας	*Άρρενες*	*Θήλεις*	*Σύνολο*
Υποδιοίκηση Μαργαριτίου	876	1050	1926
Υποδιοίκηση Πρεβέζης	1822	2415	4237
Πρόσφυγες νομού Πρεβέζης	2698	3465	6163

Μελετώντας την απογραφή του έτους 1928,[4] η οποία μας παρέχει πληροφορίες και για τον προσφυγικό πληθυσμό της Ελλάδας, διαπιστώνουμε ότι οι

---

* Επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον προϊστάμενο των Γ.Α.Κ. – Αρχείων Ν. Πρέβεζας, κ. Σπ. Σκλαβενίτη, για την παραχώρηση του υλικού προς μελέτη και την πολύτιμη βοήθειά του.

[1] ΕΣΥΕ, Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923, Αθήνα 1923.

[2] Η Υποδιοίκηση Μαργαριτίου περιλαμβάνει τις περιοχές Αρπίτσα (216 πρόσφυγες), Βαλανδόρραχο (10 πρόσφυγες), Βράστοβο (6 πρόσφυγες), Κορώνη (9 πρόσφυγες), Λιγοράτιο (34 πρόσφυγες), Μαζαρακιά (89 πρόσφυγες), Μαργαρίτι (163 πρόσφυγες), Πάργα (1.378 πρόσφυγες) και Σπλάντζα (21 πρόσφυγες).

[3] Η Υποδιοίκηση Πρεβέζης περιλαμβάνει τον δήμο Πρέβεζας (3.185 πρόσφυγες) και τη Νέα Φιλιππιάδα με 1.052 πρόσφυγες.

[4] ΕΣΥΕ, Πληθυσμός της Ελλάδας κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, Αθήνα 1928.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Ήπειρο πριν από τη μικρασιατική καταστροφή είναι 596 (282 άρρενες και 314 θήλεις), ενώ μετά τη μικρασιατική καταστροφή εγκαταστάθηκαν 7.583 (3.579 άρρενες και 4.004 θήλεις). Ο συνολικός προσφυγικός πληθυσμός, λοιπόν, της Ηπείρου ανέρχεται στα 8.179 άτομα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: *Πρόσφυγες νομού Πρεβέζης το έτος 1928*

Νομός Πρέβεζας	*άρρενες*	*θήλεις*	*Σύνολο*
Επαρχία Λευκάδος	136	166	302
Επαρχία Μαργαριτίου	119	154	273
Επαρχία Πρεβέζης	915	1023	1938
Επαρχία Φιλιππιάδος	103	120	223
Γενικό σύνολο	1273	1463	2736

Συγκρίνοντας τις δύο αυτές απογραφές συμπεραίνουμε ότι καταγράφεται μείωση των προσφύγων του νομού Πρεβέζης κατά 3.427 άτομα (1.425 άνδρες και 2.002 γυναίκες), γεγονός που επιβεβαιώνει την προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων στην Πρέβεζα, οι οποίοι εξαιτίας των κλιματολογικών συνθηκών και της έλλειψης μεγάλου αριθμού καλλιεργήσιμων γαιών στα παράλια του συγκεκριμένου νομού, υποχρεώθηκαν να μετακινηθούν σε άλλες περιοχές.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: *Πρόσφυγες ανά φύλο νομού Πρεβέζης κατά τα έτη 1923, 1928*

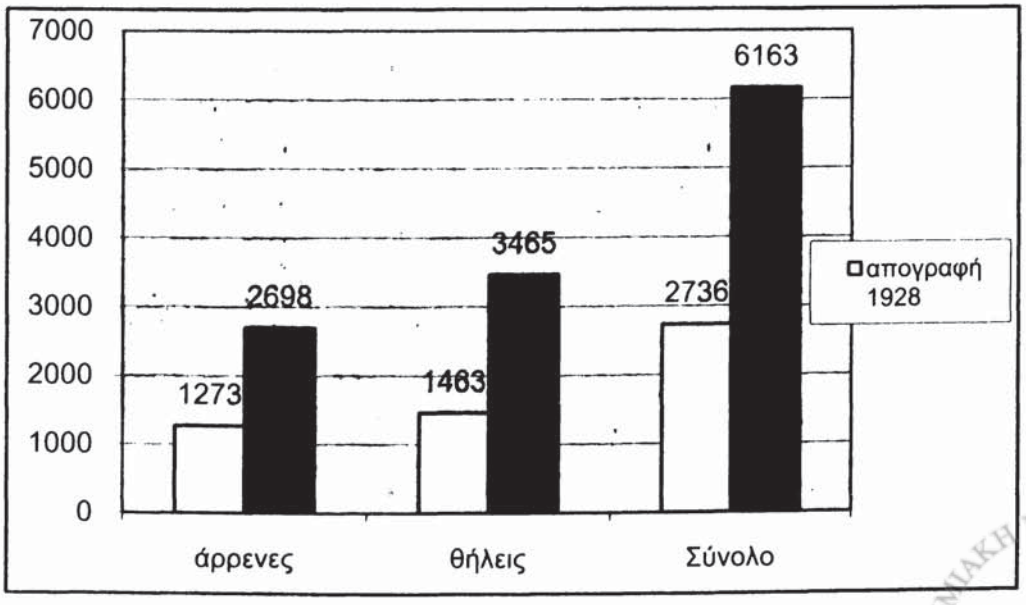

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφή 1928.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη απογραφή οι πρόσφυγες του νομού Πρεβέζης[5] προέρχονται από τη Μικρά Ασία, τη Θράκη, τον Πόντο, τη Βουλγαρία, τον Καύκασο, την Κωνσταντινούπολη, τη Ρωσία και την Αλβανία. Η μεγάλη πλειοψηφία των προσφύγων είναι οι προερχόμενοι από την περιοχή του Πόντου, ακολουθούν οι Μικρασιάτες και έπονται οι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, τους οποίους και θα εξετάσουμε σε αυτήν την εργασία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: *Πρόσφυγες νομού Πρεβέζης ελθόντες προ της μικρασιατικής καταστροφής*

Τόπος προέλευσης	*άρρενες*	*θήλεις*	*Σύνολο*
Μικρά Ασία	31	26	57
Θράκη	5	5	10
Πόντος	3		3
Καύκασος	2		2
Κωνσταντινούπολη	6	3	9
Ρωσία	1		1
Αλβανία	7	7	14
Σύνολο	55	41	96

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: *Πρόσφυγες νομού Πρεβέζης ελθόντες μετά τη μικρασιατική καταστροφή*

Τόπος προέλευσης	*άρρενες*	*θήλεις*	*Σύνολο*
Μικρά Ασία	406	429	835
Θράκη	54	63	117
Πόντος	693	873	1566
Βουλγαρία		1	1
Καύκασος	84	72	156
Κωνσταντινούπολη	31	21	52
Ρωσία	4	1	5
Αλβανία	1	3	4
Σύνολο	1273	1463	2736

[5] Στην απογραφή του έτους 1928 ο νομός Πρέβεζας περιλαμβάνει τις επαρχίες Λευκάδος, Μαργαριτίου, Πρεβέζης και Φιλιππιάδος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: *Πρόσφυγες νομού Πρεβέζης ελθόντες μετά τη μικρασιατική καταστροφή*

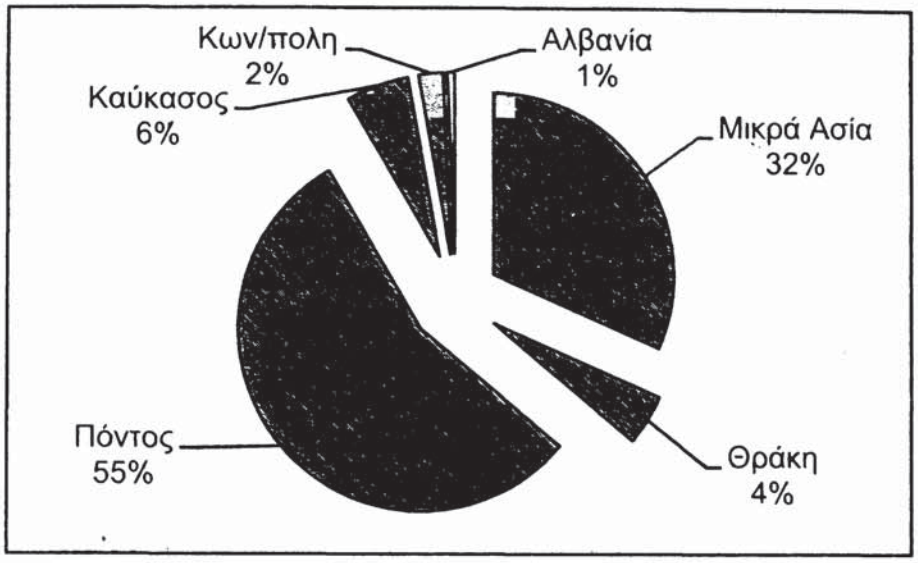

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφή 1928.

Εξετάζοντας την επαρχία Πρεβέζης παρατηρούμε ότι πριν από τη μικρασιατική καταστροφή είχαν εγκατασταθεί 84 πρόσφυγες, στην πλειοψηφία τους από τη Μικρά Ασία, ενώ μετά την καταστροφή υπερτερούν οι πρόσφυγες της περιοχής του Πόντου, που αγγίζουν τα 1.158 άτομα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: *Πρόσφυγες επαρχίας Πρεβέζης ελθόντες προ της μικρασιατικής καταστροφής*

Τόπος προέλευσης	*άρρενες*	*Θήλεις*	*Σύνολο*
Μικρά Ασία	29	24	53
Θράκη	2	1	3
Πόντος	3		3
Καύκασος	2		2
Κωνσταντινούπολη	6	3	9
Ρωσία	1		1
Αλβανία	7	6	13
Σύνολο	50	34	84

Σύμφωνα πάντοτε με τα δεδομένα της εν λόγω απογραφής η επαρχία Πρεβέζης αποτελείται από τον δήμο της Πρέβεζας και από 23 κοινότητες. Η κοινότητα της Σαμψούντας συγκεντρώνει 355 πρόσφυγες (173 άνδρες και 182 γυναίκες), η κοινότητα Σινώπης, η οποία αποτελείται από τους οικισμούς της

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Σινώπης και του Αρχαγγέλου, έχει 498 πρόσφυγες (238 άρρενες και 260 θήλεις) και ακολουθούν με πολύ μικρότερο αριθμό η κοινότητα Βρυσούλας με 8 πρόσφυγες (4 άρρενες και 4 θήλεις), η κοινότητα Κορωνησίας με 5 πρόσφυγες (3 άρρενες και 2 θήλεις), η κοινότητα Καναλίων με 2 πρόσφυγες (1 άρρεν και 1 θήλυ) και, τέλος, οι κοινότητες Μυρσίνης και Πολυσταφύλου με έναν πρόσφυγα η καθεμιά. Όλοι οι παραπάνω πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στις αναφερθείσες περιοχές μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης η Τουρκία πήρε την Ανατολική Θράκη, η οποία είχε έκταση 23.921 τ.χ. και στην Ελλάδα παραχωρήθηκε η Δυτική Θράκη με έκταση 8.559 τ.χ. Τον Δεκέμβριο του 1922 σύμφωνα με τηλεγράφημα της Ανώτατης Διοίκησης της Ηπείρου[6] στο λιμάνι της Πρέβεζας είχαν καταπλεύσει τα ατμόπλοια *Χίος* με 3.500 πρόσφυγες, *Γρανικός* με 3.000 περίπου και το *Καλοτά* με 2.000 πρόσφυγες. Ετοιμαζόταν επίσης να καταπλεύσει το ατμόπλοιο *Ματθαίος* με 4.000 πρόσφυγες. Αν προσθέσει κάποιος και τα ατμόπλοια με πρόσφυγες που προσέγγισαν τα λιμάνια της Ηγουμενίτσας, της Πέτρας, της Κόπραινας, της Πάργας και της Σαλαώρας οδηγείται στη διαπίστωση ότι την Ήπειρο προσέγγισαν περίπου 28.500 πρόσφυγες. Συνήθως διέμεναν στην Πρέβεζα, μετά την υποβολή τους σε απολύμανση ή εμβολιασμό,[7] για μικρό χρονικό διάστημα και μετά διοχετεύονταν, είτε με αυτοκίνητα είτε με κάρα, σε διάφορες περιοχές τόσο της Ηπείρου όσο και της υπόλοιπης Ελλάδας. Σύμφωνα με μαρτυρίες η προσωρινή και όχι μακροπρόθεσμη παραμονή τους στην περιοχή της Πρέβεζας σχετιζόταν και με το κλίμα της περιοχής, το οποίο ήταν ανθυγιεινό και κινδύνευαν να προσβληθούν από ελονοσία.[8]

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: *Πρόσφυγες επαρχίας Πρεβέζης ελθόντες μετά τη μικρασιατική καταστροφή*

Τόπος προέλευσης	*άρρενες*	*θήλεις*	*Σύνολο*
Μικρά Ασία	288	283	571
Θράκη	38	42	80
Πόντος	509	649	1158
Καύκασος	61	41	102
Κωνσταντινούπολη	14	6	20
Ρωσία	4	1	5
Αλβανία	1	1	2
Σύνολο	915	1023	1938

[6] Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν. Ιωαννίνων, ΓΑΠ. Φ. 178 αρ. εγγράφου 578.
[7] ΒΛΕΤΣΑ 2005, 25.
[8] ΒΛΕΤΣΑ 2005, 20, 21.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: *Πρόσφυγες επαρχίας Πρεβέζης ελθόντες μετά τη μικρασιατική καταστροφή*

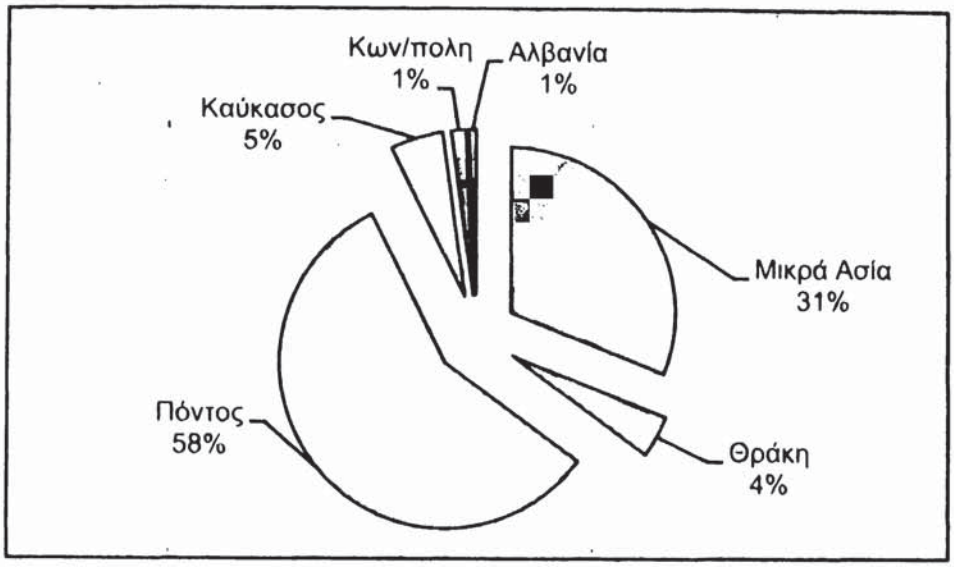

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφή 1928.

Στο ερώτημα εάν και κατά πόσον οι κατάλογοι,[9] οι οποίοι αφορούν δεδομένα προσφύγων, μπορούν να αποτελέσουν μία πρόσθετη πηγή για τη μελέτη δημογραφικών συμπεριφορών ενός πληθυσμιακού δυναμικού, προσπαθεί να απαντήσει η παρούσα εργασία. Λαμβάνοντας ως παράδειγμα το βιβλίο των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης της Πρέβεζας του έτους 1922 (Εικ. 1),[10] θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε και να επεξεργαστούμε, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων που μας επιτρέπει η πηγή, τις επιμέρους ιστορικές δημοοικονομικές πληροφορίες, οι οποίες μας παρέχονται από τον συγκεκριμένο κατάλογο για τον προσφυγικό πληθυσμό της εν λόγω περιοχής, ο οποίος κυμαίνεται από την ηλικία του ενός έτους έως και αυτή των 85 ετών, ηλικία του γηραιότερου πρόσφυγα. Οι πληροφορίες που προκύπτουν από τον κατάλογο του 1922 είναι ο αριθμός των οικογενειών, ο αριθμός των μελών της κάθε οικογένειας, το

[9] Στα Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν. Πρέβεζας δεν έχουν βρεθεί ονομαστικοί κατάλογοι προσφύγων προερχόμενων από άλλες περιοχές, όπως αυτές του Πόντου της Μ. Ασίας κλπ. Ας σημειωθεί ότι στο νομό Πρέβεζας οι σημερινοί πρόσφυγες προέρχονται στην πλειονότητά τους από την περιοχή του Πόντου και ελάχιστοι από τη Μ. Ασία. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την εξέταση των επωνύμων του εξεταζόμενου καταλόγου, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης και ιδίως της ευρύτερης περιοχής της Καλλίπολης που προσέγγισαν την Πρέβεζα κατεγράφησαν από τις τοπικές αρχές, αλλά μετά διοχετεύθηκαν σε άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας.

[10] Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν. Πρέβεζας, ΑΒΕ 9, ΑΕΕ Δημ. 1.1, ΣΑΕ 2 (1922, 1955). Βλ. Γουβια 2010, 515.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ονοματεπώνυμο του πρόσφυγα, η ηλικία, το επάγγελμα του αρχηγού της οικογένειας, η συγγενική σχέση καθώς και ο τόπος προέλευσης των προσφύγων.

Ηλικία και φύλο προσφύγων

Το σύνολο του προσφυγικού σώματος της Πρέβεζας το 1922, που προέρχεται από την Ανατολική Θράκη, έτσι όπως καταγράφεται στον εν λόγω κατάλογο, ανέρχεται σε 1.042 άτομα, ηλικίας από ενός έως 85 ετών. Η κατάταξη των προσφύγων ανά φύλο δείχνει ότι το 45% (469 περιπτώσεις) των προσφύγων είναι άρρενες και το 55% θήλεις (573 περιπτώσεις). Το κατά 10% μικρότερο ποσοστό των ανδρών μπορεί να εξηγηθεί από την αποστολή μεγάλου τμήματος του ανδρικού πληθυσμού στα βάθη της Μικράς Ασίας από την τουρκική πλευρά στα λεγόμενα τάγματα εργασίας (*αμελέ ταμπουρού*).

Η μεγαλύτερη ηλικιακή συχνότητα παρατηρείται στις ηλικίες των 50 ετών (51 περιπτώσεις), των 40 ετών (49 περιπτώσεις), των 45 ετών (48 περιπτώσεις) και των 12 ετών (43 περιπτώσεις). Ο αριθμός των ατόμων άνω των 51 ετών φθίνει συνεχώς. Η συντριπτική πλειοψηφία του προσφυγικού σώματος αποτελείται από τον αποκαλούμενο παραγωγικό πληθυσμό (άτομα έως την ηλικία των 64 ετών), δηλαδή 654 άτομα με ηλικία έως 64 ετών και 58 άτομα από 65 ετών και άνω. Τα παιδιά έως 15 ετών αγγίζουν τα 323 άτομα. Ο μέσος όρος ηλικίας των αρρένων προσφύγων είναι τα 29,61 έτη, ενώ των θηλέων τα 29,18 έτη. Εξετάζοντας την κάθε περιοχή χωριστά προκύπτει ότι στο χωριό Ταΐφύρι[11] ο μέσος όρος ηλικίας των ανδρών είναι τα 29,05 έτη και των γυναικών τα 28,20 έτη, στο χωριό Περγάζι ο αντίστοιχος μέσος όρος είναι τα 29,95 έτη για τον ανδρικό πληθυσμό και τα 29,24 έτη για το γυναικείο. Τέλος, όσον αφορά στο χωριό Βαΐρι ο μέσος όρος ηλικίας των αρρένων είναι τα 31,61 έτη και τα 31,88 έτη για τις θήλεις.

Η ηλικιακή κατανομή ανά πενταετία

Η ηλικιακή κατανομή των προσφύγων ανά πενταετία απεικονίζει, κατά κάποιον τρόπο, τη συσσώρευση του μεγαλύτερου αριθμού των προσφύγων στις ηλικίες ανάμεσα στο 1ο και 15ο έτος, καθώς επίσης την υπεροχή των νεότερων ηλικιακά (ανάμεσα στο 16ο και το 20ό έτος και 1 έως 5 ετών) συγκριτικά με αυτούς που συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία των 41-85 ετών.

[11] Μόνο στο χωριό Ταΐφύρι υπάρχουν 7 άτομα, τα οποία ανήκουν στην ίδια οικογένεια, και δεν αναγράφεται η ηλικία τους. Πρόκειται για την οικογένεια του Ευθύμιου Βέη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: *Ηλικιακή κατανομή προσφύγων της Ανατολικής Θράκης ανά πενταετία*

Ηλικία	*Άρρενες*	*Θήλεις*	*Σύνολο*
1-5 ετών	53	56	109
6-10 ετών	30	44	74
11-15 ετών	76	64	140
16-20 ετών	50	75	125
21-25 ετών	25	38	63
26-30 ετών	22	52	74
31-35 ετών	12	37	49
36-40 ετών	46	59	105
41-45 ετών	31	35	66
46-50 ετών	51	37	88
51-55 ετών	20	17	37
56-60 ετών	19	22	41
61-65 ετών	16	10	26
66-70 ετών	11	15	26
71-75 ετών	2	5	7
80-85 ετών	2	3	5
Σύνολο	469	573	1042

Παράλληλα παρατηρείται ότι από το 1900 μέχρι και το 1922 έχουν γεννηθεί 475 άτομα σε αντιδιαστολή με τους 567 πρόσφυγες που γεννήθηκαν από το 1837, έτος γέννησης του πρώτου πρόσφυγα, μέχρι και το 1899, με συχνότερα έτη γέννησης τα 1872, 1882, 1877, 1910 και 1887.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: *Έτος γέννησης των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης*

Έτος γέννησης	*Άρρενες*	*Θήλεις*	*Σύνολο*	*Έτος γέννησης*	*Άρρενες*	*Θήλεις*	*Σύνολο*
1837	1	0	1	1861	3	0	3
1842	1	3	4	1862	14	19	33
1847	0	4	4	1864	3	2	5
1849	1	0	1	1865	1	0	1
1850	1	1	2	1866	1	1	2
1852	7	14	21	1867	13	16	29
1853	1	0	1	1869	0	1	1
1854	2	0	2	1870	6	0	6
1855	1	1	2	1871	1	0	1
1857	12	8	20	1872	24	27	51
1860	1	2	3	1873	2	1	3

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Έτος γέννησης	*Άρρενες*	*Θήλεις*	*Σύνολο*	*Έτος γέννησης*	*Άρρενες*	*Θήλεις*	*Σύνολο*
1874	16	4	20	1901	0	1	1
1875	7	3	10	1902	5	30	35
1876	2	2	4	1903	5	2	7
1877	23	25	48	1904	14	18	32
1879	2	1	3	1905	10	10	20
1880	4	6	10	1906	16	15	31
1881	2	3	5	1907	18	13	31
1882	17	32	49	1908	15	11	26
1883	2	1	3	1909	12	12	24
1884	11	17	28	1910	23	20	43
1885	11	7	18	1911	8	8	16
1886	5	2	7	1912	12	15	27
1887	8	29	37	1913	5	4	9
1889	2	3	5	1914	8	15	23
1890	2	5	7	1915	4	4	8
1892	2	30	32	1916	1	6	7
1893	2	0	2	1917	4	4	8
1894	7	8	15	1918	7	12	19
1895	5	8	13	1919	15	17	32
1896	6	6	12	1920	10	11	21
1897	9	15	24	1921	17	12	29
1898	4	4	8	1922	3	4	7
1899	7	4	11	*Σύνολο*	469	573	1042
1900	5	14	19				

Τόπος προέλευσης

Στον προσφυγικό κατάλογο του 1922 σημειώνεται και ο τόπος προέλευσης του εξεταζόμενου πληθυσμιακού δυναμικού (Πίν. 9, Διάγρ. 4). Παρατηρούμε ότι οι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης που προσέγγισαν την Πρέβεζα προέρχονταν από τρία χωριά της Ανατολικής Θράκης (Εικ. 2). Πρόκειται για το χωριό Ταϊφύρι της Καλλίπολης από το οποίο προέρχονται 609 άτομα, δηλαδή το 59% του συνόλου, και 173 οικογένειες. Από το χωριό Περγάζι της ίδιας περιοχής προέρχονται 264 άτομα, δηλαδή το 25% (86 οικογένειες) και από το χωριό Βαΐρι το ποσοστό ανέρχεται στο 16% και 169 άτομα (70 οικογένειες). Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η περιοχή της Ανατολικής Θράκης γνώρισε δύο διωγμούς. Ο πρώτος διωγμός στα χωριά της Καλλίπολης χρονολογείται τον Απρίλιο του 1914, κατά τη διάρκεια του οποίου διενεργήθηκαν λεηλασίες, φόνοι και επιθέσεις σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού. Κατά τα έτη 1918-1920 πραγματοποιήθηκε η παλιννό-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

στηση των προσφύγων. Η παραμονή, όμως, στις γενέτειρές τους ήταν προσωρινή, αφού μετά τη μικρασιατική καταστροφή το 1922 υποχρεώθηκαν να ξεριζωθούν για δεύτερη και οριστική πια φορά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9: *Τόπος προέλευσης των προσφύγων της Πρέβεζας*

Τόπος Προέλευσης	*Συχνότητα*
Εκ του χωρίου Βαϊριού Καλλιπόλεως της Θράκης	169
Εκ του χωρίου Περγαζιού Καλλιπόλεως της Θράκης	264
Εκ του χωρίου Ταϊφυρίου Καλλιπόλεως της Θράκης	609

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: *Τόπος προέλευσης των προσφύγων της Πρέβεζας*

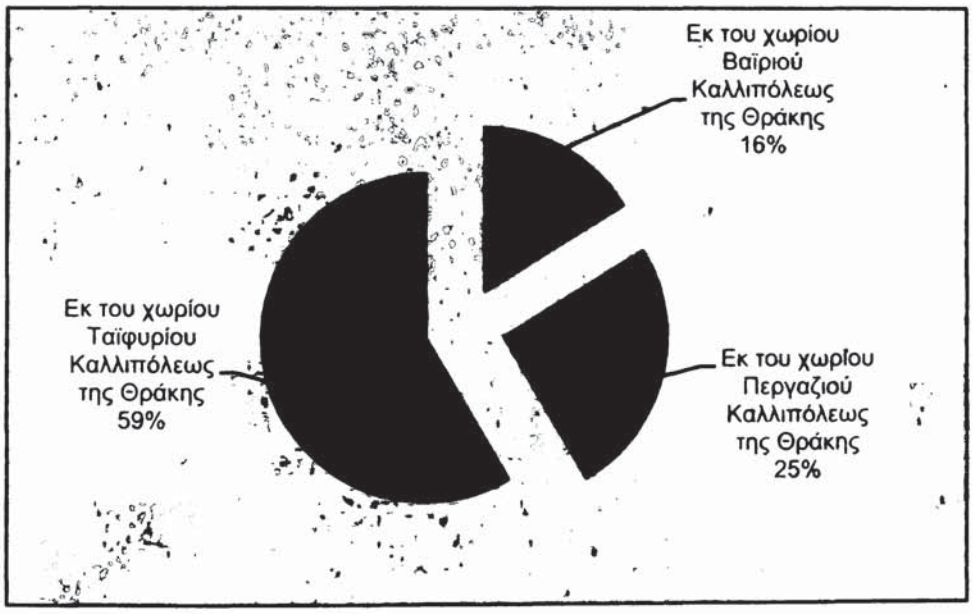

Συχνότητα βαπτιστικών ονομάτων

Στο δείγμα των 469 αρρένων τα βαπτιστικά ονόματα παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και εκείνα που συναντιόνται συχνότερα (Διάγρ. 5) είναι κατά φθίνουσα σειρά τα συνηθισμένα βαπτιστικά ονόματα Κωνσταντίνος (47), Νικόλαος (46), Ιωάννης (40), Γεώργιος (30), Δημήτριος (29), Παναγιώτης (27) και Χαράλαμπος (26).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5: *Συχνότητα ανδρικών βαπτιστικών ονομάτων*

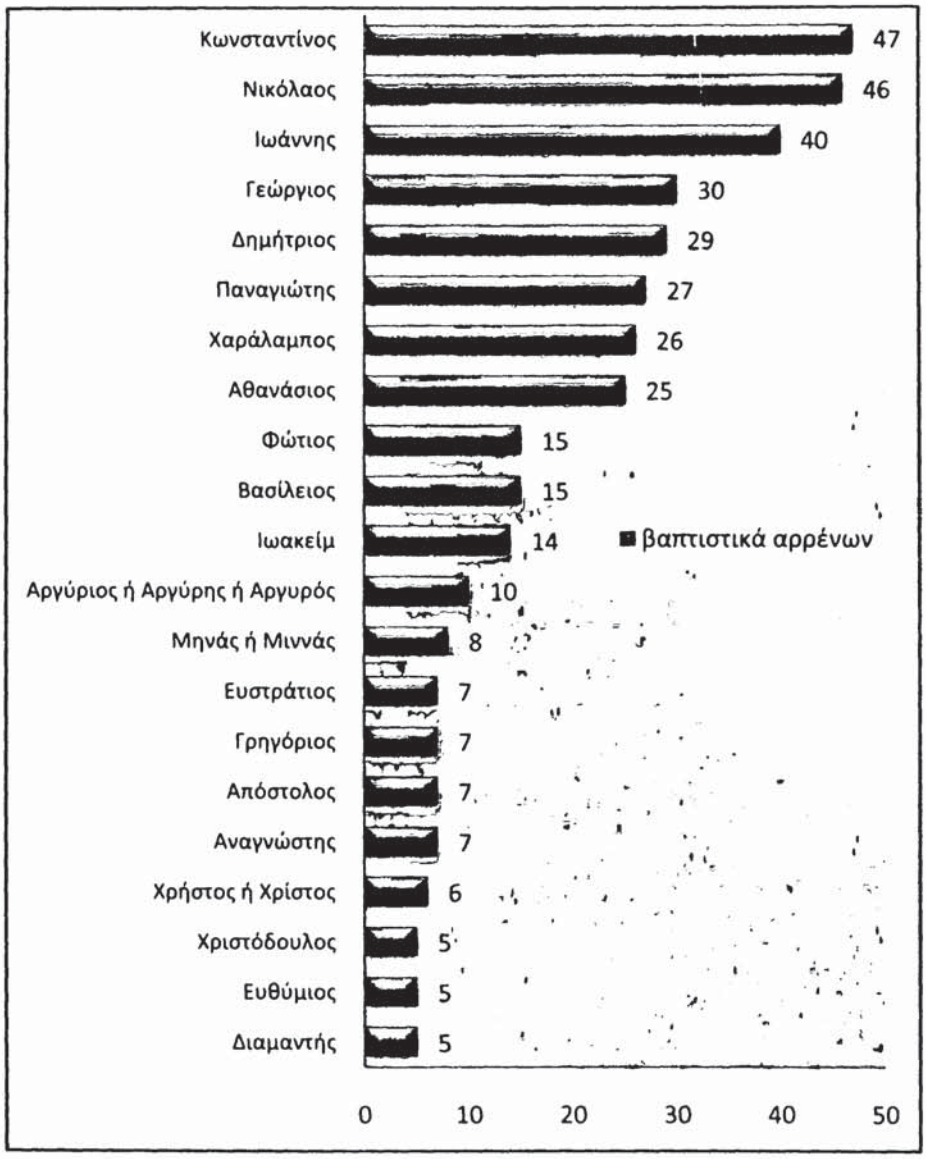

Αντίστοιχα στο δείγμα των 573 θηλέων τα βαπτιστικά ονόματα παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και εκείνα που συναντιόνται συχνότερα (Διάγρ. 6) είναι κατά φθίνουσα σειρά τα συνηθισμένα βαπτιστικά γυναικεία ονόματα Μαρία (85), Ελένη (47), Αικατερίνη (21), Ζαφείρω (21), Σουλτάνα (19), Ζαχαρούλα (18) και Παναγιώτα(τσέλα) (16).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6: *Συχνότητα γυναικείων βαπτιστικών ονομάτων*

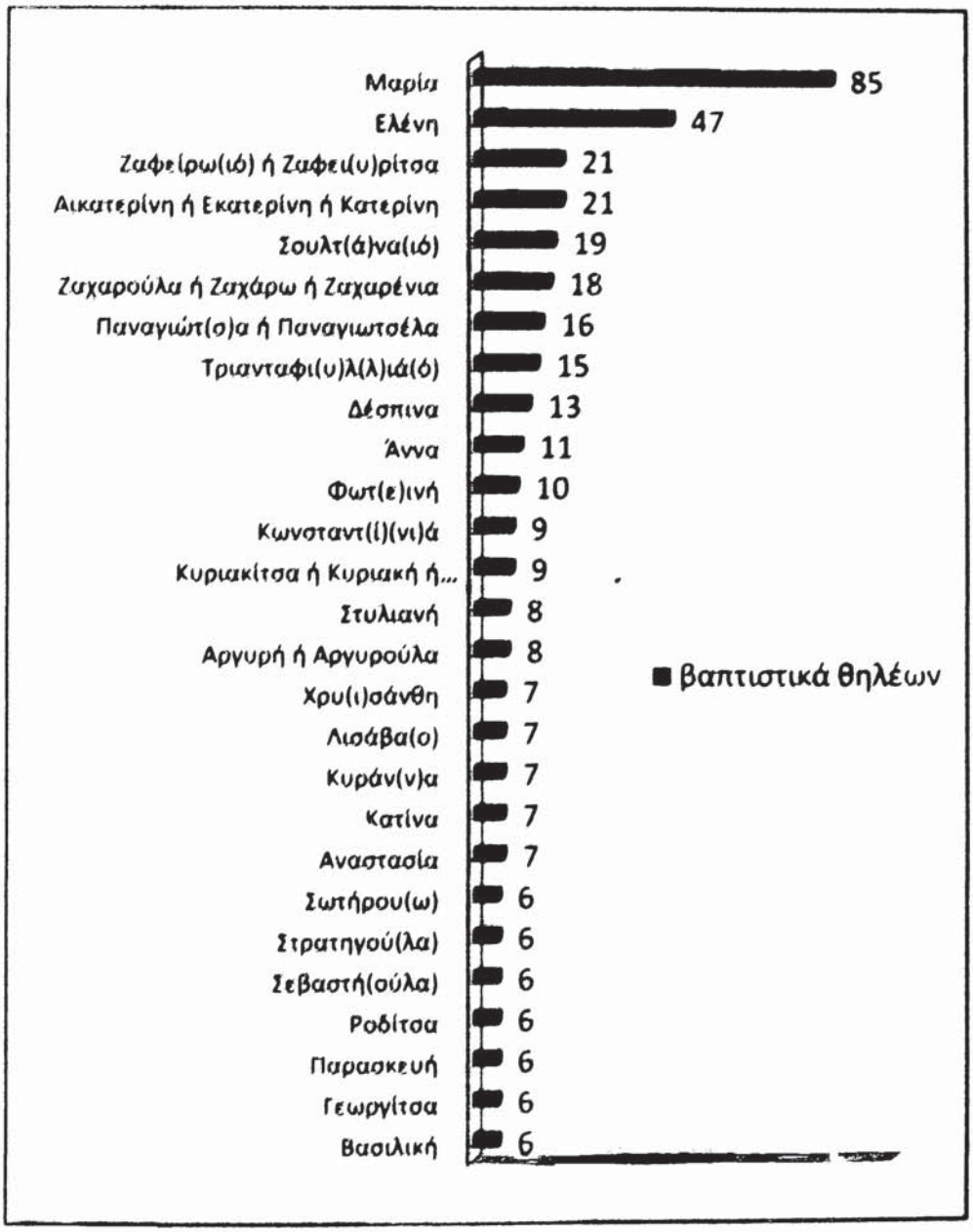

Συχνότητα επωνύμων

Τα συχνότερα επώνυμα που συναντώνται στο σώμα των προσφύγων (Πίν. 10) είναι των Παπάζογλου (4), Χαρίση (4), Χατζόγλου (4) και έπονται αυτά των Γιαννάκη (3), Ηλία (3), Κανάκη (3), Κοντού (3), Λάτσου (3), Παπουτσέλιου (3), Πέγιου (3), Σερεμίτη (3) και Τόλογλου (3). Παρατηρούμε, επίσης, μεγάλη ποικιλία ως προς το πλήθος των επωνύμων του καταλόγου των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: *Συχνότητα επωνύμων των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης*

Α/Α	*Επώνυμα*	*Συχνότητα*	*Α/Α*	*Επώνυμα*	*Συχνότητα*
1	Αγαπητού	1	43	Γιάντσου	2
2	Αγγελής	1	44	Γιάτσος	1
3	Αγγελοχάριτος	1	45	Γιουβαρλάς	1
4	Αγγελοχορίτης	1	46	Γκηντά	1
5	Αθανασίου	2	47	Γόμος	1
6	Αλεξανδρής	2	48	Δελή-Ανδρέας	1
7	Αναγνώστου	2	49	Δελή Χατζής	1
8	Ανδρέου	1	50	Δελιγεώργη	1
9	Ανδρόνογλου	1	51	Δεμίρης	1
10	Ανεστούρος	1	52	Δημητρίου	1
11	Ανέστουρος	1	53	Διακουμής	2
12	Αργυρίου	1	54	Δογραματζής	1
13	Αργυρού	1	55	Ευαγγέλου	1
14	Αρσένης	1	56	Ζαβλάρης	2
15	Ασίμη	1	57	Ζαμπούνης	1
16	Ασμή	1	58	Ζαρμακούπη	1
17	Ασπροδίνη	1	59	Ζαρμακούπης	2
18	Αυγερινού	1	60	Ζερβός	1
19	Βαϊρλή	1	61	Ζήσου	1
20	Βαλαβάνης	2	62	Ζμαράγδου	1
21	Βασιλείου	2	63	Ηλιά	3
22	Βασιλικού	1	64	Θεογνώστου	2
23	Βέης	1	65	Θεοδοσίου	1
24	Βέργου	1	66	Θεοδωριά	1
25	Βλάσιος	1	67	Θεολόγου	1
26	Βλαχάτσης	1	68	Θεοφάνη	1
27	Βοβούζας	1	69	Θεοχάρης	1
28	Βογιατζής	1	70	Ιωάννου	2
29	Βόλτσος	1	71	Καβάζης	1
30	Βουτσάκης	1	72	Καβετζάκη	1
31	Γατσάς	1	73	Καϊση	1
32	Γεροκόστα	1	74	Κακαλής	1
33	Γεροκώ(ό)στας	2	75	Κακλαμάνη	1
34	Γεώργαρος	1	76	Κακλάμανος	1
35	Γεωργιάδης	1	77	Καλαμπούκης	1
36	Γεωργίου	2	78	Καλεβρός	1
37	Γιαλαμόγλου	1	79	Καλενδέρ	2
38	Γιαλαμπούκη	1	80	Καλκάρη	1
39	Γιανακάκη	1	81	Καμπανταγής	1
40	Γιανακάκης	1	82	Κανάκης	3
41	Γιαν(ν)άκης	3	83	Καραβούλια	2
42	Γιάνναρος	1	84	Καραβούλιας	1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α.Α	Επώνυμα	Συχνότητα
85	Καραγιανίδης	1
86	Καραγιάννης	1
87	Καραθανάση	1
88	Καραθανάσης	1
89	Καρακάσος	1
90	Καρακατσάνης	2
91	Καραμήτρου	1
92	Καρανικόλας	1
93	Καραπάντης	1
94	Καραπίντης	2
95	Καρασμάνης	1
96	Καραστάθης	1
97	Καρβούνης	1
98	Καρδάμη	1
99	Καριοφύλης	1
100	Καρμπά	1
101	Καρπούζης	1
102	Καρτσάνη	1
103	Κασσαγλής	1
104	Κατάμπρος	1
105	Κατιφέ	1
106	Κατνιά	1
107	Κατνιός	1
108	Κατσαμάνης	1
109	Κεφαλάς	1
110	Κοβιτζής	1
111	Κοκινου	1
112	Κοντός	3
113	Κουλδράς	1
114	Κουρτής	1
115	Κουτσούπελιας	1
116	Κουτσάνη	1
117	Κυμπρικτσή	1
118	Κυπριώτη	1
119	Κυριακου	1
120	Κύρου	1
121	Κωνσταντινάκης	1
122	Λάζαρος	2
123	Λαμπή	1
124	Λαμπρινός	1
125	Λα(μ)πρινού	2
126	Λάτσος	3
127	Λιντέρη	1
128	Λύκος	2

Α.Α	Επώνυμα	Συχνότητα
129	Μαγδαλινή	1
130	Μαΐτόγλου	2
131	Μακαρίτης	1
132	Μακαρώνης	1
133	Μακρής	2
134	Μαμής	2
135	Μανασής	2
136	Μαργαρινός	1
137	Μαργαρίου	1
138	Μαρμαρινός	1
139	Μαστραπήλια	1
140	Μόγκας	1
141	Μονάρπαγου	1
142	Μουστάκη	1
143	Μουτσάκης	1
144	Μουχοΐδη	1
145	Μπασμαδάς	1
146	Μπεσλέμης	1
147	Μπεσλιμή	1
148	Μπουδουρης	1
149	Μπουντίς	1
150	Μπουραζάνη	1
151	Μπουτσακη	1
152	Μυρσινής	1
153	Ναζλή	1
154	Νικηφόρου	1
155	Νικολαου	1
156	Νισκου	1
157	Νταλαβέρη	1
158	Νταλαβέρης	1
159	Νταμής	1
160	Ντανκόζη	1
161	Νταρματαγιαννης	2
162	Ντίνκου	1
163	Ντιόλια	1
164	Ντόγκα	1
165	Ξυνός	1
166	Παΐσου	1
167	Πακείμαρου	1
168	Παλαμιδας	2
169	Παμπουλάκη	1
170	Παμπουλάκης	1
171	Παντσής	1
172	Παπαευσταθιου	1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α/Α	Επώνυμα	Συχνότητα
173	Παπάζογλου	4
174	Παπα-Ισακείμ	1
175	Παπακωνσταντίνου	1
176	Παπαναγιώτου	1
177	Παπαχριστοδούλου	1
178	Παπουντσής	1
179	Παπουτσέλιος	3
180	Παρίσσης	2
181	Πασβάνης	2
182	Πατρωνάς	1
183	Πέγιος	3
184	Πεδίλος	1
185	Πεντέρη	1
186	Πεπέκη	2
187	Πεπέτιος	1
188	Πέτρου	1
189	Πιντής	1
190	Πλάνος	2
191	Πλομίδης	1
192	Πνακά	1
193	Πολίτης	2
194	Πολύμερος	1
195	Πόρος	1
196	Πορφύρη	1
197	Πορφυρίου	2
198	Πουραζάν	1
199	Πυρακάλια	1
200	Ραγκιτζής	1
201	Ραγκιτσή	1
202	Ρακιντζής	1
203	Ρετσιλά	1
204	Σάββα	1
205	Σάββας	1
206	Σαλαχώρ	1
207	Σαμαράς	1
208	Σανιδά	1
209	Σανιδάς	1
210	Σαπατζής	2
211	Σαραντινού	2
212	Σεβαστάκης	1
213	Σεβαστός	1
214	Σεμετσής	1
215	Σέμπρος	1
216	Σερεμίτ	1

Α/Α	Επώνυμα	Συχνότητα
217	Σερεμίτης	3
218	Σκορδά	1
219	Σκορδάς	1
220	Σόνης	1
221	Σπαθά	1
222	Σπύρος	1
223	Σταμούλα	1
224	Στανίλη	1
225	Στανίλης	1
226	Σταυρινού	1
227	Στεφάνου	1
228	Στόικου	1
229	Στυλιανού	2
230	Σύνης	1
231	Ταλιαδούρ	1
232	Ταλταμπάνης	1
233	Ταψής	1
234	Τέμου	1
235	Τζανής	1
236	Τζαχής	1
237	Τζινάρη	1
238	Τζιτζίκας	1
239	Τηγανάς	1
240	Τόλιγλου	3
241	Τουπουζής	1
242	Τρακοσάρης	1
243	Τριανταφιλιά	1
244	Τριανταφιλιό	1
245	Τριανταφύλου	1
246	Τσαβδάρ	1
247	Τσακίρη	1
248	Τσαπάννη	1
249	Τσουλάκη	1
250	Φακηρμαλής	1
251	Φατμής	1
252	Φιλίππου	1
253	Φιντανής	2
254	Φυλακτός	2
255	Φωτίου	1
256	Χαράλαμπους	1
257	Χαρίσης	4
258	Χατζή - Χαραλάμπου	1
259	Χατζόγλου	4
260	Χρισταλάς	1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α/Α	*Επώνυμα*	*Συχνότητα*	*Α/Α*	*Επώνυμα*	*Συχνότητα*
261	Χριστοδούλου	1	264	Ψαθάς	1
262	Χριστοφόρου	1	265	Ψύλος	1
263	Χρυσάφη	1			

Επαγγελματική κατάσταση προσφύγων

Από το σύνολο των 1.042 προσφύγων (Πίν. 11) δεν υπάρχουν πληροφορίες για το επάγγελμα των ενήλικων εγγεγραμμένων παρά μόνο όσων είναι αρχηγοί των οικογενειών, δηλαδή 279 ατόμων.[12] Όπως είναι φυσικό, το επάγγελμα του γεωργού (133 περιπτώσεις) και στη συνέχεια αυτό του κτηνοτρόφου (52 περιπτώσεις) αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των ενασχολήσεων του ανδρικού πληθυσμού. Έπονται οι κτίστες και οι αρτοποιοί. Ας σημειωθεί ότι το σύνολο των γυναικών που είναι αρχηγοί της οικογένειας ασχολούνται με τα οικιακά (79 περιπτώσεις). Ελάχιστοι είναι αυτοί που ασχολούνται ως τεχνίτες, ενώ κανένας δεν ασχολείται με επαγγέλματα υπηρεσιών του τριτογενούς τομέα. Μελετώντας τα επαγγέλματα αξίζει να σημειωθεί ότι στους 24 άρρενες οικογενειάρχες πρόσφυγες από το χωριό Βαΐρι δεν αναγράφεται κανένα επάγγελμα, σε αντίθεση με τις 14 θήλεις οικογενειάρχες από τις οποίες στις 12 δηλώνεται ως επάγγελμα αυτό των οικιακών. Συνεχίζοντας, στην περιοχή Περγάζι από τις 10 γυναίκες οικογενειάρχες δύο εξ αυτών διαφοροποιούνται από τις υπόλοιπες που δηλώνουν ως επάγγελμα τα οικιακά και δηλώνουν ότι είναι γεωργοί. Οι 70 άνδρες οικογενειάρχες της εν λόγω περιοχής είναι στην πλειοψηφία τους γεωργοί και μόλις 2 κτηνοτρόφοι.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11: *Συχνότητα επαγγελμάτων των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης*

Επάγγελμα	*Συχνότητα*
γεωργός	133
οικιακά	79
ποιμήν	52
κτίστης	4
αρτοποιός	3
αμπελουργός	1
βαρελοποιός	1

Επάγγελμα	*Συχνότητα*
κεραμυδοποιός	1
κηπουρός	1
λεπτουργός	1
ναυτικός	1
ξυλουργός	1
υποδηματοποιός	1
Σύνολο	279

[12] Υπάρχουν και 47 περιπτώσεις οικογενειαρχών στις οποίες δεν καταγράφεται η επαγγελματική τους κατάσταση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τέλος, στο χωριό Ταϊφύρι 19 γυναίκες οικογενειάρχες δηλώνουν ως επάγγελμα τα οικιακά έναντι 17 γυναικών που δε δηλώνουν κανένα επάγγελμα. Από την άλλη πλευρά οι 127 άνδρες οικογενειάρχες ασκούν διάφορα επαγγέλματα με κυριότερα, όμως, εκείνα του γεωργού και του κτηνοτρόφου. Μόνο τέσσερις δε δηλώνουν κανένα επάγγελμα, ενώ και οι 19 γυναίκες οικογενειάρχες δηλώνουν ως επάγγελμα τα οικιακά.

Συγγενική σχέση προσφύγων

Μία από τις παραμέτρους της απογραφής είναι και η συγγενική σχέση των προσφύγων. Από την επεξεργασία των δεδομένων προκύπτει ότι υπάρχουν 281 οικογενειάρχες άρρενες και θήλεις, σε ορισμένες περιπτώσεις συναντώνται και οικογενειάρχες μικρής ηλικίας εξαιτίας των ιδιόμορφων συνθηκών που επικρατούσαν και που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι πρόσφυγες, 182 σύζυγοι, 237 κόρες, 225 γιοι και ακολουθούν μητέρες, αδερφές/οί, ανηψιές/οί, πεθερές, κουνιάδοι/ες κλπ. Τέλος, μόνο σε τέσσερις περιπτώσεις δεν αναφέρεται καμία συγγενική σχέση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: *Συγγενική σχέση των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης*

Α/Α	*Συγγενική σχέση*	*Συχνότητα*
1	Οικογενειάρχης	281
2	Θυγάτηρ	237
3	Υιός	225
4	Σύζυγος	182
5	Μήτηρ	47
6	Αδελφή	23
7	Αδελφός	10
8	Πεθερά	9
9	Ανηψιός	4
10	Ορφανή	4
11	Χήρα	4
12	Πατήρ	3
13	Θεία	2
14	Ανηψιά	1
15	Γαμβρός	1
16	Γυναικαδέλφη	1
17	Θείος οικογενειάρχη	1
18	Κονιάδα	1
19	Κονιάδος	1
20	Μήτηρ οικογενειάρχη	1
21	Χωρίς αναφορά	4
	Σύνολο	1042

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αντί Επιλόγου

Λαμβάνοντας υπόψη τη μαρτυρία του καταλόγου των προσφύγων της Ανατολικής Θράκης της Πρέβεζας του έτους 1922, η δημοοικονομική εικόνα του εν λόγω πληθυσμού ηλικίας έως των 85 ετών σκιαγραφείται ως εξής: Το μεγαλύτερο πλήθος των προσφύγων έχει ηλικία 50 ετών, ενώ ο μέσος όρος ηλικίας τους είναι τα 29,05 έτη για τους άρρενες και τα 28,20 έτη για τις θήλεις. Τα βαπτιστικά ονόματα των αρρένων προσφύγων συγκαταλέγονται σε κοινά ονόματα όπως Κωνσταντίνος, Νικόλαος, Ιωάννης, Γεώργιος, Δημήτριος, Παναγιώτης, και Χαράλαμπος κλπ. και τα γυναικεία αντίστοιχα Μαρία, Ελένη, Αικατερίνη, Ζαφειρώ, Σουλτάνα, Ζαχαρούλα και Παναγιωτσέλα, ενώ από τη συχνότητα των επιθέτων παρατηρείται ένας μεγάλος αριθμός ποικίλων επωνύμων προσφύγων που συναντώνται μία φορά. Οι πρόσφυγες ασχολούνται, ως επί τω πλείστον, όπως είναι φυσικό με επαγγέλματα του πρωτογενούς τομέα, ενώ ο γυναικείος πληθυσμός με τα οικιακά. Εν κατακλείδι, θα έλεγε κανείς ότι η επεξεργασία των στοιχείων των προσφυγικών καταλόγων μπορεί να αποτελέσει συμπληρωματική πηγή για τη γνώση της εικόνας και της μελέτης ενός μέρους, ενός δείγματος του πληθυσμού, ιδίως σε περιόδους όπου τα αμιγώς δημογραφικά δεδομένα σπανίζουν.

Αρχειακές πηγές

Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Ιωαννίνων, ΓΔΗ. Φ. 178 αρ. εγγράφου 578
Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Πρέβεζας, ΑΒΕ 9, ΑΕΕ Δημ.1.1, ΣΑΕ 2 (1922, 1955)
ΕΣΥΕ, Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923, Αθήνα 1923
ΕΣΥΕ, Πληθυσμός της Ελλάδας κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, Αθήνα 1928

Βιβλιογραφία

ΒΛΕΤΣΑ Ε., 2005, *Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων στο Νομό Ιωαννίνων: Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ιωάννινα (1923-1930)*, Αθήνα

ΓΟΥΒΙΑ Δ., 2010, Αρχείο Δήμου Πρέβεζας. Το Ληξιαρχείο Δήμου Πρέβεζας 1921-1960, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, ΙΙ, Πρέβεζα, 513-529

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα

Προσφυγικός πληθυσμός της Πρέβεζας προερχόμενος από την Ανατολική Θράκη μετά τη μικρασιατική καταστροφή.[13]

Εκ του χωρίου Ταϊφυρίου Καλλιπόλεως της Θράκης

Αύξ. αριθ. Οικογ.	*αύξων αριθμ. ατόμων*	*Ονοματεπώνυμον*		*Συγγενική σχέσις*	*Ηλικία*	*Επάγγελμα*
1	1	**Ιωακείμ**	**Νταρματαγιάννης**	οικογενειάρχης	51	κτίστης
	2	**Φρόδια**	**Νταρματαγιάννη**	σύζυγος	40	Οικοιακά
	3	**Ελένη**	**Νταρματαγιάννη**	θυγάτηρ	12	Οικοιακά
	4	**Αργυρούλα**	**Νταρματαγιάννη**	θυγάτηρ	8	Οικοιακά
2	1	**Ζαφείρης**	**Κοΐμτζής**	οικογενειάρχης	45	**Ποιμήν**
	2	**Αφροδίτη**	**Κοΐμτζή**	σύζυγος	28	Οικοιακά
	3	**Ζαφειρίτσα**	**Κοΐμτζή**	θυγάτηρ	2	
3	1	**Ιωάννης**	**Πόρος**	οικογενειάρχης	55	Γεωργός
	2	**Ζαχαρένια**	**Πόρου**	θυγάτηρ	12	
	3	**Χρυσάνθη**	**Πόρου**	θυγάτηρ	11	
4	1	**Κυρίτσης**	**Ρακιντζής**	οικογενειάρχης	40	Γεωργός
	2	**Βασιλική**	**Ρακιντζή**	σύζυγος	28	
	3	**Ιωάννης**	**Ρακιντζής**	υιός	4	
	4	**Ειρήνη**	**Ρακιντζή**	θυγάτηρ	1	
	5	**Βασίλειος**	**Ρακιντζής**	ανηψιός	18	
5	1	**Χρήστος**	**Μουτσάκης**	οικογενειάρχης	45	
	2	**Ευσεβειά**	**Μουτσάκη**	σύζυγος	40	
	3	**Βασιλική**	**Μουτσάκη**	θυγάτηρ	8	
	4	**Παναγιώτης**	**Μουτσάκης**	υιός	2	
6	1	**Νικόλαος**	**Παλαμίδας**	οικογενειάρχης	20	Γεωργός
	2	**Μαρία**	**Παλαμίδα**	μήτηρ	45	
	3	**Χαράλαμπος**	**Παλαμίδας**	αδελφός	15	
	4	**Ευανθία**	**Παλαμίδα**	αδελφή	12	
7	1	**Ιωάννης**	**Γιάτσος**	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	**Πλωχεριά**	**Γιάτσου**	σύζυγος	30	
8	1	**Γρηγόριος**	**Σόνης**	οικογενειάρχης	52	Λεπτουργός
	2	**Εκατερίνη**	**Σόνη**	σύζυγος	38	
	3	**Κωνσταντίνος**	**Σόνης**	υιός	12	
	4	**Ελένη**	**Σόνη**	θυγάτηρ	10	
	5	**Φροσύνη**	**Σόνη**	θυγάτηρ	5	
	6	**Ανθή**	**Σόνη**	θυγάτηρ	2	
9	1	**Μηνάς**	**Καραπίντης**	οικογενειάρχης	50	**Ποιμήν**

[13] Η μεταγραφή από το πρωτότυπο είναι ακριβής. Δεν έχει υποστεί ορθογραφική ή εκφραστική επεξεργασία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Λεβάντα	Καραπίντη	σύζυγος	38	
	3	Μαρία	Καραπίντη	θυγάτηρ	2	
	4	Νικόλαος	Καραπίντης	ανηψιός	17	
10	1	Ιωακείμ	Στεφάνου	οικογενειάρχης	60	Γεωργός
	2	Παναγιώτα	Στεφάνου	σύζυγος	48	
	3	Ιωάννης	Στεφάνου	υιός	18	
	4	Μελαχρινή	Στεφάνου	θυγάτηρ	14	
11	1	Φωτίτσας	Ντιόλια	οικογενειάρχης	40	
	2	Ελένη	Ντιόλια	θυγάτηρ	17	
	3	Ιωάννης	Ντιόλια	υιός	13	
	4	Κωνσταντίνος	Ντιόλια	υιός	8	
12	1	Πορφυρή	Ραγκιτσή	οικογενειάρχης	35	
	2	Κατίνα	Ραγκιτσή	θυγάτηρ	8	
13	1	Αργύριος	Πασβάνης	οικογενειάρχης	50	Ποιμήν
	2	Κατερίνη	Πασβάνη	μήτηρ	80	
14	1	Παναγιώτης	Πασβάνης	οικογενειάρχης	55	Ποιμήν
	2	Μαρία	Πασβάνη	σύζυγος	40	
	3	Ειρήνη	Πασβάνη	θυγάτηρ	8	
	4	Μελαχρινή	Πασβάνη	θυγάτηρ	5	
15	1	Δημήτριος	Σαπατζής	οικογενειάρχης	40	Ποιμήν
	2	Θεοδώρα	Σαπατζή	σύζυγος	35	
	3	Γιαννούλα	Σαπατζή	θυγάτηρ	4	
	4	Εκατερίνη	Σαπατζή	θυγάτηρ	1	
16	1	Γεώργιος	Σαπατζής	οικογενειάρχης	43	Ποιμήν
	2	Τρυανταφυλιά	Σαπατζή	θυγάτηρ	8	
	3	Δέσπινα	Σαπατζή	μήτηρ	75	
17	1	Ελένη	Παπαευσταθίου	μήτηρ	45	
	2	Εκατερίνη	Παπαευσταθίου	θυγάτηρ	20	
18	1	Σταύρος	Βλάσιος	οικογενειάρχης	38	Γεωργός
	2	Ερυφίλη	Βλάσιου	σύζυγος	30	
	3	Άννα	Βλάσιου	θυγάτηρ	10	
	4	Γιαννούλα	Βλάσιου	θυγάτηρ	6	
	5	Νικόλαος	Βλάσιος	υιός	1	
19	1	Ανούδα	Παπαναγιώτου	μήτηρ	33	
	2	Δέσπινα	Παπαναγιώτου	θυγάτηρ	10	
	3	Μαρία	Παπαναγιώτου	αδελφή	17	
20	1	Κωνσταντίνος	Γιουβαρλάς	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Μαρία	Γιουβαρλά	σύζυγος	30	
	3	Παναγιώτσα	Γιουβαρλά	θυγάτηρ	2	
21	1	Μαρία (χήρα)	Δελιγεώργη	οικογενειάρχης	60	
	2	Χαράλαμπος	Δελιγεώργης	υιός	27	
	3	Νικόλαος	Δελιγεώργης	υιός	24	
	4	Λεβάντα	Δελιγεώργη	θυγάτηρ	17	
	5	Βασίλειος	Δελιγεώργης	υιός	13	
	6	Ασπασία	Δελιγεώργη	θυγάτηρ	8	
22	1	Κωνσταντίνος	Σπύρος	οικογενειάρχης	55	Γεωργός
	2	Ελμασία	Σπύρου	θυγάτηρ	15	
	3	Χρυσάνθη	Σπύρου	θυγάτηρ	12	
23	1	Νικόλαος	Μπουντίς	υιός	25	Γεωργός
	2	Άννα	Μπουντί	μήτηρ	55	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Ελπινίκη	Μπουντί	θυγάτηρ	28	
24	1	Χρήστος	Πολύμερος	οικογενειάρχης	45	Γεωργός
	2	Παρασκευή	Πολύμερου	σύζυγος	38	
	3	Ιωάννης	Πολύμερος	υιός	16	
	4	Φωτινή	Πολύμερου	θυγάτηρ	12	
	5	Πολύμερος	Πολύμερος	υιός	8	
	6	Κωνσταντίνος	Πολύμερος	υιός	2	
25	1	Μηνάς	Τηγανάς	οικογενειάρχης	50	Ποιμήν
	2	Μαρία	Τηγανά	σύζυγος	42	
	3	Παναγιώτης	Τηγανάς	υιός	16	
26	1	Λαπρινός	Παπουντσής	οικογενειάρχης	48	Ποιμήν
	2	Αργυρή	Παπουντσή	σύζυγος	37	
	3	Στέλιος	Παπουντσής	υιός	5	
	4	Νικόλαος	Παπουντσής	υιός	1	
27	1	Πλωχεριά	Θεοδωριά	οικογενειάρχης	20	
28	1	Κωνσταντίνος	Ψύλος	οικογενειάρχης	45	Γεωργός
	2	Χρυσάνθη	Ψύλου	σύζυγος	25	
	3	Κατίνα	Ψύλου	θυγάτηρ	3	
	4	Μαρία	Ψύλου	θυγάτηρ	1	
29	1	Μαγδαλινή	Αγαπητού	οικογενειάρχης	50	
	2	Κωνσταντίνος	Αγαπητός	υιός	15	
	3	Ελένη	Αγαπητού	θυγάτηρ	10	
30	1	Κυράνα	Καλκάρη	οικογενειάρχης	38	
	2	Μαρία	Καλκάρη	θυγάτηρ	10	
	3	Μαρία	Καλκάρη	μήτηρ	80	
31	1	Κωνσταντίνος	Μανασής	αδελφός	50	Ποιμήν
	2	Κυράνα	Μανασή	μήτηρ	40	
	3	Ελένη	Μανασή	θυγάτηρ	18	
32	1	Μιννάς	Μανασής	οικογενειάρχης	45	Ποιμήν
	2	Δέσπινα	Μανασή	σύζυγος	40	
	3	Μαρία	Μανασή	θυγάτηρ	15	
	4	Ευτέρπη	Μανασή	θυγάτηρ	9	
33	1	Σωτήριος	Κασδαγλής	οικογενειάρχης	60	Γεωργός
	2	Ελένη	Κασδαγλή	σύζυγος	55	
	3	Μαρίανθη	Κασδαγλή	θυγάτηρ	20	
	4	Ιωάννης	Κασδαγλής	υιός	25	
34	1	Απόστολος	Ζερβός	οικογενειάρχης	70	Ποιμήν
	2	Κυράννα	Ζερβού	σύζυγος	60	
	3	Νικόλαος	Ζερβός	υιός	30	
35	1	Ξάνθος	Ταλταμπάνης	οικογενειάρχης	45	Γεωργός
	2	Κωνσταντίνος	Ταλταμπάνης	υιός	12	
	3	Δημήτριος	Ταλταμπάνης	υιός	7	
36	1	Γραμματική	Καβετζάκη	οικογενειάρχης	40	
	2	Μαρία	Καβετζάκη	θυγάτηρ	10	
	3	Παναγιώτης	Καβετζάκης	υιός	15	
37	1	Θεόδωρος	Μαρμαρινός	οικογενειάρχης	28	αρτοποιός
	2	Μαρία	Μαρμαρινού	σύζυγος	25	
	3	Κατίνα	Μαρμαρινού	θυγάτηρ	3	
38	1	Ιωάννης	Γεώργαρος	οικογενειάρχης	41	Γεωργός
	2	Ελένη	Γεώργαρου	σύζυγος	27	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Χρυσσή	Γεώργαρου	θυγάτηρ	7	
	4	Ευσεβειά	Γεώργαρου	γυναικαδέλφη	20	
	5	Γεώργιος	Γεώργαρος	ανηψιός	16	
39	1	Σουλτάνα	Λσμή	οικογενειάρχης	45	
	2	Αφροδίτη	Λσμή	θυγάτηρ	15	
40	1	Μελκισεδέκ	Ζαρμακούπης	οικογενειάρχης	60	Γεωργός
	2	Βασιλική	Ζαρμακούπη	σύζυγος	50	
	3	Βασίλειος	Ζαρμακούπης	υιός	15	
41	4	Αλκιβιάδης	Ζαρμακούπη	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	5	Ζαφειριό	Ζαρμακούπη	σύζυγος	38	
	6	Κωνσταντίνος	Ζαρμακούπης	υιός	4	
	7	Ιωακείμ	Ζαρμακούπης	υιός	3	
	8	Λέσπινα	Ζαρμακούπη	θυγάτηρ	1	
42	1	Κυράνα	Κουτσώνη	οικογενειάρχης	45	
	2	Σεβαστή	Κουτσώνη	θυγάτηρ	18	
	3	Αργύριος	Κουτσώνης	υιός	13	
43	1	Κωνσταντίνος	Λελή Χατζής	οικογενειάρχης	40	Ποιμήν
	2	Ειρήνη	Λελή Χατζή	σύζυγος	30	
44	1	Σοφούλα	Θεοφάνη	οικογενειάρχης	60	
	2	Παναγιώτσα	Θεοφάνη	θυγάτηρ	22	
45	1	Ευθύμιος	Βέης	οικογενειάρχης		Γεωργός
	2	Ζαφειριό	Βέη	σύζυγος		
	3	Ροδίτσα	Βέη	θυγάτηρ		
	4	Κατερίνη	Βέη	θυγάτηρ		
	5	Φωτινή	Βέης	θυγάτηρ		
	6	Δημήτριος	Βέης	υιός		
	7	Παναγιώτης	Βέης	υιός		
46	1	Μαρία	Μαγδαλινή	οικογενειάρχης	50	
	2	Αργυρούλα	Μαγδαλινή	θυγάτηρ	10	
47	1	Ιωακείμ	Σερεμίτης	οικογενειάρχης	35	Ποιμήν
	2	Παναγιώτσα	Σερεμίτη	σύζυγος	30	
48	1	Μαρία	Νταλαβέρη	οικογενειάρχης	45	
	2	Λέσπινα	Νταλαβέρη	θυγάτηρ	16	
	3	Δημήτριος	Νταλαβέρης	υιός	9	
49	1	Ροδίτσα	Γκηντά	οικογενειάρχης	25	
	2	Παναγιώτσα	Γκηντά	αδελφή	20	
50	1	Γρηγόριος	Κοντός	οικογενειάρχης	45	Ποιμήν
	2	Μαρία	Κοντού	σύζυγος	38	
	3	Χαράλαμπος	Κοντός	υιός	12	
	4	Κωνσταντίνος	Κοντός	υιός	8	
	5	Άννα	Κοντού	θυγάτηρ	5	
	6	Ροδίτσα	Κοντού	πεθερά	70	
51	1	Αθανάσιος	Αυγερινού	οικογενειάρχης	60	Ποιμήν
	2	Συνοβία	Αυγερινού	σύζυγος	50	
	3	Μαρία	Αυγερινού	θυγάτηρ	25	
	4	Παναγιώτης	Αυγερινού	υιός	20	
	5	Λέσπινα	Αυγερινού	θυγάτηρ	17	
	6	Σταύρος	Αυγερινού	υιός	12	
	7	Ιωάννης	Αυγερινού	γαμβρός	22	
52	1	Δημήτριος	Νταρματαγιάννης	οικογενειάρχης	37	κηπουρός

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Κωνσταντούλα	Νταρματαγιάννη	σύζυγος	30		
	3	Αθανάσιος	Νταρματαγιάννης	υιός	2		
53	1	Πραξιά	Μπουτσάκη	οικογενειάρχης	45		
	2	Μαρία	Μπουτσάκη	θυγάτηρ	20		
	3	Παναγιώτης	Μπουτσάκης	υιός	7		
54	1	Ζαχαρένια	Μουστάκη	οικογενειάρχης	38		
	2	Λουκίτσα	Μουστάκη	θυγάτηρ	13		
55	1	Μαρία	Σανιδά	οικογενειάρχης	50		
	2	Σωτήριος	Σανιδάς	υιός	18		
	3	Σουλτάνα	Σανιδά	θυγάτηρ	20		
56	1	Αθανάσιος	Σανιδάς	οικογενειάρχης	50	ξυλουργός	
	2	Μαριάνθη	Σανιδά	σύζυγος	35		
	3	Αναγνώστης	Σανιδάς	υιός	14		
	4	Μαρία	Σανιδά	θυγάτηρ	13		
	5	Κωνσταντινιά	Σανιδά	θυγάτηρ	2		
57	1	Κωνσταντίνος	Καρακατσάνης	οικογενειάρχης	65	υποδηματοποιός	
58	1	Ιωάννης	Παλαμίδας	οικογενειάρχης	47	Γεωργός	
	2	Τριανταφυλλιά	Παλαμίδα	σύζυγος	37		
	3	Χαράλαμπος	Παλαμίδας	υιός	15		
	4	Μαρία	Παλαμίδα	θυγάτηρ	4		
59	1	Ιωάννης	Φατμής	οικογενειάρχης	40	Ποιμήν	
	2	Κωνσταντούλα	Φατμή	σύζυγος	35		
	3	Ισακείμ	Φατμής	υιός	13		
	4	Παρασκευή	Φατμή	θεία	70		
60	1	Παναγιώτης	Καρακατσάνης	οικογενειάρχης	50	Γεωργός	
	2	Ελένη	Καρακατσάνη	σύζυγος	40		
	3	Γεώργιος	Καρακατσάνης	υιός	11		
	4	Κατίνα	Καρακατσάνη	θυγάτηρ	10		
61	1	Κωνσταντούλα	Πακείμαρου	οικογενειάρχης	22	Οικιακά	
	2	Ισακείμ	Πακείμαρου	αδελφός	17		
62	1	Μιννάς	Πιντής	οικογενειάρχης	50	Γεωργός	
	2	Μαρία	Πιντή	θυγάτηρ	18		
	3	Ισακείμ	Πιντής	υιός	16		
	4	Νικόλαος	Πιντής	υιός	14		
63	1	Ελένη	Λιντέρη	οικογενειάρχης	55		
	2	Κωνσταντίνος	Λιντέρης	υιός	17		
	3	Σωτήρω	Λιντέρη	θυγάτηρ	14		
	4	Άννα	Λιντέρη	θυγάτηρ	12		
64	1	Αργύριος	Καλεβρός	οικογενειάρχης	65	Γεωργός	
	2	Παναγιώτενα	Καλεβρού	σύζυγος	50		
	3	Λεωνίδας	Καλεβρός	υιός	18		
	4	Χαρεκλία	Καλεβρού	θυγάτηρ	14		
	5	Κλεάνθης	Καλεβρός	υιός	10		
65	1	Ιωάννης Κ.	Παπαστεφάνου	οικογενειάρχης	45	βαρελοποιός	
	2	Ζαφειριά Κ.	Παπαστεφάνου	σύζυγος	35		
66	1	Χριστόδουλος	Καταμαύρος	οικογενειάρχης	28	Ποιμήν	
	2	Μαρία	Καταμαύρου	μήτηρ	70		
	3	Ελένη	Καταμαύρου	θυγάτηρ	30		
67	1	Κωνσταντίνος	Καραμήτρου	οικογενειάρχης	26	αρτοποιός	
	2	Σινούδα	Καραμήτρου	μήτηρ	75		

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Παρσένια	Καραμήτρου	θυγάτηρ	40	
	4	Δημήτριος	Καραμήτρου	υιός	7	
68	1	Πολυζώνης	Θεογνώστου	οικογενειάρχης	38	κτίστης
	2	Γραμματική	Θεογνώστου	μήτηρ	60	
69	1	Σεβαστή	Καραβούλια	οικογενειάρχης	45	
	2	Κατίνα	Καραβούλια	θυγάτηρ	20	
	3	Δημήτριος	Καραβούλιας	υιός	15	
70	1	Δημήτριος	Τζανής	οικογενειάρχης	50	Ποιμήν
	2	Κυριακίτσα	Τζανή	σύζυγος	42	
	3	Μαρία	Τζανή	θυγάτηρ	20	
	4	Ευαγγελία	Τζανή	θυγάτηρ	10	
71	1	Νικόλαος	Μαργαρινός	οικογενειάρχης	38	Ποιμήν
	2	Πορφυρή	Μαργαρινού	σύζυγος	30	
	3	Γεώργιος	Μαργαρινός	υιός	3	
	4	Μαρία	Μαργαρινού	θυγάτηρ	1	
	5	Μαλάμα	Μαργαρινού	αδελφή	22	
72	1	Ιωακείμ	Φιντανής	οικογενειάρχης	28	Ποιμήν
	2	Βεργίνια	Φιντανή	σύζυγος	20	
	3	Ροδίτσα	Φιντανή	θυγάτηρ	1	
	4	Γρηγόριος	Φιντανής	πατήρ	70	
73	1	Αργύριος	Καραπέντης	οικογενειάρχης	65	
	2	Ζαφείρω	Καραπέντη	σύζυγος	50	
74	1	Τριαντάφυλλος	Θεογνώστου	οικογενειάρχης	30	Ποιμήν
	2	Ζαφείρω	Θεογνώστου	σύζυγος	23	
	3	Γεώργιος	Θεογνώστου	υιός	2	
75	1	Αναστάσιος	Τζιτζίκας	οικογενειάρχης	28	Ποιμήν
	2	Τριανταφιλλιό	Τζιτζίκα	σύζυγος	25	
	3	Σμαραγδή	Τζιτζίκα	μήτηρ	60	
76	1	Χαράλαμπος	Πουραζάν	οικογενειάρχης	58	Γεωργός
	2	Μαρία	Πουραζάν	σύζυγος	50	
	3	Παναγιώτης	Πουραζάν	υιος	16	
	4	Αθανάσιος	Πουραζάν	υιός	13	
77	1	Ανθη	Ναζλη	οικογενειάρχης	55	Οικοιακά
	2	Αθανασιος	Ναζλής	υιός	26	
	3	Ερειφιλη	Ναζλή	θυγάτηρ		
78	1	Δημήτριος	Σινης	οικογενειάρχης	25	Ποιμην
	2	Ζαφείρω	Σινη	σύζυγος	20	
79	1	Νικολαος	Βαλαβανης	οικογενειάρχης	23	Ποιμήν
	2	Ελενη	Βαλαβάνη	μήτηρ	55	
	3	Χρυσανθη	Βαλαβάνη	θυγάτηρ	22	
80	1	Αθανασιος	Ζαβλάρης	οικογενειάρχης	35	Γεωργος
	2	Μαρια	Ζαβλάρη	σιζυγος	30	
	3	Γεωργιος	Ζαβλαρης	υιός	2	
81	1	Παναγιώτης Χ.	Γεωργίου	οικογενειάρχης	18	Γεωργος
	2	Ελένη Χ.	Γεωργίου	αδελφη	20	
	3	Λισαβο Χ.	Γεωργίου	αδελφή	14	
82	1	Φωτεινή	Πεντέρη	οικογενειάρχης	25	Οικοιακα
	2	Σεβαστή	Πεντερη	θυγατηρ	9	
83	1	Δημήτριος	Καραγιαντδης	οικογενειάρχης	35	Γεωργός
	2	Μαρια	Καραγιαντδη	σιζυγος	27	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Ελένη	Καραγιαννίδη	θυγατέρα	1		
	4	Ελένη	Καραγιαννίδη	μήτηρ	60		
84	1	Μαρία	Σκορδά	οικογενειάρχης	60	Οικοσκά	
	2	Ελένη	Σκορδά	θυγατέρα	20		
	3	Απόστολος	Σκορδάς	υιός	19		
85	1	Τριαντάφυλλος	Αργυρίου	οικογενειάρχης	58	κερκυραίος	
	2	Αγγελική	Αργυρίου	σύζυγος	27		
86	1	Ιωάννης	Θεοχαρίδης	οικογενειάρχης	27	Ποντίων	
	2	Βασίλειος	Θεοχαρίδης	αδελφός	19		
	3	Μαρία	Θεοχαρίδη	αδελφή	10		
87	1	Διαμαντής	Αγγελαχείρητος	οικογενειάρχης	40	Ιταλός	
	2	Αγγελική	Αγγελαχείρητου	σύζυγος	30		
	3	Τριαντάφυλλιά	Αγγελαχείρητου	θυγάτηρ	2		
88	1	Χρίστος	Βασιλείου	οικογενειάρχης	52	Ιταλός	
	2	Άννα	Βασιλείου	σύζυγος	47		
	3	Παρασκευή	Βασιλείου	θυγάτηρ	16		
	4	Αγγέλιος	Βασιλείου	αδελφός	60		
	5	Ανδρέας	Βασιλείου	ανηψιός	14		
	6	Αγγελή	Βασιλείου	ανηψιά	11		
89	1	Δημήτριος	Κακλάμανος	οικογενειάρχης	43	Ιταλός	
	2	Ζωναΐδα	Κακλάμανου	σύζυγος	40		
	3	Θεοφανή	Κακλάμανου	θυγάτηρ	15		
90	1	Βασίλειος	Μακρής	οικογενειάρχης	65	ομπελιώτης	
	2	Ευαγγελή	Μακρή	σύζυγος	55		
91	1	Νικόλαος Χ.	Ιταλίου	οικογενειάρχης	45	Ιταλός	
	2	Μαρία Χ.	Ιταλίου	σύζυγος	37		
	3	Ιωάννης Χ.	Ιταλίου	υιός	3		
	4	Χριστόδουλος Χ.	Ιταλίου	υιός	1		
	5	Δημητρούλα Χ.	Ιταλίου	πεθερά	65		
92	1	Ζήσης	Ζήση	οικογενειάρχης	36	Ιταλός	
	2	Στυλιανή	Ζήση	σύζυγος	30		
	3	Χρήστος	Ζήση	υιός	1		
	4	Δημήτριος	Ζήση	πατήρ	65		
93	1	Σωτήριος	Καρδώμη	οικογενειάρχης	50	Οικοσκά	
	2	Δημήτριος	Καρδώμης	υιός	24		
	3	Σταυρούλα	Καρδώμη	θυγάτηρ	20		
	4	Αλέξανδρος	Καρδώμης	υιός	15		
94	1	Παναγιώτης	Ιερακάκου	οικογενειάρχης	47	Ιταλός	
	2	Ελένη	Ιερακάκου	σύζυγος	40		
	3	Σταυρούλα	Ιερακάκου	θυγάτηρ	20		
	4	Δημήτριος	Ιερακάκης	υιός	17		
	5	Ευαγγελή	Ιερακάκου	θυγάτηρ	12		
	6	Χαράλαμπος	Ιερακάκης	υιός	10		
	7	Σοφία	Ιερακάκου	θυγάτηρ	4		
95	1	Ιωάννης	Βασιλείου	οικογενειάρχης	45	Ιταλός	
	2	Τριαντάφυλλη	Βασιλείου	σύζυγος	35		
	3	Κατίνα	Βασιλείου	θυγάτηρ	7		
	4	Ιωάννης	Βασιλείου	υιός	1		
96	1	Μιχάλης	Ραφαηλίδης	οικογενειάρχης	50	Ποντίων	
	2	Σοφιάνα	Ραφαηλίδη	σύζυγος	40		

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Χαράλαμπος	Ραγκιτζής	υιός	23	
	4	Δημητρούλα	Ραγκιτζή	θυγάτηρ	18	
97	1	Παναγιώτης	Θεοχάρης	οικογενειάρχης	40	Ποιμήν
	2	Βιθλεέμ	Θεοχάρη	σύζυγος	30	
98	1	Χρίστος	Μαϊτόγλου	οικογενειάρχης	38	Γεωργός
	2	Φωτίτσα	Μαϊτόγλου	σύζυγος	30	
	3	Φωτεινή	Μαϊτόγλου	θυγάτηρ	3	
	4	Νικόλαος	Μαϊτόγλου	υιός	1	
99	1	Δάφνη	Νικολάου	οικογενειάρχης	40	Οικοιακά
	2	Κωνσταντίνος	Νικολάου	υιός	11	
	3	Εκατερίνη	Νικολάου	θυγάτηρ	8	
100	1	Παναγιώτης	Καραβούλιας	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Γιασεμίτσα	Καραβούλια	σύζυγος	35	
	3	Ευθαλία	Καραβούλια	θυγάτηρ	15	
101	1	Χριστόδουλος	Καραθανάσης	οικογενειάρχης	47	Γεωργός
	2	Ζαχαρένια	Καραθανάση	σύζυγος	38	
	3	Ιωακείμ	Καραθανάσης	υιός	9	
	4	Ευθαλία	Καραθανάση	θυγάτηρ	12	
	5	Δέσπινα	Καραθανάση	θυγάτηρ	2	
102	1	Ιωάννης	Μαϊτόγλου	οικογενειάρχης	38	Ποιμήν
	2	Μαρία	Μαϊτόγλου	σύζυγος	24	
	3	Εκατερίνη	Μαϊτόγλου	θυγάτηρ	1	
103	1	Αθανάσιος	Καμπανταγής	οικογενειάρχης	55	Γεωργός
	2	Μαρία	Καμπανταγή	σύζυγος	50	
104	1	Αναγνώστης	Νταλαβέρης	οικογενειάρχης	48	Ποιμήν
	2	Λισάβα	Νταλαβέρη	σύζυγος	40	
	3	Ευθυμία	Νταλαβέρη	θυγάτηρ	17	
	4	Δημήτριος	Νταλαβέρης	υιός	12	
105	1	Παναγιώτης	Λύκος	οικογενειάρχης	38	Γεωργός
	2	Ανέζα	Λύκου	σύζυγος	28	
	3	Μαρία	Λύκου	θυγάτηρ	7	
	4	Καλιώπη	Λύκου	θυγάτηρ	1	
106	1	Διαμαντής	Αγγελοχωρίτης	οικογενειάρχης	50	Ποιμήν
	2	Λευθεριά	Αγγελοχωρίτη	σύζυγος	45	
	3	Λισάβα	Αγγελοχωρίτη	θυγάτηρ	16	
	4	Μαρία	Αγγελοχωρίτη	θυγάτηρ	13	
107	1	Δημήτριος	Μόγκας	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Μαρία	Μόγκα	σύζυγος	30	
	3	Κωνσταντίνος	Μόγκας	υιός	18	
	4	Βασιλική	Μόγκα	θυγάτηρ	16	
	5	Νικόλαος	Μόγκας	υιός	3	
108	1	Ιωακείμ	Μπεσλέμης	οικογενειάρχης	60	Ποιμήν
	2	Δημήτριος	Μπεσλέμης	υιός	19	
109	1	Βασίλειος	Κανάκης	οικογενειάρχης	39	Γεωργός
	2	Μαρία	Κανάκη	σύζυγος	36	
	3	Ελισσάβετ	Κανάκη	θυγάτηρ	10	
	4	Ελένη	Κανάκη	πεθερά	75	
110	1	Ανούδα	Γιάντσου	οικογενειάρχης	65	Οικοιακά
111	1	Μηλιά	Γιάντσου	οικογενειάρχης	45	Οικοιακά
	2	Σωτήρου	Γιάντσου	θυγάτηρ	10	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Μηνάς	Γιάντσου	υιός	17	
	4	Ιωάννης	Γιάντσου	υιός	5	
112	1	Μηνάς	Ζαμπούνης	οικογενειάρχης	50	Ποιμήν
	2	Σωτήρου	Ζαμπούνη	σύζυγος	40	
	3	Κωνσταντίνος	Ζαμπούνης	υιός	17	
113	1	Σταυρούδα	Μονάρπαγου	οικογενειάρχης	50	Οικοιακά
	2	Περικλής	Μονάρπαγου	υιός	20	
	3	Μαρία	Μονάρπαγου	θυγάτηρ	13	
114	1	Κωνσταντίνος	Ανεστούρος	οικογενειάρχης	35	κτίστης
	2	Ζαχαρένια	Ανεστούρου	μήτηρ	60	
115	1	Ευθύμιος	Λύκος	οικογενειάρχης	40	Γεωργός
	2	Ελένη	Λύκου	σύζυγος	30	
	3	Χαράλαμπος	Λύκος	υιός	3	
	4	Φωτεινή	Λύκου	θυγάτηρ	1	
116	1	Ροδίτσα	Νικηφόρου	οικογενειάρχης	40	Οικοιακά
	2	Λισάβα	Νικηφόρου	θυγάτηρ	13	
117	1	Γραματική	Παπάζογλου	οικογενειάρχης	50	Οικοιακά
	2	Ελένη	Παπάζογλου	θυγάτηρ	20	
	3	Κωνσταντίνος	Παπάζογλου	υιός	15	
	4	Τριανταφιλιό	Παπάζογλου	θυγάτηρ	10	
118	1	Αθανάσιος	Φιντανής	οικογενειάρχης	61	Ποιμήν
	2	Κωνσταντίνος	Φιντανής	υιός	33	
	3	Λισάβα	Φιντανή	θυγάτηρ	20	
	4	Χρισάνθη	Φιντανή	θυγάτηρ	18	
	5	Ευθυμία	Φιντανή	θυγάτηρ	16	
	6	Αναγνώστης	Φιντανής	υιός	13	
	7	Μαρία	Φιντανή	θυγάτηρ	11	
119	1	Νικόλαος	Τρακοσάρης	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Ελένη	Τρακοσάρη	σύζυγος	40	
	3	Ιωάννης	Τρακοσάρης	υιός	3	
	4	Φώτιος	Τρακοσάρης	υιός	1	
120	1	Παναγιώτης	Κοντός	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Μαρία	Κοντού	σύζυγος	45	
	3	Κωνσταντίνα	Κοντού	θυγάτηρ	22	
	4	Δημήτριος	Κοντός	υιός	10	
121	1	Γεώργιος	Κοντός	οικογενειάρχης	55	Ποιμήν
	2	Εκατερίνη	Κοντού	σύζυγος	46	
	3	Χαράλαμπος	Κοντός	υιός	17	
	4	Νικόλαος	Κοντός	υιός	15	
	5	Ιωάννης	Κοντός	υιός	10	
122	1	Νικόλαος	Παμπουλάκης	οικογενειάρχης	48	Ποιμήν
	2	Ευσεβία	Παμπουλάκη	σύζυγος	38	
	3	Ιωάννης	Παμπουλάκης	υιός	3	
123	1	Πανόργια	Παμπουλάκη	οικογενειάρχης	70	Οικοιακά
	2	Χαράλαμπος	Παμπουλάκης	υιός	10	
124	1	Κωνσταντίνος	Παπα-Ιωακείμ	οικογενειάρχης	40	ναυτικός
	2	Ζαφείρω	Παπα-Ιωακείμ	σύζυγος	24	
	3	Δημήτριος	Παπα-Ιωακείμ	υιός	1	
125	1	Νικόλαος	Λαμπρινού	οικογενειάρχης	55	Ποιμήν
	2	Ελένη	Λαμπρινού	σύζυγος	43	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Παναγιώτης	Λαμπρινού	υιός	18	
126	1	Ιωάννης	Σερεμίτης	οικογενειάρχης	45	Ποιμήν
	2	Μελαχρινή	Σερεμίτη	θυγάτηρ	13	
	3	Αργυρούλα	Σερεμίτη	θυγάτηρ	10	
	4	Μαρία	Σερεμίτη	μήτηρ	60	
127	1	Κλεάνθης	Σερεμίτ	οικογενειάρχης	45	Ποιμήν
	2	Στρατηγού	Σερεμίτ	σύζυγος	40	
	3	Ιωακείμ	Σερεμίτ	υιός	16	
	4	Φώτιος	Σερεμίτ	υιός	13	
	5	Χριστόδουλος	Σερεμίτ	υιός	8	
	6	Χαράλαμπος	Σερεμίτ	υιός	2	
	7	Αθανάσιος	Σερεμίτ	κονιάδος	28	
128	1	Ευστάθιος	Χατζόγλου	οικογενειάρχης	60	Γεωργός
	2	Αθανάσιος	Χατζόγλου	υιός	18	
	3	Λεβάντα	Χατζόγλου	θυγάτηρ	20	
	4	Ανδρονίκη	Χατζόγλου	θυγάτηρ	15	
	5	Βασίλειος	Χατζόγλου	υιός	10	
129	1	Κωνσταντίνος Χ.	Γιανάκης	οικογενειάρχης	20	Γεωργός
	2	Αργυρούλα Χ.	Γιανάκη	αδελφή	18	
130	1	Αργύριος	Μακρής	οικογενειάρχης	60	κτίστης
	2	Σταυρούδα	Μακρή	σύζυγος	45	
	3	Ελένη	Μακρή	θυγάτηρ	20	
	4	Χαράλαμπος	Μακρής	υιός	16	
	5	Μηνάς	Μακρής	υιός	12	
131	1	Ιωάννης	Παπουτσέλιος	οικογενειάρχης	41	Ποιμήν
	2	Ζαφείρω	Παπουτσέλιου	σύζυγος	35	
	3	Ζαφίρης	Παπουτσέλιος	υιός	9	
	4	Κωνσταντίνος	Παπουτσέλιος	υιός	3	
	5	Μαριγίτσα	Παπουτσέλιου	μήτηρ	70	
132	1	Ιωάννης	Σαμαράς	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Δημητρούλα	Σαμαρά	σύζυγος	40	
	3	Χαράλαμπος	Σαμαράς	υιός	23	
	4	Αργυρούλα	Σαμαρά	θυγάτηρ	20	
	5	Ζαφείρω	Σαμαρά	θυγάτηρ	17	
133	1	Νικόλαος	Χατζόγλου	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Ζαφείρω	Χατζόγλου	σύζυγος	40	
	3	Άννα	Χατζόγλου	θυγάτηρ	4	
134	1	Ευάγγελος	Καραπίντης	οικογενειάρχης	55	Γεωργός
	2	Μαρία	Καραπίντη	θυγάτηρ	24	
	3	Πηνελόπη	Καραπίντης	θυγάτηρ	18	
	4	Κωνσταντίνος	Καραπίντης	υιός	16	
135	1	Ηλίας	Παντσής	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Κυράνα	Παντσή	σύζυγος	38	
	3	Ελένη	Παντσή	θυγάτηρ	16	
	4	Παναγιώτης	Παντσής	υιός	13	
136	1	Γεώργιος	Σκορδάς	οικογενειάρχης	56	Γεωργός
	2	Τριανταφυλιό	Σκορδά	σύζυγος	49	
	3	Αργύριος	Σκορδάς	υιός	18	
	4	Δημητρούλα	Σκορδά	θυγάτηρ	12	
137	1	Ιωακείμ	Σεμετσής	οικογενειάρχης	45	Γεωργός

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Γραματική	Σεμετσή	σύζυγος	36	
	3	Χαράλαμπος	Σεμετσής	υιός	15	
	4	Βασίλειος	Σεμετσής	υιός	13	
	5	Ζαφείρω	Σεμετσή	θυγάτηρ	3	
138	1	Μαρία	Κύρου	οικογενειάρχης	50	Οικοιακά
	2	Παναγιώτης	Κύρου	υιός	29	
	3	Ιωάννης	Κύρου	υιός	26	
	4	Κυράνα	Κύρου	θυγάτηρ	18	
	5	Γεώργιος	Κύρου	υιός	14	
139	1	Κωνσταντίνος	Δεμίρης	οικογενειάρχης	46	Γεωργός
	2	Ελένη	Δεμίρη	σύζυγος	35	
	3	Παναγιώτης	Δεμίρης	υιός	2	
	4	Λισάβα	Δεμίρη	πεθερά	70	
140	1	Ιωάννης	Τόλογλου	οικογενειάρχης	45	Ποιμήν
	2	Σμαραγδή	Τόλογλου	σύζυγος	35	
	3	Μαρία	Τόλογλου	πεθερά	70	
141	1	Γραματική	Μουχοϊδη	οικογενειάρχης	65	Οικοιακά
	2	Εκατερίνη	Μουχοϊδη	θυγάτηρ	26	
142	1	Βασίλειος	Γιάνναρος	οικογενειάρχης	60	Ποιμήν
	2	Μαρία	Γιάνναρου	σύζυγος	50	
	3	Αθανάσιος	Γιάνναρος	υιός	23	
	4	Αργύριος	Γιάνναρος	υιός	16	
	5	Φωτεινή	Γιάνναρου	θυγάτηρ	14	
143	1	Σεραφείμ Χ.	Γιαννάκης	οικογενειάρχης	60	Ποιμήν
	2	Σταυρούδα Χ.	Γιαννάκη	πεθερά	75	
144	1	Γρηγόριος	Λαπρινού	οικογενειάρχης	65	Ποιμήν
	2	Άννα	Λαπρινού	σύζυγος	55	
	3	Ιωάννης	Λαπρινού	υιός	28	
	4	Μαρία	Λαπρινού	θυγάτηρ	22	
	5	Λεβάντα	Λαπρινού	θυγάτηρ	18	
	6	Νικόλαος	Λαπρινού	υιός	14	
145	1	Φώτιος	Ζαβλάρης	οικογενειάρχης	70	
146	1	Δημήτριος	Παπουτσέλιος	οικογενειάρχης	35	Ποιμήν
	1	Κωνσταντούλα	Παπουτσέλιου	σύζυγος	30	
	2	Στυλιανή	Παπουτσέλιου	θυγάτηρ	2	
147	1	Γεώργιος	Λάζαρος	οικογενειάρχης	40	Ποιμήν
	2	Αρετή	Λάζαρου	σύζυγος	30	
	3	Μαρία	Λάζαρου	θυγάτηρ	3	
148	1	Ελένη	Κατνιά	οικογενειάρχης	45	Οικοιακά
	2	Ευστράτιος	Κατνιά	υιός	12	
	3	Μαρία	Κατνιά	θυγάτηρ	8	
149	1	Γεώργιος	Κατνιός	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Εκατερίνη	Κατνιά	αδελφή	60	
150	1	Μηλιό	Τσακίρη	οικογενειάρχης	40	Οικοιακά
	2	Παναγιώτης	Τσακίρης	υιός	18	
151	1	Ευθύμιος	Ανέστουρος	οικογενειάρχης	40	Γεωργός
	2	Κυράνα	Ανέστουρου	σύζυγος	30	
	3	Στυλιανή	Ανέστουρου	θυγάτηρ	4	
	4	Μαρία	Ανέστουρου	θυγάτηρ	1	
152	1	Νικόλαος Χ.	Γιαννάκης	οικογενειάρχης	55	Ποιμήν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Μαρία Χ.	Γιαννάκη	σύζυγος	45	
	3	Κωνσταντίνος Χ.	Γιαννάκης	υιός	28	
	4	Χαράλαμπος Χ.	Γιαννάκης	υιός	16	
	5	Αθανάσιος Χ.	Γιαννάκης	υιός	12	
153	1	Αλέξανδρος	Σερεμίτης	οικογενειάρχης	47	Ποιμήν
	2	Δημητρούλα	Σερεμίτη	σύζυγος	40	
	3	Ελένη	Σερεμίτη	θυγάτηρ	15	
	4	Ιωάννης	Σερεμίτης	υιός	3	
	5	Αθανάσιος	Σερεμίτης	υιός	1	
154	1	Εμμανουήλ	Τόλογλου	οικογενειάρχης	50	Ποιμήν
	2	Ζαχαρένια	Τόλογλου	σύζυγος	40	
	3	Νικόλαος	Τόλογλου	υιός	16	
	4	Ιωάννης	Τόλογλου	υιός	13	
155	1	Νικόλαος	Βοβούζας	θείος οικογενειάρχη	70	Γεωργός
	2	Ζαφείρω	Βοβούζα	μήτηρ	45	
	3	Αφροδή	Βοβούζα	θυγάτηρ	13	
156	1	Νικόλαος	Γατσάς	οικογενειάρχης	55	αρτοποιός
	2	Αναστασία	Γατσά	σύζυγος	50	
	3	Αναστάσιος	Γατσάς	υιός	15	
	4	Κωνσταντίνος	Γατσάς	υιός	12	
	5	Ευθύμιος	Γατσάς	υιός	10	
	6	Νικόλαος	Γατσάς	υιός	7	
157	1	Μαρία	Μαστραπήλια	οικογενειάρχης	30	Οικοιακά
	2	Σουλτάνα	Μαστραπήλια	θυγάτηρ	3	
158	1	Παναγιώτης	Μπασμαδάς	οικογενειάρχης	38	Ποιμήν
	2	Μαρία	Μπασμαδά	σύζυγος	26	
159	1	Αθανάσιος	Τόλογλου	οικογενειάρχης	60	Ποιμήν
	2	Ιωάννης	Τόλογλου	υιός	15	
160	1	Κωνσταντίνος	Ξυνός	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Σωτήρου	Ξυνού	σύζυγος	37	
	3	Ευθυμία	Ξυνού	θυγάτηρ	14	
	4	Ιωάννης	Ξυνός	υιός	10	
161	1	Απόστολος	Κατσαμάνης	οικογενειάρχης	65	Γεωργός
	2	Μηλιά	Κατσαμάνη	σύζυγος	50	
	3	Μάρθα	Κατσαμάνη	θυγάτηρ	22	
	4	Ελένη	Κατσαμάνη	θυγάτηρ	15	
162	1	Χαράλαμπος Χ.	Χαράλαμπους	οικογενειάρχης	24	Γεωργός
	2	Νικόλαος Χ.	Χαράλαμπους	αδελφός	19	
163	1	Απόστολος	Χατζόγλου	υιός	25	
	2	Εκατερίνη	Χατζόγλου	μήτηρ οικογενειάρχη	55	
	3	Ελένη	Χατζόγλου	θυγάτηρ	16	
	4	Ασπασία	Χατζόγλου	θυγάτηρ	14	
	5	Ζωή	Χατζόγλου	θυγάτηρ	11	
	6	Παναγιώτης	Χατζόγλου	υιός	10	
164	1	Ζαχαρένια	Καραβούλια	οικογενειάρχης	40	Οικοιακά
	2	Ιωάννης	Καραβούλιας	υιός	15	
165	1	Μαρία	Παπακωνσταντίνου	οικογενειάρχης	45	Οικοιακά
	2	Κωνσταντίνος	Παπακωνσταντίνου	υιός	16	
	3	Ιωάννης	Παπακωνσταντίνου	υιός	14	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	4	Λεονόρα	Παπακωνσταντίνου	θυγάτηρ	12	
	5	Ελένη	Παπακωνσταντίνου	αδελφή	23	
166	1	Γεώργιος	Γόμος	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Λιαμαντίνα	Γόμου	σύζυγος	40	
	3	Χρισάνθη	Γόμου	θυγάτηρ	16	
	4	Ευθαλία	Γόμου	θυγάτηρ	14	
167	1	Ξενοφών Χ.	Ιωάννου	οικογενειάρχης	49	Γεωργός
	2	Εκατερίνη Χ.	Ιωάννου	σύζυγος	40	
	3	Μαρία Χ.	Ιωάννου	θυγάτηρ	14	
	4	Ελένη Χ.	Ιωάννου	θυγάτηρ	12	
168	1	Ευάγγελος	Σέμπρος	οικογενειάρχης	70	Γεωργός
	2	Μαρία	Σέμπρου	σύζυγος	55	
	3	Ελένη	Σέμπρου	θυγάτηρ	19	
	4	Χαράλαμπος	Σέμπρος	υιός	16	
169	1	Ιωάννης	Ζαρμακούπης	οικογενειάρχης	45	Γεωργός
	2	Αργυρούλα	Ζαρμακούπη	σύζυγος	33	
	3	Νικόλαος	Ζαρμακούπης	υιός	15	
	4	Βασίλειος	Ζαρμακούπης	υιός	9	
	5	Σεβαστή	Ζαρμακούπη	θυγάτηρ	12	
	6	Γεώργιος	Ζαρμακούπης	υιός	2	
170	1	Ροδίτσα	Γεροκόστα	μήτηρ	41	Οικοιακά
	2	Τριανταφιλιό	Γεροκόστα	θυγάτηρ	15	
	3	Παναγιώτης	Γεροκόστας	υιός	12	
171	1	Κωνσταντίνος	Γεροκόστας	πατήρ	61	Γεωργός
	2	Ιωάννης	Γεροκόστας	υιός	19	
172	1	Κωνσταντίνος	Ανδρέου	υιός	25	Γεωργός
	2	Λισάβα	Ανδρέου	μήτηρ	50	
173	1	Σωτήρου	Παπαχριστοδούλου		20	Οικοιακά

Εκ του χωρίου Περγαζιού Καλλιπόλεως της Θράκης

Αύξ. αριθ. Οικογ.	*αύξων αρίθμ. ατόμων*	*Ονοματεπώνυμον*		*Συγγενική σχέσις*	*Ηλικία*	*Επάγγελμα*
1	1	Κωνσταντίνος Π.	Φωτίου	οικογενειάρχης	35	Γεωργός
	2	Ειρήνη Π.	Φωτίου	σύζυγος	26	
	3	Δέσπινα Π.	Φωτίου	θυγάτηρ	3	
2	1	Φώτιος	Στόικου	οικογενειάρχης	43	Γεωργός
	2	Αθηνά	Στόικου	σύζυγος	35	
	3	Γεώργιος	Στόικου	υιός	5	
	4	Κωνσταντίνος	Στόικου	υιός	1	
3	1	Χρισόστομος	Πλιά	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Εκατερίνη	Πλιά	σύζυγος	38	
	3	Παρασκευή	Πλιά	θυγάτηρ	16	
	4	Παναγιώτσα	Πλιά	θυγάτηρ	3	
4	1	Δημήτριος	Μπουδούρης	οικογενειάρχης	57	Γεωργός

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Γιαννάκινα	Μπουδούρη	σύζυγος	48	
	3	Θεόδωρος	Μπουδούρης	υιός	23	
	4	Βασίλειος	Μπουδούρης	υιός	17	
5	1	Θωμαΐ	Δημητρίου	οικογενειάρχης	35	Γεωργός
6	1	Ιωάννης	Στανίλης	οικογενειάρχης	42	Γεωργός
	2	Ζαχαρένια	Στανίλη	σύζυγος	37	
	3	Ανθουλάκης	Στανίλης	υιός	14	
	4	Κωνσταντίνος	Στανίλης	υιός	11	
	5	Φωτεινή	Στανίλη	θυγάτηρ	5	
	6	Νικόλαος	Στανίλης	υιός	2	
7	1	Νικόλαος	Λάτσος	οικογενειάρχης	36	Γεωργός
	2	Σουλτάνα	Λάτσου	σύζυγος	27	
	3	Χρυσή	Λάτσου	θυγάτηρ	3	
8	1	Κωνσταντινιά	Στανίλη	οικογενειάρχης	65	Οικοιακά
9	1	Φώτιος	Λάζαρος	οικογενειάρχης	47	Γεωργός
	2	Βασιλίτσα	Λάζαρου	σύζυγος	28	
	3	Ελένη	Λάζαρου	θυγάτηρ	3	
	4	Κωνσταντίνος	Λάζαρος	υιός	1	
10	1	Κανέλης	Ιωάννου	οικογενειάρχης	55	Γεωργός
	2	Ανθή	Ιωάννου	θυγάτηρ	22	
	3	Ιωάννης	Ιωάννου	υιός	18	
	4	Αθανάσιος	Ιωάννου	υιός	17	
	5	Ιωάννης	Ιωάννου	υιός	13	
11	1	Στρατηγούλα	Χαρίση	μήτηρ	58	Οικοιακά
	2	Κωνσταντινιά	Χαρίση	θυγάτηρ	16	
12	1	Αναγνώστης	Τζαχής	οικογενειάρχης	40	Γεωργός
	2	Μαρία	Τζαχή	σύζυγος	38	
	3	Φώτιος	Τζαχής	μήτηρ	72	
13	1	Ιωάννης	Βασιλείου	οικογενειάρχης	47	Γεωργός
	2	Παναγιώτσα	Βασιλείου	σύζυγος	41	
	3	Κωνσταντινιά	Βασιλείου	θυγάτηρ	17	
	4	Βασίλειος	Βασιλείου	υιός	3	
14	1	Χαράλαμπος	Βόλτσος	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Μαρία	Βόλτσου	σύζυγος	39	
	3	Νικόλαος	Βόλτσος	υιός	18	
	4	Παναγιώτσα	Βόλτσου	θυγάτηρ	14	
	5	Θεοδώρα	Βόλτσου	θυγάτηρ	9	
	6	Γεωργίτσα	Βόλτσου	θυγάτηρ	4	
15	1	Αθανάσιος	Βασιλείου	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Μαρία	Βασιλείου	σύζυγος	32	
16	1	Ευστράτιος	Λαμπρινός	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Γεωργίτσα	Λαμπρινού	σύζυγος	35	
	3	Βασιλίτσα	Λαμπρινού	κονιάδα	30	
17	1	Διαμαντής	Πλομίδης	οικογενειάρχης	33	Ποιμήν
	2	Παρασκευή	Πλομίδη	σύζυγος	26	
18	1	Ελένη	Μπεσλιμή	μήτηρ	50	Οικοιακά
	2	Γιαννάκινα	Μπεσλιμή	θυγάτηρ	18	
19	1	Ευστράτιος	Καλενδέρ	οικογενειάρχης	36	Γεωργός

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Στυλιανή	Καλενδέρ	σύζυγος	25	
	3	Νικόλαος	Καλενδέρ	υιός	4	
20	1	Ζαχαρίας	Κουρτής	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Θεοδωρούλα	Κουρτή	σύζυγος	42	
	3	Μαρία	Κουρτή	θυγάτηρ	12	
21	1	Δοξάκης	Μαμής	οικογενειάρχης	58	Γεωργός
	2	Ανάδα	Μαμή	σύζυγος	50	
	3	Καλλιόπη	Μαμή	θυγάτηρ	18	
	4	Πέτρος	Μαμής	υιός	12	
22	1	Ζαχαρίας	Μαμής	οικογενειάρχης	29	Γεωργός
	2	Σουλτάνα	Μαμή	σύζυγος	25	
	3	Ευδοξία	Μαμή	θυγάτηρ	2	
23	1	Ελένη Κ.	Βαϊρλή	μήτηρ	55	Οικοιακά
	2	Φώτιος Κ.	Βαϊρλής	υιός	27	
	3	Καλλιόπη Κ.	Βαϊρλή	θυγάτηρ	16	
24	1	Γεώργιος	Πολίτης	οικογενειάρχης	58	Γεωργός
	2	Χαρίκλια	Πολίτη	σύζυγος	55	
	3	Δημήτριος	Πολίτης	υιός	26	
	4	Περικλής	Πολίτης	υιός	23	
25	1	Μαρία	Τέμου	οικογενειάρχης	53	Οικοιακά
	2	Φώτιος	Τέμου	υιός	17	
	3	Κωνσταντινιά	Τέμου	θυγάτηρ	12	
	4	Γεώργιος	Τέμου	υιός	8	
26	1	Γιαννούλα	Κακλαμάνη	μήτηρ	47	Οικοιακά
	2	Σουλτάνα	Κακλαμάνη	θυγάτηρ	18	
	3	Κωνσταντίνος	Κακλαμάνης	υιός	11	
27	1	Φώτιος	Σεβαστάκης	οικογενειάρχης	25	Γεωργός
	2	Μαρία	Σεβαστάκη	σύζυγος	22	
	3	Σεβαστή	Σεβαστάκη	μήτηρ	55	
	4	Δέσπινα	Σεβαστάκη	αδελφή	16	
28	1	Φώτιος	Αναγνώστου	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Τριανταφιλιά	Αναγνώστου	μήτηρ	65	
29	1	Διαμαντής	Μαργαρίου	οικογενειάρχης	45	Γεωργός
	2	Άννα	Μαργαρίου	σύζυγος	30	
	3	Σουλτάνα	Μαργαρίου	θυγάτηρ	4	
	4	Σταύρος	Μαργαρίου	υιός	1	
30	1	Αναγνώστης	Καΐση	οικογενειάρχης	42	Γεωργός
	2	Βεθλεέμ	Καΐση	σύζυγος	30	
	3	Γιαννάκινα	Καΐση	θυγάτηρ	16	
	4	Δέσπινα	Καΐση	θυγάτηρ	8	
31	1	Ζαχαρένια	Χατζόγλου	μήτηρ	50	Οικοιακά
	2	Απόστολος	Χατζόγλου	υιός	18	
	3	Κυριακούλα	Χατζόγλου	θυγάτηρ	13	
32	1	Γιαννακός	Κεφαλάς	οικογενειάρχης	52	Γεωργός
	2	Αναστασία	Κεφαλά	θυγάτηρ	17	
33	1	Δημοσθένης	Αναγνώστου	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Σουλτάνα	Αναγνώστου	σύζυγος	26	
	3	Τριανταφιλιά	Αναγνώστου	θυγάτηρ	3	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

34	1	Αναγνώστης	Γεωργιάδης	οικογενειάρχης	40	Γεωργός
	2	Ζαχαρένια	Γεωργιάδη	σύζυγος	35	
	3	Άννα	Γεωργιάδη	θυγάτηρ	8	
	4	Ζαφείρω	Γεωργιάδη	θυγάτηρ	6	
	5	Γεώργιος	Γεωργιάδης	υιός	1	
35	1	Αλεξάνδρα	Τριανταφιλιό	οικογενειάρχης	20	Οικοιακά
36	1	Γιαννάκης	Λάτσος	οικογενειάρχης	72	Γεωργός
	2	Μαρία	Λάτσου	σύζυγος	60	
	3	Κυριακούλα	Λάτσου	θυγάτηρ	20	
37	1	Δημήτριος	Λάτσος	οικογενειάρχης	26	Γεωργός
	2	Ανθούλα	Λάτσου	σύζυγος	24	
38	1	Διαμαντής	Ανδρόνογλου	οικογενειάρχης	38	Γεωργός
	2	Γεωργίτσα	Ανδρόνογλου	σύζυγος	30	
39	1	Μαρία	Τσουλάκη	οικογενειάρχης	25	Οικοιακά
40	1	Γεώργιος	Κωνσταντινάκης	οικογενειάρχης	42	Γεωργός
	2	Στυλιανή	Κωνσταντινάκη	σύζυγος	32	
	3	Σεραφείμ	Κωνσταντινάκης	υιός	11	
	4	Αριστόδημος	Κωνσταντινάκης	υιός	4	
	5	Δημήτριος	Κωνσταντινάκης	υιός	1	
41	1	Αργυρός	Κυριάκου	οικογενειάρχης	36	Γεωργός
	2	Ζαφείρω	Κυριάκου	σύζυγος	25	
	3	Κυριάκος	Κυριάκου	υιός	3	
42	1	Νικόλαος	Σάββας	οικογενειάρχης	36	Γεωργός
	2	Παναγιώτσα	Σάββα	σύζυγος	25	
	3	Κωνσταντίνος	Σάββας	υιός	3	
43	1	Γεώργιος	Πέγιος	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Τριανταφιλλιά	Πέγιου	σύζυγος	26	
	3	Ελένη	Πέγιου	θυγάτηρ	3	
44	1	Δημήτριος	Πέγιος	οικογενειάρχης	60	Γεωργός
	2	Νικόλαος	Πέγιος	υιός	23	
45	1	Παναγιώτης	Καλενδέρ	οικογενειάρχης	38	Γεωργός
	2	Ζαφείρω	Καλενδέρ	σύζυγος	32	
	3	Φρόσω	Καλενδέρ	θυγάτηρ	4	
	4	Νικόλαος	Καλενδέρ	υιός	1	
46	1	Μαρία	Πορφυρίου	οικογενειάρχης	55	Οικοιακά
	2	Νικόλαος	Πορφυρίου	υιός	22	
	3	Αθανάσιος	Πορφυρίου	υιός	8	
47	1	Ευάγγελος	Πλάνος	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Ελένη	Πλάνου	σύζυγος	32	
48	1	Δημήτριος	Πλάνος	οικογενειάρχης	69	Γεωργός
	2	Χαρίκλια	Πλάνου	σύζυγος	62	
49	1	Ζήσος	Σεβαστός	οικογενειάρχης	45	Γεωργός
	2	Μαρία	Σεβαστού	σύζυγος	38	
50	1	Αυγερινός	Πέγιος	οικογενειάρχης	25	Γεωργός
	2	Κωνσταντινιά	Πέγιου	σύζυγος	20	
51	1	Αυγερινός	Ηλιά	οικογενειάρχης	27	Γεωργός
	2	Μαρία	Ηλιά	σύζυγος	21	
52	1	Τριανταφυλλιά	Ηλιά	οικογενειάρχης	60	Οικοιακά

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Φώτιος	Ηλιά	υιός	22	
53	1	Γρηγόριος	Πορφυρίου	οικογενειάρχης	39	Γεωργός
	2	Άννα	Πορφυρίου	σύζυγος	30	
	3	Κυριάκης	Πορφυρίου	υιός	14	
	4	Παναγιώτης	Πορφυρίου	υιός	4	
54	1	Λυγερινός	Φυλακτός	οικογενειάρχης	32	Γεωργός
	2	Σεβαστούλα	Φυλακτού	σύζυγος	27	
	3	Γεωργίτσα	Φυλακτού	πεθερά	67	
55	1	Θεόδωρος	Φυλακτός	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Ελένη	Φυλακτού	σύζυγος	40	
	3	Ζήσης	Φυλακτός	υιός	24	
	4	Ζαχαρένια	Φυλακτού	θυγάτηρ	18	
	5	Νικόλαος	Φυλακτός	υιός	12	
56	1	Παναγιώτης	Ευαγγέλου	οικογενειάρχης	60	Γεωργός
	2	Ευάγγελος	Ευαγγέλου	υιός	22	
57	1	Νικόλαος	Παρίσσης	οικογενειάρχης	42	Γεωργός
	2	Σμαραγδή	Παρίσση	σύζυγος	35	
	3	Παναγιωτσέλα	Παρίσση	θυγάτηρ	12	
58	1	Δημήτριος	Παρίσσης	οικογενειάρχης	38	Ποιμήν
	2	Παναγιώτσα	Παρίσση	σύζυγος	33	
	3	Σουλτάνα	Παρίσση	θυγάτηρ	3	
	4	Βασιλίτσα	Παρίσση	πεθερά	70	
59	1	Γεώργιος	Φιλίππου	οικογενειάρχης	46	Γεωργός
	2	Ραλιό	Φιλίππου	σύζυγος	35	
60	1	Αναγνώστης	Αθανασίου	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Ελένη	Αθανασίου	σύζυγος	35	
	3	Αθανάσιος	Αθανασίου	υιός	3	
61	1	Παναγιώτσα	Αθανασίου	οικογενειάρχης	70	Οικοιακά
	2	Γεωργίτσα	Αθανασίου	θυγάτηρ	16	
62	1	Γεώργιος	Πεδέλος	οικογενειάρχης	65	Γεωργός
	2	Σουλτάνα	Πεδέλου	σύζυγος	48	
	3	Παναγιωτσέλα	Πεδέλου	θυγάτηρ	4	
63	1	Αναστασία	Ασίμη	αδελφή	18	Οικοιακά
	2	Κωνσταντινιά	Ασίμη	αδελφή	13	
64	1	Φώτιος	Χαρίσης	οικογενειάρχης	65	Γεωργός
	2	Τριανταφιλιά	Χαρίση	σύζυγος	48	
	3	Ζαχάρω	Χαρίση	θυγάτηρ	25	
	4	Χαρίσης	Χαρίσης	υιός	20	
65	1	Ευστράτιος	Χαρίσης	οικογενειάρχης	26	Γεωργός
	2	Μαρία	Χαρίση	σύζυγος	20	
66	1	Φανιά	Παΐσου	οικογενειάρχης	45	Οικοιακά
67	1	Νικόλαος	Ταλαδούρ	οικογενειάρχης	52	Γεωργός
	2	Στρατηγούλα	Ταλαδούρ	σύζυγος	45	
	3	Αγγελική	Ταλαδούρ	θυγάτηρ	23	
	4	Μαριωρή	Ταλαδούρ	θυγάτηρ	12	
	5	Ανθούλα	Ταλαδούρ	θυγάτηρ	3	
68	1	Κωνσταντίνος	Παπάζογλου	οικογενειάρχης	65	Γεωργός
	2	Γεωργίτσα	Παπάζογλου	σύζυγος	56	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

69	1	Αθανάσιος	Νταμής	οικογενειάρχης	52	Γεωργός
	2	Διαμαντίνα	Νταμή	σύζυγος	47	
	3	Αθανάσιος	Νταμής	υιός	12	
	4	Ελένη	Νταμή	θυγάτηρ	3	
70	1	Λαπρινός	Χαρίσης	οικογενειάρχης	73	Γεωργός
71	1	Ζαχαρίας	Πέτρου	οικογενειάρχης	55	Γεωργός
	2	Ζαχαρένια	Πέτρου	θυγάτηρ	18	
	3	Πέτρος	Πέτρου	υιός	14	
72	1	Ιωάννης	Πολίτης	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Μαρία	Πολίτη	σύζυγος	37	
	3	Σταύρος	Πολίτης	υιός	14	
	4	Νικόλαος	Πολίτης	υιός	8	
	5	Αντώνιος	Πολίτης	υιός	4	
73	1	Βασίλειος	Καρασμάνης	οικογενειάρχης	49	Γεωργός
	2	Κωνσταντιόλα	Καρασμάνη	σύζυγος	42	
	3	Βαρσαβούλα	Καρασμάνη	θυγάτηρ	18	
	4	Αναστασία	Καρασμάνη	θυγάτηρ	11	
	5	Χαράλαμπος	Καρασμάνης	υιός	1	
74	1	Ζαφειράκης	Κανάκης	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Γιανακίνα	Κανάκη	σύζυγος	45	
	3	Βαρβάρα	Κανάκη	θυγάτηρ	12	
75	1	Γεώργιος	Αγγελής	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Χρυσάνθη	Αγγελή	σύζυγος	28	
	3	Φωτεινή	Αγγελή	θυγάτηρ	4	
76	1	Γεώργιος	Καρβούνης	οικογενειάρχης	37	Γεωργός
	2	Ευσεβιά	Καρβούνη	σύζυγος	35	
77	1	Στυλιανός	Καρανικόλας	οικογενειάρχης	68	Γεωργός
	2	Λαμπρινή	Καρανικόλα	σύζυγος	60	
78	1	Ευστράτιος	Διακουμής	οικογενειάρχης	48	Γεωργός
	2	Ελένη	Διακουμή	σύζυγος	38	
	3	Νικόλαος	Διακουμής	υιός	12	
	4	Στυλιανή	Διακουμή	θυγάτηρ	4	
79	1	Βασίλειος	Διακουμής	οικογενειάρχης	40	Γεωργός
	2	Στυλιανή	Διακουμή	σύζυγος	35	
	3	Φώτιος	Διακουμής	υιός	4	
	4	Ζαχάρω	Διακουμή	θυγάτηρ	1	
80	1	Ελένη	Ρετσιλά	οικογενειάρχης	55	Γεωργός
81	1	Ιωάννης	Βλαχάτσης	οικογενειάρχης	45	Γεωργός
	2	Αλεξάνδρα	Βλαχάτση	σύζυγος	37	
	3	Ευστράτιος	Βλαχάτσης	υιός	12	
	4	Σουλτάνα	Βλαχάτση	θυγάτηρ	8	
82	1	Κωνσταντίνος	Καραγιάννης	οικογενειάρχης	68	Γεωργός
	2	Τριανταφιλιά	Καραγιάννη	σύζυγος	60	
83	1	Ζήσος	Κακαλής	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Μαρία	Κακαλή	σύζυγος	41	
	3	Σεραφείμ	Κακαλής	υιός	12	
	4	Χρήστος	Κακαλής	υιός	8	
84	1	Νικόλαος	Καραστάθης	οικογενειάρχης	55	Γεωργός

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	2	Μαρία	Καραστάθη	σύζυγος	42	
	3	Κωνσταντίνος	Καραστάθης	υιός	18	
	4	Αχιλεύς	Καραστάθης	υιός	16	
	5	Αριστείδης	Καραστάθης	υιός	14	
	6	Αργύρης	Καραστάθης	υιός	12	
	7	Ευθύμιος	Καραστάθης	υιός	6	
	8	Βασίλειος	Καραστάθης	υιός	3	
	9	Σάββας	Καραστάθης	υιός	1	
85	1	Παναγιώτης	Τουπουζής	οικογενειάρχης	50	Γεωργός
	2	Ζαχαρένια	Τουπουζή	σύζυγος	45	
	3	Κωνσταντίνος	Τουπουζής	υιός	13	
86	1	Γιαννακός	Μυρσηνής	οικογενειάρχης	70	Γεωργός

Εκ του χωρίου Βαϊριού Καλλιπόλεως της Θράκης

Αύξ. αριθ. Οικογ.	*αύξων αριθμ. ατόμων*	*Ονοματεπώνυμον*		*Συγγενική σχέσις*	*Ηλικία*	*Επάγγελμα*
1	1	Ανδρέας	Δελή-Ανδρέας	Αδελφός	16	
	2	Αθηνά	Δελή-Ανδρέα	Αδελφή	14	
	3	Μαρία	Δελή-Ανδρέα	Αδελφή	12	
2	1	Στρατηγούλα	Καρτσάνη	οικογενειάρχης	20	Οικοιακά
	2	Δέσπινα	Καρτσάνη	Αδελφή	15	
	3	Παναγιώτα	Καρτσάνη	Αδελφή	10	
3	1	Στυλιανή	Σταμιούλα	οικογενειάρχης	50	Οικοιακά
	2	Αναστασία	Σταμιούλα	Θυγάτηρ	15	
4	1	Αθηνά	Σπαθά	οικογενειάρχης	38	Οικοιακά
	2	Απόστολος	Σπαθάς	Υιός	15	
	3	Γρηγόριος	Σπαθάς	Υιός	12	
5	1	Μαλιοδίτσα	Παπάζογλου	οικογενειάρχης	58	Οικοιακά
	2	Ελένη	Παπάζογλου	Θυγάτηρ	25	
6	1	Αικατερίνη	Τζινάρη	οικογενειάρχης	45	Οικοιακά
	2	Πελαγία	Τζινάρη	Θυγάτηρ	22	
	3	Κωνσταντιά	Τζινάρη	Θυγάτηρ	11	
	4	Χαράλαμπος	Τζινάρης	Υιός	9	
7	1	Αικατερίνη	Πτερακάλια	οικογενειάρχης	40	Οικοιακά
	2	Νικόλαος	Πτερακάλιας	Υιός	14	
8	1	Χρυσανιώ	Κυπριώτη	οικογενειάρχης	55	Οικοιακά
	2	Φωτιά	Κυπριώτη	Θυγάτηρ	16	
9	1	Δάφνη	Κατιφέ	Αδελφή	22	Οικοιακά
	2	Απόστολος	Κατιφέ	Αδελφός	14	
10	1	Ζαχαρούλα	Πορφύρη	Ορφανή	25	Οικοιακά
11	1	Μορφούλα	Ντόγκα	οικογενειάρχης	45	Οικοιακά
	2	Νικόλαος	Ντόγκας	Υιός	16	
	3	Γιαννούλα	Ντόγκα	Θυγάτηρ	13	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

12	1	Ανθούλα	Γιαλαμπούκη	Ορφανή	25	Οικοιακά
13	1	Σουλτάνα	Καραθανάση	οικογενειάρχης	22	Οικοιακά
	2	Κυριακή	Καραθανάση	Αδελφή	17	
14	1	Τριανταφιλιά	Σαραντινού	Μήτηρ	50	Οικοιακά
	2	Ζαφείρω	Σαραντινού	Θυγάτηρ	23	
15	1	Κυριακίτσα	Γιανακάκη	Ορφανή	20	Οικοιακά
16	1	Ελισάβετ	Χατζή-Χαραλάμπου	Χήρα	70	Οικοιακά
17	1	Βασιλική	Μπουραζάνη	Μήτηρ	50	Οικοιακά
	2	Μαρία	Μπουραζάνη	Θυγάτηρ	18	
	3	Παρασκευή	Μπουραζάνη	Θυγάτηρ	13	
18	1	Κωνσταντίνος	Καρακάσος	οικογενειάρχης	50	
	2	Αναστασία	Καρακάσου	Σύζυγος	40	
	3	Μαρία	Καρακάσου	Θυγάτηρ	20	
19	1	Χαράλαμπος	Κανάκης	οικογενειάρχης	40	
	2	Νικολέτα	Κανάκη	Σύζυγος	35	
20	1	Αθανάσιος	Καβάζης	οικογενειάρχης	40	
	2	Γεώργιος	Καβάζης	Σύζυγος	27	
21	1	Ιωάννης	Αλεξανδρής	οικογενειάρχης	62	
	2	Λέσπινα	Αλεξανδρή	Σύζυγος	50	
	3	Θεόφυλος	Αλεξανδρής	Υιός	10	
22	1	Φώτιος	Πατρωνάς	οικογενειάρχης	50	
	2	Κωνσταντίνος	Πατρωνάς	Υιός	10	
	3	Ριδιά	Πατρωνά	Θυγάτηρ	8	—
23	1	Χαράλαμπος	Αρσένης	οικογενειάρχης	47	
	2	Αγγελούδα	Αρσένη	Σύζυγος	40	
	3	Άννα	Αρσένη	Θυγάτηρ	11	
24	1	Κωνσταντίνος	Λογραματζής	οικογενειάρχης	45	
	2	Φανή	Λογραματζή	Σύζυγος	35	
	3	Θεοδώρα	Λογραματζή	Θυγάτηρ	8	
	4	Κατίνα	Λογραματζή	Θυγάτηρ	6	
25	1	Νικόλαος	Σαραντινού	οικογενειάρχης	45	
	2	Γιαννακίνα	Σαραντινού	Σύζυγος	35	
26	1	Γεώργιος	Καριοφύλης	οικογενειάρχης	45	
	2	Αναστασία	Καριοφύλη	Θυγάτηρ	35	
27	1	Δημήτριος	Αλεξανδρής	οικογενειάρχης	35	
	2	Κυριακή	Αλεξανδρή	Σύζυγος	30	
	3	Σουλτάνα	Αλεξανδρή	Θυγάτηρ	3	—
28	1	Κεβεράννα	Θεοδοσίου	Μήτηρ	50	Οικοιακά
	2	Μαρία	Θεοδοσίου	Θυγάτηρ	22	
	3	Δημήτριος	Θεοδοσίου	Υιός	11	
	4	Ζαχαρούλα	Θεοδοσίου	Θυγάτηρ	8	
29	1	Σωτήριος Ν.	Στυλιανού		60	
30	1	Νικόλαος	Σταυρινού	οικογενειάρχης	40	
	2	Μαρία	Σταυρινού	Σύζυγος	30	
	3	Μαρία	Σταυρινού	Μήτηρ	65	
31	1	Κυριακούλα	Βογιατζής	Χήρα	65	Οικοιακά
32	1	Φώτιος	Πεπέτιος	οικογενειάρχης	35	
	2	Μαρία	Πεπέτιου	Σύζυγος	30	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	3	Αικατερίνη	Πεπέτιου	Θυγάτηρ	6	
	4	Ευαγγελία	Πεπέτιου	Θυγάτηρ	2	
33	1	Χαράλαμπος	Μακαρίτης	οικογενειάρχης	45	
	2	Μαρία	Μακαρίτη	Σύζυγος	35	
34	1	Χριστόδουλος	Γιαλαμόγλου	Αδελφός	22	
	2	Κωνσταντούλα	Γιαλαμόγλου	Αδελφή	20	
35	1	Μαρία	Χριστοδούλου	οικογενειάρχης	28	
	2	Κυριακίτσα	Χριστοδούλου	Θυγάτηρ	2	
36	1	Βαΐτσα	Πεπέκη	Μήτηρ	38	Οικοιακά
	2	Στέλιος	Πεπέκς	Υιός	12	
37	1	Μιχαήλ	Γιανακάκης	οικογενειάρχης	70	
	2	Σοφούλα	Γιανακάκη	Σύζυγος	65	
38	1	Αθηνά	Νίσκου	Μήτηρ	35	Οικοιακά
	2	Διονίσιος	Νίσκος	Υιός	14	
39	1	Αικατερίνη	Λαμπή	Μήτηρ	55	Οικοιακά
	2	Μαρία	Λαμπή	Θυγάτηρ	17	
	3	Ζαφείρω	Λαμπή	Θυγάτηρ	11	
40	1	Κωνσταντίνος	Κουτσούπελιας	οικογενειάρχης	67	
	2	Δέσπινα	Κουτσούπελια	Σύζυγος	45	
	3	Μιχαήλ	Κουτσούπελιας	Υιός	12	
	4	Χαράλαμπος	Κουτσούπελιας	Υιός	3	
41	1	Ελισσάβετ	Αργυρού	Χήρα	38	Οικοιακά
	2	Χαράλαμπος	Αργυρού	Υιός	15	
	3	Αθανάσιος	Αργυρός	Υιός	12	
42	1	Φωτεινή	Τσαπάννη	Ορφανή	35	Οικοιακά
43	1	Ανδρίκος	Σαλαχώρ		65	
44	1	Ραλιώ	Ασπροδίνη	Μήτηρ	62	Οικοιακά
	2	Φώτιος	Ασπροδίνης	Υιός	25	
45	1	Ευσεβιά	Καρμπά	Μήτηρ	45	Οικοιακά
	2	Σταυρούδα	Καρμπά	Θυγάτηρ	18	
	3	Περδικούλα	Καρμπά	Θυγάτηρ	15	
46	1	Σμαράγδο	Ντανκόζη	Μήτηρ	46	Οικοιακά
	2	Αγγελής	Ντανκόζης	Υιός	12	
47	1	Ζαφείρω	Βασιλικού	Μήτηρ	60	Οικοιακά
	2	Μαρία	Βασιλικού	Θυγάτηρ	27	
48	1	Αικατερίνη	Χρυσάφη	Μήτηρ	70	Οικοιακά
	2	Πελαΐα	Χρυσάφη	Θυγάτηρ	27	
49	1	Χριστόδουλος	Κουλδράς	οικογενειάρχης	85	
	2	Νικολέτα	Κουλδρά	Σύζυγος	70	
	3	Μαρία	Κουλδρά	Θυγάτηρ	22	
50	1	Ζαφυρίτσα	Βέργου	Μήτηρ	60	Οικοιακά
	2	Ιωακείμ	Βέργος	Υιός	25	
51	1	Πολυξένο	Κοκίνου	οικογενειάρχης	19	Οικοιακά
52	1	Ελένη	Τριανταφύλου	Αδελφή	20	Οικοιακά
	2	Νικόλαος	Τριανταφύλου	Αδελφός	15	
53	1	Μαρία	Χριστοφόρου		30	Οικοιακά
54	1	Βενετζία Κ.	Ζμαράγδου	Μήτηρ	50	Οικοιακά
	2	Ελένη Κ.	Ζμαράγδου	Θυγάτηρ	15	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

55	1	Αικατερίνη	Τριανταφιλιά	Μήτηρ	32	Οικοιακά
	2	Μιχαήλ	Τριανταφιλιάς	Υιός	11	
56	1	Σουλτάνα	Ντίνκου	Χήρα	60	Οικοιακά
57	1	Φωτεινή	Παπάζογλου	Μήτηρ	28	Οικοιακά
	2	Στρατηγούλα	Παπάζογλου	θυγάτηρ	9	
	3	Χρήστος	Παπάζογλου	υιός	5	
	4	Ελένη	Παπάζογλου	πεθερά	70	
58	1	Κλεωνή Γ.	Πνακά	οικογενειάρχης	35	Οικοιακά
	2	Κυριακούλα Γ.	Πνακά	μήτηρ	80	
59	1	Σοφούλα Ν.	Σάββα	μήτηρ	70	Οικοιακά
	2	Μαρία Ν.	Σάββα	θυγάτηρ	35	
60	1	Σουλτανιό	Τσαβδάρ	μήτηρ	35	Οικοιακά
	2	Μαρία	Τσαβδάρ	θυγάτηρ	12	
61	1	Γεώργιος	Ψαθάς	οικογενειάρχης	80	
	2	Αικατερίνη	Ψαθά	αδελφή	40	
	3	Σουλτάνα	Ψαθά	θυγάτηρ	8	
	4	Στυλιανή	Ψαθά	αδελφή	30	
62	1	Ιωακείμ	Στυλιανού	οικογενειάρχης	65	
	2	Βαρβάρα	Στυλιανού	σύζυγος	60	
63	1	Λεμονιά	Πεπέκη	οικογενειάρχης	42	
	2	Σουλτάνα	Πεπέκη	θυγάτηρ	12	
	3	Ευαγγελιό	Πεπέκης	θυγάτηρ	4	
64	1	Αθανάσιος	Καρπούζης	οικογενειάρχης	32	
	2	Στρατηγούλα	Καρπούζη	σύζυγος	30	
	3	Σουλτάνα	Καρπούζη	θεία	60	
65	1	Κωνσταντής	Χρισταλάς	οικογενειάρχης	52	
	2	Παναγιώτα	Χρισταλά	σύζυγος	40	
	3	Χριστίνα	Χρισταλά	θυγάτηρ	4	
66	1	Γεώργιος	Ταψής	οικογενειάρχης	61	
	2	Ζαχαρένια	Ταψή	σύζυγος	45	
	3	Ευστράτιος	Ταψής	υιός	11	
	4	Αγγελική	Ταψή	θυγάτηρ	27	
67	1	Ιωάννης	Μακαρώνης	οικογενειάρχης	48	
	2	Τασία	Μακαρώνη	σύζυγος	40	
	3	Γρηγόριος	Μακαρώνης	υιός	2	
68	1	Αθανάσιος	Θεολόγου	οικογενειάρχης	50	
	2	Ειρήνη	Θεολόγου	σύζυγος	45	
	3	Βαρσαβή	Θεολόγου	θυγάτηρ	6	
69	1	Κονέτσα	Κυμπρικτσή	οικογενειάρχης	50	Οικοιακά
	2	Κωνσταντίνος	Κυμπρικτσής	υιός	14	
	3	Στέλιος	Κυμπρικτσής	υιός	12	
	4	Ελένη	Κυμπρικτσή	θυγάτηρ	6	
70	1	Χαράλαμπος	Καλαμπούκης	οικογενειάρχης	55	
	2	Αθανάσιος	Καλαμπούκης	υιός	15	
	3	Βασιλική	Καλαμπούκη	θυγάτηρ	13	
	4	Νικόλαος	Καλαμπούκης	υιός	10	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

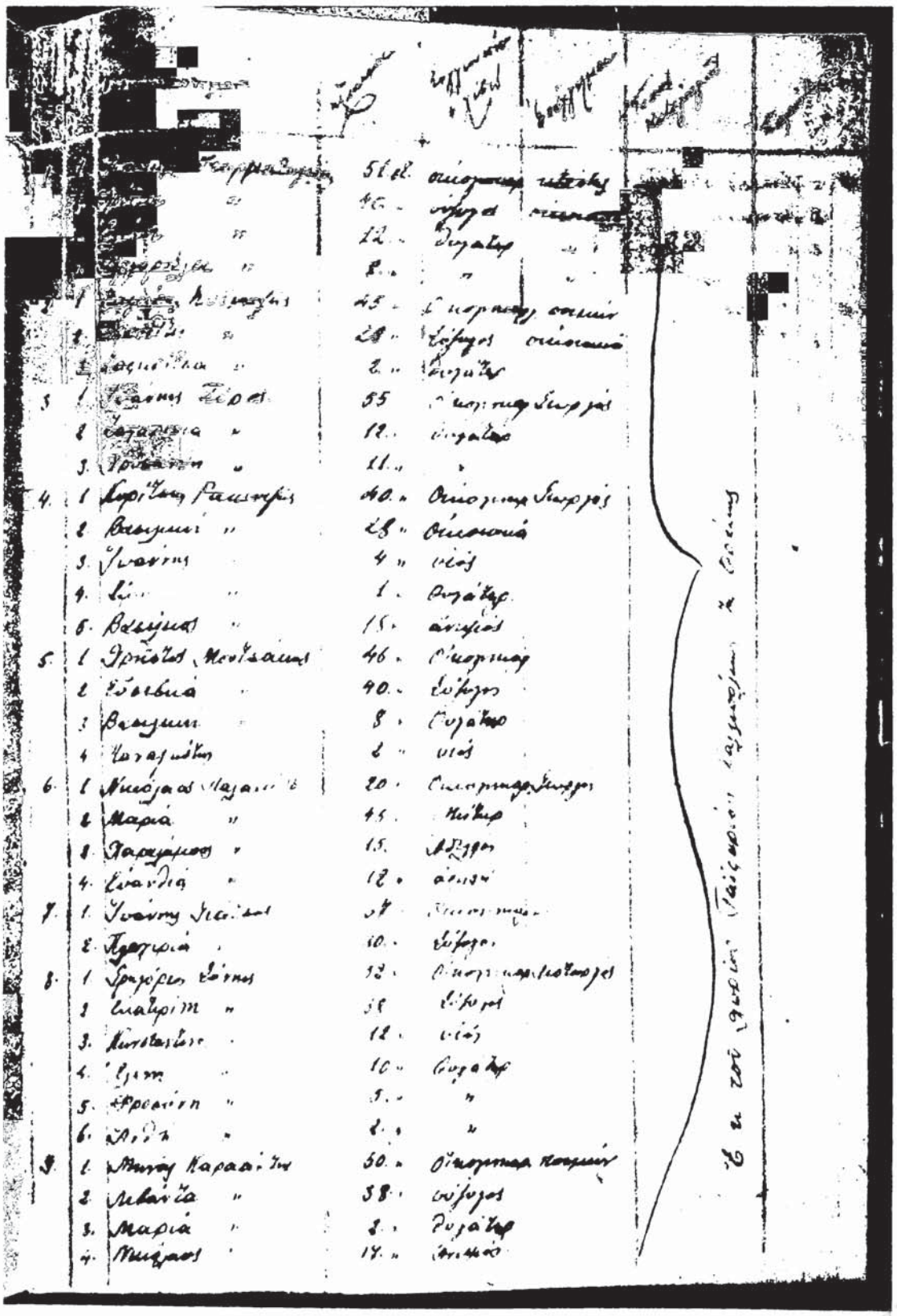

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Σελίδα καταλόγου προσφύγων από την Ανατολική Θράκη*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Τόπος προέλευσης των προσφύγων της Πρέβεζας. Τα χωριά Ταϊφύρι, Περγάζι και Βαΐρι της περιοχής Καλλίπολης στην Ανατολική Θράκη (Google Earth 2012, επεξεργασία Γιάννης Β. Παπαλέξης)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπυρίδων Ι. ΝΤΡΙΚΟΣ*

Hercules Sapiens.
Ο στωικός σοφός στις τραγωδίες του Seneca[1]

Στην Αικατερίνη-Εφραιμία

Η σημασία της Νικόπολης ως σημαντικού κέντρου του ρωμαϊκού κόσμου είναι αναγνωρισμένη και αρκετές μελέτες έχουν ως αντικείμενό τους τη διερεύνηση διαφόρων πτυχών της ιστορικής διαδρομής της πόλης που ίδρυσε ο Αύγουστος, σηματοδοτώντας την έναρξη της αυτοκρατορικής εποχής του ρωμαϊκού κράτους. Αυτή η άκρη της Ηπείρου ήταν ο τόπος όπου αποφασίστηκε η πορεία και διαμορφώθηκαν τα χαρακτηριστικά της αυτοκρατορίας. Ενώ κρίσιμης σημασίας μάχες και ναυμαχίες έχουν δοθεί σε αρκετούς τόπους, ιστορία αρκετών από αυτές τις περιοχές κορυφώνεται και σταματά με το γεγονός, το οποίο τις καθορίζει. Ωστόσο, για την περιοχή του Ακτίου η ναυμαχία αποτέλεσε την απαρχή μιας ακμάζουσας πόλης.

Αυτή η πόλη αποτέλεσε το προπύργιο της νεότερης στωικής φιλοσοφίας όταν ο Επίκτητος ίδρυσε σε αυτήν τη σχολή του και ουσιαστικά κατέστη σημαντικός προορισμός για όποιον επιθυμούσε να ασχοληθεί με τη μελέτη της φιλοσοφίας.[2] Ο Επίκτητος και ο Σενέκας υπήρξαν αναμφισβήτητα οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της τελευταίας φάσης του στωικισμού. Ερχόμενος στη Νικόπολη, ο Επίκτητος κηρύττει την πρακτική αξία της φιλοσοφίας, καθώς γι' αυτόν δεν αποτελεί απλά μια θεωρητική ενασχόληση αλλά τρόπο

---

* Ο Σπυρίδων Ι. Ντρίκος είναι υποψήφιος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

[1] Η παρούσα μελέτη αποτελεί προσχέδιο εκτενέστερης εργασίας που τελεί υπό δημοσίευση. – Έχουν εκφραστεί αρκετές ενστάσεις σχετικά με την απόδοση του έργου *Hercules Oetaeus* στον Σενέκα. Ωστόσο, αν και ενδεχομένως ο στωικός σοφός δεν είναι ο συγγραφέας του έργου, αυτό προσεγγίζει επακριβώς το λογοτεχνικό ύφος του Σενέκα και εμφορείται από στωικές δοξασίες. Γενικότερες πληροφορίες σχετικά με τα έργα *Hercules Oetaeus* και *Hercules Furens* βλ. SHELTON 1978, 58-73· SUTTON 1986· PRATT 1983, 73-131· HINE 2004· KING 1971· MARCUCCI 1997. Για τη σχέση του Ηρακλή με τον στωικό σοφό βλ. MEZGER 1829.

[2] Σχετικά με τη δραστηριότητα του Επίκτητου στη Νικόπολη βλ. ενδεικτικά την έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου, το οποίο έλαβε χώρα στις 17-19.6.1994 στην Πρέβεζα, βλ. ΤΕΖΑΣ 1997.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ζωής. Αυτή η θεώρηση της φιλοσοφίας δεν αποτελεί φυσικά πρωτοτυπία εκ μέρους του, καθώς είναι έμφυτη στις κυνικές καταβολές της σχολής. Αρκετοί φιλόσοφοι συνδυάζουν τη φιλοσοφία με την πράξη. Ο σχεδόν σύγχρονος του Επίκτητου Σενέκας, ωστόσο, το κάνει με στιλ. Επιχειρεί να επισημάνει τον πρακτικό χαρακτήρα συγκεκριμένων φιλοσοφικών διατριβών –ειδικότερα την περιγραφή του στωικού σοφού– με τη βοήθεια της τραγωδίας.[3]

Η τέχνη της τραγωδίας κατά την περιπλάνησή της στα θέατρα του ρωμαϊκού κόσμου υπέστη αρκετές αλλαγές, συνέπειες των οποίων ήταν η υποχώρηση της πλοκής και των νοημάτων, χάριν της ηθοποιίας και των σκηνικών και η παραχώρηση της σκηνής στη μίμηση και στην παντομίμα, όπου πολλοί δημιουργοί βρήκαν πρόσφορο έδαφος ώστε να εκφράσουν με υπονοούμενα την αποδοκιμασία τους για τον αυτοκράτορα και την άρχουσα τάξη.[4] Σε αυτό το πλαίσιο διαμόρφωσης της ρωμαϊκής δραματικής τέχνης, συνέθεσε τις τραγωδίες του ο Leucius Annaeus Seneca. Ενώ έχουν εκφραστεί αντιρρήσεις όσον αφορά τις προθέσεις του δημιουργού αυτών των έργων να τα διδάξει από σκηνής και οι ερευνητές δεν είναι βέβαιοι ως προς το αν τα παρακολούθησε ποτέ το κοινό, αδιαμφισβήτητα αυτά τα δημιουργήματα επηρέασαν τα πρώτα δράματα που εγράφησαν στις νεότερες δυτικές γλώσσες και βρίσκουμε τα ίχνη τους σε συγγραφείς όπως ο Ρακίνας και ο Σαίξπηρ.[5]

Ο Σενέκας αιματοβάφει τη σκηνή με υπερβολικές βιαιότητες και τα κύρια στοιχεία που διακρίνει κανείς να κυριαρχούν κάτω από το άλικο πέπλο των έργων του, είναι το υπέρμετρο πάθος, το οποίο οδηγεί με γοργά βήματα τους πρωταγωνιστές του στην καταστροφή, καθώς και την από μέρους του βαθιά πίστη στην ύπαρξη στενών δεσμών συγγένειας ανάμεσα σε θεούς και ανθρώπους, δεσμοί, οι οποίοι είναι ικανοί να εξυψώσουν τους ήρωές του στους ουρανούς, αλλά και να τους κατακρημνίσουν συνάμα στα τάρταρα με τη δύναμή τους. Όπως παρατηρεί ο L. Edelstein, «ενώ στην κλασσική τραγωδία η σύγκρουση είναι ανάμεσα στον άνθρωπο και την αντικειμενική μοίρα, στο Σενέκα κυριαρχεί η σύγκρουση μες τις ψυχές μας».[6] Ευδιάκριτη είναι επιπλέον η αδιαφορία του απέναντι στον θάνατο, αντίληψη σύμφωνη με τη στωική παράδοση, αλλά και η πίστη του στη θεϊκή τάξη, η οποία διέπει το σύμπαν.

Αυτές είναι οι βασικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίζει ο Σενέκας το δραματουργικό του οικοδόμημα, αρχές οι οποίες βρίσκουν την έκφρασή τους με την απόδοση του πρωταγωνιστικού ρόλου στον μυθικό Ηρακλή σε δύο

---

[3] Καθώς στις μέρες μας συντελούνται εργασίες αναστήλωσης της Νικόπολης και ιδιαίτερα του μεγάλου θεάτρου, είναι αδύνατον να μην αποπειραθεί κανείς να αναρωτηθεί κατά πόσον άραγε διδάχθηκαν στο θέατρο μιας τέτοιας πόλης, η οποία υπήρξε κέντρο στωικής φιλοσοφίας, οι τραγωδίες του Σενέκα.

[4] DURANT 1970, 443.

[5] DURANT 1970, 355· πρβλ. και ROSENMEYER 1989, 131, 147, 180, 193.

[6] EDELSTEIN 2002, 88.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από τα έργα του. Ο μυθικός ήρωας δεν είναι άλλωστε άγνωστος στους φιλοσοφικούς κύκλους, αφού στους φιλοσοφικούς στοχασμούς κυνικών και στωικών κατέχει εξέχουσα θέση, αποτελώντας στήριγμα επάνω στο οποίο υψώνονται συχνά οι απόψεις τους.[7] Αν και ο Ηρακλής του Σενέκα διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία από την εικόνα του Ηρακλή, την οποία έχουν οι παλαιότεροι από τον Σενέκα στωικοί, ο δικός του Ηρακλής –είτε διακατέχεται από *fura*, είτε ανεβαίνει στην Οίτη με σκοπό να παραδώσει το σώμα του στις φλόγες– παραμένει μια μυθική μορφή μέσω της οποίας προωθούνται οι φιλοσοφικές απόψεις του Ρωμαίου φιλοσόφου. Ο ίδιος ο Σενέκας άλλωστε δηλώνει ότι κατά την αντίληψη της Στοάς ο Ηρακλής, αλλά και ο Οδυσσέας, αποτελούν ενσαρκώσεις του στωικού σοφού, καθώς ήταν ακατάβλητοι, απεχθανόντουσαν την ηδονή και κυριάρχησαν σε όλους τους φόβους.[8]

Ο Σενέκας, ευρισκόμενος σε συμφωνία με τις αντιλήψεις της σχολής,[9] παραδέχεται ότι ο σοφός αποτελεί μία εξαιρετικά δυσεύρετη φιγούρα, καθώς είναι σπανιότερος του μυθικού φοίνικα,[10] αλλά διευκρινίζει με σαφήνεια ότι ο σοφός δεν αποτελεί κάποιο διανοητικό κατασκεύασμα, αλλά υπαρκτό πρόσωπο.[11] Η σπανιότητα του δικαιολογείται, καθώς διευκρινίζεται ότι η στωική οδός, η οποία οδηγεί στην ευδαιμονία είναι δύσβατη και οι εκπρόσωποι της σχολής δεν επιθυμούν να εξωραΐσουν τις δυσχέρειες που προσφέρει, αφού απαιτεί ηρωική προσπάθεια, η οποία, όμως, τελικά οδηγεί σε ανυπέρβλητα ύψη αρετής.[12]

Αρχικά, οι Στωικοί αντιμετωπίζουν τον σοφό ως έναν ιδεατό τύπο ανθρώπου, ως κάτι το οποίο δεν υφίσταται, αλλά συνιστά ένα ουράνιο πρότυπο που οφείλουν να ακολουθούν οι άνθρωποι προκειμένου να βελτιώσουν τους εαυτούς τους. Όμως, σταδιακά διάφορες μυθολογικές μορφές, όπως ο Απόλλων,[13] ο Ηρακλής ή ο Οδυσσέας,[14] θα ενδυθούν με το προσωπείο του σοφού, για να επενδυθεί σε αυτές το φιλοσοφικό δόγμα της Στοάς, ενώ αργότερα σε μία προσπάθεια να παρουσιαστούν ακόμη πιο απτά υποδείγματα του στωι-

---

[7] Βλ. Σολωμου-Παπανικολαου 1996· καθώς και Hoistad 1948, 50-73· Ντρικος 2008, 31-32, 54-55.

[8] *De Constantia Sapientis* II, 2. Σχετικά με αυτό το θέμα, βλ. και Tietze 1991.

[9] Βλ. ενδεικτικά Επίκτητος, *Διατριβαί* III, α, 23. Σχετικά με την εικόνα του στωικού σοφού, βλ. και Brouwer 2002.

[10] *Epist.* 42, 1. Πρβλ. και *Stoicorum veterum fragmenta* (στο εξής: *SVF*) III, 658.

[11] *De Constantia Sapientis* VII, 1. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο στωικός σοφός αποτελεί ένα πρότυπο, το οποίο παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τους χριστιανούς αγίους ή ακόμη και με τον Ιησού. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό της συμφωνίας ανάμεσα στη Στοά και τον χριστιανισμό, ότι φιλόσοφοι όπως ο Επίκτητος ή ο Σενέκας τυγχάνουν αποδοχής από τη νέα θρησκεία, βλ. ενδεικτικά Mitchell 2010, 94-115· Sevenster 1961.

[12] *De Constantia Sapientis* I, i.2.

[13] Βλ. ενδεικτικά Επίκτ. *Διατρ.* III, κβ, 23-25.

[14] Βλ. ενδεικτικά Επίκτ. Fr. 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κού σοφού, θα επιστρατευθούν σπουδαίοι φιλόσοφοι του παρελθόντος, όπως ο Διογένης[15] ή ο Σωκράτης.[16]

Κατά συνέπεια, ο Σενέκας επιχειρεί να σκιαγραφήσει το πρόσωπο του στωικού σοφού μέσα από την περιγραφή του Ηρακλή, προσφέροντας ένα πρότυπο αρετής, το οποίο είναι δυνατόν να ακολουθήσουν οι άνθρωποι, επιτυγχάνοντας την κατάκτηση της ευδαιμονίας.[17] Ο Ηρακλής, βέβαια, δεν απεικονίζεται πάντοτε ως πρότυπο, αντιθέτως μάλιστα αρκετά συχνά παρουσιάζεται να εκφράζεται με τρόπο, ο οποίος δεν αρμόζει στον σοφό. Ωστόσο, αυτό συμβαίνει καθώς ο Ρωμαίος στωικός επιθυμεί να καταδείξει ότι ενώ ο δρόμος προς τη σοφία είναι βέβαια εφικτός, καθώς κανείς δεν γεννιέται σοφός, είναι επόμενο οι άνθρωποι να περιπίπτουν σε σφάλματα, τα οποία, όμως, δύνανται να υπερβούν, κατακτώντας τη σοφία, όπως καθίσταται εμφανές από την εμφανή ή αφανή λύτρωση, την οποία κερδίζει ο Ηρακλής στα δύο έργα μετά από τις συμφορές[18] και κατακτά δικαιωματικά, καθώς τον διακρίνουν μία σειρά από προσδιοριστικά γνωρίσματα του στωικού σοφού:

1) *Ο σοφός απέχει από ψευδείς δοξασίες*. Σύμφωνα με τους στωικούς, όλες οι πράξεις βασίζονται σε δόγματα, τα οποία καθορίζουν την ηθική αξία ή απαξία μιας πράξης. Τα ψευδή δόγματα προκαλούν τα πάθη και τις δυστυχίες και έργο της φιλοσοφίας είναι να τα αντικαταστήσει με τα ορθά, τα οποία

---

[15] Βλ. ενδεικτικά Επίκτ. *Διατρ.* III, κδ, 64-66.

[16] Βλ. ενδεικτικά Long 1988· Long 2002· Ντρικος 2008.

[17] Σχετικά με το πρότυπο του σοφού κατά τον Σενέκα, βλ. και Roskam 2005, 60-98.

[18] Στο έργο *Hercules Furens* παρακολουθούμε το μίσος της θεάς Ήρας απέναντι στον ήρωα, να βρισκει διέξοδο με την οργή που του στέλνει, η οποία τον οδηγεί στη δολοφονία της συζύγου του και των υιών του. Όπως ακριβώς συμβαίνει στις ελληνικές τραγωδίες, υπάρχει εδώ ένα αμάρτημα, η προέλευση του οποίου ανάγεται στο παρελθόν των αντίοντων του πρωταγωνιστή (η Ήρα δεν καταδιώκει τον Ηρακλή ενεκα κάποιου δικού του αμαρτήματος, αλλά εξαιτίας της απιστίας του πατέρα του ήρωα, του θεού Δια) και αυτο καλείται να πληρώσει ο ήρωας και οι απόγονοί του (βλ. Vernant & Naquet 1968). Αυτη, μάλιστα, είναι μια μοίρα την οποία δεν δύνανται να αποφύγουν ακόμη και οι θεοι, εφοσον ο έρως οπως διαπιστώνουν οι ήρωες του Σενέκα, έχει κατανικήσει ακομη και τους θεούς. *Hercules Oetaeus* (στο εξής: *HOET*) 472. Οφείλουμε να επισημανουμε οτι στα έργα του Σενέκα και γενικότερα στον ρωμαϊκό κοσμο δεν είναι πάντοτε ευδιακριτα τα όρια ανάμεσα στην Ηρα και στη Juno ή μεταξύ του Ηρακλή και του Hercules, αφού οι Ρωμαίοι υιοθετησαν τους θεους των Ελλήνων και τους προσαρμοσαν στο πάνθεον τους ενωνοντάς τους με τους δικούς τους θεους και σαν αποτέλεσμα αυτής της ένωσης, δημιουργησαν καινούριες θεοτητες, οι οποίες συνδύασαν στοιχεια και των δύο θρησκειών. Συνεπώς, καποια γνωρίσματα τα οποια αποδίδονται από τον Σενέκα στις θεοτητες, τις οποιες μνημονεύει, σχετιζονται με την εικονα των θεών που έχει σχηματίσει ο ιδιος και η εποχή του. Στον *Hercules Oetaeus* ο ηρωας επικαλείται τον θεϊκό του πατέρα και του ζητεί επιτέλους να τον δεχτεί στον πραγματικό του οίκο, τους ουρανους. Αυτη ειναι, αλλωστε, και η φιλοδοξία την οποία εκφραζει διαρκώς ο Ηρακλής του Σενέκα, επιθυμεί να επιστρεψει στα άστρα και αυτός είναι ένας πόθος ο οποίος θα εκπληρωθεί με τραγικο τροπο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οδηγούν στην αρετή. Συνεπώς, ο σοφός, απέχει από τα ψευδή δόγματα,[19] ενώ αν κάποιος έχει ορθά δόγματα θα ενεργήσει ορθά και αν διακατέχεται από φαύλα δόγματα θα ενεργήσει άσχημα.[20] Καθίσταται εμφανής επομένως η σημασία της γνώσης για τη στωική ηθική, θέση η οποία θεμελιώνεται στον Σωκράτη,[21] ενώ επακόλουθο αυτής της πρότασης αποτελεί το συμπέρασμα ότι η κακία είναι άγνοια.

Αυτή η γνώση, είναι η ικανότητα της ορθής διαχείρισης και εφαρμογής των κοινών προλήψεων, με τις οποίες κάθε άνθρωπος είναι εφοδιασμένος από τη φύση: *τίς δ' ἡμῶν οὐ τίθησιν, ὅτι τὸ δίκαιον καλόν ἐστι καὶ πρέπον;*[22] Αυτές δεν έρχονται ποτέ σε σύγκρουση μεταξύ τους και κατά συνέπεια κάθε ηθικό σφάλμα προκύπτει ως αποτέλεσμα της λανθασμένης εφαρμογής τους, που οφείλεται σε άγνοια, η οποία αποτελεί την αιτία για τις λανθασμένες ή άσχημες πράξεις[23] και επιπλέον συνοδεύεται από την αμάθεια και την απαιδευσία,[24] ενώ αντιθέτως η γνώση αποτελεί όπλο, το οποίο απομακρύνει τον φόβο και την αμάθεια.[25]

Ο Σενέκας, προσηλωμένος στις αντιλήψεις της σχολής, θεωρεί τον σοφό κάτοχο γνώσης, δηλώνοντας ότι αυτός εμπιστεύεται τον Λόγο και αυτή η πίστη τον διευκολύνει να υπερβεί ατάραχος κάθε εμπόδιο, το οποίο του παρουσιάζεται, ενώ αντίθετα οι μη σοφοί, καθοδηγούμενοι αντί του Λόγου από ψευδαισθήσεις και άγνοια υποφέρουν.[26] Αυτήν ακριβώς την αταραξία του σοφού απέναντι στα εμπόδια εκφράζει ο Αμφιτρύων, μνημονεύοντας πως ο Ηρακλής βρέφος ων, έπνιξε τα φίδια που έστειλε εναντίον του η Ήρα, αντιμετωπίζοντας την επίθεση με στωική αταραξία.[27] Επίσης, ο διάλογος ανάμεσα στη Μεγάρα και τον Αμφιτρύωνα αποκαλύπτει ότι από την πλευρά τους, όσοι δεν είναι σοφοί, πιστεύουν ότι όσα φοβούνται δεν είναι ποτέ δυνατόν

---

[19] *SVF* III, 548. Ο Επίκτητος, μάλιστα, υποστηρίζει ότι αυτό το οποίο αποτελεί την ουσία του ανθρώπου είναι ο χαρακτήρας των δογμάτων του, εφόσον εκείνος ο οποίος αντιλαμβάνεται έναν άνθρωπο ως άνθρωπο, είναι αυτός ο οποίος κατανοεί τις κρίσεις του και με τη σειρά του αποκαλύπτει τις δικές του (*SVF* III θ, 13 καθώς και Επίκτ. *Διατρ.* IV, ε, 20 και III, β, 12).

[20] Βλ. Επίκτ. *Διατρ.* III, θ, 2· πρβλ. και Επίκτ. *Διατρ.* I, ιθ, 17-23.

[21] Πλάτ. *Πρωτ.* 453 a-b. Πρβλ. και Αριστ. *Ηθ. Μεγ.* 1182 a 20, καθώς και Αριστ. *Ηθ. Ευδ.* 1216 b.

[22] Επίκτ. *Διατρ.* I, κβ, 1· πρβλ. και II, ια, 6 και IV, ιβ, 12.

[23] Βλ. Επίκτ. *Διατρ.* I, κβ, 2-3. Στην άγνοια άλλωστε και στην παρανόηση της διδασκαλίας του, αποδίδει και ο Σωκράτης τις κατηγορίες που του προσάπτουν (Πλάτ. *Απολ.* 18 α-19 α), ενώ ο Επίκτητος δεν χάνει ευκαιρία να τονίζει ότι: *ὅταν οὖν τις συγκατατίθηται τῷ ψεύδει, ἴσθι ὅτι οὐκ ἤθελεν ψεύδει συγκαταθέσθαι· πᾶσα γὰρ ψυχὴ ἄκουσα στέρεται τῆς ἀληθείας, ὡς λέγει Πλάτων*, Επίκτ. *Διατρ.* I, κη, 4). Αυτό επιπλέον σημαίνει ότι κάθε φορά που κάποιος σφάλλει, δρα ακούσια: *τί οὖν ἐστι τὸ αἴτιον τοῦ ἁμαρτάνειν με; ἡ ἄγνοια*, Επίκτ. *Διατρ.* I, κστ, 7.

[24] Βλ. Επίκτ. *Διατρ.* I, ιζ, 14· πρβλ. II, κδ, 20· II, κστ, 1.

[25] Επίκτ. *Διατρ.* II, ιγ, 3-4.

[26] *De Constantia Sapientis* VIII, 2.

[27] *Hercules Furens* (στο εξής: *HF*) 204-222.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να τα αποφύγουν ή να τα υπομείνουν και σε αυτό το σημείο διακρίνεται ο Ηρακλής από αυτούς, καθώς έχει κατορθώσει να υπερβεί αρκετές δυσχέρειες, οι οποίες φαντάζουν ανυπέρβλητες στον νου των περισσοτέρων ανθρώπων,[28] οι οποίοι κατεχόμενοι από ψευδείς δοξασίες φτάνουν σε σημείο να φοβούνται ακόμη και την ιδέα του πόνου.[29]

2) *Ευδαιμονία.* Θεμέλιο λίθο της στωικής διατριβής περί ευδαιμονίας αποτελεί η σωκρατική θέση ότι η αρετή είναι γνώση, η οποία γνώση είναι επαρκής για την ευδαιμονία.[30] Δέχονται ως προϋπόθεση της ορθότητας των δογμάτων την ομολογία προς τη φυσική τάξη των πραγμάτων,[31] ενώ δηλώνουν ότι αν οι άνθρωποι έχουν ορθά δόγματα, θα πράττουν έτσι όπως ορίζει η φύση.[32] Στον τελικό σκοπό, την ευδαιμονία, φτάνουμε κατά τους στωικούς ζώντας σύμφωνα με τη φύση, αλλά το *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν* φαίνεται ότι δεν διαφέρει από το *κατ' ἀρετὴν ζῆν*,[33] αφού η φύση ορίζει ότι ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα αλλά και υποχρεούται να επιδιώκει και να κατακτά την ευδαιμονία του μόνο με όσα είναι στην εξουσία του, δηλαδή την αρετή ως το μόνο αγαθό.

Τη σημασία της αρετής για την κατάκτηση της ευδαιμονίας επισημαίνει και ο Σενέκας, δηλώνοντας ότι ο σοφός αρκείται σε αυτήν και δεν έχει ανάγκη από τίποτε άλλο, αφού αυτή του αρκεί δίχως να επιδέχεται αυξομειώσεις[34] και αποτελεί άλλωστε το μοναδικό αγαθό, το οποίο βρίσκεται στην κατοχή του σοφού,[35] ο οποίος αντιμετωπίζει κάθε δυσχέρεια ως δοκιμασία μέσω της οποίας θα ελέγξει την αρετή του,[36] ενώ έχει φτάσει σε αυτήν την πλεονεκτική θέση, της κατάκτησης του ευδαίμονος βίου, με την άσκηση,

---

[28] *Ill* 314-316.

[29] *De Constantia Sapientis* V, 2· πρβλ. XVII, 1: *tanta animorum inbecillitas est, ubi ratio discessit.*

[30] Από αυτόν τον συσχετισμό αρετής και γνώσης απορρέει άλλωστε το αίτημα οι πίστεις μας να έχουν λογική συνοχή, αλλά και η απαίτηση να υποβάλλονται συνεχώς σε έλεγχο, εφόσον μέσω αυτού μαθαίνει ο άνθρωπος τι μπορεί να τον βλάψει και τι όχι.

[31] Επικτ. *Διατρ.* Ι, κε, 28.

[32] Επικτ. *Διατρ.* IV, η, 3· πρβλ. III, θ, 12-13· Επίκτ. *Εγχειρ.* 5· αλλά και Επίκτ. *Διατρ.* IV, ε, 20-21, 26· III, 0, 2-6· καθώς Επίκτ. *Εγχειρ.* 16, 20.

[33] *SVF* III, 4.

[34] *De Constantia Sapientis* V, 4. Μάλιστα η ευδαιμονία βασίζεται στην αρετή και τη σοφία (*De Vita Beata* II). Ο Σενέκας επιχειρεί να υπογραμμίσει την αυτάρκεια της αρετής για την ευδαιμονία, μνημονεύοντας τη στάση του Στίλπωνος, ο οποίος όταν καταστράφηκε η πατρίδα του και έχασε την οικογένειά του, όταν ερωτήθηκε από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή αν έχει κάποια ανάγκη, απάντησε ατάραχος ότι κουβαλάει όλα τα αγαθά του μαζί του (*De Constantia Sapientis* V, 6-7). Η περιφρόνηση απέναντι στα αδιάφορα αγαθά θυμίζει αρκετά τον χριστιανισμό: *Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον, ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;* (*Μκ.* 8, 36).

[35] *De Constantia Sapientis* V, 5· πρβλ. VI, 8.

[36] *De Constantia Sapientis* IX, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όπως είναι πασίδηλο από τον βίο του Ηρακλή. Ο Αμφιτρύων παραδέχεται άλλωστε ότι ο Ηρακλής επιστρέφει πάντοτε ηθικά βελτιωμένος από τις δοκιμασίες: *Σύντομα παρών θε να 'ναι, ευγενέστερος, όπως είναι πάντοτε όταν επιστρέφει απ' τ' ανδραγαθήματά του.*[37] Το ομολογεί, μάλιστα, η ίδια η Ήρα, η φοβερή του αντίπαλος, δηλώνοντας ότι με τις δικές της δοκιμασίες κατέκτησε ο Αλκίδης τόση δόξα, αφού εντέλει αποτελεί δημιούργημά της, κατορθώνοντας να μετατρέψει τις αντιξοότητες, τις οποίες του υπέβαλε σε πλεονεκτήματα,[38] ενώ το παραδέχεται και ο Ηρακλής, περιγράφοντας την αίγλη που κέρδισε εκτελώντας τους άθλους:

> *Κυνηγημένος από της Ήρας το μίσος, εξερεύνησα περιοχές που δεν έχουν δει θνητού μάτια, άγνωστοι στον Φοίβο τόποι και τα μέρη αυτά τα ζοφερά, που ο κάτω κόσμος έδωσε στον Πλούτωνα να ηγεμονεύει ίσως να εξουσίαζα εγώ αυτό, το τρίτο στην μοιρασιά βασίλειο, αν το επέλεγα. Της αιώνιας νύχτας το χάος και κάτι πολύ πιο φρικτό από τη νύχτα και τους βλοσυρούς του Άδη άρχοντες κατέκτησα και επέστρεψα τον θάνατο περιγελώντας.*[39]

Ο σοφός κατορθώνει συνεπώς να μεταμορφώσει την οποιαδήποτε δυσχέρεια σε πλεονέκτημα, όπως αποκαλύπτει και η Μεγάρα, υπερασπιζόμενη με επιτυχία τον βίο του συζύγου της απέναντι στις επιθέσεις του Λύκου, ο οποίος τον αποκαλεί δούλο, καθώς υπηρετεί αδιαμαρτύρητα τον Ευρυσθέα. Η Θηβαία πριγκίπισσα δηλώνει ότι ο ήρωας έφτασε στα βάθη, προκειμένου να υψωθεί, ενώ αν και ευρισκόμενος στον κάτω κόσμο, δεν κινδυνεύει, καθώς δεν υφίσταται βάρος ικανό να συντρίψει αυτόν που σήκωσε στους ώμους του τους ουρανούς.[40] Ο λόγος που υπηρετεί έναν ηθικά ανάξιο ηγεμόνα υπομένοντας τον ζυγό του, είναι ότι αυτές οι υπηρεσίες που προσφέρει του δίνουν τιμή, αφού υποτάσσει όλα όσα φοβούνται οι άνθρωποι και με αυτόν τον τρόπο κατορθώνει να ανεβεί τον δύσκολο δρόμο, που οδηγεί από τη γη στα άστρα.[41]

Ο βίος του ήρωα συγκρίνεται με αυτόν του εξάδελφού του, Ευρυσθέα, ο οποίος κυβερνά το βασίλειό του διάγοντας τρυφηλό βίο,[42] και οι στωικοί συγκρίνοντας τον τρόπο ζωής αυτών των δύο μυθικών μορφών συμπεραίνουν ότι αν και ο Ηρακλής ζούσε με τόσους κόπους, υπήρξε ο αληθινός βασιλιάς των Μυκηνών αντί του Ευρυσθέα, ο οποίος διάγοντας διαφορετικό βίο από

---

[37] *Hf* 309-312. Σχετικά με τη σύνδεση του Ηρακλή στο έργο του Σενέκα με την αρετή, βλ. Motto & Clark 1981.
[38] *Hf* 30-35.
[39] *Hf* 604-616.
[40] *Hf* 423-425.
[41] *Hf* 432-437.
[42] *Hf* 524-532.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον ημίθεο δεν είχε τη δυνατότητα να είναι άρχοντας ούτε του ίδιου του εαυτού του.[43] Έτσι, ο Ηρακλής συνιστά ένα διδακτικό πρότυπο, εφόσον χάρη στην ηθική και πνευματική άσκηση και στους πολλούς κόπους που υποβλήθηκε, κατέκτησε σοφία και αρετή, αγαθά απείρως πολυτιμότερα από τα υλικά αγαθά που απολαμβάνει ο Ευρυσθέας.

3) *Ο σοφός είναι θείος και ελεύθερος.* Σύμφωνα με τη Στοά, ο σοφός και μόνον αυτός είναι ευγενής, καθώς έχει θεϊκή καταγωγή, είναι πάμπλουτος, ευκλεής και ελεύθερος,[44] ενώ η υπέρτατη απόλαυση προκύπτει από τη συναίσθηση ότι υπακούει στον θεό, ότι είναι έμπρακτα καλός και άξιος άνθρωπος.[45] Ελεύθερος είναι συνεπώς, όποιος υποτάσσεται στο θέλημα της θεότητας,[46] καθώς υποτάσσοντας τις επιλογές του στον θεό ο άνθρωπος είναι πραγματικά ελεύθερος, αφού ούτε εμποδίζεται όταν θέλει κάτι ούτε εξαναγκάζεται όταν δεν το επιθυμεί.[47] Ο θεός, άλλωστε, όντας αιτία μόνο των καλών πραγμάτων, δεν μπορεί να επιθυμεί κάτι άλλο από το καλό για τον άνθρωπο, ενώ συνακόλουθα δούλος είναι ο *ἀπειθὴν τῇ θείᾳ διοικήσει*.[48]

Η δουλεία συνεπώς αποτελεί υποταγή στις επιθυμίες πραγμάτων, τα οποία δεν είναι στη δύναμή μας, ενώ η ελευθερία είναι αντίστοιχα η απαλλαγή από αυτές τις επιθυμίες, αλλά και από αυτούς που υπόσχονται ότι έχουν τη δύναμη να μας συνδράμουν στην ικανοποίηση αυτών των επιθυμιών.[49] Στην ελευθερία οδηγεί μόνο μια οδός όπως ρητά δηλώνει ο Επίκτητος: *καταφρόνησις τῶν*

---

[43] Βλ. Επίκτ. *Διατρ.* III, κστ, 29-33. Η σύγκριση του ημίθεου Ηρακλή με τον δειλό βασιλιά των Μυκηνών εμφανίζεται και αλλού στις *Διατριβές*, όπου δίνεται έμφαση στο αποτέλεσμα που είχαν οι ταλαιπωρίες που υπέστη ο Ηρακλής. Χάρη σε αυτές τις ταλαιπωρίες έγινε ένας λατρευτός από θεούς και ανθρώπους ήρωας, ενώ δίχως αυτές δεν θα διέφερε από τον Ευρυσθέα: *ὁ Ἡρακλῆς εἰ τοῖς ἐν οἴκῳ παρεκάθητο, τίς ἂν ἦν; Εὐρυσθεὺς καὶ οὐχὶ Ἡρακλῆς*. Επίκτ. *Διατρ.* II, ιστ, 44· πρβλ. IV, ι, 10. Γενικά για την περίπτωση του Ηρακλή στις *Διατριβές* βλ. ακόμη II, ιη, 22· II, κδ, 21· II, κδ, 25.

[44] *SVF* III, 603.

[45] Βλ. Επίκτ. *Διατρ.* III, κδ, 110.

[46] Επίκτ. *Διατρ.* I, ιβ, 6-15.

[47] *θέλει μ' ἐκεῖνος πορεύεσθαι· κἀγὼ θέλω. θέλει ὁμᾶς ἐπὶ τι· κἀγὼ θέλω … οὐ θέλει· οὐ βούλομαι … τίς ἔτι με κωλύσαι δύναται παρὰ τὸ ἐμοὶ φαινόμενον ἢ ἀναγκάσαι; οὐ μᾶλλον ἢ τὸν Δία*, Επίκτ. *Διατρ.* IV, α, 89-90. Στο έργο του Ευριπίδη, αναδεικνύεται ο θεϊκός χαρακτήρας του Ηρακλή, καθώς, ενώ η Ίρις δηλώνει ότι αν δεν τιμωρηθεί ο Ηρακλής, οι θεοί θα είναι μηδαμινοί, η Λύσσα τον υπερασπίζεται προβάλλοντας ως επιχείρημα ότι αυτός επανέφερε τον σεβασμό στους θεούς (Ευρ. *Ηρακλ.* 841-842, 852-853), ενώ επιπλέον, στο ίδιο έργο, ο Ηρακλής υπερασπίζεται τους θεούς απέναντι στις επικρίσεις του Θησέα (1313-1321, 1340-1346).

[48] Επίκτ. *Διατρ.* III, κδ, 43.

[49] Όποιος επιθυμεί να είναι ελεύθερος δεν πρέπει να επιθυμεί πράγματα τα οποία δεν εξαρτώνται από αυτόν, ενώ ακόμα και το σώμα μας για τους στωικούς δεν ανήκει σε αυτά που μπορούμε να εξουσιάσουμε, Επίκτ. *Εγχειρ.* 14, ii.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ούκ εφ' ήμίν.[50] Πραγματικά ελεύθερος είναι μόνο αυτός που ζει σύμφωνα με τη βούλησή του, δηλαδή σύμφωνα με τις επιθυμίες των θεών, καθώς δεν μπορεί να εξαναγκαστεί, να εμποδιστεί ή να πιεστεί στην επιτέλεση ανεπιθύμητων πράξεων και συνεπώς οι επιλογές του είναι ελεύθερες, επιτυγχάνει όσα επιθυμεί και δεν καταλήγει σε αυτό το οποίο αποστρέφεται.[51]

Ο Σενέκας δηλώνει ότι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να υπερβούν τη θνητή φύση τους και να καταστούν ισόθεοι, αντιμετωπίζοντας κάθε συμφορά με αταραξία.[52] Άλλωστε, είναι αδύνατον είτε να βλάψει, είτε να ωφελήσει κανείς τον σοφό, αφού όντας θείος, δεν έχει ανάγκη από αρωγή ούτε είναι δυνατόν να πάθει κακό. Είναι γείτονας των θεών και όμοιος με αυτούς στα πάντα εκτός από την αθανασία και αντιμετωπίζει τα πάντα με το θεϊκό πνεύμα που τον διακατέχει. Επιπλέον, όπως όσα σχετίζονται με τους θεούς δεν είναι δυνατόν να υποστούν φθορά από τον άνθρωπο, είτε αυτός καταστρέφει ναούς και αφιερώματα, έτσι κάθε πράξη προσβολής ή ακόμη και βίας που κατευθύνεται ενάντια στον σοφό είναι μάταιη,[53] καθώς διατηρεί σε κάθε περίσταση την ίδια ηθική κατάσταση.[54]

Η συγγένεια του Ηρακλή με τους θεούς, μνημονεύεται συχνά στο έργο του Σενέκα. Οι ίδιοι οι μύθοι άλλωστε δηλώνουν ότι πατέρας του ήρωα είναι ο Λίας και σε αυτήν τη συγγένεια έχει τις ρίζες της η έχθρητα της Ήρας ενώ το παραδέχεται και ο ίδιος ο Αμφιτρύων, σύζυγος της μητέρας του ήρωα, υπερασπιζόμενος τη θεϊκή προέλευση του υιού του και συνδέοντάς την με μία παράδοση κατά την οποία αρκετοί θεοί έλκουν την καταγωγή τους από θνητούς.[55] Την επιβεβαίωση αυτής της θεϊκής καταγωγής επιζητεί ο Ηρακλής διατρανώνοντας συνεχώς τη βούλησή του να ανέλθει στον ουρανό, παρακαλώντας τον ουράνιο πατέρα του να του επιτρέψει να διαβεί τις πύλες της κατοικίας των θεών. Είναι κάτοχος της γνώσης της ενυπάρχουσας στη φύση νομοτέλειας και αυτή η γνώση αποτελεί τεκμήριο ότι ο τρόπος της ζωής του έχει υπερβεί τα ανθρώπινα όρια και πλέον δεν ανήκει στον επίγειο κόσμο των θνητών. Έχει ολοκληρώσει, άλλωστε, την επίγεια αποστολή του και αισθάνεται ότι έχει επάξια κερδίσει μία θέση ανάμεσα στα άστρα και την επικύρωση της θεϊκής καταγωγής του.

---

[50] Επίκτ. *Εγχειρ.* 19, ii· 3· 47· Επίκτ. *Διατρ.* IV, ε, 15-20. Στα αδιάφορα αγαθά συγκαταλέγονται ακόμη, ανάμεσα σε άλλα, η εξουσία και τα πλούτη και ο Σενέκας αποσαφηνίζει ότι αυτά δεν συνοδεύονται πάντα από ευτυχία (*HOET* 640-658).

[51] Επίκτ. *Διατρ.* IV, α , 1· IV, α, 68-75.

[52] *De Constantia Sapientis* VI, 3.

[53] *De Constantia Sapientis* IV, 2. Στο έργο *Hercules Oetaeus* εκφράζεται η αντίληψη ότι εκείνος του οποίου ο βίος και η τύχη συμβαδίζουν, είναι σύντροφος των θεών, άποψη, η οποία περιγράφει τον σοφό (*HO* 104).

[54] *HOET* 225-232. Όπως έχει ήδη αναφερθεί ο Ηρακλής υπηρετώντας τον ηθικό κατώτερό του Ευρυσθέα, αποκομίζει μεγάλο κέρδος στο ηθικό πεδίο (*HF* 423-425).

[55] *HF* 439-446.

4) *Ο σοφός είναι γνώστης της νομοτέλειας που υπάρχει στη φύση και δύναται να επαναφέρει στη σωστή οδό όσους σφάλλουν.* Από την ενυπάρχουσα στη φύση νομοτέλεια είναι δυνατόν να εξαχθούν ηθικές αρχές, καθώς σημαντικότατες έννοιες όπως οι έννοιες του δικαίου και του νόμου οφείλουν την προέλευση και την εγκυρότητά τους στη φύση και όχι στις συμβατικές αντιλήψεις κοινωνικών ομάδων ή ατόμων.[56] Οι πράξεις οι οποίες βρίσκονται σε συμφωνία με τους νόμους, που καθορίζουν τη θέση και τις πράξεις του ατόμου στον κόσμο ή στο σύμπαν, βρίσκονται σε αρμονία με τη φύση, νοούμενη ως κοσμική τάξη.[57]

Οι στωικοί παραδέχονται ότι γνωρίζοντας τη λογική τάξη του κόσμου έχει κανείς τη δυνατότητα να εξαγάγει ηθικές αρχές, οι οποίες δεν θα είναι τίποτε άλλο παρά φυσικές αρχές που θα αντανακλούν αυτήν ακριβώς τη λογικότητα του σύμπαντος.[58] Άλλωστε, ο ηθικός βίος είναι φυσικός βίος με την έννοια ότι η ίδια η φύση δίνει στον άνθρωπο το λογικό, το οποίο, αν δεν εμποδιστεί ή διαφθαρεί από εξωτερικές δυνάμεις, θα τον οδηγήσει στη σωστή αντίληψη του αγαθού.[59]

Όντας, λοιπόν, γνώστης της φυσικής νομοτέλειας, ο σοφός έχει καθήκον να επισημαίνει στους συνανθρώπους του τα σφάλματά τους και να τους επαναφέρει σε δίκαιους δρόμους, καθιστώντας τον εαυτό του ωφέλιμο τόσο για τον ίδιο τον εαυτό του, όσο και για αυτούς.[60] Αποτελεί, επίσης, χρέος του να τους συνετίζει έστω και αν απαιτείται να τους τιμωρήσει, αφού η σχέση του με τους άλλους ανθρώπους μοιάζει με εκείνη, την οποία έχει ο ιατρός με τους ασθενείς του.[61] Οφείλει, συνεπώς, να τους ελέγχει, ώστε να καταστούν ενάρετοι και να απομακρύνουν τις λανθασμένες απόψεις από τον νου τους, ενώ επιπλέον είναι ανάγκη να εξετάζουν τη φύση κάθε πράγματος, ώστε να απαλλαγούν από την ανοησία και τη συνακόλουθη δυστυχία.[62] Ο στόχος του

---

[56] *SVF* III, 308.

[57] Βλ. Kidd 1971.

[58] Ο C.O. Brink σχολιάζοντας τις ελληνιστικές ηθικές θεωρίες, επισημαίνει ότι όλες, ή έστω οι περισσότερες, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως φυσικές, καθώς όλες, ή σχεδόν όλες, θέτουν τη φύση με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ως το κριτήριο της ηθικής δράσης. Brink 1965.

[59] Ο Σέξτος μας παραδίδει το ακόλουθο χωρίο, στο οποίο παρουσιάζεται η πεποίθηση του Ζήνωνα ότι ο κόσμος είναι ένα λογικά θεμελιωμένο οικοδόμημα: *Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεύς, ἀπὸ Ξενοφῶντος τὴν ἀφορμὴν λαβών, οὑτωσί συνερωτᾷ· τὸ προϊέμενον σπέρμα λογικοῦ καὶ αὐτὸ λογικὸν ἐστιν· ὁ δὲ κόσμος προΐεται σπέρμα λογικοῦ· λογικὸν ἄρ' ἐστίν ὁ κόσμος. ᾧ συνεισάγεται καὶ ἡ τούτου ὕπαρξις*, *SVF* I, 113.

[60] *De Constantia Sapientis* VIII, 2. Οι στωικοί φρονούν ότι αποτελεί καθήκον του σοφού να φροντίζει τους συνανθρώπους του και να συμβάλλει στην ηθική τους προαγωγή, Επίκτ. *Διατρ.* III, κβ, 18.

[61] *De Constantia Sapientis* XII, 2-XIII, 2.

[62] Επίκτ. *Διατρ.* IV, α, 41. Στον Σωκράτη, άλλωστε θεμελιώνεται η στωική αντίληψη σχετικά με τον έλεγχο, πρβλ. Ξεν. *Απομνη.* Δ, 6, 1. Ο έλεγχος, η εξέταση, δηλαδή, των πίστεων των συνανθρώπων αποτέλεσε την αποστολή την οποία ανέθεσε ο θεός τόσο στον Σωκράτη, όσο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ελέγχου είναι καταρχήν προληπτικός, στον βαθμό που προλαμβάνει την απογοήτευση και την αποτυχία, τον φόβο και την ανησυχία.[63]

Ακόμη και όσοι διασαλεύουν αυτήν τη φυσική τάξη, αναγνωρίζουν την αξία της και σπεύδουν να αποκαταστήσουν την κοσμική ισορροπία, όπως διακρίνουμε στην πρόθεση του Λύκου να νυμφευτεί τη Μεγάρα. Ο σφετεριστής του θρόνου έχει επίγνωση ότι έχει προκαλέσει αναταράξεις στην τάξη του σύμπαντος, αφού κατέχει έναν θρόνο, ο οποίος δεν του ανήκει και θεωρεί ότι ένας γάμος με τη Θηβαία πριγκίπισσα θα καταστήσει τον ίδιο τμήμα αυτής της τάξης και θα επαναφέρει την αρμονία,[64] ενώ ο χορός των Θηβαίων πανηγυρίζει για την αποκατάσταση της θεϊκής τάξης από τον Ηρακλή,[65] ο οποίος υπερασπίζεται αυτήν την κοσμική τάξη και λειτουργεί ως αντιπρόσωπος των θεών, όπως είναι εμφανές στα λόγια του Ύλλου: *Του κόσμου δόξα, προστάτης μόνος, αυτός που οι μοίρες στη γη εναπέθεσαν, στων θεών τη θέση*,[66] ενώ δίχως αυτόν, η κοσμική τάξη διασαλεύεται και κυριαρχεί η αδικία.[67]

5) *Φιλία*. Κεντρική θέση στην περί σοφού αντίληψη της Στοάς κατέχει και το θέμα της φιλίας, η οποία νοείται ως δεσμός, που τείνει σε ηθικούς σκοπούς και αναπτύσσεται μόνο ανάμεσα σε ηθικούς ανθρώπους. Αυτό συνεπάγεται ότι όλοι οι σοφοί είναι εκ φύσεως φίλοι, ενώ η φιλία χαίρει τέτοιας εκτίμησης από τους στωικούς, όπως ορθά παρατηρεί ο Zeller, ώστε να δυσκολεύονται να συνδυάσουν το δόγμα τους για την αυτάρκεια του σοφού με αυτό το δόγμα για την ανάγκη της φιλίας.[68] Πραγματική φιλία σύμφωνα με τη στωική θεώρηση, είναι δυνατόν να υπάρξει μόνο ανάμεσα στους σοφούς,[69] ενώ αποτελεί έναν συνεκτικό δεσμό της κοινωνίας, ανάλογης σημασίας με τον έρωτα και ο Επίκτητος τη συνδέει μάλιστα με τον μυθικό Ηρακλή:

> *ἄγε, πόσους δὲ περιερχόμενος τὴν οἰκουμένην συνήθεις ἔσχεν, φίλους; ἀλλ' οὐδὲν φίλτερον τοῦ θεοῦ· διὰ τοῦτο ἐπιστεύθη Διὸς υἱὸς εἶναι καὶ ἦν. ἐκείνῳ τοίνυν πειθόμενος περιῄει καθαίρων ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν.*[70]

και στον ιδανικό κυνικό, ο οποίος υποδεικνύει τα λάθη, που διαπράττουν οι άνθρωποι, οι οποίοι συνήθως πλανώνται, όσον αφορά τα καλά και κακά και αναζητούν τη φύση του καλού και κακού εκεί που δεν υπάρχει, βλ. Επίκτ. *Διατρ.* III, κβ, 23· πρβλ. III, α, 19.

[63] Βλ. ΞΕΝΑΚΗΣ 1990, 139.

[64] *Hf* 332-358.

[65] *Hf* 882-893.

[66] *HOET* 749· πρβλ. 1015-1016, όπου αποκαλείται σωτήρας του κόσμου.

[67] *HOET* 855-883.

[68] Βλ. ZELLER & NESTLE 1994, 287.

[69] Επίκτ. *Διάτρ.* II, κβ, 3· πρβλ. II, κβ, 20-22· 36-37· III, κδ, 47-49· III, κστ, 37· IV, ιγ, 16· Επίκτ. *Εγχειρ.* 24, 2.

[70] Βλ. Επίκτ. *Διάτρ.* II, ιστ, 44· πρβλ. III, κδ, 13-14: *καὶ ἔτι πρόσθεν τῷ Ἡρακλεῖ περιελθεῖν τὴν οἰκουμένην ὅλην ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντα καὶ τὴν μὲν ἐκβάλλοντα καὶ*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο σοφός ενδιαφέρεται για τους φίλους του, αν και η κατάστασή τους δεν επηρεάζει την αρετή του, ενώ στο έργο *Hercules Furens*, αντιπροσωπευτικό δείγμα φίλου του στωικού σοφού αποτελεί ο Θησέας. Ο Αθηναίος ήρωας είναι ευγνώμων στον Ηρακλή, καθώς τον ανέσυρε από τον Άδη και συμβολικά αυτό αποτελεί αναγνώριση της προσφοράς του σοφού στον κόσμο, καθώς όπως ο Ηρακλής ανεβάζει στο φώς τον Θησέα, ο οποίος ευρισκόταν παγιδευμένος στον ζοφερό κάτω κόσμο, έτσι και ο σοφός ανασύρει τους συνανθρώπους του από τα σκοτάδια της άγνοιας στο φως της γνώσεως. Ο Θησέας, περιγράφει τον Άδη και με την εξιστόρησή του λαμπρύνει ακόμη περισσότερο τον άθλο του Ηρακλή, ενώ φροντίζει να τον παρηγορήσει μετά το έγκλημά του και να τον αποκαθάρει από αυτό προσφέροντάς του συνάμα άσυλο.

6) *Ο σοφός είναι επιπλέον αὐστηρὸς και ἀνεπιεικὴς*,[71] δεν ξεγελιέται, δεν πληγώνεται και δεν θίγεται. Ο Σενέκας επισημαίνει διαρκώς την ανοχή του σοφού στις προσβολές, δηλώνοντας ότι αν και αρκετοί προσπαθούν να τον βλάψουν, αποτυγχάνουν διότι απλά η πνευματική απόσταση ανάμεσα σε αυτόν και όσους τον επιβουλεύονται είναι αρκετά μεγάλη, ώστε οι επιθέσεις τους να καταδικάζονται σε αποτυχία.[72] Όντας μεγαλόψυχος, αδιαφορεί για τη σκωπτική συμπεριφορά εκείνων που είναι αλαζόνες και αγνοούν τον ορθό τρόπο διαχείρισης της εξουσίας τους, αφού αυτοί είναι ηθικά κατώτεροί του,[73] ενώ ακόμη και αν κάποιος ανώτατος άρχοντας τον περιφρονήσει, γνωρίζει ότι η θέση αυτού του ανθρώπου είναι τόσο αξιοζήλευτη, όσο αυτή ενός δούλου.[74] Ωστόσο, αποτελεί χρέος του να τους λογικεύει έστω και αν απαιτείται η τιμωρία τους και αυτό δεν το πράττει προκειμένου να εκδικηθεί, αφού αυτός δεν έχει πάθει κάποιο κακό, αλλά για να διορθώσει τη συμπεριφορά τους.[75]

Συνεπής σε αυτήν την εικόνα του σοφού, ο Ηρακλής φέρει επιτυχώς εις πέρας τους άθλους του παρά τον ψόγο, όσων θεωρούν ότι συμπεριφέρεται σαν δούλος υπηρετώντας τον Ευρυσθέα. Έτσι, ο Λύκος κατηγορεί τον Αμφιτρύωνα ότι με αυτά τα λόγια αδικεί τον βασιλιά των ουρανών, αρνούμενος τη θεϊκή καταγωγή του Ηρακλή και επισημαίνοντας ότι ο ήρωας είναι δού-

---

καθαίροντα, τὴν δ' ἀντεισάγοντα. καίτοι πόσους οἶει φίλους ἔσχεν ἐν Θήβαις, πόσους ἐν Ἄργει, πόσους ἐν Ἀθήναις, πόσους δὲ περιερχόμενος ἐκτήσατο.

[71] *SVF* III, 640.

[72] *De Constantia Sapientis* III, 4-IV 3. Στον *Ηρακλή* του Ευριπίδη δηλώνεται ότι όποιος έχει ευγενική ψυχή, υπομένει θεϊκά πλήγματα: *ὅστις εὐγενὴς βροτῶν φέρει τὰ τῶν θεῶν γε πτώματ' οὐδ' ἀναίνεται*, Ευρ. *Ηρακλ.* 1227-1228.

[73] *De Constantia Sapientis* XI, 1-2.

[74] *De Constantia Sapientis* XIII, 3. Η τάση των ανθρώπων να αποπειρώνται να πλησιάζουν πρόσωπα με εξουσία, προκειμένου να ανελιχθούν κοινωνικά ή να αυξήσουν την περιουσία τους, επικρίνεται και από άλλους στωικούς, Επίκτ. *Διατρ.* IV, α, 95-97.

[75] *De Constantia Sapientis* XII, 2-XIII, 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λος του Ευρυσθέα, κατάσταση η οποία δεν αρμόζει σε θεό. Ο Αμφιτρύων του απαντά ότι αρκετοί θεοί κατάγονται από θνητούς γονείς, δηλώνοντας ότι από αυτούς αρκετοί ταπεινώθηκαν όντας θεοί, για να υψωθούν στη συνέχεια. Έτσι, αναφέρει ότι, σε αναλογία με τον βίο του Ηρακλή, ο Απόλλων αναγκάστηκε να βόσκει τα κοπάδια του Άδμητου, η μητέρα του τον έφερε στον κόσμο εξόριστη και κυνηγημένη, ενώ το πρώτο θηρίο που σκότωσε ήταν ο Πύθωνας στους Δελφούς, ενώ επιπλέον, ο Διόνυσος αλλά και ο ίδιος ο Δίας υπέμεναν αρκετές συμφορές στα παιδικά τους χρόνια, όπως ο Ηρακλής.[76]

Ο Σενέκας ισχυρίζεται ακόμη ότι ο σοφός δεν οργίζεται, δεν βιαιοπραγεί και κυριαρχεί στα πάθη του,[77] αλλά ο Ηρακλής δεν φαίνεται να αντιπροσωπεύει αυτά τα γνωρίσματα με επιτυχία. Διαπράττει ένα φοβερό έγκλημα και μοναδικό του ελαφρυντικό αποτελεί η νοητική κατάσταση κάτω από την οποία δολοφόνησε την οικογένειά του.[78] Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Σενέκα, η οργή αποτελεί ένα είδος παράνοιας, καθώς ανάμεσα σε άλλα συνδέεται με απώλεια του ελέγχου, παραμέληση της αξιοπρεπούς συμπεριφοράς, θόλωση της κριτικής ικανότητας και αποκλεισμό του λογικού.[79]

Είναι δυνατόν, ωστόσο, να εντοπίσουμε κάποια ψεγάδια στη συμπεριφορά του πριν αλλά και κατά τη διάρκεια του εγκλήματος, τα οποία εξασθενίζουν τα ελαφρυντικά του, καθώς πριν καταληφθεί από μανία, καλεί όλους τους θεούς για τη θυσία εκτός από όσους σχετίζονται με την Ήρα,[80] ενώ δεν πλένει τα χέρια του από το αίμα των εχθρών του πριν προχωρήσει στη θυσία, δηλώνοντας ότι δεν υπάρχει εκλεκτότερο θυσίασμα για τον Δία από έναν άδικο βασιλιά.[81]

Επίσης, ενώ έχει καταληφθεί από μανία, διαπράττει ύβρη απειλώντας τους θεούς,[82] ενώ σκοτώνει τους υιούς του, νομίζοντας ότι είναι οι υιοί του Λύκου και του Ευρυσθέα[83] και έτσι βρίσκεται στην πλευρά αυτών που αδικούν, αφού φέρεται έτσι όπως θα έπρατταν ο Ευρυσθέας και ο Λύκων, ο οποίος, πριν εμφανιστεί ο Ηρακλής, ήταν έτοιμος να δολοφονήσει τους υιούς του ήρωα. Επιπλέον σκοτώνει τη Μεγάρα νομίζοντας ότι είναι η Ήρα,[84] πράξη

---

[76] *Hf* 447-462. Στην τραγωδία του Ευριπίδη, η οποία πραγματεύεται το ίδιο θέμα, ο Λύκος αποκαλεί δειλό τον Ηρακλή γιατί χρησιμοποιεί τόξο και τον υπερασπίζεται ο Αμφιτρύων, Ευρ. *Ηρακλ.* 156-161. Επίσης, στο ίδιο έργο, ο Αμφιτρύων αναδεικνύεται ισόθεος, αν όχι ανώτερος των θεών, καθώς επισημαίνει ότι δεν έχει εγκαταλείψει τους συγγενείς του αβοήθητους, όπως εγκατέλειψε ο Δίας τον Ηρακλή, Ευρ. *Ηρακλ.* 339-347.

[77] *De Constantia Sapientis* IX, 3.

[78] Αναφορά στη δολοφονία προσφιλών προσώπων γίνεται και στο *De Ira* III, iii.3.

[79] *De Ira* I, i.2-3.

[80] *Hf* 900-907.

[81] *Hf* 918-923.

[82] *Hf* 955-972.

[83] *Hf* 987-990.

[84] *Hf* 1010-1020.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η οποία αναμφισβήτητα αποτελεί ύβρη απέναντι στο πρόσωπο της βασίλισσας των θεών και απόπειρα διατάραξης της θεϊκής ευταξίας. Η επίδειξη τέτοιας συμπεριφοράς φαίνεται να αποκαλύπτει τις μύχιες επιθυμίες του ήρωα, οι οποίες ασφυκτιώντας στο υποσυνείδητό του, βγαίνουν ορμητικά στην επιφάνεια με τρομακτικά αποτελέσματα.[85]

Ωστόσο, οφείλουμε να έχουμε κατά νου ότι στον *Hercules Furens* ο Σενέκας επιχειρεί να παρουσιάσει τη δράση του στωικού σοφού μέσα σε εξαιρετικά ακραίες συνθήκες. Επιπλέον, ο Ρωμαίος φιλόσοφος δεσμεύεται από το ίδιο το περιεχόμενο του μύθου στον οποίο θεμελιώνει το έργο του, καθώς αυτή η ιστορία αποτελεί τον καμβά επάνω στον οποίον εικονογραφεί το πορτρέτο του στωικού σοφού και δεν έχει τη δυνατότητα να προχωρήσει σε σημαντικές μεταβολές δίχως να αλλοιώσει την ψυχή του σχετικού μύθου. Ωστόσο, δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα να τροποποιήσει τη διήγηση της τραγικής μοίρας του ήρωα και η ιστορία των δεινών του Ηρακλή εξυπηρετεί αποτελεσματικά τις προθέσεις του.[86] Στόχος του, άλλωστε, δεν είναι να περιγράψει τη συμπεριφορά του σοφού σε ένα συμπόσιο ή σε μία ρητορική επίδειξη εντός μίας φιλοσοφικής σχολής, αλλά να διηγηθεί μία ιστορία, η οποία θα αφηγείται τη στάση του σοφού σε οριακές για τον ανθρώπινο ψυχισμό συνθήκες και ο μύθος του Ηρακλή του προσφέρει την ευκαιρία, ενώ και ο ίδιος αναγνωρίζει ότι οφείλει να δώσει μία πειστική απάντηση σε όσους επικρίνουν τη σχολή για τη δυνατότητα κατάκτησης της ευδαιμονίας μέσω του στωικού τρόπου ζωής.[87] Επιπλέον, το ίδιο το έγκλημα του ήρωα εμπεριέχει και την τιμωρία του, όπως είναι προφανές από τις αντιδράσεις του, αφού συνειδητοποιεί όσα έχουν συμβεί. Αυτή είναι, άλλωστε, η μεγαλύτερη τιμωρία για τις αδικίες κατά τον Σενέκα, η ίδια η διάπραξή τους.[88]

7) *Η στάση του σοφού απέναντι στον θάνατο.* Ως γνωστόν μεταξύ των στωικών και των κυνικών προβαλλόταν η ριζοσπαστική αντίληψη περί αυτοκτο-

---

[85] Ο Σενέκας, αναλύοντας τη μέθη επισημαίνει ότι συχνά αυτή απλά εμφανίζει στην επιφάνεια τον πραγματικό εαυτό του ανθρώπου, *Epist.* 83.

[86] Ενδεχομένως μέσα στις προθέσεις του να καταγράφεται και η επιθυμία να περιγράψει τις συνέπειες της στρεβλής χρήσης της δύναμης του σοφού, αποσαφηνίζοντας την εκτίμηση του Ζήνωνα κατά την οποία η παρερμηνεία των διδαχών του θα δημιουργήσει φαύλους, *SVF* I, 242.

[87] *De Constantia Sapientis* III, 1. Σχετικά με τη μανία, η οποία καταλαμβάνει τον Ηρακλή βλ. O'Brien-Moore 2003, 202-206. Συναφές με την κριτική απέναντι στην ψυχική κατάσταση του ήρωα, είναι και το ερώτημα, το οποίο απασχόλησε τη Στοά, αν επιτρέπεται στον σοφό η μέθη, *SVF* III, 229, 237-239, 643. Υπήρχαν στωικοί που διέκριναν μεταξύ οίνωσης και μέθης, θεωρώντας την πρώτη επιτρεπτή, ενώ τη δεύτερη ανεπίτρεπτη, καθιστώντας έτσι το θέμα της μέθης μια καλή ευκαιρία άσκησης αυτοελέγχου για τον επίδοξο σοφό, *SVF* III, 644. Κατ' αναλογία ο Σενέκας επισημαίνει τη διάκριση ανάμεσα στον οξύθυμο και τον οργισμένο, *De Ira* I, iv.1.

[88] *De Ira* III, xxvi.2.

νίας ως «πράξης ανώτατης εκδήλωσης ηθικής ελευθερίας»,[89] με συνέπεια να απορρέει από τη θέση αυτή ότι η ζωή και ο θάνατος ανήκουν στα αδιάφορα, στα *οὐκ ἐφ' ἡμῖν* και συχνά οι στωικοί επισημαίνουν ότι οι καλοί τρόποι επιβάλλουν να αποχωρεί κανείς όταν έρθει η κατάλληλη ώρα.[90] Η αδιαφορία συνεπώς των στωικών για τον θάνατο ήταν τέτοια που σε ορισμένες περιπτώσεις τους οδηγούσε στην *εὔλογον ἐξαγωγὴν*.[91] Υπό την επίδραση του πλατωνικού *Φαίδωνος* οι στωικοί θεωρούν τη φιλοσοφία μελέτη θανάτου[92] και παρομοιάζοντας τη ζωή με συμπόσιο[93] δέχονται πέντε λόγους για τους οποίους επιτρέπεται σε κάποιον να θέσει οικειοθελώς τέρμα στη ζωή του, όπως πέντε τρόποι υπάρχουν σύμφωνα με τη Στοά για να λυθεί ένα συμπόσιο. Έτσι, σύμφωνα με τη Στοά, επιτρέπεται στον σοφό να εγκαταλείψει τη ζωή: α) εάν υπάρχει μεγάλη ανάγκη και ο θάνατός του θα αποδειχθεί σωτήριος για την πατρίδα του, β) εάν οι τύραννοι αναγκάζουν τον σοφό να προβεί σε αισχρές πράξεις, γ) εάν ο σοφός πάσχει από μακρά και ανίατο νόσο, δ) εάν υποφέρει από τη φτώχεια και, τέλος, ε) στην περίπτωση κατά την οποία ο σοφός διαισθανθεί ότι οι πνευματικές του δυνάμεις αρχίζουν να τον εγκαταλείπουν.[94]

Ο Σενέκας υποστηρίζει έντονα ότι στον σοφό δεν είναι δυνατόν να συμβεί κάτι άσχημο[95] και ακόμη και ο θάνατος δεν αποτελεί κακό.[96] Έτσι, στον *Hercules Furens* δηλώνεται με εκφραστή τον χορό ότι ο θάνατος είναι αναπόφευκτος: *η λήκυθος δέχεται τα έθνη που καλούνται*,[97] ενώ η Μεγάρα αποδέχεται την αυτοκτονία ως επιλογή, αναδεικνυόμενη έτσι άξια σύντροφος του ήρωα.[98] Επιπλέον, στο έργο *Hercules Oetaeus* η Δηιάνειρα υποστηρίζει ότι συχνά ο θάνατος είναι ευεργέτημα και για πολλούς ανθρώπους καθίσταται ένας τρόπος συγχώρεσης.[99] Ωστόσο, ο θάνατος δεν είναι κάτι το οποίο

---

[89] Βλ. ZELLER & NESTLE 1994, 286. Ας μη λησμονούμε επίσης, ότι και ο ίδιος ο Σενέκας, πιστός στις αρχές του, αυτοκτόνησε μετά από εντολή του Νέρωνα, Tac. *Ann.* XV, 60-65.

[90] Επίκτ. *Εγχειρ.* 7 και 15 και I, κε, 18.

[91] Βλ. π.χ. *SVF* I, 288 για τον ιδρυτή της σχολής, τον Ζήνωνα ή *SVF* I, 474 για τον Κλεάνθη.

[92] Βλ. Πλάτ. *Φαίδ.* 67e και 81a.

[93] Ομοίως πράττει και ο Επίκτητος. Στη ζωή του πρέπει να συμπεριφέρεται κανείς όπως σε μια συνεστίαση, Επίκτ. *Εγχειρ.* 15.

[94] *SVF* III, 768. Για την *εὔλογον ἐξαγωγὴν* βλ. ακόμα *SVF* III, 146· III, 757-767.

[95] Βλ. ενδεικτικά *De Constantia Sapientis* III, 4-IV, 3.

[96] *De Constantia Sapientis* VIII, 3.

[97] *Hf* 190-191· πρβλ. 864-875.

[98] *Hf* 420-421. Αιτιολογεί την απόφασή της επιθυμώντας να μην εξαναγκαστεί να παντρευτεί τον Λύκο και συνεπώς η επιλογή της εμπίπτει στη δεύτερη από τις περιπτώσεις ευλόγου εξαγωγής, τις οποίες ονοματίζουν οι στωικοί, καθώς αναγκάζεται από κάποιον τύραννο να προβεί σε αισχρές πράξεις. Η Μεγάρα αποδεικνύει άξια της θέσης της και στο έργο του Ευριπίδη, καθώς απορρίπτει την ιδέα της εξορίας και επιζητά να πεθάνει με τιμή, Ευρ. *Ηρακλ.* 275-311.

[99] *HOET* 929.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρέπει να επιδιώκεται, αλλά η απόφαση να προκαλέσει κάποιος τον θάνατό του, πρέπει να λαμβάνεται με λογικά κριτήρια: *Αποτελεί απόδειξη μίας γενναίας ψυχής να παραμένει στη ζωή για χάρη άλλων.*[100] Αυτό είναι φανερό όταν ο Ηρακλής, ενώ αρχικά δηλώνει την πρόθεσή του να αφαιρέσει τη ζωή του, αλλάζει γνώμη, επιχειρώντας να αποτρέψει την αυτοκτονία του πατέρα του.[101]

Ο θάνατος του Ηρακλή στην Οίτη, αποτελεί μία μορφή αυτοκτονίας, η οποία πληροί τα απαραίτητα κριτήρια προκειμένου να χαρακτηριστεί εύλογος εξαγωγή, καθώς η κατάστασή του δεν θεραπεύεται. Ενδεχομένως αυτός ο μύθος να αποτέλεσε το έναυσμα για την αυτοκτονία του κυνικού φιλοσόφου Περεγρίνου,[102] ενώ η περιγραφή από τον Σενέκα του γαλήνιου τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζει ο Ηρακλής τον θάνατο, θυμίζει τη στάση κάποιων επιφανών εκπροσώπων της Στοάς.[103] Τη στάση του σφραγίζει η γενναιότητα, καθώς δεν ενδιαφέρεται για τον επικείμενο θάνατο, αλλά δίνει μεγαλύτερη σημασία στο γεγονός ότι επέζησε από τόσους κινδύνους για να χαθεί με τρόπο, τον οποίο θεωρεί επονείδιστο.[104]

Σε όλη αυτήν τη διαδικασία προβάλλεται η στωική καρτερία του ήρωα, ο οποίος υπομένει με αξιοπρέπεια τη μοίρα του,[105] αντιμετωπίζοντας τη μέρα του θανάτου του ως ημέρα εορτής, άξια του τρόπου με τον οποίο έζησε: *Έναν θάνατο δοξασμένο επέτρεψέ μου να διαλέξω τώρα, ξακουστό, δοξασμένο, αντάξιο της φήμης μου. Διάσημη τη μέρα αυτή θα κάνω.*[106] Αυτήν τη δόξα του ήρωα διακηρύττει ο Φιλοκτήτης αποκαλύπτοντας ότι ο Ηρακλής στάθηκε απέναντι στον θάνατο με ανώτερο τρόπο από αυτόν που πολλοί άνθρωποι αντιμετωπίζουν τη ζωή, αντιμετωπίζοντας με ανδρεία ακόμη και τις φλόγες που τον τύλιγαν, αναδεικνυόμενος τελικά θριαμβευτής απέναντι στον θάνατο.[107] Ακόμη, ο χορός εκτιμά με ακλόνητη βεβαιότητα ότι ακόμη και στον κάτω κόσμο, θα έχει εξέχουσα θέση, καθώς δεν θα βρεθεί ανάμεσα στο πλήθος των άσημων νεκρών, αλλά θα λάβει μία θέση ανάμεσα στους κριτές του Άδη και θα τιμωρεί με την εξουσία που θα αποκτήσει τους τυράννους.[108]

---

[100] *Epist.* 104.

[101] *Hf* 1314-1317. Σχετικά με αυτό το σημείο βλ. BOYLE 1997, 108-110.

[102] Βλ. Λουκ. *Περὶ τῆς Περεγρίνου Τελευτῆς*.

[103] Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Ζήνωνα τον Κιτιέα (*SVF* I, 288) και τον Κλεάνθη (*SVF* I, 474).

[104] *HOET* 1161-1208.

[105] *HOET* 1377-1395. Ενδιαφέρεται μάλιστα περισσότερο να μην δώσει στην Ήρα την ικανοποίηση να τον δει να υποφέρει, παρά για τον ίδιο τον θάνατο: *Εμπρός, πρόθυμε του Αλκίδη φίλε! Πιάσε της Οίτης τον δαυλό και ας θαυμάσει η μητριά μου πως υποφέρω τις φλόγες*, *HOET* 1715.

[106] *HOET* 1472-1474.

[107] *HOET* 1607-1714.

[108] *HOET* 1550-1551. Η περιγραφή των τελευταίων στιγμών του ήρωα προσφέρει την εικόνα της στάσης, την οποία τηρεί ο σοφός απέναντι στον θάνατο: *Ανάμεσα στην λάβρα την καυτή, στις φοβερές φλόγες, ακούνητος, άσειστος, σε καμιά δεν στρέφει πλευρά τα βασανισμένα μέ-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

8) *Ο σοφός απέναντι στα πάθη.* Σύγχρ. στο κείμενο του Σενέκα περιγράφονται τα πάθη σε διάφορες μορφές τους,[10] ενώ δίνεται μια διαφορετική διάσταση στους άθλους του Ηρακλή, καθώς τα τέρατα που εξόντωσε ο ήρωας περιγράφονται ως αποτελέσματα των παθών των θεών: οτιδήποτε εγκρατικό έχει η γη γέννημα έχει πέσει, από το χέρι μου το δεξί ξυπόλυθηκε στο χώμα, ο θυμός των θεών έχει εκμηδενιστεί.[11] Καθίσταται, συνεπώς, ο ήρωας, καταστροφέας των παθών, τα οποία συνιστούν προϊόντα της θείας οργής, όπως η οποία συνδέεται με τη στωική τάση να ερμηνεύονται αλληγορικά οι αρχαίοι μύθοι και η θρησκεία. Οι άθλοι του παρουσιάζονται ως αντίδραση απέναντι σε αρνητικά φορτισμένα συναισθήματα των θεών, ενώ τιμωρητικός η εκμηδένιση των πλασμάτων που παράγει το θείο πάθος, σύμφωνα με μέρος του αρχίζει, η οποία προσφέρει ευεργετικές υπηρεσίες στους ανθρώπους.

Τα πάθη που βρίσκονται στο προσκήνιο και κρατούν τους πρώτους ρόλους στη σκηνική ζωή του ήρωα, είναι η οργή και ο έρωτας. Ο φτερωτός θεός μίλησε είναι η αιτία των συμφορών που θα ακολουθήσουν, καθώς αυτός έστρεψε τον Δία προς την Αλκμήνη, έναντι από την οποία ως απόρροια προέκυψε η γέννηση του Ηρακλή, αλλά και η θεϊκή οργή και ζήλια της Ήρας. Απασχολεί ακόμη την αριστοτελική αιτία που προκαλεί την καταστροφή του ήρωα, καθώς τυφλωμένος από το έρωτικό του πάθος για την Ιόλη, καταστρέφει την Οιχαλία,[12] πράξη η οποία έχει ως συνέπεια την πρόκληση της ζήλιας και της οργής της σύζυγου του, Δηϊάνειρας, συναισθήματα τα οποία θα οδηγήσουν τον Ηρακλή στον θάνατό του.

Ο έρωτας παρασέρνει το πάθος στο οποίο ο Ηρακλής παραδίδεται χάριν χαρίσματος του, παλαιότερότητα ήθους.[13] Η Ήρα συνοικεσίου σε μια μικρή σειρά αρνητικών του Δία και στους κυρίαρχους στόχους των σχέσεων, οι οποίοι μετα-

---

ίση του. Εναντιώνεται, συμπεριλαμβανομένου, οικίνη εναντίον, ως και φιλοσόφους. Σ' όλους τους παρόντες της και της αγάπης τα πάθη δεν έχουν ... όπως ο κύκλος διαμορφώνεται σύμφωνα και οι φίλοι χάνουν την ιδιαιτερότητά τους, όπως ήρωας το βάθος του, ο ήρωας όπως μεγαλοπρεπής ... όπως ανώτερος είναι οι φίλοι σταθεροί, διακριτοί, αναπόσπαστοι της. Για λίγο ο βίος αναπαριστάται με τα μάτια του, της σκληρής Αίδη τόσο η βαριά γκρινιάρη του πάθους φυσάει. Και ακόμη και όταν υποχωρεί η φωτιά επιβάλλεται στο πρόσωπό του, και με κοιλιές γίνεται έρχεται για τα καλύτερα του, τα μάτια του, όσο κάτι σκιάζει. HOET [17ος–1755.

[10] *Η Τρ.* 259. Τέτοιες έννοιες αναπτύσσονται και στο έργο του Σενέκα *Περί οργής* (*De ira*), σε *Λουκίλιο*, HOET 45, σχολιάζει, 714–716.

[11] HOET 259.

HOET [17ος–1755]: Κάποιοι να αρχαιολογικά συνιζήσει η συνοχή του, είναι ένα πολύπλοκο ον σύμφωνα. Είναι ένα της υποφαγικά κάποιοι της αρχαίας σύμφωνα σε άλλα οργάνωση, ανάμεσα στα αρχαία συνοχής της ήλιος και η υπάρχουσα υπαρχαϊκή αυτοκινήτου ηφαιστείου. Η Οιχαλία η ένωσή έναν. Ένας ήλιος, και μέσα το πλάσμα της γάτα και το πλάσμα και το πλάσμα, ήταν η αυτή αυτής της συνοχής.

[12] Στο έργο Ηρακλής Οιταίος (*Heracles Oetaeus*), απόσπασμα από το οποίο αποτελεί η τραγωδία *Ηρακλής Μαινόμενος*, εκτός, έχει εστιάσει σε αυτό και στους συγκεκριμένους λόγους (*Η Οιχ* 472).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μορφώθηκαν σε αστερισμούς και στέκονται ψηλά στους ουρανούς ως τρόπαια της απιστίας του βασιλιά των θεών και μεμψιμοιρεί διότι:

> *πρέπει στην Γη να κατοικώ γιατί πόρνες κατοικούν τους ουρανούς ... εγκατέλειψα τους ουρανούς και, εξορισμένη από αυτούς, έδωσα τη θέση μου σε πόρνες.*[113]

Το μίσος της, μάλιστα, δεν περιορίζεται μόνο στον Ηρακλή, αλλά επεκτείνεται και στη γενέτειρά του τη Θήβα, καθώς αυτή η πόλη έχει *αφειδώς προσφέρει αναίσχυντες γυναίκες που γεννοβολούν παιδιά για τον άντρα μου.*[114] Επιπλέον, τα επακόλουθα των ερωτικών περιπετειών του αργικέραυνου θεού δεν αποτελούν απλά τους νόθους καρπούς των ασίγαστων λάγνων παθών του, αλλά ανέρχονται στην τάξη των θεών, όπως αναγνωρίζει η Ήρα έχοντας απαριθμήσει μερικούς από αυτούς τους Διογέννητους ημίθεους, ενώ και ο Αμφιτρύων περιγράφει τη Θήβα ως γενέθλια γη πολλών θεών.[115] Αυτό το γεγονός αποτελεί ακόμα μεγαλύτερη πρόκληση για την Ήρα, η οποία δεν έχει αποκτήσει τόσους πολυάριθμους απογόνους και αυτοί που έχει γεννήσει δεν λατρεύονται από τους θνητούς τόσο έντονα, όσο κάποιοι από τους απογόνους του συζύγου της.

Η Δηιάνειρα, με τη σειρά της εκφράζει παρόμοια παράπονα με την Ήρα, απέναντι στον δικό της σύζυγο, τον Ηρακλή,[116] ενώ η τροφός της θα απαριθμήσει στη συνέχεια τις ερωτικές περιπέτειες του Ηρακλή,[117] όπως αντίστοιχα η Ήρα απαρίθμησε τους έρωτες του Δία, χαρακτηρίζοντας, μάλιστα, τον ήρωα *περιπλανώμενο στην γη και περιπλανώμενο στον έρωτα.*[118] Ο έρωτας συνιστά σε τελική ανάλυση την κινητήρια δύναμη, η οποία ωθεί τη Δηιάνειρα να προβεί σε πράξεις, οι οποίες θα οδηγήσουν τόσο την ίδια όσο και τον ήρωα στην καταστροφή. Έτσι, κάνει δέηση στον Έρωτα να εκτοξεύσει τα βέλη του στον Ηρακλή και να ξεριζώσει από την καρδιά τού ήρωα το πάθος το οποίο τον διακατέχει απέναντι στην Ιόλη.[119]

---

[113] *Hf* 2-4 και γενικότερα 1-18. Μνημονεύει συγκεκριμένα την Καλλιστώ (Ursa Major), την Ευρώπη (Ταύρος), τις Πλειάδες (το ομώνυμο αστρικό σμήνος), τη Δανάη (Περσέας) τη Λήδα (Δίδυμοι, αναφέρεται στους Διόσκουρους), τη Λητώ (τα παιδιά της, ο Απόλλων και η Άρτεμις αντιστοιχούν στον Ήλιο και τη Σελήνη), τη μητέρα του Διονύσου Σεμέλη και τη σύζυγό του Αριάδνη (corona borealis, βόρειος στέφανος) και τον Ωρίωνα (ο ομώνυμος αστερισμός).

[114] *Hf* 20-22.

[115] *Hf* 258-259.

[116] *HOET* 358-362.

[117] *HOET* 363-377.

[118] *HOET* 364.

[119] *HOET* 541-562. Ο θεατής του έργου δεν δύναται σε αυτό το σημείο να αποφύγει να κάνει ασυναίσθητα τον παραλληλισμό ανάμεσα στα ισχυρά βέλη του Έρωτα και στα διαποτισμένα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η οργή είναι ένα ακόμη στοιχείο αντιπροσωπευτικό του Ηρακλή στις τραγωδίες του Σενέκα. Ας μη λησμονούμε, άλλωστε, ότι σε ένα έργο δανείζει το όνομά της στον τίτλο, ενώ απασχόλησε αρκετά τον Ρωμαίο σοφό ώστε να αποτελέσει αντικείμενο μιας πραγματείας του. Στις τραγωδίες του η οργή της Ήρας συνιστά αιτία της δολοφονίας της οικογένειας του Ηρακλή από τον ίδιο τον ήρωα και η οργή της Δηιάνειρας γίνεται αιτία οικογενειακής συμφοράς για άλλη μια φορά. Η Δηιάνειρα, τελικά, γίνεται όργανο της Ήρας, φορέας της οργής της, εφόσον και η ίδια απευθύνει αυτό το αίτημα στη θεά.[120]

Η περιγραφή της οργής η οποία διακατέχει τη Δηιάνειρα, τόσο από την ίδια όσο από τη σκοπιά της τροφού της,[121] καταλήγει σε μια δήλωση από τη σύζυγο του ήρωα, η οποία καταδεικνύει το μέγεθος του θυμού της αφού συγκρίνοντας τον εαυτό της με την Ήρα ισχυρίζεται ότι η θεά *δεν γνωρίζει να μισεί αρκετά*.[122] Τελικά, το πάθος της καταλαγιάζει, γεγονός ανεξήγητο κατά τη δική της άποψη,[123] σκηνή η οποία μας θυμίζει τη γαλήνια εικόνα που παρουσιάζει στον θεατή του έργου ο Ηρακλής, λίγες στιγμές πριν τον κυριεύσει η μανία στον *Hercules Furens*.[124]

Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί ότι και ο ίδιος ο ήρωας, ενώ είναι καταστροφέας των παθών,[125] είναι συνάμα δέσμιος του δικού του προσωπικού πάθους, της φιλοδοξίας, και συχνά υπερβαίνει το μέτρο. Έτσι, δεν είναι λίγες οι φορές που εκφράζει το πάθος του να σκοτώσει τέρατα,[126] πράγμα το οποίο επιζητά ακόμη και στις τελευταίες στιγμές του,[127] ενώ φτάνει ακόμη και σε σημείο, κατειλημμένος από το μανικό του παραλήρημα, να απειλεί ότι εάν δεν γίνει δεκτός στον ουρανό, να πάρει τη θέση του ανάμεσα στους αθάνατους, ότι θα ελευθερώσει τον Κρόνο από τα δεσμά του και ηγούμενος ο ίδιος

με το δηλητήριο της Ύδρας βέλη του Ηρακλή και στο οδυνηρό τέλος που επιφυλάσσουν αυτά τα βέλη στον ήρωα. Ο Ηρακλής χάνεται τελικά, έχοντας πληγεί, τόσο από τα βέλη του φτερωτού θεού, όσο και από το αίμα του Νέσσου το αναμεμειγμένο με το φαρμάκι της Ύδρας που είχε επάνω του το βέλος, το οποίο έκοψε το νήμα της ζωής του κενταύρου.

[120] *HOET* 256-274. Σε αυτούς τους στίχους δηλώνει ακόμη την αποστροφή της στην ιδέα ότι η Ιόλη, σκλάβα ούσα, καταστεί συγγενής του Δία και θα γεννήσει παιδιά του Ηρακλή, τα οποία θα είναι έτσι αδέλφια των παιδιών που έχει αποκτήσει η ίδια η Δηιάνειρα με τον ήρωα (278-279). Καθίσταται συνεπώς εμφανές ότι το μένος της έχει την ίδια ρίζα με την έχθρητα της Ήρας προς τον ήρωα.

[121] *HOET* 233-306.

[122] *HOET* 301.

[123] *HOET* 307-313.

[124] *Hf* 926-938.

[125] Συχνά οι άθλοι των ηρώων χρησιμοποιούνται από τη Στοά ως παραδείγματα ικανά να προτρέψουν τους ανθρώπους σε ηθική δράση και να κατανικήσουν τα πάθη, Επίκτ. *Διατρ.* II, 44-46· πρβλ. και *HOET* 29.

[126] *Hf* 937.

[127] *HOET* 1399.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προσωπικά πλέον των τιτάνων, θα εκθρονίσει τον Δία από τον Όλυμπο.[128] Το πάθος συνεπώς, το οποίο κατατρέχει τον μυθικό ήρωα είναι η φιλοδοξία την οποία εκφράζει επανειλημμένα, να γίνει δεκτός στα άστρα, ανάμεσα στους πραγματικούς του συγγενείς τους θεούς. Δεν παραλείπει, βέβαια, να τονίσει ότι αυτός ο κόσμος δεν είναι η πραγματική του πατρίδα, ενώ διαμαρτύρεται στον ουράνιο πατέρα του, επισημαίνοντας ότι αν και με τις πράξεις του έχει εκπροσωπήσει επάξια τον Δία, φέρνοντας την ειρήνη σε όλον τον κόσμο, εξοντώνοντας άδικους τυράννους και συντρίβοντας όσους ήταν άξιοι της θεϊκής οργής, τα άστρα δεν είναι ακόμη προσβάσιμα σε αυτόν.[129] Αντιθέτως, πρόσβαση στα άστρα έχουν τα φρικτά όντα τα οποία αφάνισε:

> *ιδού, τώρα έχει κάθε κτήνος εισβάλλει στους ουρανούς, προλαμβάνοντάς με· αν και νικηφόρος, ατενίζω τους κόπους μου από την γη· γιατί σε τέρατα πρώτα και θηρία άγρια έχει η Ήρα τα άστρα παραδώσει ...*[130]

Τη δυσαρέσκειά του επιτείνει η πεποίθησή του ότι άλλοι, προβαίνοντας σε μικρότερης αξίας, συγκρινόμενες με τις δικές του, πράξεις, κατόρθωσαν να κερδίσουν μια θέση ανάμεσα στα άστρα.[131] Είναι εμφανές ότι αισθάνεται αδικημένος από τον ουράνιο πατέρα του, εφόσον θεωρεί τους άθλους του, κατορθώματα μεγαλυτέρου βαθμού δυσκολίας, συγκρινόμενα με τα αντίστοιχα επιτεύγματα του Απόλλωνα, του Βάκχου ή του Περσέα.

Η σφοδρή επιθυμία του να γίνει δεκτός ανάμεσα στους αθάνατους, εκφράζεται ακόμη και στις τελευταίες στιγμές του: ... *το βλέμμα του ήταν εκείνο κάποιου, ο οποίος τα άστρα αναζητεί.*[132] Επιζητά παράλληλα την επιδοκιμασία του Δία, τον οποίο παρακαλεί να τον κάνει δεκτό στους ουρανούς, ενώ πασχίζει να μετατρέψει την ημέρα του θανάτου του σε ημέρα θριάμβου ή ολοκληρωτικής καταστροφής, καθώς χαρακτηρίζει δίχως αξία πράξεις τους άθλους του, εναποθέτοντας σε αυτήν την ημέρα τις ελπίδες όλου του βίου του:

> *αλλά υιό σου απέδειξέ με πρώτα. Αυτή η μέρα θα με αποδείξει των αστέρων άξιο. Δίχως αξία είναι όλα όσα ως τώρα έχουν γίνει· αυτή η ημέρα, πατέρα, θα οδηγήσει τον Ηρακλή στο φως ή θα τον καταστρέψει.*[133]

---

[128] *Hf* 955-972.
[129] *HOET* 1-29.
[130] *HOET* 63-73. Αυτή η παρατήρηση θυμίζει την πικρή διαμαρτυρία της Ήρας στον *Hercules Furens*, όπου επισημαίνει ότι οι ερωτικές της αντίζηλες και τα παιδιά τους έχουν κατακτήσει αρκετές θέσεις ανάμεσα στα άστρα. *Hf* 2-4).
[131] *HOET* 94-98.
[132] *HOET* 1643.
[133] *HOET* 1713-1714.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μέσα στο παραλήρημα του μαρτυρίου του, ο ήρωας αποκαλύπτει επιπλέον το όνειρο, το οποίο υποσυνείδητα τον κατατρέχει σε όλη του τη ζωή, να αποδείξει την αξία του στη σκληρή μητριά του και να αγαπηθεί επιτέλους από αυτή, να αναγνωριστεί σαν υιός της. Όλοι του οι άθλοι, αν και επιφανειακά εμφανίζονται σαν μάχες ενός πολέμου απέναντι στη μητέρα των θεών, τελικά φανερώνουν την ενδόμυχη επιθυμία του Ηρακλή να λάβει μητρική στοργή από την Ήρα και να καταστεί, ισόθεος με την επιβεβαίωσή της ότι είναι άξιος να αποκαλείται υιός της:

> *Ποιος του ουρανού την πύλη μου ανοίγει; Εσένα, εσένα, πατέρα μου τώρα βλέπω, και την μητριά μου ακόμη, επιτέλους την οργή της έχει δαμάσει. Τι επουράνιος ήχος χτυπά τα αυτιά μου;! Η Ήρα υιό της με καλεί!*[134]

Τελικά, ο Δίας τον καλεί και οι πύλες των ουρανών είναι πλέον ορθάνοικτες σε αυτόν και αυτός με χαρά σπεύδει να ανέλθει στους ουρανούς.[135] Οι θνητοί είναι πεπεισμένοι γι' αυτό και αναρωτιούνται ποια ακριβώς θέση θα καταλάβει ανάμεσα στα άστρα,[136] αναγνωρίζοντας ότι όσοι ζουν τόσο ένδοξα, όπως ο ήρωας ανυψώνονται ηθικά, κερδίζοντας μία θέση ανάμεσα στους θεούς:

> *Ποτέ στης Στύγας τις σκιές δεν ξεμένει η ανδρεία η ένδοξη. Οι γενναίοι ζουν και ούτε οι μοίρες οι σκληρές θα σε κουβαλήσουν πάνω στης Λήθης τα νερά, αλλά όταν την ημέρα την τελευταία, η ύστατη καταφτάσει ώρα, η τιμή ορθάνοιχτο θα σου ανοίξει μονοπάτι για τον ουρανό.*[137]

Έχει, άλλωστε, αποδείξει ότι είναι ισόθεος, κομίζοντας δόξα στους ουρανούς και κάνοντας τον Δία περήφανο να αποκαλείται πατέρας του, ενώ με τις πράξεις του ανύψωσε τη θνητή μητέρα του ψηλότερα και από το επίπεδο της βασίλισσας των θεών, την οποία εξομοιώνει με παλλακίδα.[138] Ο Ηρακλής, μάλιστα, θα κάνει την εμφάνισή του στο έργο και μετά τη θεοποίηση του, αποδίδοντας το επίτευγμά του, να υψωθεί στους ουρανούς στη γενναιότητά του.[139]

Έχοντας πλέον γίνει δεκτός ανάμεσα στους αθάνατους θεούς, ο Ηρακλής ανακηρύσσεται θεός και από τους θνητούς[140] της πόλης της Βοιωτίας, η οποία

---

[134] *HOET* 1432-1440.
[135] *HOET* 1725.
[136] *HOET* 1564-1594.
[137] *HOET* 1983. Τη θεϊκή μεταμόρφωση του Ηρακλή την παραδέχεται και η μητέρα του δηλώνοντας ότι είναι πλέον θείος, έχει ανέλθει στους ουρανούς και κατέστη αθάνατος, *HOET* 1977.
[138] *HOET* 1497-1511.
[139] *HOET* 1940-1941.
[140] *HOET* 1981-1982: *στην Θήβα τώρα θα σπεύσω, και εκεί τον νέο θεό θα ανακηρύξω, να προστεθεί στους ναούς τους αυτός.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φαίνεται να αποτελεί τον πλέον κατάλληλο τόπο για να ανακηρυχθεί ο Ηρακλής θεός, εφόσον εκτός από γενέτειρα του ήρωα, είναι μια πόλη η οποία έχει δημιουργήσει θεούς και ίσως εξακολουθήσει ενδεχομένως να αναδεικνύει θεούς:

> *ετούτη η πόλη, η οποία έχει καλωσορίσει θεούς και έχει δημιουργήσει θεούς και (νόμιμος είθε να 'ναι ο λόγος τούτος) ίσως συνεχίσει να τους δημιουργεί ...*[141]

Ο Σενέκας εντοπίζει στο πρόσωπο του μυθικού ήρωα, τη μορφή η οποία θα ενδυθεί τον μανδύα του στωικού σοφού και θα καταστεί το μέσο, με το οποίο θα περιγράψει τον σοφό *in actionem*. Στόχος του είναι να προσφερθεί μία διήγηση της συμπεριφοράς του σοφού, όταν αυτός έρχεται αντιμέτωπος ακόμη και με την πλέον ακραία κατάσταση και οι σχετικοί με τον Ηρακλή μύθοι του προσφέρουν τη δυνατότητα να επιτελέσει τον σκοπό του και να επισημάνει ότι αυτό το πρότυπο ζωής είναι προσιτό σε όποιον έχει τις δυνατότητες. Το αποτέλεσμα των κόπων του είναι να καταδείξει τις δυσχέρειες, τις οποίες θα αντιμετωπίσει όποιος διακατέχεται από την επιθυμία να καταστεί σοφός, ή έστω να προσεγγίσει αυτόν τον τρόπο ζωής, ενώ φαίνεται ότι, συγκρινόμενη με το υπερκόσμιο ιδανικό της απόκτησης στωικής σοφίας, η αξία αρκετών από αυτές τις αντιλήψεις μας που γενικά γίνονται παραδεκτές ως ιδανικά συρρικνώνεται. Απόρροια αυτής της στάσης αποτελεί ο περιορισμός σε δεύτερη μοίρα, ανθρώπων οι οποίοι βρίσκονται πλησίον του ήρωα (ας μην λησμονούμε ότι το τίμημα για την αποθέωση του Ηρακλή συνίσταται σε μία σειρά δοκιμασίες, ανάμεσα στις οποίες το να υπομείνει τον χαμό συγγενών – της οικογένειάς του με τη Μεγάρα και της Δηιάνειρας). Ωστόσο, οι δυσκολίες οι οποίες περιγράφονται επιτυγχάνουν έναν άλλο στόχο του Ρωμαίου φιλοσόφου, να αποσαφηνιστεί ότι ο δρόμος της σοφίας είναι εξαιρετικά δύσβατος και να αποτραπούν όσοι δεν έχουν τις δυνατότητες να ακολουθήσουν αυτό το μονοπάτι. Εντέλει, όπως ομολογεί ο ίδιος, ο στωικισμός έχει δημιουργηθεί για μία ηρωική ελίτ και όποιος δεν διαθέτει το απαραίτητο χάρισμα να εισέλθει σε αυτήν τη φιλοσοφική ατραπό, έχει πάντα την επιλογή να ακολουθήσει κάποιο πιο βατό σε εκείνον φιλοσοφικό ρεύμα.[142]

---

[141] *Hf* 270.
[142] *De Constantia Sapientis* I, i.2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

BOYLE A.J., 1997, *Tragic Seneca. An Essay in the Theatrical Tradition*, London
BRINK C.O., 1965, Theophrastus and Zeno on Nature in Moral Theory, *Phronesis* 1, 123-145
BROUWER R., 2002, Sagehood and the Stoics, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 23, 181-224
DURANT W., 1970, *Η Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού*, τ. Δ΄, Αθήνα
EDELSTEIN L., 2002, *Ο Στωικός σοφός*, Θεσσαλονίκη
HINE H.M., 2004, Interpretatio Stoica of Senecan Tragedy, in: M. BILLERBECK & A.E. SCHMIDT (Eds.), *Sénèque le tragique*, Genève, 173-209
HOISTAD R., 1948, *Cynic Hero and Cynic King: Studies in the Cynic Conception of Man*, Uppsala
KIDD I.G., 1971, Stoic Intermediates and the End for Man, in: A.A. LONG (Ed.), *Problems in Stoicism*, London, 150-172
KING C.M., 1971, Seneca's «Hercules Oetaeus». A Stoic Interpretation of the Greek Myth, *Greece & Rome* 18/2, 215-222
LONG A.A., 1988, Socrates in Hellenistic Philosophy, *Classical Quarterly* 38, 150-171
LONG A.A., 2002, *Epictetus. A Stoic and Socratic Guide to Life*, Oxford
MARCUCCI S., 1997, *Analisi e interpretazione dell'Hercules Oetaeus*, Pisa
MEZGER G.C., 1829, *De Hercule Sapientis Stoici Exemplo*, Augsburg
MITCHELL D., 2010, *Legacy: The Apocryphal Correspondence between Seneca and Paul*, Bloomington, IN
MOTTO A.L. & CLARK J.R., 1981, Maxima Virtus in Seneca's Hercules Furens, *Classical Philology* 76/2, 101-117
ΝΤΡΙΚΟΣ Σπ., 2008, *Ο Σωκράτης και η Στοά. Η Περίπτωση του Επίκτητου*, Ιωάννινα (αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία)
ΞΕΝΑΚΗΣ Τζ., 1990, *Επίκτητος Φιλόσοφος και Θεραπευτής*, Αθήνα
O'BRIEN-MOORE A., 2003, *Madness in Ancient Literature*, Whitefish, Montana
PRATT N.T., 1983, *Seneca's drama*, University of North Carolina, NC
ROSENMEYER T.G., 1989, *Senecan Drama and Stoic Cosmology*, Berkeley, Oxford
ROSKAM G., 2005, *On the path to Virtue. The Stoic Doctrine of Moral Progress and its Reception in (Middle-)Platonism*, Leuven
SEVENSTER J.N., 1961, *Paul and Seneca*, Leiden
SHELTON J.A., 1978, *Seneca's Hercules furens: theme, structure and style*, Göttingen
ΣΟΛΩΜΟΥ-ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Β.Π., 1996, *Ο Ηρακλής και ο Απόλλων στη Θεώρηση του Σ. Κυριαζόπουλου*, Ιωάννινα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

SUTTON D.F., 1986, *Seneca on the stage*, Leiden
ΤΕΖΑΣ Χ.Α. (Επιμ.), 1997, *Επίκτητος. Η ζωή και το έργο του. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 17-19 Ιουνίου 1994)*, Πρέβεζα
TIETZE V., 1991, The Hercules Oetaeus and the Picture of the Sapiens in Senecan Prose, *Phoenix* 45, 39-49
VERNANT J.P. & NAQUET P.V., 1968, *Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, τ. Α΄, Αθήνα
ZELLER E. & NESTLE W., 1994, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νίκος Δ. Γιαννουλης

Ποιο περιβάλλον; Ποια ανάπτυξη; Ποια διαχείριση;[*]

Εισαγωγή

Στη διαδικασία της παγκόσμιας μεταβολής δεσπόζει ένα ποιοτικό στοιχείο, ήτοι η αξία της *ανάπτυξης*, που κυριάρχησε στα τελευταία 50 χρόνια. Στο «τεχνολογικό» μοντέλο στο οποίο στηρίχθηκε η ανάπτυξη στον 20ο αιώνα, η οικονομία και το περιβάλλον αποτελούσαν δύο ανεξάρτητες παραμέτρους. Η προτεραιότητα δίνεται στην οικονομική ανάπτυξη, γεγονός που οδηγεί στη συστηματική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και αποθεμάτων με το μικρότερο δυνατό κόστος, χωρίς ενδιαφέρον για τις συνέπειες αυτής της πολιτικής.

Πολύ συχνά τα τελευταία χρόνια καλούμαστε να απαντήσουμε στο ερώτημα τι επιθυμούμε. Ανάπτυξη ή περιβάλλον; Φθάσαμε λοιπόν σε μια εποχή που η αντίληψη της φύσης ως αντικειμένου εκμετάλλευσης και η εντατική αναζήτηση κέρδους αποτελούν τα στοιχεία που επέτρεψαν τη ριζική αλλαγή της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση. Το κρίσιμο πρόβλημα της εποχής μας συνίσταται στη βιώσιμη συναρμογή ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων. Είναι πλέον αναχρονιστικό να ομιλούμε χωριστά αφενός μεν για *ανάπτυξη* και αφετέρου για *προστασία του περιβάλλοντος*.

Ποιο περιβάλλον;

Ποιο περιβάλλον όμως; Στην πράξη ασχολούμαστε συνήθως με το φυσικό περιβάλλον. Ως περιβάλλον, όμως, ορίζεται *το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των*

[*] Το παρόν κείμενο αποτέλεσε ομιλία σε διημερίδα με θέμα «Καλαμάς, κοιτίδα αξιοβίωτης ανάπτυξης και πολιτισμού ή ένας ακόμη υδάτινος πόρος;» που έλαβε χώρα στις 24-25 Ιουνίου 2011 στην Ηγουμενίτσα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες.[1]

Ο ορισμός αυτός φέρνει στο προσκήνιο τις ποικίλες πτυχές του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον, λοιπόν, πρέπει να προσεγγίζεται ως *φύση*, δηλαδή, το σύνολο οργανισμών, τοπίων κλπ., ως *φυσικός πόρος*, ενεργειακός και μη που πρέπει ο άνθρωπος να διαχειριστεί κατάλληλα, ως *περιοχή* όπου ζούμε, π.χ. αστικό περιβάλλον, τεχνητά έργα κλπ., ως *πρόβλημα*, π.χ. η ρύπανση του περιβάλλοντος, ως *ιστορία* γεωγραφικών τόπων, δραστηριοτήτων, ως *πολιτισμικό πρόβλημα*, π.χ. διατήρηση εθνικών πολιτισμών και μνημείων, ως *κοινωνικό θέμα*, π.χ. οι ανισότητες στο επίπεδο διαβίωσης, κοινωνικά προβλήματα, ως *θέμα με εγχώριες όσο και διεθνείς διαστάσεις*, π.χ. το πρόβλημα της ερημοποίησης, οι κλιματικές αλλαγές (Διάγρ. 1).

Έχει σταθερές αλλά και μεταβλητές παραμέτρους. Γι' αυτό, άλλωστε, και κάθε θέμα/πρόβλημα που το αφορά πρέπει να αντιμετωπίζεται διεπιστημονικά και διαθεματικά.

Ποια ανάπτυξη;

Δεν απέχει χρονικά πολύ από σήμερα η εποχή που η «μελαγχολική» επιστήμη της Οικονομίας εξακολουθούσε να ορίζει το αντικείμενο της με τη στενή περιγραφή του παραγωγικού προβλήματος (τι, πόσο και πώς θα παραχθεί και διανεμηθεί). Αναμφισβήτητα έγιναν έργα και υποδομές αλλά προς ποια κατεύθυνση; Δυστυχώς εφαρμόσθηκε το μοντέλο της άγριας ανάπτυξης. Μια ανάπτυξη που υποτάχθηκε στην εντατικοποίηση όλων των δραστηριοτήτων με βασική αξία το κέρδος και την απαξίωση των πραγματικών αναγκών του ανθρώπου.

Σε αντιδιαστολή αυτής της βάρβαρης ανάπτυξης προβάλλει η *βιώσιμη ανάπτυξη* ή *αξιοβίωτη* που στηρίζεται σε εντελώς διαφορετικό αξιακό σύστημα. Με απλά λόγια, το ερώτημα είναι, πώς μπορεί ο άνθρωπος να συνεχίσει τον πολιτισμό του στη γη χωρίς να καταστρέφει τη φύση και τον εαυτό του.

Αξιοβίωτη ανάπτυξη (αειφόρος ανάπτυξη ή βιώσιμη ανάπτυξη)

Το 1992, συγκλήθηκε διεθνής διάσκεψη με θέμα *Περιβάλλον και ανάπτυξη* στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας από τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. Οι κυβερνήσεις οι οποίες συμμετείχαν στη διάσκεψη του Ρίο, που είναι γνωστή και ως *Σύνοδος Κορυφής για τη Γη*, αναγνώρισαν τις στενές σχέσεις μεταξύ των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών θεμάτων και δεσμεύθηκαν για την προστασία των οικοσυστημάτων.

[1] *Για την προστασία του περιβάλλοντος*, Νόμος 1650/1986 (ΦΕΚ Α' 160/15-16.10.1986).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ως αειφόρος ανάπτυξη ή βιώσιμη ανάπτυξη (sustainable development) ορίζεται *η ανάπτυξη που βασίζεται στην ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων, ώστε να μη διακυβεύεται η δυνατότητα χρήσης τους και από τις μελλοντικές γενιές.*

Βασικές αρχές της αξιοβίωτης ανάπτυξης

Μιλούμε, λοιπόν, για *βιώσιμη ανάπτυξη* ή *αξιοβίωτη* που αποδίδει πιο ουσιαστικά το περιεχόμενο των διακηρύξεων. Οι βασικές αρχές που τη χαρακτηρίζουν είναι:

Η αρχή της βιωσιμότητας. Επιβάλλει την εναρμόνιση όλων των δημοσίων πολιτικών και αποτρέπει κάθε μείωση ή υποβάθμιση του φυσικού κεφαλαίου.

Η αρχή του σεβασμού της φέρουσας ικανότητας, των ανθρωπογενών συστημάτων όσον και των οικοσυστημάτων.

Η αρχή της αποκατάστασης διαταραχθέντος οικοσυστήματος. Επιδιώκει την επανόρθωση, όπου είναι ακόμη αναστρέψιμη η κατάσταση.

Η αρχή προστασίας της βιοποικιλότητας. Επιβάλλει τη διατήρηση, την ευστάθεια (ισορροπία) των οικοσυστημάτων.

Η αρχή της κοινής φυσικής κληρονομιάς. Επιδιώκει να διασφαλίσει τον ζωτικό πυρήνα του φυσικού κεφαλαίου.

Η αρχή της ήπιας ανάπτυξη των ευπαθών οικοσυστημάτων.

Η αρχή της χωρονομίας. Επιτάσσει τον συνολικό σχεδιασμό της ισορροπίας ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων.

Η αρχή της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ενδιαφέρεται για τη σταθερή και ποιοτική συνέχεια των ανθρωπογενών συστημάτων.

Η αρχή του φυσικού κάλλους. Εξυπηρετεί, επίσης, την ποιοτική ανάπτυξη, και την ικανοποίηση των αισθητικών αναγκών του ανθρώπου.

Η αρχή της προφύλαξης, σύμφωνα με την οποία, όταν μια δραστηριότητα δημιουργεί απειλές στο περιβάλλον ή στην ανθρώπινη υγεία, πρέπει να λαμβάνονται προφυλακτικά μέτρα, ακόμα και αν η σχέση αιτίας-αποτελέσματος δεν έχει πλήρως βεβαιωθεί επιστημονικά.

Η αρχή της προστασίας και ανάδειξης του τοπίου. Η ποικιλία του τοπίου, αναφέρεται εξίσου στη γεωμορφολογία, στο φυσικό περιβάλλον, στην οικολογική, αισθητική και πολιτιστική κληρονομιά του τοπίου (γεφύρια, λαϊκή παραδοσιακή αρχιτεκτονική κλπ.).

Η αρχή της αξίας του ανάγλυφου. Η αξία του ανάγλυφου για το περιβάλλον αποτελεί παράγοντα για την ύπαρξη περιοχών με ιδιαίτερο φυσικό κάλλος και την ανάπτυξη βιοτόπων στις περίκλειστες κοιλάδες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η αξία της βιωσιμότητας

Στη *Διακήρυξη του Ρίο* η θεμελιώδης αξία που εισάγεται είναι *η αξία της βιωσιμότητας*. Το πρώτο βήμα για την κατανόηση της εννοίας της *βιωσιμότητας* είναι η διαφοροποίηση της από την έννοια του *περιβάλλοντος* και της προστασίας του. Πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι οι δύο αυτές έννοιες δεν ταυτίζονται, αλλά η πρώτη (*βιωσιμότητα*) είναι πολύ ευρύτερα της δεύτερης. Τούτο σημαίνει ότι η έννοια της *περιβαλλοντικής προστασίας* περιλαμβάνεται μεν στην έννοια της *βιωσιμότητας*, αλλά η τελευταία είναι κατά πολύ υψηλότερη ηθική ιδέα που διατρέχει όλα τα υποσυστήματα της κοινωνίας και ισοδυναμεί με πολιτιστική αλλαγή.

Η Διακήρυξη του Ρίο αναγνωρίζει το ανθρώπινο συλλογικό δικαίωμα στο περιβάλλον και την ανάπτυξη· αναφέρει ότι το δικαίωμα στην ανάπτυξη έρχεται πάντα σε συνάρτηση με την περιβαλλοντική προστασία και δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται αυθαίρετα από μόνο του· αναγνωρίζει ότι προϋπόθεση της ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής προστασίας είναι η εξάλειψη της φτώχειας, και των κοινωνικών ανισοτήτων.

Απαραίτητες προϋποθέσεις γι' αυτό είναι η δημοκρατία, η αυτονομία ανθρώπων, κυβερνήσεων, εθνών, η ανεξαρτησία, η δικαιοσύνη μεταξύ των μελών ενός πληθυσμού, μεταξύ πληθυσμών, μεταξύ κρατών, και η υπευθυνότητα. Έτσι, τόσο η *αρχή της φυσικής κληρονομιάς*, όσο και η *αρχή της πολιτιστικής κληρονομιάς* είναι όροι της δυναμικής ευστάθειας (ισορροπίας) και αλληλεξάρτησης οικοσυστημάτων και ανθρωπογενών συστημάτων κατά την εξέλιξη τους στον χρόνο.

Το δόγμα της βιώσιμης ανάπτυξης εγκαινιάζει περίοδο μεγάλης πολιτιστικής αλλαγής. Μετά από 20 χρόνια, όμως, ακόμη προτάσσεται η τεχνολογική-οικονομική ανάπτυξη και αποτελεί ένα όραμα, το δικαίωμα του ανθρώπου, στο περιβάλλον και σε έναν δίκαιο κόσμο.

Αξιολόγηση της βιωσιμότητας

Σύμφωνα με τα προηγούμενα η αξία της βιωσιμότητας ευαγγελίζεται τη *βιώσιμη πολιτεία* ως έναν νέο, καλύτερο και πνευματικότερο κόσμο, στον οποίο θα αποκατασταθεί η αναγκαία ισορροπία πνευματικών και υλικών αξιών, την οποία έχει σοβαρά διαταράξει η άγρια οικονομική μεγέθυνση.

Η αξία της βιωσιμότητας δεν είναι άμεσα μετρήσιμη. Η προσέγγιση, λοιπόν, της αξιολόγησης της μπορεί να γίνει «μετρώντας» τις παραμέτρους που τη συνθέτουν, δηλαδή, το περιβάλλον και την ανάπτυξη καθώς και τη δυνατότητα συνύπαρξης τους.

Κυρίαρχο κριτήριο στην καθημερινότητα, για την ποιότητα της ζωής μας, έχει επικρατήσει να είναι η κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος. Τα κα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τεξοχήν κριτήρια που κυριαρχούν είναι π.χ. η ρύπανση και η μόλυνση του νερού, αέρα και εδάφους, οι φυσικοχημικές παράμετροι και οι βιολογικοί δείκτες. Όμως, δεν αρκεί μόνο αυτό. Όπως προαναφέρθηκε υπάρχει και το ανθρωπογενές περιβάλλον. Δεν είναι μόνο το περιβάλλον που, μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον, έπλαθε τον πολιτισμό αλλά εξαρχής η εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού έπλαθε επίσης το περιβάλλον.

Και η ανάπτυξη μιας περιοχής δεν μπορεί να παρατηρηθεί άμεσα. Ο σημερινός τρόπος ζωής υπερβαίνει τη «φέρουσα ικανότητα» του πλανήτη. Την τελευταία δεκαετία έχει εισαχθεί η έννοια του «αποτυπώματος» σαν «μέτρο» της βιωσιμότητας.

Το *οικολογικό αποτύπωμα* είναι το μέτρο της κατανάλωσης των ανανεώσιμων φυσικών πόρων από κάποιον ανθρώπινο πληθυσμό. Το οικολογικό αποτύπωμα ενός ανθρώπινου πληθυσμού είναι η συνολική έκταση παραγωγικής γης ή θάλασσας, η οποία απαιτείται για την παραγωγή φυτικής προέλευσης τροφής, κρέατος, θαλασσινών καθώς και υφαντικών ινών, που ο πληθυσμός αυτός καταναλώνει. Επίσης, η ίδια έκταση παρέχει τον αναγκαίο χώρο για την ανάπτυξη υποδομών.

Το *οικολογικό αποτύπωμα* είναι εκφρασμένο σε «παγκόσμια εκτάρια» ή «παγκόσμια στρέμματα», που είναι τυποποιημένες μονάδες που λαμβάνουν υπόψη τις διαφορές στη βιολογική παραγωγικότητα των διαφόρων οικοσυστημάτων και επηρεάζονται από τις ανθρωπογενείς δραστηριότητες. Ο σύγχρονος άνθρωπος καταναλώνει 20% περισσότερους πόρους από αυτούς που είναι διαθέσιμοι. Εάν όλοι οι κάτοικοι της Γης υιοθετούσαν τον τρόπο ζωής των κατοίκων της Ευρώπης, θα απαιτούνταν 2,5 πλανήτες. Αντίστοιχα, εάν υιοθετούσαν τον αμερικανικό τρόπο ζωής, θα απαιτούνταν 5 πλανήτες. Τις πρώτες θέσεις στο κατά κεφαλήν οικολογικό αποτύπωμα, καταλαμβάνουν τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα (119 στρέμματα ανά κάτοικο) και οι Η.Π.Α. (96 στρέμματα ανά κάτοικο).

Πιο απλά το *οικολογικό αποτύπωμα* μας δείχνει πόση *φύση* απαιτεί ο τρόπος της ζωής μας. Στο επίπεδο του ανθρώπου *η πολιτισμική εξέλιξη έχει μεγαλύτερη σημασία από τη φυσική*, αφού μέσω αυτής ο άνθρωπος επιτυγχάνει την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον. Η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποβλέπει να εξασφαλίσει τη σταθερότητα και ιστορική συνέχεια του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, και μέσω αυτής, την πολιτιστική ταυτότητα των ανθρώπων που, άλλως, θα κινδύνευε από τη συνεχή αλλαγή.

Σίγουρα μια «ανοιχτή κοινωνία» προσλαμβάνει συνεχώς και αφομοιώνει στοιχεία και επιτεύγματα πολιτισμού που δεν τα παρήγαγε ή ίδια αλλά ικανοποιούν αποτελεσματικά και δικές της ανάγκες. Η πολιτιστική παράδοση, όμως, δεν έχει μόνο θετικές εκδοχές. Καθώς οι αρνητικές εκδοχές του παρελθόντος δεν αποτελούν ζωντανές μορφές, το παρελθόν μας φαίνεται σαν αθώος πολιτιστικός πόρος σε σχέση με τις σύγχρονες συνθήκες ζωής. Το

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κρίσιμο πρόβλημα είναι αν τα προσλαμβάνει κριτικά και τα αφομοιώνει δημιουργικά ή αν υποτάσσεται άκριτα σε αυτά που προσλαμβάνει. Στη δεύτερη περίπτωση μιλάμε για αλλοτρίωση του συγκεκριμένου λαού, για σύγχυση πραγματικών και πλασματικών αναγκών, για αδυναμία να δοθούν αποτελεσματικές λύσεις στα οπωσδήποτε ιδιόμορφα δικά του προβλήματα.

Η κοινωνία της αγοράς έχει υιοθετήσει το δυτικό σύστημα αξιών της υλικής ευμάρειας. Τύχη, πλούτος, δύναμη, επιδεικτική κατανάλωση, προπαγάνδα κλπ. είναι οι αξίες που στηρίζουν σήμερα τον ηγετικό ρόλο της αγοράς. Όλα τα παραπάνω είναι το αποτέλεσμα του αξιακού συστήματος που έχει επιβληθεί και φυσικά του αντίστοιχου καπιταλιστικού συστήματος.

Δείκτες βιωσιμότητας

Μετά τη Σύνοδο Κορυφής στο Ρίο το 1992, το Στατιστικό Γραφείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Eurostat: European Distribution of Statistical Software) εκπόνησε μελέτη το 1996 με τίτλο *Δείκτες Βιώσιμης Ανάπτυξης*.[2] Στη μελέτη αυτή αναπτύχθηκαν οικονομικοί, κοινωνικοί, περιβαλλοντικοί και θεσμικοί δείκτες βιώσιμης ανάπτυξης για τις αναπτυσσόμενες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κάποιοι από τους οποίους αναφέρονται παρακάτω:

Οικονομικοί Δείκτες: Κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), διασφάλιση στην πρόσβαση σε καλή τροφή, νερό κατοικία και καύσιμα σε λογικές τιμές, συνολικές εθνικές δαπάνες για την υγεία, την παιδεία και το ασφαλιστικό σύστημα, δαπάνες για την έρευνα και την τεχνολογία ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Κοινωνικοί Δείκτες: Απασχόληση/ανεργία, εξασφάλιση μετακίνησης από και προς τον χώρο εργασίας, προστασία της ανθρώπινης υγείας, εξασφάλιση πρόληψης και θεραπείας, λόγοι θνησιμότητας, εκπαίδευση για όλους, εξασφάλιση μετακίνησης μαθητών από και προς το σχολείο, δημιουργία ανθρώπινων οικισμών, ακατάλληλες κατοικίες, αριθμός αστέγων, κοινωνικά προβλήματα (π.χ. εγκλήματα ανά 1.000 κατοίκους, ναρκωτικά, φαινόμενα βίας, ανθρώπινα δικαιώματα), πολιτιστική κληρονομιά.

Περιβαλλοντικοί Δείκτες: Εκπομπές αερίων που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου, εκτίμηση και προστασία της βιοποικιλότητας, ελαχιστοποίηση των αποβλήτων και επαναχρησιμοποίηση τους, μεταβολές των εκτάσεων που καλύπτονται από δάση, κατανάλωση ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές.

[2] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes (προσπέλαση 15.1.2012).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ποια διαχείριση;

Μιλώντας για *διαχείριση μιας περιοχής* εννοούμε την εφαρμογή συγκεκριμένου σχεδίου που καθορίζει τις δραστηριότητες που είναι δυνατό να υλοποιηθούν στην περιοχή, καθώς και τις δραστηριότητες που απαιτούνται για τη βελτίωσή της. Αντίστοιχα, όταν ομιλούμε για *διαχείριση πληθυσμών*, εννοούμε την εφαρμογή μέτρων που εξασφαλίζουν τη διατήρησή τους σε προκαθορισμένα επιθυμητά επίπεδα.

Τι καλούμαστε να διαχειριστούμε

Με βάση τα στοιχεία του *Human Development Report Office*,[3] μια εικόνα, ενδεικτική της αποτελεσματικότητας της ανάπτυξης στον σύγχρονο κόσμο, αλλά και της φύσης και της ποιότητάς της, τεκμηριώνεται επαρκώς από το ότι:

α) το 2002, τα 25 εκατομμύρια των πλουσιότερων Αμερικανών είχαν τόσο εισόδημα όσο περίπου οι 2 δισεκατομμύρια φτωχότεροι άνθρωποι στον κόσμο,

β) στο τέλος του 20ού αιώνα 1,2 δισεκατομμύριο άνθρωποι (δηλαδή ένας στους πέντε) προσπαθούσαν να επιβιώσουν με λιγότερο από 1$ την ημέρα και περισσότεροι από τους διπλάσιους, δηλαδή 2,8 δισεκατομμύρια με λιγότερα από 2$ την ημέρα,

γ) τη δεκαετία του 1990 το κατά κεφαλήν εισόδημα μειώθηκε σε 54 χώρες του κόσμου ενώ σε 21 χώρες αυξήθηκαν τα ποσοστά του πληθυσμού που ζούσε στα όρια της πείνας,

δ) τη δεκαετία του 1990, η παιδική θνησιμότητα (αριθμός παιδιών που πεθαίνει πριν την ηλικία των πέντε ετών) ανέβηκε σε επίπεδα πρωτόγνωρα σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες σε 14 χώρες του κόσμου και σε 34 χώρες το προσδοκώμενο όριο ζωής έχει μειωθεί,

ε) το ίδιο χρονικό διάστημα, σε 12 χώρες μειωθήκαν οι εγγραφές μαθητών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση,

στ) η παιδική θνησιμότητα στις χώρες της Αφρικής το 1990 ήταν εικοσαπλάσια από την παιδική θνησιμότητα στις χώρες του OECD ενώ το 2001 ήταν 25 φορές περισσότερη.

Ο σύγχρονος κόσμος εισέρχεται στον 21ο αιώνα έχοντας στην κατοχή του έναν υλικό πλούτο άνευ προηγουμένου στην ιστορία του, αλλά φορτωμένος παράλληλα με προβλήματα πρωτοφανούς έντασης, που απειλούν την ίδια την επιβίωσή του. Πρωταρχική ανάγκη του ανθρώπου σήμερα στις δυτικού τύπου κοινωνίες είναι ή ενστικτώδης επιδίωξη της χρησιμότητας, και της ατομικότητας.

[3] Human Development Report Office 2003, http://hdr.undp.org/en/ (προσπέλαση 15.1.2012).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το ερώτημα είναι, πώς μπορεί ο άνθρωπος να συνεχίσει τον πολιτισμό του στη Γη χωρίς να καταστρέφει τη φύση και τον εαυτό του; Στο παρελθόν το πρόβλημα αυτό είχε παραμεληθεί και απλώς η παραγωγική δραστηριότητα του ανθρώπου είχε εκχωρηθεί στην αρμοδιότητα της οικονομικής επιστήμης. Με ποια μεθοδολογία όμως;

Με ποια μεθοδολογία; Με ποιες αρχές;

Ο άνθρωπος άντλησε ερεθίσματα μέσα από τον αγώνα επιβίωσης στο περιβάλλον και μέσα από την παρακολούθηση της φύσης του περιβάλλοντος και των άλλων οργανισμών. Ήταν μια σχέση φόβου, μια σχέση αδυναμίας απέναντι στη δύναμη του περιβάλλοντος, αλλά και μια απεικόνιση του περιβάλλοντος ως καταφυγίου, ως ενδιαιτήματος στον αγώνα της ζωής. Η σχέση αυτή απέκτησε μια ιδιαίτερη δυναμική που άρχισε να αντιστρέφει τον παθητικό ρόλο του ανθρώπου σε σχέση με το περιβάλλον, τον ρόλο της αδυναμίας καθώς ο άνθρωπος άρχισε να σκέφτεται και να εργάζεται επινοώντας εργαλεία και διαμορφώνοντας το περιβάλλον του και μάλιστα πλέον με απρόβλεπτες συνέπειες.

Μια φωτισμένη μερίδα ευαίσθητων ανθρώπων που κατήγγειλαν την καταστροφή της φύσης και μερίδα συστημικών επιστημόνων έθεσε το πρόβλημα των *ορίων της ανάπτυξης* για να εγερθεί το πελώριο κύμα της αντίδρασης διαφόρων κινημάτων. Στην ουσία οι συστημικοί αυτοί ερευνητές έλεγαν κάτι που σήμερα φαίνεται αυτονόητο, δηλαδή ότι πολύπλοκα προβλήματα απαιτούν πολύπλοκη μέθοδο, δηλαδή την *ολιστική διαχείριση* (Διάγρ. 2).

Η ανθρωπότητα καλείται να διαχειριστεί το *ολικό περιβάλλον*, *φυσικό* και *ανθρωπογενές*. Η διαχείριση των φυσικών πόρων στηρίζεται μέχρι σήμερα στη μονόπλευρη επιδίωξη της διαχείρισης της προσφοράς τους, θεωρώντας τη ζήτηση ως δεδομένη. Ο προσανατολισμός σε κάθε μία χωριστά από τις παραμέτρους του περιβάλλοντος οδήγησε σε αδιέξοδο με απρόβλεπτες συνέπειες. Φυσικό και ιστορικό, τεχνητό και κοινωνικό περιβάλλον πρέπει να αντιμετωπίζονται αλληλένδετα, ολοκληρωμένα, ολιστικά! Η *ολιστική προσέγγιση του περιβάλλοντος* αποτελεί ασφαλιστική δικλείδα για την *προστασία* του, αλλά και το προαπαιτούμενο για *αξιοβίωτη ανάπτυξη*.

Αλλά και η *αξία της βιωσιμότητας* αντίστοιχα πρέπει να αντιμετωπίζεται *ολοκληρωμένα*, *ολιστικά* οπότε το αποτέλεσμά της, η παραγόμενη ανάπτυξη θα είναι αξιοβίωτη. Η παγκοσμιοποιημένη αγορά είναι εχθρική π.χ. προς τους εθνικούς πολιτισμούς αφενός μεν, διότι η ίδια είναι ο αντίποδας της παιδείας, αφετέρου δε διότι, με την ποικιλία των, οι πολιτισμοί αποτελούν εμπόδιο στη διάδοση των χαμηλής στάθμης μαζικών ομοιογενών προϊόντων που προωθεί στους λαούς της γης προς όφελος της κυριαρχίας των μεγάλων κεφαλαιουχικών εταιρειών. Την πολιτιστική παράδοση οφείλουμε να τη δούμε στο ιστο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ρικό της πλαίσιο και σε συνάρτηση με την προστιθέμενη αξία που δίνει στο παρόν, με τη δυναμική της συμβολής της στην πρόοδο και την ποιότητα της ζωής. Με αυτήν την έννοια η πολιτιστική παράδοση και το περιβάλλον αποτελούν παράγοντες προστιθέμενης αξίας στον σύγχρονο πολιτισμό και στην ποιότητα ζωής του σύγχρονου ανθρώπου και της κοινωνίας του.

Αντίστοιχα, το κέρδος και η μείωση κόστους χωρίς π.χ. ανθρώπινο επίπεδο διαβίωσης και παιδεία δεν οδηγούν σε αξιοβίωτη ανάπτυξη. Επίσης, η έρευνα και η δικαιοσύνη κατοχυρώνουν την πρόληψη της ρύπανσης.

Η ολιστική προσέγγιση και στην αξία της βιωσιμότητας κατοχυρώνει τις βασικές αρχές της, δηλαδή, την ενοποίηση θεμάτων περιβάλλοντος και οικονομίας στην κατεύθυνση της αειφορίας, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και των φυσικών πόρων, την εκτίμηση των μελλοντικών επιπτώσεων και την προφύλαξη όλων των συστημάτων ως αναπόσπαστο τμήμα κάθε αναπτυξιακού σχεδίου, τη συλλογική υπευθυνότητα και συνεργασία, την ενημέρωση και την εκπαίδευση.

Ο κόσμος του μέλλοντος: Από τον τεχνολογικό πολιτισμό στην αξιοβίωτη ανάπτυξη

Το κρίσιμο πρόβλημα της εποχής μας πρόκειται για τη βιώσιμη συναρμογή ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων. Στο παρελθόν η παραδοσιακή περιβαλλοντική προστασία εξαντλούνταν στην κατάρτιση μιας νομικώς άρτιας σύμβασης για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο (π.χ. την προστασία μνημείων ή την προστασία των φαλαινών κλπ.). Είναι υποκριτική και ευχολογική και μόνο η υπεράσπιση της *βιώσιμης* ή *αειφόρου* ανάπτυξης (με χιλιάδες από το 1992 συνέδρια, συμπόσια και συναντήσεις εκπροσώπων κυβερνήσεων, διεθνών οργανισμών, μη κυβερνητικών οργανώσεων), από όσους, στο όνομα των βασικών αρχών (ανταγωνιστικότητα, επιχειρηματικότητα, πλήρης απελευθέρωση και κυριαρχία των αγορών), αρνούνται να σεβαστούν όσα η διεθνής κοινότητα στη συντριπτική πλειοψηφία των λαών του κόσμου θεωρεί ως ελάχιστες υποχρεώσεις των κρατών της Γης για να σταματήσει η καταστροφική πορεία (Πρωτόκολλο Κιότο για τον περιορισμό των εκπομπών CO_2 κλπ.).

Το δόγμα της αξιοβίωτης ανάπτυξης εγκαινιάζει περίοδο μεγάλης πολιτιστικής αλλαγής, με τις εξής προϋποθέσεις:

α) Με ανατροπή του αξιακού συστήματος και αντίστοιχα του υπάρχοντος πολιτικού συστήματος μπορούμε να μιλούμε για αξιοβίωτη ανάπτυξη.

β) Το οικονομικό σύστημα δεν εκμεταλλεύεται αλλά διαχειρίζεται ορθολογικά τα οικοσυστήματα της γης.

γ) Οι εθνικοί πολιτισμοί παραμένουν οι στυλοβάτες του παγκοσμίου συστήματος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δ) Ο άνθρωπος επανακτά τον χαμένο σεβασμό του προς τη ζωή και τη φύση, η ανάπτυξη δεν υπερβαίνει το μέτρο και δεν είναι ποσοτική αλλά ποιοτική, η ευημερία είναι δικαίωμα όλων στο παρόν και στο μέλλον.

ε) Η πολιτεία είναι ο βασικός εγγυητής της βιωσιμότητας.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, η μόνη λύση στο πρόβλημα αυτό φαίνεται να είναι η υιοθέτηση ενός καινούριου τρόπου ζωής, βασισμένου στις αρχές της αξιοβίωτης ανάπτυξης. Είναι ακριβώς η ιδέα αυτή της βιωσιμότητας που συνιστά και τη μετάβαση από το παλαιό στο νέο δίκαιο του περιβάλλοντος. *Γιατί το πρόβλημα είναι βαθύτατα πολιτικό. Έχει πολλές διαστάσεις, που έχουν να κάνουν με το πολιτικό σύστημα και το αξιακό σύστημα. Βιώσιμος είναι μόνον ο δίκαιος κόσμος και αυτός πρέπει να είναι ο κόσμος του μέλλοντος!*

Στα χτήματα βαδίσαμε όλη μέρα
Με τις γυναίκες τους ήλιους τα σκυλιά μας
Παίξαμε τραγουδήσαμε ήπιαμε νερό
Φρέσκο, που ξεπήδαγε από τους αιώνες ...

Οδυσσέας *Ελύτης*
Ήλιος ο πρώτος

Βιβλιογραφία

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ Ν.Λ., 2003, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Αγωγή*, Ιωάννινα (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις)

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ Ν.Λ., 2008, *Περιβάλλον και Ανθρώπινες Δραστηριότητες*, Ιωάννινα (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: *Το περιβάλλον και οι παράμετροί του (ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ 2003)*

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: *Η ολιστική προσέγγιση της βιωσιμότητας (ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ 2008)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Χρυσούλα ΧΑΛΚΙΔΟΥ*

Το θέατρο στην Πρέβεζα, 1955-2008[1]

Τα φεστιβάλ και το επαγγελματικό θέατρο

Εισαγωγή: Ίχνη θεάτρου στην ιστορία

Θα λέγαμε πως η θεατρική δραστηριότητα στην Πρέβεζα είναι αρκετά πλούσια, παρόλο που στην πόλη δεν υπάρχει επαγγελματική θεατρική ομάδα. Αυτή η έλλειψη, βέβαια, δεν έχει περιορίσει τις ερασιτεχνικές ομάδες θεάτρου να αναπτύξουν αξιόλογη δράση και αναφέρομαι φυσικά στις προσπάθειες του Θεατρικού Εργαστηρίου Πρέβεζας (Θ.Ε.Π.) της Λίλης Σακκά και στη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας (Θ.Σ.Π.) του Κώστα Καζούκα καθώς και σε παλαιότερες ομάδες όπως το Θεατρικό Εργαστήρι του ζωγράφου Τάκη Γενιά. Εδώ θα γίνει παράθεση ενός μέρους του αρχείου της εργασίας μου *Θέατρο στην Πρέβεζα, 1955-2008*, με αναφορά στα φεστιβάλ της πόλης και στο επαγγελματικό θέατρο που έχει παρουσιαστεί στην πόλη, αλλά πριν ξεκινήσω την αρχειακή καταγραφή των παραστάσεων θεωρώ σκόπιμο να γίνει μία αναδρομή στη θεατρική παράδοση και εξέλιξη της πόλης με βάση την έρευνα που έγινε.

Ίχνη θεάτρου υπάρχουν στη γεωγραφική περιοχή της Πρέβεζας από την Ρωμαϊκή εποχή κιόλας,[2] όπως μαρτυρά η ύπαρξη θεάτρου και ωδείου στη

---

* Η Χρυσούλα Χαλκίδου είναι θεατρολόγος του τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

[1] Η παρούσα μελέτη αποτελεί τμήμα της ερευνητικής εργασίας διπλώματος, με επιβλέπουσα την καθηγήτρια, θεατρολόγο και φιλόλογο κ. Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου. Χρήσιμη ήταν η βοήθεια που μου παρείχαν η Δημοτική Βιβλιοθήκη της Πρέβεζας, το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Πρέβεζας και το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*. Για το οργανωμένο ερασιτεχνικό θέατρο στην Πρέβεζα, πολύτιμη ήταν η παροχή αρχειακού υλικού από τις ίδιες τις ερασιτεχνικές ομάδες. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η βοήθεια της Λίλης Σακκά και του Τάκη Γενιά (Θεατρικό Εργαστήρι Πρέβεζας) και του Κώστα Καζούκα (Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας). Σημαντική υπήρξε η βοήθεια της κ. Ελένης Συνεσίου, υπεύθυνη των Πολιτιστικών της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Πρέβεζας. Τα χρονολογικά κενά στην εργασία οφείλονται στην αδυναμία εύρεσης πηγών.

[2] ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ & ΚΑΡΟΥΤΑ 2003, 51-56, 62-65· ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ 2007· ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ 2007· ΖΑΧΟΣ et al. 2008, 73-77, 121-126.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νικόπολη. Αρχικά η δραστηριότητα αυτή θα περιοριζόταν σε παντομιμικές παραστάσεις, ως επιρροή της αρχαίας Ρώμης, αλλά και σε κωμικούς και τραγικούς αγώνες που γίνονταν στο πλαίσιο των *Ακτίων*, εορτή αφιερωμένη στον θεό Απόλλωνα, κατά βάση με γυμναστικούς και μουσικούς αγώνες.[3] Κατά τα Βυζαντινά χρόνια το θέατρο ως πηγή ψυχαγωγίας χάνεται και δίνει τα χαρακτηριστικά του στα θρησκευτικά δρώμενα της εποχής, ένα φαινόμενο γενικότερο κατά τα Βυζαντινά χρόνια. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας δεν υπάρχει θέατρο, εύλογα ελλείψει της ελευθερίας και των οικονομικών πόρων. Η κατάσταση για την άνθιση του πολιτισμού και της οικονομίας βελτιώνεται όταν η Πρέβεζα κατοχυρώνεται στους Βενετούς με τη συνθήκη Πασσάροβιτς (1718) και φτάνουν στην πόλη ιταλικές επιρροές καθώς και επτανησιακές. Το εμπόριο ανθίζει από τη στιγμή που η Πρέβεζα με το λιμάνι της αποκτά διαμετακομιστικό ρόλο με την Ευρώπη και το βιοτικό επίπεδο ανεβαίνει. Η θεατρική τέχνη, όμως, πάλι δεν αναπτύσσεται. Η διασκέδαση της εποχής περιορίζεται στα καφέ Αμάν και στους αμανέδες. Ένα δρώμενο της εποχής το οποίο έχει θεατρικά χαρακτηριστικά είναι το καρναβάλι που έρχεται απευθείας από τους Βενετούς.[4]

Στις αρχές του 20ού αιώνα και μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας η ανάγκη για οργανωμένη καλλιτεχνική δραστηριότητα γίνεται εμφανής με τη δημιουργία της φιλαρμονικής «Ορφέας» που φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Υπάρχουν, επίσης, αναφορές για δημόσιες παραστάσεις από περιοδείες της Λυρικής Σκηνής κυρίως καθώς και για σχολικές παραστάσεις που γίνονταν συχνά στην Πρέβεζα.[5]

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η πόλη χάνει το διαμετακομιστικό της ρόλο, όταν ανοίγονται χερσαίοι δρόμοι και το εμπόριο φεύγει από την κυριαρχία της. Ακολουθεί οικονομική παρακμή και συνεπώς πολιτιστική, εφόσον ο κόσμος προσπαθεί απλά να επιβιώσει. Η Πρέβεζα γίνεται αγροτικό κέντρο.

Η πόλη θεωρείται αστικό κέντρο από το 1950 και μετά.[6] Ο κόσμος προσπαθεί να ορθοποδήσει σιγά-σιγά και παρόλο που δεν υπάρχει εγχώρια θεατρική δημιουργία, αποδέχεται θετικά την έλευση αθηναϊκών θιάσων σε περιοδείες τους. Πιο οργανωμένη προσπάθεια για εισαγωγή του θεάτρου στη ζωή των Πρεβεζάνων γίνεται από την Περιηγητική Λέσχη, η οποία δημιουργεί το Φεστιβάλ Νικόπολης το 1958, καλώντας σχεδόν κάθε καλοκαίρι γνωστούς αθηναϊκούς θιάσους στο αρχαίο Ωδείο Νικόπολης, ανεβάζοντας τραγωδίες. Η Περιηγητική Λέσχη αναβιώνει, επίσης, την παρέλαση του Καρνάβαλου το

[3] Dupont 2003· Παυλογιαννης & Αλμπανιδης 2007· Ζαχος 2008.
[4] Πουχνερ 1984, 13-92, 397-416, 477-494.
[5] Μουστακης 2002, 349-372. Αξίζει να σημειωθεί και η μεγάλη παράδοση του ηπειρώτικου θεάτρου σκιών με πανελλαδικά γνωστούς Πρεβεζάνους καραγκιοζοπαίχτες, βλ. Πουχνερ 2010.
[6] Καρζης 1993· Αυδικος 2000.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1960, το οποίο εξελίσσεται στο γυναικείο καρναβάλι. Το Φεστιβάλ Νικόπολης καθιερώνεται έχοντας και την υποστήριξη κρατικών επιχορηγήσεων και υπάρχει μέχρι σήμερα με μια μεγάλη ποικιλία σε καλλιτεχνικές δράσεις πέραν του θεάτρου και θεάματα υψηλής ποιότητας. Το θέατρο στην Πρέβεζα είναι πλέον αναπόσπαστο μέρος των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.

Το Φεστιβάλ Πρέβεζας

Τα *Νικοπόλεια* καθιερώνονται ως θεσμός από το 1975 από τον Δήμο Πρέβεζας και το Πνευματικό Κέντρο Πρέβεζας, ενώ νωρίτερα η Περιηγητική Λέσχη Πρέβεζας από τη δεκαετία του 1950 παρουσιάζει κάθε καλοκαίρι παραστάσεις αρχαίου δράματος στο Ωδείο της Νικόπολης.[7] Δύο ακόμα φεστιβάλ που οργανώθηκαν από το Πνευματικό Κέντρο Πρέβεζας με θεατρικό ενδιαφέρον ήταν το *Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Ερασιτεχνικής Δημιουργίας*, το οποίο γινόταν σε συνεργασία με την Πανελλήνια Πολιτιστική Κίνηση, και το *Βαλκανικό Φεστιβάλ Νεολαίας* στο οποίο συμμετείχαν ερασιτεχνικές ομάδες από τα Βαλκάνια και την Πρέβεζα.

Νικοπόλεια

1976[8]

23.07. «Ερωτόκριτος» του Βιτσέντζο Κορνάρου, από το «Μικρό Θέατρο», Κάστρο Αγίου Αντρέα.
24.07. «Ο Κατσούρμπος» του Γεώργιου Χορτάτση, από το «Μικρό Θέατρο», Κάστρο Αγίου Αντρέα.
28.07. «Μορφές αρχαίου δράματος» με την Έλσα Βεργή, Ωδείο Νικόπολης.

1977[9]

02.08. «Τα όπλα του Αχιλλέα», από το «Μικρό Θέατρο».
03.08. «Αισχύλου Προμηθέας Λεσμώτης», με τον Μάνο Κατράκη, Ωδείο Νικόπολης.

---

[7] Γι' αυτές τις παραστάσεις της Περιηγητικής Λέσχης γίνεται λόγος παρακάτω στην ενότητα «Επαγγελματικό θέατρο».

[8] ΑΝΩΝΥΜΟΣ (στο εξής: ΑΝΩΝ.), Το Πρόγραμμα των Νικοπολείων της Πρεβέζης. 27/7 έως 2/8/76, *Τοπική Φωνή*, φ. 610, Ιούλιος 1976, 1· ΑΝΩΝ., Τα Νικοπόλεια '76. Η επιτυχία τους αποτελεί μεγάλη αισιοδοξία για το μέλλον, *Τοπική Φωνή*, φ. 618, Αύγουστος 1976, 1.

[9] ΑΝΩΝ., Τα Νικοπόλεια, *Τοπική Φωνή*, φ. 895, Ιούλιος 1977, 1· ΚΑΤΗΝΙΩΤΗΣ Σπ., Την Κυριακή οι λαϊκές γιορτές «Νικοπόλεια 77». Στην Πρέβεζα, *Τοπική Φωνή*, φ. 906, Ιούλιος 1977, 1· ΑΝΩΝ. Με τον Προμηθέα Δεσμώτη έκλεισαν τα Νικοπόλεια, *Τοπική Φωνή*, φ. 913, Αύγουστος 1977, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1979[10]

29.07. «Λυσιστράτη», κωμωδία του Αριστοφάνη, από το Θέατρο Ν. Χατζίσκου – Τ. Νικηφοράκη, Ωδείο Νικόπολης.
31.07. Κουκλοθέατρο στην παραλία της Πρέβεζας.

1982[11]

25.07. «Ελένη», τραγωδία του Ευριπίδη, από τη «Θυμέλη» της Έλλης Βοζικιάδου, Ωδείο Νικόπολης.
26.07. «Τα παιδικά χρόνια του Μότσαρτ», με μουσική του Μότσαρτ από την παιδική σκηνή της Έλλης Βοζικιάδου, στον θερινό κινηματογράφο Ακταίον.
27.07. «Παραμύθι χωρίς όνομα» του Ιάκωβου Καμπανέλλη, από τον Οργανισμό Ηπειρωτικού Θεάτρου, στον θερινό κινηματογράφο «Ακταίον».[12]

1983[13]

Παιδικό Φεστιβάλ

17.07. «Τενεκεδούπολη».
19.07. «Θέατρο Σκιών» από τον Ευγένιο Σπαθάρη.
20.07. «Χάιντι, η μικρούλα των βουνών», από τον θίασο Έλλης Βοζικιάδου.
21.07. «Θίασος παντομίμας» από τον Μεντζελόπουλο.
22.07. «Παιδική Σκηνή Αρλεκίνος».
23.07. «Η χαμένη κούκλα», κουκλοθέατρο.

Λοιπές παραστάσεις

03.08. «Μαντατοφόρες», του Γ. Ρίτσου, Ωδείο Νικόπολης.
12.08. «Ιππόλυτος», τραγωδία του Ευριπίδη, στο Ωδείο Νικόπολης.
15.08. «Η δική μας οικογένεια», από τον θίασο «Θεατές».
20.08. «Το δικαίωμα να είσαι άνθρωπος», από τον Οργανισμό Επτανησιακού Θεάτρου.
21.08. «Καραϊσκάκης», από το Θεατρικό Εργαστήρι Δήμου Πάτρας.

---

[10] ΑΝΩΝ., Μεγάλη επιτυχία. Τα «Νικοπόλεια» 1979, *Πανηπειρωτική*, φ. 20, Αύγουστος 1979, 13-14.

[11] ΑΝΩΝ., Νικοπόλεια 82. Το πρόγραμμα των εκδηλώσεων, 25 Ιουλίου - 1 Αυγούστου, *Τοπική Φωνή*, φ. 2589, Ιούλιος 1982, 2.

[12] ΑΝΩΝ., Εκδηλώσεις του Ο.Η.Θ. Παραστάσεις σε πόλεις και χωριά, *Τοπική φωνή*, φ. 2600, Αύγουστος 1982, 2.

[13] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1983 (αρχείο Πνευματικού Κέντρου Δήμου Πρέβεζας, στο εξής: Π.Κ.Π.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1984[14]

28.07. «Η αυλή των θαυμάτων» του Ιάκωβου Καμπανέλη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.

05.08. «Μπαμ ... τριαλαλό», από το Θέατρο Καισαριανής.

1985[15]

12.08. «Κοντός ψαλμός αλληλούια», από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Λάρισας, Δημοτικό Κηποθέατρο.

1986[16]

06.08. «Ειρήνη» του Αριστοφάνη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.

14.08. «Γέρμα» του Φεντερίκο Γκαρσία Λόρκα, από τον θίασο Μικρή Αυλαία. Η παράσταση ήταν προσφορά των Κλωστηρίων Πρέβεζας.

1987[17]

25.07. «Ηλέκτρα» του Σοφοκλή, από το Θέατρο Αθήναιο (Καρέζη – Καζάκος), Ωδείο Νικόπολης.

05.08. «Μαντζουράνα στο κατώφλι ... γάιδαρος στα κεραμίδια» του Γιώργου Αρμένη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Δημοτικό Κηποθέατρο.[18]

19.08. «Πλέξαν οι γραμμές μας», σύγχρονη επιθεώρηση από το Δημοτικό Θέατρο Λάρισας, Δημοτικό Κηποθέατρο.[19]

1988[20]

10.08. «Το ημέρωμα της Στρίγκλας» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.

17.08. «Εκκλησιάζουσες» του Αριστοφάνη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Ωδείο Νικόπολης.

1989

17.07. «Ο θρύλος του ανήλιαγου» και «Ο μύθος της Κατσίκας», μονόπρακτα του Γ. Σκούρτη, από το Θεατρικό Ερασιτεχνικό Σχήμα Φιλιπ-

---

[14] Πρόγραμμα καλοκαιρινών εκδηλώσεων (Π.Κ.Π.)· ΑΝΩΝ., Δραστηριότητες του Πνευματικού Κέντρου Δήμου Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 2, 1984, 71-72.

[15] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1985 (Π.Κ.Π.).

[16] Πρόγραμμα των πολιτιστικών εκδηλώσεων για το καλοκαίρι του 1986 (Π.Κ.Π.).

[17] Πρόγραμμα των καλοκαιρινών εκδηλώσεων 1987 (Π.Κ.Π.).

[18] ΑΝΩΝ., Νικοπόλεια '87. Καλοκαιρινές εκδηλώσεις, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 14, 1987, 70-71.

[19] ΑΝΩΝ., Ο Φιλάργυρος, *Τοπική Φωνή*, φ. 3884, Αύγουστος 1987, 2.

[20] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1988 (Π.Κ.Π.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πιάδας, Δημοτικό Κηποθέατρο.[21]

30.07. «Οδυσσεβάχ», παιδική παράσταση από τον θίασο «Πόρτα», Δημοτικό Κηποθέατρο.[22]

02.08. «Πλούτος», κωμωδία του Αριστοφάνη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.[23]

07.08. «Βάκχες» του Ευριπίδη, από τον θίασο Άττις, Ωδείο Νικόπολης.[24]

1990[25]

31.07. «Ο Καραγκιόζης στη ζούγκλα», από το Θέατρο Σκιών Λαμίας του Μ. Χατζάκη – Χρ. Σταθοπούλου-Χατζάκη, Δημοτικό Κηποθέατρο.[26]

01.08. «Η τούρτα στον ουρανό», παιδική θεατρική παράσταση του Γ. Ροντήρη, από τη Νέα Λαϊκή Σκηνή, Δημοτικό Κηποθέατρο.

6.-9.08 «Η μαριχουάνα της μάνας μου είναι η καλύτερη», του Ντάριο Φο, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Πυροβολικό (6.8.), Εργατικές Κατοικίες Μαργαρώνας (7.8.), κάστρο Παντοκράτορα (9.8.).[27]

16.08. «Ιφιγένεια η εν Ταύροις», τραγωδία του Ευριπίδη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Λάρισας, Ωδείο Νικόπολις.[28]

24.08. «Ταράντολα», από θίασο των κατοίκων του Κρισπιάνο, Δημοτικό Κηποθέατρο.

1991[29]

9./10.7. «Ισμήνη» του Γιάννη Ρίτσου, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.

17.07. «Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από τον θίασο «Παιδική Αυλαία», Δημοτικό Κηποθέατρο.

18.07. «Καραγκιόζης», από τον καραγκιοζοπαίχτη Ν. Σπυρόπουλο, Δημοτικό Κηποθέατρο.

---

[21] ΑΝΩΝ., Στις 17 Ιουλίου θεατρική παράσταση στο Κηποθέατρο, *Τοπική Φωνή*, φ. 4344, Ιούλιος 1989, 8· ΑΝΩΝ., Νικοπόλεια '89, *Τοπική Φωνή*, φ. 4348, Ιούλιος 1989, 1.

[22] Γ.Τ., Στα πλαίσια «Νικοπολείων», «Οδυσσεβάχ» από το θίασο ΠΟΡΤΑ, *Τοπική Φωνή*, φ. 4352, Ιούλιος 1989, 8.

[23] Γ.Τ., Ο Πλούτος στις 2 Αυγούστου στο Αρχαίο Ωδείο, *Τοπική Φωνή*, φ. 4352, Ιούλιος 1989, 8.

[24] Πρόγραμμα του Θιάσου Άττις (Θεατρικό Μουσείο, 255/152/52758).

[25] Πρόγραμμα Νικοπολείων (Π.Κ.Π.).

[26] Λ.Σ. Πνευματικού Κέντρου, Στα πλαίσια «Νικοπόλεια '90». Ο Καραγκιόζης στη ζούγκλα, παιδική παράσταση, *Τοπική Φωνή*, φ. 4596, Αύγουστος 1990, 8.

[27] ΑΝΩΝ., Η μαριχουάνα της μαμάς μου είναι η καλύτερη, *Τοπική Φωνή*, φ. 4601, Αύγουστος 1990, 8.

[28] ΑΝΩΝ., Μία αξιόλογη παράσταση, *Τοπική Φωνή*, φ. 4608, Αύγουστος 1990, 1.

[29] Πρόγραμμα Νικοπολείων (Π.Κ.Π.)· Αποφάσεις Λ.Σ. Πνευματικού Κέντρου (Π.Κ.Π.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

18./20.7. «Πέρσες», τραγωδία του Αισχύλου, από τη θεατρική ομάδα Άττις, Ωδείο Νικόπολης.
07.08. «Μέναιχμοι», κωμωδία του Πλαύτου, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.
16.08. «Βαβυλωνία» του Δ.Κ. Βυζάντιου, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Δημοτικό Κηποθέατρο.

1992[30]

18.07. «Όρνιθες», κωμωδία του Αριστοφάνη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Καλαμάτας, Δημοτικό Κηποθέατρο.
21.07. Κουκλοθέατρο από το Δημοτικό Κουκλοθίασο «Τιριτόμπα» Λάρισας, Δημοτικό Κηποθέατρο.

1993[31]

17.07. Κουκλοθέατρο από το Δημοτικό Κουκλοθίασο «Τιριτόμπα» Λάρισας, Δημοτικό Κηποθέατρο.
21.07. «Το στοιχειό του Πύργου», από το Ελληνικό Θέατρο Σκιών, Δημοτικό Κηποθέατρο.
24.07. «Φαύστα», του Μποστ, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.
10.08. «Μία απίθανη οικογένεια» του Διονύση Β. Δάφνη, από την Παιδαγωγική Σκηνή της Τζένης Φωτίου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
13.08. «Αντιγόνη» του Σοφοκλή, από το Θέατρο Θήβας, Ωδείο Νικόπολης.
23.08. «Τα όπλα της κυρά Καρράρ», του Μπέρτολτ Μπρεχτ, από τον Σύνδεσμο Συρρακιωτών Πρέβεζας, Ωδείο Νικόπολης.[32]

1994[33]

31.07. «Βάτραχοι», κωμωδία του Αριστοφάνη, από τον Οργανισμό Δωδεκανησιακού Θεάτρου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
01.08. «Αντιγόνη» του Ζαν Ανουίγ, από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Ωδείο Νικόπολης.[34]
03.08. «Εκκλησιάζουσες», κωμωδία του Αριστοφάνη, από τον θίασο Θεμέλιο, Ωδείο Νικόπολης.
10.08. «Πέρσες», τραγωδία του Αισχύλου, από τη Θεατρική Εταιρεία Αιχμή, Ωδείο Νικόπολης.[35]

---

[30] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1992 (Π.Κ.Π.).
[31] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1993 (Π.Κ.Π.).
[32] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Δημήτρη Γενιά).
[33] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1994 (Π.Κ.Π.).
[34] Πρόγραμμα παράστασης (Π.Κ.Π.).
[35] ΑΝΩΝ., Νικοπόλεια '94. Πέρσες, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 105, Αύγουστος 1994, 8.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

19.08. «Λοκαντιέρα» του Κάρλο Γκολντόνι, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Ωδείο Νικόπολης.[36]

1995

22.07. «Τρωάδες», τραγωδία του Ευριπίδη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Καλαμάτας, Ωδείο Νικόπολης.[37]

07.08. «Ειρήνη», κωμωδία του Αριστοφάνη, από το Ανοιχτό Θέατρο, Δημοτικό Κηποθέατρο.[38]

1996

22.07. «Υπηρέτης δύο Αφεντάδων», φάρσα του Κάρλο Γκολντόνι, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Κάστρο Παντοκράτορα.[39]

28.07. «Άλκηστη» του Ευριπίδη, από το Θέατρο Τέχνης «Κάρολος Κουν», Ωδείο Νικόπολης.[40]

1997[41]

13.07. «Ηλέκτρα» του Ευριπίδη, από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Ωδείο Νικόπολης.[42]

26.07. «Ο φίλος μας ο Λευτεράκης» του Αλέκου Σακελάριου, από την Εταιρεία Θεάτρου, Κάστρο Παντοκράτορα.[43]

01.08. «Δεσποινίς ετών τριάντα εννέα» των Αλέκου Σακελάριου – Χρήστου Γιαννακόπουλου, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Κάστρο Παντοκράτορα.[44]

06.08. «Όπως αγαπάτε» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Κάστρο Παντοκράτορα.[45]

---

[36] ΑΝΩΝ., Η διάσημη Λοκαντιέρα στη Νικόπολη, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 110, Αύγουστος 1994, 4.

[37] ΑΝΩΝ., Τρωάδες. Νικοπόλεια '95, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 335, Ιούλιος 1995, 8.

[38] ΑΝΩΝ., Νικοπόλεια '95. Ειρήνη του Αριστοφάνη, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 345, Αύγουστος 1995, 8.

[39] ΑΝΩΝ., Υπηρέτης δύο αφεντάδων. Νικοπόλεια '96, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 580, Ιούλιος 1996, 8.

[40] Σ.Γ., Το Θέατρο Τέχνης στους δρόμους της δημιουργίας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 586, Ιούλιος 1996, 1· Πρόγραμμα παράστασης του Θεάτρου Τέχνης (Θεατρικό Μουσείο, 1996/165/10928).

[41] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1997 (Π.Κ.Π.).

[42] Διαχειριστική Επιτροπή της Θεατρικής Σκηνής, Η Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας ανταποδίδει το θερμό χειροκρότημα, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 828, Ιούλιος 1997, 5.

[43] ΑΝΩΝ., Ο φίλος μας ο Λευτεράκης. Θεατρική παράσταση, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 823, Ιούλιος 1997, 8.

[44] ΑΝΩΝ., Δεσποινίς ετών τριάντα εννέα. Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 814, Ιούλιος 1997, 5.

[45] ΑΝΩΝ., Όπως αγαπάτε, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 832, Αύγουστος 1997, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

16.08. «Καραγκιόζης», από το Θέατρο Σκιών Μοσχάτου Θίασος Αθανασίου, Πλατεία Ανδρούτσου.
20.08. «Όρνιθες» του Αριστοφάνη, από το Θέατρο Τέχνης, Ωδείο Νικόπολης.[46]

1998[47]

20.07. «Ηλέκτρα» του Ευριπίδη, από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.[48]
27.07. «Το παιχνίδι της τρέλας και της φρονιμάδας» του Γιώργου Θεοτοκά, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Κάστρο Παντοκράτορα.[49]
30.07. «Αχαρνής» του Αριστοφάνη, από το Ανοιχτό Θέατρο, Ωδείο Νικόπολης.[50]
05.08. «Ορέστης» του Ευριπίδη, από το Θέατρο Τέχνης, Ωδείο Νικόπολης.
17.08. «Ο Χαρτοπαίκτης» του Μ. Χουρμούζη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ρούμελης, Κάστρο Παντοκράτορα.
19.08. «Ο δρόμος περνά από μέσα» του Ιάκωβου Καμπανέλλη, από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.
21.08. «Ιφιγένεια εν Ταύροις» του Ευριπίδη, από το Θέατρο Κνωσσός, Ωδείο Νικόπολης.[51]

1999[52]

19.07. «Το θεριό του Ταύρου», κωμωδία του Αζίζ Νεσίν, από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.[53]
21.07. «Ματωμένος Γάμος» του Φεντερίκο Γκαρσία Λόρκα, από το Θεατρικό Εργαστήρι Πρέβεζας, Ωδείο Νικόπολης.[54]
23.07. «Τα καινούργια ρούχα του Βασιλιά» του Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, παιδικό θέατρο από την Ομάδα Σύγχρονης Τέχνης του Γιάννη Καλατζόπουλου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
31.07. «Η Φόνισσα» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, από το Θέατρο Πολι-

---

[46] ΑΝΩΝ., Πρόγραμμα καλοκαιρινών εκδηλώσεων του Πνευματικού Κέντρου «Νικοπόλεια '97», *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 813, Ιούλιος 1997, 7.
[47] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1998 (Π.Κ.Π.).
[48] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Κώστα Καζούκα).
[49] ΑΝΩΝ., Το παιχνίδι της τρέλας και της φρονιμάδας. Από την κεντρική σκηνή του ΔΗΠΕΘΕ Ιωαννίνων, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1051, Ιούλιος 1998, 3.
[50] ΑΝΩΝ., Αχαρνής. Νικοπόλεια '98, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1068, Ιούλιος 1998, 8.
[51] ΑΝΩΝ., Ιφιγένεια εν Ταύροις. Νικοπόλεια '98, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1081, Αύγουστος 1998, 3.
[52] Πρόγραμμα Νικοπολείων 1999 (Π.Κ.Π.).
[53] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Κώστα Καζούκα).
[54] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Λίλης Σακκά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τεία, Κάστρο Παντοκράτορα.[55]

13.08. «Τρικυμία» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από την Ερασιτεχνική Ομάδα A.P.S. (Σέρμπον/Αγγλίας), Κάστρο Παντοκράτορα.[56]

21.08. «Δόξα και Λόξα» του Γιάννη Ξανθούλη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κέρκυρας, Κάστρο Παντοκράτορα.

28.08. «Ανδρομάχη» του Ευριπίδη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Βέροιας, Ωδείο Νικόπολης.

2000[57]

19.07. «Φωνάζει ο κλέφτης» του Δημήτρη Ψαθά, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Κάστρο Παντοκράτορα.[58]

29.07. «Το όνειρο του Σκιάχτρου» του Ευγένιου Τριβιζά, Δημοτικό Κηποθέατρο.[59]

11.08. «Βάτραχοι» του Αριστοφάνη, από τον Εταιρικό Θίασο «Ράμπα» του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών, Κάστρο Παντοκράτορα.

19.08. «Ο Οδυσσέας στον Άδη», από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.[60]

Φεστιβάλ Κουκλοθεάτρου (31.7.-3.8.),[61] Πλατεία Ανδρούτσου

31.07. «Μασαλά», μεγάλες γαντόκουκλες από τον Κων. Μάρα. «Νεράιδες, δράκοι, ξωτικά», μαριονέτες από τον Χρήστο Αυτσίδη. «Ο Καραγκιόζης και το πανηγύρι», θέατρο σκιών του Ευγένιου Σπαθάρη.

01.08. «Βάτραχοι, δράκοι και άλογα στο ξύλινο καρότσι τους παράσταση ετοιμάζουν», κουκλοθέατρο Χαρχούτ του Χρήστου Αυτσίδη. «Παιχνίδια με τα χέρια», κουκλοθέατρο από την ομάδα Γκρι Κουτί. «Καραγκιόζης», θέατρο σκιών του Τάσου Κόνστα.

02.08. «Μια φωλιά, μια φορά», παραμύθια με ζωντανή μουσική της Αναστασίου Νικολέττας. «Η Ζωζώ και ο Ιορδάνης», κουκλοθέατρο μαριονέτας των Νίκου Τόμπρου – Ελένης Παναγιώτου. «Ο θρίαμβος του Καραγκιόζη», θέατρο σκιών του Ηλία Καρελλιά.

03.08. «Το μυρμήγκι και η πεταλούδα», κουκλοθέατρο με ζωντανή μουσική.

---

[55] ΧΑΤΖΑΚΗΣ Σ., Η Φόνισσα. Σάββατο 31 Ιουλίου στο Κάστρο του Παντοκράτορα (Νικοπόλεια '99), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ.1318, Ιούλιος 1999, 5.

[56] ΑΝΩΝ., Νικοπόλεια '99, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1296, Ιούνιος 1999, 3.

[57] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2000 (Π.Κ.Π.).

[58] ΑΝΩΝ., Καλοκαίρι με «Κλέφτη» από το ΔΗΠΕΘΕ Ιωαννίνων, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1519, Μάιος 2000, 7.

[59] ΑΝΩΝ., Το όνειρο του Σκιάχτρου. Νικοπόλεια 2000, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1564, Ιούλιος 2000, 12.

[60] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Κώστα Καζούκα).

[61] Πρόγραμμα Φεστιβάλ (Π.Κ.Π.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Ο παραμυθάς με τις παντούφλες» της Δήμητρας Ζάντζας. «Φασουλής», από το κουκλοθέατρο «Αγιούσαγια» του Στάθη Μαρκόπουλου. «Το αγόρι με τα μαγικά δάχτυλα», κουκλοθέατρο των Νίκου Τόμπρου – Ελένης Παναγιώτου.

2001[62]

14.07. «Ανεβαίνοντας τη σκάλα», από τον θίασο «Μονοπάτι», Κάστρο Παντοκράτορα.
21.07. «Ηρακλής Μαινόμενος» του Ευριπίδη, από τον Θίασο Άττις, Κάστρο Παντοκράτορα.
25.07. «Νεφέλες», κωμωδία του Αριστοφάνη, με τον Θύμιο Καρακατσάνη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
01.08. «Τρωάδες» του Ευριπίδη, από το Θεατρικό Εργαστήρι Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.[63]
04.08. «Ο Μάγος του Οζ», παιδική θεατρική παράσταση από τον Πολιτιστικό Οργανισμό Καλαμαριάς, Δημοτικό Κηποθέατρο.
08.08. «Ο Οδυσσέας στον Άδη», από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.[64]

2002[65]

08.07. «Όρνιθες» του Αριστοφάνη, από τον Οργανισμό Ελληνικού Θεάτρου, Δημοτικό Κηποθέατρο.[66]
29.07. «Καληνύχτα Μαργαρίτα», από τη Θεατρική Σκηνή Πρέβεζας, Θερινός Κινηματογράφος.[67]
03.08. «Ματωμένος Γάμος» του Φεντερίκο Γκαρσία Λόρκα, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Δημοτικό Κηποθέατρο.[68]
17.08. «Ο έμπορος της Βενετίας» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κέρκυρας, Δημοτικό Κηποθέατρο.[69]

---

[62] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2001 (αρχείο Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας).
[63] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Λίλης Σακκά).
[64] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Κώστα Καζούκα).
[65] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2002 (Π.Κ.Π.).
[66] ΑΝΩΝ., Όρνιθες του Αριστοφάνη. Δευτέρα 8 Ιουλίου & ώρα 9.30 μ.μ. Δημοτικό Κηποθέατρο, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2035, Ιούλιος 2002, 7.
[67] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Κώστα Καζούκα).
[68] ΑΝΩΝ., Ματωμένος Γάμος από το ΔΗΠΕΘΕ Αγρινίου, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2057, Αύγουστος 2002, 12· ΑΝΩΝ., Ματωμένος Γάμος. Του Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2046, Ιούλιος 2002, 5.
[69] ΑΝΩΝ., Ο έμπορος της Βενετίας. Νικοπόλεια 2002, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2061, Αύγουστος 2002, 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2003[70]

12.07. «Ελίζα», από την Παιδική Σκηνή του Νέου Θεάτρου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
15.07. «Μήδεια» του Μποστ, από το θέατρο Στοά του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου Ρούμελης, Δημοτικό Κηποθέατρο.
27.07. «Θεσμοφοριάζουσες» του Αριστοφάνη, από το Θέατρο Διαδρομή, Δημοτικό Κηποθέατρο.[71]
04.08. «Οι Άθλιοι» του Βίκτωρος Ουγκό, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κέρκυρας, Δημοτικό Κηποθέατρο.[72]
06.08. «Σελεστίνα» του Φερνάντο ντε Ρόχας, από το Θεατρικό Εργαστήρι Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.[73]
18.08. «Ο Κουρέας της Σεβίλλης» του Μπωμαρσαί, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Δημοτικό Κηποθέατρο.

2004[74]

27.06. «Πλούτος» του Αριστοφάνη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
29.06. «Ο κήπος με τις 11 γάτες», από το Θέατρο Αποθήκη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
09.07. «Το Αμάρτημα της Μητρός» του Γεωργίου Βιζυηνού, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Κάστρο Αγίου Γεωργίου.
14.07. «Ερωφίλη» του Γεώργιου Χορτάτση, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Δημοτικό Κηποθέατρο.[75]
20.07. «Τρωάδες» του Ευριπίδη, από το Θέατρο Διαδρομή, Δημοτικό Κηποθέατρο.[76]
21.07. «Ο Ελαφοβασιλιάς» της Ξένιας Καλογεροπούλου και του Θωμά Μοσχόπουλου, από τη Μικρή Πόρτα, Δημοτικό Κηποθέατρο.[77]
04.08. «Νύχτες κωμωδίας», standup comedy, Δημοτικό Κηποθέατρο.
11.08. Θέατρο Μαριονέτας, από το Εργαστήρι Κατασκευής και Θεάτρου Μαριονέτας.

---

[70] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2003 (Π.Κ.Π.).
[71] ΑΝΩΝ., Θεσμοφοριάζουσες. Του Αριστοφάνη (Νικοπόλεια 2003), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2293, Ιούλιος 2003, 7.
[72] ΑΝΩΝ., Οι Άθλιοι. Λευτέρα 4 Αυγούστου στο Δημοτικό Κηποθέατρο (Νικοπόλεια 2003), *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2298, Αύγουστους 2003, 7.
[73] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Λίλης Σακκά).
[74] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2004 (αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολης, στο εξής: ΙΑΝ).
[75] ΜΠΑΚΟΛΑΣ Γ., Νικοπόλεια 2004. Ερωφίλη, *Τοπική Φωνή*, φ. 7972, Ιούλιος 2004, 8.
[76] ΑΝΩΝ., Νικοπόλεια 2004. Τρωάδες. Του Ευριπίδη, *Τοπική Φωνή*, φ. 7977, Ιούλιος 2004, 13.
[77] ΑΝΩΝ., Με το έργο ο Ελαφοβασιλιάς. Η Μικρή Πόρτα και η Ξένια Καλογεροπούλου σε όλη την Ελλάδα. Μία παράσταση για μικρούς αλλά ... και για μεγάλους, *Τοπική Φωνή*, φ. 7976, Ιούλιος 2004, 14.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

2005[78]

11.07. «Ο βιολιστής της στέγης» των Joseph Stein & Jerry Bock, από την Εταιρεία Θεάτρου Εύμολπις του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου Βόλου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
17.07. «Πινόκιο», παιδική θεατρική παράσταση της Κάρμεν Ρουγγέρη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
24.07. «Δωδέκατη Νύχτα» του Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ρούμελης, Δημοτικό Κηποθέατρο.
27.07. «Ορέστης» του Ευριπίδη, από το Θέατρο Διαδρομή, Ωδείο Νικόπολης.
01.08. «Δον Ζουάν» του Μολιέρου, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Πάτρας, Δημοτικό Κηποθέατρο.
16.08. «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται» του Νίκου Καζαντζάκη, από τον Οργανισμό Ελληνικού Θεάτρου, Δημοτικό Κηποθέατρο.

2006[79]

13.07. «Η Στρίγκλα που έγινε αρνάκι» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, Δημοτικό Κηποθέατρο.
15.07. «Οθέλλος» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από το Θέατρο του Νέου Κόσμου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
19.07. «Μαρία Πενταγιώτισσα» του Μποστ, από το Θέατρο Διαδρομή, Δημοτικό Κηποθέατρο.
26.07. «Μία νύχτα με τον Σαίξπηρ», από το Θέατρο Προσκήνιο, Δημοτικό Κηποθέατρο.
31.07. «Βάτραχοι» του Αριστοφάνη, από την Αττική Σκηνή, Δημοτικό Κηποθέατρο.
09.08. «Ο έρωτας του Λον Περλιμπίν και της Μελίσα» του Φεντερίκο Γκαρσία Λόρκα, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
11.08. «Όρνιθες» του Αριστοφάνη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Πάτρας, Ωδείο Νικόπολης.
28.08. «Μήδεια» του Ευριπίδη, από το Θέατρο Βαφείο, Δημοτικό Κηποθέατρο.

2007[80]

03.07. «Πλούτος» του Αριστοφάνη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
09.07. «Οι τρεις σωματοφύλακες και τα διαμάντια της Βασίλισσας» της

[78] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2005 (Π.Κ.Π.).
[79] ΑΝΩΝ., Πρόγραμμα πολιτιστικών εκδηλώσεων δήμου Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2987-2988, Ιούνιος 2006, 7· Πρόγραμμα Νικοπολείων 2006 (ΙΑΝ).
[80] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2007 (Π.Κ.Π.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κάρμεν Ρουγγέρη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
12.07. «Μάκβεθ» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, Δημοτικό Κηποθέατρο.
20.07. «Μπαμπά μην ξαναπεθάνεις Παρασκευή» των Αλέξανδρου Ρήγα και Δημήτρη Αποστόλου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
23.07. «Οι Θεσμοφοριάζουσες» του Αριστοφάνη, από το Θέατρο Διαδρομή του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου Κοζάνης, Δημοτικό Κηποθέατρο.[81]
30.07. «Η ιστορία του Κοντορεβυθούλη», από τον θίασο «Θέατρο του Παιδιού» του Θεάτρου Αποθήκη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
02.08. «Ιφιγένεια εν Αυλίδι» του Ευριπίδη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Λάρισας, Ωδείο Νικόπολης.[82]
17.08. «Αντάμα Πανταχού, της μουσικής τα νήματα», μουσική παράσταση με μαριονέτες και παντομίμα, Δημοτικό Κηποθέατρο.
24.08. «Ιππείς» του Αριστοφάνη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ρούμελης, Δημοτικό Κηποθέατρο.[83]
01.09. «Σκουπίδια» του Γιάννη Ξανθούλη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Βέροιας, Δημοτικό Κηποθέατρο.

2008[84]

1.-2.7. «La passion delle Troiane» («Το πάθος των Τρωάδων»), από τον θίασο Koreja, Αρχαίο Στάδιο Νικόπολης.[85]
07.07. «Το φιόρο του Λεβάντε» του Γρηγόρη Ξενόπουλου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
18.07. «Blood Brothers» του Willy Russel, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Βόλου και την Ομάδα Θέσπις, Δημοτικό Κηποθέατρο.[86]
20.07. «Την αγαπήσαμε και μεις», από το Θεατρικό Εργαστήρι Πρέβεζας, Αρχαίο Στάδιο Νικόπολης.[87]
23.07. «Η Σταχτοπούτα και η ιστορία της», παιδικό θέατρο από το Θέατρο Αποθήκη, Δημοτικό Κηποθέατρο.
26.07. «Του Κουτρούλη ο γάμος» του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, από τη

---

[81] ΑΝΩΝ., Οι Θεσμοφοριάζουσες στην Πρέβεζα. Δευτέρα 23 Ιουλίου στις 9:00 το βράδυ στο Δημοτικό Κηποθέατρο, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 565, Ιούλιος 2007, 7.
[82] ΑΝΩΝ., Ιφιγένεια εν Αυλίδι του Ευριπίδη. Στις 2 Αυγούστου στο Αρχαίο Ωδείο Νικόπολης από το Θεσσαλικό Θέατρο, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 568, Ιούλιος 2007, 7.
[83] ΑΝΩΝ., Ιππής του Αριστοφάνη. Παρασκευή 24 Αυγούστου στο Δημοτικό Κηποθέατρο, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 582, Αύγουστος 2007, 7.
[84] Πρόγραμμα Νικοπολείων 2008 (Π.Κ.Π.).
[85] Πρόγραμμα παράστασης (ΙΑΝ).
[86] ΑΝΩΝ., Έρχονται οι δεσμοί αίματος. Την Παρασκευή στο Δημοτικό Κηποθέατρο, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 801, Ιούλιος 2008, 7.
[87] Πρόγραμμα παράστασης (προσωπικό αρχείο Λίλης Σακκά).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεατρική Διαδρομή σε συνεργασία με το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Καβάλας, Δημοτικό Κηποθέατρο.[88]

02.08. «Δωδέκατη Νύχτα» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από την Εταιρεία Τέχνης «5η Εποχή» σε συνεργασία με το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Βέροιας, Δημοτικό Κηποθέατρο.[89]

07.08. «Ελένη» του Ευριπίδη, από τον θίασο του Θοδωρή Αθερίδη, Δημοτικό Κηποθέατρο.

22.08. «Ρομπέν των δασών», παιδική θεατρική παράσταση της Κάρμεν Ρουγγέρη, Δημοτικό Κηποθέατρο.[90]

Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Ερασιτεχνικής Δημιουργίας

Οι παραστάσεις έγιναν στην Πρέβεζα στο πλαίσιο του Πανηπειρωτικού Φεστιβάλ Πολιτιστικών Φορέων με πρωτοβουλία του Πνευματικού Κέντρου Πρέβεζας και της Πανελληνίας Πολιτιστικής Κίνησης.

1984, Α΄ Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Ερασιτεχνικής Δημιουργίας[91]

01.07. «Ο Φωτεινός» του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, από τον Εκπολιτιστικό Σύλλογο Σφακιωτών Λευκάδας.

03.07. «Το γαϊτανάκι» της Ζωρζ Σαρρή, από τον Μορφωτικό Σύλλογο Νέων Πέτα Άρτας.

04.07. «Εταιρεία Θαυμάτων» του Δημήτρη Ψαθά, από τον Σύλλογο Μακρυγιάννης Άρτας.

05.07. «Οι κληρονόμοι της θείας», από το Θεατρικό Εργαστήρι Ηπείρου Ιωαννίνων.

08.07. «Οι γραμματιζούμενοι» του Βασίλη Ρώτα, από τον Σύλλογο Απανταχού Αμπελοχωριτών Ιωαννίνων.

10.07. «Οι ήρωες» του Βασίλη Ρώτα, από τον Μορφωτικό Σύλλογο Κρανιάς Πρέβεζας.

---

[88] ΑΝΩΝ., Του Κουτρούλη ο γάμος. Σάββατο 26 Ιουλίου στο Κηποθέατρο, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 807, Ιούλιος 2008, 7.

[89] ΑΝΩΝ., Twelfth night (Δωδέκατη Νύχτα). Σάββατο 2 Αυγούστου Δημοτικό Κηποθέατρο, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 812, Ιούλιος 2008, 7.

[90] ΑΝΩΝ., Ρομπέν των δασών. Σήμερα στο Δημοτικό Κηποθέατρο Πρέβεζας, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 825, Αύγουστος 2008, 7.

[91] ΑΝΩΝ., Δραστηριότητες του Πνευματικού Κέντρου Δήμου Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 2, 1984, 71-72· ΑΝΩΝ., Α΄ Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Ερασιτεχνικής Δημιουργίας. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Πρέβεζας – Πανελλήνια Πολιτιστική Κίνηση, 30 Ιούνη - 11 Ιούλη «Ειρήνη, δημιουργία, μόρφωση, δουλειά, ψυχαγωγία», *Τοπική Φωνή*, φ. 3105, Ιούνιος 1984, 3-4· Πρόγραμμα εκδηλώσεων καλοκαιριού 1984 (προσωπικό αρχείο Σύλβιας Τσόκα).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

1985, Β΄ Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Ερασιτεχνικής Δημιουργίας[92]
Δεν βρέθηκαν τα στοιχεία των παραστάσεων.

1986, Γ΄ Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Ερασιτεχνικής Δημιουργίας[93]
15.07. «Η γυνή να φοβείται τον άνδρα» του Δημήτρη Ψαθά, από το θεατρικό τμήμα του Συλλόγου Μακρυγιάννης Άρτας.
17.07. «Τα τέσσερα πόδια του τραπεζιού» του Ιάκωβου Καμπανέλλη, από το θεατρικό τμήμα του Μορφωτικού Συλλόγου Νέων Πέτα Άρτας.
19.07. «Το μυστικό της Κοντέσας Βαλέραινας» του Γρηγόρη Ξενόπουλου, από το θεατρικό τμήμα του Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Σκουφάς Άρτας.[94]

1987, Δ΄ Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Ερασιτεχνικής Δημιουργίας[95]
16.07. «Φωνάζει ο κλέφτης» του Δημήτρη Σπαθά, από τον Μορφωτικό Σύλλογο Νέων Πέτα Άρτας.

Βαλκανικό Φεστιβάλ Νεολαίας

Το Βαλκανικό Φεστιβάλ Νεολαίας ξεκίνησε και τελείωσε σχεδόν ταυτόχρονα με το Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ, με πρόθεση να φέρει κοντά την ηπειρωτική πολιτιστική κουλτούρα με αυτήν των βαλκανικών χωρών. Κυρίως αφορούσε σε χορευτικές και μουσικές διοργανώσεις αλλά στο πλαίσιο αυτών δόθηκαν και θεατρικές παραστάσεις. Οι εκδηλώσεις γίνονταν στην Πλατεία Ανδρούτσου.

1984, Α΄ Βαλκανικό Φεστιβάλ[96]
16.07. «Φασουλήδες του Κατσιπόρα» του Φεντερίκο Γκαρσία Λόρκα, από τη θεατρική ομάδα του 3ου Γυμνασίου Πρέβεζας.
18.07. «Το στοιχειωμένο δενδρί», από τον καραγκιοζοπαίχτη Μιχάλη Χατζάκη.
19.07. «Μαγεμένο χωριό», από τον θίασο της Τζένης Φωτίου.

---

[92] ΑΝΩΝ., Πολιτιστικές εκδηλώσεις '85, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 6, 1985, 68.
[93] ΑΝΩΝ., Πρόγραμμα Γ΄ Πανηπειρωτικού Φεστιβάλ Πολιτιστικών Φορέων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 10-11, 1986, 11.
[94] ΑΝΩΝ., Γ΄ Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Πολιτιστικών Φορέων, *Τοπική Φωνή*, φ. 3610, Ιούλιος 1986, 1.
[95] ΑΝΩΝ., 4ο Πανηπειρωτικό Φεστιβάλ Πολιτιστικών Φορέων 1987. 13-19 Ιούλη, από το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου, *Τοπική Φωνή*, φ. 3854, Ιούλιος 1987, 4.
[96] Πρόγραμμα καλοκαιρινών παραστάσεων (προσωπικό αρχείο Σύλβιας Τσόκα)· ΑΝΩΝ., Συνεχίζονται οι εκδηλώσεις του Βαλκανικού Φεστιβάλ στην Πρέβεζα, *Τοπική Φωνή*, φ. 3118, Ιούλιος 1984, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1985, Β΄ Βαλκανικό Φεστιβάλ
Δεν βρέθηκαν τα στοιχεία των παραστάσεων.

1986, Γ΄΄ Βαλκανικό Φεστιβάλ[97]
28.07. «Ο Καραγκιόζης και το στοιχειό του Δάσους», ένα παραμυθόδραμα από τον καραγκιοζοπαίχτη Μιχάλη Χατζάκη.

1987, Δ΄ Βαλκανικό Φεστιβάλ[98]
27.07. «Αίτηση σε γάμο» του Αντόν Τσέχωφ, από το Θεατρικό Εργαστήρι Ηπείρου, Δημοτικό Κηποθέατρο.
28.07. Θέατρο σκιών από τον καραγκιοζοπαίχτη Μιχάλη Χατζάκη.

Επαγγελματικό θέατρο

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις παραστάσεις από επαγγελματίες θιάσους που περιόδευσαν στην Πρέβεζα τα χρόνια που εξετάζουμε και δεν αποτελούσαν μέρος του προγράμματος κάποιου φεστιβάλ, κυρίως στις καλοκαιρινές παραστάσεις που διοργανώθηκαν από την Περιηγητική Λέσχη στο αρχαίο Ωδείο της Νικόπολης.

1955
Μάιος «Δεσποινίς ετών 39», κωμωδία των Σακελάριου & Γιαννακόπουλου, από τον θίασο της Μαίρης Μύρα, Θέατρο Γκλόρια.[99]
22.06. «Ομόνοια Πλας», από τον μουσικό θίασο της Τούλας Δράκου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.[100]

1957[101]
20.03. «Φτωχό σαν σπουργιτάκι», κωμωδία του Τανισλάς Φοντώρ, και το «Βαθειές είναι οι ρίζες», κοινωνικό έργο των Ντυσώ και Γκάου, από τον θίασο της Βίλμας Κύρου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.

---

[97] Λ.Σ. Πνευματικού Κέντρου, Πρόγραμμα Γ΄΄ Βαλκανικού Φεστιβάλ Νεολαίας, *Τοπική Φωνή*, φ. 3613, Ιούλιος 1986, 1.
[98] Λ.Σ. Πνευματικού Κέντρου, 4ο Βαλκανικό Φεστιβάλ Νεολαίας, 27 Ιούλη - 2 Αυγούστου, *Τοπική Φωνή*, φ. 3857, Ιούλιος 1987, 7.
[99] ΑΝΩΝ., Το Θέατρον, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 13, Μάιος 1955, 2.
[100] ΑΝΩΝ., Ο θίασος Δράκου, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 20, Ιούνιος 1955, 2.
[101] ΘΕΑΤΗΣ, Ο θίασος της Βίλμας Κύρου, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 108, Μάρτιος 1957, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1958[102]

– Αναφορά σε επικείμενη παράσταση του καλοκαιριού, από τον θίασο «Αρχαίας Τραγωδίας» του Κωστή Λειβαδέα, Ωδείο Νικόπολης.

17.11. «Ζητείται ψεύτης», κωμωδία του Δημήτρη Ψαθά, από τον θίασο Α. Αϊβότογλου & Ι. Φύρου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.[103]

1959[104]

26.06./27.06. Αναφορά σε δύο παραστάσεις χωρίς τον τίτλο από τον θίασο του Μίμη Φωτόπουλου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.

1960

Νοεμβ. Την πρώτη βδομάδα του Νοεμβρίου ο θίασος των Β. Αυλωνίτη, Γ. Βασιλειάδου και Νίκου Ρίζου έδωσε τρεις παραστάσεις, Κινηματοθέατρο Ακταίον.[105]

12.12. Έναρξη παραστάσεων του θιάσου κωμωδίας του Δ. Παπαγιαννόπουλου, Κινηματοθέατρο Ακταίον. Οι παραστάσεις ξεκίνησαν με την κωμωδία του Γ. Κατσάμπη «Ο ξάδελφος μας ο Μανώλης».

13.12. «Ο τελευταίος τίμιος», κωμωδία των Ν. Τσιφόρου & Π. Βασιλειάδη.

14.12. «Ξυλιές στα μαλακά» του Ζ.Ν. Λετρά.[106]

1961[107]

22.07./23.07. «Φοίνισσες», τραγωδία του Ευριπίδη, από τον ημικρατικό Οργανισμό «Θυμελικός Θίασος» του Λίνου Καρζή, Ωδείο Νικόπολης.

1962[108]

14.07./15.07. «Οιδίπους Τύραννος», τραγωδία του Σοφοκλή, από τον θίασο του Κωστή Λειβαδέα, Ωδείο Νικόπολης.

---

[102] ΑΝΩΝ., Λακωνικά. Περί Φεστιβάλ, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 159, Μάρτιος 1958, 1.

[103] ΑΝΩΝ., Θίασος, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 196, Νοέμβρης 1958, 2.

[104] ΑΝΩΝ., Θεάματα, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 226, Ιούνιος 1959, 4.

[105] ΑΝΩΝ., Θεατρικά, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 289, Νοέμβριος 1960, 2.

[106] ΑΝΩΝ., Θεατρικά, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 292, Δεκέμβριος 1960, 2.

[107] Ω, Ο Θυμελικός Θίασος στη Νικόπολη, οι Φοίνισσες του Ευριπίδη. Επίκαιρα Θέματα, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 321, Ιούλιος 1961, 1· ΑΝΩΝ., Κηρύγματα. Ευγενής προσπάθεια, *Εθνικός Κήρυξ Πρεβέζης*, φ. 172, Ιούλιος 1961, 1.

[108] ΑΝΩΝ., Επιτυχής η εμφάνισης του Θιάσου Κ. Λειβαδέα με τον Οιδίποδα Τύραννο στη Νικόπολη, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 360, Ιούλιος 1962, 1· ΑΝΩΝ., Με τον Πυρσό. Το φεστιβάλ Νικοπόλεως, *Φως της Πρέβεζας*, φ. 28, Ιούλιος 1962, 1· Πρόγραμμα παράστασης (Θεατρικό Μουσείο, 247Β/115)· Πρόγραμμα θιάσου (Θεατρικό Μουσείο, 224/2/12172).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

1963[109]

20.07./ «Βάκχαι» του Ευριπίδη, από τον ημικρατικό Οργανισμό «Θυμελικός
21.07. Θίασος» του Λίνου Καρζή, Ωδείο Νικόπολης.

1964[110]

– Αναφορά σε καλοκαιρινή θεατρική παράσταση, Ωδείο Νικόπολης.

1965[111]

22.02. «Οι ναυαγοσώστες» του Στέφανου Φωτιάδη, από τον Θίασο Κωμωδίας του Γιάννη Μαλλούχου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.

23.02. «Οι μετρέσες του Μπαμπά», γαλλική κωμωδία του Ζακ Ντεβάλ, από τον Θίασο Κωμωδίας του Γιάννη Μαλλούχου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.

24.02. «Δακτυλογράφος ζητεί θέσιν», κωμωδία του Μωραϊτίνη, από τον Θίασο Κωμωδίας του Γιάννη Μαλλούχου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.

25.02. «Παντρεύω τη μαμά μου», από τον Θίασο Κωμωδίας του Γιάννη Μαλλούχου, Κινηματοθέατρο Ακταίον.

26.07. «Το τρελό φεγγάρι» του Νότη Περγιάλη, από το «Άρμα Θεάτρου», Κινηματοθέατρο Ακταίον.[112]

21.08./ «Αντιγόνη», τραγωδία του Σοφοκλή, από την Ελληνική Σκηνή της
22.08. Άννας Συνοδινού, Ωδείο Νικόπολης.[113]

1966

– Αναφορά σε καλοκαιρινή παράσταση του έργου «Ο εραστής της Λαίδης Τσάτερλυ», από τη Νέα Σκηνή του Κωστή Λειβαδέα. Δεν επιβεβαιώνεται πως έγινε.[114]

17.07. «Ερωφίλη» του Γεώργιου Χορτάτση, μεσαιωνική ερωτική τραγωδία,

---

[109] ΚΑΤΣΑΟΥΝΗΣ Μ., Ευριπίδου Βάκχαι. Ενημερωτικό σημείωμα, *Φως της Πρέβεζας*, φ. 78, Ιούλιος 1963, 3· ΑΝΩΝ., Αι παραστάσεις του αρχαίου δράματος, εις το Ωδείον Νικοπόλεως, *Φωνή της Πρέβεζας*, φ. 41, Αύγουστος 1963, 4.

[110] ΑΝΩΝ., Οι φοιτηταί, η Περιηγητική και η εφημερίς των Ιωαννίνων, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 436, Αύγουστος 1964, 1.

[111] ΑΝΩΝ., Την Δευτέρα η πρεμιέρα του θιάσου κωμωδίας Γιάννη Μαλλούχου, *Τοπική*, φ. 269, Φεβρουάριος 1965, 2.

[112] ΑΝΩΝ., Άρμα Θεάτρου, *Τοπική*, φ. 395, Ιούλιος 1965, 1· ΑΝΩΝ., Άρμα Θεάτρου, κινηματοθέατρο Ακταίον Πρεβέζης, *Τοπική*, φ. 398, Ιούλιος 1965, 1.

[113] ΔΗΜΑΣ Σπ., Αρχαίον Ωδείον Νικοπόλεως. Ελληνική Σκηνή Άννας Συνοδινού, *Αγών Πρεβέζης*, φ. 474, Αύγουστος 1965, 1· ΔΗΜΑΣ Σπ., Η Αντιγόνη στο Ωδείο Νικοπόλεως. Καλλιτεχνικά θέματα, *Τοπική*, φ. 425, Αύγουστος 1965, 1· ΔΗΜΑΣ Σπ., Η Αντιγόνη στο Ωδείο Νικοπόλεως. Ο θίασος της κα. Συνοδινού απέδωσε θαυμάσια το αρχαίον δράμα του Σοφοκλέους, *Τοπική*, φ. 427, Αύγουστος 1965, 1.

[114] ΑΝΩΝ., Θεατρικά, *Τοπική*, φ. 686, Ιούλιος 1966, 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

από τον Εταιρικό Θίασο «Άρμα Θέσπιδος», Ωδείο Νικόπολης.[115]

3./4.9. «Ελένη» του Ευριπίδη, από τον θίασο Ελληνική Σκηνή της Άννας Συνοδινού, Ωδείο Νικόπολης.[116]

1967

17.01. «Ο εραστής της Λαίδης Τσάτερλυ» του Ν.Χ. Λόρενς, από τον θίασο Νέα Σκηνή του Κωστή Λειβαδέα, Κινηματοθέατρο Ακταίον.[117]

– Πολιτιστικές εκδηλώσεις του Ε.Ο.Τ. για το καλοκαίρι σε συνεργασία με την Περιηγητική Λέσχη Πρέβεζας.

18.07. «Παπαφλέσσας» του Σπύρου Μελά, από τον θίασο του Νίκου Χατζίσκου και Τιτίνας Νικηφοράκη, σε λυόμενο θέατρο στο Εθνικό Στάδιο Πρέβεζας.[118]

10.08. «Απόψε αυτοσχεδιάζουμε» του Λουίτζι Πιραντέλο, από τον θίασο του Δημήτρη Μυράτ, σε λυόμενο θέατρο στο Εθνικό Στάδιο Πρέβεζας.[119]

17.08. «Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας» του Δημήτρη Κορομηλά, από τον θίασο της Νέας Σκηνής του Κωστή Λειβαδέα.[120]

Σεπτ. Αναφέρεται μία προγραμματισμένη παράσταση από την Περιηγητική Λέσχη Πρέβεζας, με τον θίασο της Ελληνικής Σκηνής της Άννας Συνοδινού και τον Θάνο Κωτσόπουλο.

1968

07.05. «Καημένε μου Μάρικ», ερωτική ιστορία του Αλεξέι Αρμπούζωφ, από τον θίασο του Γιάννη Φέρτη και της Ξένιας Καλογεροπούλου.[121]

20.07./ 21.07. Δύο θεατρικές παραστάσεις με την τραγωδία του Ευριπίδη «Ίων», από τον ημικρατικό Οργανισμό «Θυμελικός Θίασος» του Λίνου Καρζή, Ωδείο Νικόπολης.[122]

---

[115] ΑΝΩΝ., Το άρμα Θεάτρου, *Τοπική*, φ. 687, Ιούλιος 1966, 2.

[116] ΓΙΑΚΟΥΜΑΤΟΣ Π., Πέντε χιλιάδες και πλέον θεαταί παρηκολούθησαν τραγωδία «Ελένη». Οι ηθοποιοί απέδωσαν άριστα τους ρόλους τους, *Τοπική*, φ. 742, Σεπτέμβρης 1966, 1.

[117] ΑΝΩΝ., Ο θίασος Κωστή Λειβαδέα, *Τοπική*, φ. 846, Ιανουάριος 1967, 2.

[118] ΑΝΩΝ., 9 καλλιτεχνικαί εκδηλώσεις εις Πρέβεζαν. Υπό του Ε.Ο.Τ, ο κατάλογος αυτών, *Τοπική*, φ. 992, Ιούλιος 1967, 1· ΑΝΩΝ., Αθηναϊκός θίασος θα παρουσιάσει εις Πρέβεζαν το έργο Παπαφλέσσας, *Τοπική*, φ. 998, Ιούλιος 1967, 1.

[119] ΑΝΩΝ., 9 καλλιτεχνικαί εκδηλώσεις εις Πρέβεζαν. Υπό του Ε.Ο.Τ, ο κατάλογος αυτών. *Τοπική*, φ. 992, Ιούλιος 1967, 1· ΑΝΩΝ., Απόψε αυτοσχεδιάζουμε. Θεατρική κριτική, παίχτηκε από τον θίασο Μυράτ στην Πρέβεζα, του Λουίτζι Πιραντέλο, *Τοπική*, φ. 1028, Αύγουστος 1967, 1.

[120] ΑΝΩΝ., 9 καλλιτεχνικαί εκδηλώσεις εις Πρέβεζαν. Υπό του Ε.Ο.Τ, ο κατάλογος αυτών. *Τοπική*, φ. 992, Ιούλιος 1967, 1.

[121] ΑΝΩΝ., Θεατρικά, *Τοπική*, φ. 1246, Μάιος 1968, 2.

[122] ΒΕΣΚΑ Αιμ., Ο Θυμελικός θίασος στην Νικόπολη. Ίων Ευριπίδου Τραγωδία. Εφημερίδα *Τοπική*, φ. 1306, Ιούλιος 1968, 1· Πρόγραμμα παράστασης (Θεατρικού Μουσείου, 149/1/10305).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1969[123]

9./10.8. «Φιλοκτήτης» του Σοφοκλή, από τη Νέα Σκηνή του Ομίλου Τραγωδίας του Κωστή Λειβαδέα, Ωδείο Νικόπολης.

1970[124]

1./2.8. «Ιφιγένεια εν Αυλίδι» του Ευριπίδη, από τον Όμιλο Αρχαίας Τραγωδίας Αθηνών της Μαλαίνης Ανουσάκη, Ωδείο Νικόπολης.

1971

1./2.4. «Ιερός λόχος» του Γιώργου Κιτσόπουλου, από την Κεντρική Σκηνή του Εθνικού Θεάτρου, Κινηματοθέατρο Όαση.[125]

28.08. «Δωδέκατη Νύχτα» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από τον θίασο «Άρμα Θέσπιδος» του Εθνικού Θεάτρου, Παραλία Πρέβεζας.[126]

29.08. «Το φιντανάκι» του Παντελή Χορν, από τον θίασο του Εθνικού Θεάτρου «Άρμα Θέσπιδος», Παραλία Πρέβεζας.[127]

1972

19.08. «Ο κατά φαντασίαν ασθενής» του Μολιέρου, παραγωγή της Κεντρικής Σκηνής του Εθνικού Θεάτρου, Παραλία Πρέβεζας.[128]

20.08. «Τοπικός Παράγων» του Παναγιώτη Γ. Καγιά, από τον θίασο «Άρμα Θέσπιδος» του Εθνικού Θεάτρου, Παραλία Πρέβεζας.[129]

1973

18.08. «Αλκιβιάδης» του Νίκου Τουτουντζάκη, από τον θίασο «Άρμα Θέσπιδος» του Εθνικού Θεάτρου, Παραλία Πρέβεζας.[130]

19.08. «Ο αλχημιστής» του Μπεν Τζόνσον, από την Κεντρική Σκηνή του Εθνικού Θεάτρου, Παραλία Πρέβεζας.[131]

1977

29.3./ «Ρωμαίος και Ιουλιέτα» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, από τον θίασο «Άρμα

---

[123] Πρόγραμμα παράστασης (Θεατρικό Μουσείο, 224/2/12173).

[124] ΑΝΩΝ., Ιφιγένεια εν Αυλίδι. Εις το αρχαίον Ωδείον Νικοπόλεως Πρεβέζης 1η και 2αν Αυγούστου, *Τοπική*, φ. 1898, Ιούλιος 1970, 1· Β., Από τις παραστάσεις εις το αρχαίον θέατρον. Εις Πρέβεζαν, *Τοπική*, φ. 1927, Αύγουστος 1970.

[125] Αρχείο Εθνικού Θεάτρου (http://www.nt-archive.gr/playDetails.aspx?playID=197).

[126] Αρχείο Εθνικού Θεάτρου (http://www.nt-archive.gr/playDetails.aspx?playID=850).

[127] Αρχείο Εθνικού Θεάτρου (http://www.nt-archive.gr/playDetails.aspx?playID=860).

[128] Αρχείο Εθνικού Θεάτρου (http://www.nt-archive.gr/playDetails.aspx?playID=677).

[129] Αρχείο Εθνικού Θεάτρου (http://www.nt-archive.gr/playDetails.aspx?playID=350).

[130] Αρχείο Εθνικού Θεάτρου (http://www.nt-archive.gr/playDetails.aspx?playID=11).

[131] Αρχείο Εθνικού Θεάτρου (http://www.nt-archive.gr/playDetails.aspx?playID=11).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

30.03. Θέσπιδος» του Εθνικού Θεάτρου.[132]
14.04. «Το γαϊτανάκι» της Ζωρζ Σαρρή, από τον θίασο «Άρμα Θέσπιδος» του Εθνικού Θεάτρου.[133]
17.04. «Ποπολάρο» του Γρηγόρη Ξενόπουλου, Κινηματοθέατρο Όαση.[134]

1979[135]
01.04. «Ο Γυρολόγος» του Νίκου Ζακόπουλου, από τον Οργανισμό Ηπειρωτικού Θεάτρου.

1982
23.02. «Ο Καραγκιόζης», από το Θέατρο του Λαού του Θ.Ν. Συνοδινού, Κινηματογράφος Όαση.[136]
06.04. «Το θεριό του ταύρου» του Αζίζ Νεσίν, από το ημικρατικό Θέατρο Ηπείρου, Κινηματογράφος Όαση.[137]

1984
2.-3.5. «Ο εχθρός του λαού» του Ερρίκου Ίψεν, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων.[138]
19.05. «Οι διαλεχτοί των συμφορών» του Τζων Μίλινγκτον Σινγκ, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου, Κινηματοθέατρο Όαση.[139]
28.07. «Η αυλή των θαυμάτων» του Ιάκωβου Καμπανέλλη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων.[140]

---

[132] ΑΝΩΝ., Το Άρμα Θέσπιδος στην Πρέβεζα, *Τοπική Φωνή*, φ. 810, Απρίλιος 1977, 1.
[133] Βιβλιοθήκη Εθνικού Θεάτρου (φάκελος «Άρμα Θέσπιδος»).
[134] ΑΝΩΝ., Και άλλες εκδηλώσεις από το Άρμα Θέσπιδος, *Τοπική Φωνή*, φ. 820, Απρίλιος 1977, 1.
[135] ΑΝΩΝ., Το Ηπειρωτικό Θέατρο Ιωαννίνων, *Πανηπειρωτική*, φ. 17, Μάιος 1979, 15.
[136] ΖΕΡΒΑΣ Κ., Το θέατρο του λαού παρουσίασε τον Καραγκιόζη. Πρωτοβουλία της Κ.Λ. Πρεβέζης, *Τοπική Φωνή*, φ. 2384, Φεβρουάριος 1982, 1.
[137] ΑΝΩΝ., Παραστάσεις του ΟΗΘ, *Τοπική φωνή*, φ. 2378, Φεβρουάριος 1982, 3· ΑΝΩΝ., Με πρωτοβουλία της κινηματογραφικής Λέσχης το θεριό του ταύρου. Την Τρίτη, *Τοπική Φωνή*, φ. 2414, Απρίλιος 1982, 1.
[138] ΑΝΩΝ., Αναβάλλεται η θεατρική παράσταση, *Τοπική Φωνή*, φ. 3054, Απρίλιος 1984, 2· ΑΝΩΝ., Δραστηριότητες του Πνευματικού Κέντρου Δήμου Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 2, 1984, 71-72.
[139] ΑΝΩΝ., Παράσταση από το θέατρο Αγρινίου, *Τοπική Φωνή*, φ. 3077, Ιούνιος 1984, 4· ΑΝΩΝ., Δραστηριότητες του Πνευματικού Κέντρου Δήμου Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 2, 1984, 71-72.
[140] ΑΝΩΝ., Παράσταση του Δημοτικού Θεάτρου Ιωαννίνων στην Λευκάδα, *Τοπική Φωνή*, φ. 3117, Ιούλιος 1984, 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1985[141]

15.03. «Ενωμένοι ποτέ χαμένοι» της Ζωρζ Σαρρή, από το Λημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Κινηματογράφος Όαση.

16.03. «Μάνα, μητέρα, μαμά» του Γιώργου Λιαλεγμένου, από το Λημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Κινηματογράφος Όασης.

17.03. «Η πρόβα» του Γιώργου Αρμένη, από το Λημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Κινηματογράφος Όαση.

1987

25.02. «Το φιόρο του Λεβάντε» του Γρηγόρη Ξενόπουλου, από το Λημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Αγρινίου. Την ίδια μέρα γίνεται αναφορά και σε δεύτερη παράσταση από το Θέατρο Αιγίου.[142]

05.04. Δύο θεατρικές παραστάσεις από το Λημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων. Κινηματοθέατρο Όαση. Η πρώτη: «Το χρυσό κλειδί», παιδική κωμωδία του Λέο Τολστόι.[143]

14.12. «Αλλαγή στην Αλλαγή», από το Θέατρο Σάτυρας (*sic*), Κινηματογράφος Όαση.[144]

1994[145]

26.09. «Βάτραχοι» του Αριστοφάνη, από τον Οργανισμό Δωδεκανησιακού Θεάτρου, Λημοτικό Κηποθέατρο.

1996[146]

13.10. «Κοίτα να δεις, ρώτα να μάθεις» της Εύης Ψάλτη, Πνευματικό Κέντρο της Μητρόπολης Νικοπόλεως και Πρεβέζης.

1997

08.08. «Προμηθέας Λεσμώτης» του Αισχύλου, από τον θίασο «Επιλογή» του Νικήτα Τσακίρογλου, Ωδείο Νικόπολης.[147]

23.08. «Αντιγόνη» του Σοφοκλή, από τον θίασο «Teatro Olympico» σε συ-

---

[141] ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ Ν., Εκδηλώσεις του Πνευματικού Κέντρου Πρέβεζας, *Τοπική Φωνή*, φ. 3281, Μάρτιος 1985, 2.

[142] ΑΝΩΝ., Πρόγραμμα εκδηλώσεων 1987 του Πνευματικού Κέντρου, *Τοπική Φωνή*, φ. 3747, Φεβρουάριος 1987, 1.

[143] ΑΝΩΝ., Το Λημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων στην Πρέβεζα, *Τοπική Φωνή*, φ. 3783, Απρίλιος 1987, 2.

[144] ΑΝΩΝ., Θέατρο Σάτυρας (*sic*), *Τοπική Φωνή*, φ. 3958, Δεκέμβριος 1987, 1.

[145] ΑΝΩΝ., Βάτραχοι, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 137, Σεπτέμβριος 1994, 8.

[146] ΑΝΩΝ., Θεατρική παράσταση της Εύης Ψάλτη «Κοίτα να δεις, ρώτα να μάθεις». Βασισμένη στο παραμύθι του Axel Duwe «Οι περιπέτειες της Λορέτας της ποντικίνας», *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 634, Οκτώβριος 1996, 8.

[147] Πρόγραμμα παράστασης (Θεατρικό Μουσείο, 1997/182/12428).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νεργασία με το Θέατρο Άττις του Θόδωρου Τερζόπουλου, Κάστρο Παντοκράτορα.[148]

1998

6.-12.4. «Τα καινούργια ρούχα του αυτοκράτορα», από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Θεοφάνειος Αίθουσα Τέχνης.[149]

4.-6.12. «Το Χάνι», από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Θεοφάνειος Αίθουσα Τέχνης.[150]

2000[151]

15.03./16.03. «Μακρυγιάννης: Αποφασίζω να δικαιώσω τους αδικημένους», από τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, από τον Χρήστο Καλαβρούζο, Θεοφάνειος Αίθουσα Τέχνης.

2001[152]

04.03. «Tales from Shakespeare», από το Rainbow Theatre, Θεοφάνειος Αίθουσα Τέχνης.

2003[153]

24.08. «Άλκηστις» του Ευριπίδη, από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, Δημοτικό Κηποθέατρο.

2004[154]

28.03. «Pictures the very best of image», από το Image Black Theatre της Πράγας, Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου Πρέβεζας.

29.03. «Πάρε τη ντουντούκα και τραγούδα τη τζουτζούκα» του Φώτη Μεταξόπουλου, Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου Πρέβεζας.

---

[148] ΚΥΠΙΝΟΣ Β., Θέατρο: Άνοδος και κάθοδος στην Πρέβεζα, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 842-843, Αύγουστος 1997, 6· Πρόγραμμα παράστασης (Θεατρικό Μουσείο, 1995/92/10571, μεταγενέστερη χειρόγραφη συμπλήρωση).

[149] ΑΝΩΝ., Τα καινούργια ρούχα του αυτοκράτορα, Παιδική παράσταση στην Πρέβεζα από το Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 989, Απρίλιος 1998, 5.

[150] ΑΝΩΝ., Το ΔΗΠΕΘΕ Ιωαννίνων στην Πρέβεζα με το Χάνι, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1157, Δεκέμβριος 1998, 3.

[151] ΑΝΩΝ., Θεατρική παράσταση για τους μαθητές, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1473, Μάρτιος 2000, 12.

[152] Λ.Σ. Σύλλογου, Ιστορίες του Σαίξπηρ, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 1723, Μάρτιος 2001, 3.

[153] ΑΝΩΝ., Η Άλκηστις του Ευριπίδη, Την Κυριακή 24 Αυγούστου στο Κηποθέατρο, από το ΔΗΠΕΘΕ Ιωαννίνων, *Βήμα της Πρέβεζας*, φ. 2306, Αύγουστος 2003, 3.

[154] ΑΝΩΝ., Θεατρική παράσταση με το Image Black Theatre, Κυριακή 28 Μαρτίου 2004, Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου, *Τοπική Φωνή*, φ. 7899, Μάρτιος 2004, 14· ΚΑΠΕΝΤΖΙΩΝΗ Λ., Εργατικά θεατρικά εισιτήρια, *Τοπική Φωνή*, φ. 7896, Μάρτιος 2004, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2007

18.08. «Φεύγουσα κόρη», από το διήγημα «Μία ψυχή» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Πρέβεζας, Κάστρο Παντοκράτορα.[155]

19.12. «Το μαγικό λυχνάρι του Αλαντίν», σε θεατρική διασκευή από τον Μάνο Βενιέρη, Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου Πρέβεζας.[156]

2008

23.01. «Σεσουάρ για δολοφόνους» των Bruce Tordar & Marilyn Abrams, από την «Ελληνική Θεαμάτων», Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου Πρέβεζας.[157]

10.02. «Αλίμονο στους νέους» των Αλέκου Σακελάριου και Χρήστου Γιαννακόπουλου, από την Κεντρική Σκηνή του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου Ιωαννίνων, Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου Πρέβεζας.[158]

19.04./ 20.04. «Το ημερολόγιο ενός τρελού» του Νικολάι Γκόγκολ, Κάστρο Αγίου Αντρέα.[159]

16.05./ 17.05. «Ο Μαρξ στο Σόχο» του Χάουαρντ Ζιν, από τη «Θεατρική Διαδρομή», Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου Πρέβεζας.[160]

7.-8.6. «Σας αρέσει ο Μπραμς;», από την Κάτια Γέρου, Κάστρο Αγίου Αντρέα.[161]

16.07. «Ο φιλόσοφος Ξάνθος και ο δούλος του Αίσωπος», Κάστρο Παντοκράτορα.[162]

29.09. «Το αηδόνι του αυτοκράτορα», Αμφιθέατρο 2ου Λυκείου Πρέβεζας.[163]

---

[155] ΑΝΩΝ., Φεύγουσα κόρη στο κάστρο του Παντοκράτορα. Παραμύθια, νανουρίσματα και μοιρολόγια, *Πρέβεζα*, φ. 583, Αύγουστος 2007, 7.

[156] ΑΝΩΝ., Ένα μαγικό λυχνάρι στην Πρέβεζα. Δύο παραστάσεις τη Δευτέρα στο 2ο Λύκειο, *Πρέβεζα*, φ. 645, Νοέμβριος 2007, 7.

[157] ΑΝΩΝ., Σεσουάρ για δολοφόνους στην Πρέβεζα. Δύο παραστάσεις στην αίθουσα εκδηλώσεων του 2ου Λυκείου, στις 23 Ιανουαρίου από το Πνευματικό Κέντρο, *Πρέβεζα*, φ. 676, Ιανουάριος 2008, 7· http://www.fatsimare.net/theater/p2_articleid/6946.

[158] ΑΝΩΝ., Αλίμονο στους νέους στην Πρέβεζα. Κυριακή 10 Φεβρουαρίου στην Αίθουσα Πολλαπλών Χρήσεων του 2ου Λυκείου, *Πρέβεζα*, φ. 695, Φεβρουάριος 2008, 7.

[159] ΑΝΩΝ., Το ημερολόγιο ενός τρελού, του Νικολάι Γκόγκολ. Θεατρικό Εργαστήριο Πρέβεζας, *Πρέβεζα*, φ. 741, Απρίλιος, 7.

[160] ΑΝΩΝ., Ο Μαρξ στο Σόχο με τον Άγγελο Αντωνόπουλο. Στις 16 και 17 Μαΐου στο 2ο Λύκειο Πρέβεζας, *Πρέβεζα*, φ. 745, Απρίλιος 2008, 7.

[161] ΑΝΩΝ., Σας αρέσει ο Μπραμς με την Κάτια Γέρου. Στην Πρέβεζα, *Πρέβεζα*, φ. 774, Ιούνιος 2008, 7.

[162] ΑΝΩΝ., Ο φιλόσοφος Ξάνθος και ο δούλος του Αίσωπος. Τετάρτη 16 Ιουλίου, Κάστρο Παντοκράτορα, *Πρέβεζα*, φ. 799, Ιούλιος 2008, 7.

[163] ΑΝΩΝ., Το αηδόνι του αυτοκράτορα. Σε σκηνοθεσία Χάρη Ρώμα. Τη Δευτέρα στο 2ο Λύκειο Πρέβεζας, *Πρέβεζα*, φ. 847, Σεπτέμβριος 2008, 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ Λ., 2007, Το Ωδείο της αρχαίας Νικόπολης, στο: Κ.Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Πρέβεζα, Ι: 347-360, ΙΙ: 245-261

ΑΥΛΙΚΟΣ Β., 2000, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Λαογραφική εξέταση*, 2η έκδ., Πρέβεζα

DUPONT F., 2003, *Η αυτοκρατορία του ηθοποιού. Το θέατρο στην αρχαία Ρώμη*, Αθήνα

ΖΑΧΟΣ Κ.Λ., 2008, *Άκτια. Αθλητικοί αγώνες των αυτοκρατορικών χρόνων στη Νικόπολη της Ηπείρου*, Αθήνα

ΖΑΧΟΣ Κ.Λ., ΚΑΛΠΑΚΗΣ Λ., ΚΑΠΠΑ Χ. & ΚΥΡΚΟΥ Θ., 2008, *Νικόπολη. Ανακαλύπτοντας την πόλη της νίκης του Αυγούστου*, Αθήνα

ΚΑΡΖΗΣ Λ., 1993, *Πρέβεζα. Ιστορικολαογραφική αναδρομή*, Πρέβεζα

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Θ., 2007, Το Θέατρο της Νικόπολης, στο: Κ.Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Πρέβεζα, Ι: 361-370, ΙΙ: 263-275

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Λ.Σπ. & ΚΑΡΟΥΤΑ Ο., 2003, *Ο αρχαιολογικός χώρος της Νικόπολης. Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη*, Πρέβεζα

ΠΑΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ Ο. & ΛΑΜΠΑΝΙΔΗΣ Ε., 2007, Τα Άκτια της Νικόπολης: Νέες προσεγγίσεις, στο: Κ.Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, τ. Ι, Πρέβεζα, 57-76

ΠΟΥΧΝΕΡ Β., 1984, *Ευρωπαϊκή Θεατρολογία. Ένδεκα μελετήματα*, Αθήνα

ΠΟΥΧΝΕΡ Β., 2010, Η Πρέβεζα και η ηπειρώτικη παράδοση του θεάτρου σκιών, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. ΙΙ, Πρέβεζα, 393-397

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απόστολος Σπ. Παπαδημητρίου*

*Λόγος και εικόνα στην εξέλιξη της τέχνης των εικονογραφημάτων***

Στον Αλή Ντίνο

Χρήση και σημασία του όρου

Μέχρι σήμερα έχουν χρησιμοποιηθεί αρκετοί όροι, για να περιγράψουν τα σύγχρονα εικονογραφήματα και κάθε φορά περιλαμβάνουν διαφορετικά είδη αυτής της τέχνης.[1]

Συνήθως χρησιμοποιούνται οι εξής όροι: από τους Αγγλοσάξονες το *comic strip* (κωμικές λωρίδες), οι Γάλλοι χρησιμοποιούν το *bandes dessineés* (ζωγραφιστές λωρίδες), οι Ιταλοί το *Fummeti* (συννεφάκια). Οι Έλληνες μελετητές του είδους χρησιμοποιούν ανάλογα σε ποιο είδος αναφέρονται κάθε φορά διαφορετικούς όρους, όπως *κόμικς*, *εικονογραφημένες σειρές*,[2] *εικονο-*

---

* Ο Απόστολος Σπ. Παπαδημητρίου είναι αρχαιολόγος της ΚΛ΄ Ε.Π.Κ.Α. και σκιτσογράφος-εικονογράφος.

** Η παρούσα εργασία με διαφορετική μορφή αποτέλεσε κείμενο διάλεξης στον Λ΄ κύκλο διαλέξεων του περιοδικού *Περίαπτο* (Φεβρουάριος 1998), καθώς και σε ημερίδα στη Νάουσα Πάρου με θέμα «Αρχαιολογία στις Κυκλάδες, Πάρος, και αρχαιολογικά εκπαιδευτικά προγράμματα» (Μάιος 2000). Τις θερμές μου ευχαριστίες στον κ. Αν. Κασαπίδη και στον Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων Νάουσας Πάρου για τη βοήθεια τους για την πραγματοποίηση της ανακοίνωσης καθώς και για τη διοργάνωση παράλληλης έκθεσης εικονογραφημάτων μου με τίτλο «Αρχαιολογία ... έτσι απλά!». Συνοπτική εκδοχή της εργασίας δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Διαδρομές* (ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 1999). Ευχαριστώ την επίτιμο Έφορο κ. Φ. Ζαφειροπούλου που με τις εύστοχες παρατηρήσεις και συζητήσεις μαζί της, βοήθησε στη διαμόρφωση της εργασίας. - Η εργασία είναι αφιερωμένη στον συμπολίτη μου Πρεβεζάνο γελοιογράφο Αλή Ντίνο Μπέη (1890-1938), τον επονομαζόμενο Dino που με βοήθησε εν αγνοία του, μέσα από τα έργα του να γνωρίσω και να ακολουθήσω την τέχνη της γελοιογραφίας και των εικονογραφημάτων. Γεννήθηκε στην Πρέβεζα, μεγαλογαιοκτήμονας, σπούδασε πολιτικές επιστήμες στη Σορβόννη, ήταν γελοιογράφος στην *Ηρωίδα*, *Σατανάς*, *Φλιτ*. Εκλέχτηκε δύο φορές βουλευτής Πρέβεζας με το προοδευτικό κόμμα του Παπαναστασίου. Από τα ιδρυτικά μέλη του Σωματείου Σκιτσογράφων και στη συνέχεια Πρόεδρος και Ταμίας του Σωματείου Εικαστικών Τεχνών και γενικός Έφορος στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών (βλ. ΑΛΗ ΝΤΙΝΟ ΜΠΕΗ 1993).

[1] ΜΑΡΤΙΝΙΑΙΣ 1990, 13-16.

[2] ΧΡΙΣΤΟΥ 1990.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γραφήγηση,[3] *γελοιογραφίες* (*caricatures*), *σκίτσα*.[4] Όλοι αυτοί οι όροι κατά τη γνώμη μου είναι ελλιπείς αφού κάθε φορά αφήνουν έξω και κάποιο διαφορετικό είδος. Χρειάζεται, λοιπόν, ένας όρος ο οποίος θα ενοποιεί τα διαφορετικά είδη αυτής της τέχνης και θα δημιουργεί προϋποθέσεις σύνδεσης με άλλες μορφές τέχνης λαμβάνοντας υπόψη μας τη μεθοδολογία της εικονοαφήγησης.

Η υιοθέτηση του όρου *εικονογραφήματα* θεωρώ ότι κατορθώνει με μεγάλη ευκολία να συμπεριλάβει όλες τις μορφές αυτής της τέχνης. Είναι ένας όρος εύπλαστος, λειτουργικός και συνάμα περιλαμβάνει όλες τις προθέσεις και τις δημιουργίες του καλλιτέχνη.[5]

Τα εικονογραφήματα είναι εκείνη η τέχνη που διαπλέκει εικόνα ή εικόνες με λόγο και έχει την πρόθεση της αφήγησης. Εικόνα και λόγος έτσι όπως είναι διαρθρωμένα με τα χαρακτηριστικά της εικονοαφήγησης, στοιχειοθετούν μικρές ή μεγάλες ιστορίες.

Από άποψη τεχνοτροπίας τα σύγχρονα εικονογραφήματα τις περισσότερες φορές διασπούν τους κανόνες του ακαδημαϊκού σχεδίου, μορφοποιούνται σε τεχνοτροπία του δημιουργού *μανιέρα*, αναδεικνύοντας την ψευδαίσθηση ως το βασικότερο χαρακτηριστικό.[6]

> *Είναι σαφές ότι το κυρίαρχο εκφραστικό μέσο στα κόμικς είναι η εικόνα. Στην μελέτη αυτή η εικόνα, προκειμένου να περιγραφεί η λειτουργία της και ο τρόπος με τον οποίο ο αναγνώστης την προσλαμβάνει, αντιμετωπίζεται ως λόγος ... Με άλλα λόγια αντιμετωπίζεται όχι ως απλή απεικόνιση ενός αντικειμένου, αλλά ως τρόπος απεικόνισης του αντικειμένου αυτού μέσα από τον οποίο αναδεικνύεται μια ρητορική της εικόνας.*[7]

Στην παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια, ανάμεσα στα άλλα, να αποδειχθεί ότι η τέχνη των εικονογραφημάτων ακολουθεί τη μεθοδολογία και τη τεχνική η οποία είχε κατακτηθεί σε όλες τις παλαιότερες και σύγχρονες μορφές τέχνης. Στο πλαίσιο αυτό χρησιμοποιούνται παραδείγματα τέχνης από τα απώτατα χρόνια δημιουργίας του ανθρώπου έτσι ώστε να συμπεριληφθούν παραδείγματα σχεδόν απ' όλη την επικράτεια με ιστορικούς σταθμούς την Παλαιολιθική και Προϊστορική εποχή, την κινέζικη τέχνη, τη μεσοποτάμια, την αιγυπτιακή. Δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην αρχαία ελληνική τέχνη και

---

[3] ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ 1990, 16.

[4] Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται τις περισσότερες φορές από τους ίδιους τους δημιουργούς οι οποίοι προβάλλουν την ιδιότητα του σκιτσογράφου.

[5] ΒΕΜΗ 1993. Ο όρος *εικονογραφήματα* χρησιμοποιείται από τη συγγραφέα για να περιγράψει τα κόμικς, αλλά στο συγκεκριμένο άρθρο δεν γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί ο λόγος για τον οποίο χρησιμοποιείται αυτός ο όρος, αλλά θεωρείται από τη συγγραφέα δεδομένος.

[6] ΜΠΑΖΙΝΑΣ 1991, 6-7.

[7] ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ-ΣΕΜΟΓΛΟΥ 2001, 30.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή και στις ποικίλες μορφές που αναπτύχθηκαν. Τέλος, εντελώς αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αναφέρονται και από έργα της σύγχρονης τέχνης ελληνικής και ξένης. Ως συμπέρασμα, αναδεικνύοντας τη μεθοδολογία και τεχνική δημιουργίας, τα εικονογραφήματα θεωρούμε ότι είναι τέχνη αυτόνομη και όχι δευτερεύουσα και παραπληρωματική των άλλων μορφών τέχνης. Επίσης, παρουσιάζονται τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά που την καθιστούν τέχνη σημαντική που έχει τον δικό της χώρο ανάπτυξης.

Όταν μιλάμε για αυτονομία της τέχνης των εικονογραφημάτων δεν αναφερόμαστε στα δάνεια ή τα αντιδάνεια που περιλαμβάνει μέσα από τις διάφορες εκφράσεις της στην πορεία της ανάπτυξης του δικού της εικαστικού λόγου. Άλλωστε, σε όλες τις μορφές της τέχνης βρίσκονται ανάλογα παραδείγματα. Είναι φυσικό, λοιπόν, μετά από αυτά να διαφωνώ με την άποψη που εκφράζει, ανάμεσα σε άλλους μελετητές, και ο Χρ. Χρήστου:

> *Θα πρέπει να τονιστεί, ότι η τέχνη των εικονογραφημένων σειρών, όπως την ονομάζει, επιβάλλεται όχι τόσο για την καλλιτεχνική της αξία όσο για τις δυνατότητές της στην επιβολή τύπων και χαρακτηριστικών που δεν αφήνουν αδιάφορο τον θεατή. Επίσης πρέπει να σημειωθεί, ότι στις εικονογραφημένες σειρές της εποχής μας χρησιμοποιούνται με διάφορους τρόπους και όχι πάντα με επιτυχία, τύποι και κατακτήσεις, χαρακτηριστικά και διατυπώσεις όλων σχεδόν των τάσεων της σύγχρονης τέχνης όπως και της παλαιότερης παράδοσης.*[8]

Επίσης, διαφωνώ και με την άποψη που διατυπώνεται από διάφορες πλευρές και προσπαθεί να αναλύσει τμήμα της τέχνης των εικονογραφημάτων ισοπεδώνοντας αθέλητα ίσως ολόκληρη την τέχνη των εικονογραφημάτων:

> *... εκχυδαίζουν κάθε περίπτωση του έρωτα, τροφοδοτούν απόψεις για τη γυναίκα απόλυτα προσβλητικές, υποθάλπτουν την αποχαύνωση και τον αμοραλισμό σαν τρόπο αντιμετώπισης της ζωής.*[9]

Αυτές οι αντιλήψεις χωρίς να είναι κυρίαρχες, με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο επιβιώνουν, και έχουν διαμορφωθεί επειδή δεν είναι σε θέση κάποιοι να δεχθούν τη φύση της ίδιας της τέχνης των εικονογραφημάτων. Η αναφορά μας στην πορεία της εξέλιξης της τέχνης των εικονογραφημάτων, νομίζω, αποδεικνύει ότι πρόκειται για τέχνη με πολύπλευρη αξία που κάθε φορά περιλαμβάνει στην τελική έκφρασή της όλες εκείνες τις κοινωνικές, πολιτικές

[8] Χριστου 1990, 190.
[9] Χ.Μ. 1985.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και οικονομικές συνθήκες που συνετέλεσαν στη δημιουργία της. Όταν αναφερόμαστε σε φύση, εννοούμε και τον χαρακτηρισμό «τέχνη του περιθωρίου» που έχει επικρατήσει να της αποδίδεται. Τα εικονογραφήματα ιδιαίτερα στις μέρες μας αποτελούν έκφραση αντίστασης στον κοινωνικό συμβιβασμό που υπονομεύει συνειδήσεις και χαρακτήρες. Με την άμεση κριτική που ασκούν σε πρόσωπα πολιτικές και κοινωνικές καταστάσεις δημιούργησε από πολύ νωρίς αντιπάλους. Ο λόγος ή ο υπονοούμενος λόγος, που χρησιμοποίησαν με λογοτεχνικές, καλλιτεχνικές, πολιτικοϊδεολογικές και φιλοσοφικές αναφορές δημιούργησαν φανατικό κοινό που είχε την ανάγκη να ακούσει αυτόν τον λόγο. Τα θέματα τα οποία έκανε κυρίαρχα (ριζοσπαστικές πολιτικές απόψεις, απαγορευμένος λόγος, σεξ κ.ά.) έρχονταν σε αντίθεση με συντηρητικές «καθωσπρέπει» κυρίαρχες απόψεις. Ο λόγος τους ή αλλιώς το σενάριό τους είναι διαφορετικός από τον λόγο της πεζογραφίας.

> *... Αν υποθέσουμε πως θέλεις να αφηγηθείς την ίδια ακριβώς ιστορία σ' ένα διήγημα, για παράδειγμα, και σ' ένα κόμικ, στην δεύτερη περίπτωση το κείμενο οφείλει να είναι πολύ πιο σύντομο. Βασικό στοιχείο στα κόμικς, είναι η ισορροπία ανάμεσα σε λόγο και εικόνα. Αν ο λόγος είναι πολύς «πνίγει τις εικόνες».*[10]

Η αντοχή των σύγχρονων εικονογραφημάτων μέσα στον χρόνο δημιούργησε προϋποθέσεις μελέτης τους, αλλά και κοινό από ανώτερες τάξεις που διείδε ή επινόησε τρόπους εκμετάλλευσης. Οι «προοδευτικές» κατά καιρούς αντίθετες φωνές που ακούγονται, επαυξάνουν τη δυναμική των εικονογραφημάτων και την καταδεικνύουν ως πρωτοπόρα και ανατρεπτική τέχνη.[11]

Η σύγχρονη άποψη ότι τα εικονογραφήματα γεννήθηκαν από την τέχνη του κινηματογράφου δεν έχει κατά τη γνώμη μου απόλυτη ισχύ. Τα σύγχρονα εικονογραφήματα έχουν μεν σχέση με τον κινηματογράφο, γιατί ο κινηματογράφος έχει σαν κυρίαρχο συστατικό του την εικονοαφήγηση, αλλά συνάμα προσφέρει λύσεις τεχνικές, συστηματοποιεί τον λόγο και ταυτόχρονα βασίζεται στην εικόνα. Τα σύγχρονα εικονογραφήματα εντέλει έχουν σχέση με τον κινηματογράφο, τόσο όσο και με όλους τους υπόλοιπους τομείς της τέχνης, αλλά θα τολμούσαμε να σημειώσουμε ότι πριν και πάνω απ' όλα διαθέτουν λόγο εικαστικό.

Παραδείγματα που θα ακολουθήσουν από την Ιστορία των Τεχνών θα αποδείξουν ότι το κυρίαρχο πνεύμα, η ουσία και η μεθοδολογία των σύγχρο-

---

[10] ΒΑΝΕΛΛΗΣ 1998.

[11] ΑΝΥΠΟΓΡΑΦΟ 1999· με ορθότητα επισημαίνεται ότι οι σκιτσογράφοι μπορούν να αποδώσουν πειστικότερα την εικόνα της κοινωνίας στα τέλη του 20ού αι. από τη λογοτεχνία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νων εικονογραφημάτων ανιχνεύεται ήδη στην αρχαία τέχνη.[12]

Η τέχνη των εικονογραφημάτων[13] αναπτύσσεται ως φαινόμενο παράλληλα με την ονομαζόμενη μεγάλη τέχνη (ζωγραφική, γλυπτική, αρχιτεκτονική) και αρκετές φορές, κυρίως η ζωγραφική και η γλυπτική, υιοθέτησαν σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους τη μεθοδολογία της εικονοαφήγησης. Η αφηγηματικότητα με στόχο την επικοινωνία του καλλιτέχνη και του κοινού και την άμεση και σαφέστατη μετάδοση (συνήθως για κάποιο συγκεκριμένο στόχο, πολιτικό ή κοινωνικό) κάποιου μηνύματος.

Τρία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν την τέχνη των εικονογραφημάτων από τις άλλες μορφές τέχνης.[14]

α) Η άμεση επικοινωνία δημιουργού και κοινού, αποτέλεσμα της εκτενούς αφηγηματικότητας που εντείνεται από τον συνδυασμό λόγου και εικόνας.

β) Η μαζική παραγωγή όπως για παράδειγμα τα πολλά αντίτυπα γελοιογραφιών στον τύπο τα οποία διασπούν τη μοναδικότητα του πρωτοτύπου. Πολλοί θεώρησαν το χαρακτηριστικό αυτό ως ένα από τα ευάλωτα σημεία της αυθεντικότητας της τέχνης των εικονογραφημάτων. «Η καλύτερη απόδειξη ότι το κόμικ είναι βιομηχανικό προϊόν απλής κατανάλωσης είναι ότι, έστω κι αν ένας ήρωας επινοείται από κάποιον ιδιοφυή δημιουργό, έπειτα από λίγο αντικαθίσταται από μία *Equipe* (ομάδα), η ιδιοφυία του γίνεται αντικαταστατή, η επινόησή του προϊόν εργαστηρίων ...».[15]

γ) Το άμεσο του ερέθισμα με την ταυτόχρονη αφομοίωση εικόνας και μηνύματος από το κοινό.

Οργάνωση – σχεδιασμός

Στα σύγχρονα εικονογραφήματα για να οργανωθεί μια ιστορία μικρή ή μεγάλη,[16] φθάνει η επιφάνεια του χαρτιού, χρώματα και μελάνη. Τελευταία με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, δημιουργούνται επιπλέον εικονογραφήματα με τη βοήθεια ηλεκτρονικών μέσων με κύρια αιχμή το κινούμενο σχέδιο. Σε όλες τις περιπτώσεις μία από τις βασικές προϋποθέσεις είναι το

---

[12] ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ 1997: «... στην κινέζικη γραφή η λέξη καλός είναι μια γυναίκα μ' ένα παιδί, ενώ ένα άλογο στο άνοιγμα μιας πόρτας σημαίνει ξαφνική διακοπή, και αν αυτό που προβάλλει μέσα από την πόρτα δεν είναι άλογο αλλά το φεγγάρι, έχουμε το ιδεόγραμμα για την ησυχία».

[13] ΤΟΜΙC 1985, 5 κ.ε.

[14] ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ-ΣΕΜΟΓΛΟΥ 2001, 31, όπου αναφέρονται οι τεχνικές έκφρασης των κόμικς.

[15] ECO 1998. Για τα αναφερόμενα από τον Έκο είδη κόμικς-εικονογραφημάτων (ενν. το βιομηχανοποιημένο κόμικ) αξίζει να αναφέρουμε τη σειρά κινουμένων σχεδίων, όπως τα *Pokemon* και τη σχετική βιομηχανία που έχει αναπτυχθεί, βλ. ΚΕΚΑΤΟΥ & ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗΣ 2000.

[16] ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ 1990, 37-81.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

κείμενο, ο λόγος, πάνω στα οποία θα στηριχτεί ο δημιουργός για να αναπτύξει τις εικόνες. Πολλές φορές το κείμενο συντάσσει ο ίδιος ο καλλιτέχνης ή άλλες φορές προέρχεται από την πεζογραφία, την ποίηση, το τραγούδι, τη φιλοσοφία κλπ.

Οι εικόνες ζωγραφίζονται σε λωρίδες και η κάθε σκηνή διαχωρίζεται πολλές φορές από την επόμενη με μία κάθετη γραμμή (Εικ. 1). Ο χώρος στον οποίο αναπτύσσεται η σκηνή έχει επικρατήσει να ονομάζεται *καρέ* (τεχνικός όρος που προέρχεται από τον κινηματογράφο). Πολλές φορές για να διευκολυνθεί η διαδοχική κίνηση, που συσχετίζεται άμεσα με την αφήγηση, το σχήμα των *καρέ* αλλάζει, οι μορφές το διασπούν και βγαίνουν έξω από το γραμμικό αυτό πλαίσιο. Στην ποικιλία των σχημάτων των καρέ, αντικατοπτρίζεται επίσης το συναίσθημα των ηρώων της ιστορίας που επιθυμεί ο καλλιτέχνης να μεταδώσει η συγκεκριμένη σκηνή, που με τη σειρά της ταυτίζεται με μία στιγμή της ιστορίας που αφηγείται το εικονογράφημα.

Το σχέδιο είναι γραμμικό, πολλές φορές λιτό, σκληρό με μεγάλες αντιθέσεις, άλλες φορές πιο σύνθετο με απαλές τονικές μεταβάσεις. Και στις δύο περιπτώσεις είναι ευδιάκριτο ακόμα και όταν τοποθετούνται τα χρώματα. Ειδικότερα στα περισσότερα είδη των νέων εικονογραφημάτων, διακρίνεται η μαύρη γραμμή του δημιουργού. Το διαφορετικό σχέδιο δημιούργησε σταδιακά και διαφορετικές σχολές.

Ο λόγος δεν αντιγράφεται μόνο, αλλά «εικονίζεται», σχηματοποιείται με συνέπεια ως προς το περιεχόμενό του. Συμπλέκεται δε με την εικόνα, ώστε το αποτέλεσμα να παρουσιάζεται ενιαίο. Ο χώρος, δηλαδή, το τοπίο του βάθους «στήνεται» με τρόπο θεατρικό ή κινηματογραφικό, λες και πρόκειται για σκηνικό, αν και υπάρχουν περιπτώσεις που δεν αποδίδεται το βάθος. Οι δυνατότητες του δημιουργού να «στήσει» οποιαδήποτε σκηνή ανέξοδα διαφοροποιεί και οικονομικά την τέχνη των εικονογραφημάτων από τον κινηματογράφο και το θέατρο (Εικ. 2). Δάνεια στα εικονογραφήματα μπορούμε να ανιχνεύσουμε αρκετά και στην εικόνα και στον λόγο. Αρχαία και σύγχρονα αρχιτεκτονικά στοιχεία, ενδυματολογία (Εικ. 3), ιστορικές ή μυθολογικές στιγμές, συνδυάζονται ώστε να συνθέσουν μία ή περισσότερες ιστορίες.

Μία από τις συνηθισμένες φράσεις της εποχής μας είναι ότι βρισκόμαστε στην εποχή της εικόνας.[17] Αλήθεια, πότε και σε ποια εποχή συνέβαινε το αντίθετο; Μάλλον ποτέ! Τη διαφορά τη δημιουργούσε η δοσολογία κάθε φορά εικόνας και λόγου, που χρησιμοποιήθηκε, ώστε να διατυπωθεί κάθε είδους ιδεολογία, ιδεοληψία ή φιλοσοφική αντίληψη. Ιδιαίτερα, όταν η δόση της εικόνας φαινόταν να είναι πλεονάζουσα τότε διατυπωνόταν η άποψη ότι είναι «παραπλανητική αντανάκλαση του πραγματικού».[18] Ο Frank Miller σημειώνει ότι:

[17] BERGER 1993, 7-34.
[18] ΖΩΓΡΑΦΙΔΗΣ 1997, 21.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

> *η εικονογράφηση δεν δείχνει τι πραγματικά συμβαίνει. Η αφήγηση το ίδιο ... ούτε κι αυτή περιγράφει τι συμβαίνει. Υπάρχει ένα χάσμα εδώ, και κάπου μέσα σ' αυτό το χάσμα βρίσκεται η πραγματικότητα.*[19]

Τα σύγχρονα εικονογραφήματα διαθέτουν όλα τα χαρακτηριστικά της τέχνης. Ιστορικό υπόβαθρο, συναίσθημα, ιδιαίτερη χαρακτηριστική γλώσσα που συνθέτει και μορφοποιεί τη συνειδητή σκέψη, δηλαδή τη συνειδητή επιλογή του ιδεολογικού υπόβαθρου του καλλιτέχνη, αλλά και την ασυνείδητη, εκείνη την αυτοματοποιημένη ενέργεια που ταυτίζεται με την έμπνευση.

Υπάρχουν, βέβαια, και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που βασίζονται και στην τεχνική, και καθιστούν την τέχνη των εικονογραφημάτων ξεχωριστή, αυτόνομη αλλά και ταυτόχρονα αληθινή και αυθεντική τέχνη. Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι: τα τυποποιημένα πρόσωπα («ήρωες»), η διαδοχική κίνηση, η θεατρικότητα (ύπαρξη σκηνικού σε κάθε καρέ), ο επιμέρους και ο γενικός συμβολισμός, η ψευδαίσθηση, η διαδοχική κίνηση.

Η διαφορά κινηματογράφου και σύγχρονων εικονογραφημάτων έγκειται στη δοσολογία της ψευδαίσθησης και στις εικαστικές αναζητήσεις, που στον κινηματογράφο γίνονται βασιζόμενες στα σύγχρονα τεχνικά μέσα που πλέον κυριαρχούν.

Διαφορετικό κεφάλαιο για πολλούς μελετητές αποτελεί εκείνο της γελοιογραφίας.[20] Σε όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά που αναφέραμε αξίζει να προσθέσουμε κάποιες επιπλέον ιδιότητες της γελοιογραφίας που συνδέεται από τη φύση της με την κοινωνικοπολιτική κριτική, την αμφισβήτηση και κριτική σε συνδυασμό με το γέλιο. Η υπερβολή των στοιχείων που συνθέτουν την ιστορία-θέμα της γελοιογραφίας, αλλά και η καταγραφή με τρόπο *grotesk* των ιδιαίτερων φυσιογνωμικών χαρακτηριστικών ενός προσώπου, και των ασχολιών του, ο σαρκασμός, η αποκάλυψη και η αναγωγή τους των στοιχείων αυτών σε κυρίαρχα κωμικά στοιχεία, προσδίδουν στη γελοιογραφία ξεχωριστή δυναμική. Ήδη από πολύ νωρίς έχουμε παραδείγματα απεικονίσεων με «γελοιογραφικό» θα λέγαμε τρόπο.[21] Τέτοια στοιχεία, για παράδειγμα, απαντώνται στην κάτω-ιταλιώτικη κεραμική, στις *φλυακογραφίες*, που είναι παρωδίες μυθολογικών σκηνών ή τραγωδιών.[22]

Αξίζει να σημειώσουμε ότι κατά τη Χριστιανική περίοδο το γέλιο εκπίπτει στη βαθμίδα της αμαρτίας,[23] επομένως χάνεται κατά κάποιον τρόπο η παρα-

---

[19] Miller 1986, 37-38.

[20] Μεταξας 1996, 36· Χατζηστελιου & Πανταζη 1991.

[21] Mitchell 2005, 235-279.

[22] Κοκκορου-Αλευρα 1990, 207, εικ. 267.

[23] Σιαμος 2009, 123-128. Εκπρόσωποι του χριστιανισμού όπως οι Ιωάννη Χρυσόστομος και Καισαρεύς ο Βασίλειος απαγόρευαν το γέλιο στους πιστούς, επειδή θεωρούσαν ότι οι μόνοι που θα πρέπει να το χρησιμοποιούν είναι οι ... *τῶν ἐπί σκηνῆς, τῶν εκπορνευομένων*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γωγή αντιστοίχων εικονοαφηγήσεων. Βεβαίως, είχαν προηγηθεί αιρετικές απόψεις κατά του γέλωτα από τον Πλάτωνα και Επίκτητο κ.ά. οι οποίοι έρχονταν σε αντίθεση με τις αντίστοιχες απόψεις που είχαν παραδοθεί από τον Όμηρο και Ησίοδο.[24] Ιδιαίτερα κατά τη Χριστιανική περίοδο δε λείπει η *grotesk* απόδοση που αποφέρει γέλιο, όταν αφορά εχθρούς του χριστιανισμού.

Τέλος, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να διαχωρίσουμε τη γελοιογραφία από τα εικονογραφήματα. Ο Μπόστ ανέφερε χαρακτηριστικά σε μια συνέντευξή του: «Εγώ έκανα σχέδια μεμονωμένα, που εάν τώρα τα ένωνες κι όλα αυτά αποτελούσανε μια σειρά κόμικς αυτό ήτανε δικαίωμα του καθενός, να τα ονομάσει έτσι και να τα συμπεριλάβει σε μια ενότητα».[25] Γελοιογραφίες ή καλύτερα *grotesco* πρόσωπα, δημιούργησαν και μεγάλοι δημιουργοί όπως ο Leonardo da Vinci (Εικ. 4) αλλά και ο Hieronymus Bosch (Εικ. 5). Άλλωστε, αργότερα δημιουργήθηκαν και μεγαλύτερες ιστορίες με γελοιογραφίες, που επικράτησαν να λέγονται *κόμικς*, σε τέτοιο σημείο που να μην υπάρχει η δυνατότητα του διαχωρισμού τους (βλ. για παράδειγμα τα εικονογραφήματα-κόμικς που δημιούργησαν στην Ελλάδα οι Αρκάς, Στάθης, Ιωάννου, Καϊλατζής, Κυρ κ.ά. και στο εξωτερικό οι Reiser, Morris, Uderzo, Edika, Walt Disney (Εικ. 6) και πολλοί άλλοι.

Οι ρίζες και η μεθοδολογία της τέχνης των εικονογραφημάτων

Τα εικονογραφήματα, όπως τα ορίσαμε, μπορούμε να τα αναζητήσουμε σε διάφορα παραδείγματα της Ιστορίας της Τέχνης και του πολιτισμού.[26] Ιδιαίτερα ξεχωρίζουν και, σε σχέση με άλλα είδη, κυριαρχούν, εκφράζοντας με αρκετή ως απόλυτη σαφήνεια τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές καταστάσεις. Υπάρχει, βεβαίως, όπως σημειώσαμε και αντίθετη

γυναικῶν, τῶν εἰς τοῦτο ἐξυρημένων ἀνδρῶν, τῶν παρασίτων, τῶν κολάκων, οὐ ἐπί τόν οὐρανόν κεκλημένων ..., βλ. Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Ομιλία Στ΄, Υπόμνημα εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*, Migne Patr. gr. 63, 99. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο μυθιστόρημα του Έκο *Το Όνομα του Ρόδου* περιγράφονται οι σχέσεις θρησκείας και γέλιου με το κυνήγι και την απόκρυψη και καταστροφή των κωδίκων του Αριστοτέλη για την κωμωδία.

[24] ΣΙΑΜΟΣ 2009, 123-124, σημ. 319, όπου ο συγγραφέας παραθέτει αποσπάσματα από την *Πολιτεία* του Πλάτωνος και το *Εγχειρίδιον* του Επίκτητου. Θεωρεί δε ότι είναι οι φιλόσοφοι οι οποίοι μαζί με άλλους με τις απόψεις τους άνοιξαν τον δρόμο στην κυριαρχία του χριστιανισμού.

[25] ΣΤΕΦΑΝΑΚΙΣ & ΤΖΙΡΖΙΛΑΚΗ 1990.

[26] Η παρούσα εργασία, χρησιμοποιώντας παραδείγματα, επιχειρεί μέσα από μια διαδρομή στην ιστορία της τέχνης να ανιχνεύσει τη μεθοδολογία της εικονογράφησης, την οποία δεν ανακάλυψαν ξαφνικά τα σύγχρονα εικονογραφήματα, αλλά αντίθετα εκμεταλλεύτηκαν τις παλαιότερες τεχνικές τις οποίες και ανέπτυξαν περαιτέρω. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται δεν είναι τα μοναδικά και η βιβλιογραφία που τα συνοδεύει είναι εντελώς ενδεικτική και γενική και πραγματοποιείται περισσότερο για λόγους παραπομπής στις εικόνες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

άποψη, εκφρασμένη από μελετητές και καλλιτέχνες η οποία θεωρεί ότι τέτοια τέχνη έχουμε μόνο από τον 19ο αιώνα και μετά, συνδέοντας την εξέλιξη της τέχνης αυτής κυρίως με τον κινηματογράφο.[27] Αυτή η άποψη, όμως, απομονώνει το μεγαλύτερο τμήμα της τέχνης των εικονογραφημάτων και εξετάζει μόνο εκείνο που σχετίζεται με τα τεχνικά επιτεύγματα του κινηματογράφου. Έτσι, οπλίζει, θα σημειώναμε, με επιχειρήματα αυτούς που τη θεωρούν τέχνη μικρής αξίας. Η εμμονή σύνδεσης των σύγχρονων εικονογραφημάτων με τον κινηματογράφο οδηγεί κατά τη γνώμη μου στην απόρριψη του ιδεολογικού κοινωνικού και ιστορικού πλαισίου, αφού η αρχή τους ανάγεται σε παρθενογένεση και καταλύεται έτσι η διαλεκτική σχέση τους με μορφές τέχνης που αναπτύχθηκαν στις προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Τα εικονογραφήματα δεν οργανώνονται τυχαία αλλά σύμφωνα με τις ανάγκες που βρίσκονται στο προσκήνιο κάθε φορά στην κοινωνία. Είναι τέτοια δε η αλληλεπίδραση τους, που καλύπτει και σχεδόν εξαφανίζει τόσο το τυχαίο, όσο και την αναγκαιότητα.

Η αναφορά που θα ακολουθήσει, όπως σημειώσαμε και πιο πάνω, στις ρίζες αυτής της τέχνης πραγματοποιείται μόνο μέσα από χαρακτηριστικά παραδείγματα έργων τέχνης διάφορων πολιτισμών και χωρίς να ακολουθήσουμε τη γραμμική εξέλιξη στην ανάλυσή τους. Κάθε φορά, σε κάθε παράδειγμα, θα έχουμε υπόψη μας και θα επισημαίνουμε τις τεχνικές και τη μεθοδολογία της εικονοαφήγησης στην οργάνωση των έργων, έτσι ώστε να είναι δυνατόν να αναζητηθούν οι ρίζες των εικονογραφημάτων.

Η γραφή [28]

Πριν απ' όλα τα παραδείγματα στην Ιστορία της Τέχνης, χρειάζεται να αφιερώσουμε ένα κεφάλαιο στη σύμπτυξη εικόνας και λόγου στην αρχέγονη μορφή γραπτού λόγου. Η γραφή αποτέλεσε σε διαφορετικές περιόδους τον συγκερασμό εικόνας και προφορικού λόγου σε γραπτό λόγο. Η σφηνοειδής γραφή των αρχαίων Σουμερίων αποτελείται από σύμβολα τα οποία είναι συμπυκνωμένος λόγος.[29] Ομοίως και η κινεζική γραφή.[30] Τα ιδεογράμματα, επίσης, στην αρχαία Αίγυπτο αποτελούνται από εικόνες οι οποίες όχι μόνο υπονοούν τον λόγο, αλλά τον διαμορφώνουν σε γραπτό αποτελού-

[27] Χατζηστελιου & Πανταζη 1991, 102, σημ. 13.

[28] Robinson 2007. Η μελέτη περιέχει συνοπτικά την ιστορία της γραφής. Για τα ιερογλυφικά βλ. 100-107, για τη Γραμμική Β βλ. 108-119, για τα εικονογράμματα της κινέζικης και ιαπωνικής γραφής βλ. 182-209. Βλ. επίσης Diamond 2006, 247-271, όπου ο συγγραφέας αναφέρεται εκτενώς στην πορεία της γραφής διαφόρων πολιτισμών.

[29] Contenau 1927.

[30] Κουρτοβικ 1997.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μενο από μια ενότητα εικόνας και προφορικού λόγου.[31] Ο προφορικός λόγος, για να το πούμε διαφορετικά, μορφοποιείται σε εικόνα και αποτελεί συμπληρωματικό στοιχείο εικονογράφησης σε μια τοιχογραφία σε τάφο ή διακοσμητικό στοιχείο σε ένα γλυπτό.[32] Τα ιδεογράμματα (Εικ. 7) διαχωρίζονται μεταξύ τους, είτε από κάθετες και οριζόντιες γραμμές είτε κυκλώνονται ανά ομάδες, από ωοειδούς σχήματος γραμμή. Η ιερογλυφική γραφή, όπως έχει καθιερωθεί να ονομάζεται από τους ειδικούς, συνοδεύει μεγάλες παραστάσεις σε τάφους βασιλικούς ή μη, καλύπτοντας έναν ικανό χώρο στην παράσταση. Εκτός από τις πληροφορίες που δίδονται για την ιδιότητα του νεκρού, φαραώ, ιερέας, γραφέας κ.ά. και τη ζωή του, αποτελούν και εικαστικό τμήμα της όλης παράστασης παραδίδοντας μια ενδιαφέρουσα αισθητική σύνθεση λόγου και εικόνας. Το αυτό συμβαίνει και με τη Γραμμική Α. Παράδειγμα ο δίσκος της Φαιστού (Εικ. 8).[33] Σύμβολα και εικόνες οι οποίες αντιπροσωπεύουν συλλαβές αναπτύσσονται σε έναν κυκλικού σχήματος δίσκο σε γραμμή η οποία αναπτύσσεται σπειροειδώς και διαχωρίζεται από μία επίσης σπειροειδής εγχάρακτη γραμμή. Στη Γραμμική Β συναντούμε περισσότερα σχηματοποιημένα σύμβολα τα οποία συνιστούν συλλαβές λέξεων τα οποία χωρίζονται με οριζόντιες γραμμές. Ήδη η γραφή αντικατοπτρίζει μια καλά ιεραρχημένη κοινωνία, τη μυκηναϊκή, η οποία αρχειοθετεί τα υπάρχοντά της και τις δραστηριότητές της. Σε εκείνο το σημείο η γραφή αυτονομείται εξυπηρετώντας καθημερινές γραφειοκρατικές ανάγκες της κεντρικής εξουσίας.[34]

Το διάστημα της Κλασικής, Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου η γραφή έχει αυτονομηθεί πλήρως και είναι συνοδευτική και επεξηγηματική της εικόνας ή το αντίθετο. Την Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή εποχή αυτόνομος λόγος-κείμενο εντάσσεται ως υπόμνηση και ταυτόχρονα επίδειξη και διαιώνιση του προσώπου το οποίο συμβάλλει οικονομικά στην κατασκευή. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η επιγραφές στα ψηφιδωτά δάπεδα των Βασιλικών Α και Β της Νικόπολης Ηπείρου.[35] Εκτός της επεξηγηματικής επιγραφής στη Βασιλική Α Δουμετίου διαιωνίζονται τα ονόματα των επισκόπων Δουμετίου και Αλκίσωνος (Εικ. 9), ακολουθώντας τα αρχαιότερα παραδείγματα των χορηγών οι οποίοι χάραξαν το όνομά τους στα χορηγικά μνημεία και χάλκινους τρίποδες στην οδό Τριπόδων.[36] Η ίδια τακτική ακο-

---

[31] Breasted 1909.
[32] Breasted 1909· Gardiner 1966· Dorman 2008.
[33] Diamond 2006, 272-273.
[34] Ventris & Chadwick 1959· 1973.
[35] Χρυσοστομου & Κεφαλαωνιτου 2001, 36-39· Παπαδημητριου & Καρουτα 2003, 92, 96-97.
[36] Καββαδιας 2005· Κορρες 2009, 76-78. Η αρχαία οδός Τριπόδων, η οποία περιέτρεχε τον βράχο της Ακροπόλεως, φιλοξενούσε στις παρυφές της χορηγικά μνημεία, στα οποία ήταν τοποθετημένοι χάλκινοι τρίποδες. Αυτοί οι χάλκινοι τρίποδες, από τους οποίους πήρε την ονομασία η οδός «Τριπόδων», ήταν τα βραβεία των χορηγών του χορού των θεατρικών παραστάσεων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

λουθήθηκε από τους χορηγούς και τους κτήτορες κατά τους Βυζαντινούς και κυρίως τους Μεταβυζαντινούς χρόνους.[37] Οι κτήτορες των ναών και χορηγοί της εικονογράφησης των χριστιανικών ναών απεικονίζονται σε πολύ καλή θέση, κυρίως στον νάρθηκα, θέση ιδιαίτερα ορατή στον πιστό (Εικ. 10). Τα πορτραίτα τους συνοδεύονται από τα ονόματά τους και την υπόμνηση ότι είναι οι χορηγοί της κατασκευής του ναού ή της εικονογράφησής του, καθώς και με φράσεις παράκλησης προς τον Θεό.[38] Η οικονομική θέση των χορηγών της Μεταβυζαντινής περιόδου συνδυάζεται με την επαφή με τον ορθόδοξο κόσμο με τη δημοσιότητα της θρησκευτικής τους πίστης και του θρησκευτικού συναισθήματος. Σε όλη τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο τα χειρόγραφα (οι κώδικες) εκτός από τις εικονογραφήσεις τους, εντός του κειμένου ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζουν τα αρχιγράμματα τα οποία αποτελούν συγκερασμό εικόνας και γράμματος. Έτσι, για παράδειγμα, εικονογραφούνται σκηνές ή αυτόνομα κοσμήματα.[39]

Νομισματική

Τα νομίσματα είναι ακόμη ένας συμπυκνωμένος τρόπος απόδοσης λόγου καθώς και εικόνας με έντονο τον πολιτικό προσανατολισμό. Από την αρχαία εποχή στον εμπροσθότυπο του νομίσματος εικονογραφείται το σύμβολο της πόλεως ή ο προστάτης θεός της με το όνομα της πόλεως (Εικ. 11) στο οποίο ανήκει ενώ αργότερα κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους τοποθετείται και το όνομα του άρχοντα.[40]

Η νομισματική αλλάζει την εικονογραφία της κυρίως κατά τους Ρωμαϊκούς (Εικ. 12) και Βυζαντινούς χρόνους (Εικ. 13, 14). Στους Ρωμαϊκούς χρόνους η φυσιοκρατική απόδοση των χαρακτηριστικών του ηγέτη και αυτοκράτορα εξυπηρετεί πλέον την πολιτική του[41] και το κυριότερο τη διάδοση του προσώπου του στα πέρατα της αυτοκρατορίας. Σημαντικό ρόλο στον εμπροσθότυπο διαδραματίζει το πορτραίτο του αυτοκράτορα και στον οπισθότυπο το σύμβολο της πόλεως. Τα βυζαντινά νομίσματα εξακολουθούν να αναπαριστούν τους αυτοκράτορες ακολουθώντας τη ρωμαϊκή νομισματοκοπική παράδοση.[42] Οι μορφές των αυτοκρατόρων απεικονίζονται με αφαιρετικότητα και μόνο λίγα χαρακτηριστικά, ως σύμβολα, για την ταύτιση των προσώ-

---

[37] Γαριδης 2007· Σισιου 1995, 28, 60-61 όπου σημειώνονται παραδείγματα κτητορικών επιγραφών.
[38] Αχειμαστου-Ποταμιανου 1983, 21.
[39] Πελεκανιδης et al. 1975, 116-117, 125-139 και 268-269.
[40] Οικονομιδου 1996.
[41] Hannestad 1986.
[42] Sear 1987.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πων. Το όνομα του αυτοκράτορα αναγράφεται πάνω από τις μορφές, ενώ ως σύμβολο, αρχικά ο σταυρός κυριαρχεί στον οπισθότυπο των νομισμάτων.[43] Αργότερα τον οπισθότυπο καταλαμβάνει η μορφή του Χριστού ή πρόσωπα της οικογένειας ή το αντίστροφο.[44]

Η μεγάλη τέχνη

Η ζωγραφική των σπηλαίων της Παλαιολιθικής εποχής δίνει αρκετές περιγραφικές παραστάσεις που υπονοούν τον λόγο. Σκηνές κυνηγιού, συγκρούσεις αντίπαλων ομάδων, όπως η παράσταση από σπήλαιο στο Ελ Καστίλιο (Castelon), της Ισπανίας, ή στο σπήλαιο Lascaux στη Γαλλία[45] (Εικ. 15) επιβεβαιώνουν προσπάθειες για οργάνωση του φυσικού χώρου στο πλαίσιο μιας αφηγηματικής διάθεσης. Στους όρους *ιδεοπλαστική* και *φυσιοπλαστική ζωγραφική*,[46] *αφαιρετική* και *διαισθητική*[47] που αποδίδονται στη ζωγραφική των πρώτων χρόνων, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τους όρους: *περιγραφική* και *αφηγηματική ζωγραφική*, που είναι και στοιχεία της τέχνης των εικονογραφημάτων.

Από τη μεσοποτάμια τέχνη σημειώνουμε το παράδειγμα των αλαβάστρινων αγγείων από τη Warka (3200-2800 π.Χ.).[48] Πρόκειται για αγγεία ύψους μεγαλύτερου του ενός μέτρου που είναι αφιερωμένα στη θεά Inan. Η επιφάνειά τους είναι ανάγλυφη. Οι παραστάσεις αναπτύσσονται σε τρεις ζώνες. Η αφηγηματικότητα είναι έντονη και οι μορφές της θεάς μαζί με εκείνες των ιερειών φορτίζουν την παράσταση. Έτσι, όπως είναι οργανωμένη η εικόνα επικοινωνεί άμεσα με τον πιστό παραδίδοντας το ύψιστο μήνυμα της λατρείας της θεάς. Αλλά το ίδιο οργανωμένο σε ζώνες αλλά και με την ίδια έντονη αφηγηματικότητα είναι και η σκηνή που απεικονίζεται στο λεγόμενο *έμβλημα της Ur* (τέλος τέταρτης χιλιετηρίδας-2640 π.Χ.) (Εικ. 16).[49]

Στις δύο παραστάσεις που απεικονίζονται σε τρεις ζώνες στην κάθε μία αναπτύσσονται μία σκηνή γιορτής και μία σκηνή πολέμου. Η προσπάθεια να αφηγηθεί ο καλλιτέχνης δύο σημαντικές στιγμές μέσα από πολλά διαδοχικά επεισόδια είναι φανερή. Η οργάνωση της εικονογράφησης σε ζώνες φαίνεται ότι είναι μία πρώτη, από τεχνικής άποψης, προσπάθεια ανάπτυξης ενός επι-

---

[43] SEAR 1987, 104, νόμισμα του Τιβέριου ΙΙ και του Κωνσταντίνου.
[44] SEAR 1987, 416-426, παραδείγματα τέτοιων νομισμάτων είναι αυτά της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας του Θεόδωρου Ι.
[45] ΧΡΗΣΤΟΥ 1988, 53 κ.ε., εικ. 57· JANSON 1982, 19, εικ. 12.
[46] VERWON 1914.
[47] WORRINGER 1908.
[48] NEDOMAĆKI 1981, 45.
[49] NEDOMAĆKI 1981, σημ. 20· RAGGHIANTI 1970, 56-58.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κοινωνιακού λόγου τον οποίο μπορούμε να τον διακρίνουμε στα περισσότερα παραδείγματα που θα ακολουθήσουν, ιδιαίτερα όταν δεν υπάρχει γραπτός λόγος και επιθυμεί ο καλλιτέχνης να μεταβιβάσει, ή αλλιώς να «περάσει» ένα μήνυμα στο κοινό.

Στη νεοασσυριακή τέχνη την περίοδο της βασιλείας του Salmanassar III (858-824 π.Χ.) η μεθοδολογία της εικονογράφησης σε λωρίδες εξακολουθεί να υφίσταται και να αποτελεί χρήσιμο εργαλείο. Ένα παράδειγμα της εποχής αυτής είναι η εικονογράφηση ανάγλυφου το οποίο παρουσιάζει σε ζώνες κατά τομή πολυπληθείς ομάδες πολεμιστών, τοξότες, ιππείς, πεζούς, άρματα, διηγούμενη μια σκηνή εκστρατείας και μάχης.[50]

Στην τέχνη της αρχαίας Αιγύπτου έχουμε πάμπολλα παραδείγματα έργων που έχουν την οργάνωση και το πνεύμα των εικονογραφημάτων, όπως διακόσμους σε τάφους, σε παπύρους και σε ανάγλυφα. Η επονομαζόμενη παλέτα του *Narmer*[51] (3000-2778 π.Χ.) (Εικ. 17) είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτής της οργάνωσης των επεισοδίων σε ζώνες. Στις δύο ανάγλυφες πλευρές της απεικονίζεται ο ίδιος ο φαραώ και μία σκηνή ιστορικής και πολιτικής σημασίας: η ένωση της Άνω και Κάτω Αιγύπτου. Η παράσταση είναι διαμορφωμένη σε ζώνες. Το μήνυμα είναι άμεσο, η μορφή του βασιλιά-ηγέτη ξεχωρίζει στην παράσταση και στη μία πλευρά φορεί στέμμα της Κάτω Αιγύπτου και στην άλλη της Άνω Αιγύπτου, συμβολίζοντας έτσι το ιστορικό γεγονός της ένωσης των δύο χωρών. Τα σύμβολα εργαλείο της τέχνης των εικονογραφημάτων κάνουν εμφανή την παρουσία τους στο έργο αυτό.

Από τα παραδείγματα που αναφέραμε γίνεται φανερό ότι η οργάνωση της εικονογράφησης σε ζώνες φαίνεται ότι είναι μία πρώτη προσπάθεια ανάπτυξης ενός επικοινωνιακού λόγου, ιδιαίτερα όταν δεν υπάρχει λόγος και επιθυμεί ο καλλιτέχνης να μεταβιβάσει, ή αλλιώς να «περάσει», ένα μήνυμα.

Ο κύλινδρος του *Κου Κάι Τσε*,[52] γνωστός ως «Οι παραινέσεις της Μεγάλης Κυρίας του Παλατιού» (317-386 π.Χ., δυναστεία των Τσιν) (Εικ. 18) έχει διαφορετική οργάνωση εικόνας και λόγου. Η παράδοση αποδίδει τη σύνταξη των παραινέσεων στον Τσανγκ-Χουά, ο οποίος επιθυμώντας να ασκήσει πολεμική στις συζύγους του αυτοκράτορα Χοέι-Τι της δυναστείας των Τσιν, δημιούργησε το πλαστό πρόσωπο μιας μεγάλης κυρίας. Κάθε σκηνή εικονογραφεί ένα δίδαγμα. Το κείμενο δεν τοποθετείται σε ζώνες, αλλά αντίθετα με τα προηγούμενα έργα, τοποθετείται ανάμεσα στις σκηνές και εξυπηρετεί λειτουργικούς στόχους. Διαχωρίζει τις σκηνές και δημιουργεί ιδιαίτερο τρόπο αφήγησης, που δεν απομακρύνεται πολύ από τους προηγούμενους τρόπους απόδοσης.

---

[50] STROMMENGER 1962, πίν. 208-214.
[51] LANGE & HIRMER 1978, 49, εικ. 4-5.
[52] RAGGHIANTI 1970, 88-90.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην Αρχαία Ελλάδα συναντάμε τη δομή της τέχνης των εικονογραφημάτων όχι μόνο στα γραπτά αγγεία, αλλά και στην γλυπτική. Αξίζει να σημειώσουμε ότι υπάρχουν μαρτυρίες και για γελοιογραφικές απεικονίσεις, για παράδειγμα, όπως σημειώνει η Σούδα, ο ποιητής Ιππιόνακτας (την ακμή του βίωνε κατά το 544 π.Χ.), έγραψε ιάμβους κατά των αγαλματοποιών Βουπάλου και Αθήνη για τις γελοιογραφικές απεικονίσεις που του έκαναν.

Ιδιαίτερα τα αγγεία[53] (ερυθρόμορφα ή μελανόμορφα) πληρούν με επάρκεια τα χαρακτηριστικά της μεθοδολογίας των εικονογραφημάτων. Αναφέρομαι στην πλούσια παραγωγή τους, αλλά και στο ότι ήταν καθαυτό αντικείμενα καθημερινής χρήσης, διεκπεραίωναν ταυτόχρονα ανάγκες αισθητικές και όχι μόνο. Έτσι, και τα σύγχρονα εικονογραφήματα εξυπηρετούν την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα, αλλά και την «περιθωριακή» αισθητική.

Όλα αυτά θα ήταν δυνατόν να υποστηρίξει κάποιος ότι «υπονομεύουν» τη μοναδικότητα των γραπτών αγγείων ως έργα τέχνης. Η ίδια κατηγορία υποστηρίζεται άλλωστε και για τα σύγχρονα εικονογραφήματα. Οι ζωγράφοι των αγγείων χρησιμοποιούν λόγο (ή αλλιώς περιεχόμενο) ακραίο ίσως και για την εκείνη κοινωνική πραγματικότητα, αλλά επιπλέον λόγο και εικόνα που συνδυάζεται, με μοναδική επιδίωξη την αφήγηση. Με αυτόν τον τρόπο κατορθώνουν να αυτονομηθούν ως τέχνη από τη «μεγάλη ζωγραφική» ενώ ταυτόχρονα οι δημιουργίες τους στην επιφάνεια των αγγείων αντανακλούν αναλυτικά την κοινωνική πραγματικότητα και αποδεικνύονται πολύτιμο υλικό για τη μελέτη των κοινωνιών.

Στα αγγεία που θα παραθέσουμε λόγος και εικόνα συνδυάζονται με πρωτοτυπία και μας παραδίδουν διαφορετικές ιστορίες. Είναι ανάγκη να προσθέσουμε ένα νέο στοιχείο που αναβαθμίζει τον επικοινωνιακό και αφηγηματικό χαρακτήρα των έργων σε σχέση με τα προηγούμενα παραδείγματα. Εννοούμε το στοιχείο που έχει σχέση με τα ονόματα που αναγράφονται πάνω από τις μορφές και ταυτίζονται με ήρωες της ιστορίας που αφηγούνται.

Ο Αττικός μελανόμορφος ελικωτός κρατήρας, *αγγείο Francois* (Εικ. 19, 20) του αγγειογράφου Κλειτία (570-565 π.Χ.)[54] περιγράφει στον λαιμό το κυνήγι του Καλυδωνίου κάπρου και τα *άθλα επί Πατρόκλω* και στο σώμα τους γάμους του Πηλέα και της Θέτιδας καθώς και την καταδίωξη του Τρωίλου από τον Αχιλλέα, όπως επίσης και άλλα διαφορετικά επεισόδια. Τα επεισόδια είναι πολλά και αναφέρονται σε διαφορετικούς μύθους. Αναπτύσσονται σε ζώνες και οι μορφές αλλά και τα άψυχα αντικείμενα ταυτίζονται με επιγραφές που είναι εμπρός, πίσω ή πάνω από τη μορφή (σύνολο 121 επιγραφές). Η προσπάθεια του καλλιτέχνη είναι έκδηλη, επιθυμεί να καταστεί

[53] Boardman 2001, 40-127· Τιβεριος 1996.

[54] Τιβεριος 1996, εικ. 26-28, 252-254· Κοκκορου-Αλευρα 1990, 100, εικ. 136· Boardman 2001, 53, εικ. 62-64.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

απόλυτα κατανοητός χωρίς ο θεατής να μπλέξει τους μύθους. Η οργάνωση των σκηνών μαρτυρεί επίσης ότι το αγγείο αυτό ήταν ορατό και απευθύνονταν σε πελάτη με υψηλό αισθητικό κριτήριο. Αφηγηματικότητα, υπέρτατος επικοινωνιακός λόγος ξεχωρίζουν το έργο αυτό.

Ο αττικός ερυθρόμορφος κρατήρας του Ευξίθεου (515-510 π.Χ.)[55] (Εικ. 21) με απεικόνιση τη μεταφορά του νεκρού Σαρπηδόνα από τον Θάνατο στη Λυκία διαφοροποιείται σημαντικά στην οργάνωση της διήγησης. Εικονογραφείται ένα και μόνο επεισόδιο του γνωστού μύθου. Όλη η υπόλοιπη ιστορία υπονοείται και μένει σαν ένα «κινηματογραφικό σταματημένο πλάνο», θα τολμούσαμε να πούμε, που επιθυμεί να εξιστορήσει ο καλλιτέχνης στον θεατή.

Οι επιγραφές στον κρατήρα του Ευξίθεου, που ταυτίζουν τις μορφές ως στοιχείο της μεθόδου αφήγησης του εικονογραφήματος παραμένει. Η εικονογράφηση του αγγείου έχει επικοινωνιακό στόχο (Εικ. 20). Επιθυμεί, βάσει της μεθοδολογίας της, να κοινοποιήσει ένα δημοφιλές μυθολογικό επεισόδιο.

«Σταματημένα πλάνα», όπως τα ονομάσαμε δανειζόμενοι τον όρο από τον κινηματογράφο, σε έργα χιλιάδες χρόνια πριν ανακαλυφθεί και αναπτυχθεί η τέχνη του κινηματογράφου, αναπτύσσονται και σε δύο παραστάσεις εικονοαφήγησης σε πρώιμα αγγεία. Ο γεωμετρικός αμφορέας από το Δίπυλο (Εικ. 22) (750 π.Χ.) αναπαριστά πρόθεση νεκρού.[56] Η επιφάνεια του αγγείου είναι χωρισμένη σε ζώνες οι οποίες καλύπτονται από γεωμετρικά σχέδια, αλλά και απεικονίσεις μορφών. Στην κεντρική παράσταση απεικονίζεται ο νεκρός ενώ γύρω του σε ζώνη μορφές που θρηνούν. Θα χρειαστεί να σημειώσουμε ότι στη γεωμετρική εποχή δεν υπάρχει η αίσθηση της προοπτικής με αποτέλεσμα ο καλλιτέχνης να επινοεί τρόπους να διηγηθεί το κορυφαίο αυτό δράμα. Η επανάληψη μορφών που μοιάζουν ως προς τη δομή μεταξύ τους βοηθούν στην αφηγηματικότητα, είναι δε ένα στοιχείο (τυποποίηση), που τα εικονογραφήματα σήμερα έχουν σαν κύριο χαρακτηριστικό τους. Οι ήρωες, δηλαδή, που δρουν στις σύγχρονες ιστορίες των εικονογραφημάτων, μοιάζουν μεταξύ τους χωρίς να είναι οι ίδιοι. Συμπερασματικά η τέχνη των σύγχρονων εικονογραφημάτων επαναλαμβάνει και εκείνη τύπους και χαρακτηριστικά με ευελιξία και επιβάλλει τη μετάδοση του μηνύματος στον θεατή.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εικονογράφησης στίχων των *Έργων και ημέραι* του Ησίοδου,[57] παρουσιάζει και ένα αγγείο από το Μουσείο της Πάρου, ένας «Μηλιακός» αμφορέας με παράσταση κυνηγού στον λαιμό του αγγείου και στο σώμα απεικόνιση άροσης (7ος αι. π.Χ.), αλλά και ακόμη ένα που εικονογραφεί την Ιλιάδα και την κρίση του Πάριδος (Εικ. 23). Η εικονογράφηση

[55] Τιβεριος 1996, εικ. 94-95, 290.

[56] Κοκκορου-Αλευρα 1990, 38, εικ. 27· βλ. αγγείο της ίδιας εποχής, με παρόμοια παράσταση, Καρουζος & Καρουζου 1981, 41-42, εικ. 29α-ε· Boardman 2001, εικ. 13.

[57] Ζαφειροπουλου 2000, εικ. 1-9· 2008, 348, εικ. 8 και 15.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των στίχων του Ησιόδου αναφέρεται στη δεύτερη παράσταση –τη σκηνή άροσης– φαίνεται δε από την εικονογράφηση, ότι ήταν πολύ γνωστό το έργο του σε αυτούς που παράγγειλαν το αγγείο, αλλά και γενικότερα. Αντικατοπτρίζει ταυτόχρονα και την κοινωνική πραγματικότητα.[58]

Δύο αγγεία της γεωμετρικής περιόδου με παραστάσεις μάχης και πολεμιστών αποκαλύφθηκαν το 2000, ανάμεσα σε πολλά αγγεία της ίδιας εποχής, σε συστηματική ανασκαφή στο αρχαίο νεκροταφείο στην Παροικία Πάρου[59] εντός ορύγματος το οποίο ταυτίστηκε από τη Φ. Ζαφειροπούλου με πολυάνδριο. Η ίδια σχολιάζει:

> *Αν ο Αρχίλοχος είχε ζήσει έναν αιώνα νωρίτερα θα ήταν δυνατό να υποτεθεί ότι οι παραστάσεις στα δύο αυτά αγγεία αποτελούν «κλασικά εικονογραφημένα» των σκηνών που περιγράφονται από τον σπουδαίο αυτόν ποιητή, αλλά και δεινό πολεμιστή, στους στίχους των ελεγειών του που σώθηκαν.*[60] (Εικ. 24)

Στη γλυπτική η αφηγηματολογική δομή και η μεθοδολογία ανιχνεύονται και στα ανάγλυφα της ζωφόρου του Παρθενώνα[61] (Εικ. 25). Χρειάζεται να σκεφτεί κανείς τη μεγάλη ανταπόκριση των έργων αυτών και την επιρροή τους στο σύγχρονό τους κοινό. Η πομπή των Παναθηναίων παραδίδεται με λαμπρότητα σε διαφορετικά επεισόδια. Το μεγαλείο των έργων αυτών είναι ότι κατορθώνουν και εντάσσουν και τις αρχιτεκτονικές γραμμές του ναού στα πλαίσια της αφήγησης. Η ζωφόρος είναι μία «ζώνη» και ταυτόχρονα ένα δεσπόζον αρχιτεκτονικό στοιχείο πάνω στην οποία ξεδιπλώνονται οι ανάγλυφες μορφές που συμμετέχουν στην πομπή των Παναθηναίων. Αυτό γίνεται ταυτόχρονα με την υπογράμμιση της ταξικής δομής της αθηναϊκής κοινωνίας. Η τέχνη με τα γλυπτά του Παρθενώνα βρίσκεται στο απόγειο της επικοινωνιακής σχέσης καλλιτέχνη και κοινού αλλά και επικοινωνιακής σχέσης της κοινωνίας ως σύνολο με το κάθε ένα μέλος της ξεχωριστά.[62] Αυτό που άλλωστε

---

[58] ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ 2001, εικ. 8 και 15.

[59] Τη συγκεκριμένη ανασκαφή κατά το έτος 2000, στη διάρκεια της οποίας αποκαλύφθηκαν ανάμεσα σε ταφές και το πολυάνδριο μέσα στο οποίο βρέθηκαν και αγγεία με παραστάσεις, πραγματοποίησε ο γράφων, ως έκτακτος αρχαιολόγος της ΚΑ΄ Ε.Π.Κ.Α., με επόπτρια την κ. Φ. Ζαφειροπούλου. Θεωρώ ότι μετά από τις εκτεταμένες και ενδιαφέρουσες συζητήσεις μαζί της και την ανταλλαγή απόψεων, για τις οποίες και την ευχαριστώ, καθώς και τη δημοσίευση από την ίδια των συγκεκριμένων αγγείων, οφείλω να συμπεριλάβω τα συγκεκριμένα αγγεία στα παραδείγματα μεθοδολογίας της εικονοαφήγησης.

[60] ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ 2000, 289-290.

[61] NEILS 2001, 125-126· το κεφάλαιο αρχίζει με τη σημαντική επισήμανση: «The Parthenon frieze is a text. Some two and a half millennia after its making the language can be at times obscure». Βλ. επίσης ΠΑΛΑΓΓΙΑ 1989, 67-69· ΧΩΡΕΜΗ-ΣΠΕΤΣΙΑΡΗ 2004.

[62] ΠΑΤΕΡΑΚΗ 2009, 297: «Πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι τα δημόσια κτίρια πριν αλλά και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

επέβαλλε ακούσια το ίδιο το πολίτευμα της Δημοκρατίας. Η σύγχρονη τέχνη βαθμιαία έχασε αυτόν τον επικοινωνιακό μαζικό χαρακτήρα, αφού προάγει το υποκείμενο-καλλιτέχνη.

Στη ρωμαϊκή τέχνη συναντάμε αρκετά παραδείγματα έργων τέχνης που θα μπορούσαμε να τα κατατάξουμε στα εικονογραφήματα. Ο *κίονας του Τραϊανού* (113 μ.Χ.)[63] (Εικ. 26) και ο *κίονας του Μάρκου Αυρηλίου*[64] (Εικ. 27) αλλά και τα ανάγλυφα των αψίδων είναι αντιπροσωπευτικά του είδους. Περιγράφονται σε πολυάριθμα επεισόδια σκηνές πολέμων που διεξήγαγαν οι δύο επιφανείς αυτοκράτορες της Ρώμης. Ο χωρισμός σε ζώνες, η διαδοχικότητα των επεισοδίων χαρακτηρίζουν αυτές τις αφηγήσεις από πληρότητα και αμεσότητα. Η απεικόνισή τους και η έκθεσή τους στο κοινό προδίδουν τον προπαγανδιστικό χαρακτήρα των έργων. Οι αυτοκράτορες είχαν ανάγκη να διαδώσουν το έργο τους, να το επιβάλλουν στο πολυεθνικό κοινό τους και ζητούσαν οικείους τρόπους για τους υπηκόους Ρωμαίους πολίτες. Ο Κ. Σαθάς σημειώνει ότι ο Ευνάπιος μας διέσωσε μαρτυρία για γελοιογραφικούς πίνακες,

> *... Θεατρίζοντες τον Χριστιανισμόν τοιούτος ήτο και περί τα τέλη της τέταρτης εκατονταετηρίδας, έπαρχος της Ρώμης Πέρσης, διακωμωδών διά τοιούτων πινάκων, τους εις Θείαν βοήθειαν υπό των τότε Χριστιανών αποδιδομένους Θριάμβους των Ρωμαϊκών όπλων ...*[65]

Κατά τη μετάβαση από τη Ρωμαϊκή εποχή στην Παλαιοχριστιανική η μέθοδος της εικονοαφήγησης διατηρείται. Τα ψηφιδωτά δάπεδα, για παράδειγμα, της παλαιοχριστιανικής Νικόπολης στην Ήπειρο,[66] στη Βασιλική Α Δουμετίου, στο βόρειο και νότιο παστοφόριο της βασιλικής, διαθέτουν ένα κεντρικό εικονογραφικό έμβλημα, ενώ περιμετρικά του επάλληλες ταινίες με διαδοχικά εικονογραφικά θέματα σκηνών κυνηγιού και ιχθύων εικονογραφούν τον

μετά τον 5ο αιώνα π.Χ. –που μας ενδιαφέρει πιο πολύ λόγω του εξεταζόμενου μνημείου [ενν. τον ναό του Δία στην Ολυμπία, Σ.τ.Σ.]· χρησιμοποιήθηκαν πολλάκις από την πολιτική εξουσία ή την εκάστοτε κυρίαρχη κοινωνική-οικονομική τάξη ως μέσα προβολής συγκεκριμένων μηνυμάτων πολιτικού και/ή άλλου περιεχομένου (π.χ. κτίσματα της αθηναϊκής ακρόπολης του 6ου αιώνα π.Χ., μονόπτερος Σικυωνίων στους Δελφούς, Παρθενών, Ηφαιστείο, ναός της Αθηνάς Νίκης κ.ά.).» Η άποψη αυτή της κ. Πατεράκη, κατά τη γνώμη μου, έχει μεγάλη σημασία, αφού κατά τη συζήτηση που ακολούθησε μετά την ανακοίνωση της παρούσας εργασίας το 1998 (βλ. παραπάνω υποσημ. **) αμφισβητήθηκε η σύνδεση του γλυπτού διακόσμου του Παρθενώνα με τη μεθοδολογία των εικονογραφημάτων και θεωρήθηκε περισσότερο ως υποβάθμιση του γλυπτού διακόσμου σε κόμικ. Η ουσία, όμως, έγκειται στο γεγονός ότι το πολιτικό μήνυμα διαμορφώνει μεθοδολογία εικονοαφήγησης όμοια με εκείνη των σύγχρονων εικονογραφημάτων ως εύληπτη για το κοινό – και αυτό εξετάζεται στην παρούσα εργασία.

[63] ΒΟΥΤΥΡΑΣ & ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ 1990, εικ. 89.

[64] ΒΟΥΤΥΡΑΣ & ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ 1990, εικ. 95.

[65] ΣΑΘΑΣ 1878, νγ΄.

[66] ΓΚΙΟΛΕΣ 1991, 28 κ.ε.· ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 1993· ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ & ΚΑΡΟΥΤΑ 2003, 86-100.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ωκεανό και τη Γαία, κάτι που επιβεβαιώνει και η επιγραφή που υπάρχει στο ψηφιδωτό δάπεδο του βόρειου παστοφορίου (Εικ. 9).

Παρουσιάζει τεράστιο ενδιαφέρον η μέθοδος εικονοαφήγησης των δύο ζωνών. Η ζώνη με τους ιχθείς και τον υπόλοιπο θαλάσσιο κόσμο αποδίδεται ενιαία χωρίς διαχωριστικές γραμμές ή άλλα «πλαίσια» με τρόπο έτσι ώστε να δίνεται η αίσθηση του αχανούς θαλασσινού ύδατος του Ωκεανού και του κόσμου του. Αντίθετα, η Γαία αποδίδεται μέσα από την εικονογράφηση πτηνών, δέντρων και φυτών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ζώνες με σκηνές κυνηγιού (Εικ. 28). Κάθε σκηνή κυνηγιού συντίθεται από δύο κυκλικούς αλληλοσυμπλεκόμενους πλοχμούς οι οποίοι περιλαμβάνουν ο καθένας τον θηρευτή και το θήραμα. Η επανάληψη των σκηνών αυτών αναπτύσσει την αφήγηση.

Η βυζαντινή τέχνη δεν έχει να ζηλέψει καθόλου από παρόμοια έργα τέχνης,[67] όμως θα πρέπει να επισημάνουμε κάποια χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη βυζαντινή τέχνη από περίοδο σε περίοδο, όπως το υπέρθυρο που απεικονίζει τον Λέοντα ΣΤ΄ τον Σοφό να υποτάσσεται στη δύναμη του Χριστού αφήνοντας στους Βυζαντινούς πολίτες να εννοήσουν σε ποιον και μόνο υποτάσσεται ο αυτοκράτορας.[68] Αρκετές παρόμοιες εικονογραφήσεις των Βυζαντινών χρόνων προπαγανδίζουν την άμεση σχέση πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας (Εικ. 29). Η εικονογράφηση θρησκευτικών επεισοδίων από τη ζωή του Χριστού ή της Παναγίας γίνεται με τον τρόπο των σταματημένων «πλάνων» με λιτότητα τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενο. Οι πιστοί αντικρίζουν ανά επεισόδιο ολόκληρη τη ζωή του Χριστού και των άλλων θρησκευτικών προσώπων (Εικ. 30). Δεν υπάρχει η ανάγκη της πυκνής διαδοχικότητας των επεισοδίων, αφού ο υπονοούμενος λόγος κυριαρχεί και συμπληρώνει το εικονογραφικό πρόγραμμα. Η σκηνές συνήθως με λίγα πρόσωπα επιβάλλονται στον θεατή, μεταδίδοντας το θρησκευτικό μήνυμα.[69]

Αντίθετα τη Μεταβυζαντινή περίοδο, ακολουθώντας την παράδοση των τελευταίων Βυζαντινών χρόνων (Εικ. 31), η ζωγραφική γνωρίζει μια νέα ανάπτυξη.[70] Ο λαός αγράμματος καθώς είναι έχει ανάγκη αφηγηματικής ζωγραφικής όπου να αναλύονται σε εικόνες τα θρησκευτικά πιστεύω του.[71] Ο

---

[67] Talbot-Rice 1997.

[68] Παλιουρας 1990.

[69] Mouriki 1980-1981· Χατζηδακη 1996, 15, εικ. 19. Παραδίδεται μία ακόμη χαρακτηριστική της εποχής σκηνή της σταύρωσης στον ναό του Οσίου Λουκά.

[70] Χατζηδακης 1974· 1987· Χατζηδακης & Δρακοπουλου 1997· Ξυγγοπουλος 1957· Γαριδης 2007· Γαριδης & Παλιουρας 1993.

[71] Αλεξιου 1982, 61: «... λόγω του εύπλαστου υλικού της ήταν ικανή ν' αποδώσει τους θρησκευτικούς οραματισμούς, όχι του υπαρκτού, αλλά του „άκτιστου" κόσμου. Σκιαγραφείται λοιπόν ο ψυχισμός του θεοκρατούμενου ανθρώπου της εποχής, του αδιάφορου για τους επίγειους προβληματισμούς, προπαρασκευαζόμενου για τη μεταθανάτια ζωή».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χώρος, εσωτερικά ή εξωτερικά, καλύπτεται από αναλυτικές εικονογραφικά ιστορίες, χριστολογικό κύκλο, ιστορίες της Παναγίας, συναξάρια των Αγίων, παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας κ.ά. Οι επιφάνειες των τοίχων χωρίζονται σε τετράγωνα και ορθογώνια με πλατιές, συνήθως ερυθρές, ταινίες και μέσα εκεί ζωγραφίζονται οι παραστάσεις. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της θρησκευτικής τέχνης της Μεταβυζαντινής εποχής διαδραματίζει και η επιρροή της δυτικής τέχνης (Εικ. 32) που προσφέρει στους καλλιτέχνες τεχνικές λύσεις στην προσπάθειά τους να αφηγηθούν την ιστορία των ιερών προσώπων. Στη διάδοση των δυτικών στοιχείων σημαντικό ρόλο παίζει και η ανακάλυψη της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο, αφού τυπώνονται σε χαρτί παραστάσεις (και θρησκευτικές) και διαδίδονται σε ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο. Στη μεταβυζαντινή τέχνη, οι σκηνές όπως αυτή της σταύρωσης παρουσιάζονται πολυπληθείς με αρκετά δευτερεύοντα εικονογραφημένα επεισόδια. Η σκηνή της σταύρωσης είναι ένα επεισόδιο που εξελίσσεται ταυτόχρονα με τα υπόλοιπα. Ο καλλιτέχνης επιβάλλεται με την πυκνή αφήγηση αντίθετα με τον προκάτοχό του Βυζαντινό που είναι λιτός και ευσύνοπτος.

Ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εικονογραφήσεις των χειρογράφων, κι αυτό διότι αναπτύσσονται δίπλα στη μεγάλη τέχνη με σκοπό να επικοινωνήσουν με τον πιστό.[72] Είναι έργα που έχουν στόχο το πλατύ κοινό και χρησιμοποιούν εικόνα και λόγο ώστε να εξυπηρετήσουν τη διάδοση της ορθόδοξης πίστης. Αρκετές φορές το περιεχόμενο των χειρογράφων είναι κοσμικό, το ίδιο και η εικονογράφησή του. Τα αποκαλούμενα ψαλτήρια με εικονογράφηση στο περιθώριο διακρίνονται για την ιδιαίτερη δομή τους. Είναι κώδικες που το περιεχόμενο τους έχει θρησκευτικό χαρακτήρα. Με αφορμή έναν στίχο από τον *Ψαλμό* δημιουργούν την αντίστοιχη εικόνα. Παράδειγμα, οι εικονογραφήσεις από το *Ψαλτήρι της Μονής Παντοκράτορος*[73] (Εικ. 33) και το *Ψαλτήρι Cludov*.[74] Εδώ ο στίχος αποτελεί έμπνευση για διπλή εικονογράφηση.[75] Η μία αντικρούει τους εικονομάχους και συνδυαζόμενη με τη δεύτερη περιγράφει τον στίχο του Ψαλμού. Έτσι, για παράδειγμα ο στίχος του Ψαλμού 68 (69), fol. 67, μας δίνει δύο εικόνες: απεικόνιση του Εσταυρωμένου στον οποίο δίνουν οι στρατιώτες με το δόρυ σπόγγο με ξύδι αντί για νερό με επεξήγηση *ούτοι* ... ενώ στα αριστερά του απεικονιζόμενου Γολγοθά βρίσκεται ένας κρατήρας και αριστερότερα δύο εικονοκλάστες, ένας λαϊκός και ένας επίσκοπος. Ο πρώτος ασβεστώνει μία εικόνα του Χριστού (*imago clipeata*) ενώ υπάρχει η επεξήγηση ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΟΙ ΚΑΙ ΟΥΤΟΙ ΜΗΞΑΝΤΕΣ ΥΔΩΡ ΚΑΙ ΑΣΒΕΣΤΟΝ ΕΠΙ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟΝ. Η αντιστοιχία μεταξύ

[72] DELVOYE 1988, 255 κ.ε.· ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ 1995, 14-16.
[73] ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ 1995, 19, σημ. 35, εικ. 11-14.
[74] DELVOYE 1988, εικ. 66.
[75] ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ 1995, 19, εικ. 15· DELVOYE 1988, εικ. 66.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

των δύο παραστάσεων είναι εμφανής. Τα θρησκευτικά μηνύματα και η στράτευση της εικονογράφησης και του εικονογράφου με την πλευρά των εικονολατρών διατυπώνονται ευθέως. Αυτού του είδους τα χειρόγραφα με εικονογράφηση στο περιθώριο αναπτύσσουν τέχνη του «περιθωρίου», αυτόνομη δίπλα στη λεγόμενη μεγάλη τέχνη.

Εικονογραφήματα δημιουργεί κατά κάποιο τρόπο και ο Παναγιώτης Ζωγράφος, ο λεγόμενος «Ζωγράφος του Μακρυγιάννη», που διηγείται τις μάχες της Επανάστασης του 1821, έτσι όπως τις περιέγραψε ο Μακρυγιάννης στα περίφημα *Απομνημονεύματά* του. Πολυπληθείς σκηνές μαχών με απεικονίσεις στρατιωτών που κινούνται και διατάσσονται στα αντίπαλα στρατεύματα. Εικονογραφήσεις που συνοδεύονται από λεπτομερή κείμενα: *Μέρος των πολέμων της Ελλάδος σχεδιασθέντων κατά στοχασμόν και υπαγόρευσιν και δι' ιδίων εξόδων του συνταγματάρχου Μακρυγιάννη προς ευχαρίστησιν των Ελλήνων και ευεργετών μας Φιλελλήνων* ... Στο έργο του *Η μάχη των Βασιλικών*, που βρίσκεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο αναφέρει στο υπόμνημα: *Ο Μπραΐμ Πασσάς και άλλοι τρεις πασσάδες έως δέκα χιλιάδες Τούρκοι κινούνται ν' απεράσουν από τα βασιλικά με πλήθος ζαερίδων και πολεμοφοδίων εις άμαξας και καμήλους, και ιστάμενοι προσεύχονται κατά το έθος της θρησκείας των, και δίδει προσταγάς, και ρίπτουν τέσσερα κανόνια και πυροβολεί όλον το στράτευμα προς φόβον των Ελλήνων, και βαρούν τα τύμπανα, και κινούνται. Οι δε Έλληνες τους άφισαν και επροχώρησαν μέσα εις το στενόν, έως οπού εγέμωσεν όλη η θέσις. Τους καρτέρευαν ... και τους έδωσαν έναν πελέκι καλόν, και τους αφάνησαν όλως διόλου τους Τούρκους και εφονεύθησαν και δύο Πασσάδες.* Αυτό συμβαίνει σε όλα τα έργα του, όπως εκείνο της περιγραφής της δεύτερης πολιορκίας της Ακροπόλεως (Εικ. 34). Με αυτές τις εικονογραφήσεις ο καλλιτέχνης επιθυμεί να συμβάλει αποφασιστικά στη διάδοση των γεγονότων στις επερχόμενες γενιές. Η γλώσσα του Μακρυγιάννη συνδυάζεται απόλυτα με τον εικαστικό απλό και λιτό λόγο του Παναγιώτη Ζωγράφου.[76]

Αφηγηματική διάθεση στην οργάνωση των έργων του απαντάται και στον ζωγράφο Θεόφιλο (Εικ. 35). Αυτός ο λαϊκός ζωγράφος, ο σύνδεσμος βυζαντινής και νεότερης τέχνης, αναπαράγει τρόπους αφηγηματικότητας που είδαμε σε αρχαιότερα έργα τέχνης, όπως η ταύτιση προσώπων με επιγραφές. Είναι χαρακτηριστικές μερικές από αυτές: *Ο Θησεύς, ο Βασιλεύς των Αθηνών, Μέγα Κωδωνοστάσιον της Αγ. Φωτεινής Σμύρνης, Η ερωτευμένη* απελπισθείσα κ.ά.

Για την αφηγηματικότητα στο έργο του Θεόφιλου, ο ιστορικός τέχνης Γ. Πετρής αναφέρεται και στη συνάντηση και τη συνομιλία που είχε μαζί του:

[76] Λαμπρακη-Πλακα 1997, 16-20.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

> *«Άσε με να σου κάνω τον Καραϊσκάκη, τον Μάρκο Μπότσαρη, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο», μού 'λεγε αναμμένος* [εννοεί τον Θεόφιλο, Σ.τ.Σ.] *και στα μάτια του έβλεπες πως τα ζούσε αυτά που διηγιότανε. [...] Όταν κι ο ζωγράφος Ορέστης Κανέλλης του γύρεψε κάτι ανάλογο, ο Θεόφιλος απάντησε με ζέση: «Θα σου ζωγραφίσω το Μεγαλέξαντρο, που μπαίνει μέσα στους εχθρούς με το σπαθί του ...» και του διηγήθηκε σαν ν' απάγγελνε ποίημα απόξω, όλο το όραμα που τον γέμιζε και ήθελε να το ζωγραφίσει ...*[77]

Ο Φώτης Κόντογλου είναι το τελευταίο παράδειγμα της εικονογράφησης[78] (Εικ. 36). Στα έργα του διακρίνεται η αμεσότητα και η πληρότητα στη μετάδοση του μηνύματος, είτε είναι θρησκευτικό είτε οτιδήποτε άλλο.

> *Η καθολική αυτή όραση τον οδηγούσε* [ενν. τον Κόντογλου] *να συνταυτίσει το Χριστιανισμό με τον ελληνισμό και να πλάση, από τα διαρκέστερα στοιχεία του, ήρωες και διαγωγές μνημειακής ορολογίας. Και να τους παραστήση μ' ένα λόγο απλό* και *λαϊκό, σαν το λόγο των δημοτικών τραγουδιών και των Ευαγγελίων ...*[79]

Επιδέξιος χειριστής του προφορικού και του γραπτού λόγου, αφού υπήρξε και λογοτέχνης μετέφερε αυτόν τον λόγο στα έργα του και εικονογράφησε το πάθος του να αποκρυσταλλώσει σε εικόνα τον λόγο, τον έκανε να ακολουθήσει παραδομένους τρόπους εικονοαφήγησης, εννοώ τις επιγραφές όπως και ο Θεόφιλος, για παράδειγμα *Ο Τίμων ο μισάνθρωπος*, *Αλατότοπος κοντά στη Θάλασσα της Μάκρης* κ.ά. Επίσης, επινόησε και άλλους τρόπους, όπως την εικονογράφηση των βιβλίων του (*Ηρόδοτος και Αναξίμανδρος*, *Αστρολάβος*, *Οι αρχαίοι άνθρωποι της Ανατολής* κ.ά.) με παραστάσεις που παρεμβάλλονται στα χειρόγραφα λιτά κείμενα και που τις συνοδεύουν αναλυτικοί τίτλοι, π.χ. *Βιβλία αχειροποίητα, που σχεδόν παραπέμπουν στις φυλλάδες της Τουρκοκρατίας ή στα εκκλησιαστικά Βιβλία που βρίσκει κανείς ακόμη στα αναλόγια των ψαλτάδων σε παλιά μοναστήρια ή σε ταπεινά εξωκλήσια απομακρυσμένων νησιών ...*[80]

Στη λεγόμενη μοντέρνα ζωγραφική υπάρχουν παραδείγματα ρευμάτων που με συνέπεια εξυπηρετούν την εικονοαφήγηση με ιδιαίτερα εικαστικά «εργαλεία» τα οποία είναι προσαρμοσμένα αναλόγως στις συνθήκες και στην ανάπτυξη των τεχνολογιών. Ο Τολούζ Λωτρέκ[81] με τις αφίσες του, ο φου-

---

[77] Πετρης 1961.
[78] Ζιας 1986· 1991· Παπαδημητριου 2007.
[79] Προκοπιου 1965.
[80] Κασδαγλης χ.χ., 135.
[81] Levey 1992, 302, εικ. 532, 534.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τουριστής Β. Μαγιακόφσκι[82] αλλά και ο Άντυ Γουόρχωλ και το ρεύμα της Ποπ Αρτ στο οποίο ήταν ένας από τους πιο δραστήριους εκπροσώπους του, για παράδειγμα, από τις πολλαπλές απεικονίσεις μιας διασημότητας πέρασε στη μακρά κινηματογράφηση για να καταδείξει την έκταση του χρόνου. Παρομοίως ο Μπλαίηκ χρησιμοποιεί σε πορτραίτα επιγραφές όπως για παράδειγμα στο έργο του πορτραίτο «Δόκτωρ Κ. Tortur»[83] (Εικ. 37).

Ιδιότητες της τέχνης των εικονογραφημάτων και της μεθοδολογίας της εικονοαφήγησης έτσι όπως την προσδιορίσαμε μέσα από την πορεία της τέχνης, υιοθετούνται όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν ή, καλύτερα, όταν το επιβάλλουν από οποιοδήποτε έργο τέχνης, οποιασδήποτε χρονικής περιόδου και τη χρησιμοποιεί για την επίτευξη των επικοινωνιακών του στόχων.

Με τις παραπάνω αναφορές μας δεν επιθυμώ να αναγάγω οποιαδήποτε τέχνη σε εικονογράφημα. Τα εικονογραφήματα δεν ήταν εξαρχής μορφοποιημένη τέχνη, αλλά με τη σειρά τους δανείστηκαν τις κατακτήσεις της τέχνης και από την αρχή τα ενσωμάτωσαν στον δικό τους εικαστικό λόγο. Αλλά θέλω να επισημάνω τις ρίζες αυτής της τέχνης που μορφοποιήθηκε αρκετά μετέπειτα, όταν οι άλλες μορφές τέχνης κατευθύνθηκαν σε άλλους δρόμους. Άλλωστε, η σύγχρονη τέχνη, συνεπής με την κοινωνική πραγματικότητα, εκφράζει πλέον τις εσωτερικεύσεις και τις ενδοσκοπήσεις των καλλιτεχνών αλλά και των ίδιων των ανθρώπων αντικατοπτρίζοντας μια ενδοσκοπική εσωστρεφή κοινωνία. Στη σημερινή τέχνη κερδίζει το σύμβολο και ο υπονοούμενος λόγος, ενώ τον επικοινωνιακό ρόλο αναλαμβάνουν μονομερώς τα ΜΜΕ. Σήμερα, μόνο οι γελοιογραφίες και τα εικονογραφήματα μακρών ιστοριών εξυπηρετούν επικοινωνία, αφήγηση, άμεση κοινωνική κριτική σε συνδυασμό με υψηλό βαθμό αισθητικής συνείδησης.

Η σύγχρονη περίοδος της ανάπτυξης των εικονογραφημάτων

Η νεότερη περίοδος ανάπτυξης της τέχνης των εικονογραφημάτων συνδέεται με δύο τεράστιας σημασίας τεχνολογικά επιτεύγματα. Με την ανακάλυψη της φωτογραφίας και, αρκετά αργότερα, με τις τεχνικές κατακτήσεις του κινηματογράφου και της πληροφορικής. Αξίζει να αναφερθούμε εν τάχη στην ιστορία ανάπτυξής τους.

Τα εικονογραφήματα (γελοιογραφικά ή όχι) εμφανίζονται αρκετά νωρίς. Ο William Hogarth με έργα όπως το *A Rake's Progress* (1775), ο Κορνέλιους Ντυσάρ, ο Τζαν Λορένζο Μπερνίνι, ο Ονόρε Ντωμιέ[84] (Εικ. 38) είναι

[82] Gray 1987, 139-142.
[83] Read 1977, 327-330, εικ. 188 και 189.
[84] Sabin 1997, 11-43· Tomic 1985, 46 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κάποιοι από αυτούς που ασχολήθηκαν με τα γελοιογραφικά εικονογραφήματα την πρώτη περίοδο της νεότερης ανάπτυξης. Στον ελλαδικό χώρο την ίδια εποχή δημιουργούν καλλιτέχνες όπως οι Αθανάσιος Ιατρίδης, Νίκος Μπίλερ, Στέφανος Ξένος, Θέμος Άννινος, Παναγιώτης Πηγαδιώτης, και στον 20ό αι. οι Σταμ-Σταμ, Σταμάτης Πολενάκης, Ε. ΤΕΡΖΟ (Τερζόπουλος), Αλή Ντίνο Μπέη (DINO) (Εικ. 39, 40), Φωκίωνας Δημητριάδης, Νίκος Κατσουρός κ.ά. Όλοι αυτοί δημιούργησαν και εικονογραφήματα μακρών ιστοριών (κόμικς).[85] Το ίδιο συμβαίνει και με τους σύγχρονους δημιουργούς. Οι Αρχέλαος,[86] Ιωάννου, Κύρ, Στάθης, Κ. Μητρόπουλος, για παράδειγμα, είναι καλλιτέχνες που δημιουργούν γελοιογραφίες αλλά και εικονογραφήματα μακρών ιστοριών.

Η νεότερη περίοδος αρχίζει με ιστορίες που ανέπτυξαν οι William Hogarth, James Gillary με το έργο του *John Bull's Progress* (1793) και ο Richard Outcault με τις ιστορίες του *Yellow Kid*[87] (1896) (Εικ. 41). Το *Yellow Kid* ήταν μία προσπάθεια να απευθυνθεί ο καλλιτέχνης σε πλατύτερες μάζες, ειδικότερα στην εργατική τάξη. Μέσα από τις ιστορίες που αναπτύσσονται γίνονταν σάτιρα της ζωής στις φτωχογειτονιές της πόλης. Σημειωτέο ότι πρόκειται για την πρώτη έγχρωμη εκτύπωση εικονογραφήματος.

Ο 20ός αιώνας έδωσε τεράστια ώθηση στην τέχνη των εικονογραφημάτων. Ιδιαίτερα εκμεταλλεύτηκε τις κατακτήσεις του κινηματογράφου (μακρινά κοντινά πλάνα, στήσιμο σκηνικών, χαρακτήρες) και ανάμεσα στα αποτελέσματα του συνδυασμού κινηματογράφου-εικονογραφημάτων υπήρξε η δημιουργία των κινουμένων σχεδίων.[88] Ο ήρωας του Walt Disney, ο γνωστός μας *Mickey Mouse* (Εικ. 6) –τον Δεκέμβριο του 1928 έσωσε τον δημιουργό του από οικονομική καταστροφή– υπήρξε και υπάρχει το πλέον πολυδιαδεδομένο εικονογράφημα.[89]

Μετά τον Μάιο του 1968 τα εικονογραφήματα επιβεβαιώνουν ξανά τον χαρακτήρα τους και φαίνονται να προωθούν ριζοσπαστικές πολιτικές απόψεις που κυριαρχούν στην κοινωνία. Δημιουργίες όπως ο *Asterix* των Goscinny και Uderzo (Εικ. 1), αλλά και ο φτωχός και μόνος κάου-μπόυ των Morris και Goscinny *Λούκυ Λούκ* επιβεβαιώνουν περισσότερο από κάθε άλλη φορά ότι η τέχνη των εικονογραφημάτων αυτονομείται αποκτώντας φανατικό κοινό που ενώ στην αρχή περιορίζεται ανάμεσα στους νέους σιγά-σιγά κατακτά και τους μεγαλύτερους. Καλλιτέχνες όπως οι Altan, V. Giardino, Quino, Mordillo, Hugo Pratt, Reiser, Herge, Bilal και πολλοί άλλοι όπως και οι ήρωες που δημιουργούν, ο βυθισμένος στις σκέψεις του ναυτικός *Κόρτο Μαλτέζε*, η πανέξυπνη *Μαφάλντα*, το μοναχικό αθυρόστομο *μεγάλο ρεμάλι*, ο

[85] ΤΑΜΠΑΚΕΑΣ 1995, 2 κ.ε.· ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ 1995.
[86] ΤΣΑΝΤΑΚΗ 1998.
[87] SABIN 1997, 19· TOMIC 1985, 90-96.
[88] WHITE 1989.
[89] ΑΝΥΠΟΓΡΑΦΟ 1989, 22.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κοσμοαγάπητος *Τεν-Τεν*, οι αισθησιακές *Ντρούνα* (Εικ. 42) και *Μελίνα* κ.ά. συντροφεύουν αρκετούς από μας, οι οποίοι ανακαλύπτουν σε αυτές τις δημιουργίες την καθημερινή μας γλώσσα, τους προβληματισμούς μας, τις ερωτικές αναζητήσεις και εντέλει αποκαλύπτουμε τον ίδιο μας τον εαυτό.

Και στην Ελλάδα παρουσιάζεται, ιδιαίτερα από τη μεταπολίτευση και πέρα, ανάπτυξη της τέχνης των εικονογραφημάτων.[90] Ο Αρκάς και οι δημιουργίες του (*Ξυπνάς μέσα μου το ζώο*, *ο Κόκορας*, *Χαμηλές πτήσεις* κ.ά.), αλλά και οι Γ. Μπότσιος, Παπαιωάννου, Μ. Μιχαήλ, Δ. Βιτάλης, Μαρία Ζογλοπίτου, Ακκοκαλίδης, Φ. Πεαχλιβανίδης, Π. Πλιακοπάνος, Γ. Καϊλατζής, Πλ. Ταμπακέας κ.ά. βοήθησαν ώστε τα εικονογραφήματα μακρών ιστοριών να αποκτήσουν και στη χώρα μας τη δική τους αυτόνομη παρουσία.

Επίμετρο

Οι πολλές εκδόσεις *albums* με εικονογραφήματα, αλλά και οι εκδόσεις ανάλογων περιοδικών (όπως *βαβέλ*, *Παραπέντε*) βοηθούν στην έκρηξη της ενασχόλησης με τα εικονογραφήματα. Το ίδιο και οι εικονογραφήσεις των παραμυθιών οι οποίες βοηθούν στην ευκολότερη λήψη της ιστορίας από τα παιδιά (Εικ. 43). Η επιμονή αρκετών δημιουργών, ευτυχώς όχι όλων, σε πρότυπα «σεναρίου» και σχεδίου αμερικανικών κυρίως έργων δημιουργεί επαναλήψεις απομονώνοντας την οποιαδήποτε καλλιτεχνική παράδοση. Ίσως είναι αυτός ο μεγαλύτερος κίνδυνος στην πορεία ανάπτυξης των εικονογραφημάτων στη χώρα μας. Ένας ακόμη ουσιαστικός κίνδυνος είναι η προσπάθεια ελέγχου της εντυπωσιακής εικόνας και του δυναμικού λόγου των εικονογραφημάτων, ώστε από τη μια να γίνουν εύπεπτα και ακίνδυνα, από την άλλη να μην ασχολούνται με ζητήματα που φαντάζουν επικίνδυνα για την καθεστηκυία τάξη, όπως για παράδειγμα η κοινωνική κριτική και ο ριζοσπαστικός πολιτικός λόγος. Ο Umberto Eco σημειώνει:

> *Τα Κόμικς είναι ένα βιομηχανικό προϊόν που εκπέμπεται από ψηλά, λειτουργεί σύμφωνα με τους μηχανισμούς του κρυφού πειθαναγκασμού, επιβάλλει στον παραλήπτη μια στάση διαφυγής που υποκινεί άμεσα τις πατερναλιστικές φιλοδοξίες των εκπεμπόντων. Και οι δημιουργοί προσαρμόζονται ως επί το πλείστον: έτσι στις περισσότερες περιπτώσεις, τα κόμικς αντανακλούν την άδηλη παιδαγωγική ενός συστήματος και λειτουργούν ενισχύοντας τους ισχύοντες μύθους και αξίες.*[91]

[90] Αποστολίδης 1990, 5-8· Βατόπουλος 1998, 39.
[91] Eco 1998, 31.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όμως, τα εικονογραφήματα από τη φύση τους διαθέτουν τους αμυντικούς μηχανισμούς που δεν θα επιτρέψουν την αλλοίωση του χαρακτήρα τους. Τα εικονογραφήματα δεν είναι η μοναδική «τέχνη του περιθωρίου». Τα *graffiti*[92] (Εικ. 44, 45) συμπλέκουν τη ζωγραφική με τα εικονογραφήματα και την αρχιτεκτονική. Κανείς ως τώρα δεν τολμά να ονομάσει τους δημιουργούς αυτού του είδους καλλιτέχνες (το ίδιο συνέβαινε πριν λίγο καιρό και με τους δημιουργούς εικονογραφημάτων) και η καθεστηκυία καλλιτεχνική τάξη τα βλέπει σα μουτζούρες στους τοίχους. Αλλά δε θα περάσει αρκετός χρόνος και θα τα δούμε κι αυτά ως έργα τέχνης.

Βιβλιογραφία

ΑΛΕΞΙΟΥ Ν., 1982, *Αισθητικά σημειώματα*, Αθήνα

ΑΛΗ ΝΤΙΝΟ ΜΠΕΗ, 1993, *Αλή Ντίνο Μπέη. Σκιτσογράφος (1890-1938)*, Πρέβεζα

ΑΝΥΠΟΓΡΑΦΟ, 1989, Μίκυ Μάους, Ένα παιδί 60 χρονών, *Τα Νέα*, 7.1.1989, 22

ΑΝΥΠΟΓΡΑΦΟ, 1999, Σκιτσογράφοι: Οι ... Μπαλζάκ της εποχής μας, *Ελευθεροτυπία*, 1.11.1999

ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ Τ., 1990, Μια ιστορική αναδρομή στα ελληνικά κόμικς και τους δημιουργούς τους, *Νέο Επίπεδο* 17, 39

ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ Μ., 1983, *Η Μονή Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα

ΒΑΝΕΛΛΗΣ Δ., 1998, Εικόνα και σενάριο, *Καθημερινή, Επτά ημέρες*, 2.8.1998, 16

ΒΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Ν., 1998, Από τον Αστερίξ στον Σπυρού και τον Φαντάζιο, *Καθημερινή*, 10.5.1998, 39

ΒΕΜΗ ΜΠ., 1993, Τα «αρχαιολογικά» εικονογραφήματα (κόμικς) και η διδασκαλία της Ιστορίας, *Αρχαιολογία* 46, 80-85

ΒΕΡΓΟΥ ΝΤ., 1999, Μικρά εγκλήματα τέχνης, *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 18.4.1999, 56-57

ΒΟΥΤΥΡΑΣ Ε. & ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ Θ., 1990, *Μνημεία του ρωμαϊκού πολιτισμού*, Θεσσαλονίκη

ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ Γ., 1995, *Ελληνική τέχνη. Ζωγραφική βυζαντινών χειρογράφων*, Αθήνα

[92] ΙΩΣΗΦΙΔΗΣ 1998· ΚΑΪΡΗ 1998· ΒΕΡΓΟΥ 1999.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΓΑΡΙΔΗΣ Μ., 2007, *Μεταβυζαντινή ζωγραφική (1450-1600). Η εντοίχια ζωγραφική μετά την πτώση του Βυζαντίου στον ορθόδοξο κόσμο και στις χώρες υπό ξένη κυριαρχία*, Αθήνα

ΓΑΡΙΔΗΣ Μ. & ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ Α., 1993, *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων. Ζωγραφική*, Ιωάννινα

ΓΚΙΟΛΕΣ Ν., 1991, *Παλαιοχριστιανική τέχνη. Μνημειακή ζωγραφική (π. 300-726)*, Αθήνα

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Φ., 2000, Το αρχαίο νεκροταφείο της Πάρου στη γεωμετρική και αρχαϊκή εποχή, *Αρχαιολογική Εφημερίς* 139, 283-293

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Φ., 2001, Κρατηρόσχημος αμφορέας του 7ου αιώνα π.Χ. από την Πάρο, στο: *Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή*, Αθήνα, 85-96

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ Φ., 2008, Ζωγραφική και ποίηση στην εποχή του Αρχιλόχου, στο: ΝΤ. ΚΑΤΣΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ι. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΤ. ΚΑΤΣΑΡΟΥ (Επιμ.), *Paros II. Ο Αρχίλοχος και η εποχή του. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροικιά Πάρου, 7-9 Οκτωβρίου 2005*, Αθήνα, 343-363

ΖΙΑΣ Ν., 1986, *Φ. Κόντογλου, αναδρομική έκθεση. Κατάλογος*, Θεσσαλονίκη

ΖΙΑΣ Ν., 1991, *Ο Φώτης Κόντογλου, ζωγράφος*, Αθήνα

ΖΩΓΡΑΦΙΔΗΣ Γ., 1997, *Βυζαντινή φιλοσοφία της εικόνας*, Αθήνα

ΙΩΣΗΦΙΔΗΣ Κ., 1998, *Τα graffiti στην Ελλάδα. Το χρώμα της πόλης*, Αθήνα

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Γ., 2005, Ειδήσεις από την οδό Τριπόδων, στο: E. GRECO (Ed.), *Teseo e Romolo. Le origini di Atene* e *Roma a confronto (Tripodes 1)*, Atene, 167-193

ΚΑΪΡΗ Μ., 1998, Χρωματίζουν στους τοίχους τα όνειρά τους, *Η Καθημερινή*, 25.1.1998, 39

ΚΑΡΟΥΖΟΣ Χ. & ΚΑΡΟΥΖΟΥ Σ., 1981, *Ανθολόγημα θησαυρών του Εθνικού Μουσείου*, Αθήνα

ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ Ε.Χ., χ.χ., Φώτης Κόντογλου. Συγγραφή και τυπογραφία, *Η Καθημερινή, Επτά ημέρες*, τ. Β΄: *Έλληνες Ζωγράφοι*, Αθήνα

ΚΕΚΑΤΟΥ Β. & ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗΣ Α., 2000, Πόκεμον είναι θα περάσουν, *περιοδικό Ε* 494, 29.9.2000, 34-40

ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ Γ., 1990, *Η τέχνη της αρχαίας Ελλάδας. Σύντομη Ιστορία (1050-50 π.Χ.)*, Αθήνα

ΚΟΡΡΕΣ Μ., 2009, Οδικό δίκτυο γύρω από την Ακρόπολη, στο: Μ. ΚΟΡΡΕΣ (Επιμ.), *Αττικής Οδοί. Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*, Αθήνα, 74-95

ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ Δ., 1997, Πώς το κόμικ βρήκε τον Πήγασο, *Τα Νέα*, 32, 11.3.1997, 32

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ-ΣΕΜΟΓΛΟΥ Ν., 2001, *Κόμικς, παιδί και αστείο*, Αθήνα

ΛΑΜΠΡΑΚΗ-ΠΛΑΚΑ Μ., 1997, Εικονογραφία του Αγώνα, *Καθημερινή, Επτά ημέρες*, 8.6.1997, 16-21

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ Π., 1990, *Κόμικς. Τέχνη και τεχνικές της εικονογραφήγησης*, Αθήνα

ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ Π., 1995, Γελοιογραφίες-γελοιογρίφοι. Μερικές παρατηρήσεις για τις αρχές της γελοιογραφικής δημιουργίας. *Οι Έλληνες γελοιογράφοι, Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 19.2.1995, 22-23

ΜΕΤΑΞΑΣ Α.Ι.Δ., 1996, Πολιτική καρικατούρα, τεχνική επικοινωνίας, *Καθημερινή*, 22.9.1996, 36-37

ΜΠΑΖΙΝΑΣ Γ., 1991, Τα κόμικς σαν νέα μορφή έκφρασης. Αφιέρωμα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 25, 4-22

ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1957, *Σχεδίασμα Ιστορίας της Θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωσιν*, Αθήνα

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Μ., 1996, *Αρχαία Νομίσματα*, Αθήνα

ΠΑΛΑΓΓΙΑ Ο., 1989, *Ο γλυπτός διάκοσμος του Παρθενώνα*, Αθήνα

ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ Α., 1990, *Τα Βυζαντινά μνημεία και το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αθήνα

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α.Σπ., 1993, Το ψηφιδωτό δάπεδο του νοτίου παστοφορίου της Βασιλικής Α (Δουμετίου) της Νικόπολης στα πλαίσια της τέχνης των Πρώιμων Χριστιανικών χρόνων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 27-28, 162-175

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α.Σπ., 1999, Η τέχνη των εικονογραφημάτων, *Διαδρομές* φ. 25, 7

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α.Σπ., 2007, Το σχήμα Ανατολή-Δύση και η τέχνη του Φώτη Κόντογλου, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 301-348

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Α.Σπ. & ΚΑΡΟΥΤΑ Ο., 2003, *Ο αρχαιολογικός χώρος της Νικόπολης. Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη*, Πρέβεζα

ΠΑΤΕΡΑΚΗ Κ., 2009, *Το εικονογραφικό πρόγραμμα του γλυπτού διακόσμου του Ναού του Δία στην Ολυμπία: Μυθολογική και πολιτική ερμηνεία*, Ρέθυμνο (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή)

ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ Στ., ΧΡΗΣΤΟΥ Π., ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ Χ., ΚΑΔΑΣ Στ., 1975, *Οι Θησαυροί του Αγίου Όρους. Εικονογραφημένα Χειρόγραφα. Παραστάσεις, Επίτιτλα, Αρχικά γράμματα, τ. Β΄: Μ. Ιβήρων, Μ. Αγίου Παντελεήμονος, Μ. Εσφιγμένου, Μ. Χιλανδαρίου*, Αθήνα

ΠΕΤΡΗΣ Γ., 1961, Ο ζωγράφος του λαϊκού μύθου, *Επιθεώρηση Τέχνης* 75, 198-200

ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ Α., 1965, Ο αγιογράφος. Αφιέρωμα στο Φώτη Κόντογλου, *Νέα Εστία* 78, τεύχ. 914, 1029

ΣΑΘΑΣ Κ., 1878, *Ιστορικόν δοκίμιον περί του θεάτρου και της μουσικής των Βυζαντινών· ήτοι εισαγωγή εις το κρητικόν θέατρον*, Βενετία

ΣΙΑΜΟΣ Ν.Σ., 2009, *Ερρέτω η σκηνή. Ο διωγμός της κωμωδίας του σκώμματος και της σάτιρας από τον Χριστιανισμό και την Εξουσία*, Αγρίνιο

ΣΙΣΙΟΥ Ι., 1995, *Επτά εκκλησίες της Καστοριάς. Ιστορία, Αρχιτεκτονική, Ζωγραφική*, Καστοριά

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΤΕΦΑΝΑΚΙΣ Γ. & ΤΖΙΡΖΙΛΑΚΗ Ε., 1990, Ο Μπόστ μιλάει στο νέο επίπεδο. Το σύγχρονο κόμικ είναι ωμό, σκληρό, αθυρόστομο, *Νέο επίπεδο* 8, 196

ΤΑΜΠΑΚΕΑΣ Η., 1995, Τα πρώτα βήματα, *Οι Έλληνες γελοιογράφοι, Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 19.2.1995, 2-6

ΤΙΒΕΡΙΟΣ Μ., 1996, *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία αγγεία*, Αθήνα

ΤΣΑΝΤΑΚΗ Σ., 1998, Αρχέλαος, μια χαμογελαστή καρδιά, *Καθημερινή*, 10.5.1998, 39

Χ.Μ., 1985, Αποχαύνωση, *Ριζοσπάστης*, 9.6.1985, 16

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ν., 1996, *Ο Όσιος Λουκάς*, Αθήνα

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ., 1974, Η μεταβυζαντινή τέχνη και η ακτινοβολία της, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι΄, Αθήνα, 410-558

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ., 1987, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τ. 1, Αθήνα

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Μ. & ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., 1997, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τ. 2, Αθήνα

ΧΑΤΖΗΣΤΕΛΙΟΥ Α. & ΠΑΝΤΑΖΗ Η., 1991, Η πολιτική γελοιογραφία και η σημασία της κατά την προεκλογική περίοδο, *Διαβάζω* 268, 88

ΧΡΗΣΤΟΥ Χ., 1988, *Εισαγωγή στην τέχνη. Ζωγραφική, Χαρακτική, Σχέδιο*, τ. Β΄, Αθήνα

ΧΡΗΣΤΟΥ Χ., 1990, Η τέχνη των εικονογραφημένων σειρών, *Νέο Επίπεδο* 8, 190

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Η. & ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ Φ., 2001, *Νικόπολις*, Αθήνα

ΧΩΡΕΜΗ-ΣΠΕΤΣΙΑΡΗ Α., 2004, *Τα γλυπτά του Παρθενώνα. Ακρόπολη, Βρετανικό Μουσείο, Λούβρο*, Αθήνα

BERGER J., 1993, *Η εικόνα και το βλέμμα*, Αθήνα

BOARDMAN J., 2001, *The history of Greek Vases*, London

BREASTED J.H., 1909, *A History of Egypt from the Earliest times to the Persian Conquest*, London

CONTENAU G., 1927, *Manuel d' archéologie orientale*, Paris

DELVOYE CH., 1988, *Βυζαντινή τέχνη*, Αθήνα

DIAMOND J., 2006, *Όπλα, μικρόβια και ατσάλι. Οι τύχες των ανθρώπινων κοινωνιών*, Αθήνα

DORMAN P.F., 2008, Epigraphy and Recording, in: R.H. WILKINSON (Ed.), *Egyptology today*, Cambridge, 77-97

ECO U., 1998, Μηχανισμοί πειθαναγκασμού, *Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2.8.1998, 30

GARDINER A., 1966, *Egyptian Grammar. Being an introduction to the Study of hieroglyphs*, London

GRAY C., 1987, *Η Ρωσική Πρωτοπορία*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

HANNESTAD N., 1986, *Roman Art and Imperial Policy*, Aarhus, Denmark
JANSON H.W., 1982, *Istorija Umetnosti*, Beograd
LANGE K. & HIRMER M., 1978, *Egipat*, Beograd
LEVEY M., 1992, *From Giotto to Cézanne. A Concise History of Painting*, London
MILLER F., 1986, *Amazing Heroes*, τεύχ. 96, Ιούλιος
MITCHELL A.G., 2005, *Greek Vase-Paintings and the Origins of visual Humour*, Cambridge
MOURIKI D., 1980-1981, Stylistic Trends in monumental Painting of Greece during the Eleventh and Twelfth Centuries, *Dumbarton Oaks Papers* 34-35, 77-124
NEDOMAČKI V., 1981, *Arheologija Bliskog Istoka*, Beograd
NEILS J., 2001, *The Parthenon frieze*, Cambridge
RAGGHIANTI C.L. (Ed.), 1970, *Βρετανικό Μουσείο. Τα μεγάλα Μουσεία του Κόσμου*, Αθήνα
READ H., 1977, *Ιστορία της Μοντέρνας Ζωγραφικής*, Αθήνα
ROBINSON A., 2007, *Ιστορία της Γραφής. Αλφαβήτα, Ιερογλυφικά, Εικονογράμματα*, Αθήνα
SABIN R., 1997, *Κόμικς ή Κόμιξ; Η ιστορία μιας σχεδόν τέχνης*, Αθήνα
SEAR D., 1987, *Byzantine coins and their values*, London
STROMMENGER E., 1962, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien. Die Kunst von den Anfängen um 5000 v. Chr. bis zu Alexander den Großen*, München
TALBOT-RICE D., 1997, *Art of the Byzantine Era*, London
TOMIC S., 1985, *Strip, poreklo i znacaj*, Novi Sad
VENTRIS M. & CHADWICK J., 1959, *Documents in Mycenaean Greek. Three hundred selected tablets from Knossos, Pylos and Mycenae with commentary and vocabulary*, Cambridge
VENTRIS M. & CHADWICK J., 1973, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge
VERWON M., 1914, *Ideoplastische Kunst*, Jena
WHITE T, 1989, *Το κινούμενο σκίτσο, Όλα τα μυστικά για την τεχνική του κινούμενου σκίτσου*, Αθήνα
WORRINGER W., 1908, *Abstraktion und Einfühlung*, München

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εικόνες

Κατάλογος Εικόνων

1 *Εικόνα του γνωστού εικονογραφήματος «Αστερίξ» (Μαμούθ Κόμιξ)*

2 *Εικονογράφημα του Hall Foster που αναπαριστά σκηνή μάχης (TOMIC 1985, 9)*

3 *Σύγχρονο γελοιογραφικό εικονογράφημα του Στάθη (1992)*

4 *Leonardo da Vinci*

5 *Hieronymus Bosch*

6 *Walt Disney (SABIN 1997, 36)*

7 *Ανάγλυφο από τον τάφο του Ptahemhat (αρχείο του συγγραφέα)*

8 *Ο δίσκος της Φαιστού (DIAMOND 2006, 273)*

9 *Νικόπολη, Βασιλική Α. Η έμμετρη επιγραφή Δουμετίου (ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ & ΚΕΦΑΛΑΩΝΙΤΟΥ 2001, εικ. 28)*

10 *Κτητορική επιγραφή. Ναός Αγίου Νικολάου Θεολογίνας, Καστοριά (ΣΙΣΙΟΥ 1995, 60)*

11 *Αθηναϊκή δραχμή (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ 1996, 79)*

12 *Ρωμαϊκό νόμισμα (Σηστέρσιος) του Νέρωνα*

13 *Νόμισμα του Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου (SEAR 1987, 355)*

14 *Νόμισμα του Ιωάννη Γ΄ Δούκα Βατάτζη (1222-1254)*

15 *Τοιχογραφίες στο σπήλαιο Lascaux στη Γαλλία (JANSON 1982, εικ. 12)*

16 *Έμβλημα του Ur, τέλος τέταρτης χιλιετηρίδας - 2640 π.Χ. (RAGGHIANTI 1970, 57)*

17 *Παλέτα του Narmer (3000-2778 π.Χ.) (JANSON 1982, εικ. 76)*

18 *Ο κύλινδρος του Κου Κάι Τσε, Κίνα (RAGGHIANTI 1970, 88)*

19 *Αττικός μελανόμορφος ελικωτός κρατήρας «Αγγείο Francois» (ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1996, εικ. 26)*

20 *Αγγείο Francois, λεπτομέρεια (ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1996, εικ. 26)*

21 *Αττικός ερυθρόμορφος κρατήρας του Ευξίθεου (515-510 π.Χ.) (ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1996, εικ. 96)*

22 *Γεωμετρικός αμφορέας από το Δίπυλο (750 π.Χ.) (ΤΙΒΕΡΙΟΣ 1996, εικ. 2)*

23 *Μηλιακός αμφορέας, Μουσείο Πάρου*

24 *Γεωμετρικός αμφορέας από το αρχαίο νεκροταφείο Πάρου (αρχείο συγγραφέα)*

25 *Τμήμα του ανάγλυφου διάκοσμου της ζωοφόρου του Παρθενώνα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

26 *Λεπτομέρεια ανάγλυφης παράστασης από τη στήλη του Τραϊανού (ΒΟΥΤΥΡΑΣ & ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ 1990, εικ. 89)*

27 *Ανάγλυφη σκηνή από τη στήλη του Μάρκου Αυρηλίου (ΒΟΥΤΥΡΑΣ & ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ 1990, εικ. 95)*

28 *Διάταξη σκηνών στο ψηφιδωτό δάπεδο της Βασιλικής Α Δουμετίου, Νικόπολη (ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ & ΚΑΡΟΥΤΑ 2003, σχ. 30)*

29 *Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η αυτοκράτειρα Ειρήνη (ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1990, εικ. 83)*

30 *Σκηνές από τον Χριστολογικό κύκλο. Η Σαμαρείτις και ο γάμος εν Κανά, Μυστράς, Παναγία Οδηγήτρια (ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ & ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1997, εικ. 33)*

31 *Δευτέρα Παρουσία στον εξωνάρθηκα της Μονής Φιλανθρωπηνών*

32 *Η πομπή του Πόντιου Πιλάτου, Μονή Φιλανθρωπηνών (ΓΑΡΙΔΗΣ & ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1993, εικ. 97)*

33 *Λεπτομέρεια εικονογράφησης του ψαλτηρίου Μονής Παντοκράτορος (ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ 1995, εικ. 12)*

34 *Π. Ζωγράφου, Η δεύτερη πολιορκία της Ακροπόλεως στις 19 Ιουνίου 1822*

35 *Μικρή φυλακή της Σμύρνης τον καιρό του σουλτάν Χαμίτ. Κονιάρες Μαντζούρισσες αγοράζοντες κουλούρια έξωθεν της τουρκικής αστυνομίας Σμύρνης, έργο του Θεόφιλου*

36 *Οικογένεια Φώτη Κόντογλου, τοιχογραφία. Εθνική Πινακοθήκη (ΖΙΑΣ 1991, εικ. 102)*

37 *Μπλαΐκ, Δόκτωρ Κ. Tourtour, 1965 (READ 1977, εικ. 189)*

38 *Ονόρε Ντωμιέ*

39 *Καρακάξας, μπαλωματής Πρεβεζάνος (ΑΛΗ ΝΤΙΝΟ ΜΠΕΗ 1993)*

40 *Βρεκούσης Χαράλαμπος (ΑΛΗ ΝΤΙΝΟ ΜΠΕΗ 1993)*

41 *Yellow Kid (TOMIC 1985, 118)*

42 *Ντρούνα*

43 *Εικονογράφηση εκπαιδευτικού προγράμματος (Σκίτσο του συγγραφέα, από τον οδηγό έκθεσης εικονογραφημάτων «Αρχαιολογία ... έτσι απλά!», Νάουσα Πάρου 2000, 15)*

44 *Γκράφιτι στην οδό Τριπόδων στην Πλάκα (αρχείο συγγραφέα)*

45 *Γκράφιτι στην Αθήνα (αρχείο συγγραφέα)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1

2

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3

4

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

5

6

7

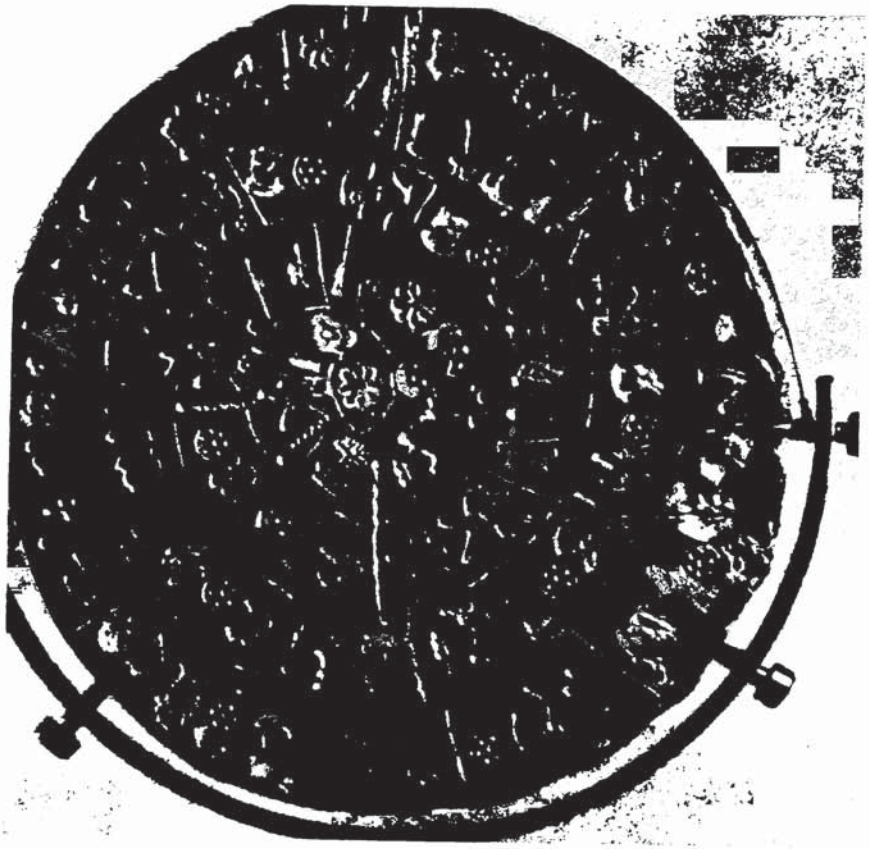

8

9

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

10

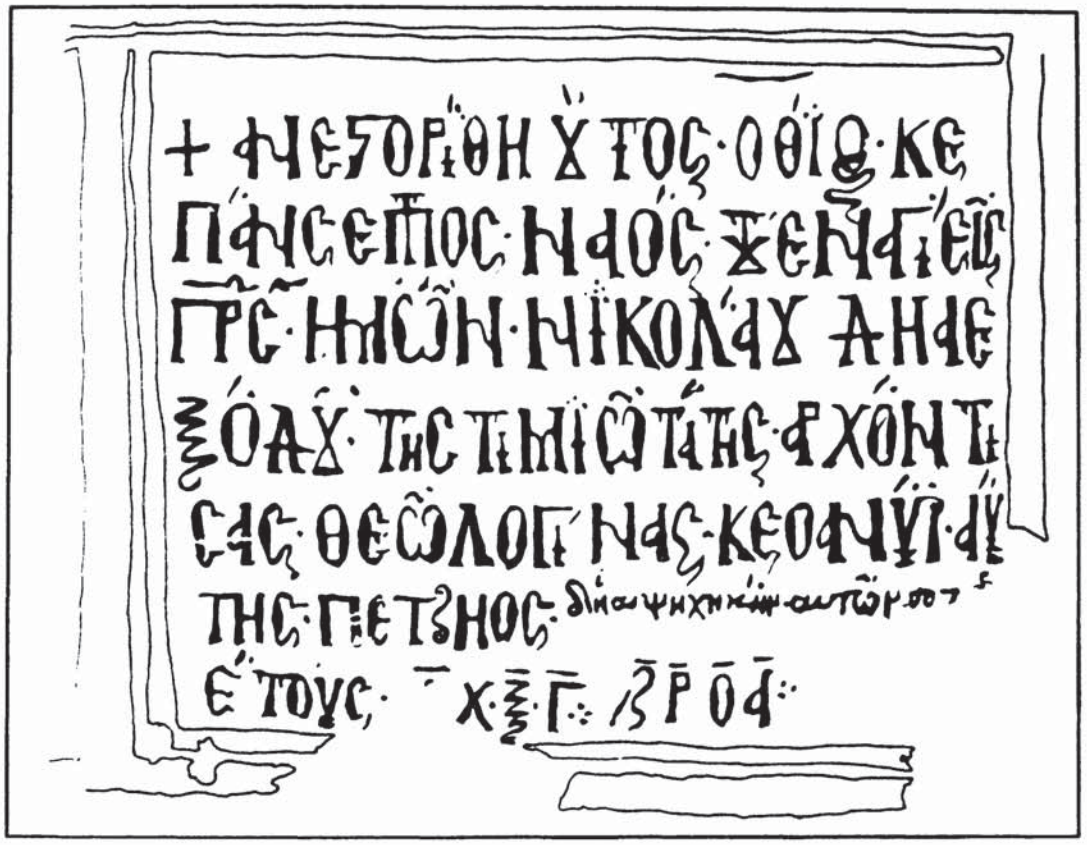

11

12

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

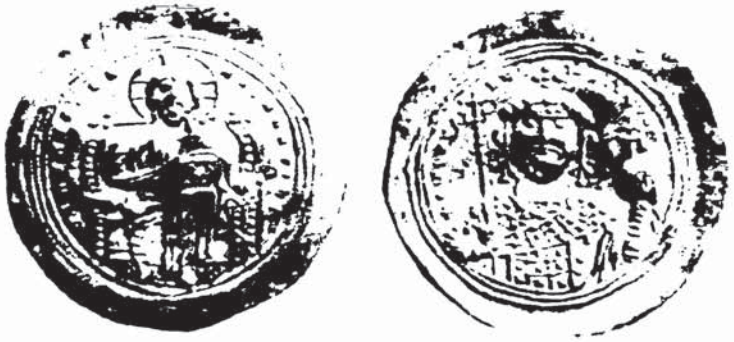

13

14

15

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

16

17

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

18

19

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

20

21

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

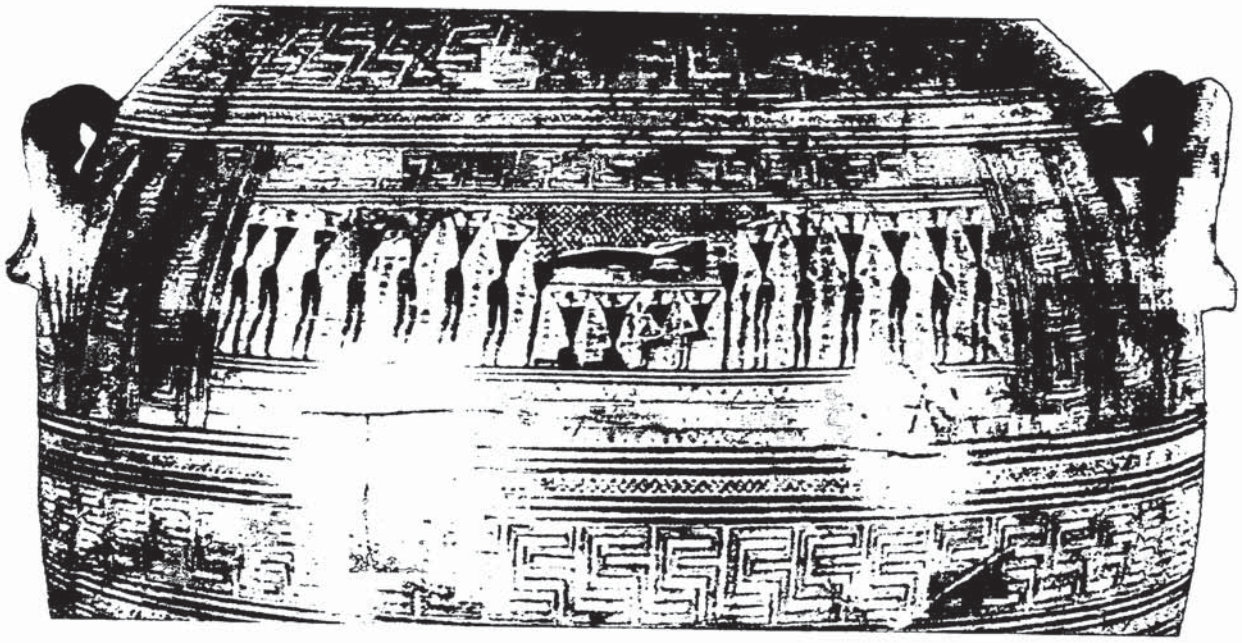

22

23

24

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

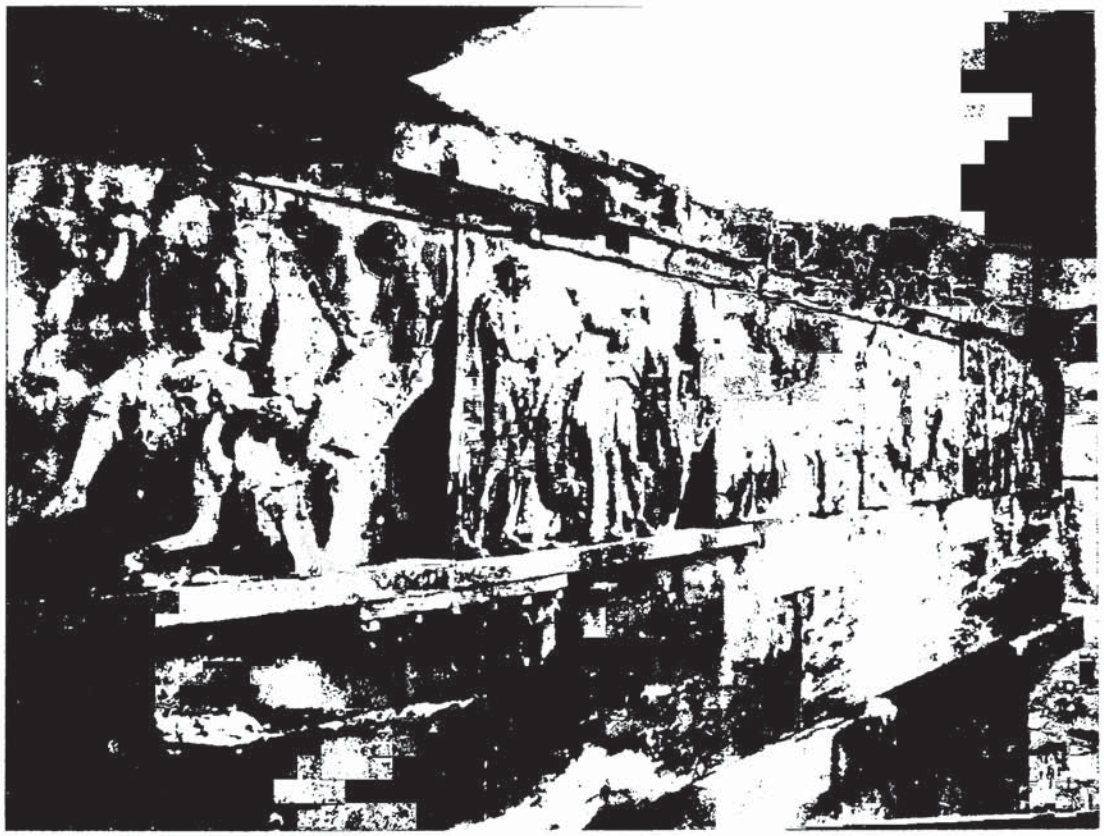

25

26

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

27

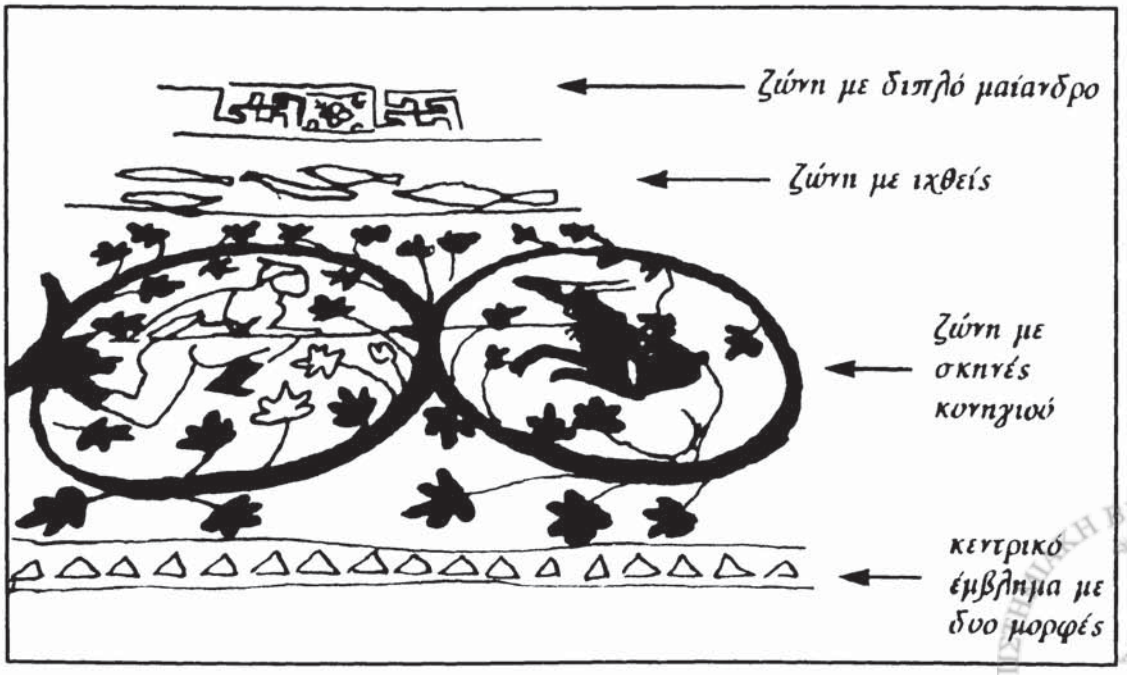

28

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

29

30

31

32

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

33

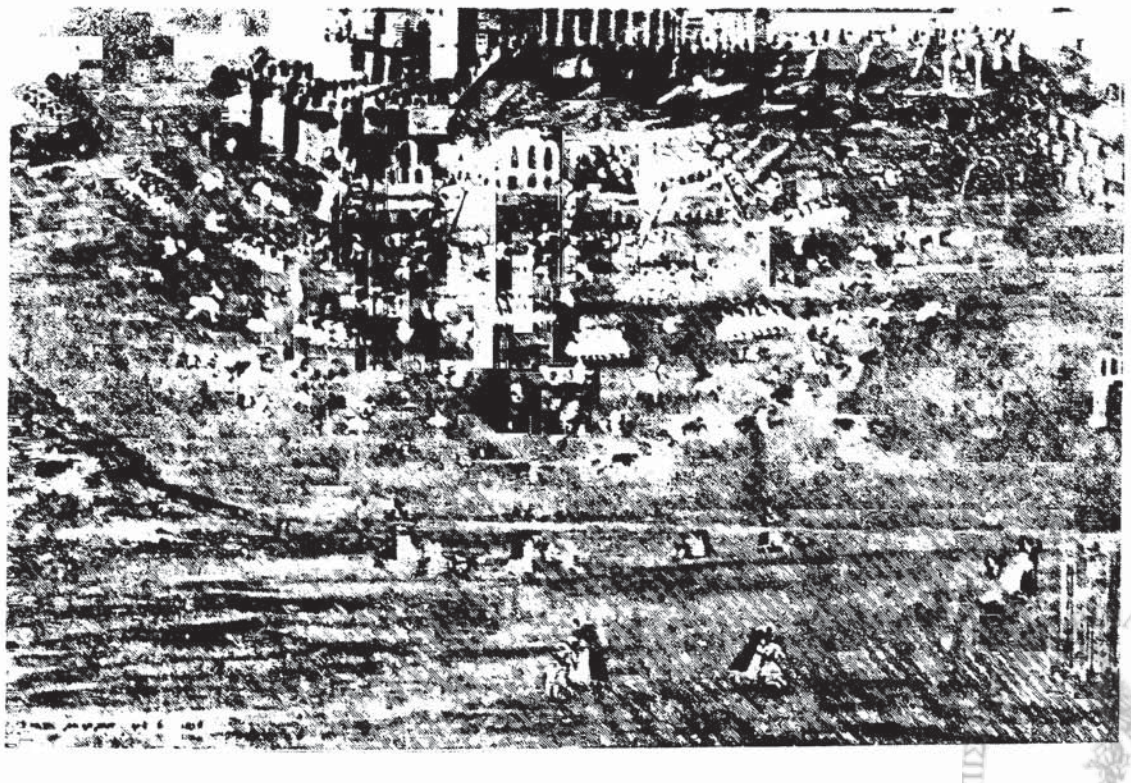

34

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

35

36

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

37

38

39

40

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

41

ΩΡΑΙΑ... ΕΝΤΑΞΕΙ... ΤΩΡΑ ΜΑΤΖΕ ΕΜΕΙ, ΗΣΥΧΟΣ... ΞΕΡΕΙΣ ΤΙ ΕΧΕΙΣ ΝΑ ΠΑΘΕΙΣ ΕΤΣΙ ΜΑΙ ΣΕ ΒΡΟΥΜΕ!
CLICK
CLICK
ΘΕΕ ΜΟΥ, ΕΙΝΑΙ ΑΝΗΣΥΧΗΤΙΚΟ... ΙΔΙΩΣ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΜΕΡΕΣ, ΕΧΕΙ ΧΕΙΡΟΤΕΡΕΥΕΙ... ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΥΠΟΦΕΡΕΙΣ ΤΡΟΜΕΡΑ...

42

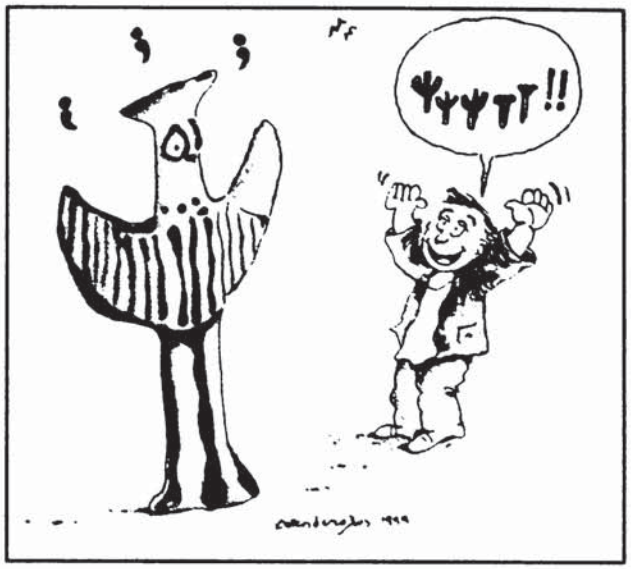

43

44

45

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Γιάννης ΔΑΛΛΑΣ

Θὰ σὲ ξανάβρω γή μου ...[*]

Θὰ σὲ ξανάβρω γή μου ψηλοκρεμαστὴ καμηλοπάρδαλη
ἀπὸ μιὰ ὑδάτινη ἀποβάθρα μὲ γιγάντια σάλτα νὰ γλιστρᾶς
κάτω ἀπ' τὰ δέντρα
μὲ τὴ δορά σου κεντημένη ἀπὸ τοὺς κυνηγοὺς τοῦ βάλτου
μὲ χιλιάδες σκάγια
μ' ὅλα τὰ χρώματα τοῦ νότου στὸ κορμί σου παρδαλόστικτη
ἀπ' τὸ οὐρανὶ τῆς Ἀμβρακίας μέχρι τὸ βαθὺ μαβὶ τοῦ Ἰουνίου
κι ὅταν περνοῦσε στ' ἀνοιχτὰ πομπὴ σημαιοστόλιστη
μὲ θυρεοὺς καὶ βούκινα ἡ ἱστορία
νὰ βγάζεις τὸ κεφάλι καὶ νὰ βλέπεις μέσ' ἀπ' τὰ φυλλώματα
λάβαρα – κι ἔμβολα σπασμένα ἀπὸ ρωμαϊκὲς γαλέρες

Νὰ σὲ ξανάβρω νὰ σ' ἀνακαλύψω κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια
νὰ μπῶ στὴν πρώτη μου φωλιὰ νὰ ξαναγεννηθῶ μαζί σου

[*] Από την ποιητική συλλογή του Γιάννη Λάλλα, *Περίακτος*, Αθήνα 2011

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἡ γέφυρα τῆς Πέτρας

Τοῦ Στέλιου

Καὶ ξαφνικὰ γιὰ δῆτε πίσω εἶπ' ὁ δεύτερος
τώρα ποὺ ἀφήσαμε τὴ γέφυρα τῆς Πέτρας
καὶ βυθιζόμαστε στὴν πιὸ παρθένα φύση
δῆτε τ' ὀδόφραγμα τὶς κάννες τῶν Ρετζαίων
ριπὴ κατὰ ριπὴ πίσω ἀπ' τὰ βράχια
νὰ πέφτει ὁ μηχανοδηγὸς νὰ φλέγεται τ' ὀδόστρωμα
κι ἡ ἁμαξοστοιχία νὰ πνίγεται στὸ αἷμα

(Ἡ ἁμαξοστοιχία ποὺ ἀποβιβάστηκε στὴν Πρέβεζα
ἡ πιὸ γερὴ χρηματαποστολὴ τοῦ αἰώνα
φύλλα-φτερὰ στὶς ἀγορὲς Βορρᾶ καὶ Νότου)

Ξέρω ἀπὸ Τράπεζες μὰ ἀναρωτιέμαι εἶπε ὁ φίλος μου
σὲ τόση μπάζα καὶ ρεμούλα τί ν' ἀπόγινε
τοῦ ἄχαρου ἐκείνου ὑπαλληλάκου τ' ὀβολάκι
«πρώτη κατάθεσις δραχμαὶ τριάντα»;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἀμβρακικὲ ... (Ὠδή)

Πὲς τὴν ὠδὴ τοῦ Ἀμβρακικοῦ καλέ μου
σὲ μιὰ σχεδία του θυμήσου ἀγαπηθήκαμε
πές την κι ἂς ἀκουστεῖ ἀπ' τοὺς ἀνίδεους
σὰν μιὰ φτηνὴ ρητορικὴ ρομάντζα

Ἀμβρακικὲ ἡ σύρτις τῶν ἀκτῶν σου εἶναι τὸ πάτημα
γιὰ τὰ βουνὰ ποὺ οἱ γρανιτένιες κεφαλές τους χάνονται
στὰ σύννεφα
κι οἱ ρίζες τρίζουν στὰ θεμέλια ἀπ' ὅπου στὸν ὁρίζοντα
ἀναδύονται
τὸ Μακρυνόρος τὴν αὐγὴ κι ἡ Κοιμωμένη τοῦ Ζαλόγγου
πρὸς τὸ ἡλιόγερμα
Οἱ δύο ἀκρίτες σου ... Κι ἀνάμεσα ἡ Βίγλα ἡ Σαλαώρα
ἡ Κορακονησιὰ πολύφωτα πλεούμενα
ἐκεῖ ὁ ψαρὰς μὲ τὸ καμάκι κι οἱ φαέθοντες ἀπὸ ψηλὰ
ὁρμώντας καὶ καρφώνοντας τὸ ψάρι ποὺ τοῦ ξέφυγε
κι οἱ κορμοράνοι στ' ἀνοιχτὰ ν' ἀκολουθοῦν μὲ μακρο-
βούτια τὴ μεγάλη λεία

Κι ἐσὺ ὁληνύχτα νὰ θηλάζεις τοὺς μαστοὺς δυὸ ποταμῶν
ἀείροων
κι ἀπὸ τὴ μπούκα τοῦ Ἄκτιου ν' ἀντιχαιρετᾶς τὰ Ἰόνια
κύματα

Ἔτσι ἡ ζωή ... Μ' ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ στ' ἀντιμέτωπα
νερά σου παίχτηκε
κορώνα-γράμματα τὸ ἰμπέριουμ τοῦ ἔρωτα
ἀκόμα βγαίνει γιὰ τοὺς ταπεινούς σου ἐδῶ μιὰ αὐτο-
κρατορικὴ Σελήνη
κι ὁ μῶλος ὅλος ἀπ' τὸν Παντοκράτορα ὡς τὴ
Μαργαρώνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἀσημωμένος ἀπ' τὸ σεληνόφως κάθε βράδυ ταξιδεύει
τὰ ἐφηβικὰ κορμιὰ μὲ τὶς φωνές τους τανυσμένες
σὰν τόξα λύρας μὲ χορδὲς λιπόθυμες ἐπάνω
στὰ σμιλεμένα στὰ φτωχὰ καρνάγια σου
ξεκορμισμένα ἀπ' τὶς ἐλιὲς καὶ λεμονιὲς
τῶν μυροβόλων κήπων σου κι ἐκεῖ
μέχρι πρωίας πτερυγίζοντα
τ' ἀμβρακικὰ
θαλάσσια
ξύλα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νικόπολη

Δὲν εἶδε ὁ Δυτικὸς ἑλληνισμὸς παρόμοια πόλη
μὲ ἠρῶα καὶ ναοὺς στοὲς καὶ πρυτανεῖα
τέτοια πρωτεύουσα σὰν τὶς λαμπρὲς τῶν ἐπιγόνων

Οὔτε πρωτεύουσα οὔτε σὰν ... Μιὰ παρωδία!

Πόλη ἱδρυμένη ἀπὸ στυγνὲς μετοικεσίες
χωρὶς βασιλικὴν αὐλὴ ἢ βουλευτήρια
καπιταλιστικὴ σὰν τὶς δικές μας μ' ἐμπορεῖα
καὶ στὶς δυὸ θάλασσες Μιὰ νόθη ὁμοσπονδία
ποὺ ἡ Ρώμη ἐκ τοῦ μακρόθεν τὴν πρακτόρευε

Γιὰ νὰ τὰ στήσει ἐρήμωσε εἴκοσι πολίσματα
γυμνὴ ἀπὸ τοὺς λαούς τους ἔτσι νὰ ὑπερέχει
εὔκολη λεία συγκαλυμμένη ἀπὸ μνημεῖα
νὰ λάμπουν καὶ νὰ προκαλοῦν τὴ βουλιμία
κάθε εἰσβολέα, ἀπὸ στεριᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπύρος Κατσιμης

Ἡ Νέα Ζωή[*]

Γιατί, λοιπόν, τόσο πολὺ ἐπέμενες
νὰ γίνεις ἄλλος
νὰ ζήσεις τὴ νέα ζωὴ τοῦ ἄλλου.
Δὲν εἶσαι ὁ ἄλλος ποὺ πάει στὸ χωράφι
ὁ ἄλλος ποὺ μιὰ ὡραία γυναίκα τὸν ἀνέμενε
στὴν ἑπόμενη στάση.
Εἶσαι αὐτὸς ποὺ μπορεῖ νὰ ξανανιώνει
σ' ἕναν ἄλλο κόσμο ποὺ τελειώνει.

[*] Ἀπό την ποιητική συλλογή του Σπύρου Κατσίμη, *Η Παλαιά Διαδρομή*, Αθήνα 2001.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἡ παλαιὰ διαδρομή

Ὁ δρόμος πάντα φωτίζεται στὸ σημεῖο αὐτό.
Ὑπάρχουν ἄγρια χόρτα κι ἕνα σπίτι μουσκεμένο
ἀπὸ τὴν ὑγρασία.
Τὸ μεγάλο παράθυρο ἔχει φθαρεῖ ἀπὸ τὴ βροχὴ
καὶ τὸν καιρό.
Ἡ μοναχικὴ γυναίκα φαίνεται καθαρὰ στὸ δωμάτιο.
Μιὰ λάμπα πετρελαίου ρίχνει τὸ φῶς
στὸ ρυτιδωμένο πρόσωπο καὶ τὸ πλεκτό.

Τὴν ἡμέρα τὸ παράθυρο εἶναι κλειστὸ καὶ μόνο
τὴ νύχτα ἀνοίγει, ζητώντας ἐπαφὴ
μὲ κάποιους ὁδηγοὺς ποὺ ἐπιλέγουν
τὴν παλαιὰ διαδρομή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τὸ Φῶς[*]

Ὁ δρόμος εἶναι ἔρημος, ἡ γειτονιὰ
θαμμένη στὸ σκοτάδι
κι ἕνα σημεῖο ποὺ ἔβλεπες ἀπὸ μακριὰ
ἡ φωτεινὴ ταμπέλα τοῦ μπὰρ
τὸ δικό σου φεγγάρι.

[*] Από την ποιητική συλλογή του Σπύρου Κατσίμη, *Παραίσθηση*, Αθήνα 2008.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ὑπόγεια Διαδρομὴ

Ὅσο κι ἂν διέφευγες τὴν προσοχή τους
μὲς στὸ συνωστισμὸ καὶ τὴν κίνηση τοῦ μετρὸ
«σέ γνώρισα
ἀπὸ τὴν ὄψη» ἀλλοτινῶν καιρῶν
ν' ἀλλάζεις σταθμοὺς κυνηγημένη
ἀπὸ μιὰν ἀδιόρατη ἀπειλὴ
κι ἂς ἐταξίδευες μέσα μου κρυμμένη.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θέμης Κατωγιαννης

Μισό μάθημα τοξοβολίας

Αυτό το μισό του Έρωτα
που δε γίνεται ένα
το ξέρει καλύτερα ο μισός τοξότης
κι ας τείνει το τόξο
προς τη γυναίκα που γδύνεται μόνη
και ρίχνει ολόκληρο το στήθος στη θάλασσα,
άσπρη βεντάλια ηδονική
που την ανοίγει στον άσπρο Μάρτη
μαρμάρινη Καρυάτις,
σπινθηροβόλος.

Αυτό το μισό παραμένει μισό
– βλέπεις,
τ' αγάλματα δεν τοξεύονται,
σ' αφήνουν μόνο να τους μιλάς
και να τα βλέπεις –
κι ο τοξότης μαζεύει το τόξο,
λιωμένο φτερό του αρχαίου Ίκαρου,
και γέρνει στην προηγούμενη θέση,
αυτή της ανάπαυσης,
πυριφλεγέθων.

Αυτό το μισό του Έρωτα
σημαίνει σημαία μεσίστια
σε μισό ιστό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ερωτικό αντάρτικο πόλης

Διατελώντας σε μέθη χωρίς αλκοόλ
σιωπηλά στροβιλιζόμενος σημαιοφόρος
σ' ερωτικό αντάρτικο πόλης
μες την ομίχλη της απουσίας σου
κοιτάζω τη θάλασσα,
τη φορτηγίδα που λύνει κάβο,
το ρυμουλκό που σπρώχνει
σαν μινιατούρα ελέφαντα,
κοιτάζω αυτοπυρπολημένος τ' απόνερα
εκσφενδονίζοντας χαμηλόφωνα λέξεις μαρτυρίου,
αυτές που δεν πρέπει να φωνάξω,
–λένε πως το μαρτύριο σβήνει την αμαρτία–
και πλάθω αγάλματα
που σου μοιάζουν
και ολοένα σε αθωώνω
και σε υψώνω
κι εσύ πετάς κι απογειώνεσαι
προβάλλοντας ανθρώπινες ασπίδες,
γλυκειά μου δρεπανηφόρα μέλισσα,
επιβάτις σε λευκό αερόστατο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο χυμός των λέξεων

Οι λέξεις που δεν πρόλαβα να σου πω
αιμάτινος πολτός
σάρκας μωλωπισμένων φωνηέντων
που ρέει στο ρείθρο
των σφαγείων της Πρέβεζας τού πενήντα
και τον πατάνε σκυλιά
και ξεμονταρισμένα λάστιχα ποδηλάτων!

Ω, οι ωραίες οι λέξεις!
Πώς με λυπεί η θανάτωσή τους,
το σκοτωμένο αίμα τους,
πόσο με τύπτει ο ηττημένος τους ενθουσιασμός!

Εσύ,
πρωθιέρεια της σιωπής,
δεν θέλησες να γευτείς το χυμό τους
και βρήκες κατάλυμα
στο αναψυκτήριο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βασίλειος Χ. Μποτσιος

Δύο όψεις[*]

Το παράθυρο
κοιτούσε
στο δρόμο.

Κοπέλα ανυποψίαστη
κάθε πρωί
καθρέφτιζε στο τζάμι
τη σιγουριά της ομορφιάς
της νιότης της την πλάνη.

Χαμογελούσε αυτάρεσκα
κι απομακρύνονταν·

ανυποψίαστη για
τις ρυτίδες
τα δάκρυα
τις πεθαμένες βελόνες
το μισοτελειωμένο πλεχτό
και τους κυρτούς αγκώνες.

Μάτια θολά
την κοιτούσαν πίσω απ' το τζάμι
ανυποψίαστη ν' απομακρύνεται
για το τέλος που φτάνει.

---

[*] Από την ποιητική συλλογή του Βασίλειου Χ. Μπότσιου, *14 κρίνα κι ένα πορτοκαλί όνειρο* (2006-2008).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρόσθετο βάρος

Έγειρε ο γεροστύλος επικίνδυνα
προς την πλευρά του δρόμου·
έγειρε να πέσει στα κεφάλια μας.
Δεν ήταν οι φετινές οι βροχές
μήτε του αέρα τα λακτίσματα.
Ήταν που 'χε απάνω του τόσους
καρφιτσωμένους θανάτους ν' αναγγείλει.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καντήλι[*]

Το φως
που αφήνει το φιτίλι
στο σκοτάδι,
έχει την πίκρα του λαδιού
που το τρέφει·

κι η πίκρα των ματιών σου,
κάτι – έχει – απ' το χρώμα του λαδιού.

[*] Από την ποιητική συλλογή του Βασίλειου Χ. Μπότσιου, *Ο ίσκιος της μοναξιάς* (1999-2005).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΗΛΙΑΣ Β. ΒΑΣΙΛΑΣ

Άπαντα

Επιμέλεια
ΝΙΚΟΣ Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ & ΙΔΡΥΜΑ ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ 2012

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κώστας Κομης

Σύμμικτη Πρέβεζα: Άπαντα Ηλία Βασιλά

Το συγκεκριμένο βιβλίο[1] αποτελεί προϊόν κοπιώδους εργασίας την οποία ανέλαβε πενταμελής Επιτροπή (αποτελουμένη από τους Πέτρο Ν. Αρταβάνη, Χαράλαμπο Κ. Βασιλά, Νίκο Δ. Καράμπελα, Σπύρο Α. Σουμαλεύρη και Στέφανο Η. Σταμάτη)· την επιμέλεια της έκδοσης είχε ο Νίκος Δ. Καράμπελας. Η έκδοση του τόμου συμπίπτει με τη συμπλήρωση τριάντα χρόνων από τον θάνατο του συγγραφέα και 100 από την ένταξη της Πρέβεζας στην Ελλάδα.

Ο Ηλίας Β. Βασιλάς (1906-1982), γνωστός Πρεβεζάνος φιλόλογος, προέρχεται από τον παλαιό, ενιαίο, τύπο της φιλοσοφικής σχολής, στην οποία διαμορφώνονταν συνολικοί λόγιοι, με στέρεες βασικές γνώσεις και διάφορα όσο και διαφορετικά (μολονότι συμπληρωματικά, συνήθως) πνευματικά ενδιαφέροντα.

Από τα *Άπαντα* εξαιρούνται οι μεταφράσεις τεσσάρων τραγωδιών του Αισχύλου (*Πέρσες*, *Προμηθεύς Δεσμώτης*, *Ικέτιδες* και *Αγαμέμνων*), έργο το οποίο απασχόλησε τον Βασιλά κατά την περίοδο 1967-1980 και εξεδόθη στη Θεσσαλονίκη.[2] Περιλαμβάνονται, όμως, 102 κείμενα δημοσιευμένα αρχικώς σε περιοδικά (*Νέα Εστία*, *Ηπειρωτική Εστία*, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, *Ηχώ του Ιονίου*, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* και *Χρονικά της Πρέβεζας*) και εφημερίδες (*Αγών Πρεβέζης*, *Βήμα Πρεβέζης*, *Εθνικός Κήρυξ Πρεβέζης*, *Ελεύθερη Γνώμη*, *Ηπειρωτικόν Μέλλον*, *Ο Τύπος*, *Πρέβεζα*, *Πρεβεζάνικα Νέα*, *Τοπική Φωνή* και *Φωνή της Πρεβέζης*), σε συνέχειες, αλλά και ανέκδοτες επιστολές του συγγραφέα.

Τα κείμενα, κατά τον επιμελητή του τόμου, καλύπτουν (και κατατάσσονται σε) επτά ενότητες, ως ακολούθως: «Πρεβεζάνικα», 37 κείμενα· «Ιστορικά», 26· «Προσωπογραφίες», 13· «Λαογραφικά», 6· «Γλωσσολογικά», 7· «Παρουσιά-

[1] Ηλίας Β. Βασιλάς, *Άπαντα*, επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας, Δήμος Πρέβεζας & Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα 2012, xxviii+772 σελ., στο εξής: *Άπαντα*.

[2] *Άπαντα*, xxviii.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σεις, Κρίσεις, Επίκαιρα» (δηλαδή παρουσίαση, κριτική διαλέξεων και βιβλίων), 8 κείμενα και «Επιστολογραφία», 5 επιστολές. Εν τούτοις, τα όρια ανάμεσα στις ενότητες αυτές είναι μόνο σχετικά, ενώ σε κάθε περίπτωση αποτυπώνεται η καταγωγή του συγγραφέα και το ενδιαφέρον του για την Πρέβεζα. Έτσι, από τα 37 πρεβεζάνικα κείμενα τα 28 (το 76% δηλαδή) διερευνούν ιστορικά θέματα. Επίσης, από τα 26 ιστορικά κείμενα τα 19 (73%) έχουν ως αντικείμενο την Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή· ακόμη, οι 11 από τις 13 προσωπογραφίες (85%) αφορούν σε πρόσωπα καταγόμενα από την Πρέβεζα, ενώ ανάλογες είναι οι διαπιστώσεις και στις υπόλοιπες ενότητες. Παρόλα αυτά, τα ιστορικά, τουλάχιστον, κείμενα του συγγραφέα, καθώς θα δούμε και στη συνεχεία, δεν υποκύπτουν στους περιορισμούς της τοπικής ιστορίας, εφόσον, παράλληλα, επιδέχονται αξιοποίηση (και αυτό έχει ήδη συμβεί), στο πλαίσιο συνολικότερων έως περισσότερο σύνθετων ιστορικών μελετών· τούτο δε είναι το σημαντικότερο ίσως συγκριτικό πλεονέκτημα των πονημάτων του Βασιλά, σε σύγκριση με έτερα προϊόντα, άλλων συγγραφέων, τοπικής ιστορίας.

Από τα ιστορικά κείμενα του Βασιλά, ιδιαίτερο βάρος διαθέτουν αυτά στα οποία εξετάζεται το κλεφταρματολικό μόρφωμα, με επίκεντρο την Πρέβεζα, ως καταφύγιο του πολεμικού και επαναστατικού δυναμικού της ευρείας περιοχής (Ήπειρος, Ακαρνανία). Τα κείμενα αυτά[3] εστιάζουν μεν το ενδιαφέρον σε συγκεκριμένους εκπροσώπους του κλεφταρματολικού κόσμου, όπως ο Ανδρούτσος, πατέρας του Οδυσσέα,[4] αλλά περιγράφουν, παραλλήλως, τους κοινωνικοπολιτικούς όρους δημιουργίας του μορφώματος, δίνοντας, επίσης, πληροφορίες σε σχέση με τις συλλογικές συμπεριφορές στο πλαίσιο αυτού. Τούτο καθίσταται σαφέστερο σε πονήματα άλλων συγγραφέων, της εποχής αλλά και νεότερων, με διαφορετικές επάρκειες και στόχους, όπου τα δημοσιεύματα του Βασιλά, από κοινού με άλλα βέβαια, αξιοποιούνται προς συνολικότερες προσεγγίσεις.[5]

Πέραν τούτων, στα *Άπαντα* συγκαταλέγεται και το πόνημα του συγγραφέα που αναφέρεται στην κατάληψη της πόλης από τα στρατεύματα του Αλή πασά, το 1798,[6] δημοσιευμένο κατ' αρχάς στην *Ηπειρωτική Εστία*, το 1955 και σε επτά συνέχειες· μολονότι έχουν παρέλθει 57 έτη από την αρχική δημοσίευση του κειμένου, αξίζει να σημειωθεί πως η συγκεκριμένη μελέτη παραμένει, έως και σήμερα, η πλέον αξιόπιστη και σφαιρική ενημέρωση επί του θέματος. Στον τόμο περιλαμβάνονται και τρία άλλα κείμενα, σχετικά, έστω περίπου, με το θέμα αλλά μικρότερης έκτασης και μάλλον εκλαϊκευτικού χαρακτήρα.[7]

---

[3] *Άπαντα*, 11-15, 192-193, 215-243, 325-335, 336-343, 391-401.
[4] Βλ. ιδιαίτερα *Άπαντα*, 192-193, 325-335, 336-343.
[5] ΑΣΔΡΑΧΑΣ 1988, 231-252· 2003, 101-150· ΚΟΜΗΣ 1999, 36-39· 2007, 312-323.
[6] *Άπαντα*, 250-318.
[7] *Άπαντα*, 11-15, 16-18, 489-490.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ένα άλλο σημαντικό κείμενο είναι το αναφερόμενο στον ναό του Αγίου Νικολάου της πόλης,[8] δημοσιευμένο επίσης για πρώτη φορά στην *Ηπειρωτική Εστία*, το 1963. Εδώ δίνονται, εκτός των άλλων, και χρήσιμες πληροφορίες για τις συνοικίες/ενορίες της πόλης, οι οποίες συμπληρώνονται από εκλαϊκευτικό κείμενο του συγγραφέα, δημοσιευμένο αρχικώς στην εφημερίδα *Πρέβεζα*, το 1980.[9] Σε ό,τι αφορά δε στους υπόλοιπους ναούς της Πρέβεζας, στον τόμο συγκαταλέγονται εννέα κείμενα,[10] τα οποία συμπληρώνουν το προηγούμενο αλλά και επιτρέπουν στον συγγραφέα να στραφεί προς νέες επιστημονικές διαδρομές, με πλαίσιο τη Βυζαντινή Αρχαιολογία και την Ιστορία της Τέχνης.

Εκτός αυτών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο ακόμη κείμενα του τόμου, σχετικά με τον ελαιώνα της Πρέβεζας και τα ελαιοτριβεία της, θέματα που έχουν απασχολήσει και έναν άλλο Πρεβεζάνο λόγιο, τον Γιώργο Μουστάκη.[11] Το πρώτο κείμενο δημοσιεύθηκε αρχικώς στην *Ηπειρωτική Εστία*, το 1954· το άλλο, μεταγενέστερο, στον *Εθνικό Κήρυκα Πρεβέζης*, το 1974. Αν και αμφότερα εδράζονται σε μία σχετικώς προσιτή βιβλιογραφία και σε επιτόπια έρευνα, χωρίς ανέκδοτα τεκμήρια, εν τούτοις ακόμη και σήμερα αποτελούν πηγές αναφοράς· ιδιαίτερα, μάλιστα, το πρώτο κείμενο.[12]

Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα άλλο κείμενο του Βασιλά, όπου περιγράφονται, εν τάχει, τα Αρχεία της Μητρόπολης Πρεβέζης· η αρχική δημοσίευση του κειμένου έλαβε χώρα το 1956, στην εφημερίδα *Αγών Πρεβέζης* και σε τρεις συνέχειες.[13] Καθώς φαίνεται, ο συγγραφέας υπήρξε ο πρώτος (και εν μέρει, βέβαια) αναγνώστης των Αρχείων, φροντίζοντας, μάλιστα, να δημοσιεύσει, στο ίδιο κείμενο, δύο συμβολαιογραφικά τεκμήρια. Αργότερα, η συστηματική έρευνα και τα δημοσιεύματα που πραγματοποίησε η Ρόδη-Αγγελική Σταμούλη θα αναδείξουν τη συμβολαιογραφική συλλογή των Αρχείων αλλά και τη σημασία της για την ιστορία του τόπου.[14] Σε ό,τι αφορά επιπλέον στον Βασιλά, καθώς προκύπτει από σαφή αναφορά του,[15] υπήρξε επίσης γνώστης του αρχειακού υλικού, για την Πρέβεζα, το οποίο απόκειται στα Αρχεία Λευκάδας, σημερινά Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Λευκάδας· κάτι το οποίο είναι γνωστό, εξάλλου, σήμερα στην κοινότητα των ιστορικών και, κυρίως, στους ερευνητές της περιοχής.[16]

---

[8] *Άπαντα*, 150-162.
[9] *Άπαντα*, 186-187.
[10] *Άπαντα*, 19-25, 26-32, 42-46, 71-78, 107-126, 188-189, 190-191, 201-202, 344-346.
[11] *Άπαντα*, 33-41, 167-172. Πρβλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 57-69.
[12] Ενδεικτικά ΚΟΜΗΣ 1999, 31. Πρβλ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ, στον παρόντα τόμο, 441-454.
[13] *Άπαντα*, 79-82.
[14] STAMOULIS 1981· ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1981· 1984· 1996.
[15] *Άπαντα*, 69.
[16] ΠΑΡΔΟΣ 2008· και ενδεικτικά ΚΟΜΗΣ 1999, όπου αξιοποιούνται και δημοσιεύονται πηγές, για την Πρέβεζα, από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Λευκάδας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε έτερο ειδικό κείμενο, ο Βασιλάς μελετά την «Καταγωγή των Εβραίων της Ηπείρου»,[17] θέμα το οποίο έχει απασχολήσει επίσης τον Μουστάκη αλλά και τον Κωνσταντίνο Τσιλιγιάννη, στη μονογραφία του για την εβραϊκή κοινότητα της Άρτας.[18] Δηλαδή, εκ των πραγμάτων, το πόνημα του Βασιλά συμπληρώνει τα δύο άλλα· και από αυτήν την άποψη, τουλάχιστον, δικαιούται ιδιαίτερη μνεία.

Από τα υπόλοιπα κείμενα του τόμου ξεχωρίζει αυτό που έχει ως αντικείμενο τα αναφερόμενα από τον Στράβωνα, στα *Γεωγραφικά* του, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στην περιοχή Θεσπρωτίας.[19] Εδώ αναδεικνύονται εκ νέου οι δεσμοί του Βασιλά με την αρχαία γραμματεία, λαμβάνοντας, βέβαια, υπόψη και το μεταφραστικό εγχείρημα τραγωδιών του Αισχύλου. Εκτός τούτου, σε άλλο κείμενό του, ο Βασιλάς παρουσιάζει τις περιηγητικές ανιχνεύσεις των αδελφών Στεφανόπολι, στην περιφέρεια και την πόλη της Πρέβεζας, σε συνδυασμό, μάλιστα, με τις πολιτικές συγκυρίες της εποχής στην περιοχή.[20]

Απομένει μία σειρά από κείμενα, διαφορετικής πάντως μεταξύ τους εμβέλειας, τα οποία καλύπτουν τη μακρά ιστορία της πόλης αλλά και τις διάφορες πτυχές της. Κατ' αρχάς, περιλαμβάνονται κείμενα στα οποία μελετάται η περίοδος της Βενετοκρατίας (1684-1699/1701 και 1717/1718-1797), εστιάζοντας το ενδιαφέρον στα μνημεία της περιόδου, με βάση δημοσιευμένες βενετικές, και άλλες, πηγές.[21] Επιπροσθέτως, άλλα επίσης κείμενα όπου διερευνάται η ιστορικοπολιτική διάσταση στις σχέσεις των Επτανήσων με τα «εξαρτήματα» της Ηπείρου.[22] Σχετικό είναι και ένα επιπλέον κείμενο, με αντικείμενο τις παραγωγικές σχέσεις, στα βενετοκρατούμενα Επτάνησα και τις άλλες «βενετικές κτήσεις».[23] Εντούτοις, στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αξιοποιούνται ανέκδοτα βενετικά τεκμήρια, τα οποία θα ενίσχυαν ενδεχομένως τα πορίσματα του πονήματος, διευκολύνοντας, μάλιστα, και περαιτέρω διερευνήσεις επί του θέματος.

Στην Επανάσταση του 1821, όπως στην εμπλοκή της Πρέβεζας και τη συμμετοχή των Πρεβεζάνων στα πολεμικά γεγονότα αναφέρονται εννέα από τα υπόλοιπα κείμενα του τόμου, με διαφορετικό, βέβαια, τρόπο έκαστο.[24] Σε τρία, μάλιστα, εξ αυτών, συνδέεται η Πρέβεζα με το Μεσολόγγι, στο πλαίσιο των γεγονότων της περιόδου·[25] συνεπώς, ένα άλλο κείμενο που περιέχεται

---

[17] *Άπαντα*, 423-431.
[18] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 394-399· ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗΣ 2004, 9-10, 24-66.
[19] *Άπαντα*, 402-405.
[20] *Άπαντα*, 83-90.
[21] *Άπαντα*, 63-67, 91-106, 147-149.
[22] *Άπαντα*, 434-440, 441-448.
[23] *Άπαντα*, 453-457.
[24] *Άπαντα*, 57-58, 244-245, 246-249, 347-381, 382-388, 389-390, 449-452, 478-483, 484-488.
[25] *Άπαντα*, 244-245, 449-452, 484-488.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επίσης στον τόμο,[26] διαφορετικής κατεύθυνσης και εκλαϊκευτικού χαρακτήρα αυτό, παραπέμπει, αφενός στα δεδομένα της περιόδου και αφετέρου στα προαναφερθέντα κείμενα. Σε διαφορετικό επίπεδο, το κείμενο όπου υποστηρίζεται η καταγωγή του Κωνσταντίνου Κανάρη από την Πάργα[27] συνδέεται βέβαια, με τα ανωτέρω γεγονότα, αλλά περιγράφει, ταυτοχρόνως, και σύνδρομα τοπικιστικού χαρακτήρα.

Σε ό,τι αφορά στα πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα που οδήγησαν, εκτός των άλλων, και στην ένωση της Πρέβεζας με την Ελλάδα, αυτά εξετάζονται σε τρία κείμενα,[28] αν και, εκ των πραγμάτων, κινούνται σε τοπικό, κυρίως, επίπεδο. Περισσότερο ενδιαφέρον ίσως είναι ένα άλλο κείμενο, στο οποίο ο Βασιλάς μελετά την εγκατάσταση στην Πρέβεζα Ιταλών και, κυρίως, Κρητικών, κατά τον 19ο αιώνα.[29] Σε ανάλογο επίπεδο ενδιαφέροντος ευρίσκεται ένα έτερο πόνημα, στο οποίο εξετάζονται οι «Πρεβεζάνοι και Παργηνοί διδάσκαλοι και λόγιοι του 18ου και 19ου αιώνα».[30]

Σε άλλο πεδίο έρευνας εντάσσεται το κείμενο όπου ο συγγραφέας εξετάζει το θέμα των Αρομούνων («Βλάχοι, Κουτσοβλάχοι και Αρβανιτόβλαχοι», καθώς αναφέρονται και υποταξινομούνται στον τίτλο), με βάση τη διαθέσιμη σχετική βιβλιογραφία.[31]

Στα παραπάνω προστίθενται επίσης δύο κείμενα για το Άκτιο,[32] ένα ακόμη για την επίσκεψη του λόρδου Βύρωνα στην Πρέβεζα, το 1809,[33] ένα άλλο με θέμα τον Κωνσταντίνο Καρυωτάκη και τη σχέση του με την πόλη,[34] ομοίως για τα «κοινόχρηστα πηγάδια» της Πρέβεζας,[35] το ρολόι της,[36] τα «ψάρια του Αμβρακικού»[37] και ένα εκλαϊκευτικό κείμενο για την.«Ανάσταση του 1910 στην Πρέβεζα»,[38] δημοσιευμένο στα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* μετά τον θάνατο του Βασιλά. Πάντως, μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα διαφορετικό κείμενο, δημοσιευμένο σε συνέχειες στην *Ηπειρωτική Εστία* τού 1978.[39] Στο δημοσίευμα αυτό, ο Βασιλάς, εξετάζοντας τη σύγχρονη οικονομική κατάσταση και προοπτική της πόλης, σημειώνει: *Το μέλλον της Πρέβεζας ανήκει*

---

[26] *Άπαντα*, 173-174.
[27] *Άπαντα*, 432-433.
[28] *Άπαντα*, 319-324, 458-462, 463-469.
[29] *Άπαντα*, 197-200.
[30] *Άπαντα*, 406-422.
[31] *Άπαντα*, 470-477.
[32] *Άπαντα*, 53-56, 165-166.
[33] *Άπαντα*, 127-146.
[34] *Άπαντα*, 175-180.
[35] *Άπαντα*, 194-196. Πρβλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 305-318.
[36] *Άπαντα*, 9-10. Πρβλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 38-42.
[37] *Άπαντα*, 203-206.
[38] *Άπαντα*, 207-211.
[39] *Άπαντα*, 181-185.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τώρα στην τουριστική ανάπτυξη και την καλλιέργεια των οπωροκηπευτικών.[40]

Στο τέλος του τόμου, προστίθεται πολυσέλιδο Γενικό Ευρετήριο,[41] έργο επίπονο για τον επιμελητή αλλά απολύτως χρήσιμο για τους ερευνητές.

Ως κατακλείδα, πρόκειται κατ' αρχάς για ένα βιβλίο άψογο από τεχνική άποψη. Επιπροσθέτως, σε σχέση με το περιεχόμενο είναι ένα πολύπτυχο σύνολο, ανάλογο με τις διαφορετικές πλευρές της πόλης αλλά και της θέσης όπου έκαστο κείμενο δημοσιεύθηκε αρχικώς. Με άλλα λόγια αλλά και κατ' επέκταση, πρόκειται για ένα σύνολο διαφορετικών, μα και άνισων, κειμένων, αντίστοιχων τόσο της αρχικής τους δημοσίευσης όσο και των πνευματικών πλευρών (ή και των ορίων) του Βασιλά. Δηλαδή, εντέλει, το βιβλίο δεν μελετά απλώς την ιστορία της πόλης, αλλά, παράλληλα, περιγράφει, με τον καλύτερο τρόπο, τον συγγραφέα και την εποχή του.

(3Σ0)

Βιβλιογραφία

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σπ.Ι, 1988, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, ιη' και ιθ' αι.*, Αθήνα

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σπ.Ι, 2003, *Πατριδογραφήματα*, Αθήνα

ΚΟΜΗΣ Κ., 1999, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα

ΚΟΜΗΣ Κ., 2007, *Σύναμμα. Κοινωνικές Δομές και όψεις του Νεοελληνικού Χώρου: Πόλεις, Πληθυσμιακές μετακινήσεις, Μηχανισμοί κυριαρχίας και άλλα σχετικά ζητήματα*, Ιωάννινα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΠΑΡΛΟΣ Λ., 2008, *Αρχείο Βενετικής Διοίκησης Λευκάδας. Ι. Τα βιβλία των Ανώτερων Προνοητών*, Αθήνα

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ., 1981, Ο αλφαβητισμός στην Πρέβεζα κατά τον 18ο αιώνα (1742-1784), *Ο Ερανιστής* 17, 86-99

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ., 1984, Οι οικογένειες της Κοινότητας της Πρέβεζας, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1, 403-416

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ., 1996, Η συνθήκη της Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800) και η απήχησή της στα 1828, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 5, 403-454

STAMOULIS R.-A, 1981, *Population urbaine et Alphabétisation en Grèce au XVIIIème siècle. L' exemple de Prévésa d' après les actes de ses notaires*, Paris (διδακτορική διατριβή)

ΤΣΙΛΗ ΙΑΝΝΗΣ Κ., 2004, *Η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας*, Αθήνα

[40] *Άπαντα*, 184.

[41] *Άπαντα*, 693-762.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μαρίνα Βρελλη-Ζαχου*

*Η Λαογραφία στα Άπαντα του Ηλία Βασιλά***

Η έκδοση

Η έκδοση των *Απάντων* του Ηλία Βασιλά σφραγίζει μια ακόμη σπουδαία συνεργασία δραστήριων και δημιουργικών φορέων: του Δήμου της Πρέβεζας, της Δημοτικής Βιβλιοθήκης της και του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* με τη γνωστή –*και* διεθνώς– παρουσία.

Είναι το αποτέλεσμα ενός ιδανικού συνδυασμού: αφενός της πολύχρονης εργασίας μιας εκλεκτής Επιτροπής (τα μέλη της οι κ.κ. Πέτρος Αρταβάνης, Χαράλαμπος Βασιλάς, Νίκος Δ. Καράμπελας, Σπύρος Σουμαλεύρης, Στέφανος Σταμάτης), που έπρεπε, καλά συντονισμένη, να εντοπίσει, να συγκεντρώσει, να καταγράψει, να διορθώσει και να ταξινομήσει το διάσπαρτο έργο που άφησε ο Ηλίας Βασιλάς, ως άρθρα και μελέτες, σε βιβλία, περιοδικά κι εφημερίδες (τα αυτοτελή δημοσιεύματά του είναι ελάχιστα)· κι αφετέρου της άριστης επιμέλειας του υλικού από τον ακούραστο και τελειομανή Πρόεδρο του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, τον κ. Νίκο Δ. Καράμπελα, ο οποίος –με την έκδοση των *Απάντων* του Βασιλά– πραγματοποίησε με θαυμαστή συνέπεια

---

* Η Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Λαογραφίας.

** Το κείμενο που ακολουθεί δημοσιεύεται εδώ, όπως ακριβώς διαβάστηκε κατά την παρουσίαση του τόμου *Άπαντα Ηλία Β. Βασιλά* (Ηλίας Β. Βασιλάς, *Άπαντα*, επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας, Δήμος Πρέβεζας & Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα 2012, xxviii+772 σελ., στο εξής: *Άπαντα*), στο Πολιτιστικό Κέντρο της Πρέβεζας, στις 25.4.2012, συμπληρωμένο με τεκμηριωτικές αναφορές και σημειώσεις, όπου αυτές κρίθηκαν απαραίτητες. – Ευχαριστώ θερμά τον Δήμαρχο της Πρέβεζας κ. Χρήστο Μπαΐλη, τον Αντιδήμαρχο, υπεύθυνο για θέματα Πολιτισμού, κ. Κοσμά Κορωναίο, και τον Πρόεδρο του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, τον κ. Νίκο Δ. Καράμπελα, για την ευγενική πρόσκληση να συμμετάσχω στην εκδήλωση της παρουσίασης των *Απάντων* του Ηλία Βασιλά και για την ευκαιρία που μου έδωσαν, διαβάζοντας (ακριβέστερα *ξανα-διαβάζοντας*) το έργο του (η πρώτη προσέγγιση έγινε με την ευκαιρία της ετοιμασίας του *Β΄ Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας*, 2009), να ασχοληθώ για άλλη μια φορά με τον λαϊκό πολιτισμό της αγαπημένης πόλης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τη νεανική υπόσχεσή του προς τον Λάσκαλο των εφηβικών χρόνων του, τον αείμνηστο φιλόλογο Μιχάλη Κατσαούνη που υπήρξε μαθητής του Βασιλά.[1]

Εντέλει, στον τόμο των *Απάντων* του Ηλία Βασιλά, συναντώνται τρεις εκλεκτές προσωπικότητες του πνευματικού κόσμου της Πρέβεζας, του παρελθόντος και του παρόντος· Βασιλάς, Κατσαούνης, Καράμπελας , μεταξύ τους αφιχτοδεμένες με εκείνη τη σπάνια σεβαστική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε φοιτημένους δασκάλους με άξιους να συνεχίσουν το έργο τους μαθητές τους. Κι αυτό είναι *και* συγκινητικό *και* παραδειγματικό!

Το όλο εγχείρημα υποστηρίχτηκε, επίσης επαινετά, από τη λεπτοδουλεμένη στοιχειοθεσία-επεξεργασία των κειμένων (οφείλεται στην ιστορικό κ. Βούλα Σοφοπούλου, παλιά αγαπητή φοιτήτρια μας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), από την προσεγμένη ψηφιακή επεξεργασία των εικόνων (οφείλεται στον κ. Γιάννη Παπαλέξη), από το φιλοτεχνημένο με λιτότητα εξώφυλλο (έργο του κ. Πάβλου Χαμπίδη) και από τη φροντισμένη εκτύπωση και βιβλιοδεσία (έργο του κ. Άγγελου Αλιντζή).

Η δομή του τόμου

Μετά τα καλογραμμένα *Προλογίσματα*, από τον Λήμαρχο κ. Χρήστο Μπαΐλη και την τ. Πρόεδρο του Λ.Σ. της Λημοτικής Βιβλιοθήκης της Πρέβεζας κ. Βασιλική Σαρρή, ακολουθεί η *Σκιαγραφία της Ζωής και του Έργου του Ηλία Βασιλά* από τον Μιχάλη Κατσαούνη και, στη συνέχεια, παρατίθεται σε κατάλογο η πλήρης *Εργογραφία* του Βασιλά, όπως τη συνέταξε με φροντίδα ο Νίκος Λ. Καράμπελας.[2]

Το υλικό των *Απάντων* διαρθρώνεται σε εφτά ενότητες: *Πρεβεζάνικα*, *Ιστορικά*, *Προσωπογραφίες*, *Λαογραφικά*, *Γλωσσολογικά*, *Παρουσιάσεις-Κρίσεις*, *Επιστολογραφία*, και συμπληρώνεται με χρησιμότατο πλούσιο *Ευρετήριο* (ονομάτων, τόπων, πραγμάτων και όρων), που επίσης συνέταξε ο επιμελητής της έκδοσης, καθώς και με *Πίνακα των Περιεχομένων* του τόμου.

---

[1] *Άπαντα*, xi.

[2] Ο επιμελητής της έκδοσης δεν παραλείπει στην Εισαγωγή του (*Άπαντα*, xi-xiii) να υπενθυμίσει και την πρώτη ψηφιακή φωτόδοτη καταγραφή της εργογραφίας του Η. Βασιλά, το 1981, από τον Βασίλη Κραψίτη, βλ. Κραψίτης 1981, 8-9.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Ηλίας Βασιλάς (1906-1982)

Παιδί πολυμελούς οικογένειας βιοπαλαιστών γονιών (ο ίδιος μάλιστα κατά δική του μαρτυρία πουλούσε για χρόνια [1916-1920] αμύγδαλα και φιστίκια καβουρδισμένα),[3] φιλομαθής και μελετηρός, έκανε στέρεες φιλολογικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με επιφανείς ακαδημαϊκούς δασκάλους (τον Κωνσταντίνο Άμαντο, τον Νίκο Βέη, τον Γρηγόριο Βερναρδάκη κ.ά.), στους οποίους, μάλιστα, στο γραπτό έργο του συχνά κάνει όχι μόνο τεκμηριωτικές αναφορές αλλά και αξιοπρόσεκτες –και διδακτικές για τους νεότερους– σεβαστικές αναφορές: *ο σεβαστός μου καθηγητής*, *ο πολυσέβαστος αείμνηστος καθηγητής μου*, γράφει για τον Κωνσταντίνο Άμαντο· *ο σεβαστός μου καθηγητής*, *ο αείμνηστος καθηγητής μας*, γράφει επίσης για τον Νίκο Βέη, κ.ά.).[4]

Από τους ευσυνείδητους, με ήθος και δημοκρατικές αρχές, εκπαιδευτικούς της ελληνικής επαρχίας προπολεμικά –μεταπολεμικά *και* της πρωτεύουσας, με νοσταλγία πάντα για την ιδιαίτερη πατρίδα του–, ο Ηλίας Βασιλάς, πιστός θεράπων της Φιλολογίας, έδωσε καλές μεταφράσεις του Αισχύλειου έργου (*Πέρσες*, *Προμηθεύς Δεσμώτης*, *Ικέτιδες*, *Αγαμέμνων*),[5] αλλά προσηλώθηκε, κυρίως, στην ιστορική έρευνα της Πρέβεζας του 18ου, 19ου και 20ού αι.,[6] και ακόμη στην καταγραφή όψεων του πρεβεζάνικου λαϊκού πολιτισμού. Αυτά τα θέματα αποτέλεσαν *και* τα κύρια πεδία της συγγραφικής του δραστηριότητας κατά την ηλικιακή του ωριμότητα ως υποκατάστατο προφανώς της ανέφικτης μεταπολεμικά παρουσίας του στη γενέθλια πόλη.

Δημοσίευσε τέσσερα άρθρα, αυτοτελώς και περισσότερα από 100 ιστορικοφιλολογικά άρθρα σε περιοδικά,[7] σε τοπικές εφημερίδες,[8] καθώς και σε ηπειρώτικες εφημερίδες της Αθήνας,[9] πονήματα που εν πολλοίς στηρίχτηκαν στις καλές κλασικές σπουδές του, στην ακαταπόνητη μελέτη του και στη μνημονική δύναμη του μυαλού του.

---

[3] *Άπαντα*, 195.

[4] Βλ. αναφορές στον καθηγητή Κ. Άμαντο π.χ. *Άπαντα*, 49, 155, 497, 646, κ.α.· αναφορές στον καθηγητή Ν. Βέη βλ. *Άπαντα*, 219, 514, 552, 636, κ.α.

[5] Βλ. *Άπαντα*, xxviii.

[6] Ο καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων κ. Κωνσταντίνος Κόμης αναλυτικά αναφέρθηκε, κατά την παρουσίαση του τόμου των *Απάντων* (Πρέβεζα, 25.4.2012), στα ιστορικά μελετήματα του Ηλία Βασιλά. Βλ. ΚΟΜΗΣ, στον παρόντα τόμο, 435-440.

[7] *Ηχώ του Ιονίου* (1952-1966), *Ηπειρωτική Εστία* (1953-1982), *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1979), *Χρονικά της Πρέβεζας* (1959).

[8] *Αγών Πρεβέζης*, *Βήμα Πρεβέζης*, *Εθνικός Κήρυξ Πρεβέζης*, *Πρέβεζα*, *Πρεβεζάνικα Νέα*.

[9] *Ηπειρωτικόν Μέλλον* και *Φωνή της Πρεβέζης*. Μετά τον θάνατό του εξάλλου άρθρα του δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Πρεβεζάνικα Χρονικά* και στις τοπικές εφημερίδες *Ελεύθερη Γνώμη* και *Τοπική Φωνή*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η Λαογραφία στο έργο του Ηλία Βασιλά

Στη διάρθρωση του τόμου των *Απάντων* του Βασιλά η ενότητα *Λαογραφικά* περιλαμβάνει έξι δημοσιεύματα. Οφείλω, ωστόσο, εξαρχής να παρατηρήσω εδώ ότι γενικότερα *και* οι εφτά ενότητες προσφέρουν διάσπαρτο σπουδαίο λαογραφικό υλικό, στο οποίο, επίσης, θα αναφερθώ.

Στην ενότητα *Λαογραφικά*,[10] δύο δημοσιεύματα αναφέρονται σε *εθιμικές πράξεις* των εορτών των Χριστουγέννων και του Πάσχα («Τα Χριστούγεννα και το κόψιμο της Βασιλόπιτας» και «Τα κάλαντα, το χελιδόνισμα και το κόψιμο του Σταυρού»). Μεταξύ άλλων, προσέχουμε εδώ την ενδιαφέρουσα επισήμανση για την αναβίωση στην Πρέβεζα των ευετηρικών καλάντων των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, που *είχαν σταματήσει στην Πρέβεζα, προ αμνημονεύτων χρόνων* [...] *για ποιο λόγο όμως δεν γνωρίζω*, γράφει ο Βασιλάς, και *μόλις από το 1923 με την έλευση των προσφύγων από την Μικράν Ασίαν ξαναήλθαν δειλά-δειλά στην χρήση*.[11]

Διαβάζουμε, ακόμη, την πληροφορία για τη μοναδικότητα στον ελλαδικό χώρο του εθίμου να βάζουν οι Πρεβεζάνοι τυχερό νόμισμα στο χριστουγεννιάτικο σταυρόσχημο χριστόψωμο, ενώ *την Πρωτοχρονιά δεν κόβουμε την βασιλόπιτα. Τότε τρώμε την λαδόπιτα, σκέτη, φτιαγμένη με λάδι, σιμιγδάλι και μύγδαλο πάνω σε κάθε φελί και καφεδόψυχα*.[12] [...] *μα χωρίς νόμισμα*.[13]

Τρία δημοσιεύματα εστιάζουν στην *παιδική ηλικία*, τον «σπουδαιότερο» –κατά τον Δημήτριο Λουκάτο– «συνεχιστή των λαϊκών εθίμων και παραδόσεων»,[14] καθώς πολλά από τα έθιμα που χάνονται από την κοινωνία των ενηλίκων μένουν στην κοινωνία των παιδιών.

Η παιδική μνήμη *αποταμιεύει*,[15] παρατηρεί *και* ο Βασιλάς, εισαγωγικά, στο άρθρο του για τα «Ιστορικά παιδικά τραγούδια», στο οποίο επισημαίνει το ξεχωριστό *ενδιαφέρον και θέλγητρον* της έρευνας και μελέτης τους, καθώς *συχνά αυτά τα τραγούδια αποδίδουν απηχήσεις ιστορικών συμβάντων του τόπου μας τα οποία λησμονήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου ή θυμίζουν πράξεις και έθιμα από τον* [...] *βίον των Βυζαντινών ή της Τουρκοκρατίας*.[16] και σχολιάζει, εν συνεχεία, το ιστορικό περιεχόμενο και τον εμπαικτικό κι εκδικητικό χαρακτήρα, σε βάρος των αλλοθρήσκων επιδρομέων και κατακτητών, δύο τραγουδιών των δικών του παιδικών χρόνων, καθώς και το γνωστό παιδικό περιπαικτικό δίστιχο «κουφεμένη γίδα σ' άναψε η κατσίδα» με τη γνωστή βυζαντινή προέλευση.

---

[10] *Άπαντα*, 607-630.
[11] *Άπαντα*, 608.
[12] *Άπαντα*, 630.
[13] *Άπαντα*, 609.
[14] ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1985, 209.
[15] *Άπαντα*, 611.
[16] *Άπαντα*, 611.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Υποδειγματικά εξάλλου σε δύο άρθρα του περιγράφει, με γλωσσολογικό επιπρόσθετα ενδιαφέρον, το *παιχνίδι «κότσια»*, αναλύοντας πρεβεζάνικους τρόπους και παραλλαγές («στρωνίδια», «τρόπα», «πιπεράκια»), που μαρτυρούν επιτηδειότητα, σβελτάδα και πολλές πνευματικές δεξιότητες κι επινοητικές τεχνικές.

Τέλος, ένα ακόμη λαογραφικό άρθρο του αναφέρεται στη «σημαδιακή» –κατά τον Βάλτερ Πούχνερ–[17] για το ελληνικό θέατρο σκιών παράσταση «Ο Μέγας Αλέξανδρος».[18] Στο άρθρο αυτό ο Βασιλάς κάνει *και* μια γενικότερη αναφορά στο *θέατρο σκιών* στην Πρέβεζα, «ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα της ηπειρώτικης παράδοσης του ελληνικού θεάτρου σκιών στην τουρκοκρατούμενη βόρεια Ελλάδα»[19] καθώς και στους *καραγκιοζοπαίχτες* των αναμνήσεών του (τον Αγαμέμνονα Κουλούρη, τον Μέμο, όπως ήταν γνωστός, τον Γιάννη Ρούσλια, τον Ιωάννη Τσακαλώτο, που ήταν γνωστός ως Πλιάκας ο Πρεβεζάνος, τον Βασίλειο Κοντοχρήστο, τον Γιάννη Χατζάρα και τον Βασίλειο Λάχο ή Τσίλια).[20]

Οι *άνθρωποι της Πρέβεζας* κάθε εποχής, διανοούμενοι και καλλιτέχνες, άνθρωποι επιφανείς κι άνθρωποι του καθημερινού μόχθου, τεχνίτες κι επαγγελματίες, είναι πανταχού παρόντες γενικότερα στο έργο του Βασιλά. Μεταξύ αυτών ο Ανδρέας Κονεμένος, ο Νικόλαος Κονεμένος, ο Αλή Ντίνο Μπέης, ο Αμπεντίν Ντίνο Μπέης, η Αγγελική Μπάλκου, ο γιατρός Γερογιάννης, ιερείς κι επίτροποι ναών, πολιτικοί και δημοσιογράφοι, κι ακόμη ο ξυλογλύπτης Αναστάσιος Ρίζος κι οι απόγονοί του, ο επιχρυσωτής του τέμπλου του Αγίου Χαραλάμπους Δημήτριος Διαμάντης, ο πρωτομάστορας Λάμπρος Νίκου, ο βαρελοποιός μαστρο-Θύμιος Βασιλάς, ο επιπλοποιός Τέλης Καλέντζης, ο εστιάτορας Τηλέμαχος Κεφαλλωνίτης, ο Θεοχάρης με το γνωστό μπακάλικο, οι καφετζήδες Κοκοτάκης και Ρέντζος, οι ναυτικοί Ποταμιάνος, Γιαννουλάτος, Πεπενούλας, Κτενάς, Σάκουλας, ο θεατρώνης Αρταβάνης, οι καραγκιοζοπαίχτες που προανέφερα, και πάρα πολλοί άλλοι.

Οι άνθρωποι αυτοί της Πρέβεζας του παρελθόντος «ανασταίνονται», θα έλεγα, μέσα στο έργο του Βασιλά είτε με εκτενείς αναφορές του σε αυτούς στην ενότητα «Προσωπογραφίες»[21] είτε με απλή υπενθύμιση της παρουσίας τους στην πόλη, κυρίως στις πολυαριθμότερες σε δημοσιεύματα λοιπές ενότητες των *Απάντων*.

Σε αυτές τις ενότητες (στα «Πρεβεζάνικα», στα «Ιστορικά», αλλά και στα «Γλωσσολογικά»[22]) αποθησαυρίζουμε, όπως ήδη επεσήμανα, διάσπαρτες,

[17] Πούχνερ 2010, 394.
[18] *Άπαντα*, 623-628.
[19] Πούχνερ 2010, 395.
[20] *Άπαντα*, 627.
[21] *Άπαντα*, 493-603.
[22] *Άπαντα*, 3-211, 213-490, 631-647.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αξιοπρόσεκτες πληροφορίες και στοιχεία για τον λαϊκό πολιτισμό της πολυπολιτισμικής Πρέβεζας, της *Πανελληνίου Σαγκάης*,[23] κατά τον ίδιο τον Βασιλά και τους φορείς του.

Κυρίως, όμως, αποκομίζουμε λαογραφικό υλικό, και πάλι, για την *εθιμική συμπεριφορά* των ντόπιων, κατά τις μεγάλες εθνικές και θρησκευτικές εορτές, συνδεδεμένη με πράξεις όχι μόνο λατρευτικού περιεχομένου αλλά και πατριωτικού και αγωνιστικού, κάποτε και προκλητικού, όπως π.χ. τα «μάσκουλα» του Μεγαλοβδόμαδου, από τα χρόνια ακόμη της οθωμανικής παρουσίας, με αποκορύφωμά τους τις *τρελές, έξαλλες* εκδηλώσεις της Μεγάλης Παρασκευής και του Μεγάλου Σαββάτου, κάτι το αφάνταστο για τους «Μπουρανέλλους» της ζωηρής συνοικίας του Αγίου Νικολάου·[24] και ψυχαγωγικού ακόμη περιεχομένου, όπως π.χ. οι αρμάδες των *χαρταετών* του Τσαβαλοχωριού, που έδιναν εναέριες μάχες με τους χαρταετούς των Αϊ Νικολαϊτών την Καθαρά Δευτέρα, *μέρα απερίγραπτης γιορτής και χαράς για τον παιδόκοσμο*.[25]

Στις ενότητες αυτές –στα «Πρεβεζάνικα» κατεξοχήν– καταγράφονται επιπλέον πολλές ειδήσεις και μαρτυρίες για ποικίλα *βιοτικά και καλλιτεχνικά θέματα* της πρεβεζάνικης λαϊκής ζωής: π.χ. για θέματα οικιστικά, για τις συνοικίες και τους μαχαλάδες της πόλης, για το κεντρικό ρολόι της, για τα κοινόχρηστα πηγάδια της (χώρους συχνά *και* κοινωνικής συνάθροισης, ως το 1956, τουλάχιστον, αλλά και «σημεία» κοινωνικής διάκρισης, καθώς *οι πλούσιοι αρχόντοι Πρεβεζάνοι προτιμούσαν την πηγή της Μαργαρώνας*[26]), για τα ιστορικά σπίτια και τα αρχοντικά, αλλά και για τις στέγες των πολύ παλιών σπιτιών, τις καμωμένες με τις «τάβλες» από τις καστανιές και τις βαλανιδιές της περιοχής, που αργότερα αντικαταστάθηκαν από τον ελαιώνα·[27] ο Βασιλάς σχολιάζει και τις κομψές, ηλιόλουστες και μέσα σε κήπους νεόκτιστες οικίες, τις βίλλες της αστικής ανάπτυξης της δεκαετίας του 1960.

Έχουμε, επίσης, πολλές αναφορές στα *λαϊκά επαγγέλματα*, που κάποτε αποκαλύπτουν «και ομαδικούς οικονομικούς τρόπους ζωής»:[28] στους βαρκάρηδες και τους ψαράδες της πόλης (π.χ. στο άρθρο «Αποκατάσταση της λέξης „Πρυάρια“»[29] κ.α.), τους ελαιοκαλλιεργητές και τα χειροκίνητα, ιπποκίνητα, ατμοκίνητα κι ηλεκτροκίνητα «λιτρουβιά» και τις συνθήκες της εργασίας των ανθρώπων εκεί (π.χ. στο άρθρο «Οι ελιές και τα ελαιοτριβεία της Πρέβεζας»[30] κ.α.)· επισημαίνουμε αναφορές και σε άλλες *τέχνες των χεριών*

[23] *Άπαντα*, 40.
[24] *Άπαντα*, 208.
[25] *Άπαντα*, 186.
[26] *Άπαντα*, 196.
[27] *Άπαντα*, 33.
[28] ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1985, 178.
[29] *Άπαντα*, 633-636.
[30] *Άπαντα*, 167-172, κ.α.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(π.χ. στην ξυλογλυπτική και την επιχρύσωση, στο άρθρο «Το τέμπλο του Αγ. Χαραλάμπους Πρεβέζης»,[31] καθώς και στην ξυλοναυπηγική στον ταρσανά της Μαργαρώνας[32]).

Όσον αφορά το πεδίο της Φιλολογικής Λαογραφίας, διαβάζοντας τα ιστορικά μελετήματα του Βασιλά, ξαναθυμόμαστε πολλά *δημοτικά τραγούδια*, που ο συγγραφέας παρεμβάλλει στα κείμενά του τεκμηριωτικά και συμπληρωματικά, επιλεγμένα από τις γνωστές συλλογές του Σπυρίδωνος Ι. Ζαμπέλιου, του Arnold Thomas Gottfried Passow και του Νικολάου Πολίτη, από τα *Ηπειρώτικα Μελετήματα* του Ιωάννη Λαμπρίδη, κι από άλλα δημοσιεύματα, στα οποία ευσυνείδητα παραπέμπει.[33]

Ακόμη ανακοινώνει –όπως του το κατέθεσε Κρητικός μαθητής του– και συνακόλουθα διασώζει και ένα ανέκδοτο «ιστορικό ποίημα»[34] για τη θυσία του Ηπειρώτη Χατζημιχάλη-Νταλιάνη και των 385 Σφακιανών συναγωνιστών του στο Φραγκοκάστελλο στην Κρήτη, τον Μάιο του 1828· ένα ιστορικό γεγονός, «που στη λαϊκή παράδοση της Κρήτης έχει συνδεθεί με τους „Δροσουλίτες", ένα περίεργο και ανεξήγητο οπτικό φαινόμενο, που παρατηρείται στην περιοχή κατά τα τέλη Μαΐου-αρχές Ιουνίου, κάτω από ορισμένες ατμοσφαιρικές συνθήκες».[35]

Τέλος, στο έργο του Ηλία Βασιλά αποθησαυρίζουμε *πρεβεζάνικες παροιμίες* και *λαϊκές φράσεις*, με σχολιασμό τους (π.χ. την παροιμία «αποκρηές στον Κάλαμο», την οποία, μάλιστα, σχολιάζει σε αυτοτελές άρθρο,[36] «αντίο γλαρένζα»,[37] «τούτα λένε βάσανα κι όχι τα περασμένα»,[38] «θα πέση η χαλάστρα, ανοίξτε τα παράθυρα», «έπεσε το κομμάτι»[39])· ακόμη *κατάρες* (π.χ. «Μπα! που πίκα και φωτιά να σε κάψη!», «Μπα! που να βγάλης την πίπιζα»[40]), αυτά τα μαγικοθρησκευτικά-μαγικοφυσικά μικροκείμενα με το ψυχολογικό υπόβαθρο, που το περιεχόμενό τους μάς μαθαίνει *και* ποια θεωρεί ως τα μέγιστα δεινά ο λαϊκός άνθρωπος·[41] καθώς κι ορισμένα *παρωνύμια –σαν παρατσούκλια κολλήσανε–*, γράφει ο Βασιλάς,[42] μελών της πρεβεζάνικης

---

[31] *Άπαντα*, 19-25.
[32] Βλ. σκόρπιες αναφορές, *Άπαντα*, 34, 49, 101, 152, 175, 176, 178, 181.
[33] *Άπαντα*, 372, 375, 378, 399, 543, 548, 550, 575 (Ζαμπέλιος), 331, 332, 398, 466, 554, 565 (Πολίτης), 139, 143, 299, 316, 420, 448 (Λαμπρίδης), 245, 332, 334, 398-400 (Passow).
[34] *Άπαντα*, 478.
[35] Βλ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1988, 384.
[36] *Άπαντα*, 449-452.
[37] *Άπαντα*, 199.
[38] *Άπαντα*, 90.
[39] *Άπαντα*, 45.
[40] *Άπαντα*, 643.
[41] Βλ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1985, 106-108.
[42] *Άπαντα*, 200.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κοινωνίας,[43] που δείχνουν την περιγραφική έμπνευση και τη σκωπτική διάθεση των Πρεβεζάνων, και συνάμα εμπλουτίζουν και το υλικό της Γλωσσικής Λαογραφίας.[44] Δράττομαι της ευκαιρίας, για να προσθέσω εδώ ότι στη Γλωσσική Λαογραφία προσκομίζει, επίσης, ενδιαφέρον και χρησιμότατο υλικό η ενότητα «Γλωσσολογικά».[45]

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Ο Ηλίας Βασιλάς ανήκει στην κατηγορία των τοπικών λογίων (εκπαιδευτικών, δικηγόρων, κληρικών κ.ά.), αρχαιομαθών συνήθως, με ενδιαφέροντα φιλολογικά, ιστορικά και λαογραφικά, με χαρακτήρα κατεξοχήν τοπικό και πολύ συχνά αποκλειστικά συλλεκτικό· δύο στοιχεία που εκφράζονται σχεδόν πάντα με μια πρόθεση αναγωγής μορφών κι εκφράσεων του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού στο ιστορικό παρελθόν και σύνδεσής τους οπωσδήποτε με την ελληνική αρχαιότητα και τον *αθάνατο κόσμο της αρχαίας ελληνικής θρησκείας*[46] (κατά έκφραση του Βασιλά), μέσω της διαπίστωσης των «συνεχειών» του πολιτισμού.[47]

Ο Βασιλάς, για παράδειγμα, το παιδικό παιχνίδι τα «κότσια», στο σχετικό άρθρο του, το χαρακτηρίζει παιχνίδι *αρχαιότατο στην Ελλάδα, που παιζότανε από μικρούς και μεγάλους κι' απ' τους ομηρικούς ήρωες*.[48]

Στο άρθρο του «Τα κάλαντα, το χελιδόνισμα και το κόψιμο του σταυρού»[49] θεωρεί το τραγούδι της Ανάστασης του Λαζάρου (στο μεν Ξηρόμερο, όπου τα παιδιά τραγουδώντας το, από πόρτα σε πόρτα, κρατούσαν κλαδί ελιάς περιτυλιγμένο με πανί διάφανο και μαλλί στα κλωνάρια του, στην Πρέβεζα δε, *κρατώντας όμως στο χέρι ένα μικρό καλαθάκι με χερούλι* [...] *στολισμένον δε με όλα τα πολύχρωμα ανοιξιάτικα λουλούδια*[50]), *σαν συνέχεια της αρχαίας «ειρεσιώνης»* των αρχαίων εορτών των Πυανοψίων και των Θαργηλίων προς τιμήν του Απόλλωνος, της Αθηνάς και αργότερα του Διο-

---

[43] Βλ. π.χ. *Απαντα*, 191, όπου αναφέρεται σε παρατσούκλι συγγενών του: *Αρχιτέκτων του προστώου τούτου [του ναού του Αγίου Χαραλάμπους] είναι ο πάππος μου Λάμπρος Νίκου, συγγενής των Μπουντιναίων. Μπουντίνας είναι παρατσούκλι που το πήραν το 1914 κατά την απογραφήν των δημοτών. Την πληροφορίαν έχω από την μακαρίτισσα μητέρα μου Μαρίαν Λάμπρου Νίκου, σύζυγον Βασιλείου Γ. Βασιλά.*

[44] Βλ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1985, 158-162, όπου και ενδεικτική χρήσιμη βιβλιογραφία.

[45] *Απαντα*, 631-647.

[46] *Απαντα*, 609.

[47] Βλ. και ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 1994, 19-26 («Η επιτοπία έρευνα στο πλαίσιο των τοπικών λαογραφικών σπουδών»)· ΜΕΓΑΣ 1967.

[48] *Απαντα*, 616.

[49] *Απαντα*, 607-610

[50] *Απαντα*, 608.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νύσου·[51] αλλά το συνδέει ακόμη και με το *χελιδόνισμα των αρχαίων*.[52]

Συνδέει, επίσης, τον διαμελισμό του χριστουγεννιάτικου σταυρόσχημου χριστόψωμου (με το τυχερό νόμισμα) με τον διαμελισμό κατά τον αρχαίο μύθο του Διονύσου του Ζαγρέως από τους Τιτάνες, και ακόμη, με την τελετή της ωμοφαγίας από τους Ορφικούς, με σκοπό *να προκύψη* όπως ο ίδιος γράφει, *μια νέα διαπίστωση της αιωνιότητος των ελληνικών παραδόσεων διατηρουμένων σχεδόν αναλλοίωτων μέσα στη λατρεία και τα έθιμα της χριστιανικής θρησκείας μας*.[53]

Στο έργο αυτών των σημαντικών ανθρώπων των τοπικών κοινωνιών, η έλλειψη γενικότερα της θεωρητικής θεμελίωσης και της αυστηρής επιστημονικής τεκμηρίωσης είναι συνήθως εμφανής, η δε ανάγκη νεότερης συμπληρωματικής έρευνας αναμφισβήτητα προβάλλεται. Αλλά, στην αξιολόγηση και τη σφαιρική εκτίμηση του έργου τους, θα πρέπει να συνυπολογίζεται πάντα ότι εδώ υπάρχουν, όμως, το βίωμα και η πείρα σε συνδυασμό με την ευσυνειδησία και την εντιμότητα, στοιχεία που υποστηρίζουν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των μαρτυριών και των καταγραφών.[54]

Ο Βασιλάς εν προκειμένω συστηματική μεν «επιστημονική λαογραφική έρευνα», με το περιεχόμενο που ο όρος έχει προσλάβει σήμερα, δεν άσκησε. Κατέγραψε, όμως, και εντέλει διέσωσε με ειλικρίνεια, κάποτε και με λεπτομέρεια (πρόχειρο παράδειγμα η αναλυτική περιγραφή των παιχνιδιών με τα «κότσια»), κατεξοχήν δικά του βιώματα και δικά του ακούσματα, πράξεις και συμπεριφορές μέσα στο οικογενειακό, συγγενικό, φιλικό περιβάλλον του, στον τοπικά ορισμένο και μάλλον περιορισμένο χώρο της μικρής πατρίδας του όπου μεγάλωσε·[55] έδωσε ένα έντιμο υλικό: *την πληροφορίαν έχω από την μακαρίτισσα μητέρα μου*,[56] *όπως με πληροφόρησαν οι παλαιότεροι συμπατριώτες μου*,[57] *όπως μου έλεγε η Βαγγελινή Γκάφα, κόρη του Μάρκου Γκάφα και της Χαρίκλειας*,[58] *εζούσε τότε, 1930, η μάνα του Τέλη Καλέντζη, επιπλοποιού, γριά πολύχρονη, η οποία μας έδωσε πληροφορίες για την μάνα και το σπίτι του Οδυσσέα Ανδρούτσου*,[59] *κάποτε, μικρός, είδα παιδιά να παίζουν τον Μπεσίρη. Μα ήταν από άλλα μέρη, άλλα χωριά. Δεν κατέχω ακριβώς τον τρόπο*,[60] εξομολογείται με ειλικρίνεια.

---

[51] *Άπαντα*, 608. Βλ. ΜΕΓΑΣ 1979, 148.
[52] *Άπαντα*, 608.
[53] *Άπαντα*, 610.
[54] Πρβλ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 1994, 19-26.
[55] Πρβλ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 1999, 7-20.
[56] *Άπαντα*, 191.
[57] *Άπαντα*, 209.
[58] *Άπαντα*, 192.
[59] *Άπαντα*, 192.
[60] *Άπαντα*, 622.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τον Μιχάλη Κατσαούνη γνωρίζουμε εξάλλου ότι είχε ως «μοναδική του ευχαρίστηση και ψυχαγωγία» τις «φιλολογικές συζητήσεις και συναναστροφές ακόμα και με απλοϊκούς και αγράμματους ανθρώπους, που ήθελε να τους καταστήσει κοινωνούς των γνώσεών του ή πηγές λαογραφικών ειδήσεων».[61]

Ο Βασιλάς άφησε έτσι ανόθευτες λαογραφικές μαρτυρίες χωρίς ωραιοποιήσεις, χωρίς να έχει διακινδυνεύσει ανάμειξή τους από άλλες πηγές πληροφοριών, χωρίς να αντιγράφει και να αναπαράγει άλλες δημοσιευμένες λαογραφικές μαρτυρίες. Άλλωστε, ο λαϊκός πολιτισμός της Πρέβεζας άρχισε να απασχολεί τη λαογραφική έρευνα, επιστημονική και ερασιτεχνική, μετά από τον Βασιλά, με πηγή εν πολλοίς τον Βασιλά! (Θα επανέλθω σε αυτό).

Πρόκειται για σπουδαίο υλικό, πρόσφορο στη λαογραφική επιστήμη για περαιτέρω αξιολόγηση, αξιοποίηση, συζήτηση, ανάπτυξη και σύνταξη ευρύτερων ερμηνευτικών εργασιών. Καθώς, μάλιστα, πρόκειται για μαρτυρίες, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό αφορούν πολιτισμικά-λαογραφικά φαινόμενα στις ύστατες στιγμές τους, σε μια μεταβατική εποχή που αρνήθηκε με γοργούς ρυθμούς πολλούς παραδοσιακούς τρόπους ζωής, τους τελευταίους ίσως, θα ήταν σπουδαίο για τη Λαογραφία σήμερα, αρκετές δεκαετίες μετά την καταγραφή αυτών των μαρτυριών του Βασιλά, να είχαμε μια προσπάθεια όχι μόνο εξακρίβωσής τους αλλά και αντιπαραβολής τους με σημερινές μαρτυρίες.[62]

Επανέρχομαι στην προηγούμενη παρατήρησή μου, για να προσθέσω ότι ο Ηλίας Βασιλάς με τα λαογραφικά δημοσιεύματά του –καθώς και τα ιστορικά– των δεκαετιών του 1950, '60 και '70, έχει δώσει *ήδη* την έμπνευση και την πνευματική παρότρυνση σε νεότερους ερευνητές της Πρέβεζας να σκύψουν με ανανεωμένο ενδιαφέρον, είτε ερασιτεχνικό είτε επιστημονικό, σε πολλά ζητήματα που πρώτος αυτός παρουσίασε. Το έργο του, μάλιστα, έχει εν πολλοίς αναγνωριστεί από την επιστημονική κοινότητα των νεότερων μελετητών, καθώς πολλοί επιστήμονες έχουν χρησιμοποιήσει και παραπέμψει σε πολλά από τα δημοσιεύματά του (βλ. Παράρτημα).

Θεωρώ ότι η έκδοση των *Απάντων* του Ηλία Βασιλά, πέραν της ιστορικής[63] και λαογραφικής αξίας της, αποτελεί *και* ένα αισιόδοξο μήνυμα δημιουργίας στους χαλεπούς και λιμνάζοντες *–και πνευματικά–* καιρούς μας, και μια δυνατή συμβολή στην πολιτιστική παρουσία της πόλης της Πρέβεζας· ένα έργο που τιμάει και (πρέπει να) κάνει περήφανη την πόλη.

---

[61] *Άπαντα*, xix.

[62] Η ίδια παρατήρηση ισχύει για όλες τις συλλογές πρωτογενούς λαογραφικού υλικού, δημοσιευμένες και αδημοσίευτες, που έχουν κατά καιρούς δώσει ερασιτέχνες και επιστήμονες ερευνητές. Βλ. και ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 1999, 10, καθώς και ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ 2005, 280.

[63] Βλ. ΚΟΜΗΣ, στον παρόντα τόμο, 435-440.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα

Τεκμηριωτικά παραθέτω εδώ δημοσιεύματα του Ηλία Βασιλά, στα οποία επεσήμανα –σε μια πρώτη γρήγορη αναζήτηση– επιστημονικές αναφορές:

Συντομογραφίες

Πρέβεζα Α΄ Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 22-24 Σεπτεμβρίου 1989)*, Πρέβεζα 1993

Πρέβεζα Β΄ Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, ττ. Ι-ΙΙ, Πρέβεζα 2010

1. «Πώς παίζαμε τα κότσια», *Άπαντα*, 616-619
   – Δημ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, 3η εκδ., Αθήνα 1985, 214
2. «Οι κλέφτες Ζαχαράκηδες και ο καπετάν Γεωργάκης Σταθάς», *Άπαντα*, 391-401
   – Ιωάννης Δ. ΨΑΡΑΣ, Κατ' οίκον έρευνα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787, στο: *Πρέβεζα Α΄*, 86, 89, 91
3. «Νικόλαος Κονεμένος. Η ζωή και το έργο του», *Άπαντα*, 536-577
   – Γιώργος Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ, Ο Νικόλαος Κονεμένος και η Πρέβεζα, στο: *Πρέβεζα Α΄*, 167, 168, 169, 170, 173
4. «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», *Άπαντα*, 33-41
   – Βαγγέλης Γρ. ΑΥΔΙΚΟΣ, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Λαογραφική εξέταση*, Πρέβεζα 1991 (Διδακτορική Διατριβή), 38, 39, 40, 77, 153, 154
   – Κώστας ΚΟΜΗΣ, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας, 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα 1999, 31
   – Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 2007, 200
   – Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Άγγλος γιατρός Henry Holland στην περιοχή της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 2009, 167
   – Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ, Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά το 17ο και 18ο αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 441, 447
   – Κωνσταντίνος Π. ΒΛΑΧΟΣ, Η Πρέβεζα σε κείμενα των αδελφών Pouqueville και της Guy Chantepleure, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. ΙΙ, 59, 70
5. «Το κάστρο της Πρέβεζας στα 1684 και το παληό βενετσιάνικο υδραγωγείο», *Άπαντα*, 63-67
   – Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 2007, 68
- Πέτρος ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, Τα πηγάδια της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 2007, 382
- Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ, Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά το 17° και 18° αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 435, 444, 447

6. «Ναοί και μοναστήρια της Πρέβεζας», *Άπαντα*, 150-162
- Βαγγέλης Γρ. ΑΥΔΙΚΟΣ, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Λαογραφική εξέταση*, Πρέβεζα 1991 (Διδακτορική Διατριβή), 40, 55, 59
- Ιωάννης Δ. ΨΑΡΑΣ, Κατ' οίκον έρευνα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787, στο: *Πρέβεζα Α΄*, 87
- Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 2007, 224
- Απόστολος Σπ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Το σχήμα Ανατολή-Δύση και η τέχνη του Φώτη Κόντογλου, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 2007, 302
- Αθηνά ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ, Η πόλη της Πρέβεζας και η Νικόπολη από τα τέλη του 11ου έως τις αρχές του 20ού αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 18
- Ιωάννης ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ, Η εντοίχια ζωγραφική του 16ου και 17ου αιώνα στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 315, 325
- Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ, Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά το 17° και 18° αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 436, 447

7. «Οι αδελφοί Στεφανόπολι στην Πρέβεζα (1798)», *Άπαντα*, 83-90
- Βαγγέλης Γρ. ΑΥΔΙΚΟΣ, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Λαογραφική εξέταση*, Πρέβεζα 1991 (Διδακτορική Διατριβή), 41
- Κωνσταντίνα ΖΗΔΡΟΥ-ΤΣΟΛΑ, Αναφορές των περιηγητικών κειμένων στην πόλη της Πρέβεζας (15ος-20ός αι.), στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 464, 471

8. «Η μάχη της Νικοπόλεως και ο χαλασμός της Πρεβέζης (12/24 Οκτωβρίου 1798)», *Άπαντα*, 250-318
- Γιώργος Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ, Ο Νικόλαος Κονεμένος και η Πρέβεζα, στο: *Πρέβεζα Α΄*, 168
- Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 2007, 226
- James S. CURLIN & Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Adi 31 Agosto 1797. Αμφισβήτηση της ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 2009, 119
- Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Άγγλος γιατρός Henry Holland στην περιοχή της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 2009, 157

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

– Αθηνά ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗ, Η πόλη της Πρέβεζας και η Νικόπολη από τα τέλη του 11ου έως τις αρχές του 20ού αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 9, 18
– James S. CURLIN, «Remember the Moment when Preveza fell». The 1798 Battle of Nicopolis and Preveza, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 281
– Κωνσταντίνος Π. ΒΛΑΧΟΣ, Η Πρέβεζα σε κείμενα των αδελφών Pouqueville και της Guy Chantepleure, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. ΙΙ, 56

9. «Ο Ανδρούτσος στην Πρέβεζα (1776-1798). Μια ανέκδοτη επικήρυξή του από τους Τούρκους», *Άπαντα*, 325-335
– Χριστίνα Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ, Κλέφτες και αρματολοί στην Πρέβεζα του 18ου αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 257, 262

10. «Τέσσερα γράμματα του καπετάν Ανδρούτσου στη γυναίκα του», *Άπαντα*, 336-343
– Χριστίνα Ε. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ, Κλέφτες και αρματολοί στην Πρέβεζα του 18ου αιώνα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 257, 262

11. «Πρεβεζάνοι και Παργηνοί διδάσκαλοι και λόγιοι του 18ου και 19ου αιώνα», *Άπαντα*, 406-422
– Ρόδη ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Ειδήσεις για την παιδεία στην Πρέβεζα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 308, 314

12. «Περί τον Ανδρέαν Κονεμένον», *Άπαντα*, 517-525
– Γιώργος Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ, Ο Νικόλαος Κονεμένος και η Πρέβεζα, στο: *Πρέβεζα Α΄*, 168, 169

13. «Ο πάτερ Κοσμάς στην Πρέβεζα (1768 & 1779) και ο ιερός ναός των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης», *Άπαντα*, 107-126
– Ελισάβετ Π. ΣΑΡΡΗ, Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας από το 17ο αιώνα ως τις μέρες μας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, 2009, 244
– Ρόδη ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Ειδήσεις για την παιδεία στην Πρέβεζα, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. Ι, 308, 314

14. «Η απελευθέρωσις της Πρεβέζης από τους Τούρκους, 21.10.1912», *Άπαντα*, 319-324
– Λάζαρος ΣΥΝΕΣΙΟΣ, Η απελευθέρωση της Πρέβεζας μέσα από τις πηγές και η συμβολή του Υγειονομικού, του Ναυτικού, της Αεροπορίας, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. ΙΙ, 188, 196

15. «Ο Μέγας Αλέξανδρος», *Άπαντα*, 623-628
– Βάλτερ ΠΟΥΧΝΕΡ, Η Πρέβεζα και η ηπειρώτικη παράδοση του θεάτρου σκιών, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. ΙΙ, 394, 396

16. «Αλή Μπέη Ντίνος (1890-1938)», *Άπαντα*, 526-529
– Μαρίνα ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ, Ο Αλή Ντίνο και τα σχέδιά του. Η σκιαγράφηση μιας εποχής στην πόλη της Πρέβεζας, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. ΙΙ, 428, 429, 441

17. «Αμπεντίν Ντίνο Μπέης και η φάρα του (1838-1908). Ένας Ελληνοαλ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βανός πρωτοποριακός ζωγράφος», *Άπαντα*, 586-596

Μαρίνα ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ, Ο Αλή Ντίνο και τα σχέδιά του. Η σκιαγράφηση μιας εποχής στην πόλη της Πρέβεζας, στο: *Πρέβεζα Β΄*, τ. ΙΙ, 428, 429, 433, 441

18. «Ο Κωνσταντίνος Καρωτάκης και ο „Θρήνος" του για την Πρέβεζα», *Άπαντα*, 175-180

Νίκος Λ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Ιταλός πολιτικός Francesco Guicciardini στην Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 2005, 78

19. «Δύο εταίροι του εθνεγέρτου Ρήγα Φερραίου. Αλέξανδρος Βαλεντίνη και Γιαννούλης Αλεξάνδρου», *Άπαντα*, 215-243

Νίκος Λ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας, *Ηπειρωτών Κοινόν* 2, 2008, 64

20. «Ιωάννης Γκενοβέλης. Ο πρώτος έπαρχος των Αθηνών», *Άπαντα*, 500-512

Νίκος Λ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 2007, 235

Βιβλιογραφία

ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ Μ.Γ., 1994, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Αθήνα

ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ Μ., 1999, *Χειρόγραφα Λαογραφίας από Σπουδαστές της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ιωαννίνων (1966-1967). Αρχείο Καθηγ. Δημητρίου Σ. Λουκάτου*, Ιωάννινα

ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ Μ., 2005, Μαρτυρίες υλικού βίου και πολιτισμού στα χειρόγραφα των μαθητών του Δημητρίου Σ. Λουκάτου (Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), *Δωδώνη* 34, 253-293 [και σε ανάτυπο]

ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ Θ.Ε., 1988, Η Τουρκοκρατία στην Κρήτη (1669-1898), στο: Ν.Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ (Επιμ.), *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, τ. ΙΙ, Ηράκλειο Κρήτης, 333-436

ΚΡΑΨΙΤΗΣ Β., 1981, *Λόγιοι της Ηπείρου (1430-1950)*, τ. Β΄, Αθήνα

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δ.Σ., 1985, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, 3η εκδ., Αθήνα

ΜΕΓΑΣ Γ.Α., 1967, Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής, *Λαογραφία* 25, 43-56

ΜΕΓΑΣ Γ.Α., 1979, *Ελληνικαί εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Αθήνα

ΠΟΥΧΝΕΡ Β., 2010, Η Πρέβεζα και η ηπειρώτικη παράδοση του θεάτρου σκιών, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & Χρ. ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, τ. ΙΙ, Πρέβεζα, 393-397

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Γιάννης Ρεντζος*

Ο Ηλίας Β. Βασιλάς και η πρεβεζάνικη πολεογραφία του[1]

Μία ανάγνωση των Απάντων *του*

Περίμενα με ανυπομονησία και άρχισα να διαβάζω με αγωνία τα *Άπαντα* του Ηλία Βασιλά, που πήραμε πια στα χέρια μας.[2] Λέω «με αγωνία» γιατί τα τόσα χρόνια που διδακτικές και άλλες υποχρεώσεις με έφερναν κοντά στην έννοια της *Πρέβεζας* ήξερα, θυμόμουν από παιδί ακόμα, πως το αντίστοιχο θέμα το είχε επεξεργαστεί, και μάλιστα σε ποικίλες εκδοχές, ο Βασιλάς. Αλλά, καθώς δεν είχα στα χέρια μου το αντίστοιχο υλικό, φοβόμουν μήπως οι θέσεις μου δεν είναι σύμφωνες με τις δικές του αναλύσεις. Ή μήπως είναι πιο φτωχές. Και τώρα μου δίνεται η ευκαιρία να κάνω τη σύγκριση των δικών μου δοκιμών με τα κείμενα του Βασιλά.

Να, για παράδειγμα, τον Φεβρουάριο του 2012 συνάντησα σε τότε πρόσφατο έγγραφο της κρατικής διοίκησης εισηγητική έκθεση σύμφωνα με την οποία «το όνομα Πρέβεζα προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα από την αλβανική λέξη *πρέβεζ'α* ([*sic*]· πέρασμα, δίοδος, περαίωσ[η...])». Λυπήθηκα που δεν είχα κάποια φωτοτυπία από τα γραπτά του Βασιλά για να τεκμηριωθεί το ζήτημα έτσι. Χρειάστηκε να κάνω περισπούδαστη ανάλυση –το λέω ειρωνικά– για τις αντίστοιχες σλαβικές ρίζες και λέξεις, και να διορθώσουμε τη λαθεμένη πληροφορία. Και τι να πω για μια τελευταία απροσεξία σε ενδιαφέρον

---

* Ο Γιάννης Ρέντζος είναι διδάκτορας Πολιτισμικής Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Paris VII.

1 Χρησιμοποιούμε αυτόν τον ελάχιστα γνωστό όρο, την *πολεογραφία*, για να συμπεριλάβουμε όλες τις αναλύσεις και περιγραφές του συγγραφέα που έχουν αφετηρία και επίκεντρο την πόλη, την Πρέβεζα, ανεξάρτητα από ειδολογικό περιεχόμενο και επιστημονική μεθοδολογία του αντιστοίχου κειμένου. Θεωρούμε την *πολεογραφία* υψηλή βαθμίδα ερευνητικής διεπιστημονικότητας και διδακτικής ή εκλαϊκευτικής διαθεματικότητας που εκτείνεται μέχρι την καλλιτεχνική (ποιητική, λογοτεχνική, ζωγραφική, κινηματογραφική) αποτύπωση της πόλης. Το κείμενό μας αυτό αποτελεί επεξεργασμένη καταγραφή της εισηγήσεως μας στη συνάντηση παρουσίασης και κριτικής των *Απάντων*, που έλαβε χώρα στο πολιτιστικό κέντρο του Δήμου Πρέβεζας, στις 25 Απριλίου 2012.

2 Ηλίας Β. Βασιλάς, *Άπαντα*, επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας, Δήμος Πρέβεζας & Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα 2012, xxviii+772 σελ., στο εξής: *Άπαντα*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εικόνα 1. Ο Ηλίας Βασιλάς και ο δημοσιογράφος Ρένος Αποστολίδης στο Μεσολόγγι, περίπου το 1946

...

...

...

μόσιος υπάλληλος εκείνη την εποχή και μετά, και δεν θα ασχοληθώ και εγώ. Θα αρκεστώ στις εικόνες που μου έρχονται, ως δικές μου αναμνήσεις, από τις συχνές συναντήσεις του Βασιλά με τον πατέρα μου, τους θείους μου και μαθητές του.[5]

Ο τόσο συμπαθής μου αυτός Πρεβεζάνος διανοούμενος άφησε για πάντα στην ψυχή μου μια εικόνα ζωηρής και πρόσχαρης προσωπικότητας.

Στον δρόμο του Οδυσσέα Ανδρούτσου

Θυμάμαι αρκετά από τα κείμενα του Ηλία Βασιλά που δημοσιεύονταν στις τοπικές εφημερίδες. Δεν λησμονώ, μάλιστα, με πόση υπερηφάνεια τα ανίψια του, ο συμμαθητής και φίλος μου Λάκης Βασιλάς και ο αδελφός του Κώστας, έφερναν μερικές φορές στην πρεβεζάνικη γειτονιά μας, το Ποτάμι, στη διασταύρωση Λεωφόρου Ειρήνης και Χρήστου Κοντού, στα *Ανδρουτσέϊκα*, κατά την παραδοσιακή διατύπωση που αποθησαυρίζει ο Ηλίας Βασιλάς, τις φρεσκοτυπωμένες εργασίες του, που δεν ήταν προσιτές σε μας τα παιδιά και μετά εφήβους από κάπου αλλού. Ας αφιερώσω την παρουσίαση μου αυτή στη μνήμη του Λάκη και της αδελφής του Μαρίτσας.

Έννοιες και λέξεις τέτοιες όπως «ο χαλασμός της Πρέβεζας», «τα μίστικα», «η προμηθειούπολη», «οι Ενετοί», «το Λίμπρο ντ' όρο» με τους Πρεβεζάνους πρόκριτους, η «Αγία Μαύρα»,[6] δηλαδή η Λευκάδα με τους Αγιομαυρίτες κατοίκους της, και άλλες αναβίωναν εκεί κοντά στα κότσια και τα σκλιντζούρια με τα οποία παίζαμε. Να πούμε, με την ευκαιρία, πως ο Βασιλάς ασχολήθηκε με το παιδικό παιγνίδι «τα κότσια»[7] αλλά δεν έγραψε κάτι για το «σκλιντζ-μιντζ» (το αθηναϊκό *ξυλίκι* ή *τσιλίκι*, πιο σωστά, από το τουρκικό

---

[5] Τις συμπλήρωσα άλλωστε με συζητήσεις που είχα τον τελευταίο καιρό, κατά την προετοιμασία των κειμένων μου για τον Βασιλά. Στο ιστολόγιό μας έχουμε δημοσιεύσει και τα εξής τρία σημειώματα, σχετικά με τον τιμώμενο συγγραφέα: «Αυτή η πρεβεζάνικη άνοιξη είναι αφιερωμένη στον Ηλία Βασιλά», «Δημοτικό λαϊκό πανεπιστήμιο στην Πρέβεζα στο όνομα του Η.Β. Βασιλά», «Πρέβεζα-Μεσολόγγι, μια ειρωνική σύγκριση». Βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2012α· 2012β· 2012γ.

[6] Ας μου επιτραπεί να εκθέσω εδώ και το παρακάτω σε σχέση με την αλησμόνητη εντύπωση που μας έκαναν αυτά τα πράγματα εκείνη την εποχή: Με την ευκαιρία της ίδρυσης του παραρτήματος Αδριατικής και Ιονίου του «Φόρουμ της Ευρώπης των Πολιτισμών», με έδρα Κέρκυρα, μας είχε ανατεθεί η κεντρική ομιλία στο Θεοφάνειο Πολιτιστικό Κέντρο, στις 9 Μαΐου 2007. Στη συνάντηση για την προετοιμασία των εισηγήσεων με τους άλλους συνεργάτες ετέθη το ζήτημα της ιστορικής σχέσης της Πρέβεζας με τη Βενετία που θα κάλυπτα εγώ. Στη συζήτηση χρησιμοποίησα τον όρο *Αγία Μαύρα*, *Santa Maura*, που, όμως, αντιλήφθηκα πως ήταν παντελώς άγνωστος από τους συνεδριάζοντες. Η άγνοια ήταν ίσως δικαιολογημένη. Απλώς εμείς, τα άλλοτε παιδιά της γειτονιάς του Βασιλά, είχαμε κατακτήσει αυτήν την ορολογία σαν μέρος των παιγνιδιών μας. Βλ. ΡΕΝΤΖΟΣ 2007.

[7] *Άπαντα*, 616-619.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

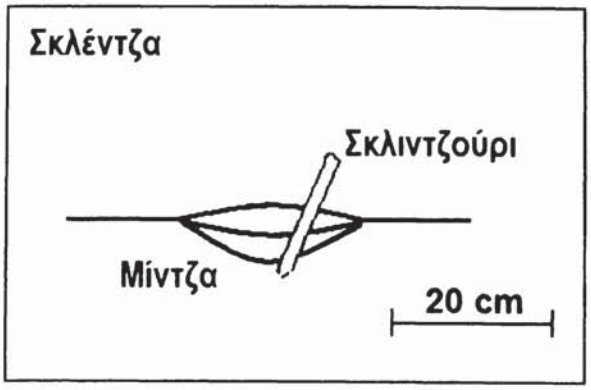

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Εκσκαφή (μίντζα) στο έδαφος για το παιγνίδι «άργυρος-αργύρησε». Η ορολογία ισχύει και για το «σκλιντζ-μιντζ», στο οποίο δεν χρειάζεται μίντζα.*

çelik) και το «άργυρος-αργύρησε» (Εικ. 2), παιγνίδια στα οποία διέπρεπαν και τα ανίψια του ...[8]

Στη γειτονιά μας ο Ηλίας Βασιλάς έμεινε μέχρι την απελευθέρωση, ως καθηγητής στο γυμνάσιο και, μετά, τον βλέπαμε ταχτικά στις διακοπές ή στην Αθήνα. Το σπίτι του βρισκόταν και βρίσκεται στην οδό Οδυσσέα Ανδρούτσου (Εικ. 3), που περιλαμβάνει το ... το ... –τι να πω;– το κατεδαφισμένο σπίτι του ήρωα της Επανάστασης. Τη γειτονιά μας άλλωστε την αποτελούσε βασικά αυτός ο δρόμος από τη διασταύρωση της Χρήστου Κοντού έως τη δεύτερη «περίεργη διασταύρωση» με την οδό Σάντριτς και προς τα δεξιά· «από του Βασιλά έως του Καράμπελα». Να πω, όμως, –σπουδαιότερο– πως η αλάνα της γειτονιάς ήταν το σημερινό βόρειο προαύλιο του Β΄ Δημοτικού Σχολείου και η αυλή της οικίας Τσινάβου, απέναντι από το σπίτι του Βασιλά, πριν γίνει το σχολείο και περιφραχθούν. Επίσης, η γειτονιά μας είχε, απέναντι από την αλάνα, και δεντροφυτευμένο περιβόλι, «του Νίκα», σαν εναλλακτικό χώρο παιγνιδιού, όπου τώρα είναι ο μνημειακός χώρος των Συρρακιωτών. Εκεί δίπλα έμενα και εγώ.

Με τον τρόπο τού Βασιλά, που αγαπούσε τις εξαντλητικές αναφορές σε ονόματα απλών ανθρώπων, θα υπενθυμίσω τις οικογένειες που έμεναν εκείνη την εποχή στον δρόμο του Βασιλά, αναφερόμενος σε εκείνες που είχαν ένα τουλάχιστον αγόρι. Τα αγόρια ήταν που έβγαιναν στην αλάνα. Μακρυγιάννη και Παπαδήμα, Χάμου, Βασιλά, Βασιλά και Βασιλά, Πεντάκαλου, Παλάντζα,

[8] *Άπαντα*, 620-622. Στο δημοσίευμα αυτό περιλαμβάνει και άλλα παιδικά παιγνίδια. Μας δίνεται εδώ η ευκαιρία να μιλήσουμε για το «σκλιντζ-μιντζ» που παίζεται με δύο ξύλα, χοντρά κλαδιά. Το ένα ξύλο έχει μήκος 50-60 εκ., που λεγόταν *σκλέντζα* και ένα μικρότερο μήκους 15-20 εκ., που λεγόταν *σκλιντζούρι*. Μπορούμε να πούμε πως το παιγνίδι μοιάζει με το πινγκ-πονγκ ή το βόλεϊ αλλά με ένα μόνο κεντρικό παίχτη και τους υπόλοιπους να προσπαθούν να πιάσουν το σκλιντζούρι που ο κεντρικός παίχτης χτυπάει με τη σκλέντζα προς το μέρος τους. Σχετικό με το σκλιντζ-μιντζ είναι και το παιγνίδι «άργυρος-αργύρησε» το οποίο απαιτεί μια μικρή υποδομή. Στο έδαφος γίνεται μικρή εκσκαφή σαν εκτοξευτήρας του σκλιντζουριού (Εικ. 2).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

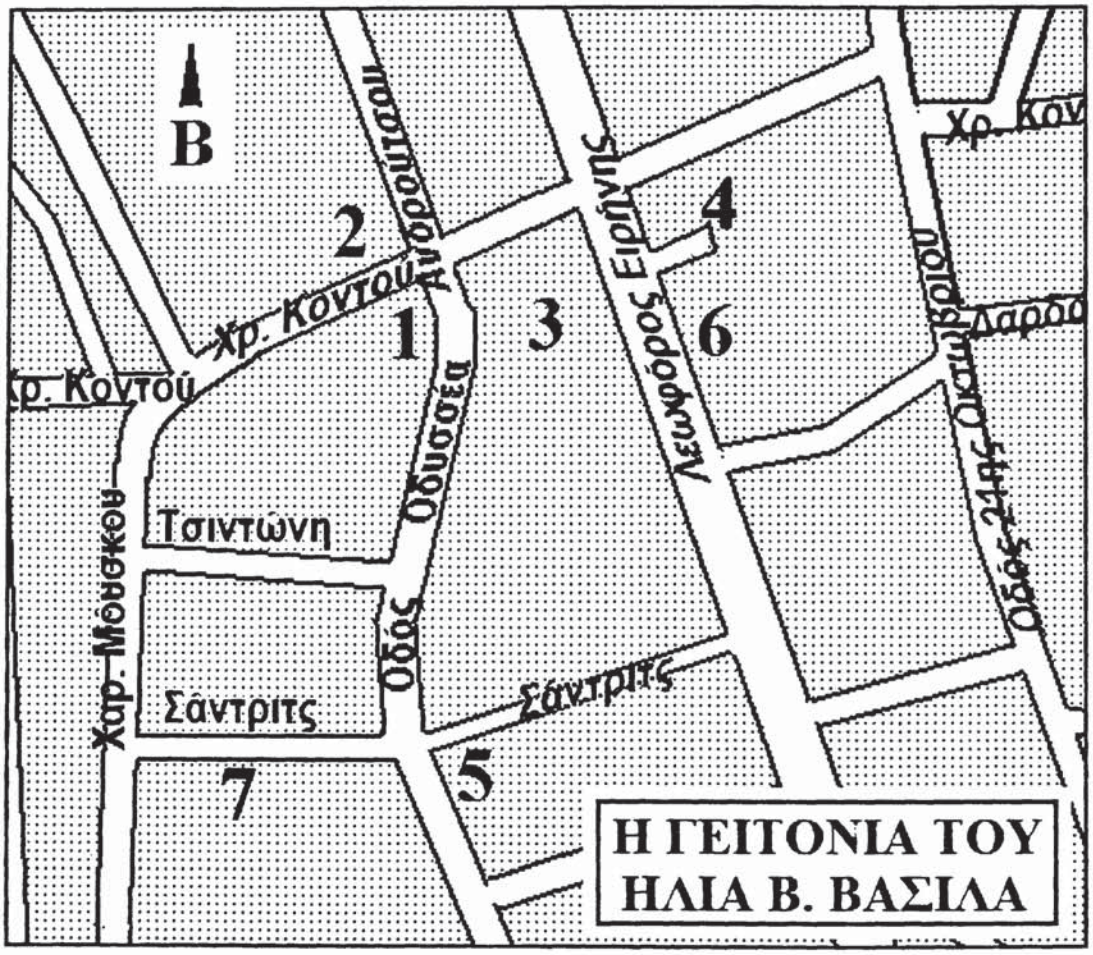

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Η γειτονιά του Ηλία Βασιλά με αναφορές του πρώτου ημίσεως του 20ού αι., σύμφωνα με τις μεταγενέστερες αναμνήσεις μας (Γ.Ρ.). Όλα τα δεδομένα δεν είναι συγχρονικά: 1. Το σπίτι του Η.Β. Βασιλά. 2. Τα «Ανδρουτσέϊκα». 3. Το προαύλιο του Β΄ Δημοτικού Σχολείου που ήταν η αλάνα της γειτονιάς κατά τις δεκαετίες 1940 και 1950 (αρχές). 4. Το σπίτι του παρατηρητή (Γ.Ρ.). 5. Το αναφερόμενο ως «οίκος ενοχής». 6. Το δεντροφυτευμένο περιβόλι του Νίκα (ο νυν μνημειακός χώρος των Συρρακιωτών). 7. Οικία Καράμπελα. Να σημειωθεί πως η οδός Σάντριτς δεν έφτανε τότε μέχρι τη Λεωφόρο Ειρήνης.*

Κουργαζέτα (η μητέρα λεγόταν Τσατέρη), Σιωμόπουλου, Κανέλλου, Βαρτελάτου, Ντέτσικα, Κατσιγιάννη, Κουλκουνιώτη, Ζαμπέλη, Αμαργιανού και (στην κάθετο δεξιά «σε Τ» οδό Τσιντώνη) Μπανού και Τσάιμου, Αξή, Πουρναρόπουλου, Φατούρου, Ρηγανάτου, Ξέρα. Κατά καιρούς, στο σπίτι της Μαρίας Τσινάβου, το γένος Καρόμπεη, έμεναν ως ενοικιαστές, υπάλληλοι και καθηγήτριες που είχαν γνωριστεί με τον Βασιλά ως συνάδελφοι φιλόλογοι. Είναι, για παράδειγμα, η αδελφή του σημαντικού Συρρακιώτη ενδοκρινολόγου Διονύση Ίκκου και η μητέρα της γνωστής καλλιτέχνιδας του τραγουδιού Νένας Βενετσάνου, που, και η ίδια, αισθάνεται αρκετά Πρεβεζάνα, μου έλεγε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Να μη λησμονήσω, βέβαια, να συμπληρώσω τον αστερίσκο που έβαλα με την έκφραση «περίεργη διασταύρωση». Εκεί είχε χωροθετηθεί ο οίκος «ενοχής» της Πρέβεζας. Ενοχής των πρεβεζάνικων αρχών –Δήμος, Αστυνομία, Εισαγγελία– που, στους μηχανισμούς εσωτερικής αποικιοκρατίας που έχουμε βιώσει, δε λογαριάζουν και δε σέβονται τον απλό Πρεβεζάνο άνθρωπο.

Με πολλά πρεβεζάνικα επώνυμα, που τα ξαναβρίσκουμε στο τόσο ευσυνείδητα επιμελημένο Γενικό Ευρετήριο του βιβλίου, μάς συνδέει το πρόσωπο του Ηλία Βασιλά. Είχε ασχοληθεί και με το δικό μας. Η μεγάλη μας αντίρρηση ήταν στο κατά πόσο το επώνυμό μας, που δεν λείπει από τα πρεβεζάνικα δημοτολόγια και μητρώα επί τρεις αιώνες, μπορεί να έχει ιταλική προέλευση και προπάτοράς μας να είναι εκείνος ο Δον Μιχαήλ Ρέτζιο, ιερέας στον Αϊ-Αντρέα μετά το 1739. Ο Βασιλάς είχε δεχθεί την επισήμανσή μας πως οι άγαμοι καθολικοί ιερωμένοι δεν αφήνουν συνεπώνυμους κατ᾽ ευθείαν απογόνους.[9]

Κάνοντας τις σχετικές έρευνες, εκτός από τις δημοσιεύσεις που βέβαια απευθύνονταν σε ένα λόγιο κοινό, ο Ηλίας Βασιλάς ανακοίνωνε το περιεχόμενό τους στους φίλους του. Τύχαινε να βρεθώ και εγώ σε μερικές συζητήσεις. Από τους μεγαλύτερους σε ηλικία θείους μου Χρήστο και Ιωσήφ, ζητούσε και κάποια επαλήθευση, σε θέματα που λόγω της νεαρότερης ηλικίας του δεν μπορούσε να γνωρίζει. Συχνά ανέφερε εκείνο το «Τα Λευκαδίτικα και τα Βλάχικα μάς έβαλαν στη μέση», που έλεγε ο φίλος του Ιωσήφ Ρέντζος.[10]

Ζώντας στην Πρέβεζα – Ξαναζώντας την Πρέβεζα

Η πρεβεζάνικη πολεογραφία του Ηλία Βασιλά είναι για μένα γοητευτική. Ο φιλόλογος αυτός είχε μάθει να δοκιμάζει τις δυνάμεις του σε ποικίλα εργαλεία που εκτείνονται από τη γεωγραφία της αρχαίας εποχής (με τεκμηριωτική καταφυγή στην ανεξάντλητη πηγή που αποτελεί ο γεωγράφος Στράβων[11]) έως τη χαρτογραφία των νεώτερων χρόνων (όπως οι εργασίες του πατρός Coronelli[12]). Πρέπει να εξάρω το γεγονός πως προσέγγισε την Πρέβεζα σε όλες τις γεωγραφικές και ιστορικές κλίμακες. Στην κλίμακα της Αδριατικής θάλασσας και των ενετικών κτήσεων, της Ηπείρου και του Αμβρακικού, των ακτών της Δυτικής Ελλάδας, μέχρι το Μεσολόγγι·[13] στην κλίμακα του ελαιώνα[14] και των εργοστασίων επεξεργασίας της ελιάς, τα ελαιο-

[9] *Άπαντα*, 35. Πρβλ. Ψαρας 1993.
[10] *Άπαντα*, 163.
[11] *Άπαντα*, 236, 661.
[12] *Άπαντα*, πολυάριθμες αναφορές, π.χ. 91-100.
[13] *Άπαντα*, πολλαπλές αναφορές.
[14] *Άπαντα*, 33-41.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τριβεία·[15] στην κλίμακα των τμημάτων της πόλης, δηλαδή των «μαχαλάδων»[16] και των ενοριών,[17] των πηγαδιών στις γειτονιές[18] και, ακόμα, στην κλίμακα των επιμέρους κτιρίων. Σε μερικά κτίρια εντοιχίζει μια πινακίδα μνήμης και τιμής καθιστώντας έτσι την πόλη, με τα γραπτά του, ένα εικονικό πολεογραφικό μουσείο σε φυσικό μέγεθος. Χαρακτηριστικό δείγμα του κτιριακού αποθέματος, και, μάλιστα, ως μνημειακού, είναι, βέβαια, οι εκκλησίες των οποίων ο Βασιλάς περιγράφει και τις αγιογραφίες.

Στην εναλλαγή των κλιμάκων αυτών ο Βασιλάς φτάνει στο επίπεδο της δουλειάς ενός επαγγελματία γεωγράφου που είναι η αναπτυξιακή περιφερειοποίηση του χώρου ως απάντηση στο ερώτημα «πώς να συγκροτήσουμε μια περιοχή που να μπορεί να ζήσει». Μελετώντας την ιστορία του Ακτίου τον 19ο αιώνα, μας υποδεικνύει πως αυτό ανήκει στην Πρέβεζα, αφού η γραμμή «Αμβρακικός-Παγασητικός», που καθόρισε αρχικά τα όρια του ελληνικού κράτους, δεν περνούσε καμπυλωτά από την πρεβεζάνικη Μπούκα, το θαλάσσιο στόμιο του Αμβρακικού, αλλά περνούσε ευθύγραμμα, στα νότια, αφήνοντας την απέναντι Πούντα, το Άκτιο, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μαζί με μας (Εικ. 4).[19]

Ο Βασιλάς έχει μπροστά στα μάτια του την παλιά Πρέβεζα, με τη χαριτωμένη μεσαιωνική της τοπογραφία, που φτάνει μόλις μέχρι την τάφρο. Εκφράζει, βέβαια, τη λύπη του για την κατάσταση της *ντάπιας* και το ξήλωμά της,[20] που δυστυχώς επισφραγίστηκε στις ημέρες μας. Ενοποιεί την πόλη με το έδαφος του Ακτίου. Σε σύγχρονους όρους εσωτερικής γεωπολιτικής ο Βασιλάς είναι βαθιά αντι-καλλικρατικός. Αναδομεί τις περιφέρειες και δημιουργεί διαπεριφερειακούς δήμους! Είναι αντίθετος και με τη γεφύρωση Πρέβεζας-Ακτίου.[21] Δεν χρειάζεται σκέψη· ο Βασιλάς αντιμετωπίζει την είσοδο του Αμβρακικού σαν πρεβεζάνικη λίμνη που χρήζει, βέβαια, οικολογικής φροντίδας. Θεμελιώνοντας τη σκέψη του σε έρευνες και εύλογες υποθέσεις, φαντάζεται έναν νέο πρεβεζάνικο συνοικισμό, που θα αναζωογονήσει αυτήν την αιτωλοακαρνανική εσχατιά της παραδοσιακής μεσολογγίτικης επικράτειας.[22] Άλλωστε, ο πρεβεζάνικος λαός, με τη διοργάνωση των αθλητικών αγώνων «Ακτίων», στο γύρισμα της δεκαετίας 1940-1950, ακόμα και τη σχετική μουσική σύνθεση του Σπύρου Χρόνη, έδειξε πόσο κοντά αισθανόταν το Άκτιο.

---

[15] *Άπαντα*, 167-174.
[16] *Άπαντα*, 186, 187.
[17] *Άπαντα*, 150, 186, 207.
[18] *Άπαντα*, 194, 196.
[19] *Άπαντα*, 55, 145.
[20] *Άπαντα*, 493.
[21] *Άπαντα*, 184.
[22] *Άπαντα*, 55.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

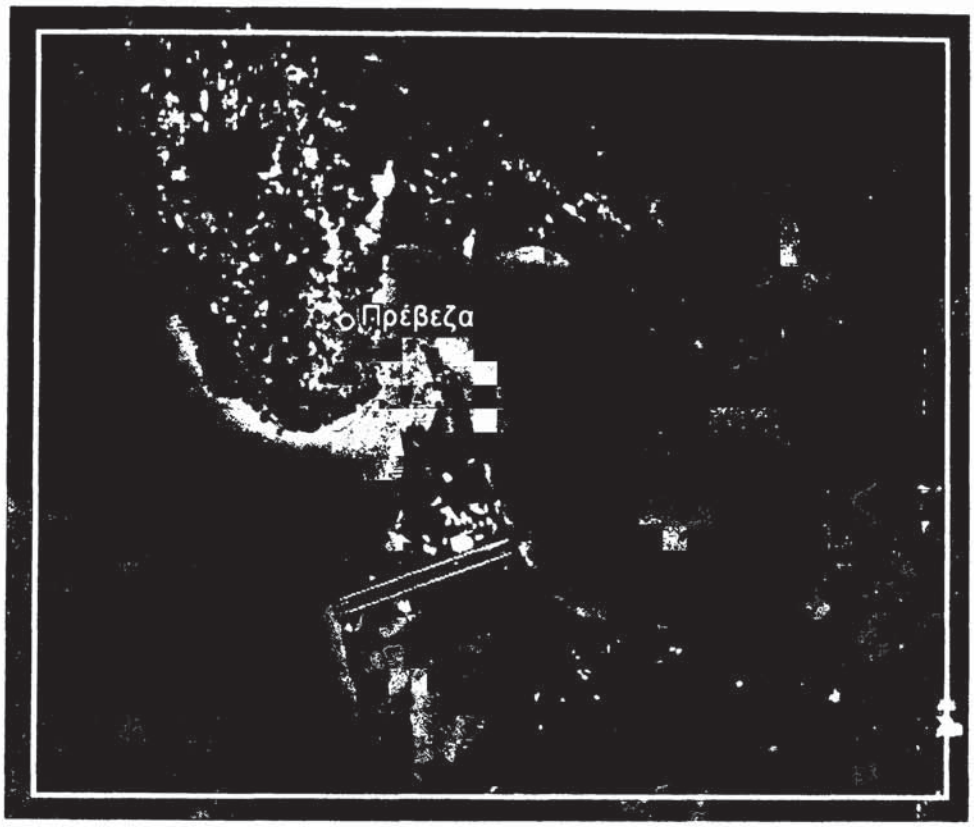

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Το χαρτογραφικό ίχνος του αεροδιαδρόμου του Ακτίου αποτελεί προσεγγιστική εικόνα του ορίου της ελληνικής επικράτειας έως το 1881. Η Ελλάδα εκτεινόταν νοτίως της ευθείας αυτής. Άρα, η τελευταία προ-ελλαδική περιφέρεια της Πρέβεζας περιλαμβάνει και το Άκτιο (Πηγή Google Earth)*

Όσο και αν σέβεται το Μεσολόγγι της θυσίας (με τους τόσους Πρεβεζάνους οπλαρχηγούς και απλούς ανθρώπους, που φαίνεται πως βοήθησαν τους πολιορκημένους, όπως υπαινίσσεται ή αναλύει[23]) το βλέπει να αντιπροσωπεύει μια εθνική περιφερειακή ενότητα που δεν θα έπρεπε να είναι όλη δική του. Πάντως, πιστεύουμε πως θεωρεί την πόλη μας *alter ego* της Ιεράς Πόλης και οι πολλαπλές αναφορές του σε αυτήν αποτελούν υποδειγματικά διδακτικά στοιχεία σύγκρισης (που είναι μια μέθοδος διδασκαλίας των πόλεων) με μια πόλη,[24] το Μεσολόγγι, με την οποία συνορεύουμε και συνυπάρχουμε στην υπανάπτυξη της Δυτικής Ελλάδας.

---

[23] *Άπαντα*, 347-381 και 449-452, 484-488. Να επισημάνουμε εδώ πως οι «διακεκριμένοι πολεμισταί» Καραμπίνηδες (*Άπαντα*, 361) θα πρέπει να είναι οι Κακαμπίνηδες, όπως αναφέρονται σε πολλά σημεία στο βιβλίο και στο ευρετήριο. Πρόκειται περί εξ αγχιστείας συγγενών μας από την αδελφή (Ιωάννα) της μητέρας (Πηνελόπης) του πατέρα μου (Δημητρίου).

[24] *Άπαντα*, 244.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στις κλίμακές του η πιο συγκινητική είναι εκείνος ο μοναδιαίος πίνακας, «1:1», με τον οποίον περιγράφει την ημέρα της απελευθέρωσής μας όπου ο μεν πατέρας του συντηρεί το όπλο του για ενδεχόμενό λαϊκό ξεσηκωμό τα δε παιδιά, αυτός, τα δύο ακόμα αγόρια και η αδελφή τους προσεύχονται στα εικονίσματα να νικήσει ο ελληνικός στρατός.[25] Εισακούστηκαν ...

Το κουμπί του Γρεναδιέρου

Τα εικονίσματα και, μάλιστα, οι μικρές φορητές εικόνες των ιερών ναών βρίσκονται, θα λέγαμε, στην κλίμακα μηδέν, πριν από το «ένα», δηλαδή, της πολεογραφίας του Βασιλά. Παρά το μικρό τους μέγεθος έχουν μεγάλη αξία (που την εννοούμε και με το τρέχον οικονομικό περιεχόμενο του όρου), και για την τύχη τους αγωνιά, θεωρώντας τις πλούτο της πόλης μας.[26] Όπως εξίσου αγωνιούσε και για τα λειτουργικά σκεύη της εβραϊκής συναγωγής, εκεί όπου στεγαζόταν πια η Φιλαρμονική. Στα μαθήματα μουσικής που κάναμε στη συναγωγή (1952-1953), ο φίλος μου Λάκης, ανιψιός του Ηλία, μου είχε μιλήσει σχετικά με τον «κύλινδρο της πεντατεύχου»[27] που είχε δείξει στον θείο του ο Ραβίνος. Και μάλιστα, στην παιδική μας αφέλεια, τον αναζητήσαμε πίσω από τη μεγάλη ξυλοκατασκευή (*μπουαζερί*) που σωζόταν τότε ακόμα!

Εκείνο, όμως, που βρίσκεται κεντρικά στη μηδενική κλίμακα της πολεογραφίας του Βασιλά είναι το κουμπί από τη στολή ενός στρατιώτη του Μεγάλου Ναπολέοντα. Αυτό βρέθηκε στα χώματα της Νικόπολης, με την οποία ο Βασιλάς ασχολείται ιδιαίτερα στα γραπτά του. Είναι μια τυχαία ανακάλυψη, ένα εύρημα με ελάχιστες διαστάσεις, που παραπέμπει στη μέγιστη θυσία της γαλλικής φρουράς το 1798.[28] Σε αυτούς τους Γάλλους χρωστάμε κάτι, θα εννοεί ο Βασιλάς, για τον οποίο θα έλεγα πως, χάρη και στην πολυετή πνευματική του σχέση με τον πρεβεζάνο *centralien*[29] Ντίνο Κονοφάγο, ήταν πάντα σε επαφή με τη γαλλική κουλτούρα.

Νομίζω πως ευτύχησα να βρίσκομαι πολύ κοντά σε αυτήν την ανακάλυψη, του κουμπιού. Έγινε από τον πολύ δικό μας άνθρωπο, τον Πέτρο Καρύδη,[30]

---

[25] *Άπαντα*, 462.

[26] *Άπαντα*, 188.

[27] *Άπαντα*, 430. Φυσικά δεν είχα τότε αντίληψη περί τίνος πρόκειται αλλά το είδα τώρα στο βιβλίο. Όπως θυμάμαι, την ίδια αίσθηση «κρυμμένων θησαυρών» είχαμε και στη Φραγκόκλησα, το τότε εντευκτήριο της Ορθόδοξης Χριστιανικής Αδελφότητας Πρέβεζας, όπου σωζόταν και εκεί η ξυλοκατασκευή του ιερού.

[28] *Άπαντα*, 250-318.

[29] Ως γνωστό ο Κ. Κονοφάγος (1912-1989) ήταν διπλωματούχος του παρισινού πολυτεχνείου École centrale des arts et manufactures.

[30] *Άπαντα*, 229, 266.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σε περίπατο με τον θείο μου Χρήστο. Ήταν πολύ φίλοι. Έγιναν και κουμπάροι. Ο Πέτρος, ο γαλλομαθής και γαλλοτραφείς Πρεβεζάνος τραπεζίτης, θαυμαστής της παρισινής και γαλλικής κουλτούρας, βάφτισε τον γιο του θείου μου, πρώτο μου εξάδελφο Ιωάννη Χ. Ρέντζο, που έγινε κατόπιν μαθητής του Ηλία Βασιλά στην Αθήνα. Στις συζητήσεις των δικών μου με τον Ηλία Βασιλά, με αναφορές στον Πέτρο Καρύδη, άκουγα εκείνο το περίφημο πολεογραφικό απόφθεγμα του Καρύδη: «Χρήστο μου, ή Παρίσι ή Καλαμίτσι».[31] Κάτι μπορεί να σημαίνει αυτό ακόμα και για μας τους σημερινούς όταν, μάλιστα, σχεδιάζεται να ξηλωθεί ο Παντοκράτορας και άλλες ακτές μας.

Μου δίνεται εδώ η ευκαιρία να αναφερθώ και στην αγάπη του Βασιλά για τον Λόρδο Βύρωνα που αναδεικνύεται, βέβαια, από τα *Άπαντα*, όπως, όμως, μου την μετέφερε ο εξάδελφός μου, άλλοτε μαθητής του όπως είπαμε. Δεν ξέρω αν πρόκειται για περίπτωση κρυπτομνησίας, που να σχετίζεται με την παλιά σχέση του δασκάλου-μαθητή, αλλά η αναφορά στον Βασιλά, στα γραπτά του, στον Λόρδο Βύρωνα, συνοδεύεται εκ μέρους τού εξαδέλφου μου με την ευχή να γίνει ένα μνημείο στην προκυμαία της Πρέβεζας που να δείχνει το μέρος όπου πρωτοπάτησε το πόδι του στον ελλαδικό χώρο (1809) ο Άγγλος ποιητής που θυσιάστηκε για την ελληνική ιδέα και αγάπησε, όπως ξέρουμε,[32] την Πρέβεζα, την *Ουτρέκη* (*Utraikee*) του. Νομίζω πως το μνημείο δεν περιλαμβάνεται, σαν πρόταση, στα κείμενα του τιμώμενου Ηλία μας, ίσως, όμως, να το εννοεί. Αν ο μαθητής του, παλιός Πρεβεζάνος γιατρός που ζει τώρα στην Αγγλία, εμπνεύστηκε από τον δάσκαλό του κάτι, που αναζωπυρώθηκε με τη διαβίωσή του στην πατρίδα του ποιητή, τόσο το καλύτερο.

Ο Ηλίας Βασιλάς ήταν δίκαιος, εργατικός και δημοκρατικός δάσκαλος, όπως μου λέει η καλή μαθήτριά του Χριστίνα Τριλίβα,[33] μιας νεότερης σειράς μαθητών σε σχέση με τον Τάκη Νάνο (Γεωργίου),[34] που και αυτός έχει προσφέρει αρκετά στην αθλούμενη πρεβεζάνικη νεολαία. Εγώ δεν έτυχε να τον έχω καθηγητή, είχα, όμως, την τύχη να βρεθώ κοντά του ως φοιτητής στην ίδια πολυκατοικία, στην οδό Ανδρέου Μεταξά στα Εξάρχεια και μετά απέναντι. Στην πολυκατοικία έμεναν και άλλα παιδιά από την Πρέβεζα και τη Βό-

---

[31] Ο κ. Ηλίας Σωτηρέλλης, 26.4.2012, μας περιέγραψε και τις πιθανές συνθήκες με τις οποίες διατυπώθηκε για πρώτη φορά αυτή η έκφραση, ενώ ο Καρύδης όδευε άψογα ντυμένος προς το Μιχαλίτσι και ρωτήθηκε από κάποιον Πρεβεζάνο πώς συμβιβαζόταν το παρισινό ντύσιμο με την πορεία εκτός πόλεως.

[32] Εννοούμε και τη δωρεά του Λόρδου Βύρωνα προς τη Θεοφάνειο Σχολή για την αγορά βιβλίων.

[33] Μας επέδειξε καλογραμμένα τετράδια του έτους 1944-1945 και εκθέσεις διορθωμένες από τον Ηλία Βασιλά.

[34] «Τον είχα καθηγητή το 1930-1933, στην πρώτη του φουρνιά» μας λέει. «Θυμάμαι ήταν καλός Πρεβεζάνος. Χαιρετούσε όλα τα παιδιά». Ο Τάκης Νάνος είναι, σύμφωνα με την έρευνά μας, ο μεγαλύτερος εν ζωή μαθητής του Ηλία Βασιλά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νιτσα, της οικογένειας των βουλευτών Καραγκούνη, που έτυχε να είμαστε πνευματικά τέκνα του καθηγητή φυσικού Δημήτρη Πρωτόπαππα. Μια μέρα είχαμε βγει όλοι μαζί προτείνοντας στον Ηλία Βασιλά να πιούμε μια πορτοκαλάδα. Τον ρωτούσαμε διάφορα πράγματα. Κι εκείνος επίσης. Ήρθε ο λόγος και στη μεγάλη ετυμολογική έριδα σχετικά με το όνομα της Πρέβεζας και την τριπλή εκδοχή προέλευσης: «αλβανική, ιταλική, σλαβική». Ας υπενθυμίσω πως η πιο σχετική λέξη είναι η σλαβική *превоза* (*prevoza*).[35]

Η θέση του ήταν πως, εκείνα τα χρόνια, το να υποστηρίξεις τη σλαβική εκδοχή ενός τοπωνυμίου χρειαζόταν θάρρος. Γι' αυτό η πρεβεζάνικη ετυμολογία παρουσιάζεται πάντα σαν τρίπατο σάντουιτς ή στην ήπια εκδοχή της αλβανικής προέλευσης. Ο ίδιος ο Βασιλάς κάνει λόγο για *σλαυοδαλματική* ρίζα,[36] πράγμα που θεωρούμε γλωσσογεωγραφικά σωστό. Ο καθηγητής του Νίκου Δ. Καράμπελα, θαυμαστής του Ηλία Βασιλά και προθυμότατος πρεβεζανοδίφης, ο εξάδελφός μου Μιχάλης Κατσαούνης, ήταν θύμα αυτής της αλβανόφιλης ετυμολογικής προκατάληψης. Που δεν είναι τόσο *σοφτ* αν λάβουμε υπόψη τους αλβανικούς χάρτες εδαφικών διεκδικήσεων που κυκλοφορούν και που πάντα περιλαμβάνουν και την Πρέβεζα ως πάτριο αλβανικό έδαφος. Ένας τέτοιος χάρτης, που είχα δει, ήταν τοιχοκολλημένος σε αλβανικό εκθετήριο στη Διεθνή Έκθεση Βιβλίου στο Παρίσι, στα μέσα της δεκαετίας 1990, πράγμα που έχει ιδιαίτερη σημασία, όταν ένα τέτοιο γεγονός λαμβάνει χώρα σε ένα διεθνές φόρουμ.

Συμπεράσματα: Ηλίας Β. Βασιλάς, ο ευαγγελιστής της Πρέβεζας

Ο κορμός των γραπτών του Βασιλά είναι αναμφισβήτητα ιστορικός. Δεν έχω αρμοδιότητα να εμβαθύνω σε ζητήματα που αφορούν την ιστορική επιστήμη. Ωστόσο, επειδή για πολλούς ιστορία σημαίνει πατρίδα, είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί πως με τα ιστορικά κείμενα του Βασιλά μεταφέρεται ένα γνήσιο πατριωτικό συναίσθημα τοπικότητας που δεν απορρέει πάντα από τη γεωπολιτική κρατική ή/και εθνική ολότητα. Σε μερικά σημεία, αποκρυπτογράφησα εύκολα πως η λέξη *πατρίδα* σήμαινε γι' αυτόν το γενέθλιο τόπο μας[37] και χαίρομαι γι' αυτό. Όσο για την εθνική έννοια *πατρίδα* σε αντιδιαστολή με την έννοια *εξουσία*, αυτή αναδεικνύεται υπεύθυνα στα κείμενα του Βασιλά, μέσα από τη μελέτη του στο εργαστήριο της κοινωνίας και της ιστο-

[35] Διαβάζεται «πρέβοζα», είναι γενική της λέξης *превоз* που σημαίνει π.χ. στα σερβικά «μεταφορά», «πέρασμα». Αριθμεί σήμερα 285.000 εμφανίσεις στο διαδίκτυο (προσπέλαση Απρίλιος 2012). Ο Βασιλάς χρησιμοποιεί τη λέξη *перевоз* που αναδεικνύει τη ρίζα *περ-*, που υπάρχει και στην ονομασία του *Πειραιά*.

[36] *Άπαντα*, 155.

[37] Για παράδειγμα *Άπαντα*, 79, 150, 406.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρίας που είναι η πόλη, χάρη και στη διαφάνεια που προσφέρει η μικρή πόλη, όπου ξέρουμε πρόσωπα και πράγματα. Οι συμπατριώτες μας είναι υποχρεωτικά *πατριώτες* ή μπορεί να είναι *τουρκόφρονες*, *φιλότουρκοι* και *αληπασαδικοί* (sic);[38] Μπορεί να κατήγγειλαν στις Αρχές τον Πατρο-Κοσμά τον Αιτωλό για να μη θιγούν τα συμφέροντά τους;[39] Μπορεί να λεηλάτησαν τα σπίτια των Εβραίων εκείνη τη νύχτα του εκπατρισμού τους, της 24ης προς 25η Μαρτίου 1944;[40] Υπήρχε λαϊκή προετοιμασία για συμμετοχή στην απελευθέρωση του 1912;[41] Σε τέτοια θέματα ο Βασιλάς δίνει αρκετά θαρραλέες απαντήσεις. Γνωρίζει πως πίσω από την Ιστορία βρίσκεται το «κίνητρο της ανθρώπινης δράσης». Μας το είχε πει αυτό το Πάσχα του 1965, σε κύκλο φοιτητών, στην ενθουσιώδη κριτική του για το σχολικό εγχειρίδιο του Κώστα Καλοκαιρινού[42] της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964.

Εργαλεία των ερευνών του Ηλία Βασιλά ήταν οι συνεντεύξεις μαζί με τις επιτόπιες παρατηρήσεις, τις αρχειακές αναζητήσεις και την, κατά περίπτωση, βιβλιογραφική υποστήριξη. Τα κείμενά του δεν είχαν αυστηρή ακαδημαϊκή μορφή ούτε και το συνολικό του έργο αποκαλύπτει μια έμμονη ιδέα στοχευμένης λαμπρής καριέρας. Είναι ένας συνεπής διανοούμενος και ένας «διαθεματιστής» δάσκαλος. Είναι συναρπαστικό πως η ασύμμετρη πολεογραφική του αφήγηση βρίσκεται σε ισομορφία με την πόλη, με οποιαδήποτε πόλη του κόσμου, αφού όλες οι πόλεις είναι ασύμμετρες. Εδώ και εκεί στέκουν τα μεγάλα του κείμενα σαν εντυπωσιακά κτίρια, αλλού συναντάς χαριτωμένες γωνιές όπως τα σχόλια, οι προσωπογραφίες, τα λαογραφικά, τα γλωσσολογικά ...

Ο Βασιλάς ήταν ο πρεβεζανολόγος μας και ο πρεβεζανογράφος μας. Είναι ο πρώτος δάσκαλος και εκλαϊκευτής μας. Έχει συνείδηση αυτού αλλά δεν κομπάζει. Τη λύπη του εκφράζει, που δεν έκαναν και άλλοι προγενέστεροι το πρεβεζανολογικό και πρεβεζανογραφικό καθήκον τους, όπως για παράδειγμα ο αγαπημένος του γιατρός –«διαγνωστικό δαιμόνιο», όπως έλεγε– και βουλευτής Γεώργιος Γερογιάννης. Ο Βασιλάς μάς έκανε να ζούμε μέσα στην πρεβεζάνικη πολεογραφία του μαζί με τόσους ανθρώπους που έζησαν στον τόπο αυτό.

Τα τελευταία χρόνια πολλά άτομα με πρεβεζάνικη καταγωγή ή εντοπιότητα απέκτησαν μορφωτικά προσόντα και γνώσεις και έχουν την ικανότητα και την επιθυμία να τις μεταδώσουν. Ο Νίκος Δ. Καράμπελας είναι ένας από αυτούς. Τον συγχαίρουμε, όπως άλλωστε και το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις* του οποίου προΐσταται. Του εκφράζουμε και τη χαρά για την επιμελημένη εικο-

[38] *Άπαντα*, 227, 301, 411, 490.
[39] *Άπαντα*, 120, 121.
[40] *Άπαντα*, 430.
[41] *Άπαντα*, 324, 462.
[42] ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ 1965.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νογράφηση. Συγχαίρουμε, επίσης, και τους συνεργάτες του. Περιμένουμε και νέες δουλειές για την Πρέβεζα καθώς και την αξιοποίηση παλαιότερων εργασιών που έγιναν από ερευνητικό ενδιαφέρον για την πόλη μας και την ύπαιθρό της όπως η σημαντική συμβολή του παρισταμένου καθηγητή κ. Κωνσταντίνου Κόμη.[43] Πρέπει τώρα οι δουλειές αυτές να διαδοθούν και στα σχολειά μας. Όπως το *Συμπόσιο* που υπηρέτησε θαυμαστά η παριστάμενη εδώ καθηγήτρια κ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου.[44] Έχουμε και εμείς προτείνει και καθοδηγήσει διδασκαλία πρεβεζάνικων εκπαιδευτικών προγραμμάτων με βάση άλλες πρεβεζάνικες εργασίες πολεογραφίας.[45] Περιμένουμε τώρα να ακούσουμε και για τη νεότερη πολεογραφία της Πρέβεζας και για το παρόν της πόλης. Θα μας βοηθήσουν για το μέλλον της. Θα βοηθήσουν και τον Δήμο μας, που τον συγχαίρουμε στο πρόσωπο του Δημάρχου μας, κ. Χρ. Μπαΐλη, για τη συμβολή στη σημερινή έκδοση. Θα βοηθήσουν και την Πολιτεία γενικότερα. Ώστε να σταθεί καλύτερα απέναντι στην πόλη μας.

Βιβλιογραφία

ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ Μ. & ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ Χρ. (Επιμ.), 2010, *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, ττ. Ι-ΙΙ, Πρέβεζα

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ Κ., 1965, *Ιστορία Ρωμαϊκή και Μεσαιωνική, από το 146 π.Χ. ως το 1453 μ.Χ., Β΄ Γυμνασίου*, Αθήνα, http://dimosioshoros.files.wordpress.com/2011/12/kalokairinos.pdf (προσπέλαση 5.2.2012)

ΚΙΟΥΣΗΣ Ντ., 2011, Η Πρέβεζα του χθες και του σήμερα, *Η Καθημερινή*, 12.5.2011, http://trans.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_taxgreece_1_12/05/ 2011_390500 (προσπέλαση 5.2.2012)

ΚΟΜΗΣ Κ., 1999, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2007, Μια πατρίδα γεννιέται. Σκέψεις ενός Πρεβεζάνου για το Φόρουμ της Ευρώπης των Πολιτισμών, http://www.geander.com/forum.html (προσπέλαση 5.2.2012)

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2010, *Αναπαραστάσεις της πόλης*, Βόλος

[43] ΚΟΜΗΣ 1999.
[44] ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ 2010.
[45] ΡΕΝΤΖΟΣ 2010· ΡΕΝΤΖΟΣ 2012δ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2012α, Αυτή η πρεβεζάνικη άνοιξη είναι αφιερωμένη στον Ηλία Βασιλά, στο: http://wp.me/p14XeT-Of (προσπέλαση 5.2.2012)

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2012β, Δημοτικό λαϊκό πανεπιστήμιο στην Πρέβεζα στο όνομα του Η.Β. Βασιλά, στο: http://wp.me/p14XeT-Qe (προσπέλαση 5.2.2012)

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2012γ, Πρέβεζα-Μεσολόγγι, μια ειρωνική σύγκριση, στο: http://wp.me/p14XeT-P8 (προσπέλαση 5.2.2012)

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2012δ, Πρέβεζα: Η θάλασσα ένα γύρο ... Προσεγγίσεις μιας πόλης, στο: http://www.geander.com/prev00.html (προσπέλαση 5.2.2012)

ΨΑΡΑΣ Ι.Δ., 1993, Κατ' οίκον έρευνα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 22-24 Σεπτεμβρίου 1989)*, Πρέβεζα, 85-98

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στέλιος Θ. ΜΑΦΡΕΔΑΣ

Το τρίγωνο των πατρίδων και η υπέρβαση τους: Γιάννης Δάλλας, «Περίακτος»

Ο γενέθλιος τόπος επανέρχεται πολλές φορές στην ποίηση του Γιάννη Δάλλα. Άλλοτε σποραδικά και μεμονωμένα, χωρίς αξιώσεις διεκδίκησης της αποκλειστικότητας του θέματος του βιβλίου, κι άλλοτε –όπως συμβαίνει τώρα στην τελευταία του ποιητική συλλογή *Περίακτος*[1]– με πληθωρικότητα και εκτεταμένες αναφορές σε αυτόν. Όμως, η θεματογραφία του γενέθλιου τόπου στον Δάλλα παρουσιάζεται με αμβλυμμένα εκείνα τα χαρακτηριστικά τα οποία συναντάμε σε άλλους ομότεχνούς του. Εν προκειμένω η διάθεση της νοσταλγίας που κυριαρχεί σε κάποιους ποιητές και ειδικότερα σε αυτούς που αποτελούν τους λεγόμενους ποιητές της ενδοχώρας (Μ. Μέσκος, Τ. Πορφύρης, Μ. Γκανάς κλπ.), αν δεν απουσιάζει εντελώς από τις συνθέσεις του, εμφανίζεται τουλάχιστον σε ελάχιστα ποιήματά του, έτσι ώστε ανάλογα με τον όγκο του ποιητικού έργου, να θεωρείται ως μηδαμινή. Έκδηλη τη νοσταλγία τη συναντάμε π.χ. στα «Στοιχεία Ταυτότητας»: *Η Μεσογείων μ' ένα ψιλοβρόχι γίνεται Παμβώτιδα / γίνεται Κωκυτός κι Αχερουσία / Κάνοντας βάρκα τα πιο μαύρα μου χειρόγραφα / Έβαλα πλώρη για τη δόλια μου πατρίδα //*, χωρίς να επαναλαμβάνεται με παρόμοια ένταση, σε άλλα ποιήματά του. Ύστερα, η μνήμη δεν σκαλίζει με επιμονή και πείσμα τα βιώματα και δεν επαναφέρει στο προσκήνιο πράξεις και έργα που ενδεχομένως να άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους στη ζωή του ποιητή. Το βίωμα τού γενέθλιου τόπου, περιορίζεται σε στενά πλαίσια και δύσκολα ανασαίνει μέσα στους στίχους, θα το χαρακτήριζα δε, δυσδιάκριτο και ελάχιστα ανθεκτικό στις απαιτήσεις του ποιήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, είναι το ποίημα «Λίκην Σφραγίδος», στη συλλογή *Ζωντανός Χρόνος* (1985) που, κατά την άποψή μου, δηλώνει τη ληξιαρχική πράξη της αποκοπής του ποιητή από τον ομφάλιο λώρο της γενέθλιας γης. Η πρόρρηση που ακούγεται εκεί: *Να μπω στην πρώτη μου φωλιά και να χαθώ*, θα επιβεβαιωθεί στην τελευταία τούτη

[1] Γιάννης Δάλλας, *Περίακτος*, εκδόσεις *Τυπωθήτω*, Αθήνα 2011, 88 σελ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συλλογή του, η υπόσχεση θα τηρηθεί χωρίς αλαλαγμούς και περιττές επιβεβαιώσεις. Τέλος (χωρίς, ωστόσο, και να εξαντλείται αυτή η διαφοροποίηση μόνον σε αυτές τις περιπτώσεις), ποιοθενά σε κανένα ποίημα δεν υπάρχει, δεν ανιχνεύεται έστω, εκείνη η ναρκισσιστική διάθεση που καταλαμβάνει τους δημιουργούς όταν μιλάνε για τον τόπο τους, ωσάν τα λόγια τους να αποτελούν τον ύστατο φόρο τιμής προς τη γενέτειρα που τους έτυχε.

Βεβαίως, όλα αυτά δεν σημαίνουν την άρνηση του ποιητή προς τον γενέθλιο τόπο του, για τον οποίον, άλλωστε, μιλάει με συγκίνηση και αγάπη από τα πρώτα του κιόλας ποιήματα (ας θυμηθούμε το μότο από τη «Μετοικεσία» της δεύτερης συλλογής του *Οι εφτά πληγές* [1950]: *Ολότσικα Τζουμέρκα πες τα φρουριά τσόβια / Λαχταρώ λούρος πες τους ταχυδρόμους των βουνών / κάτω η κοιλάδα τους παιγνίδι για τους ζωντανούς / την ξεφυλλίζει η άνοιξη κίτρινη η ανταριά κόκκινη / σαν εναέρια Βίβλος //*) αλλά και στα πεζά του (συλλογή διηγημάτων *Στου ποταμού το ρέμα* [1986]). Φανερώνουν, όμως, οι διαφοροποιήσεις αυτές που απαριθμήθηκαν προηγουμένως, τον ευρύτατο προσανατολισμό της ποιητικής του προβληματικής και την απελευθέρωση του βιώματος, ως πρώτης ύλης των ποιημάτων, από τοπικές αναφορές και συμβάσεις και ως εκ τούτου περιορισμού της εμβέλειάς των και σμίκρυνσης του κόσμου και των αισθημάτων που μπορεί να εκφράσει η παραγόμενη άυλη αξία, δηλαδή το ποίημα, από αυτή την πρώτη ύλη. Γι' αυτούς τους λόγους, ο Λάλλας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ποιητής της ενδοχώρας παρόλο που αυτή η ενδοχώρα, προσδιορίζεται στους στίχους του με τη συγκεκριμένη γεωγραφική της διάσταση και με απόλυτη σαφήνεια, δηλώνεται δε, με το πραγματικό της όνομα και με σαφή και πραγματικά τοπωνύμια.

Κι αυτό συμβαίνει και στην περί ης ο λόγος συλλογή. Η οποία περιλαμβάνει μια περιήγηση στο τρίγωνο των πατρίδων που σημάδεψαν την πορεία του ποιητή, τόσο τη γενέθλια όσον και τις μετέπειτα πνευματικές. Οι κορυφές αυτού του τριγώνου, είναι η ευρύτερη γενέθλια περιοχή ή ο *Ηπειρωτικός Νότος*, όπως αρέσκεται ο ποιητής να την προσδιορίζει, παρέχοντας έτσι το δικαίωμα και στο επίνειο της Ηπείρου, δηλαδή την Πρέβεζα, να τον διεκδικεί και να τον ορθώνει ισοψή με τον «οποχόνδριο μισθωτό» που τη σημάδεψε με την πιστολιά του. Είναι η Άνω Πόλη, όπως προσφωνεί με υποβόσκουσα κάποια υπερβατική διάθεση το πνευματικό του ορμητήριο και σταθμό της δημιουργικής του πορείας, δηλαδή τα Ιωάννινα, πόλη πρωτεύουσα και σημείο αναφοράς όλου του ηπειρώτικου γεωγραφικού διαμερίσματος. Τέλος, ο απέναντι νησιωτικός χώρος που φιλοξένησε, όχι μόνον τον Οδυσσέα αλλά και τον γενάρχη της ποίησής μας Διονύσιο Σολωμό, το νησί, δηλαδή, των Φαιάκων, η μετέπειτα βυζαντινή Κορυφώ, η Νέα Ιθή του ποιητή.

Θα μπορούσα να χαρακτηρίσω το βιβλίο αυτό ως απόπειρα ποιητικής αυτοβιογραφίας του Γιάννη Λάλλα, που, όμως, αυτήν τη φορά έχει περιβληθεί τον μαντύα ενός θεατρικού μονολόγου. Δηλαδή, ισχυρίζομαι πως, στο πλαί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σιο των πειραματισμών του με την εκφορά και τη σχηματοποίηση του λόγου (όπως τον πειραματισμό αυτόν, τον είδαμε ξεκάθαρο στους *Χρονοδείκτες* [2004], με κείμενα που δεν διεκδίκησαν τον χαρακτηρισμό της ημερολογιακής καταγραφής, αλλά γράφτηκαν ως προ-ποιητικά και εν δυνάμει κείμενα μετα-ποίησης), το βιβλίο τούτο παρουσιάζεται ως θεατροποιημένη ποιητική συλλογή. Και για να προλάβω βάσιμες ενστάσεις για την αυτονόητη ποιητικότητα που έχουν σχεδόν πάντοτε τα θεατρικά κείμενα, ισχυρίζομαι επιπλέον πως τα θεατρικά έργα, για να δικαιωθούν, πρέπει να αναγνωστούν ή να παρουσιαστούν σε πολλά άτομα μαζί, ενώ η παρούσα συλλογή, όπως άλλωστε και κάθε ποιητική συλλογή, δικαιώνεται με την ανάγνωσή της και από έναν μόνον αναγνώστη, χωρίς άλλη συνοδεία. Άλλωστε, νομίζω πως η διάταξη της ύλης και οι επιμέρους διαχωρισμοί της, περισσότερο ταιριάζουν σε θεατρικό έργο παρά σε καθαρόαιμη ποιητική συλλογή. Ο τίτλος *Περίακτος*, αναφέρεται στη μηχανή της αλλαγής των σκηνικών του δράματος, ο όρος *Παράβαση*, που συναντάται μέσα στη συλλογή και επικαλύπτει τρεις ενότητες ποιημάτων της, είναι κι αυτός όρος θεατρικός, ενώ η *Έξοδος* αναφέρεται στο τελευταίο και καθαρτήριο μέρος της αρχαίας τραγωδίας που έκλεινε με τα άσματα του χορού ταυτόχρονα με την αποχώρησή του από την σκηνή.

Σε αυτόν, λοιπόν, τον θεατρικό μονόλογο, ποιητική συλλογή, ο ηθοποιος-ποιητής, εμφανίζεται να περιγράφει τις τρεις διαφορετικές πατρίδες του, όπως τις προσδιόρισα παραπάνω, με ελάχιστη αυτοαναφορικότητα και νοσταλγική διάθεση. Η καλοζυγισμένη διάθεση ισοτιμίας έναντι των τόπων, έτσι ώστε να μην γίνεται καμία διάκριση ή να εκδηλώνεται προτίμηση προς κάποιον εξ αυτών, είναι πράξη δίκαιη και ταυτόχρονα απόλυτα ποιητική, αφού το συναίσθημα που εκλύεται είναι συμμετρικό και ισορροπημένο και στις τρεις ενότητες των ποιημάτων, καθώς η κάθε μια από αυτές, αντιστοιχεί και σε ένα γεωγραφικό διαμέρισμα. Και αν στο πρώτο μέρος της συλλογής «Νερά του Νότου», το τοπίο εμφανίζεται πιο ενεργό και η αναφώνηση του ποιητή *θα σε ξανάβρω γη μου ψηλοκρεμαστή καμηλοπάρδαλη ... / να σε ξανάβρω να σ' ανακαλύψω κάτω από τα ερείπια / να μπω στην πρώτη μου φωλιά να ξαναγεννηθώ μαζί σου* // δηλώνει μια τελεολογική κατάληξη του ανθρώπου, εντέλει τα ποιήματα δεν αφήνουν ίχνη αισθηματολογίας και δεν λειτουργούν περιοριστικά. Άλλωστε, η εμφάνιση του φαντάσματος του Καρυωτάκη πάνω από τους στίχους, σε συνδυασμό με την επίκληση του ιστορικού φορτίου που έχει διαποτίσει την περιοχή, περιορίζει τα εξωτερικά φυσικά στοιχεία, τα οποία έτσι κατακάθονται, ως δευτερεύοντα, στον πάτο της εικόνας. Χρήσιμα, όμως, για την πρόοδο του ποιήματος και απαραίτητα για τον προβληματισμό του ποιητή, επάνω στην αφετηρία της ζωής, όπως αυτή αποτυπώνεται σε τούτη την ενότητα των ποιημάτων.

Με τα ίδια υλικά και πηγαίνοντας «Από κρημνά σ' άλλα κρημνά», είναι ζυμωμένη και η παρουσίαση της άλλης πατρίδας του ποιητή, της Άνω Ηόλης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της Ηπείρου: *Πριν μπω στην πόλη με την λίμνη των ονείρων / με περιμένει εδώ μια δεύτερη πατρίδα / με την βασιλική της δρυ / και στα κλαδιά της / δυο μελανές περιστερές δυο μαύρες μοίρες* // Εδώ, είναι κυρίαρχη η αναφορά του ποιητή στην ιστορικότητα του χώρου, και η υπογράμμιση του πρωτεύοντα ρόλου που διαδραμάτισε αυτός ο χώρος, σε διάφορες καμπές της Ιστορίας και χάραξε, πολλές φορές τον δρόμο της προόδου και της εξελικτικής πορείας των πραγμάτων. Το αστικό τοπίο εμφανίζεται διακριτικό μεν, οπωσδήποτε όμως περισσότερο απ' ό,τι στην πρώτη ενότητα. Υπογραμμίζει κι εδώ ο ποιητής το υγρό στοιχείο αναπέμποντας την *Ωδή στην Παμβώτιδα*, όπως προηγουμένως την είχε αναπέμψει και στον Αμβρακικό. Η μεγαλοπρέπεια του ύφους και η υπερβατικότητα στη σημασία που τους αποδίδει, δείχνουν τη σχέση που έχει αναπτύξει με τα δύο αυτά μέρη, γι' αυτό και αποτολμά προεκτάσεις των στίχων και των νοημάτων τους, που υγραίνονται από τις επιφάνειες του Κόλπου και της Λίμνης, χωρίς τον κίνδυνο παραδοξολογίας ή παρανόησης. Τον μεν Αμβρακικό, τον προσφωνεί ευθέως (παλαιά του συνήθεια, όπως τον έχουμε ακούσει και στους «Ισολογισμούς» της συλλογής *Το Τίμημα* [1981]) σαν ίσος προς ίσον, με σταθερή φωνή και οικειότητα, γιατί στην παραλία του περπάτησε ο Καρυωτάκης, αυτός, δηλαδή, που στάθηκε η αφετηρία της ποιητικής διαδρομής του. Ας θυμηθούμε τον λόγο του, από κείμενο στο περιοδικό *Αντί* (τεύχ. 623/13.12.1996): «Η εμφάνισή μου στα γράμματα έγινε με την παρουσίαση ενός σονέτου, διαρκούσης της Κατοχής. Το θέμα και ο τίτλος του: „Καρυωτάκης". Γράφτηκε το 1943 και δημοσιεύτηκε στην *Νεανική Φωνή* (Σεπτέμβρης του 1944)». Την δε Παμβώτιδα την αντιμετωπίζει με αίσθημα ερωτικής υφής και ευγένειας: *Απ' όπου μ' ένα κάλεσμά σου πάλι αναπλωρίζοντας / σ' είδα σ' αείρροη ανταπόκριση μ' άλλα πολύβοα λιμάνια και νερά ... / εκεί κι εγώ / να ζώ την ιστορία σου ένα με τους έρωτές μου / λίμνη μου* //.

Και από τα περίκλειστα νερά του Νότου και της Άνω πόλης, *Μισθωτός Οδυσσέας ν' αράζεις / γραμματικέ με την τρίαινα / στο νησί των Φαιάκων* // πολιτογραφείται ο ποιητής στο τρίτο μέρος της συλλογής του. Ερημίτης του Ιονίου σε βασιλική σκοπιά, *με όλες τις στέγες κάτω από το βλέμμα* ανιχνεύει τα σημάδια που άφησε εκεί ο πατριάρχης της ποίησής μας, αλλά και τα ίχνη άλλων πολιτισμών και άλλων εξουσιών που κατά καιρούς διαφέντεψαν το νησί. Στη σκήτη του φτάνουν *φωνές παλίμψηστες* και *ομιωγή που από τη μια στην άλλη γλώσσα πάλευε ν' αναδυθεί*, φτάνει η φωνή του Σολωμού και μένει η φανέρωσή του μόνιμη και ζωοποιός για τον Γιάννη Δάλλα. Τα λυρικά του ξεσπάσματα δικαιολογούνται από τη λειτουργία των αισθήσεων και τις συνομιλίες του με το Ιόνιο, ταυτόχρονα, όμως, εξισορροπούνται με τα ιστορικά γεγονότα και τις ποικίλες αναφορές στον χρόνο, που στοιβάζονται στους στίχους του, υποστυλώματα γερά και ακρογωνιαίοι λίθοι των ποιημάτων.

Στις ισάριθμες *Παρεμβάσεις*, που αναπτύσσονται μεταξύ των τριών ενο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τήτων που παραπάνω περιέγραψα, ο Δάλλας συστήνει τον ποιητή, κι αυτός ακούγεται τώρα έντονα πολιτικός και επίκαιρος, καταγγελτικός για τις αντινομίες και τις ανομίες των μηχανισμών και των συστημάτων, είρωνας και σαρκαστής για τη μικρότητα των εξουσιαστών και οργισμένος από τις παλινωδίες των εξουσιαζομένων. Και, ως οφείλει, νοιώθει την υποχρέωση του υπεύθυνου δημιουργού και στιχουργεί: *Καιρός να βγω στην αγορά και να κηρύξω / καινούργια έγερση θυμάτων και οραμάτων* // Παράλληλα, προχωράει σε διάλογο με τον αναγνώστη, διάλογο έντονο χωρίς περιττές ευγένειες και παραχωρήσεις. Ξεγυμνώνεται μπροστά του και φανερώνει την αγωνία για το ποίημα και την αμηχανία για τη δημιουργική του πνοή. Φανερώνει τον δισυπόστατο χαρακτήρα του ποιητή και τα αδιέξοδά του, εκπροσωπεί και απολογείται για λογαριασμό όλων των ομοτέχνων, ιδίως των πεθαμένων που το έργο τους γίνεται βορά στην αμείλικτη κρίση του χρόνου. Και σε αυτόν τον αναγνώστη αναγνωρίζει το δικαίωμα της κρίσης και τον ανάγει σε τιμητή του έργου του, άλλοτε αδέκαστο κι άλλοτε κανίβαλο. Αυτά τα ποιήματα ποιητικής, που περιέχονται στις *Παρεμβάσεις* αν δεν αποτελούν ένα μανιφέστο για την ποιητική τέχνη, δείχνουν τουλάχιστον ξεκάθαρα και θαρραλέα, ποιος πρέπει να είναι σήμερα, την εποχή ετούτη της πρωτόγνωρης οικονομικής και πολιτικής κρίσης, ο ρόλος του πνευματικού ανθρώπου και ιδίως των ποιητών.

Αυτή η σχεδόν επίπεδη ανάγνωση των ποιημάτων ευσταθεί, εφόσον απομονωθεί από το υπόλοιπο ποιητικό σώμα. Τορπιλίζεται, όμως, με τα ποιήματα της τελευταίας ενότητας, «Στην αστρική μας γειτονιά», «Έξοδος», όπως επιγράφεται. Ποιήματα που εξαγγέλλουν τη διάθεση του ποιητή για τη μετοχή του σε μια καινούργια κοσμολογία, αυτή τη διάθεση που εξέφρασε με το Υ.Γ. στην προηγούμενη συλλογή του *Γεννήτριες* (2004). Έτσι, ακυρώνεται η νοσταλγία για τα πεπραγμένα επί υδάτων και ορέων που καλλιεργήθηκε με τα προηγούμενα ποιήματα της συλλογής και μεταλλάσσεται σε ονειροπόλημα και επιθυμία για κάτι καινούργιο, σβήνονται τα σύνορα και οι γεωγραφικές αποστάσεις και, χωρίς να καταργούνται, ανατρέπονται συμβατικότητες και συναισθήματα, απόλυτα φυσιολογικά και απαραίτητα εκτός των άλλων για τη διατήρηση των συναισθημάτων και της μνήμης. Ο ποιητής ασφυκτιά στο παραδεδομένο και γνώριμο πλαίσιο (όπως δεν τον χωράνε και τα γεωγραφικά όρια του γενέθλιου χώρου), γι' αυτό εκείνο που απεργάζεται στο πίσω μέρος των λέξεων του, είναι η ανίχνευση μιας άλλης υπόστασης του Όντος, και της δυνατότητας για την ένταξη τού ανθρώπου σ' ένα νέο συμπαντικό σύστημα και του τρόπου πολιτογράφησής του, σ' ένα αλλιώτικο περιβάλλον, πέρα των γνωστών διαστάσεων. Αυτή η αναζήτηση μιας καινούργιας πηγής φωτός, ενισχύει τον υπαρξιακό χαρακτήρα των ποιημάτων και αποκαλύπτει τον συγκερασμό του θείου με το ανθρώπινο που αποπειράται στους στίχους του, ξορκίζοντας κάθε μεταφυσικό φόβο: *Και ξαφνικά ένιωσα να υποχωρεί κάτω απ' τα πόδια μου / η μηχανή των γήινων σκηνικών / ένιωσα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

να γλιστρά η περίακτος / κι άλλος μηχανισμός στη θέση της / απ' τ' Αντικύθηρα να σύρεται / κι ακτή-ακτή απάνω απ' τον Αχέροντα σαν τρίποδας / να στήνεται και πάλι –μεταξύ / Δωδώνης Βουθρωτού και Κορυφώς– / σαν τρίποδας ενός τριγώνου κοσμικού / με τις αντένες σαν λαβές του στο στερέωμα ... // (Ας σημειωθεί πώς ο μηχανισμός των Αντικυθήρων ήταν στημένος, πριν δύο χιλιάδες χρόνια, ανάμεσα στα τρία μεγαλύτερα ιερά της βορειοδυτικής Ελλάδος). Σε αυτήν την ανίχνευση του κοσμολογικού μύθου, ο Δάλλας εκφράζεται πάντα με ερωτηματικά χωρίς να διατυπώνει βεβαιότητες και αποφάνσεις: *Μες στο σκοτάδι του σύμπαντος / τι είμαι; / είμαι μετεωρίτης ή άνθρωπος;* // έχοντας, όμως, μία και μόνη βεβαιότητα, μια δική του κοσμολογική σταθερά, την ποίηση. Αυτή, δηλαδή, που επί τόσες δεκαετίες έκανε το ποιητικό του στερέωμα γνώριμο και συγκεκριμένο, τον δε ποιητικό του λόγο, καίριο και πάντοτε βαθύτατα πολιτικό:

Πού πήγαν οι καβαλλάρηδες του άλλου καιρού ... Άλεθε μύλε μου άλεθε
Να μη μείνει σπυρί της σαρκός μου καρπός της κοιλίας τους
Να ξαναφυτρώσομε σαν τους Σπαρτούς απ' τη μήτρα της γης
Μακριά απ' τις σαρκοβόρες αγορές και απ' τ' άσπονδα πολίτ-μπιρώ του κόσμου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΙΑΣΟΝΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΗ

ΤΑ ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΔΗΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ 2002

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δήμος Πρέβεζας

Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989

Επιμέλεια: Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος

ΠΡΕΒΕΖΑ 1993

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΑ «ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» 47-48
ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗ
ΚΑΝ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2011 ΣΕ 500
ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΑΘ. ΑΛΤΙΝΤΖΗ ΓΙΑ ΛΟΓΑ
ΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟ
ΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ∾ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΕΠΙΛΕΧΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ
ΕΠΙΤΡΟΠΗ ∾ Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΚΕΙΜΕ
ΝΩΝ, ΤΟ LAYOUT ΚΑΙ Η ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΕΓΙΝΑΝ ΑΠΟ ΤΟΝ MICHAEL STORK ∾
ΤΗΝ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΧΕ Ο
MICHAEL STORK ∾ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΤΥΠΩ
ΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΑΜΟΥΑ 100 ΓΡΑΜ
ΜΑΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΣΕ ΧΑΡΤΙ
ΒΕΛΒΕΤ 300 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ